TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

ONDER REDAKTIE VAN

Mr. W. STORTENBEKER, Jr.

DOKTOR IN DE REGTEN EN LETTEREN,

EN

L. J. J. MICHIELSEN.

DEEL XX.

INDISCH GENOOTSCHAP

ZESDE SERIE.

DEEL III.

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

BATAVIA, BRUINING & WIJT. | 's HAGE, M. NIJHOFF.

1873.

INHOUD.

Bldz.

Bijdrage tot de kennis der Chinesche geheime genootschappen, door M. SCHAALJE. 1

Iets omtrent de betrekkingen der Chinezen met Java voor de komst der Europeanen aldaar, door Dr. G. SCHLEGEL. . 9

De kleine voeten der vrouwen in China, door M. SCHAALJE. 33

Eenige opmerkingen omtrent de vele op Java voorkomende zoogenaamde Siwa-beelden, door F. C. WILSEN 57

Snippers, door K. F. HOLLE; vervolg van deel XIX, blz. 489 . 63

Een oud vuurwapen van Jakatra, door A. B. COHEN STUART . 70

Boekbeoordeeling. Twee geschriften van den heer H. C. KLINKERT, beoordeeld door H. VON DE WALL 78

Het schrijven van Soendaasch met Latijnsche letter, door K. F. HOLLE. 91

Oendang-oendang, of verzameling van voorschriften in de Lematang-Oeloe en Ilir en de Pasemah-landen van oudsher gevolgd, en door langdurig gebruik hadat of wet geworden, medegedeeld door G. J. GERSEN 108

Toelichting, door A. B. COHEN STUART 151

Snippers, door K. F. HOLLE; vervolg van blz. 69. 153

De boeddhistische triemoerti op Java, voorgesteld in den tempel te Mendoet, door F. C. WILSEN. 166

Losse aanteekeningen van F. S. A. DE CLERCQ. 192

Nieuwe bijdragen tot de kennis van de Mohammedaansche tijdrekening in den Indischen Archipel, door A. B. COHEN STUART 195

Het sanskrit op eenen steen, afkomstig uit Prambanan, door H. KERN 219

Snippers, door K. F. HOLLE; vervolg van pag. 165. 231

Geschiedenis van het vorstenhuis van Madoera, uit het Javaansch vertaald door Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK. 241

Bldz.

Berigten omtrent den zeeroof in den Nederlandsch-Indischen archipel (1858) 302

Soendasche spreekwoorden, door J. A. Uilkens. 327

Eenige Notizen over Rotti en de Rottinezen, door Jackstein . 350

Lijstje van Rottinesche woorden in het Koepangsch Maleisch, door W. M. Donselaar 357

Portugeesche woorden opgenomen in 't Koepangsch Maleisch, door denzelfden. 363

Oud Tondano, door L. Mangindaän 364

De Solor-eilanden, door J. M. Kluppel 378

Berigten omtrent den zeeroof in den Ned.-Indischen archipel. 1859 en 1860 399

Ueber die Einwohnerzahl der Philippinischen Inseln, von Dr. Adolf Bernhard Meijer 434

Ein Beitrag zu der Kenntniss der Sprachen auf *Mindanao*, *Solog* und *Sian*, der *Papuas* der *Astrolabe-Bay* auf *Neu-Guinea*, der *Negritos* der *Philippinen*, und einige Bemerkungen über Herrn *Riedel's* Uebersetzungen ins *Tagalische* und *Visayasche*, von Dr. Adolf Bernhard Meijer. . . . 441

Geschiedenis van het vorstenhuis van Madoera, uit het Javaansch vertaald door Dr. W. Palmer van den Broek; vervolg van blz. 301 471

Het *Pĕla* der Amboneezen, door F. S. A. de Clercq . . . 565

Berigten omtrent den zeeroof in den Ned.-Ind. Archipel; 1861. 567

Javaansche raadsels, medegedeeld door F. S. A. de Clercq . 570

Woorden uit andere talen opgenomen in het Koepangsch Maleisch, door W. M. Donselaar, vervolg op pag. 363 . 571

Verbeteringen op deel xviii 572

BIJDRAGE

TOT DE KENNIS DER

CHINESCHE GEHEIME GENOOTSCHAPPEN

DOOR

M. SCHAALJE.

Een paar maanden geleden, weinige dagen nadat de Resident dezer Residentie, de heer *E. Netscher*, van eene inspectiereis langs de N. O. kust van Sumatra was teruggekeerd, werd mij door ZEdG. een diploma van een geheim genootschap ter hand gesteld, met verzoek dit nader te onderzoeken.

Het was te Deli, bij een Chinees, van Poeloe Pinang afkomstig, gevonden.

Al dadelijk viel hier in het oog dat het gedrukt was op een stukje chinesche zijde, ligt blaauw van kleur, zoogenaamd 鴨卵青 "ah ,noei tshe", of "eendenei-blaauw", terwijl andere, vroeger door mij gezien, óf op wit, óf ook wel op rood doek waren gedrukt.

Zooals men weet zijn de karakters, op zulk een diploma voorkomende, door elkander geplaatst. Zóó gelezen, geven zij evenveel zin als wanneer men de door elkaar geplaatste woorden van een dédale leest, en is het voor oningewijden moeijelijk de juiste lezing er van te vinden. In de eerste plaats had ik hier de karakters in goede orde te rangschikken, hetgeen mij na eenigen tijd gelukte, en vond ik, in de karakters van den buitensten rand van omstaand diploma,

het navolgend vierregelig versje:

boven	存	傳	萬	古	達	會	机
onder	心	同	日	月	振	華	夷
regts	公	和	義	氣	聲	天	下
links	會	協	江	山	壯	帝	畿

Van af de oudste tijden maken de bestaande overleveringen ons bekend met de geheimen der genootschappen;

Ons hart, eensgezind met zon en maan [1]*, doet China en den Vreemdeling trillen.*

Onze eendragt en ons patriotisme zijn door de geheele wereld ruchtbaar;

En gezamenlijk elkander ondersteunende in het rijk, maken wij het keizerlijk erfdeel sterk.

In mijne meening dat dit de juiste lezing was werd ik gesterkt toen ik de eerste karakters der regels 存心公會 met die van den stempel vergeleek. Later trof ik dit versje aan in eenen kleinen catechismus der geheime genootschappen, met slechts weinig variatie in den tekst als: voor 公 *Koeng* "algemeen welzijn," het eerste karakter van den derden regel, schreef men 功 *koeng*, "verdienstelijk;" voor het onduidelijke 聋, vond ik daar 聞 *wan*, "ruchtbaar," geschreven; voor 壯 *tschoang*, "sterk maken, versterken", stond 纘 *tsoan*, "voortzetten, continueren"; voor 畿 *ki*, "domeinen, erfdeel," was 基 *ki*, "eigendom, erfgoed," geplaatst.

Binnen den rand van karakters vindt men, in het vierkant, eene afbeelding voorstellende een' perziken-tak met vruchten en bloemen. Schlegel's Hung-league (Introduction, pag. XXXIV) leert ons den perzikboom kennen als tot de geheiligde boomen der Chinezen te behooren en geeft ons daaromtrent verdere inlichtingen.

Op de twee onderste vruchten, hier afgebeeld, staan de karakters:

桃 園

beteekenende "Perziken tuin."

Deze karakters brengen ons dadelijk eene episode uit de ge-

---

(1) *Zon* 日 en *maan* 月 staan voor 明 *Ming*, de Ming Dynastie die de leden van het genootschap herstellen willen. Zie Schlegel's Hung-league, pag. 35, noot 4 en 5.

schiedenis der drie rijken te binnen, zooals men bij Schlegel, op bladzijde 2 van de History of the Hung-league, vindt aangehaald. In den perzikentuin, gelegen achter het huis van *Tchang-fi*, werd de broederschap gesloten en met een' duren eed bezworen tusschen de drie helden *Liu-pi*, *Tchang-fi* en *Kwan-yü* [1], die de opstandelingen *de geelmutsen* ten onder bragten; en zal men door deze karakters op het diploma te plaatsen, hebben willen aanduiden dat de leden der Loge, door welke het is uitgegeven, op dezelfde wijze tot elkander verbonden zijn als de drie helden uit de geschiedenis waarop zoo even is gedoeld. Eene uitvoerige beschrijving, of liever de vertaling dezer geschiedenis, vindt men op pag. 9 en v. v. van Vol. I van de «Histoire des trois royaumes» vertaald door T. Pavie.

De in het midden der afbeelding gedrukte stempel bevat de karakters

存 心 公 司

存 心 beteekend volgens Morrison's Dictionary "to preserve the heart, to keep the mind from evil or vice."

Volgens Medhurst "to keep the mind from vice."

Volgens W. Williams Tonic Dictionary «to be of the same mind."

Het is mij echter niet duidelijk hoe de Chinezen er toe zouden komen een bond-genootschap te sluiten en elkander behulpzaam te zijn tot het zich onthouden van kwaad of ondeugd. Ik geloof echter met Williams in te kunnen stemmen en als vertaling daarvoor neder te schrijven "Broederschap de Eensgezindheid."

Het onder dezen stempel gedrukte karakter 嶼 *Soe* beteekent "Eiland." Welk eiland wordt hier nu bedoeld? Wel werd mij bij het ter hand stellen van het diploma gezegd, dat men

---

(1) Hung League. Pag. 54, de onderste regel: 桃園結義劉關張

«In the peach garden Liu, Kwan and Chang have pledged fraternity."

veronderstelde, dat het van Pinang, door de Chinezen *Pinang Soe* genoemd, afkomstig was, maar deze veronderstelling werd verder door niets gestaafd dan alleen daardoor, dat de Chinezen steeds geneigd zijn namen, enz., verkort, of door een enkel karakter een gedeelte van het geheele woord, weder te geven, b.v. voor *Batavia*, door hen *Kalapa* genoemd, alleen *Pa* te schrijven. Zoo kan het hier het geval zijn dat men alleen *Soe* voor *Pinang Soe* heeft geschreven. Steeds blijft het moeijelijk bij de Chinezen hieromtrent inlichtingen te bekomen, daar juist zij die het zouden moeten weten er gewoonlijk het meeste belang bij hebben geene mededeelingen te doen.

De met zwarte inkt geschrevene karakters 第二百四十八謝廊 beteekenen "No. 404, *Sialong*" zijnde waarschijnlijk *Sia Long* de 404de persoon die lid dezer vereeniging werd.

Op de rugzijde van het diploma is in zwarte inkt de volgende regel geschreven:

丙寅年九月十四日在知滑會香

Te *Tikoet* (知滑) den 14den der 9de maand van het jaar *Ping yin* in de loge aangenomen.

De nieuwheid van het diploma doet mij aannemen dat het eerst kort geleden is afgegeven; en correspondeert dan het jaar 丙寅, zijnde het vijfde jaar der regering van den tegenwoordigen keizer van China *Tong ti* (同治), met het jaar 1866 onzer jaartelling en de 14de dag der 9de maand, met den 22sten October van dat jaar.

Te weten waar de plaats genaamd 知滑 *Ti koet* lag, moest natuurlijk veel bijdragen om te beslissen of onze veronderstelling juist was dat 嶼 *Soe* eene verkorte schrijfwijze voor *Pinang Soe* is en ons daardoor de zekerheid geven van het bestaan der Broederschap de Eensgezindheid te Pinang. Ik ben eindelijk te weten gekomen, dat er werkelijk op het eiland Pinang eene wijk of kampong bestaat, genaamd Poeloe Tikoes. Iedereen die een Chinees maleisch heeft hooren spreken

weet, dat deze voor *tikoes*, "muis," *tikoet* zegt; en wanneer wij daarbij in aanmerking nemen dat het diploma gevonden is bij een' Chinees van Poeloe Pinang, zoo lijdt het wel haast geen' twijfel of de kampong Poeloe Tikoes op het eiland Pinang is de plaats waar de broederschap de Eensgezindheid (存心公司) hare vergaderingen houdt en diplomas afgeeft.

Uit het geheel zal men zien, dat dit diploma geheel en al verschilt van die welke men bij Schlegel vindt beschreven. Echter schijnt de Vereeniging waardoor deze worden uitgegeven op dezelfde historische gronden te berusten en dezelfde beginselen te hebben, waaruit men moet opmaken dat deze, zoo niet direct in naam, dan toch in de daad tot die Hung-league behoort door Schlegel beschreven, of wel daarvan eene vertakking is, en kan het bovenstaande als zoodanig als eene bijdrage tot meerdere kennis van dat groote geheime verbond der Chinezen worden beschouwd; gevende ons de afbeelding op dit diploma *de perziken tak* en de woorden *perziken tuin* wel degelijk het bewijs in welk verband die episode uit de geschiedenis der drie rijken omtrent het sluiten der broederschap tot de Hung-league staat.

Riouw, *Januarij* 1869.

Lands-Drukkerij te Batavia. — 1870.

IETS

OMTRENT DE BETREKKINGEN

DER

CHINEZEN MET JAVA

VOOR DE KOMST DER EUROPEANEN ALDAAR

DOOR

Dr. G. SCHLEGEL.

IETS
OMTRENT DE BETREKKINGEN
DER
CHINEZEN MET JAVA,
VOOR DE KOMST
DER
EUROPEANEN ALDAAR.

DOOR

Dr. G. SCHLEGEL.

De oude geschiedenis van Java is zoo goed als eene *terra incognita;* want wat men uit oude gedichten, inscriptiën en locale geschiedverhalen of kronijken heeft bijeenverzameld, vormt slechts een verward, onzamenhangend geheel, meestal zonder de minste chronologische zekerheid.

Te belangrijker is het dus het een en ander omtrent dit land te vernemen uit andere bronnen, te meer wanneer dit zijn chinesche bronnen, waarvan de chronologie bepaald en stellig is.

Eenige berigten omtrent Java vindt men reeds in de "Mémoires concernant les Chinois par les Jésuites de Peking" (Tom. XIV). Pater *Amiot* [1] deelt daarin mede eene vertaling of extrakt van een door een' zekeren *Kiang-fan*, lid van het *Han-lin*-collegie, of Academie van Wetenschappen te Peking, en President van de *Sse-i-Koan*, een bureau bestemd tot het verzamelen en bewerken van berigten omtrent vreemde landen, in het jaar 1696 vervaardigd opstel over Java, bewerkt naar de verslagen eener commissie door Keizer *Khang-hi*, in de laatste helft der zeventiende eeuw, naar Java gezonden.

Ten einde meerdere zekerheid omtrent deze zaak te verkrijgen,

(1) Zie de Bijlage.

hebben wij ons gewend aan den Heer *Thomas Adkins* [1] laatstelijk Chineesch Secretaris van de Britsche Legatie te Peking, (thans Consul te New-Chang) met het verzoek in de Archieven van het "Departement van Eeredienst" (Li-po) te willen laten zoeken naar het oorspronkelijk rapport der genoemde Java-commissie, en ons daarvan een afschrift te willen doen geworden.

De Heer *Adkins* voldeed met de meeste bereidwilligheid aan ons verzoek, en alhoewel hij niet heeft mogen slagen het bewuste rapport te vinden, zoo zond hij ons toch het hierondervolgende, door een' Chineesch geleerde, geëmploijeerde bij het Departement van Eeredienst te Peking, opgemaakt belangrijk verslag omtrent de betrekkingen van China met Java, waarvan wij hiernevens de vertaling geven, met zoodanige aanteekeningen voorzien, die wij tot beter begrip van den text, bij onze vertaling hebben meenen te moeten voegen.

---

(1) Toen, na de inname van Peking door de geallieerde Britsche en Fransche troepen, het expeditionnaire corps op den 9den November 1860 de Keizerlijke Hoofdstad verliet, bleef de Heer Adkins *geheel alléén* te Peking achter, ten einde een behoorlijk établissement voor de te vestigen Legatie gereed te maken. Wij behoeven er niet op te wijzen, in welke hagchelijke positie de Heer *Adkins* daardoor geplaatst was, en kunnen het alleen aan zijne onverschrokkene Britsche koelbloedigheid toeschrijven, dat de met wrok jegens alle vreemdelingen vervulde Chinezen, hem ongedeerd hebben gelaten.

Chinesche tekst. [1]

查本部則例及册檔並無司譯館官到海外爪哇等國採訪風土人情案據檢查書籍亦無翰林院纂輯爪哇國書集惟接元史爪哇傳爪哇在海外視占城其國益遠自泉南登舟海行者先至占城而後至其

Vertaling.

Onderzoek gedaan hebbende in de Reglementen en Archieven van ons Departement [2], hebben wij niets gevonden omtrent de ambtenaren van de *Sse-i-koan*, die aan gene zijde des Oceaans, op Java en andere rijken, aanteekeningen omtrent de zeden en het volkskarakter zouden verzameld hebben. Navorschingen gedaan hebbende in de boeken en registers, hebben wij ook niet gevonden de verzameling van geschriften over Java door het *Han-lin*-collegie gecompileerd.

Maar volgens de berigten over Java in de geschiedschrijvers der Youen-dynastie [3], ligt Java aan gene zijde des Oceaans nog verder dan *Tsiam-pa* [4]. Wanneer men te *Tsiouen-nan* [5] scheep gaat, zoo komen de zeevaarders eerst te *Tsiam-pa* en daarna bereiken zij dit land (Java). Zijne

(1) De Chinesche tekst wordt van boven naar beneden en van de regter naar de linkerzijde gelezen.

(2) nl. het Departement van Eeredienst, *Li po*.

(3) Zij duurde van het jaar 1280—1341 onzer tijdr.

(4) Naam van zuidelijk *Cochin China*.

(5) *Tsiouen-tcheou-fou*, in de provincie *Foukien* 116° 31' 10'' O. L., 24° 56' 12'' N. B.

風俗土產不可考。大率海外諸蕃國。多出奇寶。取貴於中國。而其人則醜怪性情。言語與中國不能相通。又世祖本紀至元二十九年二月。以泉府大卿亦黑迷失等。將兵征爪哇。又成宗本紀元貞元年九月。爪哇遣使獻方物。明史爪哇傳。爪哇近占城

volksgebruiken en voortbrengselen zijn niet onderzocht geworden; maar over het algemeen brengen alle deze vreemde landen aan gene zijde des Oceaans vele merkwaardige en kostbare produkten voort, die in China zeer gewaardeerd zijn. Maar hunne bewoners zijn leelijk en vreemd van aard en hunne taal is voor Chinezen onverstaanbaar.

In de gedenkschriften van Keizer *Chi-tsou* leest men dat, in de tweede maand van het 29ste jaar der periode *Tchi-youen* [1] de groote edelen van Tsiouen-fou, verblind en ordeloos met hunne troepen Java zijn gaan beoorlogen.

In de gedenkschriften van Keizer *Tching-tsoung* leest men dat in het eerste jaar van de periode *Youen-tching*, in de negende maand [2], de Javanen gezandten hebben gezonden, die produkten van hun land kwamen aanbieden.

Volgens de berigten over Java in de geschiedschrijvers der *Ming*-dynastie [3], ligt Java nabij *Tsiam-pa* [4], en kan

(1) Maart 1309.
(2) October 1295.
(3) Zij duurde van 1368–1628.
(4) Zuidelijk *Cochin-China*.

二十晝夜可至。元帥西征。以至元二十九年十二月發泉州。明年正月卽抵其國。相去止月餘。宣德七年入貢表書一千三百七十六年。蓋漢宣帝元康元年。乃其建國之始也。地廣人稠。性兇悍。男子無少長貴賤。皆佩刀。稍忤輒相賊。故其甲兵爲諸蕃

men het (van daar) in twintig etmalen bereiken.

De Mongoolsche troepen die het Westen hebben beoorloogd, zijn in de twaalfde maand van het 29ste jaar der periode *Tchi-youen* [1] van uit *Tchouen-tcheou* uitgetrokken, en hebben in de eerste maand van het volgende jaar dit rijk (Java) bereikt, zoodat zij slechts ruim eene maand zijn onder weg geweest.

In het zevende jaar van Keizer *Siouen-teh* [2] bragten zij (de Javanen) tribuut en dienden eene memorie in dat 1376 jaren herwaarts, dat is in het eerste jaar van de periode *Youen-khang* van de regeering van Keizer *Siouen-ti* der Han-dynastie [3], hun rijk gesticht was.

Hun land is groot en zijne bevolking digt; hunne inborst is opvliegend en driftig. Onder de mannen zijn geene kleinen of grooten, aanzienlijken of gemeenen. Zij dragen allen een zwaard [4] aan hunne zijde en bij de geringste tegenspraak hakken zij dadelijk op elkander in. Daarom zijn hunne wapens de beste van alle vreemde landen.

(1) Januarij 1310.
(2) A. D. 1433.
(3) In het jaar 65 voor Christus.
(4) Kris, Golok of Klewang.

之最。字類瑣里。無紙筆。刻於*芰葉*。氣候常似夏稻。歲二稔。無几榻。

Hun schrift is klein en fijn; zij bezitten geene penseelen of papier, maar krassen het op *Kadjang*-bladeren.

Het klimaat is er altijd zoo als (bij ons) des zomers als de rijst in plant staat (Julij); en er zijn twee oogsten in het jaar.

Zij bezitten geene tafels of banken, lepels of eetstokjes.

乚著。人有三種。華人流寓者。服食鮮華。他國賈人居久者。亦尙雅潔。

Er zijn drie soorten van inwoners: de Chinezen die daar tijdelijk verblijf houden [1], wier kleeding en voedsel helder en lekker zijn; de handelaars van andere landen die daar reeds lang gevestigd zijn, en die ook fatsoenlijk en zindelijk zijn; en eindelijk de inboorlingen die zeer smerig zijn: die slangen, mieren, insekten en pieren verzwelgen en met de honden te zamen slapen en eten.

其本國人最汚穢。好啖蛇蟻虫蚓。與犬同寢食。狀黝黑猱頭赤脚。崇

Hun voorkomen is donker zwartachtig; zij hebben apen-gezigten en loopen barrevoets. Zij vereeren, en gelooven in de leer van, booze geesten.

信鬼道。殺人者。避之三日。卽免罪。父母死舁至野縱犬食之。不盡則

Iemand die een' ander' vermoord heeft, houdt zich slechts drie dagen schuil, als wanneer hij de straf ontgaat.

Als hun vader of moeder gestorven zijn, zoo dragen zij ze in de wildernis, waar zij ze door honden laten opvreten; als deze ze niet geheel en al

(1) D. w. z. wier naamregisters in China zijn, en die dus geene burgers van *Java* zijn.

大戚燔其餘。妻妾多燔以殉。其國一名莆家龍。又曰下港。曰順塔。又明一統志瓜哇國東抵古女人國。西抵三佛齊國。南抵古大食國。北抵占城國。本古闍婆國。又名莆

opvreten, dan zijn zij zeer treurig en verbranden de overblijfselen.

Hunne vrouwen en bijzitten worden veelal verbrand om ze de dooden te doen verzellen [1].

Een der namen van hun rijk is *Pou-kia-loung* [2]. Men noemt het ook *Hia-kiang* [3], of *Choun-ta* [4].

In de *Yi-t'oung-tchi* of "Groote Geographie" van de Mingdynastie leest men, dat Java ten oosten aan het oude *Vrouwen rijk* [5], ten westen aan het rijk *San-fou-tsi* [6], ten zuiden aan het oude *Ta-chí*-rijk [7] en ten noorden aan het rijk *Tsiam-pa* [8], grenst. Oorspronkelijk was het het oude rijk *Che-po* [9]. Men noemt het ook *Pou-kia-loung* [10]. Zijne

(1) De Hindostansche *Soettie* der vrouwen.

(2) Waarschijnlijk *Pekalongan*.

(3) Letterlijk: de beneden haven, *d. i.* zuidelijkste havenplaats.

(4) In het *Emoi*-dialekt *Soen-tat*, *d. i. Soenda*.

(5) Het eiland *Bali*. Welligt heerschte er vroeger op *Bali* eene *vorstin*, of bestond er, zoo als nu nog in *Siam*, eene lijfwacht van gewapende vrouwen of amazones.

(6) Thans *Kieou-kiang* (舊港) "de oude haven", of het oude rijk *Palembang*.

(7) Omtrent de geographische ligging van dit land is men in het onzekere. De heer *George Phillips* houdt het voor *Daja* of *Daia* op de Noordkust van Sumatra (Notes and Queries on China and Japan 1869, p. 91). Volgens bovengenoemde plaatsbepaling kan het echter niets anders dan Australie zijn, dat Java ten zuiden begrenst.

(8) Zuidelijk Cochin-China.

(9) *Dsjava*.

(10) Pekalongan.

家龍其屬國有蘇吉丹打板打網底勿等國。宋元嘉時始通中國。後絕。至宋淳化中其王穆羅茶遣使朝貢。大觀中復遣使入貢。元時稱爪哇國。洪武初其王昔里八達剌蒲遣使朝貢。自是朝貢不絕。又明會典

onderhoorige staten zijn *Sou-kië-tan* [1], *Ta-pan* [2], *Ta-kang* [3], *Ti-mou* [4] en zoo voorts.

Ten tijde der periode *Youen-kia* (424-454) der *Soung*-dynastie hebben zij het eerst betrekkingen met China aangeknoopt. Daarna hebben die opgehouden tot in de jaren *Choun-hoa* (990—995) der *Soung*-dynastie, toen hun vorst *Mou-lo-tcha (Moulada?)* gezandten heeft gezonden om tribuut te brengen.

Gedurende de jaren *Ta-koan* (1107-1111) hebben zij wederom gezandten gestuurd om tribuut te brengen. Ten tijde der Youen-dynastie (1280—1341) noemden zij hun rijk *Djawa (Dziao-oa)*.

In het begin der regeering van Keizer *Houng-wou* [5] stuurde hun vorst *Sí li pá tá lá p'ou* [6] gezandten om tribuut te brengen; en van af dien tijd hebben zij niet opgehouden tribuut te brengen.

In de "Statuten der Ming-dynastie [7]"

(1) *Soeket* is de naam van een berg op Java, in het noorden van het district Rogo djampi in *Banjoewangie*. *Soekatan* en *Soeketan* zijn namen van dorpen in de Adsistent-Residentie *Patjitan*.

(2) Men telt op Java 7 dorpen *Tapan*: 1 in *Samarang*, 2 in *Kedirie*, 1 in *Banjoemaas*, 1 in *Japara*, 1 in *Rembang*, en 1 in *Bezoekie*. Het laatste is gelegen in de afdeeling *Bondowosso*, district *Wirosari*. Daar ligt een grootendeels begraven muur, volgens de inlanders een overblijfsel van de kratons der vorsten die weleer het land regeerden. (Aardrijksk. en Stat. Wdb. van N. I.). Dit laatste dorp zal dus wel het *Tapan* geweest zijn door den Chineschen geschiedschrijver bedoeld.

(3) *Takang* is een dorp op *Java*, residentie *Samarang*, afdeeling en district *Salatiga*. Waarschijnlijk was het vroeger de hoofdplaats van den staat *Takang*.

(4) *Timor*.

(5) Hij regeerde van 1368—1399.

(6) Volgens den Heer Holle is *Silibasara* een inlandsche naam. Welligt *Sri-patalabou*.

(7) Zij duurde van 1368—1623.

永樂初。賜爪哇國東西王紵絲紗羅帳幔手巾羊酒器皿。王妃紵絲紗羅手巾等物。正統三年。賜爪哇國王紵絲十匹。紗羅各三匹。妃紵絲六匹。紗羅各二匹。景泰三年。因爪哇國王求討給傘蓋一把。蟒龍衣服一領。又明馬歡所撰瀛涯勝覽。爪哇古者闍婆國。其國有四。皆

leest men dat, in het begin der periode *Young-lo* (1403), de Keizer aan de Koningen van Oost en West Java [1] een geschenk gegeven heeft bestaande in Henneplinnen, Satijn, Gaas, Zijde, Bedgordijnen, Zakdoeken, Schapen, Wijn en Vaatwerk; en aan de vrouwen dezer Koningen, Henneplinnen, Satijn, Gaas, Zijde, Zakdoeken en dergelijke artikelen.

In het derde jaar der periode *Tching-t'oung* (1439), schonk hij den Koning van Java wederom tien stukken Henneplinnen en Satijn en drie stukken Gaas en Zijde. Aan de Koningin schonk hij zes stukken Henneplinnen en Satijn, twee stukken Gaas en twee stukken Zijde.

In het derde jaar der periode *King-t'ai* (1453), is op verzoek van den Koning van Java, aan hem verleend eene staatsiepajong en een jas met draken geborduurd.

Men leest nog in de door *Ma-houan*, van de Ming-dynastie [2], bijeenverzamelde zienswaardigheden der zeekusten, dat Java het oude *Che-po*-rijk (Dsjava) is; dat het in vier staten ver-

(1) De Koningen van Modjopahit en Pandjajaran.
(2) 1368—1628.

無城郭。初入杜板再入厮村次入蘇魯馬益次入滿者伯彝王都也。王宮四面墫墉。墉高三丈餘。方三百餘里。門館深嚴屋高四丈。覆地以板。蒙以藤花蓆。踞跌而坐。瓦以堅木。民居茅茨類皆磚庫。坐臥於內。王蓬頭頂金葉冠。胸縈嵌綵帨。腰束錦綺曰

deeld is en geene steden bevat. Men koomt eerst te *Toupan* [1], dan te *Sse-tchoun* [2], vervolgens te *Sou-lo-ma-yi* [3] en eindelijk te *Houan-tché-pi-i* [4], dat de residentie des Konings is. Het paleis van den Koning is vierkant van baksteenen muren opgetrokken, die ruim dertig voet hoog zijn en in het vierkant ruim drie-honderd mijlen [5] beslaan. De poorten en gebouwen zijn diep en somber.

Hunne huizen zijn veertig voeten hoog; zij bedekken den vloer met planken, waarop zij gebloemde rottingmatten leggen, en dan daarop op hunne hurken zitten (djongkok). De dakpannen zijn van hard hout (Sirappen), maar het volk woont in met riet en dergelijke planten gedekte woningen, allen van baksteenen gemaakt, waarin zij zitten en slapen.

De Koning draagt op zijne woestloshangende haren eene kroon van gouden bladeren; om zijne borst draagt hij een zijden doek, en om zijn middel heeft hij een geborduurd stuk zijde geslagen dat

(1) Toeban, in de residentie Rembang.
(2) Een Chineesch dorp, zie bladz. 13 noot 1.
(3) Soerabaija.
(4) Modjopahit.
(5) 100 kilometer (of 100,000 Ned. el) in omtrek. Volgens Dr. de Hollander is de muur die den kraton van den keizer van Djokjo, omringt, 12,000 Ned. voeten lang.

厭腰。腰佩短刀曰不刺頭跣行。或跨象或乘牛。民間男蓬頭。女椎結。上衣。下幅。男必腰刀。無老弱貴賤貧富。皆然。刀必雪花色。鎖鉄鑄之。柄飾以金。或犀象飾。往往蒙鬼面。備極精巧。會聚間。有犯其首。及爭鬪。必以佩刀之。傷死則遁。踰三日則免罪。當卽捕獲。則仍受刃。官無鞭朴。罪

"Middelverberger" [1] heet. Aan den gordel draagt hij een kort zwaard dat *Pou-la-t'eou* heet. Hij gaat barrevoets, of berijdt eenen olifant of eenen stier.

De mannen van het volk dragen het hoofdhaar loshangend; de vrouwen opgeknoopt; op het bovenlijf dragen zij een baadje en om het onderlijf een' sarong. De mannen dragen altijd een gordelzwaard (kris); en allen, zoowel ouden als jongen, aanzienlijken of geringen, armen of rijken, doen dit. Hunne zwaarden zijn sneeuwblank en zij smeden ze van fijn staal; het heft is versierd met goud en is met rhinocerossen, olifanten, of gemeenlijk met duivelsgezigten, zeer kunstig besneden.

Als zij bijeen zijn en de een den ander beleedigt, of zij aan het vechten gaan, zoo kan men er op rekenen, dat zij elkander met den kris steken. Heeft een den ander doodelijk gewond, dan vlucht hij, want na drie dagen ontgaat hij de straf. Verzet hij zich, dan wordt hij dadelijk gevat en terstond gekrist.

De magistraten slaan nooit met de zweep. Onverschillig of de misdaad

(1) Slendang.

不聞重輕.以藤繫之.必刃以死。殺戮爲常.不足怪也。市易用中國銅錢。杜板者曰賭班地名也。約以千餘家.主以二長。間有流寓.多廣東漳州人也。海渚小池.水甘洌可飲.號聖水。傳云。元將史弼高興征閣婆.經月不克登崖。三軍乏水渴甚。二將默禱.卓槍於渚。泉遂湧出.軍賴以濟。又東行半日

zwaar of ligt is, bindt men (den misdadiger) met rotting vast en krist hem ter dood.

Moord en doodslag is eene dagelijksche gebeurtenis waarover men zich niet verwondert.

Voor den handel gebruiken zij Chinesche koperen munten. De Toupanners zeggen dat *Toupan* de naam eener plaats is. Ongeveer voor elk duizendtal huisgezinnen zijn twee hoofden. Onder hen zijn vele immigranten, meestal lieden van *Canton* en *Tchang-tcheou*.

Op een eiland der zee is een kleine vijver, waarvan het water zeer zoet, lekker en drinkbaar is; men noemt het "het Heilige Water". De legende zegt dat de Mongoolsche generaal *Sse-pí-kaou*, gedurende een' oorlog met *Che-po* (Djava), eene maand lang niet kunnende eenig voordeel behalen, daar landde. Zijn leger had gebrek aan water en leed zeer van dorst. De tweede generaal, heimelijk gebeden hebbende, stak zijne lans in het eiland; waarop de wel terstond te voorschijn spoot en het leger aldus gered werd.

Weder eene halve dagreis oostwaarts

至厮村曰革兒。昔者故沽灘地。中國人客此而成聚落。遂名新村。約千餘家。村主廣東人也。諸蕃船至此互市。金寶蕃玲充溢。居人多富。又南行可半日。至蘇魯馬益。港口淡水淺澀。僅通小艇二十餘里。始至蘇魯馬益。曰蘇兒把牙。約千餘家亦有首領。間有中國

reizende, bereikt men *Sse-tchoun*, ook genaamd *Kéh-rl* [1]. Oudtijds heette deze plaats *Kou-t'an*. Daar echter vele reizigers uit China zich daar vestigden, zoo noemden zij het *Sin-tchoun*, "het nieuwe dorp." Het telt ongeveer duizend huisgezinnen.

Het dorpshoofd is een Cantonnees. Alle vreemde schepen komen daar aan om handel te drijven.

Er is overvloed van goud, kostbaarheden en vreemde edelsteenen, en de inwoners zijn er grootendeels rijk.

Reist men wederom ongeveer eene halve dagreis zuidwaarts, zoo komt men te *Sou-lo-ma-yí* [2]. De monding der rivier is ondiep; men kan ze voorzigtig met kleine schuitjes ruim twintig mijlen [3] opvaren, wanneer men te *Sou-lo-ma-yí*, ook genaamd *Sou-rl-pa-ya* (Soerabaija) aankoomt.

Daar is ook een hoofd voor ruim elk duizendtal huisgezinnen, waaronder ook Chinezen zijn.

---

(1) Welligt *Kissik* of *Garsik*, het beroemde *Jortan* (*Kou-tan*) in het Griseeesche (Tijdschrift van Ind. T. L. en V. k. Deel. XVII, p. 368.

(2) Soerabaija.

(3) 6,66 kilometer.

人。港口大州。林木蔚茂。長尾猱萬數聚於中。一里猱俗云猢猱也。老猱爲主。會掠老番婦與俱。國人求嗣者。必具酒穀。祈於老猱。猱食之。餘縱羣競食。食盡少選。猱雌雄交。以此爲徵。求嗣人呵即有妊。不然無應也。又水行八十里。至埠頭曰漳沽。登岸西南陸行半日至滿者

Op een groot eiland in de haven is een digt bosch, waarin tienduizende langstaartige apen huizen. Deze apencolonie noemt het volk *Hao-soun*.

Door eenen ouden aap aangevoerd, rooven zij, in troepen vereenigd, oude inlandsche vrouwen waarmede zij zich paren.

Als de inboorlingen om nakomelingschap willen bidden, dan moeten zij wijn en groentens klaarzetten en aan den ouden aap een gebed doen. Als die aap er van gegeten heeft, zoo moet men het door de andere apen om strijd laten opeten. Als alles opgegeten is, zoo kiest men een mannetjes en wijfjes aap die men laat paren, hetwelk de getuigenis is.

De bidders om nakomelingschap keeren daarop terug en worden zwanger; worden zij dit niet, dan is hun gebed niet verhoord.

Reist men verder te water 80 mijlen [1], zoo bereikt men eene stapelplaats genaamd *Tchang-kou* [2], waar men aan wal gaat, en, na eene halve dagreis te land zuidwestwaarts gegaan te zijn, *Mouan-tché-pí-i* [3] bereikt.

(1) Bijna 6 transche mijlen.
(2) Wij hebben niet kunnen uitvinden welke plaats met dien naam bedoeld is.
(3) Modjopahit.

伯彝乃王都也。無慮二三百家。總領七八人。皆王佐也。氣候常熱如夏。稻歲兩熟。坐臥無摺椅。飲食無匙匕。啖檳榔不離口。賓飯於盤。酥澆之。餐則嗽去檳屑。向盤掬而食。食既水飲。待賓以柈。榔人有三等。西蕃賈。胡流落而久居者。服食皆雅潔。一等也。唐人如廣東漳泉人流寓者。食

waar de residentie van den vorst is. Er wonen daar ongeveer twee à driehonderd huisgezinnen, bestuurd door zeven of acht lieden, die allen het gevolg des Konings uitmaken. De luchtgesteldheid is er altijd heet, zooals (bij ons) des zomers, als de rijst in plant staat, en men heeft er twee oogsten in het jaar. Om te zitten of te slapen gebruiken (de inwoners) geene banken of stoelen, en om te eten en te drinken bedienen zij zich niet van lepels.

De siriepruim verlaat hun' mond niet. De rijst wordt op schotels opgedaan en met wrongel begoten. Als zij gaan eten, dan spuwen zij de Sirie uit, en gaan met de hand in de schotel om te eten; na gegeten en watergedronken te hebben, bedient men de gasten weder met betel.

Er zijn drie soorten van inwoners: de vreemde handelaren van het westen, zoowel reizigers als ingezetenen, die in hunne kleeding en voeding zeer netjes en rein zijn, zijn eene soort. De Chinezen, als Cantonnezen, *Tchang-tcheouers* en *Tsiouen-tcheouers*, die tijdelijk daar verblijf houden,

用鮮華。率尙回回教。持齋受戒。一等也。顏色黝黑。猱頭赤脚。崇信鬼道。飮食粗惡。啖蛇蟻虫蚓。稍燎以火而已。與犬同寢食。不以爲穢也。傳云。昔有魔王。青頰紅膚赤鬚髮。與罔象交。而生子百餘。以人爲粮。忽雷震石裂。乃出一人。衆異之。推爲主。遂領兵驅罔象而去。由是人得安焉。俗尙武勇。

die lekker en fijn eten, het Mahomedaansch geloof omhelsd hebben, die vasten en zich onthouden, zijn eene andere soort. Verder heeft men nog zij wier gelaat en kleur donker zwartachtig is, die apengezichten hebben en barrevoets gaan, aan de leer der booze geesten gelooven en ze vereeren, slecht voedsel eten, slangen, mieren, insekten en pieren verslinden, die zij slechts eventjes over het vuur braden, en met de honden slapen en eten, en dit niet voor viesch houden.

Eene legende verhaalt, dat er vroeger een Vorst der duivelen, met blaauwe wangen, eene roode huid en rossen baard en haren, met eenen kolossalen olifant gepaard heeft en ruim honderd kinderen ter wereld bragt, die zich met menschen voedden. Plotseling werd een rots door den donder en bliksem gespleten en kwam er een man voor den dag. Iedereen hierover verbaasd zijnde, werd hij tot opperhoofd verkozen. Hij verzamelde voorts soldaten, verdreef den grooten olifant en verdween. De menschen genoten daarna rust.

Het volk houdt krijgshaftigheid en dapperheid in eere.

歲設刀槍。會始於冬十月。王偕妻出觀。夫妻各坐一塔車。妻前夫後。車高丈餘。四疏軒窓。駕馬以行。至會開場。列陣相向。各操竹槍。勁實若鉄。登場者亦偕妻至。妻亦操三尺棒相格。曰那刺格。已傷斃者。王遣勝者出金鈔一角償之。以孀婦勝者。即已。凡婚姻。男造女家合巹。後五日迎

Eens in het jaar maken zij hunne zwaarden en lansen in gereedheid. De zamenkomst begint in de tiende maand des winters, (in November). De koning en zijne vrouwen trekken uit om er naar te zien. Man en vrouw zitten ieder op een' pagoda-wagen (pyramidale wagen); de vrouw rijdt vooruit en de man er achter; de wagen is meer dan tien voet hoog, heeft aan de vier zijden vensters (portières) in de kap en wordt door paarden getrokken.

Op de verzamelplaats aangekomen, vormt men een arena, en stelt men zich in het gelid tegenover elkander. Elkeen is gewapend met eene bamboezen lans hard als ijzer. Zij die in het arena verschijnen, worden ook door hunne vrouwen verzeld. De vrouwen zijn ook gewapend met een' drie voet langen stok, waarmede zij elkander bestoken. Men noemt dit *Na-tsse-ki*. [1]. Wat aangaat zij die terdood gewond worden, zoo gelast de koning den overwinnaar om eene bamboemaat goudgeld als schadeloosstelling te betalen; maar in geval iemand door eene weduwe overwonnen wordt, dan laat men dit [2].

Wat de **Huwelijken** aangaat, zoo gaat de bruidegom naar het huis van de bruid om den huwelijksbeker te wisselen en te plengen. Na vijf dagen, voert

(1) Dit is klaarblijkelijk het Jav. *Sêninan* of Steekspel; wat beteekent echter *Na tsse-ki?*

(2) D. w. z. dat eene weduwe geen zoengeld behoeft te betalen.

婦歸。鳴金鼓。吹椰筒。擁以刀盾。前後甚都。婦則裸。而被髮。跣足。縈嵌絲幌。戴被金珠綵飾寶粧。無不周備。姻鄰亦以檳榔。花草。實綵舟助之。燕樂數日。始散。喪事。於病革子弟請遺命。或水火葬。或犬腹葬。實綵舟至海濱。縱犬食之。盡不盡。捨其遺投水而後已。尤慘於水火也。有寵妾者。誓與主同往。

hij zijne bruid naar huis, onder begeleiding van het slaan van bekkens en het blazen van kokosnootfluiten, en omringd door talrijke mannen met zwaard en schild gewapend. De bruid is naakt, met loshangende haren en barrevoets. Alleen is zij omwonden met een' zijden Sarong en heeft het hoofd bedekt met een sierlijk hoofdtooisel van goud en paarlen en andere kostbare sieraden, alles van het volmaakste werk. De buurvrienden van de bruidslieden helpen ze ook met pinangbladeren, bloemen en planten, op fraaije schotels gelegd. Men viert verscheidene dagen feest aleer men uitceengaat.

Wat de **Begrafenisplegtigheden** aangaat, zoo vragen de kinderen aan den stervenden zijnen laatsten wil kenbaar te maken, of hij in het water, in het vuur, of in de magen der honden wil begraven worden, dan wel of men zijn lijk naar de zeekust zal dragen, om door de honden te worden opgevreten.

Hetzij dat deze het geheel en al opvreten of niet, zoo worden toch de overblijfselen in het water geworpen en daarmede is het uit.

Dit (nl. de begrafenis in de maag der honden) is nog verschrikkelijker dan (de begrafenis door middel van) het vuur of het water.

De favoriet-bijzitten zweeren met haren heer te zamen te gaan.

盛粧悲號候焚骸火熾亦投火死之民間殷富貿易用中國古錢字書無紙刻於茭蓼葉類瑣里字以二十兩爲觔十六錢爲兩四姑邦爲錢每邦爲二分一厘八毫七絲五忽截竹爲升升爲一姑剌蓋中國一升八合也斗爲捺黎蓋八升中國一斗四升四合也月望蕃婦或二十餘

Zij kleeden zich daarvoor prachtig aan, en weeklagende wachten zij tot dat het gebeente (van haren heer) verbrand is. Als het vuur in lichtelaaije vlam staat, werpt men ze ook in het vuur en brengt ze aldus om.

De rijken onder het volk gebruiken voor den **Handel** en het verkeer oude Chinesche kopermunten.

Voor hunne **Schriften** en **Boeken** gebruiken zij geen papier, maar zij krassen op *Kadjang* bladeren een zeer fijn schrift. [1]

Hun kattie telt 20 van onze tails (of onsen) en hun ons, 16 lood van ons gewigt. Vier *kobangs* staan gelijk met een lood (Chin. gew.) en elke kobang is = 2,18705 wigtje (Chin. gew.). Een bamboeknoop is hunne pint; hunne pint heet *koulat* (koelak) en staat gelijk met 1,80 Chinesche pint. De schepel heet *Ná-li* en 8 hunner pinten staan gelijk met 1,44 schepel Chinesche maat.

Op den 15den der maand komen de inlandsche vrouwen in groepjes van 20

(1) Volgens Amiot beteekenen de karakters *Soli* de naam van een land en zou men dus moeten lezen "een schrift gelijkende op dat van het rijk *Soli*." Wij weten echter niet welk rijk daaronder verstaan wordt, en gelooven dat onze lezing juister is.

或三十餘爲輩成隊。月下縛臂聯行。俚歌唱和。遍歷宦戚豪門必投賞以錢。又有展書指畫以諭衆。環聽而坐者。有笑有哭。殊能動人。最重中國花磁。暨孋花絹。綺羅。厥產白芝蔴。綠豆。蘇木。金剛子。白檀。肉荳蔻。龜筒。玳瑁。鸚鵡。有綠紅五綵者。鶻哥。皆能言。又有珍珠鷄。倒掛鳥。綵鴿。孔雀。珍珠雀。綠鴿之類。

of 30 personen bijeen; bij de lichte maan binden zij zich bij de schouders aan elkander vast en loopen te zamen straatdeuntjes te zingen; als wanneer van alle kanten de hoofden, familiebetrekkingen en aanzienlijken hen geschenken in geld toewerpen.

Men vindt er ook lieden die boeken uitleggen en platen vertoonen, om de menigte te leeren. Van diegenen die om hen heen zitten om te luisteren, zijn er sommigen die lagchen en dan weder weenen. Deze lieden muntten er uitstekend in uit om de menschen te roeren.

Zij stellen veel prijs op Chineesch gebloemd porcelein als ook op muskus, gebloemd taf en fraaije zijde.

Hunne voortbrengselen zijn: wit Sesamum, groene erwten, sapanhout, diamanten, wit sandelhout, notenmuskaat, land- en zee schildpadden, papagaaijen — groene, roode en bonte — en kakatoeas die allen kunnen spreken.

Men vindt er nog het parelhoen, den omgekeerd hangenden vogel, de bonte duif, den paauw, den parelvogel, de groene duif, en zo voorts.

白鹿白猿猴羊猪牛馬鷄鴨亦有之。果有芭蕉子。椰子。甘蔗。粗大長可二三丈。石榴。蓮房。密柿。郎扱若枇杷稍尖。中有白肉。再查大清會典。乾隆三十六年。噶喇吧國人九名。遭風漂至廣東地方。照例撫卹。遣令回國。或卽此國人餘無紀載。

Witte herten, witte apen, apen, geiten, varkens, koeijen, paarden, kippen en eenden zijn er ook.

Van de vruchten heeft men: bananen, kokosnooten, suikerriet (een grof en groot soort dat 20 tot 30 voet hoog wordt), granaatappelen, lotusbollen, zoete Persimmon [1], de *Lang-t'sá* (of *Lang-kih*), die op de *phi-pha* [2] gelijkt, maar wat puntiger is en van binnen wit vleesch heeft [3].

Men leest nog in de Statuten der Groote reine dynastie [4], dat in het 36e jaar van keizer *Kien-loung* (1771) negen inboorlingen van het rijk *Kalapa* (Batavia) door storm op de kust van Canton zijn geslagen, die men volgens de bepalingen hulp heeft verleend en naar hun land heeft teruggezonden.

Verder is er niets meer vermeld van de bewoners van dat land.

(1) Diospyrus sinensis.
(2) De *Lo-koat* of Eriobotrya japónica.
(3) De doekoe?
(4) De tegenwoordige Tataarsche dynastie.

Tot zoover de Chinesche aanteekeningen, waaruit wij eenige belangrijke bijzonderheden leeren. Vooreerst dat het rijk *Java* (door de Hindoes) in het jaar 65 voor Christus gesticht is. Tot nog toe was men in het onzekere omtrent den datum dezer stichting, en noemde men gewoonlijk het jaar 78 n. Chr., daar ongeveer met dien datum de Javaansche tijdrekening begint. Volgens den Heer *Cohen Stuart* namelijk, zijn de oudste bekende oorkonden van Java gedagteekend naar de jaartelling van *Çáliwáhana* of *Çaka*, een' vorst van Dekhan, die uit Indië naar Java zou zijn overgekomen, en wel van 14 Maart 78 na Christus; zijnde echter naar Indisch gebruik, het eerste jaar als *nul* gerekend, en dus jaar 1 begonnen in 79 na C. Dit jaar 78 komt vrij wel overeen met de verklaring der Javaansche gezandten, die China in 1433 bezochten, volgens welke hun rijk 1376 jaren vóór dien datum zou gesticht zijn. Dit geeft dus het jaar 57 na Christus. Volgens den Chineschen schrijver, zou echter de stichting van het rijk Java in het jaar 65 voor Christus hebben plaats gehad. Wij vermoeden dat de Hindoes in dat jaar op Java gekomen zijn, maar eerst eene eeuw later hun gezag over geheel Java gevestigd hadden, en toen eene nieuwe tijdrekening, beginnende met het jaar 78 na Christus, hebben ingesteld.

Wij leeren er verder uit dat de naam Java of Djawa eerst op het einde der 13de eeuw aan dit eiland is gegeven, terwijl het vroeger *Chèpo* (Dsjava) of Pekalongan heette.

De rijken *Modjopahit* in Oost-Java, in 1475, en *Pandjajaran* in West-Java, in 1440, ondergegaan, worden evenzoo in de Chinesche kronijken vermeld, en in 1453 zien wij de Javaansche vorsten de bevestiging in hun gezag van den Keizer van China vragen en verkrijgen, en als teeken daarvan den Chineschen met draken geborduurden jas en pajong dragen.

Reeds in 424 na Christus bragten de Javanen tribuut aan China, waarmede zij zijn voortgegaan tot de komst der Europeanen op Java. Van dat "tribuut brengen" der aan China grenzende landen aan den keizer van dat rijk, maken Europeanen zich veelal eene scheve voorstelling, daar men geneigd is dit te beschouwen als eene schatting, zooals door west-aziatische geweldenaars, zooals Sesostris, Darius, Alexander enz., aan de door hun overwonnen volken werd opgelegd. In China moet men

hieronder iets geheel anders verstaan. China speelt in het geheele Oosten de rol die Rome in het Westen heeft gespeeld, en gelijk een Paulus er zich op beroemde *Romeinsch burger* (Handelingen XXII, 25), en de Batavieren er op boogden "Bondgenooten der Romeinen", te zijn, zoo verhoovaardigden zich ook de Oostersche vorsten hunne bevestiging van den Keizer van China te hebben ontvangen. De tribuut dien zij bragten bestond niet in eene zware belasting, maar uit eenige kostbare producten van het land, den Keizer van China aangeboden, waarvoor zij van hem geschenken terug ontvingen van evenveel waarde, zooals uit bovenstaande Chinesche aanteekeningen voldoende blijkt. Engeland heeft jaren lang aan den Shah van Perzië zeer dure en kostbare geschenken gezonden, ten einde door die "Courtesies" vergunning te erlangen de oude ruinen en antiquiteiten van Perzie te mogen onderzoeken.

De bevestiging van den Keizer van China gaf aan de vorsten van de omliggende landen een groot aanzien bij hunne eigene onderdanen, die naar dat magtige rijk met eerbied opzagen. Men behoeft slechts de "Duizend en eene nacht" te lezen, om zich te overtuigen van het groote prestige, dat China op de verbeelding der naburige landen uitoefende.

De expeditie in het jaar 1310 tegen Java ondernomen, was, zooals de Chinesche geschiedschrijver zelf zegt, een verblinde en ordelooze troep, eene soort van kapervaart, die niets met de politiek gemeen had, en die dan ook totaal mislukte.

De beschrijving der zeden en gewoonten der Javanen, vóór de invoering van den Islam, zijn ook zeer belangrijk en wij leeren onder anderen daaruit dat nog gedurende de Mingdynastie, of gedurende de 15de en 16de eeuw onzer jaartelling, op Java, evenals nu nog in Bali, de weduwenverbranding in vollen bloei was, en de Javanen gewoon waren hunne lijken door de, thans zoo door hun verachte, honden te laten opvreten, hetgeen zij als een groot geluk beschouwden. Men weet dat de boedhistische Siamezen nog heden gedeelten hunner lijken door honden en gieren laten opvreten.

BATAVIA, 5 *Februarij* 1870.

BIJLAGE.

MÉMOIRES CONCERNANT LES CHINOIS.

TOM. XIV.

(pp. 101—111)

INTRODUCTION A LA CONNAISSANCE DES PEUPLES QUI ONT ÉTÉ OU QUI SONT ACTUELLEMENT TRIBUTAIRES DE LA CHINE

PAR LE

P. AMIOT.

DU ROYAUME DE KOUA-OUA [1].

Le Royaume de *Koua-oua* est connu sous différens noms. On l'appelloit anciennement *Tché-po-koue* [2], ou le Royaume de *Tché-po*, *Pou-kia-loung* [3], *&* *Hia-siang* [4]. Les *Yuen* ou les Mongoux sont les premiers qui lui aient donné le nom de *Koua-*

---

(1) Bijna alle Chinezen en Europeanen die over den chineschen naam van *Java* geschreven hebben, vergissen zich in de transcriptie, daar zij, in plaats van 爪 哇 (in het op Java algemeen gesproken wordende Emoi-dialekt *Dziao-oa* d. i. *Djawa*), hebben gelezen 瓜 哇 *Koa-oa*, en aan deze karakters (die alleen eene zuivere phonetische waarde hebben) eene beteekenis hebben willen knoopen.

(2) 闍婆國, Transcriptie van den naam *Dsjava*. Zie Stanislas Julien, Méthode de transcription des noms sanscrits figurés en Chinois.

(3) 莆家龍, Pekalongan.

(4) Moet zijn *Hia-Kiang* 下港, de Zuidelijkste havenplaats.

oua, [1] qui signifie *son de courge*, parce que le son de voix des peuples de ce Royaume approche beaucoup de celui que rend une courge sèche, quand on la frappe, ou qu'on la fait rouler par terre.

Ce royaume est situé au milieu de la mer du sud-ouest, & les vaisseaux qui viennent du grand occident à la Chine, le côtoient pendant quelque tems. A en croire le *Siu-ouen-hien-toung-kao*, *Koua-oua* a à l'orient le Royaume connu anciennement sous le nom de *Niu-jin-koue*, qui signifie *Royaume des femmes;* à l'occident le *San-fo-tchi*, au midi l'ancien Royaume de *Ta-che-koue*, & au nord celui de *Tchan-tcheng* [2]. On va à *Koua-oua* par le *Fou-kien*. On s'embarque à *Tsuen-tcheou-fou*. on dirige sa route vers le sud, on passe par *Tchan-tcheng* [2]; & après environ un mois de navigation, on arrive.

Koua-oua est divisé en Royaume oriental & en Royaume occidental; & il y a deux Rois qui ont sous eux des *Sou-ki-tan*, des *Ta-pan*, des *Ta-ouang*, des *Ty-hou*, [3] *&c.* lesquels sont dans ce pays, ce que sont ailleurs les Princes & les Grands. On distingue trois sortes de personnes qui habitent ce Royaume: 1°. les etrangers de l'occident, & ceux-là sont très-propres dans leurs habits, & dans leurs maisons, & passent pour être habiles dans tous les arts; 2°. les Chinois qui s'y sont fixés du tems des *Tang* [4], & qui ont embrassé la religion mahométane, & ceux-ci sont appellés les *Tang*. Ils font le commerce & naviguent le long des côtes; 3°. enfin les naturels du pays qui ne ressemblent en rien aux deux autres que je viens de nommer. Les premiers logent dans des maisons propres & commodes, ils se nourrissent bien, se font porter dans des chaises fort douces, savent jouer de la flûte traversiere, & ont des Specta-

(1) Pater Amiot vergist zich hier. Het zijn niet de Mongolen die den naam van *Dziao-oa* (niet *Koua-oua*) aan Java gegeven hebben; maar onder de Mongoolsche Dynastie hebben de Javanen voor het eerst hun land, dat zij vroeger *Che-po* of *Dsjava* noemden, *Dja wa* genaamd.

(2) Zie mijne vertaling. *Tchen-tching* is *Tsiam-pa*.

(3) De Chinesche schrijver of wel P. Amiot vergissen zich door de namen van de onderhoorige rijken *Sou-kiĕ-tan*, *Ta-pan*, enz., welke wij in ons opstel hebben verklaard, voor die van vorsten en grooten te houden.

(4) Tusschen de jaren 618—905 onzer tijdr.

cles publics semblables à nos Comédies. C'est ainsi qu'il en est parlé dans un livre fait du tems des *Soung*. Le même livre dit encore que vers la cinquieme lune ils prennent leurs divertissemens sur des barques; qu'à la dixieme lune leurs jeux se font sur les montagnes; & qu'en tout tems ils aiment à monter à cheval: ce qu'ils font avec une adresse merveilleuse.

Il est dit dans un livre fait du tems des *Ming*, que ces etrangers savent si bien tirer parti du terrein, qu'ils le rendent fertile en toutes sortes de productions; qu'il n'y a ni voleurs, ni malfaiteurs chez eux, & que si quelqu'un laisse tomber quelque chose, personne ne la ramasse pour se l'approprier. Le *Tay-ping-tché-po* [1], c'est-à-dire, *tranquille comme le Royaume ou le pays de* Tchê-po, à la lettre *le tranquille* Tchê-po, est une expression devenue proverbe; & c'est une preuve qu'on n'avance rien ici que de vrai [2].

Les seconds, c'est-à-dire les *Tang*, ou les Chinois qui s'établirent dans ces lieux pendant le regne de la Dynastie des *Tang*, laquelle a commencé l'an 618 de l'ere chrétienne, & a fini l'an 924; ces Chinois, dis-je, y ont des villes en propre.

---

(1) 太平閣婆

(2) Je suis tenté de croire que ceux dont on parle ici sont une colonie des anciens Chrétiens de Saint-Thomas. Une de mes preuves, & la seule que je rapporterai, est une lettre qui fut ecrite la septieme année de *Hiuen-té*, cinquieme Empereur de la Dynastie des *Ming*, lorsque ceux du pays envoyerent payer le tribut. *Cette lettre*, dit l'Y-toung-tché, *etoit datée de l'an* 1376; & *je ne vois pas*, ajoute-t-il, *quelle epoque on a eu vue ici. Ce Royaume a été fondé la premiere année de* Yuen-kang (neuvieme du regne de *Hiuen-ty*). Il me semble que le calcul de l'*Y-toung-tché* n'est point juste; car, depuis *Yuen-kang-yuen-nien*, comme il s'exprime, c'est-à-dire, depuis la premiere année de *Yuen-kang*, qui est la neuvieme du regne de *Siao-hiuen-ty*, huitieme Empereur de la Dynasty des *Han* occidentaux, jusqu'à la septieme année de *Hiuen tê*, cinquieme Empereur de la Dynastie des *Ming*, il y a exactement mille quatre cens quatre-vingt-dix sept ans, ce qui ne sauroit convenir à la date de la lettre, qui est de 1376. Car, en remontant par les cycles, je trouve que la septieme année de *Hiuen-tê* répond à l'an de l'ere chrétienne 1432, & que la premiere année de *Yuen-kang* est la soixante- cinquieme année avant l'ere chrétienne. Je reviendrai tout-à-l'heure à l'examen de cette date.

Men zie onze meening over dit jaartal aan het slot van ons opstel.

sous la dépendance néanmoins des Rois du pays; & ces villes sont très-bien entendues. Elles sont bâties de briques, & ont toutes les commodités qui sont ordinaires aux villes Chinoises. Elles sont au nombre de quatre. La premiere s'appelle *Tou-pan* [1]. Elle peut contenir environ mille familles. Elle paie tribut aux deux Rois, oriental & occidental. Les habitans sont tous des Chinois originaires du *Fou-kien*, ou de la Province de Canton. La seconde s'appelle *See-toun* ou *See-tsoun* [1]; elle est à l'est de la premiere, environ à une demi-journée de distance. Elle est habitée par des Chinois de toutes les Provinces indifféremment; mais c'est un homme de Canton qui est à leur tête. Il y a à-peu-près mille familles. C'est-là que vont les vaisseaux étrangers pour faire leurs cargaisons des marchandises de la Chine. On y trouve de l'or, de l'argent, & toutes sortes de choses précieuses. En allant du côté du midi, après avoir marché environ une demi-journée, on arrive à un endroit qu'on apelle *Tan-choui-hiang* [1]. Là on prend un petit bateau; & après avoir vogué l'espace d'une vingtaine de lys, on arrive à la troisieme ville que les gens du lieu nomment *Sou-lou-ma-y* [2], dans laquelle il peut y avoir mille familles dont la moitié est de Chinois, & l'autre moitié de naturels du pays. A côté de cette ville il y a une langue de terre qui forme une presqu'isle, laquelle est couverte d'arbres, & où il y a une quantité prodigieuse de singes à longues queues. De cette presqu'isle, ou de *Sou-lou-ma-y*, en avançant encore l'espace de quatrevingt lys, par eau, on arrive à *Tchang-kou* [3], la derniere des villes où il y ait des Chinois domiciliés.

De *Tchang-kou* pour aller à la Capitale du Royaume, il n'y a que le chemin de terre. On tire vers le sud-ouest; & après avoir marché une demi-journée, on arrive dans l'endroit où le Roi tient sa Cour. Ce lieu n'a de remarquable que

---

(1) Zie mijne vertaling.
(2) Soerabaija; zie mijne vertaling.
(3) Men zie onze gissing omtrent deze stad in ons opstel.

le palais du Roi lui-même. Les maisons y sont hautes d'environ quarante pieds. Le sol en est de planches, sur lesquelles on met des rotins qui sont joints les uns aux autres avec assez d'art.

Le Roi porte sur sa tête un bonnet fait de feuilles d'or, & sur sa poitrine une grande piece de brocard enrichie de toutes sortes de pierreries. Il a autour de ses reins une piece de soie brochée d'or, à laquelle est attachée une courte epée d'une trempe très-fine. Il va nuds pieds. Lorsqu'il veut sortir, il monte sur un eléphant ou sur un bœuf.

Les hommes portent leurs cheveux pendans, & les femmes les nouent sur leur tête. Les uns & les autres n'ont pour tout habillement qu'une piece de toile, ou de toute autre etoffe, dont ils s'enveloppent le corps. Quelques-uns cependant portent une espece de corset.

Leurs punitions sont différentes des nôtres, & il semble qu'ils ne fassent aucune distinction entre les différens crimes. On ne sait ce que c'est que la bastonnade; mais dès que quelqu'un est en faute, on l'attache à un pieu, & on lui coupe la tête: c'est le seul châtiment dont les Magistrats punissent les coupables.

La monnoie qui est en usage pour le commerce en détail & pour les dépenses journalieres, ne differe pas de nos caches. Nos caches mêmes, sur-tout les anciennes, y ont un très-grand cours. Elles sont portées chez eux par les commerçans de nos Provinces maritimes.

Leurs mesures sont le double des nôtres, de sorte que deux de leurs boisseaux, par exemple, deux de leurs pieds, contiennent autant, mesurent autant que quatre de nos boisseaux, que quatre de nos pieds. Ils sont trés-mal propres sur leurs personnes & dans leur maniere de manger. Ils se nourrissent de serpens & de toutes sortes d'insectes. Ils n'ont point de lits pour se coucher; mais quand ils veulent prendre leur repos, ils le font sur le plancher tout nud, ou en y etendant une simple natte. Ils sont fort superstitieux sur le compte des esprits, & ils paroissent n'avoir d'autre religion que le culte qu'ils leur rendent. Ils ont la tête faite comme celle des singes, & sont d'une couleur approchante du noir.

Les cérémonies de leurs mariages sont assez singulieres. Ce n'est point la femme qui est conduite dans la maison du mari, c'est le mari qui est conduit par ses parens dans la maison de celle qu'il doit epouser. Là il est cinq jours de suite à ecouter les instructions du pere & de la mere, ou des plus proches parens de sa future epouse. Les cinq jours expirés, le mariage est censé fait; & l'on conduit les nouveaux epoux au son des instrumens, avec un nombreux cortege de gens armés, jusques dans la maison du mari. Pendant cette marche, la nouvelle epousée n'est revêtue d'aucune sorte d'habit; mais elle a le corps tout couvert de plaques d'or, d'argent, & de toutes sortes de bijouteries du pays.

Une autre cérémonie assez singuliere, est celle qui se pratique à l'egard de leurs enfans, dès qu'ils ont atteint l'âge d'un an. Ils assemblent tous leurs parens & tous leurs amis; & en leur présence, ils remettent entre les mains de l'enfant, une epée ou un coutelas, en lui disant, *Pou-la-teou*, [1] c'est-à-dire, *tiens, voilà pour défendre tes jours.* Depuis ce moment l'enfant ne quitte plus les armes; ce qui est cause que dans la moindre dispute qu'ils ont entre eux, ils en viennent presque toujours à se couper la gorge. Si le meurtrier est pris, il est puni de mort; mais si pendant les trois premiers jours après son meurtre, il vient à bout de se soustraire aux recherches de ceux qui le poursuivent, il peut reparoître hardiment le quatrieme jour; il n'a plus rien à craindre, parce que la loi l'a absous. L'usage fréquent qu'ils font des armes, les rend intrépides à la guerre: ils sont tous soldats, & presque tous bon soldats.

Le seul respect qu'ils rendent aux morts, est l'exécution de ce qu'ils ont ordonné eux-mêmes en mourant par rapport à leurs funérailles, lesquelles n'aboutissent qu'à l'eau, au feu, ou à la voirie. Ainsi, dès que quelqu'un est mort, on précipite son cadavre dans la mer ou dans la riviere, ou on le brûle,

---

(1) 不 刺 頭. Wij hebben het Javaansche woord, onder deze transscriptie verborgen, niet kunnen weêrvinden. Zie de aanteekening in ons opstel.

ou on le jette dans quelque champ pour être la pâture des chiens & des oiseaux de proie.

Ce peuple ne se sert ni de pinceau ni de papier pour ecrire; mais seulement d'un poinçon de fer ou de bois, ou d'os ou de toute autre matiere, au moyen duquel il grave sur des feuilles de *Kiao-tchang* [1] (l'arbre *Kiao-tchang* est apparemment une espece de palmier), les lettres dont il a besoin pour manifester ses idées. Ces lettres sont les mêmes que celles qui sont en usage dans le Royaume de *So-ly-koue*. [2] On ne distingue dans ce pays ni hiver, ni printems, ni automne. Il y regne un eté continuel. On y fait deux récoltes de riz par an; & les arbres y sont presque toujours chargés de fruits. On y trouve de l'or, de l'argent, des cornes de rhinocéros qu'on appelle *Ty-mi* en langue du pays, de l'ivoire qu'on appelle *Kia-lo*, de l'écaille, des parfums de toutes les sortes, de diamans, du *Pin-lang* [3] (c'est ce qu'on connoît dans l'Inde sous le nom d'Arèque), du bois de *Sou-mou* pour teindre en rouge, du poivre, du *Pi-teng-tsié*. Le *Pi-teng-tsié* est une plante rampante qui donne ses fleurs à-peu-près dans le tems que nous comptons pour notre printems, & ses fruits dans le tems de notre eté; les fleurs sont blanches, & le fruit est noir. Je ne trouve point quel est l'usage de cette plante. Il y a outre cela des *Hao-ting*, espece d'oiseaux dont le plumage est jaune en dehors & rouge en dedans, & qui sont plus gros que nos oies ordinaires, auxquelles ils ressemblent d'ailleurs: des *Ho-ki*, autre espece d'oiseaux qu'on peut ranger dans la classe des grues; ils ont une crête rouge sur la tête, & le plumage ressemble à la laine des moutons; cet oiseau singulier mange du charbon: des *Tao-koa-niao* qui sont un espece de perruches dont le plumage est de toutes les couleurs: des *Tsai-kieou*, espece de tourterelles différentes des nôtres, en ce que leur plumage est de toutes les couleurs: des perroquets & autres oiseaux semblables. On y trouve aussi des loups blancs.

(1) De *Ka-djang* كاجِغ is een algemeene naam voor breede bladeren tot dakdekking enz. gebruikt. De Chinesche schrijver zal dus bedoelen de *lontar*-bladeren waarop de oude Javanen hun schriften griffelden.

(2) Men zie onze gissing omtrent de beteekenis van de karakters *So-li* in ons opstel.

(3) Penang of Areka wortel.

Ceux de *Koua-oua* vinrent pour la premiere fois rendre hommage à la Chine vers le milieu du regne de *Yuen-kia* sous *Ouen-ty*, troisieme Empereur de la petite Dynastie des *Soung*, c'est-à-dire vers l'an de Jésus-Christ 439. Ils continuerent à venir payer le tribut jusques vers le milieu du regne de *Tchun-hoa*, qui répond à-peu-près à l'an 994 de l'ere Chrétienne, sous *Tay-soung*, deuxieme Empereur de la Dynastie des *Soung*. Le Roi qui envoya, s'appelloit *Mou-lou-tcha*. Depuis ce tems jusqu'en 1110, ils ne parurent point; & quand ils vinrent, ils n'apporterent aucune raison pour se justifier d'une si longue absence. Apparemment qu'ils n'eurent pas lieu d'être satisfaits de la reception qu'on leur fit, puisqu'ils ne revinrent plus, & que le premier Empereur des *Yuen* ou Mongoux envoya contre eux une armée vers l'an 1287 [1]. "Dans le Royaume de " *Koa-oua*, dit l'*Y-toung-tché*, il y a une riviere appellée *Pa-kié-* " *kien* qui coule depuis *Tou-ma-pan ouang-fou* [2] jusqu'à *Pou-pan* [3] " où est son embouchure. C'est par-là que les troupes des " Mongoux voulurent entrer dans le pays; mais comme ce poste " est très-important, & qu'il etoit bien gardé, les Mongoux " echouerent dans leur entreprise, & furent contraints de " revenir sur leurs pas, après avoir perdu beaucoup de monde " dans plusieurs combats qu'ils livrerent".

La troisieme année de *Houng-hou*, en 1370, le Roi de *Koa-oua*, nommé *Si-li-pa-ta-la*, envoya une grande Ambassade, dont le chef s'appelloit *Pa-ti-tchan-pi* [4], avec une lettre ecrite sur une feuille d'or, & des présens de quantité de choses précieuses qui se trouvent dans son Royaume. A la suite des Ambassadeurs etoient trois cens esclaves noirs. L'objet de l'Ambassade etoit de féliciter le fondateur de la nouvelle Dynastie, de lui rendre hommage, & de lui demander des *Patentes de Roi*,

(1) Volgens de Chinesche nota door mij vertaald, was de expeditie der Mongolen tegen Java geheel en al eene soort van kaper-daad; daar onze Chinesche schrijver het een verblinde en bandelooze troep noemt, op eigen gezag der grooten van Tsiouen-tcheou, zonder weten des keizers, ondernomen. Zie onze vertaling.

(2) Tou-ma-pan is de titel van den vorst van Pandjajaran; *Ouang* (王) beteekent *Koning*, en *fou* (府) *residentie*.; dus: Residentie van den koning Tou-ma-pan.

(3) Pou-pan, waarschijnlijk Tou-pan, of *Toelan*; men zie in onze vertaling waar de Mongolen te Tou-pan aanlanden.

(4) Waarschijnlijk Patih Djampi.

scellées du sceau de la Dynastie des *Ming*, en place de celles qu'ils avoient, & qui etoient marquées du sceau de la Dynastie des *Yuen* qui venoit d'être eteinte. L'Empereur accorda tout ce qu'on lui demandoit.

Quelques années après, Sa Majesté Impériale envoya des députés à *Koa-oua:* on n'en dit pas la raison. Quoi qu'il en soit, les envoyés Chinois furent à peine arrivés à *San-fo-tchi-koue* [1], que par ordre du Roi de *Koa-oua*, ils furent tous massacrés. En conséquence d'une action si perfide, l'Empereur fit rayer ceux de *Koa-oua* du nombre des Tributaires, & fit défense à ses sujets d'avoir désormais aucune communication avec eux; mais soit qu'on eût oublié leur insulte, ou qu'ils se fussent justifiés d'avoir contribué au massacre des Chinois, vers le milieu du regne de *Houng-ou*, c'est-à-dire vers l'an 1383, les deux Rois de *Koa-oua* (oriental & occidental) envoyerent ensemble payer le tribut, & leur tribut fut accepté.

La troisieme année de *Young-lo*, en 1405, le Roi oriental envoya seul son tribut, & fit demander pour lui des patentes & un sceau particulier: ce qui lui fut accordé. Mais cela n'empêcha pas que, deux ans après [2], le Roi occidental son concurrent, n'envahît toute l'autorité, & ne le détruisît avec tous ceux qui lui etoient attachés. Dans le tumulte qu'il y eut à cette occasion, les Chinois qui se trouverent alors sur les lieux, furent fort maltraités: cent soixante-dix furent trouvés morts sur la place; ce qui fit craindre au Roi de *Tou-ma-pan* (c'est le titre que prit le Roi occidental) que l'Empereur ne voulût venger le sang de ses sujets. Pour eviter les châtimens dont il se croyoit menacé, il prit le parti de s'humilier & de demander grace. Il envoya une Ambassade solemnelle, à la tête de laquelle il mit un nommé *Ya-lié*, homme souple, rusé, & très-propre à faire reussir la commission dont il le chargeoit. *Ya-lié* arrivé à la cour, l'Empereur lui donna une audience publique, dans laquelle, après avoir parlé de la conduite du Roi de *Tou-ma-pan* dans les termes les plus forts, il conclut

(1) Het oude rijk Palembang.
(2) Dus in 1407.

qu'il lui accordoit une grace dont il etoit indigne, à condition qu'il enverroit incessamment soixante mille onces d'or. *Ya-lié* fit ses remercîmens, & se retira.

Quelques années après, ceux de *Koa-oua* vinrent apporter le tribut, & avec le tribut, dix mille onces d'or seulement, au lieu des soixante mille onces auxquelles ils avoient eté taxés. Sur cela le Tribunal des rites fit ses représentations à Sa Majesté, & insista fort pour qu'on exigeât la somme entiere; mais l'Empereur plein de bonté pour tous ses vassaux, répondit »qu'il »n'en vouloit point à l'or de ses tributaires; qu'il n'exigeoit »d'eux que le respect & l'obéissance; & que s'il avoit con»damné ceux de *Koa-oua* à payer soixante mille onces d'or, »il ne l'avoit fait que pour leur faire sentir toute l'enormité »de leur faute, & pour le bon exemple des Royaumes etran»gers; mais que, puisqu'ils se reconnaissoient coupables, & »qu'en apportant dix mille onces d'or, ils avoient donné des »preuves qu'ils etoient repentans, il vouloit lui-même leur »donner des preuves de son bon coeur & de sa libéralité, en »leur faisant, en pur don, la remise des cinquante mille onces »d'or qui restoient à payer; qu'il vouloit de plus qu'on leur »donnât en toiles, en soieries, & en différentes marchandises »de la Chine, beaucoup plus qu'ils n'en auroient pu acheter »avec les dix mille onces d'or qu'ils avoient apportées". L'ordre de l'Empereur fut exécuté: les Ambassadeurs furent accablés de bonnes paroles & de présens, tant pour leur Roi, que pour eux-mêmes, & on ne souffrit pas qu'ils fissent la moindre dépense le long du chemin lorsqu'ils s'en retournerent.

La seizieme année du même *Young-lo*, (en 1420) le Roi de *Koa-oua* envoya pour son tribut un *Yng-on* blanc, espece de perroquet, ou gros oiseau auquel on apprend à parler.

La septieme année de *Hiuen-té* (en 1432), les Ambassadeurs de *Koa-oua* vinrent apporter le tribut. La lettre dont ils etoient chargés etoit datée [1] de l'an 1376 [2].

---

(1) Amiot vergist zich weder hier; de brief was niet gedateerd van 1376, maar hield in dat het rijk Java 1376 jaren voor 1432 gesticht was.

(2) J'ai promis ci-dessus que je reviendrois à cette lettre: je tiens ma parole. l'*Y-toung-tché* dit que le Royaume de *Koa-oua* a été fondé la premiere année de *Yuen-kang*. Si cela est, la lettre ne date point

La huitieme année de *Tchen-toung* (en 1443), l'Empereur ordonna que ceux de *Koa-oua* ne viendroient apporter le tribut, que de trois ans en trois ans; ce qu'ils exécuterent ponctuellement jusqu'au regne de *Houng-tché*. Mais depuis les dernieres années de *Houng-tché*, jusqu'à la fin des *Ming*, c'est-à-dire depuis environ l'an 1500 jusqu'en 1644, on n'entendit presque plus parler d'eux [1].

---

depuis la fondation; car la premiere année de *Yuen-kang* est la soixante-cinquieme avant Jesus-Christ. Cette lettre fut ecrite la septieme année de *Hiuen-tê*, laquelle répond à l'an 1432. A 1432 ajoutez 65, pour aller jusqu'à la neuvieme année de *Siao-hiuen-ty*, qui est la premiere de *Yuen-kang*, vous aurez 1497 pour le nombre d'années qui se sont ecoulées depuis la premiere année de *Yuen-kang* jusqu'à la septieme année de *Hiuen-tê*. Donc, ou le Royaume de *Koa-oua* n'a pas eté fondé la premiere année de *Yuen-kang*; ou, s'il a eté fondé cette même année, la date de la lettre, qui est de 1367, n'est pas celle de sa fondation. On peut dire que l'*Y-toung-tché* ne pretend pas donner une epoque precise de la fondation du Royaume de *Koa-oua*; car il se tromperoit dans son calcul, de 121 ans, c'est-à-dire de deux cycles Chinois, plus un an: ce qui n'est pas probable.

(1) Deze epoque correspondeert met de eerste vestiging der Portugezen en Nederlanders op Java.

Lands-Drukkerij te Batavia. — 1870.

DE

KLEINE VOETEN DER VROUWEN

IN

CHINA.

EENE BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN

CHINESCHE GEWOONTEN

DOOR

M. SCHAALJE.

DE

KLEINE VOETEN DER VROUWEN

IN

CHINA.

EENE BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN

CHINEESCHE GEWOONTEN

DOOR

M. SCHAALJE.

DE KLEINE VOETEN

DER

VROUWEN IN CHINA

DOOR

M. SCHAALJE.

Even als ieder land zijne bijzonderheden heeft die aan vreemden verwonderlijk toeschijnen, even zoo is China zeker wel een van die landen waarvan vele gewoonten nog weinig of niet bekend zijn, hoewel in de laatste tijden, door den meerderen omgang met de Europesche natiën, vele zijner eigenaardige gewoonten aan het licht zijn gebragt.

De gewoonte waarover ik thans wil spreken, is aan hen die nooit in het hemelsche rijk zijn geweest, slechts gedeeltelijk bekend. Reeds herhaalde malen werd ik hierover ondervraagd en altijd met de meeste belangstelling aangehoord. Zij die nimmer in China zijn geweest, kunnen er zich geen goed denkbeeld van maken, en zij die er eenigen tijd hebben doorgebragt, vinden het zoo natuurlijk, dat er zelden of ooit acht op wordt geslagen.

Worden de Chinezen als onderwerp in een gesprek behandeld, dan komen, en dit vooral in Europa, hunne sterk gekenmerkte gewoonten voor den geest, waaronder de kleine voeten der vrouwen eene eerste plaats bekleeden en is de kennis, in hoeverre die gewoonte gaat, zeer beperkt.

Zooals het bij het nasporen van gewoonten en gebruiken veelal het geval is, is het ook hier moeijelijk den waren oorsprong er van met zekerheid op te geven. Zij worden blindelings nagevolgd, waarom? Ja, omdat de ouders het gedaan

hebben, omdat het de gewoonte is en men die wel moet navolgen. De Chinees, wien als eerste pligt van zijne jeugd af wordt ingeprent ouderlievend te zijn, gaat uit van het idée: Wanneer ik de handelingen van mijne ouders niet navolg, ben ik onouderlievend; en nu volgt hij getrouw wat deze gedaan hebben, zonder eerst bij zich zelven de vraag te doen: Waarom doe ik zulks? Wat is de oorsprong, wat het nut er van, zoude het welligt niet beter zijn zulks na te laten? Doch deze gedachte alleen zou reeds voldoende zijn zich den haat van anderen op den hals te halen, die hem na zouden wijzen en zeggen: Die man houdt zijne ouders niet in eere, is niet ouderlievend; en overkwam hem later een ongeluk, dan zou dit alleen aan zijne onouderlievendheid te wijten zijn. Daargelaten nog de directe ongehoorzaamheid jegens de ouders, is alles wat strijdig is met pligt en deugd, zoowel in het bijzondere als maatschappelijke leven, onouderlievendheid. Het is de pligt zijne ouders na te volgen; dus hij die van de gewoonte af zou willen wijken en niet toelaten dat de voeten zijner dochters omwonden werden, zou zich schuldig maken aan pligtverzuim, en bij gevolg onouderlievend zijn. Men kan begrijpen dat die overdreven maat van ouderlievendheid een zekere hinderpaal is geweest en nog is op den weg van vooruitgang; en is de stilstand waarin China sedert honderde jaren verkeert voor het grootste gedeelte daaraan toeteschrijven.

Alvorens verder te gaan, dient eerst de oorsprong nagegaan, of de verhalen mede gedeeld te worden, die ons omtrent de kleine voeten der vrouwen gegeven zijn. Navraag doende, zal men ons verschillende verhalen omtrent den oorsprong doen, in het algemeen hierop nederkomende, dat er in oude tijden eene zeer schoone keizerin is geweest met zeer kleine voetjes, die voor zóó schoon gehouden werden, dat de hofdames zich met alle geweld ook kleine voetjes wilden verschaffen, en sommige, of liever gezegd zij, die door de natuur in ruimer mate waren bedeeld, namen hunne toevlugt tot het middel de voeten met windsels te omwinden, deze zoo stijf aan te halen, dat de voeten in elkander geknepen werden en een' kleineren vorm aannamen of kleiner toeschenen. Anderen zeggen weêr, dat die keizerin horlvoeten had, hetgeen de

hofdames natuurlijk in de eerste plaats mooi moesten vinden, eindelijk mooi vonden en langzamerhand middelen begonnen te bedenken ook zulke voeten te krijgen, trachttende door windsels aan de voeten den vorm van horlvoeten te geven.

Weêr anderen zeggen dat het eene instelling der mannen is die, de beweging belemmerende, de vrouwen noodzaakt in huis te blijven en daar hare zaken te doen.

De Chinezen, bijgeloovig als zij zijn, zijn immer gereed wonderbaarlijkheden voor waar aan te nemen en zijn daarom hunne verhalen zoo ruimschoots van verdichtsels voorzien. Zoo gelooven zij onder anderen, dat een vos zich in menschelijke gedaante kan veranderen, en komen hiervan velerlei mooije geschiedenissen in hunne werken voor. Het meest verschijnt zulk een vos in de gedaante eener schoone jonge vrouw, die zich op de eene of andere wijze bij jonge lieden indringt, die, door hare schoonheid verblind, zich met hart en ziel aan haar overgeven. In sommige streken is het geloof aan zulke vossen nog heden ten dage zoo sterk, dat, gebeurt er iets vreemds, een onverklaarbare diefstal of moord, of zoogenaamde geestverschijning, het immer aan zulk eenen vos wordt toegeschreven.

Zoo zegt men dat de laatste koning van de Shang-Dynastie [1], Chow [2] genaamd, eene bijzit had, Tat-kie [3] geheeten. Deze Tat-kie zou een vos zijn geweest die, na zich in eene vrouw te hebben veranderd, door hare verblindende schoonheid den koning zoo ver had gebragt, dat hij haar tot bijzit had aangenomen. Het eigenaardige er van is, dat de vos zich de pooten niet kan veranderen, en om zich nu niet te verraden, omwond Tat-kie

---

(1) 商朝 Shang chow, van af 1766 tot 1122 voor Christus.

(2) 紂王 Chow wang; the infamous king, who ended the Shang dynasty. (W. Williams Tonic Dict.) Chow, a vicious king of the dynasty Shang, and with whom that dynasty closed: his name is extremely infamous (Morrison's Dict. 紂 chow.)

(3) 妲 Ta or To and Tan; Ta ke 己, a vicious queen, famous in history, B. C. 1100.

hare voeten met fraaije doekjes. Dit was iets bijzonders, en de Koning, die zoo zeer met haar was ingenomen en alles mooi vond wat zij deedt, gaf aan haar boven de andere bijzitten de voorkeur. Deze werden jaloersch en denkende, dat die ingenomenheid veroorzaakt werd door die kleine voetjes, begonnen zij, om weder in des Konings gunst te geraken, zich de voeten te omwinden; ja, getroosten zich de onuitstaanbaarste pijnen, maar konden toch niet den vos evenaren. Die bijzitten nu gingen zelfs zoo ver hare dochtertjes en alle meisjes de voetjes te omwinden; en nadat die Koning gestorven was en Tat-kie weder hare vossen gedaante had aangenomen, was deze gewoonte reeds zoo algemeen geworden, dat aan afschaffen niet meer te denken viel, en nog duurt deze ten huidigen dage voort.

In het werk *Liao Chai* [1] vindt men velerhande verhalen opgeteekend waarin een vos in vrouwen gedaante de hoofdrol speelt. Zoo vindt men daar in het 13e boek, bladz. 38, het volgende verhaal:

De vos in vrouwengedaante [2].

„*Je Yen* van *Kioe Kiang* werd op zekeren nacht door eene vrouw bezocht die bij hem bleef. Hij was overtuigd dat het eene vossin was, doch beminde haar zoo vurig wegens hare schoonheid, dat hij haar verborg en met niemand over haar sprak, zoodat zijne ouders er ook niets van te weten kwamen. Toen dit lang geduurd had, verzwakte en vermagerde hij zeer, zoodat zijne ouders er hem naar vroegen en er op aan drongen de reden er van te weten. *Je* vertelde

---

(1) Liú chái 聊齋, or »pastimes of the study", is a collection of stories usually printed in duodecimo volumes; it was written by Po Ts'ung Ling 蒲松齡, a distinguished scholar of Chan Tung (山東) province, who flourished in the reign of Kang-hi (康熙 A. D. 1661—1772). His preface is dated in 1679. It is regarded as a highly furnished production, and is written in excellent style and pure Chinese. (S. Wells Williams, Easy lessons in Chinese. Macao 1842, page 157.)

(2) 狐女

hen de waarheid. Hierover waren zijne ouders zeer bedroefd, en zonden nu eens den eenen persoon dan weder een' anderen om met hem te slapen, maakten gebruik van toovermiddelen, maar niets hielp. Daarop ging zijn vader met hem slapen, maar toen kwam de vossin niet. Sliep er een ander met hem, dan kwam zij wêer. *Je* sprak met haar daarover. Zij zeide: wereldsche toovermiddelen en gebeden kunnen tegen mij niets helpen, maar hier is het het beginsel der menschelijke betrekkingen — men kan toch niet in het bijzijn van den vader elkander liefde bewijzen. De vader dit gehoord hebbende, bleef bij zijnen zoon. Ook de vossin kwam niet meer.

"Later kwam er een opstand en de opstandelingen waren woest en bandeloos. De dorpelingen namen allen de vlugt en het huisgezin van *Je* werd verstrooid. *Je* zelf vlugtte en ging naar het Kwan Lun [1] gebergte. Overal rondom hem was het woest en onbewoond en was er zelfs geen lotgenoot. De dag was reeds ten einde en dit vermeerderde zijnen angst. Plotseling zag hij een vrouwspersoon tot hem komen, dacht dat het eene vlugtelinge was en liep snel naar haar toe. Maar zie, het was de vrouw-vos. Des te vreugdevoller was nu de ontmoeting in een' tijd van verwarring en dat de menschen verstrooid raakten. De vrouw zeide: De dag is reeds ten einde en wij kunnen niet verder gaan; blijf hier, ik zal eene goede plaats op gaan zoeken, en er een huis zetten om tegen roofdieren beveiligd te zijn. Zij ging eenige schreden noordwaarts en bukte in 't gras, zonder dat hij wist wat zij uitvoerde. Na eenige oogenblikken kwam zij terug, nam hem bij den arm, en ging ongeveer tien schreden ver zuidwaarts, bragt hem toen terug en plotseling zag hij een duizendtal groote boomen, die een hoog paviljoen met koperen muren en met ijzeren, als zilver blinkende, pilaren omringden.

"Naderbij komende zag hij dat de muren slechts tot de schouders reikten en zonder deuren en vensters waren. Op de muren waren vele versperringen en hindernissen voor de veiligheid aangebragt. Zij stapte er over heen en hij volgde haar.

"Toen zij er in waren dacht *Je:* een gouden huis, dat kunnen

(1) Het *Koul-koun*-gebergte.

toch geene menschelijke arbeiders gemaakt hebben, en vroeg daarom van waar het kwam. Zij lachte en zeide: gij kunt er alléén in wonen, morgen zal ik u goud en ijzer van alles in overvloed geven, dat gij in uw gansche leven niet op zult maken. Eenige oogenblikken daarna wilde zij zich verwijderen, maar hij hield haar met kracht tegen zoodat zij bleef. Vroeger, zeide zij, werd ik verstooten en reeds voor altijd weggejaagd, thans zijt gij wederom niet in staat uw gemoed te verharden. Toen hij wakker werd, wist hij niet wanneer zij was weggegaan, ging des morgens over den muur naar buiten en zag dat op de plaats waar hij geslapen had, noch paviljoen, noch huis was. Vier naalden staken in een' vingerring met vermiljoen blanketsel bedekt. De groote boomen waren niets anders dan een boschje heesters en doornstruiken."

In een Chineesch werk: » Wat *Confucius* niet gezegd heeft," [1] vindt men omtrent den oorsprong dezer gewoonte een ander verhaal op geteekend waar meer geloof aan geslagen wordt dan aan het vorige volgens hetwelk *Tat-kie* de eerste zou zijn geweest die kleine voetjes had.

Ten tijde van de tweede Tang Dynastie [2], leefde er een vorst *Li How Tshoe* [3] geheeten. Deze liet de voeten zijner vrouw met fraai gekleurde windsels omwinden, in plaats van haar schoenen aan te geven. Die windsels rekten en raakten gedurig los, en werden daarom al stijver en stijver aangehaald, waardoor de voet meer en meer werd ineengeknepen en groei en verdere ontwikkeling belemmerd. Dit nu was een vorstelijk bevel; de vorstin moest hieraan gehoorzamen en de hofdames zich evenzoo daaraan onderwerpen. De voeten der jeugdige meisjes werden nu ook omwonden, waardoor deze gewoonte zich meer en meer verspreidde en ten laatste algemeen werd nagevolgd.

Bij dit verhaal is nog de volgende legende gevoegd:

Li how Tshoe gestorven zijnde geraakte in de hel. Een

---

(1) 子不語

(2) 後唐 How-tang, van af 923 tot 936 na Chr.

(3) 李後主

zeker Gouverneur van de Sze Chuen provincie [1], Kwŏ genaamd, kwam ettelijke honderd jaren daarna *Li how Tshoe* een bezoek brengen. Hij vond hem in een bad van tranen, en druk bezig zijnde een paar strooschoenen te vlechten. Hij keek hier vreemd van op en vroeg naar de reden van zijn ongeluk en geschrei. Het antwoord was. Gij weet dat ik, toen ik nog in de wereld was, mijne vrouw de voeten met fraai gekleurde doekjes liet omwinden dat veel netter stond en hetwelk eene algemeene gewoonte is geworden. Welnu, daarvoor moet ik thans boeten en een ongelukkig leven lijden, want voor elk meisje wier voeten thans gebonden worden, moet ik een paar schoenen van stroo vlechten tot straf. Er komen zulk eene menigte meisjes in de wereld en van zoovele worden er de voeten gebonden, dat ik al mijn werk niet af kan; en voor al de meisjes, waarvoor mijn werk te kort schiet en die geen paar schoenen krijgen, word ik mishandeld. Deze Gouverneur dit hoorende, kreeg diep medelijden met dien armen man, dacht aan zijn eigen dochtertje dat juist den leeftijd had bereikt en wier voeten gebonden werden, ging tot zijne vrouw, vertelde haar hetgeen hij had gezien en, om te voorkomen dat *Li how Tshoe* een paar schoenen meer moest vlechten of straf krijgen, beval hij haar zulks na te laten. De geschiedenis vertelt niet of deze vrouw gehoorzaam is geweest aan haren man, dan wel dien armen vorst meer werk of straf heeft bezorgd. Zeer algemeen wordt aangenomen dat *Li how Tshoe* de eerste is geweest die zijne vrouw de voeten liet omwinden en oorzaak is dat er thans nog millioenen deze gewoonte navolgen. Doch niettegenstaande al die verhalen, is er niet een dat ons den oorsprong, op geschiedkundige gronden berustende, aangeeft. Zou het dus te veel gewaagd zijn te veronderstellen dat die gewoonte een uitvloeisel is van het klimaat.

Men zou toch aan kunnen nemen dat de vrouwen uit hoogere standen, welke minder tegen de koude bestand waren, zich, in de vroegste tijden, toen er nog geene schoenen bestonden,

(1) 四 川 Sse-Tchouen, province de la Chine occidentale; elle s'étend du 26e au 33e degré de latitude nord et du 98e au 108e degré de longitude. (Biot. Dictionnaire des villes de la Chine.)

tegen de felheid der wêersgesteldheid hebben willen beschutten en, bij gebrek aan iets beters, de voeten met doeken hebben omwonden.

De goede smaak kan toen reeds gevorderd hebben dat dit zindelijk en netjes werd gedaan, en dat dit bij kinderen in praktijk gebragt het gevolg had, dat de groei der voeten werd belemmerd. Wat eerst eene behoefte was, werd later eene gewoonte en wordt thans nog het kleinste voetje voor het mooist gevonden.

Dr. O. Dapper beschrijft ons deze gewoonte, in zijne beschrijving des keizerrijks van Sina of Tai Sing op pag. 251 en vervolg, aldus [1]:

»Al de vrouwen vallen klein van gestalte, en blank van vel, bruin van oogen en wonderklein van voeten; in welk laeste zij achten haer voornaamste schoonheid te bestaen; want hoe schoon een vrou is, zoo zij groote voeten heeft, zij word voor lelijk gekeurt. Te dezer oorzake bewinden en bewoelen de moeders de voeten haerer dochters van kindsbeen af zeer stijf met zwachtels, om door dwangh van deze banden, (te houden haer ganschr leven aan de voeten) den wasdom der natuurlijke groote te beletten. Dit knellen en prengen der voeten, veroorzaekt in jonge en tengere ligchamen bij wijle zulke een pijn en ongemak, dat de voeten de groei verliezen, en bijna heel wegh krimpen en kreupel worden: des niettemin weten ze wonder kunstig en aerdig te danzen en vele schermutselingen met de blote armen aen te rechten.

»Eenigen willen, dat deze vond door den een of anderen schranderen persoon, uit jaloerschheid over de vrouwen bedacht zij, ten einde alleenlijk om haer in huis te houden, welk daer te lande tot grote oneere van het vrou- en tot kleinachting van het manvolk strekt. Maar zoo Martin getuigt, is deze gewoonte herkomstig van zekere bloetdorstige en quaetaerdige

(1) Gedenkwaardig bedrijf der Ned. O. I. Maatschappije op de kuste en in het keizerrijk van Sina of Taising behelzende het 2e en 3e gezandschap beneffens eene beschrijving van geheel Sina beschreven door Dr. O. Dapper; 't Amsterdam bij Jacob v. Meurs op de keizersgracht in de stadt Meurs 1670.

koningin Taquia [1], gemalin van keizer Che; niet min, dan zij, vermaert door zijne ondeughden en schelmerijen. Want deze keizerin, hoewel boven alle andere vrouwen wonder schoon van leest, had zeer kleine voeten, en was hierdoor qualijk ter gang. Het vrouwentimmer, om haer te behagen, begon haer allengs in 't eerst met nagemaekte gebaren na te hinken, de voeten desgelijx, om kleinder te maken, te bezwachtelen. Ik zal laten volgen 't geen Martijn van deze keizerin daer over in zijne Sinesche historien schrijft.

» Van Taquia is herkomstig het oordeel van d'eerste en volkomen schoonheid, welk noch heden bij de Sinesen in gebruik is: te weten, dat die vrouwen alleen voor schoon gehouden worden, die kleine voeten hebben. Wanneer deze daer zoo groot gebrek van had, en anders algemeen schoon was, bewon zij haer voeten, om dien mistal te bedekken, met zwachtelen. Al d'overige vrouwen hebben haer nagevolgt, en namaels de schoonheid of rangheid der voeten gestelt."

» Welk gevoelen tot op dezen tijd derwijze toegenomen heeft, dat, schoon men een twede Heleen toond, dezelve gelijk een wanschepsel veracht word, zoodra grote voeten te voorschijn komen.

» Andere zeggen dat Taquia geen vrou maar een duivel onder menschelijke gedaente geweest zij, met boxvoeten, die zij hierom altijd met windselen bedekt hield en noit ontblote.

» En is dit noch heden in gebruik, dat de voeten der vrouwen altijds bedekt blijven. Zoo anders geschiet, zulks wordt voor de grootste oneere gehouden. Zoo klein zijn de schoenen, die de sineesche vrouwen gebruiken, dat haere voeten niet veel groter zijn, dan boxvoeten."

Voor dat ik in nadere kennis met het Chinesche volk was gekomen, werd mij menigmalen verhaald, waaraan ik volstrekt niet twijfelde, dat men, om den groei der voeten te beletten, de meisjes reeds als zuigelingen looden schoentjes aandeedt, of ook wel zulke die van andere harde stoffen gemaakt waren.

(1) Taquia, ongetwijfeld 妲己 Tat-kie boven vermeld.

Reisbeschrijvingen toch bevestigen dit; want men vindt bij Sonnerat, in zijne reize naar de Oost-Indien en China in de jaren 1774—1781, Deel 2, pag 218), het volgende:

„De Chinezen hebben zoo veele vrouwen als hun vermogen toelaat: wetten zoo strijdig met de natuur, moeten noodwendig invloed hebben op hunne zeden en der bevolking schadelijk zijn; zij zijn uitermaaten jaloers, en sluiten hunne vrouwen op; hun eigen broeder heeft de vrijheid niet dezelve te zien; men vindt in de straaten geene anderen dan die ellendigen, welken de armoede niet toelaat veele vrouwen te hebben, en welker voeten niet bekneld zijn geweest, want men doet de meisjes in hare kindsheid koperen schoenen aan om de voeten te beletten te groeijen; als de omloop des bloeds gehinderd is droogen de voeten uit en kunnen het ligchaam niet meer dragen; ook loopen ze alle waggelende als de ganzen. Deeze gewoonte, die in haar begin het werk der staatkunde was, is thans de uitwerking der eigenliefde geworden; men verminkt zich aldus om te doen zien dat men in ledigheid leeft en niet behoeft te werken; het is ook om die reden dat de Chinesche vrouwen hare nagelen laaten groeijen en dezelve nooit korten."

Op mijne vraag echter aan een' Chinees of het de waarheid was, dat men de meisjes koperen schoentjes aantrok, kon de man zijne lachlust niet bedwingen en was natuurlijk verbaasd over de onkunde van den vreemdeling. Ik vernam eerst toen dat de meisjes het vrije gebruik hunner voeten hadden tot hun 5de of 8ste jaar, al naar omstandigheden en goeddunken van de moeder. Alsdan kreeg het kind geene looden schoentjes aan, maar werden de voeten met windsels stijf omwonden, die bij elken dag stijver en stijver werden aangehaald, tot dat de voet de behoorlijke vorm en grootte gekregen had, en het kind, er aan gewoon zijnde, de windsels niet meer losmaakte. Want hoevele tranen worden er door die kinderen niet gestort, hoeveel pijn hebben zij niet te doorstaan en hoe worden zij dikwerf hard behandeld als zij, zonder opzigt zijnde, de vrijheid genomen hadden de windsels nog eens even los te maken? Maar hoevele tranen zouden zij op lateren leeftijd niet hebben gestort en hoe groot haar berouw niet geweest zijn, als men toegegeven

had en zij dan die mooije voetjes, door hen eigenaardig *gou den leliën* [1] genaamd, van twee duim groot had moeten missen, waar zij nu zoo trotsch op is.

Verscheidene huisvaders hebben mij verzekerd dat, als de moeder afwezig was en de vertroostende woorden, tot het schreijende meisje gesproken, niets hielpen, zij dan den toorn der moeder braverende, de voetjes van hun kind uit hunne banden ontsloegen en ze het vrije gebruik er van terug gaven. Doch dit was slechts voor een oogenblik; want het waakzame oog der moeder had het spoedig bemerkt, en moesten kind en vader beiden voor des vaders goeden wil boeten.

Nu zal de lezer zeggen: waarom dan willen de vaders niet tegen de gewoonte zondigen en hunne vrouwen dwingen de meisjes van die pijnlijke banden te ontslaan? Niettegenstaande hij het met hartzeer aan moet zien, hoe geweldig de kinderen lijden, durft hij zich in de eerste plaats niet tegen zijne vrouw te verzetten — die niet zoo slaaf is van den man als men gewoonlijk veronderstelt — en in de tweede plaats is hij bevreesd zich aan de bovenbesproken »onouderlievendheid," te bezondigen. Hij durft niet tegen de gewoonte te zondigen en zijne gedachten

---

(1) 金 蓮 kin lien. 蓮 Liën, the Lotus or nelumbium. 蓮 花 lin fa. The water lily. W. Williams, Canton tonic Dict. De zaadkorrels worden raauw of ook wel gekonfijt genuttigd; de wortels worden gekookt als spijze gebezigd: Omtrent den naam van 金 蓮 kin liën, »gouden leliën", leest men in de 幼 學 羣 芳 of »Verzameling van mooije verhalen der oudheid tot leering van de jeugd" in het tweede boek, hoofdstuk *vrouwen*, het volgende:

Mevrouw 潘 Pwan die op waterleliën liep.

De vorst *Tung kwan* 東 昏 van het rijk Chai 齊 (*a*) liet waterleliën van goud beitelen en plaatste ze op den grond. Hij beval zijne vrouw (妃 koninklijke of keizerlijke bijzit) *Pwan* er op te loopen en bij elken stap dien zij deedt kwamen er waterleliën te voorschijn. Daarom worden nog heden de voeten der vrouwen gouden leliën genaamd.

(*a*) Het rijk 齊 was een van de grootste rijkjes waarin het Chinesche rijk tijdens de Chow-Dynastie 周 朝 verdeeld was. Het duurde ongeveer van het jaar 1112 tot 215 voor Chr.

daaromtrent aan anderen mededeelen. Zoo iets, zou men het willen tegengaan, zou gemeenschappelijk moeten geschieden. Vervolgens is hij in die gewoonte opgevoed; zijne moeder en alle vrouwelijke betrekkingen volgden die gewoonte, alleen de slavinnen hadden groote voeten; hij vindt het mooi, het is fatsoenlijker, niettegenstaande zijn verstand hem zegt dat het eene slechte gewoonte is; en in de landen waar zij bestaat, zal geen Chinees het wagen eene vrouw tot zijne wettige huisvrouw te nemen, die niet het slagtoffer er van is. Daarbij moet hij voor de toekomst zorgen; want hij zou zijne dochters niet kunnen uithuwelijken indien zij niet op hare gouden leliën konden roemen.

Bij het huwelijk is het de gewoonte, dat vrienden en bekenden van den bruidegom de bruid gaan bekijken, haar van top tot teen opnemen, en niet nalaten, bij het bekijken der voeten, tegen den bruidegom de gouden leliën zijner bruid te prijzen. Wat zouden nu de vrienden moeten zeggen, indien er lompe, natuurlijke voeten voor den dag kwamen? Waarlijk, deze zouden veel stof tot spreken en lagchen geven, en den bruidegom beschaamd doen staan.

Het doel dat men heeft met de voeten te omwinden, is meer den groei er van te beletten, dan wel den voet kleiner te maken. Worden deze gebonden, dan hebben zij de behoorlijke grootte bereikt, en de leeftijd waarop zulks gedaan wordt, hangt natuurlijk af van de meer of minder voorspoedige ontwikkeling des ligchaams van het kind.

Dr. Williams [1] zegt omtrent de wijze van binden het volgende:

"When the operation is begun earlier, and the bones are more flexible, four of the toes are bent under the foot and only the big toe laid upon the top. The development of the muscles of the calf being checked, the leg tapers from the knee downwards, though there is no particular weakness in the limb. The appearance of the deformed member when uncovered is shocking, crushed out of all proportion and beauty, and covered with a wrinkled and lifeless skin like that of a washerwoman's hand daily immersed in soapsuds. It is somewhat

(1) S. Wells Williams. The middle kingdom. Newyork 1861, Vol. II, pag. 39.

remarkable how the circulation is kept up in the member without any pain or wasting away; for one would think that if any nutriment was conveyed to it, there would be a disposition to grow until maturity was attained, and consequently constant pain ensue; or else that it would be destroyed or mortify for want of nourishment."

Inderdaad is dit opmerkelijk, en zou het met kennis van zaken moeten worden onderzocht hoe dit te verklaren.

De gang dier vrouwen is stootend bij kleine schreden, even als of men op stelten of op de hielen liep. De fatsoenlijke vrouwen leunen wanneer zij uitgaan gewoonlijk met de hand op den schouder eener slavin of op het hoofd van eenen kleinen jongen, in de andere hand een geborduurd doekje zwaaijende, of van een regenscherm of waaijer voorzien. Oude vrouwen hebben gewoonlijk een' langen gekronkelden stok, veelal roodgeverwd, in de hand, waarop zij steunen; en moeijelijk kan men het gelooven, doch waar is het, dat het gracieus is eene rijk gekleede vrouw, geheel volgens het Chinésche toilet met sieraden behangen, op hare kleine voetjes te zien voorttrippelen, met de armen zwaaijende, als het ware balancerende [1], en valt het zeer in het oog als men eene vrouw ontmoet die als eene vrouw uit den fatsoenlijken stand is getoiletteerd en groote voeten heeft. Men ziet het dadelijk, iedereen kijkt haar na, maakt zijne aanmerkingen, en gewoonlijk wordt zij uitgelagchen.

Niet altijd hebben zij behoefte ergens op te steunen. In huis, bij hare dagelijksche bezigheden, loopen zij vrij rond; op de daken of binnenplaatsen kan men ze zien loopen, zich met het wasschen van kleederen, het te droogen hangen, of andere huishoudelijke zaken, bezighouden. Vrouwen van minderen stand loopen ferm met fiksche stappen, doch altijd stootend, door de straten om hare boodschappen te doen. Deze loopen ook meer, en hebben van hare jeugd af niet zooveel zorg aan hare voeten

---

(1) Blanche et Bleue, ou les deux couleuvres fées. Roman Chinois traduit par St. Julien. Paris 1834, pag. 35:

»La petite Bleue prend le parapluie de la main gauche et de la droite elle soutient sa jeune maitresse". — *Note* sur la meme page: »Les femmes de distinction dont les pieds ont été comprimés dès l'enfance pour acquérir cette petitesse qui est un si grand merite aux yeux des Chinois, ne peuvent marcher commodément si quelqu'un ne leur donne le bras."

besteed, zoodat het waarschijnlijk is dat die meer uitgezet zijn. Kindermeiden loopen los met kinderen op den arm, en wil men een bewijs harer vlugheid zien, zoo ziet men dit, als men vreemdeling zijnde, onverwachts in een dorp komt waar eenige vrouwen bij elkaâr staan een buurpraatje te maken. Men ziet ze dan zoo snel mogelijk naar alle kanten henen stuiven, in de woningen de wijk nemen, nog onderweg hier of daar een kind opnemende om het voor den naderenden vreemdeling te beveiligen, en eer men nog de oogen goed rond kan laten gaan, zijn zij weg. Dan ook blijkt het dat zoo die gewoonte, om de voeten der vrouwen klein te houden, eene instelling der mannen was, ten einde aan de vrouwen het uitgaan te beletten, het doel daarmede niet is bereikt. In China, waar men ook komt, ziet men de vrouwen bij elkander staan praten. Vrouwen van elken leeftijd, wier stand het niet toelaat zich buitenshuis te begeven, maken een praatje op het dak of ter sluiks over het muurtje van de binnenplaats, waar altijd eene ladder gereed staat. Ziet men de vrouwen vlugten wanneer men zich vertoont en zoo haastig mogelijk de deur digt sluiten, niet lang daarna zal men een of ander hoofd over den muur zien gluren. Dus zijn ze eerst met den stormpas naar binnen geloopen, en klauteren dan nog met hare kleine voeten tegen eene ladder op.

Op de pleinen voor tempels, publieke gebouwen, minder druk bezochte plaatsen, ziet men kleine jongens en meisjes, deze laatste met omwondene voeten, door elkaar huppelen en springen. Ook tegen de vermoeijenis van eene lange wandeling zijn zij bestand. Wanneer men bij voorbeeld op een' feestdag zich naar de tempels begeeft, die op de heuvels in de nabijheid der steden zijn gebouwd, zal men gewoonlijk vrouwen met kleine voeten ontmoeten, welke daar zijn komen offeren. Niet alleen dus dat zij een' afstand van een of meer uren hebben moeten afleggen, maar de dikwerf zeer steile en vermoeijende wegen hadden hen niet terug gehouden.

Huc (Reis door het Chinesche rijk) zegt, sprekende over koorddansers:

» De opmerkenswaardigste van de troep waren twee vrouwen

die niettegenstaande de ongeloofelijke kleinte harer geitenvoetjes, wonderen van vlugheid uitvoerden."

Hij zegt verder: »Het geliefkoosde spel van Chinesche jonge dames is raket en pluimbal waarbij zij van een harer voeten gebruik maken om de bal voor- of achterwaarts te werpen en daar zij somtijds gansche dagen met dit spel bezig zijn kan men aannemen dat zij niet veel pijn of vermoeijenis uitstaan van de stompen die haar tot voeten dienen."

In de noordelijke provinciën van China zijn er ook kunstrijdsters die met kleine voetjes de vlugste toeren op het paard uitvoeren, als op één been staan, door hoepels springen en dergelijke toeren meer.

Men zal dikwerf, wanneer men door de straten van eene Chinesche stad of dorp gaat, vrouwen zien wier voeten zoo groot zijn als een natuurlijke voet, echter den vorm hebbende van een' gebondenen. Vraagt men hier de reden van, dan zal men wellligt eerst ten antwoord krijgen: „zij heeft een' sampan afgebroken en dezen weder opgebouwd" [1]. Men zegt dit van eene vrouw die op een' meer gevorderden leeftijd, toen hare voeten reeds volwassen waren, deze heeft gebonden. De oorzaak hiertoe kan zijn dat zij in het huwelijk zou treden, en zich daardoor op gelijke lijn met de fatsoenlijke vrouwen wilde stellen, of ook om haren man genoegen te doen. Daar de voet volgroeid is, kan deze niet meer tot dien kleinen vorm worden teruggebragt omdat de voet in jeugdigen leeftijd belet moet worden te groeijen. Het kost aan het arme schepsel veel moeite en pijn; de teenen moeten zoo sterk mogelijk bij elkâar geknepen en de windsels zoo sterk mogelijk aangehaald worden, om den voet eenen spitsen vorm te geven. Men tracht ook nog de wezenlijke grootte te verbergen door eene groote hak tusschen den bal van den voet en den hiel te plaatsen. Hierop steunende, met de teenen spits toeloopende naar beneden gerigt, krijgt het er veel van, doch blijft het steeds eene parodie op een klein voetje. Ook wil dan wel de hiel over de hak heen zakken, hetgeen den voet een zeer slordig voorkomen geeft.

---

(1) *Sam pán t'ià tsŏ.* Emoi coll.

Het tegenovergestelde heeft ook plaats: namelijk, dat meisjes wier voeten reeds gebonden waren, na verloop van eenigen tijd deze weder los moesten maken. Dit kan zijn doordien het kind door hare ouders wegens armoede, of wel na gestolen te zijn, aan anderen als slavin werd verkocht. In dit laatste geval, in het huis van haren meester het ruwe huiswerk moetende verrigten, werd zij genoodzaakt de windsels weder los te maken, en aan den voet den natuurlijken vorm terug te geven. Even als bij het omwinden, heeft het schepsel de hevigste pijnen te doorstaan eer dat de voet den gewonen vorm weder heeft aangenomen en de behoorlijke bloedsomloop plaats heeft. Is eenmaal de voet geheel verwrongen, en zooals de Chinezen zeggen, gebroken en vergroeid, dan is het losmaken niet meer mogelijk. Tot hoogstens drie jaren na het binden is het doenlijk den voet met goed gevolg van de banden te ontslaan. Doch immer kan men het den voet aanzien dat deze gebonden is geweest, door de mindere ontwikkeling der teenen en de spitsheid van den voet.

De windsels, in het Emoi-dialect Kha péh [1] geheeten, zijn reepen wit of ook wel zwart doek, waarover een sokje gaat van onverschillig welke kleur; daarna trekt men het schoentje aan, dat boven den enkel wordt vastgemaakt. Bij gegoede lieden en bij deftige gelegenheden trekt men mooije geborduurde pijpjes aan die tot op den voet afhangen, benevens zilveren voetbanden welker versierselen bij elken stap rammelen. Deze schoentjes zijn spits toeloopend; de zool is ongeveer drie Chinesche duimen [2] lang, gewoonlijk met eene hooge

---

(1) 脚帛

(2) 寸 *Ts'hun.* The tenth part of the Chinese Cubit; rather more than an inch.

三寸金蓮 *San tsun kin lëen.* The three inch golden petal; denotes a chinese lady's small foot; the phrase is derived from a tale of an ancient nobleman *Tung kwan how* 東昏侯, forming of gold, figures resembling the petal of the water lily, and having spread them on the ground, causing his lady Pwan fei 潘妃 to pace over them. Morr. Dict. 寸

hak voorzien, opdat men meer met de teenen naar beneden gerigt loope, waardoor de voet nog kleiner toeschijnt, en werkelijk hebben dan die stompen het voorkomen van een' geitenpoot. Aan de binnenzijde is op de hak nog eene verhevenheid aangebragt waar de hiel op rust, als wanneer de hak uitwendig zoo hoog niet behoeft te zijn. In de stof waarvan de schoentjes gemaakt worden is groote verscheidenheid; al naar den rijkdom van den persoon vindt men ze van het grofste doek in allerlei kleur, tot fraai met zijde geborduurde of met gouddraad gestikte, waarvoor verscheidene dollars worden betaald.

Er worden ook nachtschoenen op na gehouden, die meer bij gegoede lieden worden aangetroffen. Deze zijn van veel zachtere stof gemaakt, maar toch van eene hak voorzien, die echter geheel in den schoen besloten is, en dus slechts eene hoogte is waarop de voet rust. Bij minder gegoeden worden de oude schoenen voor nachtschoenen gebruikt. Bij behoeftigen verwisselt men des nachts de schoenen in het geheel niet; er is toch niet veel aan te bederven evenmin als aan het bed, dat uit een paar planken en eene mat bestaat. De voet blijft echter dag en nacht immer stijf omwonden. Van tijd tot tijd is men wel genoodzaakt de windsels los te maken, namelijk om de voeten te reinigen. De verschillende standen leveren op dit punt ook een' verschillenden graad van reinheid. Bij fatsoenlijke lieden geschiedt de reiniging om de twee, hoogstens drie dagen; hoe armer, hoe minder men om de voeten geeft. Sierlijkheid brengen zij dan toch niet aan en zijn aan het toilet geevenredigd. Hoe sierlijk een net gebonden klein voetje staat bij het toilet eener Chinesche dame, even zoo slordig en vuil staat het wanneer men voeten ziet waar geene zorg voor wordt gedragen, die niet op den behoorlijken tijd verbonden en de windsels er van in orde gebragt worden.

Te zien door wie en waar deze gewoonte niet wordt nageleefd, blijft voor ons nog een belangrijk punt om nategaan. Algemeen is het bekend dat deze gewoonte in alle standen rijk of arm navolging vindt. Men moet daarom nog niet denken, dat iedere vrouw in China kleine gebondene voeten heeft.

Behalve de tataarsche vrouwen die men in de hoofdsteden der provincien aantreft, is het in de eerste plaats algemeen dat de slavinnen hare natuurlijke voeten hebben; de kleine toch zouden te lastig en hinderlijk zijn in het verrigten van het huiswerk, en wordt het tevens als een teeken der slavernij beschouwd. De meesters van slaven, bij de wet gedwongen zijnde hunne slaven te doen huwen, zoo zijn die vrouwen, wanneer zulks plaats moet hebben, dikwerf genoodzaakt zich de voeten te omwinden, en is daar dan het spreekwoord op toepasselijk: »Zij breekt een' Sampan af en bouwt dezen weder op."

Alle nonnen in Boeddhistische kloosters hebben hare natuurlijke voeten ten dienste.

In de Kwang-Toeng provincie [1], departement Kia Ying Chow [2], in 't algemeen in de landen der zoogenaamde Hakka's, komt eene vrouw met gebondene voeten zelden voor. De Hakka's, die hunne vrouwen ook bij den landbouw noodig hebben, vinden de groote voeten beter. Een man uit Kia Ying Chow vertelde mij, dat daar en in al de omstreken, de gewoonte om de voeten der vrouwen te binden zeer weinig in zwang was, en verzekerde mij dat zijne vrouw en dochters alle groote voeten hadden, hetgeen mij des te meer verwonderde, aangezien de man als geletterde tot den fatsoenlijken stand behoorde. Een ander geletterde uit dezelfde streken, verzekerde mij dat daar die gewoonte bij de vrouwen geen navolging vindt, en dat zij die kleine voetjes hebben uit andere streken herkomstig zijn.

Het laat zich begrijpen dat ook zij die op vaartuigen leven die gewoonte niet kunnen volgen, daar hun slingerende bodem voor een' kleinen voet geen vasten grond oplevert, en elk oogenblik de kans zou bestaan over boord geslingerd te worden. Langs de kusten treft men die bewoners aan die zich het meest met de vischvangst onledig houden, met hun huisgezin geheel of

---

(1) 廣東 Kwang-Tung; province de la Chine méridionale. Elle s'étend du 18e au 25e degré de latitude Nord, et du 105e au 115e degré de longitude Est de Paris. Biot, Dict. des villes de la Chine.

(2) 嘉應州 Kia-yng-tcheou. Nom d'un arrondissement du deuxième ordre au Nord Ouest de Tchao-tcheou-fou. Biot, *Ibid.*

gedeeltelijk ter vischvangst gaan, en zich verre in zee begeven. De vrouw neemt evenzeer aan dat bedrijf deel, zoowel om de spijzen te bereiden, reparatiën aan de netten of ander vischtuig te doen, als verder in alles behulpzaam te wezen. Het aantal vrouwen dat zich om die reden de voeten niet bindt is zeer groot. In Emoi [1], provincie Fokiën [2], ziet men de vischersschuiten in grooten getale uit zee terug keeren. De vrouwen komen zelden aan den wal, alleen om inkoopen te doen. Hare dochters leggen zij die pijnlijke banden niet aan, en voeden ze voor den zelfden stand op. Dit visschersvolk, ook bekend onder den naam van »waterchinezen", heeft weinig of geene gemeenschap met de bevolking te land. Ook huwen zij onderling. Evenals zij, hebben de beurtschippers tusschen de naburige plaatsen, hun gansche huisgezin aan boord van hun vaartuig. In »een uitstapje in China" van C. de G., Emoi 5 April 1861, vindt men op pag. 4 hieromtrent aangeteekend: »De bemanning bestaat uit een viertal Chineezen met hunne vrouwen en kinderen en al hebben wij magtig veel tegen zulk een groot gezelschap, wij moeten er ons toch in schikken, daar elk der leden van het huisgezin voorgeeft eenig ambt of bediening aan boord te bekleeden."

Zoo ziet men ook te Canton op de rivier allerlei booten en schuiten van verschillende grootte. Onnoemlijk is hun aantal. Een groot gedeelte daarvan zijn de zoogenaamde Tan-Kia booten, die passagiers van de eene naar de andere zijde vervoeren, of wel hen langs de rivier brengen, die den weg te water verkiezen boven de morsige straten te doorkruisen.

Deze booten zijn voor het grootste gedeelte met vrouwen bemand, die daarmede het hare bijbrengen tot onderstand van haar gezin. Ook ziet men wel dat man en vrouw daarmede gezamenlijk hun bestaan trachten te vinden. Maar alle die vrouwen hebben ongebondene voeten. Op grootere vaartuigen,

---

(1) 厦門 Hia-men ou Emoui.

(2) 福建 Fo-kien. Province de la Chine Orientale; elle s'étend, en latitude, du 23e degré 30' au 28e degré 30'; en longitude, du 115e au 118e degré. Biot, ouv. cit.

waar gansche huisgezinnen in leven, is het evenzoo. De kreken en inhammen der rivier zijn met schuiten en booten, welke tot woningen der waterchinezen dienen, opgepropt. De vrouwen onder hen volgen zonder uitzondering die gewoonte niet na. Verder de rivier op en af, waar men booten ziet, ziet men vrouwen met groote voeten. In Macao en Hongkong hetzelfde; en is het niet mogelijk, daar de Chinezen hunne booten niet registreren, hun aantal optegeven.

Te Canton merkte ik menigmaal dat eene vrouw met kleine voeten door de bootvrouwen op de minzaamste wijze geholpen werd uit of in de boot te gaan, hetgeen vrij moeijelijk was wegens den slechten staat der landingsplaats, die van graniet gemaakt, door het water aanhoudend bespoeld, daardoor zeer glibberig was. Zij werd altijd als 't ware medelijdend behandeld, en was het zulk eene vrouw gelukt voet aan wal te zetten, dan werd zij steeds door de omstaande bootelingen nagekeken, en scheen het als of zij zich verwonderden hoe iemand op zulke voeten loopen kon; en eerst nadat die vrouw zich aan hunne blikken onttrokken had, keerden zij zich met een' glimlach op het gelaat om.

In de steden Canton en Emoi en de onmiddellijke omstreken houdt men zich meer aan die gewoonte, en ziet men daar zelden eene vrouw met groote voeten, uitgenomen de slavinnen of nonnen. In Tsiuen Chow [1] evenzeer; maar in de tusschen Emoi en laatstgenoemde plaats gelegene districten Tsin-Kang [2], Hoei-oa [3] en Lam-oa [4], zal men zelden vrouwen met kleine voeten aantreffen. Deze vrouwen houden zich meer met den landbouw bezig. Zij verspreiden zich ook naar de naburige

---

(1) 泉州府 Thsiouen-tcheou-fou, nom d'un département et de son chef-lieu, province de Fo-kien

(2) 晉江 Tsin-Kiang. Nom d'un arrondissement d'une ville du troisième ordre, compris dans l'arrondissement du chef-lieu du département de Thsiouen-tcheou-fou.

(3) 惠安 Hoei-ngan. Nom d'un arrondissement et d'une ville du troisième ordre, département de Thsiouen-tcheou-fou.

(4) 南安 Nan-ngan. Nom d'un arrondissement et d'une ville du troisième ordre, département de Thsiouen-tcheou-fou.

streken, en worden somtijds in Emoi aangetroffen. Het zijn dezelfde waarover Swinhoe spreekt in zijne "Ornithology of Foochow [1]" pag. 10.

"A few grasscutters, mostly females, were the only bipeds. We met several parties of them with their loads of grass jogging down the hill laughing and chatting to one another in happy mood. These peasant women, though much browned by their constant out door life, are mostly celebrated throughout China for their beauty of forms and often of features. They trim their hair in quaint and tasteful style with large bent silver skewers, and their nether limbs not cramped and bandaged as customary among most Chinese women, are often symmetrically formed and revealed to an extent that many of our fair country women would think extremely indelicate."

Bij den aanvang heb ik gezegd dat het geloof vrij algemeen is dat alle Chinesche vrouwen, zonder uitzondering, kleine voeten hebben en men zich geene andere voorstelt. Maar verondersteld, dat iemand pas in China komende, het eerst te Hongkong komt. Zoodra het anker gevallen is, komen er eene massa booten opzetten om de passagiers aan wal te brengen; en overal waar men kijkt, ziet men er die óf met mannen, óf met vrouwen, óf door beide geslachten zijn bemand, en alle die vrouwen hebben groote voeten. Aan land gekomen, ziet men ook niet anders en eene enkele oude vrouw, die hier of daar langs de straten de kleederen der voorbijgangers verstelt en kleine voeten heeft, wordt niet eens opgemerkt. Van daar naar Macao, hetzelfde; te Canton, ook daar ziet men de rivier met booten en schuiten bedekt waarvan de vrouwelijke bemanning groote voeten heeft. Dan eerst zal, als al het bijzondere zoo wat bekeken is, de vraag oprijzen: Maar waar zijn dan de vrouwen met kleine voeten? Waar de meisjes met looden schoentjes aan de voeten? Werkelijk, wil men ze zien, men moet ze zoeken.

Hoe het met deze gewoonte in de noordelijke streken van China is gesteld, is mij onbekend. Wel heb ik hooren zeggen

---

(1) 福州府 Fou-tcheou-fou. Nom d'un département du Fo-kien et de la capitale de cette province. Biot. Dict. des villes de la Chine.

dat zij er meer algemeen in zwang is. Toch hebben ook daar de slavenmeisjes en nonnen het gebruik harer natuurlijke voeten. Dat het aantal der eerstgenoemden groot moet wezen, kan men nagaan als men bedenkt, dat er in elk huisgezin, zelfs bij hen die dikwerf met moeite in hun onderhoud voorzien, slavinnen worden aangetroffen. Bij welgestelden zijn er dikwerf vele, en worden zij daar als een artikel van weelde beschouwd. In de streken waar de zijde, katoen en thee worden gekweekt, zegt men dat de bewerking daarvan door vrouwen geschiedt, doch is het mij niet bekend, of daar die gewoonte wordt nagelaten of nagevolgd.

Ongetwijfeld is de gewoonte om de voeten der vrouwen te omwinden en klein te doen blijven, een zekere hinderpaal tegen het emigreren der vrouwen uit China naar deze streken. Men zegt dat zij, die kleine voeten hebben, het in het indische klimaat niet vol kunnen houden, dewijl het baden, een noodzakelijk vereischte tot behoud der gezondheid, het dikwerf verbinden der voeten noodig maakt. Ware dit niet het geval, dan twijfel ik niet of ook Chinezen die daartoe in staat waren, zouden hunne vrouwen uit China tot zich doen komen. Nu toch loopt men gevaar ze na verloop van zeer korten tijd terug te moeten zenden. Er komen echter wel vrouwen in deze gewesten uit China. Menig lezer zal er welligt hebben gezien, die zoo spoedig in 't oog vielen, voornamelijk door het eigenaardige kapsel dat zoo zeer van dat der Europesche en Indische vrouwen verschilt. Men zal dan ook voorzeker hebben opgemerkt dat zij groote voeten hadden, en het niet onbekend zijn gebleven, welken stand die vrouwen in de maatschappij innamen, en dat een fatsoenlijk Chinees zich uit die vrouwen er geene tot zijne wettige vrouw zal kiezen.

Vele gewoonten zijn dikwerf, hoe gering ook, in eenig opzigt nuttig; maar waar het nut der kleine voeten in bestaat, is moeijelijk uit te maken. In tegendeel, men kan niet anders zeggen dan dat het eene dwaze gewoonte is. Voor degene die het na moet volgen, is het eene aller verschrikkelijkste pijniging, en voor het gansche leven is zoo iemand werkelijk verminkt.

Zoo veroorlooven wij ons aanmerkingen te maken op de

gewoonten van den Chinees; maar weet de lezer wel wanneer een Chinees over de onze lacht, ook ons dwaas noemt, het bespottelijk vindt, zoo strijdig met zijne gewoonten — het is als hij Europesche vrouwen ziet. Hij heeft dan wel gehoord dat deze vrouwen de gewoonte hebben zich de lendenen in een te rijgen, en zonder nog na te gaan of deze gewoonte voor den vervolge nadeeliger is dan die welke wij boven besproken hebben, zegt hij spottender wijze dat zij zich daardoor het voorkomen van eene wesp willen geven; verder dat ook zij prijs stellen op een' kleinen en netten voet, doch dit dikwerf ten koste is van veel pijn en ongemak. Zoo ook legt de Europesche vrouw zich als 't ware banden aan, die wel is waar niet voortdurend blijven, maar toch bij de eerste gelegenheid weder moeten worden aangedaan en dan op nieuw ongemak veroorzaken. Dan zou men geneigd zijn te zeggen dat eene Chinesche vrouw verstandiger doet, door de voeten omwonden te houden, om niet gedurig op nieuw pijn te lijden.

Nog erger lacht een Chinees wanneer hij mannen ontmoet, die zich uit behaagzucht ongemakken veroorzaken. Door den omgang met vreemdelingen is het hem niet onbekend gebleven, dat er onder de Europeanen zijn die zich de lenden in een rijgen, den voet in een' te naauwen schoen, de hand in een' te kleinen handschoen wringen. Ja zelfs zoo ver gaan van zich te bedienen van een lorgnet, dien zij zeer goed missen konden.

Kan men het dan een' Chinees kwalijk nemen dat hij, wanneer hij zoo iets ziet, uitroept: hoe bespottelijk, hoe dwaas, zijn uwe gewoonten! en gij lacht om de mijne!

Sedert het bovenstaande werd geschreven is mij in handen gekomen het werk van den Rev. John L. Nevius "China & the Chinese", en acht ik het van belang datgene, wat hij ons omtrent de gewoonte van het binden der voeten der Chinesche vrouwen mededeelt, hier nog aan te halen. Op pag. 242 & vv., zegt hij in korte woorden het volgende:

»The practice of binding girl's feet is almost universal. There is a class of women in Canton, and also in Fuchow who have natural feet; but these are the rare exception. In all other parts of the empire which I have visited, women of

all classes conform indiscriminately to this objectionable custom, and large footed women are almost unknown, except those who have come from Canton of the class already referred to [1], and women in the Tartar cities, who do not accept this Chinese practice. There is however a marked difference in the degree in which feet are compressed. Country women and the poorer classes have feet about half the natural size, while those of the genteel or fashionable class are only three inches long. The process of compressing is commenced after girls have thoroughly learned to walk and have developed the muscles for locomotion, generally at the age of five years. A cotton bandage, two or three inches wide, is wound tightly about the foot in different directions and, in the case of the higher classes, the foot can hardly be said to grow from this time. It assumes the shape of an acute triangle, the big toe forming the acute angle, and the other toes being bent under the foot and almost lost or absorbed. A strong resemblance to the gait of these women may be produced by an attempt to walk on one's heels without allowing the toes to reach the floor.

»Strange as it may seem, women, having small feet, less than the average size, walk ten, fifteen, and more miles a day to worship at Budhist temples.

»Though the effect of this custom is to produce real deformity, and a miserable, tottering gait, even foreigners naturally come to associate it with gentility and good breeding, and to estimate the character and standing of women much as the Chinese do, by the size of their feet.

This custom has existed for a long time, and the Chinese can not account satisfactorily for its origin. It probably arose from a strife among women for the pre-eminence to bind their daughters feet before they were grown, and the time for begin-

(1) Het is duidelijk dat de heer Nevius met die vrouwen bedoelt, die welke zich meer bepaaldelijk met Europeanen ophouden. Voornamelijk komen zij van Canton, waar men door langduriger verkeer met Europeanen heeft geleerd hoe die vrouwen eene zekere opvoeding te geven. In vergelijking met de door mij opgegevene uitzonderingen, is hun aantal zoo gering, dat zij door mij niet in aanmerking zijn gebragt.

ning the process being gradually changed to an earlier period. The Chinese insist upon it that the custom of compressing women's feet is neither in as bad taste, nor so injurious to the health as that of foreign ladies compressing the waist. There, as here, not to follow the prevailing fashion is almost to make one's self an outcast from society."

Riouw, 1869.

Lands-Drukkerij te Batavia. – 1870.

EENIGE OPMERKINGEN

OMTRENT

DE VELE OP JAVA VOORKOMENDE ZOOGENAAMDE

SIWA-BEELDEN,

DOOR

F. C. WILSEN.

Meermalen heb ik mannen van het vak hooren vragen hoe het toch kwam, dat men zoo vele steenen en koperen beelden van *Çiva of Siwa* vind, die men hoezeer de waarheid der voorstelling betwijfelende, toch moeijelijk met een anderen naam bestempelen en anders klassificeeren kan.

Siwa, gewapend met alle bekende attributen, of voorkomende als boeteling was gemakkelijk te herkennen; het beeld echter, waarvan ik spreek, dat ik dikwijls, afgebeeld of omschreven, heb leeren kennen, noemt men steeds schoorvoetende *Çiva*.

In stede nu van naar eene andere verklaring te zoeken of eenvoudig te bekennen dat men er geen weg mede weet, noemt men het tot nu toe toch steeds zoo en bepaalt zich er toe om een omineus vraagteeken bij te voegen.

Dit weg te cijferen is het doel van dit opstel.

Laat ik vooraf het beeld in kwestie, zoo als het in het museum van het Bataviaasch genootschap in steen en in metaal voorkomt, van digterbij beschouwen.

Steeds is het *een jong man* dien men voor zich heeft.

Op een lotuskussen zittende of staande, houdt hij meestal een lotusbloem in de linkerhand en de regter in eene van de posities der *Dhyani = Boeddhas*, van Boro-Boedoer. Hij heeft *nooit meer* dan *twee handen* en *steeds maar een hoofd*. Hij is gekleed als vorst of *Xatrya*, dat wil zeggen in eene sarong, die met vele strikken, linten en gouden versierselen om de heupen vastgehouden wordt. Het bovenlijf is naakt, maar behangen met armbanden, halskettingen en ook met de snoer der Brahmanen. Op het hoofd draagt het beeld het bekende hooge, uit drie verdiepingen bestaande en met veel goudwerk versierde hoofdtooisel, benevens rijke oorringen.

Veelal is eene *glorie* of *nimbus* achter het hoofd geplaatst en soms ook, tusschen beiden in, een met de horens naar boven gekeerde *halve maan*. Ook vertoont het beeld dikwijls een *half maantje*, bij wijze van agraaf, boven het voorhoofd aan het hoofdtooisel.

Nooit zijn de trekken van het aangezigt tot een greins vertrokken, zooals men dit bij andere *Çiva*-beelden gewoon is te zien, maar steeds is het gekenmerkt door zachte gelaatstrekken, overeenkomende met de (*Boeddha*-) *Nirwana-type*.

Afgaande op de halve maan, noemt men dit beeld steeds *Çiva*.

Laten wij, voor een oogenblik, naar *Boro-Boedoer* gaan, de eerste binnengalerei links binnentreden en voor het 28ste beeld of basrelief der bovenste rij blijven staan.

Dit stelt voor de *geboorte* van *Boeddha* of, zoo als hij toen der tijd heette, *Çakja*.

Het kind, volgens de legende, onmiddellijk de grootte van een kind van zeven jaren bereikt hebbende, vertoont, achter het voorhoofd, de kwestieuse halve maan, behoudt die als jongeling en man tot op het tijdstip dat zich, in laatstgenoemden, de vaste wil om als reformator op te treden, gevestigd heeft. Eerst als *Çakja-moeni*, of

als zich voor het reformatorische leven voorbereidende, legt hij dit symbool af en verschijnt in de algemeen bekende kleeding van *Boeddha*, zonder eenig ander herkenningsteeken als de hoogste eenvoud van kleeding en het korte gekrulde haar.

De legende van *Kapilavastu* zegt, dat hij gesproten is uit het geslacht der *maan-koningen*; op *Boro-Boedoer* vinden wij zijne geheele levensgeschiedenis, schrede voor schrede voorgesteld en zien we hem, tot op het oogenblik dat hij de vlugt neemt uit zijns vaders paleis, nooit anders dan *met de halve maan achter het hoofd* en met eene *lotusbloem in de hand*.

Welnu, hetzelfde beeld wordt op *Java* zoo dikwijls gevonden en, alleen *schoorvoetende*, voor een *Çiva* gehouden. Bestaan er geen voldoende redenen om het onzekere weg te werpen en tot de gedachte te komen dat wij hier *Boeddha* voor ons hebben? Wel is waar niet den *reformator Boeddha*, toen zijne leer in Indië reeds gevestigd was, maar den zoon des konings van *Kapilavastu*, *Çakja*, die reeds de groote gedachte van het werk der bevrijding in zich droeg, dat de lotusbloem voorstellen moet.

Niets is ook natuurlijker, dan dat de kunst zich van deze idee meester gemaakt heeft; te meer, daar zij, door het beeld van den *Çakja* voor te stellen, aan *Boeddha's* verhevene geboorte uit de kaste der *Xatrya's* herinnerde en tevens gelegenheid vond om, in fraai bewerkte sieraden en versierselen van allerlei aard, hare vaardigheid in het bewerken van steen of het afgieten in metalen te toonen.

Heeft dit de grieksche kunst, bij het voorstellen van hare goden, niet even zoo gedaan? Vinden wij niet hetzelfde bij de christelijke kerk, en behoefde de Hindoe ver te gaan om zich aan de vleeschwordingen of *avatara* van *Vischnu* een voorbeeld te nemen?

Ik noem alleen onze gewoonte om *Christus als kind* voor te stellen, en verwijs naar de overheerlijke schilderijen

van *Raphael*, *Correggio*, *Murillo* en anderen, waarbij dit het geval is.

Voor de *Boeddhisten* had echter *het kind Çakja* niet die aantrekkelijkheid als de jongeling en *man*: de man die een tal van schoone vrouwen, een weeldrig hofleven, rijkdom, eer en een koninkrijk van zich stiet, alleen met het doel om de menschheid uit den poel van ellende te verheffen, waarin zij, door het *kastenstelsel*, gedompeld was.

Op grond van deze voor de hand liggende feiten, en de gewigtige plaats welke wij hier, *op Java, boven het Brahmanisme aan het Boeddhisme* moeten toekennen, noem ik het beeld, dat wij in den door mij omschreven vorm ontmoeten, een *Boeddha* in de gestalte van *Çakja*, of *Çakija*, de zoon van *Çudhodana* en *Maja*, die op den troon hebben gezeten te *Kapilavastu*, het tegenwoordige *Behar* in noordelijk Indië.

Batavia, 16 Februarij 1870.

SNIPPERS,

DOOR

K. F. HOLLE.

(Vervolg op Deel XIX pag. 489).

Tijdverknoeijen.

In het schrijven van den heer Cohen Stuart, van 26 November 1868 (Notulen des Genootschaps van 5 Januarij 1869 § *o*) vraagt die heer, over taalvervalsching sprekende: *zal men in een oorspronkelijk inlandsch werk bv. ooit eene uitdrukking aantreffen als het mitjeun waktoe, voor tijdverknoeijen, waarop door Dr. Engelmann in de bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl.-Indië, 3de reeks II, 349 gewezen is?*

Die uitdrukking komt voor in een Soendaasch school–, (zegge liever: volkslees-) boekje met name *Ali Moehtar* en vervaardigd door den hoofdpanghoeloe van Garoet.

Ik vind mij genoopt tot regtvaardiging dier gewraakte uitdrukking het volgende bekend te stellen:

Ten eerste is *Ali Moehtar* een *oorspronkelijk* Soendaasch werk. Het is het verhaal van den levensloop van een handelaar te Garoet door den panghoeloe, een Soendanees, uit diens mond vernomen en daarna zonder iemands hulp of tusschenkomst in schrift gebragt.

Daar mij geene andere of betere uitdrukking voor tijdverknoeijen bekend was, liet ik ze staan en zoo werd ze gedrukt.

Naar aanleiding der opmerkingen daarover gevallen, vroeg ik den panghoeloe, hoe hij er aan gekomen was en kreeg tot antwoord: „saja sampe pikir", tapi tida bisa dapet lain basa, dan saja ingĕt waktoe saja anakᵛ masantren di Raden Hadji Joesoep, itoe goeroe sringᵍ adjar sama moeridᵛ nja, djika lihat moeridᵛ nja mainᵍ atawa tinggal dijĕm, di adjarnja dengĕn sair basa soenda:

Baroedak oelah maritjeun waktoe,
Hade di gawe manan karitoe,
Lilana sadjam di pake kitoe;
Saroewa djeung mitjeun doewit sasoekoe." (1)

Hij voegde er bij: „Saja pĕrtjaja djoega, kabanjakan orang ktĕjil jang bodo tida mengarti pada mafhoemnja mitjeun waktoe, sabab tida ada pengadjarannja dari doeloeᵛ, dan dia tida mĕrasa *mĕmboewang waktoe*, itoe sĕpĕrti mĕmboewang oewang, tapi saja harĕp pĕrlahanᵛ segala orang nanti mĕngarti dan sajang pada waktoe, boekan orang bĕsar dĕmikian maksoednja."

Wat de panghoeloe zegt is waar; de inlanders hebben eigenlijk geen woord voor tijd, (2) doch hoe was dit met de europesche volkeren, toen ze op gelijken trap van ontwikkeling stonden? — Hoe kwam bv. het Engelsch aan zijn *time* (van tempus?), terwijl het reeds het woord *tide* had?

Moet men nu den inlander verbieden over *tijd* te spreken, niettegenstaande hij dat denkbeeld gevat heeft, alleen omdat er geen echt Soendaasch woord voor is?

---

(1) Kinderen gij moet geen tijd verknoeijen,
'tIs beter dat gij werkt dan dit te doen,
Een uur dat gij zoo doorbrengt,
Staat gelijk aan het verlies van één soekoe (onderdeel van een reaal).

(2) Geen tijd hebben (loisir), drukt hij uit door *teu ari*; tijdens, ten tijde door *waktoe*, *tempo*, *djaman*, *eukeur*; tijdgeven door *nempoan*, di tempoan; uitstel vragen is *menta tempo*.

Ik geloof dat men dan te ver gaat en over het hoofd ziet, dat in de westersche talen ook vele vreemde woorden zijn ingeslopen of ingehaald.

Dat het arabische woord *waktoe* reeds in polinesische talen gebruikt wordt en in gewijzigde beteekenis, kan o. a. uit het Javaansch blijken. In die taal hoort men wel eens: *sampejan sampoen wŭktoe?* (heeft u reeds gebeden?); wat een Soendanees daarentegen nimmer zou zeggen, maar wel: *adjeungan geus salat?* of *gamparan geus nĕtĕpan?*

't Is hier met *waktoe* denkelijk gegaan als met tijd en gebedenboek (zie bv. Reineke Vos, regel 3323 „mij dochte, dat hij sijne tijde las.")

Dat vele inlanders (vooral santris) in het eerst *mitjeun waktoe* door *gebeden verzuimen* zullen vertalen, geef ik gaarne toe; hun eenzijdige ontwikkeling leidt daartoe; maar dan ook geven zij aan *waktoe* veel enger beteekenis dan het in 't Arabisch heeft.

Dr. Engelmann sprak mij indertijd over dat *mitjeun waktoe* aan, doch wist mij niets anders in de plaats te geven.

Ik geloof dus, dat men, bij gebrek aan een oorspronkelijk of een beter vreemd woord, den panghoeloe niet beletten kan of ten kwade kan duiden, dat hij tot het arabische *waktoe* zijn toevlugt nam, te minder als men bedenkt, dat het Arabisch hier grootendeels de rol vervult van het Latijn en Grieksch bij ons.

Of mag de Soendanees zich geen abstrakt denkbeeld van tijd vormen of er over spreken of schrijven, omdat zijne taal er nog geen woord voor heeft? Dit zal iemand, die zijne ontwikkeling wenscht, zeker niet willen beweren of volhouden.

Een paar voorbeelden van Soendasche woordvorming.

„*Vraag en aanbod* is bij den stommen inlander niet be-

kend" dit is een westersch idee. De padi is altijd even duur, bij schaarschte zoowel als overvloed. Ook de prijs van de tabak en andere landbouwprodukten verandert nimmer; vraag het maar aan een ieder, die met de binnenlanden bekend is. Evenzoo is het met de loonen gesteld.

Dit tot inleiding.

———

Ik was bezig de theepluk natezien en hield een oreille en campagne, want van de kakelende pluksters is dikwerf een nieuwtje te vernemen.

Verbeeld je 350 vrouwen op een oppervlakte van 1 à 2 bouws verspreid en van wijd en zijd bij elkander gekomen! Of daar wat afgebabbeld wordt, want terwijl de rappe handen de jonge, malsche theebladeren met de noodige vlugheid plukken en in een korf, die elke vrouw aan hare zijde heeft hangen, doen verdwijnen, behoeven de lippen niet stil te staan. 't Is zelfs of ze door de zenuwachtige bedrijvigheid der handen worden aangestoken; — wat daar al afgehandeld wordt!

Jufvrouw (nji) Salma heeft een nieuwtje meêgebragt of een aardigheid uitgebroeid en daar heb je het lieve leven aan den gang!

Eerst in haar omgeving, gekakel of luid gelach; wat er digt bij is spitst de ooren en zoo gaat het als de wind, die door het geboomte ruischt, van oor tot oor, van mond tot mond, tot aan de uiterste grens. Langzamerhand een oogenblik stilte en dan weer van 't zelfde laken een pakje.

Zoo gaat het den heelen dag door, trots weer en wind en als 't niet zoo is, dan is het *tiiseun* (van *tiis*, koud).

———

Ik hield dan een oreille en campagne en hoorde een paar kampongvrouwen over den prijs der padi spreken.

„De padi is nog altijd 15 duiten" (1) zei er een. „Ja" — zei de andere — „gelukkig dat we hier kunnen thee-plukken, dan kunnen wij voor het geld padi koopen" (beunang mětik di pake *ngadoeit* pare).

De eerste: 't Is ook veel voordeeliger, want men geeft op het oogenblik niet meer dan $^1/_2$ bos snijloon (van de 10 heele bossen) en die wordt tegenwoordig nog wel gewogen, en hier kunnen wij wel per dag voor $1^1/_2$ à 2 bos aan plukgeld maken en met het padi-snijden soms niet eens $^1/_2$ bos.

Ik: En wat was vroeger dan 't snijloon?

De plukvrouw: Dat hangt er van af meneer: als er veel padi is, 1 bos van de 10, als er weinig is of de padi duur is, 1/2 soms 1/4 bos.

Dat bragt me op het denkbeeld, om dezen snipper te schrijven.

Over het algemeen betaalt de sawahbezitter in de Preanger het snijloon in padi en meestal 1 van de 10.

Van daar is het woord *gatjong* gekomen, zijnde een zamentrekking van *sasangga* (5 bossen van 5 kati ieder) *sapotjong* (1/2 bos), d. w. z. van de *sangga* één *potjong*.

Dat *gatjong* heeft thans dikwerf de algemeene beteekenis van padi gaan snijden tegen behoud van een gedeelte van het gesnedene.

Als er groot gebrek is aan padisnijdsters geeft de boer wel eens 1 gedeng van de 5 en heet dit dan *gadeng*; is er daarentegen overvloed van snijdsters, dan geeft men wel eens niet meer dan 1 kwart bos (*araj*) van de *sangga* en noemt dit *garaj*.

Gadeng en *garaj* hebben evenwel niet die algemeene beteekenis als *gatjong*.

---

(1) Er zijn hier nog een heele boel menschen, die van *duiten* spreken, even als er nog een massa Hollanders bij *stuivers* tellen.—

Waar gaat gij heen?

„Rek gatjong" = Ik wil (gaan) padi snijden.

Zoo zijn er nog wel meer woorden ontstaan (namelijk door zamentrekking) zonder dat zulks evenwel zoo zeker en gemakkelijk als met het bovengenoemde *gatjong* is uit te maken.

———

Verscheidene hollandsche of verhollandschte woorden hebben in 't Soendaasch burgerregt gekregen.

Ik wil niet spreken van *lodji*, *istal*, *patrol*, *kopral*, *ronda*, *koemisie* (*ngoemisi*), *taksir* (*naksir*), *lapor*, overal bekend, zelfs in de verste achterbuurt; ook niet van *banterpas* (ons waterpas), maar bepaal mij tot het woord *pesak* (allerwaarschijnlijkst ons „vestzak"), dat overal bekend is en de beteekenis heeft van een zak in een kleedingstuk.

't Klinkt koddig een inlander te hooren uitroepen: *Badjoena pinoeh koe pesak* = zijn *buis* zat vol met *vestzakken*, of *tjalanana make pesak* = (vrij vertaald) hij heeft vestzakken in zijn broek.

———

In 't Tjandjoersche was 20 jaren geleden een Duitscher, met name Becker, baas van de Gouvernements smeederij aldaar. Die man kwam te sterven en werd vervangen door een ander. De naam van bèkèr bleef evenwel bestaan en kreeg te Tjandjoer de beteekenis van gouvernements smid of europesche smidsbaas.

Evenzoo nam vroeger een Europeaan met name Ontrop de tafel van den op reis zijnden Gouverneur-Generaal aan en vergezelde natuurlijk Zijne Exellentie op zijne reis door de Preanger. Na dien tijd heeten hier alle hofmeesters Ontrop. Een Gouverneur-Generaal had een Franschen hofmeester en idem helper. *„Die is zeker nog magtiger dan de vroegere"* zei de kleine man, *„want hij heeft wel twee Ontroppen!"* (ontropna wani doewa!)

Den Gouverneur-Generaal noemt het volk zelden toewan bĕsar, maar meestal kortweg *bĕsar*.

———

Een drinkglas heet in 't Soendaasch algemeen *loemoer* van ons roemer.

Ik geloof dat die oude deftige Hollanders vroeger menig roemertje hebben geledigd en ook door de inlanders hebben laten ledigen.

Men leze bv. in het Journaal van Padbrugge, hoe (dat) menige stugge koning, (in dien tijd zag men alles voor koning aan), na het gebruik van eenige roemertjes zoeten wijns ontdooide en traktaten teekende.

———

In 't Bandoengsche gebruikt men wel het maleische *barangkali* voor *nu en dan, somtijds*: (Soendaasch *sakapeung* of *kakapeungan*, ook *radjeun*).

Heeft de Soendanees in dat barang het barang gezien van *barang hakan* of *dahar*, *barang bere* enz?

———

Het Arabisch طمانة (طمانينة, rust) wordt soms tot een verdraaid Soendaasch woord gemaakt. Enkelen zien namelijk in dat *toe* het Soendaasch *teu*, en vatten het woord daarom juist in tegenovergestelden zin op, d. w. z. niet als *senang*, zoo als de beteekenis hier ook in 't algemeen verstaan wordt, maar als hindernis, beletsel.

Waspada, 31 Januarij 1870.

EEN OUD VUURWAPEN VAN JAKATRA?

De schets, hiernevens in steendruk wedergegeven, is door schrijver dezes te Soerakarta in 1851 of 52 genomen naar een metalen voorwerp in 't bezit van wijlen den Generaal Majoor H. F. Buschkens, toenmaals Colonel, w^d^. Resident aldaar.

Eene poging bij dezen, kort vóór zijn overlijden, van wege de Directie van 't Bat. Gen. v. K. & W. aangewend, om het origineel zelf voor 's Genootschaps Museum of althans ter bezichtiging te bekomen, stuitte af op de verzekering van zijne zijde, dat hij het bedoelde voorwerp niet kende en er zich niets van herinnerde. Evenwel heb ik nog afschriften vóór mij van twee brieven, aan hem gericht, de een door den heer C. F. Winter Sr., zonder dagteekening, de ander door den heer J. F. C. Gericke, van 3 Juni 1851, waaruit blijkt, dat zij het stuk achtereenvolgens hadden in handen gekregen, om de inscripties te verklaren. De laatste gaf daarbij reeds in overweging, het, als eene belangrijke oudheid, aan 't Bat. Gen. af te staan.

Hoe weinig hun beider verklaringen ook onderling overeenstemmen, beide namen als uitgemaakt aan, dat het stuk een „kanonnetje" was, waarvan het dan ook vrij wel het aanzien had, als men het woord ten minste in wat ruimen zin neemt.

Het had, zoo als de schets op ruim een vijfde van de ware grootte te zien geeft, ongeveer de gedaante van een' hollen, van voren open, van achter gesloten, cilinder, 35 centimeters lang, met vrij zware wanden, van binnen recht cilindriek, met een' diameter van $4^1/_2$ c. m., van buiten

Lith. der Genie Batavia 1869

Wiemans lith

met eene zachte kromming naar beide uiteinden eenigszins spits toeloopend, metende op het dikst ongeveer $8^1/_2$, van achter 8, van voren 7 c. m., en aan het achtereind van eene diepe, rechthoekige gleuf voorzien. De buitenzijde draagt overlangs een massief metalen hengsel, en daarachter — echter niet juist in de as van het hengsel, maar eenigszins rechts afwijkend — eene ruitvormige verhevenheid, die in 't midden een kleine ronde opening vertoont. Die opening strekt zich in den wand van het stuk, die hier juist het dikst is, vrij diep binnenwaarts uit, zonder evenwel tot in den loop door te dringen, zoo als het natuurlijk doen moest om als zundgat te kunnen dienen. Trouwens zijn de binnenwanden en de bodem der opening in den steendruk al te zuiver haaksch voorgesteld; en dat die bodem slechts aan toevallige verstopping of opzettelijke vernageling te wijten was, laat zich met genoegzame zekerheid afleiden uit de vergelijking van gelijksoortige voorwerpen, in 's Genootschaps verzameling, waar de opening behoorlijk doorloopt.

Die voorwerpen echter zijn geene eigenlijk gezegde kanonnen, maar, althans meerendeels, slechts gedeelten, en wel zoogenoemde sluitstukken van kanonnen met achterlading, in den Catalogus der Ethnologische afdeeling van 's Gen. Museum beschreven als (in substantie) volgt:

I, G, 65. Bronzen stukje geschut met kamerlading, gevonden in den grond, nabij *Deli Toewa* (Oostkust v. Sumatra), met eene inscriptie in Arab. karakters, luidende: „*Sanat* 1103 *alamat baloen Haroeh*"?

Zie Notulen, IV, 271 (27 Dec. 66, IV, *f*, 2°).

„ „ 66. IJzeren kamerlaad-kanonnetje, met drie waarlooze kamers (sluitstukken), van *Poeloe Lawan*, onder *Kampar* (ib.). Not. IV, 272 (als boven, 6°).

XII, 7. Draaibas met achterlading, uit de residentie Tegal,

vermoedelijk van Zuid-Europeeschen oorsprong: Not. IV, 211 (28 Aug. 66, II, *i*).

XII, 8—9. Twee dito van *Telaga* (Tjeribon), waar zij met een aantal voorwerpen uit het Hindoe-tijdperk zeer zorgvuldig bewaard werden (Not. IV, 130: 15 Mei 66, II, *j*): een van beide volmaakt gelijk aan den *dragonneau*, die gediend heeft bij het beleg van Santander in 1511, en bewaard wordt in de Armeria Real te Madrid, afgebeeld in de *Illustration française* van 24 Maart 1866, blz. 188.

„ 18. Draaibas met achterlading: herkomst onbekend.

Alle zijn in de hoofdzaak ingericht als het kanon van *Amoerang* (Menado), door den heer J. G. G. H. Strengnaerts beschreven in Not. VI, 76, waaraan de hier gebezigde kunsttermen ontleend zijn.

Achter aan den loop van zulk een kanon bevindt zich namelijk eene van boven open, van achter door de kulas gesloten ruimte, de kamer, tot opneming van het losse sluitstuk, hetwelk, ongeveer van gelijken vorm als het onze, maar van zeer verschillende grootte (metende 11 tot $28^1/_2$ c. m. lengte, met eene opening van 1.1 tot 4.5 c. m. middellijn), bij het hengsel kan worden uitgelicht, om de lading te ontvangen, vervolgens met de lading weder op zijne plaats ingebracht, door middel van een' lossen spiebout of sluitspie, loopende door twee ter wederzijde in de wanden der kamer aangebrachte spiegaten, in dien stand bevestigd, om dan door het zundgat te worden afgevuurd. — Dit zundgat is in sommige exemplaren, even als in het onze, bezijden, in andere juist in het midden achter het hengsel geplaatst. Alle (ook dat van Amoerang, blijkens de onuitgegeven afbeelding) missen echter het bovenste van de twee uitstekken, die achter aan ons exemplaar de bovengemelde gleuf vormen. Heeft dus dit laatste mede als sluitstuk tot een verloren gegaan kanon behoord, dan zal ook de constructie van kulas en spiegaten

eenigszins van die der voorhanden exemplaren moeten verschild hebben.

Dezelfde gevolgtrekking is toepasselijk op een soortgelijk voorwerp, eerst onlangs in 't bezit van 't Gen. gekomen en nog niet in den gedrukten Catalogus opgenomen, maar gemerkt I, G, 89, en beschreven als eene „lila, „buitgemaakt in 1854, bij de bestorming van de kampong „*Djoekong*" (in 't Palembangsche?): Not. VII, 26 (6 April 69, V, *a*). Het is iets kleiner dan het onze, 25 c. m. lang, met eene opening van 3 c. m. middellijn, maar van achter geheel op dezelfde wijze, met twee uitstekken, gevormd. Dat het eenvoudig „lila" genoemd wordt, en ook hier niets blijkt van een kanon, waartoe het als sluitstuk zou behoord hebben, bewijst op zich zelf zeker niets tegen die onderstelling, maar kan, in verband met de aangeduide bijzonderheid in den vorm, die het met ons stuk gemeen heeft, wellicht nog eenigen twijfel overlaten omtrent de wijze, waarop deze werktuigen behandeld werden.

Wat hiervan echter zij, met de hier beschreven voorbeelden vóór oogen kan men wel niet aarzelen, ook ons exemplaar voor een vuurwapen te erkennen, en verdienen uit dien hoofde de inscripties, waardoor het zich uitsluitend onderscheidt, onze bijzondere aandacht.

Vóór het hengsel en achter het zundgat zijn namelijk eenige karakters ingegrift, die in de teekening ook afzonderlijk, op de ware grootte, zijn afgebeeld. Sommige trekken, vooral van de voorste inscriptie, zijn niet met zekerheid te onderscheiden van toevallige ruigten der oppervlakte, die over 't geheel ver van glad was, en van langdurige begraving of andere invloeden scheen geleden te hebben. In verband met de eenigszins verouderde gedaante der teekens verklaart dit tot op zekere hoogte het verregaand verschil van lezing, waarbij echter ook in aanmerking komen moet, dat die van Gericke, ontleend aan „den ge„leerden Ronggo Warsito", te blijkbaar fantastisch is, om

er eenige andere beteekenis aan te hechten, dan dat die geleerde er niet uit wijs kon worden, en er dus, naar inlandsch gebruik, maar wat van maakte.

De laatstbedoelde, achterste inscriptie zou volgens RONGGO WARSITO luiden: „*Hjang woejå tibrå*", d. i. (?) „de verdelger „van het kwaad." WINTER leest „*djåjåkåtrå*", en vertaalt: „overwinnende, machtige of geduchte stralenschieter." *Djaja* (volgens Jav. uitspraak *djåjå*) is namelijk het bekende Sanskrit- en Kawi-woord voor „overwinning", „over- „winnaar" enz., en „*kåtrå*, ook *katar*, *katårå* geschreven", zou beteekenen: „zichtbaar; bij uitstek; stralen schieten; „fijn, geest."

Hoe minder ook deze verklaring den toets kan doorstaan, zooveel te meer waarde heeft de lezing van WINTER; want zij bewijst, dat, al zijn de letters ook niet zóó duidelijk, dat ze niet anders zouden kunnen gelezen worden, men evenwel den waren zin niet behoeft te vatten, om ze te herkennen voor hetgeen ze, ook in ons oog, zijn.

Op één punt van twijfel dient hier echter nog gewezen te worden. Boven de *k* in de voorlaatste lettergreep vertoonen zich in de teekening, wel wat scherper dan in natura het geval was, nog eenige trekken, die men geneigd zou zijn, voor de teekens *lajar* en *pĕpĕt* aan te zien, zoodat er dan in plaats van *katra* staan zou *kĕrtra*. De heer WINTER heeft ze blijkbaar niet tot de inscriptie gerekend, maar als toevallige krassen beschouwd; RONGGO WARSITO, die voor *ka* leest *ti*, heeft dus alleen de kromme lijn in aanmerking genomen, en voor *oeloe* (*i*) gehouden.

Hetzij men dan met WINTER *djajakatra*, of *-kĕrtra* of *-kĕtra*, te lezen hebbe, elk van die vormen laat zich verklaren als verbastering of wanspelling van het oude *Djajakrĕta*, *-kĕrta* of *-karta* (*), den oorspronkelijken naam

(*) Zie Mr. J. A. VAN DER CHIJS, *De Nederlanders te Jakatra* (Amst. 1860), blz. 201, Bijlage I*, in het translaat van een in 't Maleisch geschreven contract, van 28 Januari 1611, waar de naam *Zjajakarata* of —

van de stad of het gewest, dat bij den inlander sedert *Djakarta* heette, en ons onder den naam van *Jakatra* (veelal uitgesproken *Jakkĕtra*) bekend is.

Ware die oorspronkelijke vorm den heer WINTER bekend of vóór den geest geweest, hij zou zich waarschijnlijk niet gewaagd hebben aan de mislukte poging, om — zoo als ook RONGGO WARSITO meende te moeten doen — in de inscriptie een passenden naam voor het voorwerp zelf te vinden, daar wel niets natuurlijker is, dan aan te nemen, dat het, tegenover het jaartal, ook de plaats van zijne vervaardiging vermeldde.

In de voorste inscriptie toch hebben beide uitleggers, naar allen schijn terecht, de cijfers 12 herkend en voor het begin van een jaartal gehouden. Volgens RONGGO WARSITO zouden de twee overige cijfers 70 zijn; WINTER laat dit wijselijk in 't midden. Voor het derde cijfer zou men nog eer 4 dan 7 kunnen lezen, en van 't laatste is nauwelijks eenig kenbaar spoor overgebleven. Die twee laatste cijfers zouden trouwens ook slechts van belang zijn, om de onderstelling te bevestigen, dat er een jaartal gestaan heeft.

---

carata, nu en dan echter ook, in den verkorten vorm, *Zjacarata* of *Ziacarata* gespeld wordt. De ware vorm van het woord zal wel zijn het Sanskr. *Djaja-krĕta*, „door overwinning verkregen" of „tot stand gebracht", dus z. v. a. „vrucht der overwinning." De verkorting van *djaja* tot *dja* laat zich in meer inlandsche plaatsnamen, als *Djasinga*, *Djapara* wellicht ook in *Djoewana*, aanwijzen of vermoeden. *Krĕta*, *kĕrta* of *karta* komt in vele Jav. plaatsnamen voor, en wordt dan veelal in de nieuwere beteekenis van „rust, vrede" uitgelegd, ofschoon, althans in oude namen, slechts de ware, oorspronkelijke beteekenis: „gemaakt, volmaakt" enz. een' goeden zin geeft. — Van de verbastering in *katra* of *kĕtra* herinner ik mij geen ander voorbeeld. Zij heeft echter voor Jakatra in onze uitspraak en schrijfwijze den oorspronkelijken vorm voor goed verdrongen; en onlangs is door den heer VAN DER TUUK ook in een bevelschrift van een der voormalige Sultans van Bantam de vorm *Djakĕtra* aangetroffen, dien hij echter voor eene „Hollandsche verbastering" houdt. *Tijdschrift B. G.* XIX, 393.

Neemt men dit aan, dan kunnen de eeuwcijfers volstaan, om de oudheidkundige waarde van het stuk uit een chronologisch oogpunt te bepalen.

Naar de Arab. jaartelling opgevat, zou een jaartal met de eeuwcijfers 12 op zijn allervroegst aan het jaar 1785 van de onze kunnen beantwoorden; en dat het stuk zóó jong zou zijn, laat zich, met het oog op den vorm der karakters en op den naam *Djajakarta*, wel bezwaarlijk aannemen. De eenige andere aera, waaraan hier kan gedacht worden, is de Indische van *Saka*, die 78 à 79 jaar bij de onze ten achter is, en ons tot de 13de of 14de eeuw na Christus zou terugbrengen.

De schriftvorm schijnt zich tegen die gevolgtrekking niet te verzetten; en hoe oud de naam van *Djajakarta* zijn mag, is van elders niet met zekerheid bekend. Zooveel te grooter bezwaar is evenwel in den aard van het voorwerp gelegen. Dat toch omstreeks het begin der 17de eeuw „het „gieten van lila's" te Jakatra een gewoon bedrijf uitmaakte, gelijk ons uit het boven aangehaald geschrift van Mr. J. A. van der Chijs, blz. 2, bekend is, kan wel niets bewijzen ter gunste van eene tijdsbepaling, die aan de vroegste betrekkingen van Europeanen met Java, zoo niet aan het vroegst gebruik van vuurwapenen in Europa, zou voorafgaan. In China was dat gebruik zeker al veel vroeger bekend; en het ligt dus vóór de hand, aan invoering vandaar te denken. Dr. G. Schlegel, dien ik er over raadpleegde, vond evenwel in de afbeelding, zonder zich stelliger te kunnen verklaren, geen grond voor dat vermoeden, hetwelk ook de in 't oog loopende overeenkomst met bekende voorwerpen van Europeesche afkomst tegen zich heeft.

Daar ik geene andere aannemelijke oplossing weet voor te stellen, moet ik mij ten slotte blijven bepalen tot de *vraag* aan 't hoofd van deze regelen geplaatst, in de hoop,

dat zij vroeg of laat, in het beter doorzicht van een ander navorscher of in nieuwe ontdekkingen, een bevredigend antwoord moge vinden.

Batavia, 30 April 1870. A. B. Cohen Stuart.

BOEKBEOORDEELING.

TWEE GESCHRIFTEN

VAN DEN HEER

H. C. KLINKERT,

BEOORDEELD DOOR

H. VON DE WALL.

Ofschoon ik mij had voorgenomen, na mijn opstel, getiteld „Eenige opmerkingen op drie kleine geschriften, waarmede „de heer H. C. KLINKERT als schrijver is opgetreden," voorkomende in het tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenk. 7de serie, deel I, aflevering 4, niets meer over de produkten der pen van dien heer op het gebied der maleische taalkunde te zeggen, zoo zijn toch zijne twee laatste geschriften op dat gebied van dien aard, dat iedereen het mij kwalijk zou nemen, zoo ik niet de hemeltergende flaters, waarvan zij krioelen, aan het daglicht bracht.

Ik bedoel:

I. Iets over de geneeskunde bij de Maleiers, voorkomende in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, afl. Maart 1869.

II. Supplement op het Maleisch-Nederduitsch woordenboek van Dr. J. PIJNAPPEL Gz., Haarlem, JOH. ENSCHEDÉ EN ZOONEN; Amsterdam, FREDERIK MULLER, 1869.

I.

Ik bepaal mij tot de lijst van 50 geneesmiddelen, opgegeven met hunne gewone namen en met die, welke zij

in de taal der geneesheeren, بهاس طبيب *bahāsa tabīb*, voeren.

Ik kan zeer kort zijn; want ik sla hier 50 vliegen in één klap.

De gewone namen zijn, op ééne uitzondering na (16. ketang-ketang moet zijn gettang-gettang) allen goed, en van de geleerde namen deugt er geen één.

Ik bezit een' zoogenaamden طبّ *tibb*, boek over geneeskunde, de algemeene vraagbaak der maleische geneesheeren, en heb dien door een vertrouwd persoon van voren tot achteren naauwkeurig doen nagaan; maar geen enkel der door den schrijver opgegeven geleerde woorden is er in gevonden.

Dit vreemd verschijnsel kan evenwel opgehelderd worden: de heer KLINKERT is het slachtoffer geworden van de slachtoffers van een grooten bedrieger. De zaak heeft zich aldus toegedragen.

Nog niet heel lang geleden kwam zekere Pâ Oewan Idrīs van Trangganoe naar Riouw, om zich daar te vestigen. Men gaf hem op het eiland Penjengngat, den zetel van den Radja Moeda, eene vrouw en een huis, en binnen kort kwam hij daar in den reuk van vroomheid en buitengewone kennis. Toen eens eene pokken- en daarna eene koorts-epidemie uitbrak, trad hij als geneesheer op en maakte in die eigenschap bij het domme volk, vooral bij de vrouwen, grooten opgang, door aan zijne geneesmiddelen geheimzinnige namen te geven, die vroeger nog geen mensch gehoord had. En wanneer men hem vroeg, waar hij die namen, die in den tibb niet voorkomen, toch van daan had, dan antwoordde hij met groote deftigheid, dat hij die aan geene zijde van Siam had opgedaan.

Deze namen werden door de lichtgeloovigen met gretigheid opgeteekend en zijn die, welke men den heer KLINKERT als bahāsa tabīb heeft verkocht. De twee schrijvers van den heer KLINKERT, ondervraagd hoe zij hem zoodanig

tuig in de handen hebben kunnen stoppen, en uitgenoodigd, wellicht wat te streng en met wat te weinig beleid, om hunne lijsten te laten zien, verklaarden, den heer KLINKERT nimmer behulpzaam te zijn geweest in het opmaken van zijne woordenlijst in de taal der geneesheeren en zelven geene zoodanige lijsten te bezitten.

Onze schrijver heeft er wel aan gedaan te verklaren „dat „hij niet geheel voor de juistheid van het door hem me„degedeelde durft instaan" en zoo doende een' slag om den arm te houden.

II.

Van meer belang en meer voor rekening van den schrijver is het Supplement op het woordenboek van PIJNAPPEL. Dat bevat bij zeer veel goeds schat van onjuistheden, en ik acht mij verplicht daartegen te waarschuwen.

Men verwachte echter niet, dat ik alle onjuistheden van *a* tot *z* zal opgeven (daartoe heb ik den tijd niet); ik moet mij bepalen tot de ا en ب. En ook hier neem ik vooreerst geen notitie van de verkeerdelijk als riouwsch opgegeven woorden; mij alleen houdende aan de verkeerde uitlegging van als riouwsch bekende woorden.

„ادافون *adapon*, de eerste algemeene beteekenis is: „wat „betreft", zonder terugslag op iets voorgaands, maar ter „bepaalde aanduiding van iets, dat volgt, bv. *adapon per*„*kataän-moe jang tjongkak ini*, wat deze uwe trotsche woor„den betreft enz."

Wel degelijk met een' terugslag op iets voorgaands, zooals ook het voorbeeld ten duidelijkste aantoont.

„ارم ارم *aram-aram*, noodtrap of ladder; ook het bankje, „waarmede de matroos wordt op- en nedergelaten, die de „mast moet teeren; bootsmansstoeltje."

ارم is eene stelling, zooals men bv. gebruikt bij het bouwen van hooge huizen of vaartuigen.

„ارن *aron*, *mengaron*, uitspreiden door om te roeren; bv.

„nog warme gekookte rijst, om die te bekoelen; ook: „klutsen van een ei, z. *adon*."

اڑن *aroen*, van eene weeke massa: het omroeren en daardoor vereenigen met een vocht of iets anders, dat er over gegoten of gestrooid is, zooals bv. half gaar gekookte rijst met kokosmelk, waarna het geheel weder gekookt wordt, tot dat de rijst gaar is, of deeg met gist.

Uitspreiden door om te roeren is كَكَر *kekkar*.

Het klutsen van een ei is پَدِ *pādi*.

„اري *arī*; *koelit ari*, dun vliesje of velletje of blaasje." *Koelit ari* (lees *hāri*) is de epidermis.

„اس *asa*, een, eenig, en niet esa, volgens de uitspraak „te Riouw."

Wel degelijk *esa*, en liefst *esā*.

„استغكي *istanggi*. Op Riouw maakt men tusschen *is-* „*tanggi* en *doepa* geen onderscheid.

Een hemelsbreed onderscheid!

„اسڠ *asing*; *berasing*, alleen."

Die beteekenis heeft het te Riouw niet.

„اسڤ *asap*; ook stoom."

Die beteekenis heeft het te Riouw niet.

„اسم *asam*, — *geloegoer*, een soort van zwarte tama- „rinde. — *besembi*, een soort van plant, behoorende tot de „rubiaceae."

گلوگور *gelūgoer* is een soort van wilde mangga, die eene zure doch eetbare vrucht draagt; naar die vrucht: knop op iets, bv. op een deksel, of onder iets, bv. onder eene hanglamp.

Besembi is geen woord; moet waarschijnlijk zijn *bersimbir* of *besimbir*.

سمبر *simbir*, rand van een bord, schotel of dergelijke; marge van een geschrift; de ribben, gewone of gevleugelde,

van allerhande vruchten, zoo als b.v. de *kātjang botor*, de *belimbing* enz.

„اسوء *asoe* is Jav. *gigi* — is in 't Mal. *gigi andjing-andjing*."

Dit laatste te Riouw niet bekend.

„اسة *asah; mengasah*, ook: fijn afkrakken, afschrabben."

Die beteekenissen heeft het te Riouw niet en, geloof ik, nergens; want daarvoor heeft men كيكس *kīkis*.

„اڠكر *ingkar*, weigeren; afwijzen."

De laatste beteekenis heeft het te Riouw niet.

„اڠكف *angkoep. angkoep-angkoep*, horzel, paardevlieg."

Horzel of paardevlieg is te Riouw ڤيكت *pīkat*. Zal waarschijnlijk moeten zijn اڠكت *angkoet*–2, naam eener soort van wesp, die, even als de zwaluw, natte aarde opneemt en wegdraagt (*angkoet*), waarmede zij haar nest maakt.

„اڠكل *oengkil*, op Riouw niet bekend, wel امڤل *oempil*, „zie ald."

Is te Riouw zeer bekend met de bij Pijnappel opgegeven beteekenis: met eene spaak of iets dergelijks oplichten.

امڤل *oempil* is wat heel anders, namelijk: het voortbewegen van een' last door middel van een' lossen hefboom, bv. eene spaak; het roeien met eene pagaai, waarbij deze op het vaartuig rust, de roeier den hefboom van zich afstoot en het blad niet uit het water licht, maar in het water scherp draait en zoo weder naar voren brengt.

„اڠكر *anggoer, menganggoer*, inenten."

Menganggoer is niet inenten, maar: van eene tak of twijg: afsnijden en overplanten; stekken.

„اڠكن *enggan* en niet *anggan*, weigeren, bv. weigeren te „hooren of goeden raad aan te nemen. Op Riouw *segan*."

Op Riouw gebruikt men zoowel *enggan* als *seggan*, maar met verschillende beteekenissen.

Enggan is weigerend.

Seggan is afkeerig; lusteloos; geen' zin hebbend; geen' trek hebbend [om iets te doen].

„اڠكن *anggoen* = *oembang*, II. door kleeding als anderszins „er grooter uitzien, meer vertoonen dan men is."

اڠكن is: van eenig materieel werk: fijn en net —; van manieren: beschaafd; aristokratisch.

امبڠ *oembang* is: eene, inz. imponeerende vertooning makend; zich, inz. imponeerend voordoend; ontzag verwekkend; deftig [veelal van groote voorwerpen op het water].

„اڤق *apik*, net, rein, kiesch (ook in het eten). *Apik* „*limpang*, het drievoudig houtverband onder in een schip, „dat de kiel en het schip met elk. vereenigt, letterlijk „schoon-verband."

Daar behoort verbeeldingskracht toe! Om aan *apik limpang* de beteekenis „schoon-verband" te kunnen geven, zouden drie dingen noodig zijn:

1. *apik* zou in de bet. „schoon" kunnen gebruikt worden, en dat kan niet;

2. *limpang* (lees *lempang*) zou „verband" moeten beteekenen, en dat doet het niet, want het is een nom. v. intr., met de bet.: het op eene ongewone plaats, of in den weg liggen;

3. zou de samenstelling moeten zijn *limpang apik* en niet *apik limpang*.

De heer KLINKERT heeft niet alleen *apik* voor *apit* genomen, maar ook de beteekenis der samenstelling geheel verkeerd opgevat.

Het is *apit lempang*, met de bet.: de twee eerste planken, die op de kiel van een vaartuig komen; en fig.: de staatsdienaren of veldoversten, die den vorst ter zijde staan en voor hem en zijn wedervaren instaan.

„اكس *akas* op Riouw alleen in vorstennamen."

Van iedereen.

„اكق *akik*, een soort van schelp, waarvan de *orang laoet* „ringen, armbanden (1) enz. maken."

(1) Daartoe veel te klein.

„الير *alir* I. *mengalir*, stroomen in eene bepaalde richting. „*pengalir* is fout opgegeven. (1) Zie *alir* II.

„II. = *oempan*, lokaas. (2)

(1) Is zeer goed opgegeven als: vischhaken met aas, die men in den stroom, op de banken eener rivier legt.

Om dit te begrijpen, moet men de drie bet. van *alir* kennen, en die zijn.

1. nom. v. intr., het vloeien; het vlieten; het stroomen;

2, *S.* groote vischhaak, dien men in stroomend water laat hangen, inz. om krokodillen te vangen;

3. nom. v. tr., het vangen met eene *alir*. (2)

Pengalir nu is het nomen agentis van 3, of het gereedschap daarvoor, dus weder = 2.

(2) Nimmer lokaas (z. 2).

„الڠ *alang*, I. *alang moeka*, de campagne op een schip, „als een gedeelte daarvan naar voren uitsteekt."

Op een indisch vaartuig: dwarshout, dat het aan den voorsteven uitgebouwd gedeelte afsluit.

„الڠ *aloeng*, eene soort van spel, waarbij men *boewah* „*keras* of *kemiri*- noten opstelt en daarnaar werpt."

Bij sommige spelen, waarbij een aantal voorwerpen, bv. noten, knikkers, geld enz. in eene *rij* of op eene andere wijze opgezet worden, om er naar te gooien: het voorwerp, waarmede naar die opgezette dingen gegooid wordt.

„الو *alau*, verdrijven, wegdrijven, moet zijn *halau* en te „gemoet gaan is eloe."

Te gemoet gaan is niet *eloe*, maar آلو *āloe*. Een woord *eloe* is te Riouw niet bekend.

„اله *alih*, *soedah beralih*, wordt ook gezegd van een kind „in de baarmoeder, dat zich gekeerd heeft in het laatste „tijdperk der zwangerschap."

Niet te Riouw.

„امبت *imbit*, *berimbit*, met het geheele huisgezin ergens „naar toe trekken, is op Riouw onbekend, moet zijn *rimbit*, z. de bet. aldaar.

Rimbit (lees *rembet*) heeft die bet. evenmin. Moet zijn رمبيه *rambeh*.

„امبغ٢ *amboeng-amboeng*, I. een soort van bloemdragen-„den heester, dien men in de bosschen vindt, doch niet „wordt aangekweekt, en van welks merg men lampenpitjes „maakt. *Roepanja boenga amboeng-amboeng itoe saperti boenga „soenggoeh*, de amboeng-amboeng bloemen zien er als ware „(d. i. aangekweekte) bloemen uit."

De *amboeng-amboeng* is een boom (maar geen bloemdragende), groeiende aan zandige zeestranden, met sponsachtig hout en dik merg; het merg van dien boom.

Van dat merg, in dunne schijven gesneden, maakt men kunstbloemen, even als van papier; terwijl het ook voor lampenpitten gebruikt wordt.

Boenga amboeng-amboeng, de bloesem van dien boom; kunstbloemen, die van zijn merg gemaakt zijn.

Na deze definitie, wordt de vertaling van het door den heer KLINKERT aangehaald voorbeeld natuurlijk en heeft men niet eerst noodig van den *amboeng-amboeng* een' bloemdragenden heester te maken, die in de bosschen groeit en niet aangekweekt wordt, waardoor men toch niet verder komt, dan tot den onzin, dat ware bloemen aangekweekte bloemen zijn!

Doch ik zie, dat, als ik zoo voortga, ik niet alleen te veel tijd moet opofferen, maar mijn opstel ook te veel ruimte zal beslaan in het tijdschrift, waarin ik denk dat het zal opgenomen worden. Mijne bedoeling toch is niet, het werk van den heer KLINKERT te corrigeeren, maar alleen er voor te waarschuwen.

En daartoe is voldoende, dat ik nog eenige hoofdflaters aantoon, die mij bij het doorbladeren van het boek zijn opgevallen.

„امبي *oembi*, de wortels, die uit het onderste van een „boomstam schieten en niet de aarde raken, maar daarna

„afsterven, zooals bij de kokos- en andere indische boomen."

5. van dingen, die in iets anders vastzitten of ingestoken zijn: dat gedeelte, dat in het andere lichaam vastzit of ingestoken is; tap —; van een' paal: het gedeelte, dat in den grond zit of komt —; van een' tand: de wortel —; van gewassen: de hoofdwortel; de pinwortel; de knol; de bol —; van gewassen, die veel dunne en korte wortels hebben, zooals de palmen, de pisang en dergelijke: de bolvormige verzameling van die wortels.

„باجو *badjau; bintang badjau*, het zevengesternte."

De kaapsche wolken. — Het zevengesternte heet *kertika*.

„باري٢ *bari-bari*, vledermuis = *kalawar*."

Het zijn kleine geelachtig witte vliegen, die zich in menigte op vruchten of gestende stoffen zetten.

„باهس *bahas*, II. *membahas*, eene wig inslaan."

Van dingen, die of welker deelen op elkander moeten sluiten, maar het niet doen: het aanzetten met een spaansch spil, bv. een vaartuig, waarvan de planken niet goed sluiten.

„برا *bera*, I. aangezichtspijn; tic douloureux."

Van het aangezicht, verlegenheid uitdrukkend, zooals bv. dat van iemand, die betrapt wordt op eene handeling, waarvoor hij reden heeft of vermeent te hebben zich te schamen (de handeling behoeft juist niet kwaad te zijn).

„بڠس *bengis*, niet „opvliegend, driftig," maar: „wreed, „wreedaardig."

Pijnappel heeft gelijk. De twee bet., die Klinkert opgeeft, heeft het woord te Riouw niet.

„برکڠ *barkoeng*. Op R. bekend als de naam van een „schuitje, *sampan barkoeng*."

كڠ *koeng* beteekent een waterdicht beschot op een vaartuig en ڤراه برکڠ *perāhoe ber-koeng* is een vaartuig, dat een of meer waterdichte beschotten heeft.

„ بڠکارڠ *bingkaroeng*, de vliegende hagedis."

Is de gewone zwarte, hoogbeenige, schubbige hagedis.

„بنچي *bantji*, III. eene geldheffing door de hoofden. Van „daar heeft C. wellicht volkstelling, iets dat bij de Mal. „nog onbekend en onbegeerd is."

C^s. „volkstelling" is zeer goed. Die heeft soms plaats bij de Mal., hetzij door eene geldheffing of door voor elk individu eene pinangnoot te doen opbrengen.

„بوت *boeta. Perigi boeta*, een drooge put."

Een put, die niet gebruikt wordt.

„بولر *boelar*; in de bet. van vliesje niet gevonden, wel „als eene bijzondere schoonheid der oogen."

Van een oog: witachtig verbleekt aan de iris, hetzij het oog al dan niet blind zij. — Eene bijzondere schoonheid!

„بير *bira*. Het moet geen *birah* zijn, zoo als in de ver- „beteringen wordt opgegeven."

Wel degelijk moet het *birah* zijn.

„بيري *biri-biri*, en niet *biri*, ook niet = *kebiri*, maar „wollig haar, kroeshaar."

Waar de heer KLINKERT dat heeft opgedaan?! Wollig haar is *ramboet keriting*.

„بيري *birei* „dek van een schip" „is goed."

Birei is: rand; boord.

„بيس *bias*, door den wind op het strand gedreven."

nom. v. intr., het afwijken van de oorspronkelijke richting, zooals b.v. een kogel, een vaartuig en dergelijke; van een vaartuig: het afdrijven; het te laag aankomen —; van de zon: het van den evenaar naar de keerkringen afwijken.

„ڤتران *petarana* (meestal ڤترقن en ڤرترائن geschreven (1)) ook: „eerezetel, zetel van vorsten, die onder den Sulthan staan; „zoo wordt bv. gezegd van den Sulthan, dat hij op zijne „*singasana*, den Onderkoning, dat hij op zijne *petarana* en „het volk onder de *telapakan* is gezeten."

(1) Hoe die twee schrijfwijzen *petarana* kunnen gelezen worden, is voor mij een raadsel. In allen gevalle zijn zij verkeerd.

De *petarana* (lees *peterana*), een langwerpig vierkant raam van op den kant staande planken, met eene naar boven gekeerde planken vloering, ruim 1 voet rijnl. hoog, en lang en breed genoeg voor twee op de oostersche wijze zittende personen, is niet uitsluitend een zetel voor vorsten die onder den Sulthan staan, maar voor iedereen, van af den Sulthan tot den geringen man, doch dient inz., om op den vorstelijken troon, سِنگَهَسَانَ *singgahasāna*, te staan, voor zitplaats van den regeerenden vorst, wanneer hij op de bālai in het openbaar verschijnt, of voor hem en zijne eerste gemalin, wanneer zij, bij bijzondere gelegenheden, in het hoofdvertrek van het paleis naast elkander zitten, en voorts voor bruid en bruidegom bij bruiloftsfeesten, of voor dengene, die besneden moet worden, bij besnijdenisfeesten.

„ڤرڤ *perap, berperap*, met de vlerken in het zand fladdeern „of schoffelen, zoo als de kippen, als ze een kuiltje maken."

nom. v. tr., van eene klokhen: het met overeind staande vederen aanvliegen, bv. een' roofvogel. Voor de door den heer KLINKERT opgegeven beteekenis gebruikt men te Riouw مَندِ قَاسِرْ *mandi pāsir*. of مَ دُبُو *m. debō*.

„لنتغ *loentang*; *balei loentang*, vorstelijke zitplaats voor „de voorgalerij, gebruikt om er een luchtje te scheppen."

Is *balei lintang*, eene kleine balei vóór de woning van den regeerenden vorst, staande loodrecht op het front, waarvan de naam.

Hoe komt de heer KLINKERT aan *loentang*, dat geheel iets anders beteekent? Een drukfout is het niet; want *lintang* is er ook.

Loentang is een stuk licht hout, waaraan een vischhaak met aas bevestigd is en dat men laat drijven.

„هابو *haboe*, *tempat haboe*, ook: het grootste kuiltje van „de *papan tjongkak*, waarin men de uitgespeelde alikruiken „of pitten doet."

Haboe is van twee tjongkak-spelers die, welke het eerste spel zooveel pitjes verloren heeft, dat hij bij het tweede spel niet al zijn kuiltjes kan vullen.

„هاڤس *hapoes* wordt in verschillende beteekenissen ge-„bruikt, waarvan uitwisschen de grondbeteekenis is: „uitroeien, verdelgen, wegveegen. vernietigen, afschaffen, „te niet doen, overheenvloeien of wegvoeren. De laatste „bet. komt voor in het volgende: *ajar disini sahingga dagoe, „ajar disana hapoes kapala*, hier kwam het water tot aan „de kin, daar spoelde het de hoofden weg."

De grondbeteekenis van *hapoes* is: adj., onder de oppervlakte van iets verdwenen, zoo als bv. een stok in het zand of in den modder, waarin hij gestoken is; de toppen der masten van een vaartuig, dat naar de diepte gaat; een huis onder een' watervloed. Dienovereenkomstig is dan de vertaling van het voorbeeld van den heer KLINKERT: hier kwam het water tot aan de kin. daar tot over het hoofd.

Wat een stroom moet dat zijn, die de hoofden wegvoert?! En hoe vast moeten de lijders in zoo diep water en bij zoo een' stroom op hunne beenen staan, dat zulks kan geschieden?!

„هوجت *hoedjat*, verwijten, beleedigende woorden ge-„bruiken, lasteren; *menghoedjat allah*, God lasteren. Arab.?"

Hoedjat is: nom. v. intr., het tusschen twee personen klappen en daardoor kwaad stoken.

nom. v. tr., van twee personen (dir. obj.): het door geklap aan weerskanten tegen elkander opstoken.

In *menghoedjat allah* zou *menghoedjat* het ar. حُجَّة *hoedjdjath* kunnen zijn, dat bewijs beteekent en in 't mal. ook nog de bet. heeft van door bewijzen overtuigen. Maar dat geeft toch nog geen' goeden zin; want waarvan zou men God overtuigen? Of zou men ook daarmede willen zeggen: iemand van het bestaan van God overtuigen? Dat is wel een goede zin, maar dan is *hoedjdjath* verkeerd gebruikt.

„هيرڤ *hiroep*, = *hisap*."

Hiroep is slurpen, bv. een kopje thee.

„هيو *hijau*, haai."

Nooit *hijau*. Waar heeft de heer KLINKERT dat gehoord?

Deze weinige staaltjes zullen wel voldoende zijn, den lezer te overtuigen, dat het woordenboek van den heer KLINKERT zeer voorzichtig moet gebruikt worden.

Riouw, 20 April 1870.

HET SCHRIJVEN VAN SOENDAASCH

MET

LATIJNSCHE LETTER,

DOOR

K. F. HOLLE.

„Kom aan/ laat ons nedervaren/ ende laat ons hare sprake aldaer verwerren: opdat een ijegelijk de sprake sijnes naesten niet en hoore." (Genesis I, Cap. 11 vs. 7).

Van den heer G. J. Grashuis, die de soendasche „taal" heeft trachten te verrijken door eene vertaling te leveren van het Evangelie van Lucas, komt in de onlangs verschenen aflevering van dit tijdschrift (1) een opstel voor over de spelling van het Soendaasch met latijnsche letter.

Dat opstel noopt mij gevolg te geven aan een reeds lang gekoesterd voornemen, om een woord over dit onderwerp mêe te spreken: niet om anderen mijne zienswijze op te dringen, allerminst om den heer Grashuis van gevoelen te doen veranderen, want die heer staat vast in zijne schoenen, getuige zijne replieken op de aanmerkingen van Dr. Engelmann en Dr. Koorders, maar meer, om de redenen bloot te leggen, welke mij tot de aanneming van mijn tegenwoordig spel-systeem genoopt hebben.

Gelukt het mij daardoor meerdere eenheid te helpen

(1). Deel XIX, afl. 5.

voorbereiden, het zal mij bijzonder genoegen doen, want niemand zal ontkennen, dat het jammer is, dat er van het Maleisch bv. bijna evenveel wijzen van spelling zijn als schrijvers. — Zooveel hoofden zooveel zinnen.

Als iemand zich de moeite wilde getroosten, om van de verschillende spellingen van het Maleisch eene staalkaart te maken, door eenige gelijkluidende regels, op verschillende wijze geschreven, naast of onder elkaar te zetten, het zou een aardig maar tevens bedroevend gezigt wezen.

En wat het Soendaasch betreft, dit gaat ook al mooi denzelfden weg op.

Naar mijne meening, die ik voor niet meer doe gelden dan die van een dilettant, moet er ten deze in de eerste plaats op worden gelet, voor wien men schrijft.

Schrijft men voor de wetenschap en voor personen, die de taal nog moeten leeren en ze niet met de moedermelk hebben ingezogen, dan kan men, geloof ik, haast niet te omslagtig of te secuur zijn.

Ook dient er te worden uitgemaakt wat men onder transscriptie verstaat: of men alleen maar de *spelling* met eigenaardig karakter in latijnsche letter wil teruggeven, dan wel alleen de *uitspraak*, of dat men ook op de *woordvorming* wil letten.

Wat goed is voor een woordenboek, ja noodzakelijk, kan in het dagelijksch gebruik blijken onhandelbaar te zijn. Als men bv. eens Engelsch wilde schrijven op de wijze van Walker's pronouncing dictionary, wud' n't
3
2 1 2'1 1 2 4 22 2'1 4 2
this be a vere nice thing and look vere hun' sum?

Toen ik, de meerdere handelbaarheid van ons letterschrift boven het soendasche in aanmerking nemende, besloot om eenige leesboekjes ook in latijnsch karakter uittegeven, zette ik in de eerste plaats voorop, dat ik dit deed ten dienste van den inlander en van Europeanen, reeds genoegzaam met de landstaal bekend.

Ik stelde mij toen voor, dat ik duidelijk genoeg zoude zijn, wanneer ik de spelling met soendaasch karakter tot leiddraad nam.

Mijne transscriptie was dus meer eene *nabootsing van de inlandsche spelling* en nam ik daarom voor de ŋ eene e met een accent aigu er boven; niet om de uitspraak aan te geven, maar omdat dit letterteeken, dat ter drukkerij voorhanden was, overeenkwam met de ŋ zooals de Soendanees ze door de bank schrijft.

De accent grâve (die meer de *eenige* uitspraak der Soendasche e teruggeeft) nam ik niet, omdat hij, om op de ŋ te gelijken, te veel achterover helt. Om dezelfde redenen bootste ik de ...na, door de e met een. . . .; niet omdat dit teeken over het algemeen hetzelfde doet als de pĕpĕt, den klank verkort, (zegge afsluit, dempt, verstompt) maar omdat er geen ander letter-teeken voorhanden was, dat meer op de pĕpĕt geleek.

Ten einde wijders de verdubbeling van medeklinkers, welke in het soendaasch schrift menigvuldig voorkomt, te vermijden, nam ik mijn toevlugt tot den duitschen *doppelstreichen*, die in de tasjdid den inlander genoegzaam bekend is.

De voordeelen, welke ik mij van deze wijze van transscriptie voorspiegelde, waren:

dat zij de spelling met het soendaasch karakter geheel teruggeeft en de inlander, met latijnsch karakter willende schrijven, bv. aan een Europeaan, die het soendaasch karakter niet kent, zich geen nieuw spelsysteem behoeft eigen te maken;

dat ik slechts heel weinig bijzondere teekens noodig zou hebben;

dat die transscriptie in woordenboeken, waar men niet bepaald de uitspraak in haar geheel wil afbeelden, het gebruik van soendaasch karakter zou overbodig maken,

waardoor tevens zoude vervallen het bezwaar weleens tegen de transscriptie van het Javaansch gemaakt, namelijk dat het eigen karakter veel beter de klanken teruggeeft dan het latijnsche.

Of het aan mijne onbevattelijkheid ligt, weet ik niet, maar het komt mij voor, dat dit bezwaar wel wat gezocht is, want zou men hetzelfde niet kunnen zeggen van het latijnsch karakter met betrekking tot europesche talen?

Wij Nederlanders, die nog het meest de letters hun oorspronkelijke uitspraak laten behouden, spreken niettemin de e op minstens tweederlei wijze uit en gebruiken haar bovendien nog voor den onbestemden klinker.

Als wij voor elke uitspraak onzer klinkers een afzonderlijk letterteeken hadden, zou zulks de spelling heel wat gemakkelijker maken, vooral als men „afbeelding der uitspraak op den voorgrond stelt".

Het Soendaasch heeft zelfs iets voor boven het Neder-duitsch, want het heeft slechts éene uitspraak van de a, i, e en o (1) en moet alleen voor den onbestemden klinker en de nasale *eu* (2) één letterteeken, de ◌̇ gebruiken.

Om in die leemte te voorzien, heeft men, het voorbeeld van den Regent volgende, in het Galoehsche sedert eenige jaren zijne toevlugt genomen tot een ◌̇ met een kruisje

(1) De heer GRASHUIS heeft zeker verkeerd gehoord, toen ZEd. eene tweede e in het Soendaasch meende te hooren. De heeren ENGELMANN en KOORDERS hoorden, even als ik, slechts éene e.

(2) De soendasche eu-klank wordt iets achter in de mondholte uitgesproken, terwijl men de lippen zoo los mogelijk laat hangen, in tegenstelling met onze eu, waarbij de mond eenigzins tuitachtig wordt zamengetrokken. Daarom noem ik hem den nasalen eu-klank.

Hij heeft het meeste overeenkomst met de fransche oeu, en zou ook gezegd kunnen worden te liggen tusschen de o en de eu. Van daar dat vreemdelingen (daaronder ook Javanen) dikwijls de soendasche eu als o uitspreken (zie RIGG. b. v.)

De Soendanees noemt de ◌̇ weleens als onbestemde klinker bij uitsluiting *pepet* en daarentegen als nasale eu-klank *paneuleung of tenleung*.

of ◌ᳵ er in, waardoor de nasale *eu* wordt aangeduid, en heb ik reeds lang in beraad gestaan, de voering van een gewijzigde ◌̲ voor te stellen, namelijk de gewone —◌̆ voor den onbestemden klinker en de ◌̲ voor de *eu*-klank.

Dan zal men niet meer in twijfel komen omtrent de uitspraak van woorden als mĕngpĕng en meungpeung, bĕnĕr en beuneur, pĕti en peuti, lĕwĕng en leuweung, hidĕng en hideung, mĕting en meuting; terwijl een vreemdeling dadelijk zal kunnen zien, dat djeung niet djĕng, djoerĕj niet djoereuj, tĕmbĕj niet teumbeuj, heureuj niet hĕrĕj moet worden uitgesproken.

Dat men verder in woorden als leungeun, bangoen, twee ng's hoort, even als in ons kunnen twee n's en even als bv. twee r's in idĕran, houd ik vol en kan ook blijken uit de spelling met eigen karakter.

In de meeste geschriften toch is het schrijven van 2 ng's in het midden van een woord (᳓᳓) regel, zelfs in de vóormataramsche lontar-Mss. vindt men de ng ook wel verdubbeld, niettegenstaande daar de spelling van het kawi niet zonder invloed schijnt te zijn geweest en men in woorden, waar de nasaal thans vóór de d, t, b en p wordt geschreven en uitgesproken en vroeger ook wel zal zijn uitgesproken, die nasaal niettemin dikwerf achterwege liet, bv. loepat instede van loempat, tabang instede van tambang, hateu instede van hanteu. Ik vond zelfs ᮊᮨᮕᮤ instede van ᮊᮨᮔ᮪ᮕᮤ of ᮊᮨᮒᮤ.

Zooals gezegd, de Soendanees, *voor zoover hij niet door het arabisch of pegonschrift is van de wijs gebragt*, schrijft als regel ᮃᮔᮒᮤ ᮊᮔᮒᮤ en niet ᮃᮒᮤ ᮊᮒᮤ en hij spreekt dit ook niet uit leu-ngeun, ba-ngoen; evenmin leung-eun, bang-oen; maar leung-ngeun, bang-ngoen, even als wij niet kun-en of kŭ-nen, maar kun-nen uitspreken.

Daarom dan ook zullen zeker woorden als de bovengenoemde in het woordenboek van DE WILDE, onder toe-

zigt van professor ROORDA uitgegeven, evenzoo met de en de ꦔ gespeld zijn.

Dat de heer VON DE WALL, *die goed hoort*, ook in 't Maleisch 2 ng's heeft gehoord, blijkt uit de transscriptie die ZEd. volgt; en schrijft ZEd. denkelijk deng-ngen, om de Hollanders te doen voelen, dat zij niet deng-en of de-ngen, maar vooral niet den-gen moeten uitspreken. (1)

Anders is het in 't Soendaasch gesteld met woorden als pangäloesna, ka-ngeunahan(ꦥꦔꦂꦭꦸꦱꦤ꧀ ꦏꦔꦺꦴꦤꦲꦤ꧀): die schrijft de Soendanees nimmer met 2 ng's, om de eenvoudige reden dat daar maar één ng wordt gehoord. (2)

Dat ik wijders niet geheel alleen stond toen ik op het denkbeeld kwam om de ◌꧀ als onbestemde klinker, zooveel mogelijk, kenbaar te maken door verdubbeling van den medeklinker, als er nog een lettergreep volgde, kan blijken uit hetgeen Professor ROORDA op bladzijde 508 zijner Javaansche grammatica zegt, namelijk: „de korte afgebrokene „klank van de pĕpĕt, heeft natuurlijk ten gevolge, dat deze „klinker zich aan den medeklinker, waarmeê een volgende lettergreep begint, zoo naauw aansluit, dat deze „in de uitspraak van een woord *tevens de sluitletter van de „voorafgaande lettergreep* en dus verdubbeld wordt. En deze „*uitspraak* wordt dan ook dikwijls door vele Javaansche „schrijvers door de *spelling* uitgedrukt, enz."

Om dezelfde reden, d. w. z. ter wille van de uitspraak, wordt ook een medeklinker, waarop een woord eindigt, verdubbeld, als dit woord een aanhechtsel krijgt, dat met een klinker begint; waarin de Javaan en Soendanees zelfs zoover gaan, dat zij de h verdubbelen (bv. ꦲꦤꦲꦤ꧀) en die ook (vooral de Soendanees) dubbel uitspreken.

---

(1) Zoo schrijft de Soendanees meestal ꦲꦤꦲꦤ꧀ ꦲꦤꦤ꧀ en hoort men ook hier meer dan éene j. De 2 j's smelten even als de 2 ng's in elkâar.

(2) Als ik het wel heb, is de verdubbeling van de ng in het Banjoemasche lang niet zeldzaam.

Om de uitspraak wijders schrijft de Soendanees een w tusschen een woord dat op o of oe eindigt en een aanhangsel krijgt, dat met een klinker begint, en een j waar een woord op e of i eindigt, even als wij in onze taal schrijven, of vóór de nieuwe spelling schreven, taaije, maaijen, leijen, enz.

De schrijvers van „het woordenboek" ontkennen niet, dat men een flaauwe j hoort, even als in knieën, drieën enz., *doch achten het overbodig ze voor te stellen, omdat de klank van zelf ontstaat.*

Ik onderschrap deze woorden, omdat zij mij troost aanbieden voor de onstandvastigheid, waartoe ik ben vervallen, door mijn primitief systeem van transscriptie te laten varen en mij bij het schrijven van Soendaasch thans meer te laten leiden door de waarde, welke wij Nederlanders aan ons alphabet toekennen.

Ik zal thans kortelijk uiteenzetten welke regels ik thans volg, gaarne teregtwijzingen aannemende, waar mij die behartigenswaardig en van gewigt voorkomen.

Omtrent de medeklinkers kan ik kort zijn, daar wij Nederlanders het gelukkig op dit punt eens zijn.

Ik transscribeer:

h.	n.	tj.	r.	k.	d.	t.	s.	w.	l.	p.	dj.

j.	nj.	m.	g.	b.	ng.

Met de klinkers zal het moeijelijker zijn, met een ieder in overeenstemming te komen. Met de door a, i, o, gaat nog, hier is geloof ik geen verschil.

De geef ik weer door e. Als iemand, die Soendaasch leest of schrijft, eens voor altijd weet, dat de e in 't Soendaasch als de fransche è klinkt, dan weet hij genoeg. Het zal hem geen zielepijn kosten zich daaraan zonder ... te gewennen.

Den onbestemden klinker geef ik terug door de e met

het verkortingsteeken ◌̆, dat algemeen gebruikt wordt om een klinker te dempen. Ik volg hierin de heeren ROORDA, VAN DER TUUK, ENGELMANN, COHEN STUART, VON DE WALL, DE HOLLANDER, PIJNAPPEL enz.

De nasale eu geef ik weder door onze eu, die er veel digter bij komt dan de u van den heer GRASHUIS, welke laatste letter daarenboven door anderen voor de oe wordt gebruikt.

Ik ga hier mede met de heeren ENGELMANN en VAN DER TUUK en ben dus in goed gezelschap.

Voor de ꦼ gebruik ik de oe, omdat ik voor inlanders onder nederlandsch gezag en Nederlanders schrijf, anders zou ik de u gebruiken, zooals de heer VAN DER TUUK.

Ik sta hier bij de heeren ROORDA, COHEN STUART, VON DE WALL enz.

Om dezelfde reden, waarom de heeren DE VRIES en TE WINKEL de j in baaijen weglaten, laat ik achterwege de verdubbeling van de ng en van de medeklinkers, waar een woord het aanhangsel an of eun krijgt. Ik schrijf evenwel wel een j of w, waar een woord dat op e of i, dan wel o of oe eindigt, een dier aanhangsels krijgt, of waar in woorden als reja, teja, dagowan enz. wel degelijk een j of w gehoord wordt en meestal door den inlander wordt geschreven.

De inlander doet dit te eerder omdat het veel gemakkelijker is te schrijven, ꦫꦼꦗ꦳ dan ꦫꦼꦗ꦳ꦤ꦳. Ik doe dit, omdat ik onderscheid maak tusschen het weglaten van een tot verdubbeling dienende medeklinker, zoo als bv. de tweede l in tjĕkĕllan (ꦕꦼꦏꦼꦭꦭꦤ꦳) en de enkele j of w, in berejan of dagowan. (1)

(1) Ik zou ook kunnen noemen mojan (van pojan) = powe(j)an. Vreemd zoude de inschuiving zijn van de j in teja, (even als in 't Jav. kalijan) zoo ze in dit woord niet kon worden verklaard daaruit, dat het tegenwoordige *teh* vroeger geen h had, zoo als uit oude geschriften blijkt. Eene uitzondering op den regel is ook berehan, goed geefsch, mild, van bere, zonder h. Dit dient zeker ter onderscheiding van den transitieven vorm van dat werkwoord.

Ik geloof dat ik, ook hier niet alleen sta en bovendien in overeenstemming ben met de meest gebruikelijke schrijfwijze en uitspraak der inlanders.

Wanneer men mij nu voor de voeten werpt: „maar uw systeem is niet geheel consequent", dan antwoord ik: noem mij een land, waar spelling, uitspraak en woordvorming in algeheele harmonie zijn, waar het schrift alles behoorlijk teruggeeft.

Ten einde te doen beoordeelen, in hoeverre mijne spelling van het Soendaasch met latijnsche letter zich aangenaam en duidelijk laat lezen, laat ik hieronder volgen een djampe panjaweran, die wordt uitgesproken als de bruid en bruidegom het huis binnentreden en o. a. met handen vol rijst begooid worden.

DJAMPE PANJAWERAN.

Poen sapoen amit ampoen, ka noe kagoengan lĕmboer, amit ka noe kagoengan boemi, tabe ka noe kagoengan bale, maäp ka djoeraganana, noe tjalik djadi tjandoli, noe aja di papadjangan, sarawoeh di padjagalan, nĕda agoeng nja paraloen, nĕda pandjang nja hampoera, ka loehoer ka sang roemoehoen, ka handap ka sang batara, ka batara ka batari, ka batara nagaradja, ka batari naganoempi, ka goeroe poetra hijang bajoe, seuweu ratoe noe di oemoet, seuweu menak noe di sĕmbah, di oemoet koe pada ratoe, di sĕmbah koe pada menak, apsari eukeurna leutik, apsara eukeurna boedak, timbang djaja karantĕnan, nangtoeng dina koewoengp, mapaj dina tedja mĕntrang, mipir kana katoembiri, njoekang kana kilat pandjang, njeleket kana panon-powe, moentang ka djoekoet palijas, mangkana hedjo wiloelang, bade kaimpoengan boedjang, tanggal woelan panjiraman, badan panjiraman badan, toeroen ti marga hajoe, datang ti marga padang, alam padang powe pandjang, toendjoeng nagara sampoerna, nagaraning Allah, atjining sawarga.

Mangkana ngaraga soekma, salira ngaraga tjahya, kang bakti maring nabina, jakti bakti maring pangeran, oelah rek noendjoek noe djaoeh, oelah dek nejang noe anggang, sasaron pangeusi raga, mangka patitih djisimna, mangka waloeja djasadna, ponjowan koe panénéda, mandijan reudjeung soesoetji, ngabakti reudjeungna moedji, mangka eling oelah lali, mangka njalah oelah poho, mangka awas oelah pégat, kirim koering boewah manggis, hidji doewa tiloe, ka opat goela goemantél, pajoeng tiloe noengkoe, pajoeng opat ngédap, pajoeng génép ngoerén, pajoeng dalapan ngadjadjar, pajoeng sariga daroenna, kipasna sariga daroenna, lamoen ti tjai sékar keusik, lamoen ti darat sékar mandjah, lamoen ti leuweung sékar dangdeur, lamoen ti lémboer sékar randoe, sékar bingbin saloempirna, sékar ngenge madjarane, sékar kalapa sintoengna, sékar pinang kamajangan, bejas beureum bejas hideung, bejas bodas djadi bengras, baeu banggét meudjeuh di djoengdjoeng koe iboe, mendjeuh di sangga koe rama, titihan emok iboena, emok sila ramana, mangkana hedjo lalakon, mangkana rambaj tjarita, perelente bisa njaoer, tjapetang ngadji aksara, hade goreng di pisaoer, belot bénér di andélkeun, nitihna di powe kémis, médal di powe djoemaäh, di soehoen koe noe rahajoe, di djajak koe noe laksana, poedjina dikir pangrawit, lémah poetih pakarangna, njingkab langit toedjoeh lapis, nintjak rantjang toetjoeh toempang, nitihna ka boemi manik, soemping ka boemi salaka, oenggah maring sawarga, pada noe mawakeun sémbah, di papag koe widadari, datangna ka sawarga, di sampakkeun (1) kabeungharan, hijoer maring boeloe manik, sijang sowang boeloe mirah, moen koeda boeloe kantjana, moen moending boeloe hiris, manapa sékar mantjirang, adjoeng para batoe sari, sasaka soerya kanta, bilik gédah roe-

(1) Sampak + keun; sampak + eun schrijf ik sampakeun.

mangsijang, papajon soetra winadi, paloepoeh toendjoeng radjasa, lamoen kasang tampa hijang, lamoen kasoer këmbang tëpoes, goegoeling sëkar pangrawit, soesoen tjahya ëmas ngora, di reregan sarangenge, këmbang talaga bantjana, lamoen talaga kalkaosar tampijan di sawarëga, doemarikdik koemaringtjing, keusik manik batoe mirah, keusik manik toendjoeng sari, poesër koeroeng pangamboengna, tapak djalak dina ilat, troes ka dampal sampejan, kintjir koering kintjir djati, kintjir djati ba naspati, anoe ngajoegakeun Allah, noe matak aja koentoel poetih, (1) sing barang noe nga lajang, eunteup dina rangrang lima, poer kaloehoer për kahandap, ka poehatji lentjap manik, beunang sakoekoedoeng dowa moeloed, beunang sasalindang dowa rëwah, soesoemping dowa sahepi, elingkeun dowa sagala, mangkana djadijan koeras, mangkana djadijan tahoen, boentjir leuit reja doewit, reja këtan reja këton, mangkana ngaroengkoenoek batan tjikoer, miäseuk siki sasawi, mangka reja poetrana, hedjo batan siroeng boengoer, ngarendekeh batan sereh, ngarandakah batan mandjah; salëlahoe liwasalam! (2)

(1) Zie oesana Bali: koelpoetih. (?)

(2) Het is hier de plaats niet om over deze djampe uit te wijden; alleen teeken ik aan, dat zij als bijdrage tot de soendasche letterkunde wel verdient opgeschreven te worden.

Ten eerste is het een overblijfsel van de vóórmohammedaansche mantras of radjahs, die nog in de tegenwoordige djampes voortleven en waarin later eenige javaansche en arabische woorden zijn ingeslopen.

Ofschoon de voorouderlijke gebruiken langzamerhand wegslijten, zoo gebeurt het toch nog dikwijls, dat de onderwerpelijke djampe bij trouwplegtigheden op een zekeren dreun wordt opgezegd, en wel als de bruid en bruidegom het huis binnentreden, terwijl zij bij de woorden „di sawer koe bejas beureum enz." door den man, die de djampe opdreunt, met witte en gekleurde rijst en ook wel met duiten bestrooid worden. De omstanders vangen een en ander op en gelooven, dat het geluk aanbrengt.

Ten tweede is het stuk, wat de vorm betreft, een echt soendaasch produkt, dat overeenkomt met die plaatsen, welke in de soendaschen pantoen met begeleiding van de katjapi zingende worden voorgedragen.

Ik hoop dat men mij niet van waanwijsheid zal beschuldigen als ik hieronder nog een enkel woord zeg omtrent de transscriptie van het Maleisch en Javaansch.

Ik vrees namelijk dat de door den heer VON DE WALL gevolgde wijze, hoe prettig ook voor iemand, die goed Maleisch wil leeren, te omslagtig is voor dagelijksch gebruik en velen zelfs, die zich noode en alleen als middel van het Maleisch bedienen, zal afschrikken, waardoor de zoo hoog noodige verspreiding van echt Maleisch welligt zal worden tegengewerkt. Ik zoude daarom gaarne zien, dat de heer VON DE WALL onderscheid maakte tusschen het transscriberen met een wetenschappelijk doel én voor het dagelijksch gebruik door gewone gansch niet wetenschappelijke lieden.

Zou ZEd. voor het tweede doeleinde niet eene meer eenvoudige wijze van transscriptie willen aangeven?

Hebben de Arabier en Maleijer toch niet 2 schrijfwijzen? Een met, een zonder harkats, al naar mate van de bestemming van het geschrevene? Waarom zouden wij dat niet mogen navolgen?

Welligt komt er zoodoende wat opdunning onder de velerlei wijzen van transscriptie van het Maleisch.

Wanneer men wijders in het Javaansch wil aanduiden de velerlei uitspraak der klinkers a, i, e en o, doet men wel een dienst aan eerstbeginnenden, doch men legt degenen, die met het Javaansch vertrouwd zijn, een last op, die van belang is. Naar mijn inzien een geheel onnoodige last en zwaar blok aan het been.

Denkelijk heeft de „pantoen" (dat eigenlijk een overlevering is uit den ouden, langvervlogen tijd, een wajangverhaal zonder wajang) daaraan zijn naam te danken. Eindelijk bevat deze djampe verscheidene verouderde of weinig gebruikelijke soendasche woorden, die den taalbeoefenaar zeker niet onwelkom zullen zijn.

Ik hoop later, bij een opstel over de djampes, nog op de onderwerpelijke terug te komen.

Of moet men een Oost- of Midden-Javaan duidelijk maken, dat hij nagara nägårå moet uitspreken, dan wel of de i, e, o zacht of scherp, kort of lang zijn?

Evenmin als de Javaan dit in zijn eigen schrift doet, is het naar mijn oordeel noodig, dat wij het doen in geschriften, niet voor een wetenschappelijk doel bestemd. Waarom voor de dagelijksche praktijk (1) dien ballast niet over boord geworpen?

Evenzoo komt het mij onnoodig, ja tot misverstand leidende voor, als men de ꦄ, waar ze niet geadspireerd wordt, door ha teruggeeft. (2)

Waarom niet eenvoudig adja, awa enz. geschreven? Iemand die Javaansch kent, zal geen oogenblik aarzelen daarin ädjä, äwä of ꦄꦗ, ꦄꦮ te herkennen.

Wanneer men verder dezelfde regels voor de verdubbeling der medeklinkers in acht neemt, als hiervoren voor het Soendaasch zijn aangegeven, en de ꦢ door d, de ꦣ door ḍ of d, de ꦠ door t, de ꦡ door ṭ of t, de ꦪ door y, de ꦤ door e en de ꦺ door ĕ transscribeert, heeft men, geloof ik, een zeer eenvoudig stelstel van transscriptie, dat heel weinig van de spelling met eigen karakter afwijkt, en naar mijne opvatting, die ik voor beter geef, niet minder eigenaardig de uitspraak teruggeeft.

Ik acht het niet noodig ꦗ꧀ꦗ, ꦕ꧀ꦕ, ꦚ꧀ꦚ en ꦛ꧀ꦛ door njdj, njtj, nḍ en- nṭ terug te geven, maar zou willen schrijven gandjaran, wantji, tanḍa, antoek enz.; dit zal zeker der duidelijkheid niet schaden, evenmin als de teruggave van ꦯ꧀ꦫ of ꦯ꧀ꦯ door rs en st. Waar de zoogenaamde aksara gĕde alleen

(1) Onder dagelijksche praktijk bedoel ik briefwisseling in het Javaansch, niet het schrijven van enkele Javaansche plaatsnamen in een nederduitsch stuk.

(2) Spreken toch niet reeds vele Nederlanders van hadat instede van adat?

gebruikt worden als kapitale letters, zou ik ze door onze gewone letters willen transscriberen, anders evenwel als het sanskrit-woorden betreft.

Waar de Javaan ten overvloede ꦤ꧀ schrijft, instede van ꦤ, zou ik in latijnsch schrift één n willen gebruiken, bv. wani, manis; en waar de Javaan de ꦍ door ꦤ transscribeert, bv. in ꦲꦧ꧀ꦢꦸꦫꦲꦩꦤ꧀ ꦔꦭ꧀ꦩꦸ zou ik Abdoerahman, elmoe, niet Ngabdoerahman, ngelmoe willen schrijven.

Nieuws is er, geloof ik, niet in het bovenstaande en vermeen ik dat ook de heer Cohen Stuart naar zoodanige transscriptie voor dagelijksch gebruik overhelt, ze zelfs toepast. Blijft alleen nog over ze meer algemeen te erkennen.

Zamenvattende krijgen wij voor de medeklinkers:

ꦲ	ꦤ	ꦕ	ꦫ	ꦏ	ꦢ	ꦠ	ꦱ	ꦮ	ꦭ	ꦥ
h. of a. (1)	n.	tj.	r.	k.	d.	t.	s.	w.	l.	p.

ꦣ	ꦝ	ꦗ	ꦚ	ꦓ	ꦩ	ꦒ	ꦧ	ꦛ	ꦜ
d of d	dj.	j.	nj.	m.	g.	b.	t of t.	ng.	

ꦎ	ꦣ꦳	ꦖ꦳	ꦯ	ꦱ꦳	ꦥ꦳	ꦒ꦳	ꦤ꦳	ꦏ꦳
y.	th (2)	bh	c. of ç	sj	ph	gh	n.	kh
	T.	B.	S.	S.	P.	G.	N.	K.

Voor de klinkers.

ꦄ en ꦲ	ꦲꦶ of ꦲꦺ	ꦲꦼ of ꦲꦾ	ꦲꦺ of ꦲꦾ	ꦲꦺꦴ of ꦲꦽ	ꦲꦼ
a.	i.	e.	o.	oe.	ĕ.

Waar de a, i of oe in 't Sanskrit lang is â, î of ô.

Eindelijk zou ik gebruik willen maken van onze lees- en redeteekens en van kapitale letters, waar een zin begint of het eigennamen en dergelijke geldt.

Een kleine proeve laat ik hieronder volgen:

---

(1) Al naar mate de ꦲ als klinker en klinkerdrager of medeklinker dienst doet.

(2) De bovenste voor Sanskrit, de onderste voor kapitale letters en eigennamen.

Apa njata pawartane, jen Dĕmang ing Tjandi, maoebĕngi di ketjoe?

Pawartosipoen inggih mĕkaten.

Sing wawarta mĕngkono ikoe marang kowe sapa?

Saderek koela djalĕr ingkang dados bĕkĕl wontĕn ing doesoen Sawah Djadjar.

Kaprije moenggoeh pawartane?

Pawartosipoen katahing doerdjana kĕtjoe tajang 50, kalĕbĕt benggolipoen, barang gadahane poen Dĕmang ing Tjandi tĕlas kapĕndet ing ketjoe sarta grijanipoen kabĕsmi!

Kadjaba sakehing ngĕnteke barang sing doewe omah apa ora katawisan?

Dĕmang ing Tjandi tatoe. Waos bahoenipoen ingkang tĕngĕn, rentjangipoen djalĕr pĕdjah satoenggil!

Ketjoene apa ora ana kang mati oetawa katjĕkĕl?

Doerdjananipoen ketjoe ingkang pĕdjah satoenggil, ingkang tatoe kakalih, ingkang katjĕpĕng sakawan!

Sing tatoe loro maoe apa di gawa ing kantjane apa miloe katjĕkĕl?

Toemoet katjĕpĕng!

Ketjoe kang katjĕkĕl ikoe kabeh saiki ana ingĕndi?

Sampoen sami kaladosaken doematĕng parentah!

Kang dadi benggol pira lan apa gĕnah djĕnĕnge?

Ingkang dados benggol kakalih, satoenggil Dĕmang ing Pidjenan, awasta Kramadjaja! enz.

Niemand toch zal beweren, dat de bovenstaande spelling omslagtig is, of aan aan iemand, die de taal kent, niet duidelijk genoeg de woorden teruggeeft of voor den geest brengt.

Zij komt mij eenvoudiger voor dan de spelling van het Engelsch en veel minder omslagtig dan die van het Fransch.

Kan men er van zeggen, dat het javaansche schrift gemakkelijker leest?

Als men toch er op let:

1°. dat in 't javaansch schrift elk woord niet behoorlijk van het voorgaande wordt afgescheiden;

2°. dat de letters vóor, boven en onder elkaar staan, één letterteeken zelfs gedeeltelijk vóor, gedeeltelijk achter (ŋ . . . ɨ); dat de letters niet, naar gelang ze elkander in de uitspraak volgen, behoorlijk in het gelid staan;

3°. dat ook de letters niet aan elkander kunnen worden geschreven en men dus telkens moet afbreken, dus zoo vlug niet kan schrijven;

4°. dat de javaansche drukletter (zoo als hij nu is) veel meer plaats inneemt dan de latijnsche (35 tot 25); dan zal men moeten toegeven, dat iemand, bij gelijke oefening, veel vlugger Javaansch of Soendaasch leest en schrijft met latijnsche dan met de eigen letter en dat het daarom wel eenige overweging verdient, om ten dienste van Europeanen en van het verkeer tusschen Europeanen en inlanders, naast het schrijven met eigen letter, het schrijven van die talen met onze letter te bevorderen.

Ik geloof, dat het gebruik van die talen er door zal toenemen en zij daardoor bij den Europeaan meer bekend en beter beoefend zullen worden.

Verwijt men mij dat ik halfslachtig, minder wetenschappelijk, slechts een nuttigheids-man ben, ik zal mijn hoofd voor dit vonnis buigen. Slechts eene vraag nog ten slotte: De stoomploeg is zeker beter dan onze arendsploeg, doch als wij moesten wachten totdat door een ieder en overal daarvan kon worden gebruik gemaakt, zou het er dan niet slecht met den landbouw uitzien?

Daarom wil ik nog geenszins beweren, dat wij steeds met de hier gebruikelijke ploeg moeten blijven voortsukkelen maar wensch alleen, dat het „best" het goede (het redelijk goede, zoo gij wilt) niet in den weg sta!

Kan mijn opstel tot bereiking van dat „redelijk goede" iets helpen bijdragen, ik zal mijne moeite ruimschoots beloond vinden.

Waspada, 16 April 1870.

OENDANG-OENDANG

OF

VERZAMELING VAN VOORSCHRIFTEN

IN DE LEMATANG-OELOE EN ILIR

EN

DE PASEMAH-LANDEN

van oudsher gevolgd, en door langdurig gebruik
hadat of wet geworden.

MEDEGEDEELD DOOR

G. J. GERSEN.

Inleiding.

Zooals bekend is, is de inheemsche bevolking der binnenlanden van de residentie Palembang tot nog toe van regeringswege gelaten in het genot van hare eigene wetten (hadat), en wordt dien ten gevolge in alle civiele en crimineele zaken, waarin alleen Palembangsche binnenlanders zijn betrokken, volgens den hadat, voor zoover die niet direkt tegen onze meer beschaafde westersche begrippen van billijkheid aandruischt, regt-gesproken.

Het is mij daarom voorgekomen niet geheel van belang ontbloot te zijn, dien hadat, waarop de maatschappelijke zamenleving in die landen grootendeels is gegrondvest, en waaruit men de bevolking dier landen, vooral wat betreft

hare zedelijke ontwikkeling, meerendeels kan kennen, door het verzamelen en in geschrift brengen van zijne voorschriften kenbaar te maken.

Hieraan heb ik dan ook mijne zwakke pogingen besteed, er echter niet aan twijfelende, of deze kleine verzameling zal nog verscheidene leemten in zich bevatten en voor verbetering vatbaar zijn.

Verscheidene jaren bij het binnenlandsch bestuur in de residentie Palembang werkzaam geweest zijnde, ben ik, door de studie gedurende dien tijd gewijd aan den oorspronkelijken hadat, naar mijne bescheiden meening, eenigzins in staat gesteld dien te verzamelen en in geschrift te brengen.

Daar nu echter de hadat in de residentie Palembang met de daaraan grenzende onafhankelijke landschappen, alhoewel in hoofdzaak met elkander overeenkomende, echter in de onderdeelen in sommige streken aanmerkelijk verschilt, zoo is hier meer bepaaldelijk beschreven de hadat in de afdeeling Lematang-Oeloe en Ilir en in de aangrenzende en daaronder sorterende, doch nog gedeeltelijk onafhankelijke, Pasemahlanden in gebruik, als zijnde ik daarmede het meest bekend, daar ik gedurende verscheidene jaren met het gezag aldaar belast ben geweest.

Wetten op het huwelijk en de openbare zedelijkheid.

(*Atoeran Boedjang Gadis.*)

1. Indien een jongeling zich met eene maagd in het huwelijk wil begeven, zijn de ouders van den jongeling of van de maagd verpligt daarvan kennis te geven aan het kampongshoofd of aan den pasirah (1), in bijzijn van het publiek, bij welke gelegenheid eene kleine sedekah (maaltijd) gegeven dient te worden.

De jongeling betaalt bij die kennisgave een spaansche mat aan het doesoen- (2) of kampongshoofd der maagd, (oepah toewa) genaamd.

2. Indien eene weduwe een huwelijk wil aangaan zijn haar familiebetrekkingen of die van haar aanstaanden man verpligt op de bij 1 omschreven wijze daarvan kennis te geven, terwijl de aanstaande man, hetzij weduwnaar of jongeling, een halve spaansche mat aan het doesoenhoofd der weduwe betaalt (pesaitan).

3. De man betaalt aan de ouders of voogden zijner aanstaande vrouw, zoo deze eene maagd is, vijf-en veertig spaansche matten en zoo ze eene weduwe is vijf en twintig spaansche matten, djoedjoergeld genoemd.

Indien de man arm is kan hij het djoedjoergeld ook bij termijnen betalen; zijnde echter bij zijn overlijden voor

---

(1) Pasirah is, in het Palembangsche en in de Pasemahlanden, het hoofd eener marga of distrikt en heeft van een tot vijftig of meer kampongs onder zijn bestuur.

De titel van dergelijk hoofd is in den regel die van Depati, ofschoon er eenige, vooral in de Pasemahlanden, den titel van Pangeran en Pangeran Toemengoeng voeren.

(2) Eene kampong wordt in het Palembangsche doesoen genaamd.

dat die schuld is afbetaald, zijne kinderen, of bij ontstentenis van deze, zijne broeders of andere familiebetrekkingen, daarvoor verantwoordelijk.

Dergelijke verbindtenis wordt dan ook altijd in bijzijn en met toestemming van de gemelde familiebetrekkingen en getuigen gesloten.

4. Een jongeling kan ook een huwelijk met eene maagd of weduwe aangaan zonder het djoedjoergeld te betalen, zoo zulks met toestemming van de ouders of voogden plaats heeft.

In zoodanig geval echter wordt de jongeling kambil anak, dat is zooveel als aangenomen zoon, en is als zoodanig verpligt in het huis van zijn schoonvader of voogd te vertoeven en voor hem te werken, of korter gezegd, om zijne vrouw te volgen, in tegenstelling van het bij 3 omschreven huwelijk, waarbij de vrouw verpligt is den man te volgen.

5. Wanneer echter later de hierboven gemelde jongeling het djoedjoergeld kan betalen aan de ouders of voogden zijner vrouw, of wanneer er een mannelijke stamhouder is geboren, die in de doesoen van zijne vrouw verblijft en aldaar een huwelijk aangaat, dan kan de man naar zijn primitieve doesoen terugkeeren, en is zijne vrouw verpligt hem te volgen.

Is er meer dan een kind uit hun huwelijk geboren dan worden deze zooveel mogelijk verdeeld tusschen hen en de ouders van de vrouw.

Andere schikkingen, zoo die met onderling goedvinden en in bijzijn van de betrokken kampongshoofden en met hun toestemming plaats hebben, zijn ook geoorloofd.

6. Om reden door het betalen van het djoedjoergeld de man als het ware zijn vrouw koopt, zoo is deze bij overlijden van den man verpligt om een huwelijk met een der broeders of andere familiebetrekkingen van den overledene, zoo een dezer zulks verlangt, aantegaan. Deze,

angauw genoemd, is alsdan verpligt de kinderen, die er zijn, aantenemen en optevoeden.

Indien de weduwe echter het djoedjoergeld kan terugbetalen aan de erfgenamen van haar man, kan zij, onder de later te vermelden regelen betreffende de kinderen, naar haar doesoen terugkeeren.

7. Twee of drie dagen nadat de maagd naar het huis van den jongeling is gebragt, larikan gadis genoemd, begeeft zich haar vader of voogd, naar het huis van den jongeling (nontonni).

Bij die gelegenheid betaalt de jongeling aan den vader of voogd zijner aanstaande vrouw een spaansche mat (reboetan dalem) en deze dient tot teeken dat djoedjoer zal betaald worden.

Indien echter de te huwen maagd eene oudere ongehuwde zuster heeft is de jongeling verpligt vier spaansche matten aan de moeder van de maagd te betalen, bij wijze van schadeloosstelling dat de jongere zuster de oudere in het huwelijk voorgaat (plintissan).

8. Tien dagen nadat de vader of voogden der maagd van het huis van den jongeling zijn teruggekeerd zenden zij een paar hunner vrienden (antar herta), welke het djoedjoergeld brengen, benevens een kempek (soort van mand) gevuld met visch, lemang, dodol en ander inlandsch gebak.

9. Nadat aan de hierboven omschreven verpligtingen is voldaan, begeeft zich de vader van den jongeling, of diens plaatsvervanger, naar de doesoen van de maagd of weduwe en vraagt aan het doesoenhoofd en aan de aldaar verzamelde menigte of er nog iets is wat het te sluiten huwelijk in den weg staat of kan verhinderen.

Wanneer zulks niet het geval is wordt er een feest aan de verzamelde menigte gegeven, waarbij zij het huwelijk regtens voor gesloten erkennen.

Wanneer er echter een geestelijke in de doesoen aan-

wezig is, heeft de huwelijksverbindtenis daarenboven nog op de Mohammedaansche wijze plaats.

Indien er bij het te geven feest een karbouw geslagt wordt, brengt de jongeling een achterpoot aan den vader of voogd zijner vrouw, hetgeen van hunne zijde met het tegengeschenk van een spaansche mat wordt aangenomen.

10. Wanneer het huwelijk voltrokken is begeven zich de jonggehuwden naar het huis van hun schoonouders, medebrengende eenige manden met inlandsch gebak, als lemang en dodol, vijf kippen en twaalf zilveren ringen ter zwaarte van eene halve mat.

Deze goederen worden alsdan verdeeld als volgt:

een mand gevuld met lemang, dodol, visch en vier kippen wordt aan de schoonouders uitgereikt (pesoedjoetan);

aan de maagden der doesoen vallen de twaalf zilveren ringen en een kip ten deel (sarak berkondang); terwijl aan ieder huisgezin in de doesoen der maagd woonachtig vijf lemangs en een stuk dodol worden uitgereikt.

De schoonouders geven daarentegen bij het vertrek van de jonggehuwden hun ten geschenke eenige matten, kussens, schotels, borden, kopjes en schoteltjes, kookpotten en pannen, manden, parangs en een streng garen; terwijl ieder huisgezin hun een mat ten geschenke aanbiedt.

11. Wanneer gedurende eene verloving (toenangan) de jongeling mogt komen te overlijden, is de vader of voogd der maagd verpligt naar de doesoen van den overleden jongeling te gaan en aldaar aan diens familiebetrekkingen, aan het doesoenhoofd en de verzamelde menigte te vragen, of zijne dochter of pupil met een ander jongeling eene nieuwe verbindtenis zal kunnen aangaan, dan wel of een der familiebetrekkingen van den overledene die verbindtenis wenscht aantegaan.

Mogt dit laatste het geval zijn, zoo moet dit echter met toestemming der maagd zijn, welke in het tegengestelde geval zulks aan de verzamelde familiebetrekkingen en

aan de menigte mededeelt of laat mededeelen, waarna zij met een ander jongeling eene nieuwe verbindtenis mag aangaan.

12. Indien tijdens eene volgens de voorschriften plaats gehad hebbende verloving de maagd door een ander jongeling wordt geschaakt (bambang), is de vader der maagd verpligt, zoo de betrokken jongeling daarmede te vreden is, zijn geschaakte dochter door een zijner andere dochters of iemand van zijn familie te doen vervangen.

Indien daaraan niet ten genoege van den jongeling kan voldaan worden, dan is de vader of voogd der maagd verpligt al de onkosten, welke de verloving den jongeling heeft veroorzaakt, dubbel aan hem terug te betalen (nikel).

13. Wanneer eene maagd met een jongeling ingevolge den hadat is verloofd en die verloving zonder geldige redenen, hetzij van de zijde der maagd, of door haar vader of voogd wordt verbroken, zijn deze eveneens verpligt al de uitgaven, welke de jongeling ten behoeve van die verloving heeft gedaan, dubbel aan hem terug te betalen.

14. Wanneer tijdens eene verloving de jongeling dezelve doet ophouden of verbreekt, zal hij echter de door hem daartoe gedane uitgaven niet van de zijde der maagd of van haar ouders kunnen terugvorderen.

15. Ieder man of jongeling, die eene maagd of weduwe bij de hand of arm neemt of betast (meranting gawi), zal daarvoor met vier spaansche matten worden beboet, waarvan de helft ten voordeele van het doesoenhoofd, en de wederhelft ten voordeele van de betastte vrouw of maagd komt.

16. Ieder man of jongeling, die eene maagd of weduwe boven de knie betast, zal daarvoor met zes spaansche matten worden beboet, waarvan de verdeeling plaats heeft invoege als hiervoren is vermeld.

17. Wanneer een jongeling of man, met eene maagd te zamen gaande, de sluijer van het hoofd der maagd trekt

(menarap boewaio) wordt hij daarvoor met twee spaansche matten beboet, te verdeelen als hiervoren is vermeld.

18. Wanneer een jongeling of man rondom een huis sluipt, waarin zich eene maagd bevindt (koembang meliliet gedong), zal hij daarvoor met vier spaansche matten worden beboet, te verdeelen de helft aan het doesoenhoofd, en de wederhelft aan den bewoner van het huis.

19. Ieder man of jongeling, die zich om en nabij de badplaats der vrouwen verschuilt met het doel om de badende vrouwen te bespieden (bangkaroeng djengok djengal), zal daarvoor met vier spaansche matten worden beboet; waarvan de helft ten voordeele van het doesoenhoofd, en de wederhelft aan dengene komt, die den bespieder heeft betrapt.

20. Ieder man of jongeling, die eene vrouw of maagd, onder het huis padie stampende, van boven af bespiedt (boewaio ngelangsar), zal met vier spaansche matten worden beboet; waarvan de verdeeling plaats heeft invoege als in de voorgaande alinea is vermeld.

21. Ieder man of jongeling, die van buiten af een jongeling die met eene maagd of vrouw aan het sirie eten is (noempang makan sirie), van buiten af bespiedt, (noenas koembang), zal twee spaansche matten boete worden opgelegd, te verdeelen als in de voorgaande alinea is vermeld.

22. Indien een jongeling of man met eene maagd of weduwe eener andere doesoen in verboden gemeenschap heeft verkeerd, hetzij daardoor al dan niet zwangerschap is ontstaan, zal hij de maagd of weduwe moeten huwen, en zullen zij bovendien gemeenschappelijk moeten betalen tien spaansche matten boete, welke ten voordeele der hoofden komen, terwijl zij een feest zullen moeten geven aan de doesoenbewoners, waarbij een karbouw zal moeten geslagt worden tot reiniging der doessoen (pembaso doesoen).

23. De jongeling of man moet de djoedjoer bovendien betalen, en zoo hij daartoe onvermogend is, wordt hij kambil anak.

24. Indien een man of jongeling met eene maagd of weduwe, uit dezelfde doesoen afkomstig, in verboden gemeenschap heeft geleefd (toenggal poeiang soembang gawie), zullen zij worden beboet met veertig spaansche matten, en een feest tot reiniging der doesoen moeten geven, waarbij een karbouw zal moeten worden geslagt.

Zij zullen echter, om reden huwelijk tusschen personen uit dezelfde doesoen (eene familie) als bloedschande wordt aangemerkt, en derhalve verboden is, niet mogen huwen.

De veertig spaansche matten boete zullen moeten worden verdeeld als volgt:

tien spaansche matten voor den pasirah, acht spaansche matten voor den penggawa marga (1), zes spaansche matten voor het doesoenhoofd, vier spaansche matten voor den penggawa (2), terwijl de resterende twaalf spaansche matten gelijkelijk onder den kleinen man worden verdeeld.

25. Indien een man of jongeling en eene maagd of vrouw in verboden gemeenschap met elkander hebben verkeerd, welke elkander na aanverwant zijn, zooals vader en dochter, moeder en zoon, broeder en zuster (soembang pati), betalen zij tachtig spaansche matten boete (bangoen tekander), en moeten bovendien een feest geven, waarbij een karbouw geslagt moet worden ter zuivering der doesoen (pembaso doesoen.)

De boete wordt verdeeld als in de voorgaande alinea is vermeld, met die uitzondering dat in plaats van twaalf, twee-en-vijftig spaansche matten aan den kleinen man gelijkelijk worden verdeeld.

---

(1) De penggawa marga is het hoofd van de doesoen, waarin de pasirah verblijft, en is bij ziekte of afwezigheid van dezen zijn tijdelijke vervanger.

(2) Penggawa is een tweede onder het doesoenhoofd staand hoofd.

Indien echter zij, die bloedschande hebben bedreven, die boete niet kunnen voldoen, zullen zij gezamenlijk, rug tegen rug gebonden, in een diepen kuil worden begraven; boven ieders mond wordt echter een holle bamboe gestoken, die gemeenschap met de buitenlucht heeft.

Indien na zeven dagen, wanneer de kuil wordt opengemaakt, beiden of een hunner nog leeft, is hun of hem het leven geschonken.

26. Indien eene maagd of weduwe zwanger is, zonder dat het bekend is wie daarvan oorzaak is, worden de gezamenlijke doesoenbewoners benevens de schuldige in de bale (een soort van raadhuis) vereenigd.

Vervolgens wordt benzoïn (wierook) gebrand, en de schuldige gevraagd wie de bewerker van hare zwangerschap is.

Degene dien zij alsdan aanwijst, en onder eede verklaart de bewerker daarvan te zijn, wordt daaraan schuldig verklaard.

De schuldige wordt alsdan beboet met veertig spaansche matten (pemampas) en is verpligt ter zuivering der doesoen een feest te geven en een karbouw te slagten (pembaso doesoen).

De boete wordt verdeeld zoo als hiervoren is vermeld.

27. Indien een jongeling of man eene maagd of weduwe met geweld omhelst (merangong gawie), en de laatste dadelijk om hulp roept, betaalt hij vier-en-twintig spaansche matten boete, welke aan de hoofden vervallen; terwijl hij bovendien een karbouw of acht spaansche matten aan de maagd of weduwe moet geven.

28. Indien een jongeling of man eene maagd of weduwe omhelst, en deze laatste eerst om hulp roept als zulks heeft plaats gehad (njerap baroe njerit), worden beiden beboet met vier-en-twintig spaansche matten, welke aan de hoofden vervallen.

De jongeling of man betaalt bovendien een karbouw aan de maagd of weduwe, of acht spaansche matten.

Zoo zij willen kunnen zij huwen, in welk geval de man de karbouw of acht spaansche matten niet behoeft te betalen.

29. Ieder man of jongeling, die eene getrouwde vrouw aan het lijf komt, zal met vier-en-twintig spaansche matten worden beboet, waarvan de helft aan de hoofden, en de wederhelft aan den man van de beleedigde vrouw komt.

Zoo een man of jongeling eene gehuwde vrouw schaakt of overspel met haar pleegt, en zulks met medewerking der vrouw (soeda njerap baroe njerit), worden beiden beboet met veertig spaansche matten, en moeten een karbouw tot reiniging der doesoen slagten (pembaso doesoen).

De veertig spaansche matten boete worden verdeeld als volgt: tien spaansche matten aan den pasirah, acht spaansche matten aan den penggawa marga, zes spaansche matten aan den penggawa, terwijl de overige twaalf spaansche matten onder de menigte worden verdeeld.

De man der overspelige vrouw ontvangt niets, maar hij kan van zijn vrouw scheiden.

30. Indien het bedoelde geval zonder medewerking der vrouw, dat is met geweld plaats heeft, worden de daaraan schuldige en casu quo diens medehelpers, beboet met dezelfde boete, en zijn zij verpligt een karbouw te slagten tot reiniging der doesoen.

De helft der boete komt in dat geval aan de verkrachte vrouw.

31. De man heeft het regt om tot vier vrouwen te hebben.

De eerste vrouw wordt in zulk geval alsdan madoe en heeft het gezag over de jongere vrouwen.

De man, die geen kambil anak is, heeft het regt ten allen tijde van zijne vrouw te scheiden; doch kan in dergelijk geval het djoedjoergeld niet terugvorderen; de kinderen volgen den vader.

32. Een man, kambil anak zijnde, van zijne vrouw

willende scheiden, zonder dat daarvoor wettige redenen bestaan, als overspel of wangedrag, kan zulks geschieden; doch hij is alsdan verpligt twaalf spaansche matten boete aan zijn hoofden te betalen, terwijl de kinderen de moeder volgen.

33. Eene echtscheiding moet plaats hebben in tegenwoordigheid van het doesoenhoofd en de verzamelde menigte, en van een geestelijke, zoo die in de doesoen of in de nabijheid tegenwoordig is.

34. De man, die van zijne vrouw gescheiden is, mag haar nimmer weder huwen.

35. De vrouw kan echtscheiding vorderen in de navolgende gevallen:

wanneer de man impotent is;

wanneer hij met ziekten als melaatschheid, frambosia en andere besmettelijke huidziekten is bedeeld;

wanneer de man niet behoorlijk in haar huisvesting, voeding, kleeding en verder onderhoud, zooals zulks in het algemeen gebruikelijk is, voorziet, of langer dan twee jaren afwezig is geweest, zonder iets van zich te hebben doen hooren of in haar onderhoud te hebben voorzien; alles door de hoofden en oudsten te beoordeelen.

De kinderen volgen alsdan den man, zoo deze de djoedjoer heeft betaald.

36. De vrouw kan ook echtscheiding vorderen wanneer de man haar het hoofdhaar afsnijdt of afknipt, haar in het publiek slaat, of haar bij het hoofdhaar rondtrekt, haar in zijn huis mishandelt en haar weefgetouw verbreekt.

Ten opzigte van de kinderen geldt hetzelfde als in de vorige alinea.

37. Wanneer een man herhaaldelijk zijne vrouw slaat kan deze hem bij de hoofden en geestelijken verklagen, die alsdan, na gegrondbevinding der aanklagt, den man aanzeggen zijn vrouw beter te behandelen, daar bij herhaling daarvan, aan de vrouw echtscheiding zal worden verleend.

Indien zulks plaats heeft, volgen de kinderen den man.

38. Wanneer eene vrouw niet langer met haar man wenscht omtegaan, kan zij echtscheiding vragen. Zij is echter alsdan verpligt, wanneer haar man zulks vordert, hem het dubbele djoedjoergeld terug te betalen, terwijl de kinderen den man volgen.

39. Bij echtscheiding worden de aanwezige goederen aldus verdeeld, dat al wat de partijen hebben medegebragt elk voor zich behoudt, terwijl al datgene, wat zij door gezamenlijken arbeid tijdens hun huwelijk daarbij hebben overgelegd (barang pentjarian), zooveel mogelijk gelijk onder hen verdeeld wordt.

De vrouw mag binnen de drie maanden en tien dagen na de echtscheiding geen nieuw huwelijk aangaan.

Indien zij, tijdens de echtscheiding plaats heeft, zwanger is, heeft haar gewezen man geen regt meer op dat kind.

Marga wetten.

(*Atoeran Marga*).

1. In iedere marga wordt een pasirah aangesteld, die daarin het gezag uitoefent.

Hij wordt door de bevolking der marga gekozen, en daarna door den vorst (thans resident) in die waardigheid bevestigd. Zijn onderscheidingsteeken is een rond hoofddeksel, van zijde met gouddraad doorvlochten (kopiak aier mas).

2. In iedere marga wordt onder de bevelen van den pasirah aangesteld een penggawa marga, ook wel pembarep genoemd, welke het hoofd is van de gezamenlijke doesoenhoofden der marga, en welke den pasirah bij ziekte of afwezigheid vervangt. Hij draagt als onderscheidingsteeken een rond hoofddeksel van fijn gevlochten rotting (kopiak rottan).

3. In de doesoen van den pasirah wordt een lebeh pangoeloe op dezelfde wijze verkozen en aangesteld als

in de eerste alinea omtrent den pasirah is gemeld, deze is het hoofd van de geestelijkheid in de marga. Hij draagt een arabisch mutsje of hoofddeksel.

4. Het aanstellen en ontslaan van de doesoenhoofden en hun penggawa's behoort tot de bevoegdheid van den pasirah, doch hij moet daarvan kennis geven aan den djenang (*) of gezaghebber der afdeeling.

5. Driemaal per jaar is de mannelijke bevolking der marga verpligt bij den pasirah arbeid te verrigten zonder betaling (toeloeng gawee).

Eenmaal, wanneer de pasirah een droog rijstveld wenscht aan te leggen, om het op die ladang groeijende zwaar geboomte en daaronder groeijend struikgewas om te kappen (nebas en nebang), of wanneer de pasirah sawahvelden bezit of wenscht te bewerken, om dezelve te beploegen, te beëggen en voor den aanplant der padi gereed te maken; verder om gemelde ladangs of sawahs van onkruid te zuiveren, en nog eenmaal, wanneer de padi rijp is, om dezelve te snijden en naar de padischuur te brengen.

6. In de doesoen van den pasirah moet een blok voorhanden zijn, waarin dieven, personen die schulden hebben doch niet willen betalen, en gekke personen, die voor de rust gevaarlijk zijn, worden gesloten, totdat hunne zaken zijn onderzocht en met opzigt tot de laatsten, totdat hun familie behoorlijk waakt dat zij onschadelijk worden gehouden.

7. Het is niet gebruikelijk wachtvolk in de pasirahdoesoen of andere doesoens te hebben; maar, wanneer de djenang (plaatsvervanger van den vorst) in de marga's reist, is de bevolking verpligt hem van de eene doesoen naar de andere te geleiden (antar djoelat).

8. Wanneer zich een djenang in de doesoen van den pasirah of in een der overige doesoens ophoudt, dan worden

(*) Djenang was tijdens het bestuur des sultan's diens plaatsvervanger in de afdeelingen.

hem uit de marga acht man als wachtvolk gegeven, die dagelijks afwisselen en verpligt zijn den djenang van de noodige levensmiddelen te voorzien.

9. Wanneer de djenang op reis is moet een der doesoenhoofden hem van uit de eene marga naar de daaraangrenzende begeleiden.

10. Wanneer de djenang in een der doesoens komt wordt hem het raadhuis (bale) als verblijf afgestaan.

11. Ieder, die tijdens de djenang in de marga reist, zijn verpligte diensten niet nakomt, wordt met drie spaansche matten beboet, en vergoeding opgelegd ten behoeve van dengene, die in zijn plaats dienst heeft gedaan.

12. Als de djenang voor de eerste maal van Palembang op reis gaat naar de bovenlanden, dan geven een of meer pasirahs hem gezamenlijk een karbouw, honderd gantang rijst, honderd klappers en veertig kippen (pendjamoe).

De karbouw wordt alsdan geslagt en door den kleinen man gegeten, en geeft de djenang daarentegen aan iederen pasirah een sarong en baatje, en aan de doesoenhoofden een baatje (pesalin).

13. Iedere marga moet zooveel werkbare mannen naar Palembang leveren als de vorst verlangt (arakan).

De korte arakan wordt om de drie maanden en de lange om de zes maanden verwisseld.

14. Van die diensten zijn vrijgesteld de pasirahs, de penggawa's marga, de doesoenhoofden en hun penggawa's, de lebeh pangoeloes en ketibs, benevens hunne kinderen.

15 De pasirah zorgt dat de wegen in zijn marga behoorlijk aangelegd en onderhouden worden.

16. Zonder toestemming van den vorst is het verboden oenglen (ijzerhout) en kloetoemboomen te vellen.

17. Het is op straffe van vier spaansche matten boete verboden de schors van den mengrawanboom af te schillen, zonder dat de stam omgekapt en voor materialen, voor huisbouw, wordt gebezigd.

18. Het is aan inlanders van het mannelijk geslacht verboden, zonder toestemming van den pasirah, van de eene marga of doesoen naar de andere marga of doesoen te verhuizen.

Alleen ingeval hij kambil anak geweest is en hij naar zijn primitieve doesoen wenscht terug te keeren, om aldaar zijn stam levendig te houden (doedoekie djoerainja), is hem zulks, onder de omtrent het kambil anak bestaande bepalingen, veroorloofd.

19. Iedere vrouw, die met een man uit eene andere marga of doesoen huwt, is verpligt haar man naar zijn geboortedoesoen te volgen.

Indien hij echter kambil anak is, dan volgt hij zijn vrouw.

20. Het is niet verboden aan inlanders, die kambil anak zijn, te verhuizen naar de doesoens hunner vrouwen, maar wanneer zij kinderen hebben verwekt, dan moeten deze, wanneer zij huwbaar zijn, voor de eene helft in de doesoen van den vader en voor de andere helft in de doesoen der moeder verblijven (toenggoeh djoerai).

Bij geval er slechts een kind verwekt is, dan verblijft dat in de doesoen der moeder. De ouders kunnen alsdan verblijven waar zij verkiezen.

21. Wanneer eene vrouw met een inlander uit eene andere doesoen huwt, en haar man komt te overlijden, dan is zij verpligt in de doesoen van haar man te blijven.

Bij geval een ander haar daarna wil huwen, is deze verpligt het djoedjoergeld, hetgeen haar overleden man in der tijd betaald heeft, terug te betalen aan de kinderen of familiebetrekkingen van den overledene.

De kinderen van den overledene blijven alsdan bij zijne aanverwanten en volgen de moeder in haar nieuw huwelijk niet.

Indien er echter kinderen zijn, welke nog niet gespeend of te jong zijn om van de moeder gescheiden te worden,

blijven deze voorloopig bij haar tot tijd en wijle zij daartoe groot genoeg zijn.

De aanverwanten van den overledene betalen alsdan echter aan de moeder voor ieder kind acht spaansche matten (wang pengindaenan, opvoedingsgeld).

22. Indien iemand eene zaak ter beslissing of uitwijzing voor den pasirah heeft gebragt, doch voor dat de uitspraak heeft plaats gehad met zijn tegenpartij daaromtrent in minnelijke schikking is getreden (tarik adjang pasirah) wordt hij, naar gelang van de meerdere of mindere belangrijkheid der zaak, beboet met zes tot vier-en-twintig spaansche matten.

23. Indien iemand ergens binnen de grenzen van een marga, hetzij op den openbaren weg, hetzij in de velden of bosschen wordt omgebragt, en het niet bekend is wie die misdaad heeft gepleegd, is ieder ingezetene der marga verpligt een eed te doen, dat hij die moord niet heeft gepleegd noch weet wie daaraan schuldig zijn.

Degenen, die dien eed niet willen afleggen, moeten de bangoen (het bloedgeld) betalen.

24. In de doesoen van den pasirah en in de overige margadoesoens moet een bale (raadhuis) en een paseban (pendopo), waarin de hoofden zaken afdoen, worden opgerigt.

25. Eenmaal om de drie jaren gaat de pasirah naar de hoofdplaats Palembang (mara sebo).

Hij heeft alsdan het regt om acht man als roeijers van zijn praauw, of zoo hij over land gaat, tot het dragen van zijn goed, uit zijn marga te ligten.

26. Voor dat de pasirah de in de voorgaande alinea gemelde reis aanvaardt, is ieder gehuwde in de marga verpligt hem te brengen 1 gantang rijst, 1 klapper en 1 bos ramehvlas.

27. Na terugkomst van de reis (mara sebo) geeft de pasirah daarentegen aan ieder gehuwde wat zout en roko's (jonge nipahbladen), als teeken dat hij weder terug is.

28. Indien er in de marga's personen met bogchels (boengkoek tjabol), albinos (orang boelie), personen met kroeshaar (orang wandan keritang) of dwergen (orang dangkak pandak) gevonden worden, mogen die aldaar niet worden aangehouden, maar moeten aan den pasirah worden gebragt, die ze aan den vorst te Palembang voortschikt.

29. Indien iemand olijfantstanden, rhinoceroshoorns, semamboe koening, semamboe woeloeng, of andere kostbare semamboesoorten in het bosch vindt, mag hij die niet als zijn eigendom beschouwen', maar moet die goederen bij den pasirah brengen, welke dezelve aan den vorst van Palembang moet voortschikken.

30. Indien iemand omgebragt wordt en de dader daarvan bekend is, doch deze zich uit de voeten heeft gemaakt, zijn de aanverwanten van den schuldige verpligt het bloedgeld te voldoen.

Bijgeval de weggeloopen misdadiger geen familiebetrekkingen heeft of deze het bloedgeld niet kunnen betalen, is de geheele doesoen en marga verpligt hetzelve te voldoen.

31. Indien iemand regtmatig met geldboeten is gestraft en zich daarna uit de voeten maakt, zijn zijne aanverwanten, zijn kampong (doesoen) en daarna zijn marga, verpligt dezelve te betalen.

32. Indien iemand zich bij herhaling aan het plegen van misdaden of het maken van schulden schuldig maakt, en daarom zijn aanverwanten, zijn doesoen of marga niet meer voor zijne daden willen verantwoordelijk zijn, dan moeten dezen een karbouw en tien spaansche matten aan den pasirah geven.

De tien spaansche matten worden daarop door hem onder de pasirahs der afdeeling (batangharie) verdeeld en de karbouw geslagt en gegeten.

Daarop wordt aan de pasirahs een geschrift uitgereikt,

waarin vermeld is dat de bovenbedoelde persoon boeang soerat, dat is zooveel als vogelvrij is verklaard.

Indien hij zich elders aan eenige misdaad schuldig maakt, zullen zijne aanverwanten, doesoen of marga niet meer verantwoordelijk zijn.

Wordt zulk een persoon ergens gedood of hem eenige andere slechte bejegening aangedaan, zoo bekommert men zich daarover niet meer.

Voordat hij echter boeang soerat mag zijn, is zijne familie of doesoen verpligt zijn oude schulden te betalen of andere hem betreffende hangende zaken te beeindigen.

33. Wanneer iemand eene schuldvordering tegen een ander persoon heeft, reeds verscheidene malen den schuldenaar of diens aanverwanten tot de betaling heeft aangespoord, en zich reeds herhaalde malen bij de hoofden van den schuldenaar tot betaling heeft gewend, zonder dat die gevolgd is, is hij geregtigd om een persoon, hetzij man of vrouw, in de doesoen van den schuldenaar woonachtig, te vatten en aantehouden.

Die persoon is dan echter geregtigd den schuldenaar of een van zijne aanverwanten optevatten, die daarop in ruiling wordt gegeven voor de primitief door den schuldeischer gevatte persoon.

De schuld wordt alsdan tegelijkertijd verdubbeld (nikel), en wordt de gegijzelde niet eerder losgelaten, voordat de schuld door hem of zijne aanverwanten is betaald.

De dubbel betaalde schuld wordt dan verdeeld als volgt: de primitieve schuld komt aan den schuldeischer en de verdubbeling wordt verdeeld onder de hoofden, die de zaak hebben beëindigd en den persoon die primitief is gevat geworden.

Doesoen wetten.

(Atoeran Doesoen).

1. In iedere doesoen wordt aangesteld een doesoenhoofd,

die het gezag daarin uitoefent en die daarin wordt bijgestaan door een of meer penggawa's (onderhoofden), naar gelang de uitgestrektheid of grootte der doesoen.

2. In iedere doesoen wordt ook een ketib aangesteld, die het gezag als geestelijke onder de bevelen van het doesoenhoofd uitoefent.

Hij is bovendien ook ondergeschikt aan den lebeh pangoeloe (hoofdgeestelijke) der marga, waaronder de doesoen sorteert.

3. De doesoenhoofden en penggawa's dragen tot onderscheidingsteeken hunner waardigheid een rond, van rotting fijn gevlochten hoofddeksel (kopiak), terwijl de ketibs een hoofddeksel dragen zooals de arabische geestelijken gewoonlijk bezigen.

4. De doesoenhoofden mogen geen penggawa's op eigen gezag aanstellen of ontslaan, maar zijn verpligt, zoo daartoe termen bestaan door wangedrag, bij overlijden als anderszins, daarvan kennis aan den pasirah te geven.

5. De doesoenhoofden, penggawa's en ketibs worden door de bevolking gekozen en daarna door den pasirah aangesteld.

6. Wanneer de djenang of een zendeling van den vorst op reis is, is het doesoenvolk verpligt hem van de eene tot de andere doesoen te geleiden.

7. Wanneer een handelaar of een reiziger in de doesoen, of aan de aanlegplaats overnacht, en wordt bestolen, is op aanzoek van den bestolene ieder doesoenbewoner verpligt een eed afteleggen dat hij de diefstal niet heeft gepleegd.

Dengene, die weigeren mogt dien eed afteleggen, wordt de vergoeding van het gestolene opgelegd.

8. Ieder huisgezin moet in de doesoen een huis bouwen, en is verpligt hetzelve goed te onderhouden, alsmede het hem toebehoorende gedeelte grond (ladang) schoon en vrij van onkruid te houden.

9. Geen afscheidingen of paggers mogen in de doesoen gemaakt worden, en de padischuren (tankiang) moeten aan de achterzijde van de doesoen gerangschikt worden.

10. In iedere doesoen moet door de bewoners worden opgerigt een bale of raadhuis, waarin vergaderingen worden gehouden, feesten gegeven en de reizigers worden geherbergd.

11. In iedere doesoen moet voor het huis van het doesoenhoofd worden vervaardigd een paseban, waarin deze de dagelijksche zaken afdoet.

12. In iedere doesoen, waarvan de bevolking de Mohammedaansche godsdienst belijdt, moet worden opgerigt een mesigit of langgar (kerk); terwijl in die doesoens, waar die godsdienst nog niet wordt beleden, in het midden der doesoen een poejanghuisje wordt opgerigt.

13. In iedere doesoen moeten aanwezig zijn twee badplaatsen, een voor mannen en een voor vrouwen, die geheel afgezonderd van elkander moeten liggen.

De wegen daarheen moeten behoorlijk schoon zijn en onderhouden worden.

14. Indien een bewoond huis, in de doesoen, tengevolge van onvoorzigtigheid of nalatigheid in brand geraakt en daardoor geen andere huizen verbranden, wordt de eigenaar of bewoner beboet met zes spaansche matten.

15. Indien echter tengevolge van den door onvoorzigtigheid ontstanen brand meer huizen verbranden, wordt de eigenaar of bewoner van het huis, waarin de brand begonnen is, gestraft met zes spaansche matten boete en moet bovendien een karbouw slagten (tepoeng), om door de gezamenlijke doesoenbewoners te worden gegeten.

16. Ieder, die een persoon in zijn huis heeft, is verantwoordelijk voor hetgeen door hem wordt bedreven, en is verpligt te waken dat deze geen wanordelijkheden bedrijft.

17. Personen met besmettelijke ziekten behebt, als woedoek (lepra), sakit koelit sala (frambozia) enz., mogen niet in de doesoen verblijven of komen, maar moeten, van iedereen afgezonderd, in hunne tuinen of ladangs blijven wonen.

Wetten op landbouw en vischvangst.

(*Atoeran berladang dan ambil ikan*).

1. Ieder gehuwde of op zich zelf staand ongehuwde is verpligt tuinen of padivelden aanteleggen, hetzij drooge (ladang) of natte padivelden (sawah).

2. Ieder jaar worden de gronden, bestemd tot het aanleggen van drooge padivelden, door de doesoenhoofden onder de bevolking gelijkmatig verdeeld.

De natte padivelden daarentegen, individuëel eigendom zijnde, worden door de eigenaars of zelf bewerkt of aan anderen verhuurd.

3. De gronden, tot tuinen of drooge rijstvelden ontgonnen, blijven het eigendom van den ontginner zoolang hij die blijft onderhouden.

De daarop geplante vruchtboomen, als doerian, mangga, manggis, ramboetan, ramanas, rambi en andere boomen blijven bij erfopvolging eigendom.

4. Ieder, die een tuin of droog padiveld aanlegt of ontgint, heeft tevens het eigendomsregt op veertig vademen grond rondom zijn tuin gelegen.

Zonder zijne toestemming mag, binnen die grens, niemand een anderen tuin aanleggen.

5. Ieder, die een tuin ontgint en het daarop omgekapte bosch wil verbranden, is verpligt rondom denzelve een stuk grond ter breedte van zes voeten schoon te maken, ten einde te voorkomen dat het vuur tot de aangrenzende tuinen of bosschen overslaat.

Zoo er tuinen of andere gronden, waarop omgekapte doch nog niet verbrande boomen liggen, in de nabijheid zijn, is hij verpligt van zijn voornemen kennis te geven, opdat men op zijn hoede zij.

6. Ieder, die ladangs brandt zonder de voorzorgen genomen en de voorschriften gevolgd te hebben hiervoren omschreven, is gehouden al de schade te vergoeden door het overslaan van zijn vuur naar andere naburige tuinen of plantsoenen van vruchtboomen aangerigt.

Hij wordt daarenboven, voor het overtreden der hadat, beboet met twaalf spaansche matten, die ten voordeele der hoofden komen, die de zaak uitwijzen.

7. Ieder, die ladangs brandt, terwijl in zijne nabijheid nog meerdere ongebrande ladangs liggen, zonder daarvan aan de eigenaars bij tijds kennis te hebben gegeven, en zonder de voorgeschreven voorzorgen te hebben genomen, is verpligt, zoo zijn vuur tot die ongebrand liggende ladangs overslaat, en daardoor de branding zonder toezigt en derhalve onvolkomen plaats heeft, gedurende drie dagen den eigenaar daarvan behulpzaam te zijn in het opruimen van het onverbrande hout (mandoe).

8. De gronden, die door aanslibbing ontstaan (tanah njoeroeng), behooren aan dengene voor wiens tuin zij liggen.

Indien zulks niet het geval is, d. i. als daarachter nog niet ontgonnen gronden liggen, behooren zij gemeenschappelijk aan de bevolking der doesoen, waaronder die gronden sorteren.

9. Ieder, die een sawahveld of tuin verpandt, is verpligt daarvan kennis te geven aan het doesoenhoofd. Ook moet die kennisgave herhaald worden als het doesoenhoofd door een ander wordt vervangen.

10. Indien een sawahveld of tuin verpand is zonder behoorlijke overeenkomst of tijdsbepaling van uitlossing kan deze niet plaats hebben, voor dat daarvan eenmaal geoogst is door den pandhouder.

11. Indien iemand in eene vreemde marga tuinen wil aanleggen is hij verpligt daartoe verlof van den pasirah

van die marga te vragen, en betaalt alsdan voor ieder aanteleggen padiveld (bidang ladang) een gulden grondhuur (sewa boemi), die ten voordeele van de grondeigenaars komt.

Ieder, die zonder die toestemming een padiveld of tuin ontgint (maling hoetan), wordt beboet met zes spaansche matten.

12. Ieder, die op de in de voorgaande alinea omschreven wijze padivelden of tuinen heeft aangelegd, heeft, zoolang hij die gronden blijft bebouwen of onderhouden, aanspraak op het vruchtgebruik daarvan.

Indien hij echter naar zijn doesoen terugkeert, houdt zijn regt van eigendom op, en vervallen de in die tuinen aanwezige vruchtboomen aan de eigenaars van den grond.

13. Ieder, die in het aan zijn doesoen behoorend bosch een boom vindt, die geschikt is tot het maken van een sialangboom, d. i. een boom waarin de bijen bij voorkeur hare nesten maken, is verpligt daarvan met aanwijzing van plaats, kennis te geven aan zijn doesoenhoofd, die zulks daarna aan het publiek mededeelt.

Hij is alsdan ook verpligt om het terrein onder en rondom den gevonden sialangboom van ander geboomte of struikgewas te zuiveren, en op den stam daarvan een duidelijk zigtbaar merk in te snijden of te kappen.

Eerst nadat aan al het voorgaande is voldaan, wordt zulk een boom als sialangboom erkend.

14. Alleen kaijoe tandikat, kaijoe banakat, kaijoe kloetoen, kaijoe lagan en malaboraij worden als sialangboomen erkend.

Al mogten er in andere boomsoorten bijennesten worden aangetroffen vallen die echter niet in de termen om als sialangboom erkend te worden, daar de bijen slechts zelden, als het ware bij toeval, nesten daarin maken, waarom ze slechts kaijoe singa genoemd worden.

15. Ieder, die in het aan zijn doesoen behoorend bosch een boom aantreft geschikt voor huis- of scheepsbouw, is geregtigd daarop een merk te maken, indien zoodanig merk daarop nog niet aanwezig is; en wordt die boom alsdan zijn eigendom, zoodra hij daarvan kennis aan zijn doesoenhoofd heeft gegeven.

16. De karbouwen kunnen over dag losloopen, doch moeten des nachts gestald worden.

Wanneer des nachts een karbouw in een padiveld, dat door een sterke pagger of hek is omgeven, komt grazen, dan kan de eigenaar daarvan het beest opvatten dat echter voor acht spaansche matten kan vrijgekocht worden.

Kan de eigenaar van het padiveld het beest niet vangen, dan mag hij het nedersteken zonder dat zulks eenige gevolgen heeft tot betaling van schadeloosstelling.

Over dag daarentegen mag een ingedrongen karbouw niet gevangen noch gedood worden, maar moet slechts uit het padiveld gejaagd worden.

17. Indien een karbouw des nachts in een padiveld, dat niet met een pagger is omgeven, komt grazen, dan mag de eigenaar van dat veld het beest niet vangen noch dooden, maar moet het slechts uit zijn padiveld jagen.

De schade, door de karbouw aan de padi gemaakt, moet door den eigenaar volgens uitspraak der hoofden worden vergoed.

Een ieder, die in een zoodanig geval een karbouw doodsteekt, moet de waarde aan den eigenaar daarvan betalen.

18. Een pagger om een tuin of padiveld wordt dan eerst voor genoegzaam sterk en aan de vereischten voldoende erkend, wanneer geen drie vademen lengte daarvan in beweging is als men dezelve met kracht schudt.

19. Een ieder, die een karbouw doodsteekt, welke in een padiveld of tuin is gekomen, waarvan de pagger door ongenoegzame sterkte bij eene geringe aanraking is omgevallen, is verpligt dezelve te vergoeden.

20. Een ieder, die karbouwen zonder kenteeken in het bosch laat losloopen, heeft, zoo deze verwilderen (karbouw djalang), zijn eigendomsregt daarop verloren. Een ieder mag zulke karbouwen vangen of dooden.

21. Indien een karbouw een wond wordt toegebragt, waaraan hij sterft, is ieder, die in de nabijheid van de plaats, waar dezelve gewond of gedood is, een huis of tuin heeft, verpligt den eed te doen, dat hij zulks niet heeft gedaan of niet weet wie de dader daarvan is.

Bij weigering is hij verpligt het kostende van den karbouw te vergoeden.

22. Een ieder, die een karbouw of geit wil slagten, moet zulks in de doesoen doen. Alleen met toestemming van het doesoenhoofd mag zulks in de ladangs of tuinen plaats hebben.

Een ieder, die een karbouw of geit zonder die toestemming buiten de doesoen slagt, betaalt voor een karbouw vier en voor een geit drie spaansche matten boete.

23. Een ieder, die een arahan (een gedeelte van de rivier waar zij eilanden vormt en sterk verval van water heeft) afdamt, zonder dat zulks nadeel berokkent aan waterleidingen of andere schade aan den loop der rivier veroorzaakt, is eigenaar van de daarin levende visschen.

Zonder zijn toestemming mag niemand daarin visschen.

24. Trimoeans en loempattans (*) mogen zonder toestemming van den pasirah niet in de rivieren gemaakt worden.

(*) Trimoeans en loempattans zijn groote van zwaar hout vervaardigde toestellen om visch te vangen. Zij worden midden in de rivier gezet en vangen soms ruim een vierde gedeelte van het afstroomende water en den daarin voorkomenden visch op.

Indien die toestemming gegeven wordt, moeten de eigenaars na afloop van den regentijd de overblijfselen wegruimen.

25. Het is verboden om in meeren, welke het eigendom van de gezamenlijke bevolking zijn, te visschen anders dan met toestemming van de hoofden der doesoen, waaraan de meeren toebehooren.

26. Het is verboden om door het inwerpen van akar toeboe (eene slingerplant welke de kracht heeft de visschen te bedwelmen en te dooden) de visschen in de hoofdrivieren te bedwelmen. Alleen in kleine riviertjes mag zulks plaats hebben.

27. Het is ten allen tijde toegestaan om in de hoofdrivieren met alle daartoe dienstige toestellen te visschen, mits die geene schade aan de rivieren of derzelver oevers en aan de mondingen der waterleidingen veroorzaken.

Strafwetten.

(*Hadat Perhoekoeman*).

1. Alle daden of misdrijven tegen de algemeene wetten (hadat) moeten door de pasirahs en doesoenhoofden worden onderzocht zoodra die ter hunner kennisse komen of door belanghebbenden worden gebragt.

2. De pasirahs mogen alle zaken, tot de uitwijzing waarvan zij competent zijn, afdoen, waarop de hadat niet meer dan twee-en-twintig spaansche matten straf heeft gesteld.

De penggawa's marga en doesoenhoofden hebben hetzelfde regt in zaken, waarop voor de eersten de hadat niet meer dan acht, en voor de laatsten niet meer dan zes spaansche matten boete heeft gesteld.

Alle zaken, waarop de hadat meer dan twee-en-twintig spaansche matten boete of de doodstraf heeft gesteld, moeten

na door de pasirahs onderzocht te zijn, bij den djenang of het hoofd der afdeeling ter verdere uitwijzing worden voorgebragt.

3. Alle overtredingen tegen den hadat moeten in eersten aanleg opgespoord worden door of gebragt worden voor het doesoenhoofd onder wiens regtsgebied de overtreding heeft plaats gehad.

Deze onderzoekt dan de zaak om te kunnen bepalen, of de uitwijzing daarvan, in verband met het onder de voorafgaande alinea daaromtrent bepaalde, tot zijne competentie behoort.

Zoo ja, dan doet hij, na een daaromtrent in het bijzijn van de oudsten der doesoen ingesteld naauwkeurig onderzoek, en na het advies dier oudsten te hebben gehoord, uitspraak.

Hij is niet verpligt bij de uitwijzing het advies der oudsten van de doesoen op te volgen doch zal hun alsdan de reden moeten opgeven, waarom hij daarvan is afgeweken.

4. Indien de uitwijzing der bovenbedoelde zaken in eersten aanleg niet tot de competentie van de doesoenhoofden behoort, brengt hij dezelve na behoorlijk daaromtrent ingesteld onderzoek, vergezeld van de beklaagden, aanklagers en getuigen, ter verdere beslissing aan den pasirah, welke alsdan met nog eenige doesoenhoofden, wier advies gevraagd wordt, uitspraak doet.

5. Zaken, waarvan de uitwijzing in eersten aanleg buiten de competentie van de pasirahs valt, brengen zij, op dezelfde wijze als in de voorgaande alinea omtrent de doesoenhoofden is bepaald, ter uitwijzing aan den djenang of het hoofd der afdeeling, welke daarin alsdan na het advies van eenige pasirahs gehoord te hebben, uitspraak doet. (*)

(*) Thans worden de zaken bij deze alinea bedoeld gebragt voor- en uit gewezen in het hoogste ressort door den rapat of proatinraad, bestaan-

6. Indien echter de overtreding of het misdrijf van dien aard is, dat volgens het gevoelen van den djenang of het hoofd der afdeeling de doodstraf daarvoor moet worden opgelegd, zoo is deze verpligt de zaak verder voor het Sultansgeregt of het geregt te Palembang te brengen, hetwelk alsdan daarin, na behoorlijk onderzoek, uitspraak doet.

7. Van alle zaken in eersten aanleg door doesoenhoofden uitgewezen is, zoo partijen of een van hen zulks verzoeken, appel toegestaan bij de pasirahs, onder wier ressort de zaken in eersten aanleg zijn uitgewezen.

Zoo ook is van alle zaken in eersten of tweeden aanleg voor pasirahs uitgewezen, zoo partijen of een van hen zulks verlangen, appel toegestaan bij den djenang of het hoofd der afdeeling, in wiens uitspraak alsdan moet worden berust. (†)

8. Van alle civiele en strafzaken, die ter uitwijzing voor de doesoenhoofden of pasirahs komen, moeten regtskosten (tanda serah) betaald worden, die van twee tot zestien spaansche matten, naar gelang de meerdere of mindere belangrijkheid der zaak, bedragen.

Deze regtskosten moeten vooraf, door partijen, voor ieder de helft (zoo er twee zijn), worden betaald.

9. Ieder, die wegens overtredingen regtens door de pasirahs of doesoenhoofden is beboet geworden, en die niet binnen een te bepalen aantal dagen voldoet, wordt pandeling bij dengene welke die boeten voor hem betaald heeft.

Zoo niemand daartoe genegen is, wordt hij pandeling bij den pasirah totdat hij die boeten heeft afbetaald. (§)

---

de uit vijf of meer pasirahs, voorgezeten door den chef der afdeeling.

(†) Thans heeft de hiervoren genoemde rapat die bevoegdheid.

(§) Thans is het pandelingschap in de residentie Palembang feitelijk afgeschaft.

10. Ieder, die pandeling is, blijft zulks totdat de schuld, waarvoor de verpanding heeft plaats gehad, afbetaald is.

Deze schuld verinterest niet, doch hebben de pandelingen geen aanspraak op geldelijke kortingen van hun schuld.

De houder van pandelingen is echter verpligt om hen behoorlijk van voeding en kleeding te voorzien.

11. Ieder, die een ander uitscheldt of onpassende woorden zegt (silip) wordt gestraft met de ter handstelling aan den beleedigde van een verzoeningsmaal, bestaande in een gantang rijst, een kip, een klapper en een pakje siriebladen.

12. Ieder, die een ander slaat of te lijf komt of zijn huis of plantsoenen met moedwil beschadigt, wordt gestraft; zoo de overtreding niet van ernstigen aard is, met de ter handstelling aan de beleedigde of schade geleden hebbende partij van een gantang rijst, een klapper, een kip, een pot (goetji) gezouten visch en een pakje siriebladen; zoo echter de overtreding van ernstigen aard is, wordt hij beboet met twee tot zes spaansche matten, en hem de vergoeding opgelegd van de toegebragte beschadiging aan huis of plantsoen.

13. Ieder, die in de doesoen of in huis vecht, of met stokken of rottingen als anderszins slaat, wordt beboet met twee tot zes spaansche matten; terwijl degene, die de meeste schuld heeft, buitendien een tot vier spaansche matten tepoeng (smartengeld) aan zijn tegenpartij betaalt, zoo deze daardoor verwond of gekneusd is.

14. Van hen, die voor eens anders huis vechten (asoe merkoeso), als deze daarover klaagt, wordt degene, die het eerst daarmede is begonnen, met acht spaansche matten beboet, waarvan twee aan den klager en zes aan de hoofden vervallen.

15. Van hen, die in eens anders woonhuis vechten (singa merkoeso) wordt degene, die het eerst is begonnen, of daartoe

aanleiding heeft gegeven, beboet met tien tot zestien spaansche matten.

Hiervan komen vier spaansche matten ten voordeele van den klager, en de rest ten voordeele van de hoofden, die de zaak hebben uitgewezen.

16. Ieder, die met bloote wapens vecht, wordt, zoo hij nog geene verwonding heeft toegebragt, beboet met acht spaansche matten. Indien hij echter iemand heeft verwond, wordt hem de betaling van vier-en-twintig spaansche matten boete en van twee tot tien spaansche matten, naar gelang van de meerdere of mindere belangrijkheid der wond, oewang oebat (genezingskosten of smartengeld) opgelegd.

De gemelde boete wordt verdeeld als volgt:

Een derde gedeelte benevens de boete voor de genezingskosten komen ten voordeele van den aanklager of den verwonden persoon, terwijl de overige twee derden komen aan de hoofden, die de zaak hebben onderzocht.

17. Ieder, die een ander zwaar verwondt, als door het afslaan of afsnijden van spieren stijfheid van eenig lid veroorzaakt, een oog of oor uitsteekt of afsnijdt, of andere verminkingen toebrengt (boewang sipat), wordt gestraft met vier-en-twintig spaansche matten boete, en wordt hem bovendien de betaling van half bloedgeld (setengah bangoen) d. i. twintig spaansche matten, ten behoeve van den verminkte, opgelegd.

18. Ieder, die eens anders huisvrouw uitscheldt of onzedige woorden toespreekt (tjempale moeloet), wordt gestraft met acht spaansche matten boete, en is bovendien verpligt aan de hoofden, die de zaak uitgewezen hebben, te geven een mand (bakoel) met rijst, een kip, tien lemangs en een pakje koewie.

De boete wordt verdeeld als volgt: twee derden komen aan de hoofden en een derde aan de beleedigde vrouw.

19. Ieder, die zich tegen zijn hoofden verzet, en hen

met een stuk hout of wapen dreigt of slaat, wordt gevangen genomen, en moet voor het geregt van den vorst teregtstaan.

20. Een ieder, die behulpzaam is tot het plegen van diefstal, hetzij door het verbergen of koopen van goederen, die hij wist of kon weten dat gestolen waren, of de daders wapens en andere middelen tot het plegen van diefstal dienstig verschaft, wordt beschouwd medepligtig daaraan te zijn, en even zwaar als de dader of daders gestraft.

21. Ieder, die bij dag uit een tuin of padiveld (ladang) steelt, als geplukte vruchten, kippen, eendvogels en goederen, welke het gebruikelijk is buiten 's huis te bergen, of ter drooging op te hangen, als kleederen, netten, boeboes en ander vischgereedschap, wordt beboet met vier spaansche matten, en wordt hem bovendien de dubbele vergoeding (poelang oendang) der waarde van de gestolen voorwerpen opgelegd.

Indien dergelijke diefstallen in de doesoens plaats hebben, dan worden, behalve met de gemelde vergoeding der gestolen voorwerpen, de daders met zes spaansche matten boete gestraft.

22. Ieder, die uit de doesoens of tuinen klappers, siri en pinang van de boomen en padi van de velden steelt, wordt gestraft met twee-en-twintig spaansche matten boete; terwijl hij de gestolene goederen bovendien dubbel moet vergoeden (poelang oendang).

23. Ieder, die een karbouw of ander groot vee uit de stal of weide steelt, wordt gestraft met vier-en-twintig spaansche matten boete en moet het gestolen vee bovendien dubbel vergoeden.

24. Ieder, die een geit uit de stal of weide steelt, moet de waarde daarvan vijfmaal vergoeden (kena kelimawiet).

Twee vijfden daarvan komen aan den bestolene en de overige drie vijfden aan de hoofden.

25. Ieder, die padi steelt, ter drooging buiten of in de doesoens op matten uitgespreid, wordt beboet met zes spaansche matten, hem wordt bovendien de dubbele vergoeding van het gestolene (kepoelang oendang) opgelegd.

Ieder, die een praauw van de aanlegplaats der doesoen of der padivelden, of ergens elders steelt, wordt gestraft met acht spaansche matten boete, hem wordt bovendien de vergoeding van de dubbele waarde derzelve opgelegd.

Ieder, die visch uit een boeboe, ngoepian of ander toestel steelt, wordt beboet met twaalf spaansche matten, en hem dubbele vergoeding van het gestolene opgelegd.

26. Ieder, die padi uit de schuren, gesloten of ongesloten, steelt, wordt beboet met vier-en-twintig spaansche matten, hem wordt bovendien de dubbele vergoeding van het gestolene opgelegd (kepoelang oendang).

27. Ieder, die bij nacht door inbraak in een bewoond huis dringt en daar diefstal pleegt (kasikap oentang katoembar mati), wordt beboet met vier-en-twintig spaansche matten en hem dubbele vergoeding van het gestolene opgelegd.

28. Ieder, die bij dag in een onbewoond huis dringt en daar diefstal pleegt (naiop), wordt beboet met vier-en-twintig spaansche matten en hem de dubbele vergoeding van het gestolene opgelegd.

29. Ieder, die bij dag of nacht in een bewoond huis dringt en daar met geweld diefstal pleegt (naroengkoe), wordt beboet met vier-en-twintig spaansche matten, en hem de dubbele vergoeding van het gestolene opgelegd.

30. Ieder, die bij dag of nacht iemand op den publieken weg aanvalt en berooft (naroengkoe bakal), wordt gestraft met vier-en-twintig spaansche matten, en de dubbele vergoeding van het geroofde wordt hem opgelegd.

31. Ieder, die met geweld een huis inbreekt en een der bewoners verwondt, wordt gevangen genomen en voor het geregt van den vorst gebragt.

32. Ieder, die moedwillig of met voorbedachten rade brand sticht in een bewoond of bewoonbaar huis, hetzij in de doesoen, talangs of ladangs, mag door de eigenaars daarvan, terwijl hij daarmede bezig is, gedood worden.

Later mag zulks niet plaats hebben, maar wordt de persoon gevangen genomen en voor het geregt van den vorst gebragt.

33. Het staat een ieder vrij iemand, die bezig is met het plegen van inbraak, of die bij nacht met geweld in een woonhuis is gedrongen, te dooden.

34. Ieder, die goederen hem niet toebehoorende voor zijn woonhuis, buiten de doesoen, op den weg, of elders vindt, is verpligt dezelve bij zijn hoofd te brengen.

Deze neemt die goederen in bewaring, en laat zulks drie malen in de doesoen met bekkenslag bekend maken.

Indien binnen de zeven dagen de eigenaar zich opdoet, worden hem de goederen teruggegeven; doch zijn de zeven dagen verstreken, dan vervalt het goed aan den vinder, die echter verpligt is het later aan den eigenaar (zoo zulks verlangd wordt) tegen betaling van de waarde terug te geven.

35. Ieder, die eenige der bij de voorgaande alinea bedoelde goederen vindt, en dadelijk voor zich behoudt, wordt gestraft even als of hij die goederen gestolen heeft, met vier tot vier-en-twintig spaansche matten, naar gelang den aard dier goederen, en is bovendien verpligt de dubbele waarde derzelve te voldoen.

36. Ieder, die een drijvende praauw ontmoet en opvischt, is verpligt die aan zijn hoofd aftegeven.

Deze laat die aan de aanlegplaats der doesoen leggen, indien dezelve voorzien is van een rottingtouw gedurende drie, en van een touw van idjoek of hennep gedurende zeven dagen en nachten.

Indien binnen dien tijd de eigenaar zich opdoet, dan kan hij dezelve terugvragen, doch tegen betaling van een

tot twee spaansche matten (naar gelang der waarde) bergloon.

Na verloop van dien vervalt de praauw aan den vinder, doch indien de eigenaar dezelve wenscht te lossen, kan hij zulks tegen betaling van het kostende doen.

37. Ieder, die een praauw drijvende vindt en dezelve behoudt, of dezelve door veranderingen onkenbaar maakt (obanja roepa), wordt gestraft als of hij dezelve gestolen heeft met acht spaansche matten boeten, en moet de waarde derzelve dubbel vergoeden.

38. Indien iemand op reis zijnde, bij een ander, hetzij in de doesoen, ladang of talang overnachtende, bestolen wordt, terwijl zulks met dengene in wiens huis hij overnacht niet het geval is, is de laatste verpligt, zoo de dief niet bekend is, het gestolene te vergoeden.

39. Indien iemand op reis zijnde in de bale overnacht en alsdan bestolen wordt, is de doesoen verpligt, zoo hij aan het doesoenhoofd aangifte gedaan heeft, het gestolene te vergoeden, zoo de daders daarvan niet bekend zijn.

40. Indien een man in eens anders huis komt met het doel om met diens vrouw overspel te bedrijven (karap gawie), is de man geregtigd hem te dooden, zoo hij hem op heeter daad betrapt. Vat hij hem echter buiten 's huis, dan mag hij hem niet dooden, doch dan wordt hij beboet met vier-en-twintig spaansche matten (kasikap oetang di toembak mati).

41. Ieder, die zich des nachts in het huis van iemand verbergt met het een of ander slecht doel, wordt, zoo hij betrapt wordt, gestraft met vier-en-twintig spaansche matten boete; waarvan twee derden ten voordeele der hoofden en een derde aan dengene komt, die hem betrapt heeft.

42. Ieder, die iemand van het leven berooft, betaalt bloedgeld (bangoen).

De bangoen voor een gewoon inlander bedraagt veertig spaansche matten;

voor eene dito vrouw vijftig spaansche matten;

voor een doesoenhoofd of penggawa of derzelver vrouwen twee-honderd-twee-en-twintig spaansche matten, en

voor een pasirah of diens vrouw vier-honderd-vier-en-veertig spaansche matten; terwijl voor de kinderen van een doesoenhoofd als voor den kleinen man; voor de kinderen van een pasirah als voor doesoenhoofden betaald wordt.

43. Ieder, die iemand van het leven berooft, betaalt behalve het in de voorgaande alinea gemelde bloedgeld nog vier spaansche matten begrafeniskosten en moet een karbouw tot reiniging der doesoen slagten.

44. Het bedoelde bloedgeld wordt uitbetaald aan de erfgenamen van den persoon, voor wien hetzelve betaald wordt.

45. Van het bloedgeld mogen de hoofden, die de zaak hebben uitgewezen, geen walasan vorderen, indien zij reeds tanda serah hebben ontvangen.

46. Ieder, die een ander bij ongeluk verwondt, betaalt tepoeng (smartengeld) van twee tot tien spaansche matten, naar gelang de mindere of meerdere belangrijkheid der verwonding.

47. Het is uitdrukkelijk aan een ieder verboden om in de nabijheid van de doesoens, ladangs, wegen, tuinen en andere bezocht wordende plaatsen, toega's (*), kala's of belantiks te plaatsen, zonder toestemming van het bestuur.

Indien iemand door zulk een toestel wordt getroffen en tengevolge daarvan komt te overlijden moet degene, die hetzelve geplaatst heeft, de bangoen en de begrafeniskosten, 4 spaansche matten, betalen.

Indien echter alleen eene verwonding heeft plaats gehad,

(*) toega's, kala's en belantiks zijn toestellen, welke gebezigd worden om tijgers, rhinocerossen, varkens of ander groot wild gedierte te dooden. Dezelve bestaan hoofdzakelijk in een lans of lansen van bamboe, die door doelmatig aangebragte ringen en rottingwerk zoodanig werken, dat dezelve het wild gedierte, wanneer dit het aas bespringt, meest altijd doodelijk treffen.

moet alleen tepoeng (smartengeld) van twee tot tien spaansche matten betaald worden.

Bovendien wordt degene, die genoemde toestellen zonder toestemming heeft geplaatst, in ieder geval beboet met vier-en-twintig spaansche matten, die ten voordeele der hoofden komen.

48. Met toestemming van het bestuur is het geoorloofd de in de voorgaande alinea gemelde toestellen te plaatsen, hetgeen dan aan het publiek bekend moet worden gemaakt; bovendien moeten in de nabijheid der plaats waar dezelve zich bevinden, kenbare teekens worden geplaatst, die de gevaren aanwijzen.

Indien echter iemand, niettegenstaande de genoemde voorzorgsmaatregelen, daardoor doodelijk wordt getroffen, is de plaatser der toestellen verpligt aan de erfgenamen van den overledene half bloedgeld (setenga bangoen), d. i. twintig spaansche matten, te betalen zonder meer.

Heeft er slechts eene verwonding plaats gehad, dan behoeft hij echter niets te betalen.

49. Ieder, die een sialangboom (zie alinea 13 en 14 der wet op den landbouw) velt, betaalt veertig spaansche matten schadevergoeding aan den eigenaar en hem wordt vier-en-twintig spaansche matten boete opgelegd, die ten voordeele der hoofden komen.

50. Ieder, die een sialangboom bij ongeluk verbrandt, bv. bij het branden der ladangs, betaalt veertig spaansche matten schadevergoeding aan den eigenaar zonder meer.

51. Ieder, die in eene zaak een eed heeft afgelegd, die later blijkt valsch te zijn geweest, wordt wegens meineed voor het Sultansgeregt gebragt.

52. Ieder, die onnatuurlijke gemeenschap heeft uitgeoefend met geiten, karbouwen of ander vee (mengidaken wadon sedjagat) wordt beboet met vier-en-twintig spaansche matten, en moet een karbouw slagten tot reininging der doesoen, (pembaso doesoen.)

Het vee, waarmede hij de misdaad heeft gepleegd, moet gedood worden, en de schuldige is verpligt de waarde daarvan aan den eigenaar te betalen.

53. Ieder, die zonder zich daartegen te verzetten, stilzwijgend toeziet dat door anderen de wetsbepalingen (hadat) worden overtreden, wordt naar omstandigheden beboet met twee tot vier-en-twintig spaansche matten.

54. Wanneer de aan den vorst of diens plaatsvervanger behoorende goederen in een doesoen worden ontvreemd of vernield, waarvan de daders niet bekend zijn, en zulks in de doesoen van den pasirah heeft plaats gehad, zoo wordt hij ontslagen en met vier-en-twintig spaansche matten beboet.

Zoo zulks in een doesoen pengandang heeft plaats gehad, worden het doesoenhoofd en de penggawa mede ontslagen, terwijl de eerste met vier-en-twintig en de tweede met twaalf spaansche matten worden beboet.

Verder worden al de doesoenbewoners ieder beboet met twee spaansche matten (ketoedja welah).

Indien de dader of daders echter bekend zijn, zoo worden die voor het geregt van den vorst gebragt.

55. Indien de vorst of diens plaatsvervanger, begeleid door zijne volgelingen, moedwillig wordt verlaten, te land reizende (terdjoen alas) en te water reizende (terdjoen poelangan), zoo worden de schuldigen beboet met twee-en-twintig spaansche matten, terwijl zij, zoo zij hoofden zijn, bovendien worden ontslagen.

Wet op de nalatenschappen.
(*Hadat Waries.*)

1. De goederen en verdere eigendommen, die eene gehuwde vrouw nalaat, worden het erfdeel van den man, indien de djoedjoer door hem betaald is geworden.

2. De in de voorgaande alinea bedoelde goederen worden echter niet het erfdeel van een man, die kambil anak

is, als wanneer de kinderen de erfgenamen zijn; en bij ontstentenis daarvan de naaste bloedverwanten der vrouw.

3. De kinderen erven de goederen door hun vader en moeder nagelaten.

Aan ieder is echter de bevoegdheid toegekend die verdeeling, bij wijze van uiterste wilsbeschikking, zelf, in bijzijn van getuigen en familiebetrekkingen te regelen en te bepalen.

In den regel erven de mannelijke nakomelingen het dubbele van hetgeen aan de vrouwelijke wordt toegekend, terwijl aan den oudsten mannelijken, en bij ontstentenis van mannelijke nakomelingen, aan den oudsten vrouwelijken erfgenaam weder een grooter aandeel wordt toegekend, dan aan hun broeders of zusters.

4. De erflaters mogen ook een of meer hunner kinderen geheel of gedeeltelijk onterven, doch dit is verboden of van geener waarde, ten opzigte van al hunne kinderen.

Indien dit geschiedt, zijn de overige kinderen, die in de erfenis gedeeld hebben, verpligt de onterfden, zoo die behoeftig zijn, naar hun vermogen te ondersteunen.

5. Bij ontstentenis van afstammelingen in de afdalende linie erven de erfgenamen in de opgaande, en bij ontstentenis van dezen, de bloedverwanten in de zijdlinie, met inachtneming tevens van de in de voorgaande paragrafen vermelde wijze van erfverdeeling, met opzigt tot de vrouwelijke bloedverwanten.

6. De erflaters zijn echter geregtigd de in de voorgaande alinea bedoelde erfgenamen geheel of gedeeltelijk te onterven, en bij wijze van uiterste wilsbeschikking hunne nalatenschap te vermaken aan verdere bloedverwanten of vreemden.

7. Bij ontstentenis van bloedverwanten van een erflater, en in het geval dat deze voor zijn dood zijne nalatenschap niet aan derden op de gebruikelijke wijze heeft vermaakt, vervalt die aan de gemeente, waar hij of zij het laatst heeft gewoond.

8. Indien de erflater meer schulden heeft dan de waarde der goederen, die hij nalaat, bedraagt, zijn de kinderen of erfgenamen verpligt dezelve te voldoen.

9. De kinderen en aanverwanten in den eersten graad zijn in ieder geval verpligt de nalatenschap van hun ouders of van hun broeders te aanvaarden, en zijn dan verantwoordelijk voor de betaling der schulden.

10. Bloedverwanten of niet aanverwante personen, tot de aanvaarding eener nalatenschap geroepen, zijn niet verpligt dezelve te aanvaarden, doch kunnen die verwerpen.

11. Indien zij echter de erfenis hebben aanvaard zijn zij verantwoordelijk voor de betaling der schulden van den erflater.

12. Indien eene erfenis wordt verworpen, dienen de nagelaten goederen tot voldoening der schuldeischers, voor zooveel hunne behoorlijk bewezen vorderingen betreft, met inachtneming van ponds-pondsgewijze verdeeling, bijgeval de goederen al de schulden niet kunnen dekken.

Indien er echter meer baten dan lasten zijn, komt het overschot der baten aan de gemeente waar de erflater het laatst heeft gewoond.

13. Als iemand overleden is, moeten de schuldeischers, in de marga van den overledene woonachtig, hunne vorderingen inbrengen als volgt:

zoo de overledene een pasirah of diens vrouw is binnen de veertig dagen;

zoo de overledene een doesoenhoofd of diens vrouw is binnen de vijftien dagen;

zoo de overledene een onderhoofd of diens vrouw is binnen tien dagen, en wat betreft al de overigen binnen de zeven dagen.

Na verloop van dien termijn mogen zij hunne vorderingen niet meer inbrengen, tenzij zij kunnen bewijzen, daartoe wegens afwezigheid als anderszins niet eerder in staat te zijn geweest.

Regels op het hanenvechten.

(Atoeran menjabong ajam.)

1. Hanengevechten mogen niet gehouden worden zonder toestemming van den pasirah, en die toestemming wordt in den regel alleen gegeven aan personen, die bij gelegenheid van een huwelijks-, geboorte-, besnijdenis-, of ander feest een karbouw slagten.

2. Degene, die toestemming heeft gekregen tot het houden van hanengevechten is alsdan houder of hoofd van den vechtbaan, en heeft als zoodanig het regt om ter gedeeltelijke bestrijding der onkosten van het te geven feest, vijf percent te heffen van ieder gewonnen inzet of weddingschap. Daarentegen is het gebruikelijk, dat hij de personen, die hanengevechten houden, huisvest en van het noodige voorziet.

3. In den regel wordt tot het houden van hanengevechten toestemming gegeven aan hoofden voor hoogstens veertien en aan den kleinen man voor hoogstens acht dagen.

4. Wanneer personen hanengevechten willen houden, en zij omtrent den inzet of de weddingschap eens zijn geworden (saboeng padan bares), zijn zij verpligt ieder het vol bedrag der weddingschap of van den inzet aan den houder van den hanenvechtbaan ter hand te stellen, opdat hij in staat gesteld zal zijn die gelden, na aftrek van de hem toekomende percenten, aan den winner ter hand te stellen.

Voordat aan die verpligting is voldaan, mogen de hanen niet tot vechten losgelaten worden.

5. Ter uitwijzing van geschillen, tusschen partijen omtrent de te houden hanengevechten ontstaan, worden door den houder van den vechtbaan drie scheidslieden gekozen, die bekend staan als grondig met de regels op het hanenvechten bekend te zijn.

Die lieden moeten buitendien onafhankelijke personen

zijn en mogen niet geïnteresseerd zijn in de te houden weddingschappen.

6. Wanneer twee hanen, volgens den regel saboeng padah bares losgelaten zijnde, beiden dood of weggeloopen zijn, of zoo er een komt te sterven en de andere hem niet drie maal achter elkander in den kop wil pikken (baloeie), dan wordt het gevecht beschouwd als onbeslist te zijn gebleven.

Indien echter de nog levende den dooden driemaal achter elkander in den kop pikt, dan heeft de eigenaar van eerstgenoemden de weddingschap gewonnen, en ontvangt behalve den inzet ook nog den dooden haan.

7. Wanneer er personen zijn, die volgens den regel saboeng balong wedden, dat is buiten den hoofdinzet met een der partijen nieuwe weddingschappen aangaan, en de beide losgelaten hanen dood of weggeloopen zijn, of een der hanen dood zijnde, de nog levende (baloe) hem geen driemaal achter elkander in den kop wil pikken, zoo hebben zij de weddingschap verloren; doch indien de nog levende den dooden driemaal achter elkander in den kop pikt, dan hebben zij de weddingschap gewonnen.

8. Indien van twee losgelaten hanen, nadat zij elkander een of twee malen aangevallen hebben, een wegloopt zonder gewond te zijn (meranto alas), dan wordt het gevecht als onbeslist beschouwd, en de inzet aan partijen teruggegeven; indien echter de weggeloopen haan gewond is, al is die wond ook nog zoo onbeduidend, dan heeft de eigenaar daarvan de weddingschap verloren.

9. Indien de stalen sporen (tadjie) (*) niet op de gewone wijze zijn aangebonden maar op andere wijze als tadjie gadjok, toendjok tigatjiepaie, boelangan kanan antel, boelang di djarie gantoeng en toemboek, en zulks niet eerst aan de tegenpartij is getoond, zoo wordt het ge-

(*) De sporen, welke bij de hanengevechten worden gebezigd, zijn fijne stalen mesjes van eenigzins gebogen vorm en aan beide zijden, zoowel als aan den punt, zeer scherp.

vecht beschouwd als niet plaats te hebben gehad zoo het beest van den wedder, die de sporen als voren genoemd heeft aangebonden, het heeft gewonnen; mogt hij echter hebben verloren, zoo wordt diens inzet en de doode haan aan zijn tegenpartij uitgekeerd.

10. Wanneer, tijdens een paar hanen losgelaten zijn, vermoeden bestaat dat de spoor van een hunner is gebroken, en de eigenaar het beest van de plaats opneemt, terwijl de spoor niet gebroken is, dan heeft hij den inzet verloren; is echter de spoor werkelijk gebroken, dan wordt nadat een ander spoor aangebonden is, het gevecht voortgezet.

11. Wanneer een paar hanen losgelaten zijn, en het blijkt dat een hunner wegens gebrekkige aanbinding een spoor heeft verloren of dat die losgeraakt is, dan mag de eigenaar het beest niet opnemen, maar moet het gevecht voortzetten totdat een verloren heeft.

12. Evenzoo mag een haan niet van den vechtbaan opgenomen worden als de spoor is losgeraakt doordien het koord, waarmede de spoor is aangebonden, door den haan der tegenpartij is doorgesneden.

13. Wanneer de hanen losgelaten zijn, mag geen der partijen, noch iemand anders zich in den vechtbaan (afgesloten ruimte) begeven, noch op eenige wijze de vechtende hanen storen.

TOELICHTING.

Uit de beschouwingen, aan 't slot van het opstel van Dr. SCHLEGEL over „de betrekkingen der Chinezen met „Java voor de komst der Europeanen aldaar," op blz. 30 van dit deel, bemerk ik dat de daarbij aan mij ontleende woorden, die men terug kan vinden in den Regeerings-almanak van 1869, blz. 10 (*), eene kleine toelichting kunnen vereischen voor hen, wien het niet bekend is, dat de oud-Javaansche tijdrekening van Çaka onveranderd uit Indië overgenomen is. Schoon dus door de inlandsche overlevering in verband gebracht met de, blijkbaar geheel mythische, overkomst van Adji Såkå naar Java, heeft zij met de werkelijke overkomst der Hindoe's niets meer gemeen dan onze jaartelling met de aankomst der Europeanen alhier; tenzij in zoover het bestaan zelf van zulk eene overlevering als eene benaderende aanwijzing van den ouderdom der betrekkingen met Indië gelden mag.

Wederkeerig zou ik wel eenige opheldering wenschen van de verandering, die de naam van 't eiland Java volgens de Chineesche oorkonden zou ondergaan hebben.

„Wij leeren er uit", zegt Dr. SCHLEGEL, „dat de naam „Java of Djawa eerst op het einde der 13de eeuw aan dit

(*) „De oudste bekende oorkonden van Java zijn gedagteekend naar „de jaartelling *(çâka)* van *Çâliwâhana* of *Çaka*, een' vorst van Dekkan „(bij de Javanen bekend onder den naam van *Adji Saka*, die uit Indië „naar Java zou zijn overgekomen), en wel van 14 (?) Maart 78 na „Christus," enz. De haakjes, die hier de inlandsche overlevering van de opgave der ontwijfelbare feiten scheiden, zijn bij den heer SCHLEGEL weggevallen.

„eiland is gegeven, terwijl het vroeger *Chepo* (Dsjava) of „Pekalongan heette."

In 't Chineesch, dat den lateren naam door *Dziao-oa* wedergeeft (blz. 16), is de verandering merkbaar genoeg; maar zoo dit laatste aan *Djawa* en het eerste aan *Dsjava* beantwoordt, laat zich daaruit bezwaarlijk eene wezenlijke verandering in den inlandschen naam afleiden. Intusschen verdient het opmerking, dat die naam toch juist omstreeks den aangeduiden tijd werkelijk eene kleine wijziging schijnt ondergaan te hebben, daar hij in oude inlandsche oorkonden, zoowel als in Indische geschriften, onder den vorm *Jawa*, of samengesteld *Jawa-dwîpa*, „het eiland J.", *Jawa-bhoêmi*, „het land J." voorkomt, die sedert geheel voor het thans gebruikelijke *Djawa* heeft plaats gemaakt, zonder dat evenwel voor alsnog voldoende blijkt, of deze vorm niet van den aanvang af nevens den eersten bestaan heeft, wellicht zelfs als de ware inlandsche te beschouwen is. Hij komt althans reeds voor in eene inscriptie van 1265 (= AD. 1342 à 43), beschreven door FRIEDERICH in de *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Deel XVIII, en daarentegen *„Jawa-dwîpa"* nog in eene van 1216 (AD. 1294—95), afgebeeld bij RAFFLES op plaat 85 van zijne *History of Java:* zie FRIEDERICH, *Inscriptiën van Java en Sumatra*, in Deel XXVI van 's Gen. Verhandelingen; en vergelijk mijne uitgave der *Bråtå-joedå*, Deel I, (XXVII der Verhandelingen), blz. 44.

Batavia, Februari 1871.

A. B. COHEN STUART.

SNIPPERS.

DOOR

K. F. HOLLE.

(Vervolg van Deel XIX, afl. 4 en 5, blz. 489).

Godsdienstig vooroordeel.

I.

De inlander is mohammedaan, ja, maar grootendeels voor den vorm.

Besnijdenis, vasten, zich onthouden van in zijn oog onreine spijzen is voor de meesten álles; een gedeelte voegt er nog werktuigelijk bidden en naar Mekka gaan bij en daaronder zijn er ook die dieper voelen, die behoefte hebben aan iets hoogers, iets wat boven den mensch staat. En toch zoo uiterlijk als ze zijn, hebben zij allen een onbestemden eerbied voor het land van den profeet en wat van daar komt. Tout comme chez nous zal menigeen zeggen. Hij zou haast kunnen zeggen comme partout, want de mensch is eenmaal zoo; vorm speelt een groote rol, en kan het anders?

Doch genoeg op het punt van wijsbegeerte, waar „het eind niet van te zien is," ik schrijf slechts een snipper en over „vooroordeel."

Men wete dan dat een der zonen van den hoofdpanghoeloe van Garoet de reis van Bontekoe in het Soendaasch heeft vertaald en dat verhaal nog al opgang onder de Soendanezen maakt.

Als de kerk uit is en eenige hadjis en lëbes zitten gezel-

lig bij den panghoeloe, laat hij wel eens voorlezen en zoo eens de reis van Bontekoe. Onder de toehoorders was een hadji, een ouderwetsche, die even als de anderen aandachtig toeluisterde en door het verhaal werd medegesleept.

Toen het uit was, keek hij een oogenblik gewigtig in zijn schoot en viel toen vrij opgewonden uit: „Hoe jammer dat het geen *„arabisch"* verhaal is, het zou dan werkelijk mooi zijn."

Lachende deelde de panghoeloe mij dit geval mede, er bij voegende: „die is goed, maar zoo heb je er meer!"

II.

Dat had Bontekoe nooit gedacht, toen hij zijn reisverhaal schreef, dat het namelijk den Soendanezen nog stof tot opmerking zoude geven.

Wij zijn dan ook heel wat verder dan in 1620, ofschoon we nu nog veel verder hadden kunnen en moeten zijn.

Toen men op een anderen keer bij het voorlezen kwam aan den brand van het schip, en Bontekoe, geen redding meer wachtende, zijn ziel aan God beveelt, liet zich een ander hadji ontvallen: „Walanda koetan (*) djëro pikirna?" (hebben de Hollanders ook diepe gedachten?)

„Wie zegt het tegendeel?" antwoordde de panghoeloe. Ook als die hadji zijn er velen, ja de meeste inlanders gelooven, dat ons hart voor godsdienst gesloten is en wij slechts op wereldsch voordeel uit zijn. En wat wonder! Zoo als ik boven zeide, bij den inlander komt de godsdienst bijna geheel op vorm nêer en nu ziet hij ons niet ter kerke gaan, niet bidden, niet vasten, we hebben geen verboden spijzen: „hoe kunnen zulke lieden godsdienst hebben?"

(*) Denkelijk koewat-an. Koewat wordt schier in 't Soend. alleen gebruikt in den zin van sterk.

Als wij den inlander door onderwijs maar wat meer tot ons opgeheven hadden, en hij daardoor een beter inzigt in ons geestesleven had gekregen zou zijn uit domme zelfverheffing voortkomende onverdraagzaamheid er heel wat minder en onze invloed er evenveel meerder om zijn!

III.

Ons schrift werd vroeger voor haram gehouden; als een santri het leerde, zou de bliksem hem treffen.

Hier begint dit vooroordeel aardig te verdwijnen; verscheidene lëbes schrijven een mooije hollandsche hand.

Dwang, zachte dwang en vrije arbeid.

Ook daarvoor heeft de inlander gevoel en woorden.

Dwang noemt hij prentah = bevel; zachte dwang noemen wij wel eens „aanmoediging", de inlander „woeroek, papatah" = leering, leiding.

Vrije arbeid in algemeenen zin is soeka sorangan = eigen lust of wil; tegen loon, boeboeroeh, ngoeli.

Of de inlander ook onderscheid maakt?

Wel zeker, dit zal u uit dezen snipper blijken.

Eenigen tijd geleden kwam de vraag of de koffijkultuur bij betere betaling een vrije volkskultuur zou kunnen worden en dit leidde tot onderzoekingen.

Een wadana verzamelde de desahoofden en eenige oudsten en vroeg of ze bij eene hoogere betaling wel „vrijwillig koffij zouden willen planten."

Beraadslaging: Eindelijk trekt één de stoute schoenen aan en vat het woord op, om met vrij wat omslag tot de zaak te komen: Ja! ze wilden wel *vrijwillig* planten als de kompani beter betaalde, maar onder een conditie.

En die was?

Dat ze er niet toe werden *gedwongen*.

Dom antwoord zal welligt deze of gene zeggen; doch 't was zoo slecht niet gezien van die onnoozele Soendaneesjes.

Ze zeiden het niet, maar ze meenden: we willen wel vrijwillig planten, maar dan moeten we vrij zijn in onze keuze en werk; niet dat gedurig geseur van hoofden en ambtenaren, want dan gaat van die vrijheid de aardigheid af.

Was dat zoo slecht gezien?

Woordvorming en nieuwe woorden.

De reorganisatie van de Preanger-Regentschappen is nog niet eens tot stand gekomen of reeds is een vreemd woord overal bekend, heeft bijna burgerregt. 't Is het woord toelaha, dat ik niet dadelijk herkende, maar dat na opheldering bleek te zijn ons „toelage."

Zou het woord „korting" even gauw ingang vinden?

Ons contract (als ik hier „ons" mag gebruiken) heeft in het Soendaasch een heel andere beteekenis gekregen, zooveel als ons bolleboos.

„Hij speelt mooi op de gamëlan!" „Paingan, da kontrak! = dat mogt wat, hij staat er voor bekend!"

Kontrak is ook een partikuliere kultuuronderneming; soms ook de hoofddesa, in onderscheiding van de vlekken (babahan-tjantilan).

In 't Tjandjoersche bestaat het werkwoord ngamëner, d. w. z. wat vrijpostig een vrouw aanspreken. Volgens anderen een dandyachtig air aannemen of zich zoo kleeden, denkelijk: een Europeaan nadoen.

In 't Soekapoerasche hoort men wel eens sakèbor = schenkbord.

Voor een blikken trommel gebruikt men in de Preanger algemeen lesnar = lezenaar.

Sommige regenten hebben nog een soort huismandoor met name loperes, van het Spaansch of Portugeesch alferez.

Een enkele keer gebeurt het dat moeder en dochter te gelijk moedervreugde smaken; dit noemt men tjoenak, zijnde een zamentrekking van intjoe en anak.

Kaloewat zien de meeste Soendanezen voor Soendaasch aan en geven het de beteekenis van graf, ngaloewat = begraven. Zij weten niet dat het van 't Arabisch خَلْوَة komt, dat beteekent in een grot of zelfgemaakte kuil (pseudo-graf) boete doen, zich afzonderen.

Een vraag en een waarschuwing.

In het November-nummer (Jaargang 1870) van het Tijdschrift voor Ned.-Indie, komt een bijdrage voor van Prof. Veth (Vrouwen-regeeringen in den Indischen Archipel) en in die bijdrage vindt men op pag. 357 o. a. de volgende woorden: „Terwijl de inlander in den Archipel, eenige uiterlijke verrigtingen daargelaten, zich doorgaans weinig om den godsdienst bekommert, vertoont hij, wanneer de godsdienstige zin ontwaakt of door omstandigheden geprikkeld wordt, eene neiging tot vrome oefeningen en afzondering, die, behalve met zijn gemoedsaard, ook met de boetedoeningen en zelfkastijdingen der Hindoes samenhangt, maar ook in de vrome praktijken van den Islam, de zoogenaamde *i'tikáf* of godsdienstige afzondering, een punt van aanknooping vindt" en een paar regels verder „Als voorbeelden noem ik slechts de velerlei vrijwillige vasten; de *dikirs* (*dzikr*), bovenal het *tåpå*, of kluizenaarsleven in onthouding en zelfkastijding, *waarvan de Sanskrietsche naam den Hindoeschen oorsprong bewijst.*"

Deze laatste woorden geven mij aanleiding tot een vraag en eene waarschuwing.

De vraag: Zou men oppervlakkig doorredenerende uit de hier gebruikelijke en evenzoo van het Sanskrit afkomstige woorden *agama*, *naraka*, *doraka*, *sawarga*, *sambahjang* (*sëmbah hyang*), *ngadji* enz. ook niet kunnen komen tot het besluit dat het mohammedaansch van hindoeschen oorsprong is?

Ik geloof veeleer dat die overeenkomst van verschijnse-

len dieper moet worden gezocht en wel in den menschelijken aard, die bijna overal iets hoogers voelt, en daarmede de behoefte om dat hoogere aan te spreken (te bidden) of het door afzondering te naderen.

Past dus de eene toestand op den anderen, hoe ligt gebruikt men dan niet denzelfden naam bij totaal verschil van onmiddellijken oorsprong.

Ik weet zeer wel dat de heer Veth, evenzeer als ik, er tegen is, om alles wat met den Islam overeenstemt, uit den Islam te verklaren en ZEd. meermalen tegen islammanie gewaarschuwd heeft. Evenzoo begrijp ik dat ZEd. niet bedoeld heeft, dat de inlander alleen van den Hindoe de godsdienstige afzondering kon leeren.

Het is dan ook niet tegen den heer Veth dat ik schrijf, maar put ik alleen uit de aangehaalde woorden aanleiding, om hen, die hier in alles den Islam willen herkennen te waarschuwen, om toch niet te vlug en eenzijdig in hun oordeel te zijn en zich vooral niet door den naam alleen te laten medeslepen en daarop soms zeer gewaagde gevolgtrekkingen te bouwen. Evenzeer toch als de mohammedaan van den Ned. Indischen Archipel soms een woord van hindoeschen oorsprong heeft genomen, om een mohammedaansche zaak er meê aanteduiden, heeft ook het omgekeerde plaats gehad.

Het oude Vuurwapen van Jakatra?

In aflevering 1 van dezen jaargang komt een opstel voor van den heer Cohen Stuart, over een oud vuurwapen, en op blz. 76 zegt die heer omtrent den vermoedelijken ouderdom o. a. het volgende: „De eenige aera, waaraan hier kan gedacht worden, is de Indische van Saka, die 78 à 79 jaar bij de onze ten achter is, en tot de 13e of 14e eeuw na Christus zou terugbrengen. De schriftvorm schijnt zich tegen die gevolgtrekking niet te verzetten" enz.

Ik voor mij hecht hier wel aan den schriftvorm en zou

te oordeelen naar de alphabetten of schriftvormen, die ik uit de Soendalanden reeds onder oogen had, den tijd, waarop het geschut gegoten werd, althans de inscriptie er op werd gebragt, niet vroeger durven stellen dan de 16e eeuw.

Dat de *pĕpĕt* aan het begin van een verlengstuk, hetwelk veel van de lajar heeft, is voorzien, is niet alleen in deze inscriptie het geval. Ik trof reeds meerdere Soendasche alphabetten aan, waar zulks evenzoo standvastig het geval is.

Er staat dus Djajakĕtra, als de eerste letter niets meer dan de ꦏ is.

Zou het allereerste letterteeken instede van ꦗ niet een pada kunnen zijn? (*)

Karoenghal.

Er bestaat hier in de Soendalanden een vreemde gewoonte met betrekking tot het uithuwelijken van iemands kinderen.

In dezelfde volgorde, als ze het ouderlijk huis zijn binnen gekomen, moeten zij het verlaten, d. w. z. een jongere zuster of broeder mag niet vóor de oudere trouwen. Gebeurt dit, dan is de oudere „karoenghal" en brengt dit

(*) Daar heb ik het ook voor aangezien en de heer Winter zeker ook; want tot de letter ꦏ laat het zich bezwaarlijk brengen. Ik merk nu echter uit de vraag van den heer Holle, dat ik beter gedaan had, met er uitdrukkelijk van melding te maken, ook om te verklaren, hoe de lezing van Ronggo Warsito aan eene lettergreep meer komt. Dat de onderstelde *lajar* tot den *pĕpĕt* behooren kan, wil ik niet tegenspreken, schoon hij mij daarvoor wel wat rijkelijk lang voorkomt; maar dit kan ook voor een deel aan beschadiging te wijten zijn. Uit den schriftvorm op zich zelf zou ik ook niet tot een hooger ouderdom durven besluiten, dan de heer Holle doet, doch ook evenmin met zekerheid afleiden, dat de inscriptie niet een paar eeuwen ouder kan zijn; en kan dit niet, dan blijven nog de vermeende eeuwcijfers te verklaren.

C. S.

ongeluk; volgens sommige oude doekoens wordt men gek.

Een meisje vooral ziet er tegen op om „over het hoofd gesprongen" te worden, en zijn er redenen om het huwelijk van een jonger kind niet op dat van een ouder te laten wachten, dan laat men het oude met geweld trouwen.

Een zoon van een aanzienlijke bv. met een onaanzienlijk meisje, in afwachting dat hij later een beter huwelijk doet.

Een heel enkele keer laat de oudere zich „afkoopen", en is het in zulk geval een broeder, dan krijgt hij een kris (dit staat vast); terwijl een zuster op eene andere wijze wordt „omgekocht".

De mindere inlander is vrijgeviger op het punt van „voorbijgaan" dan de menaks, en menige traan is al door de dochter van een hoofd vergoten, als zij reden had te vermoeden, dat zij „karoenghal" zou worden. En moetjelief schreide dan braaf meê, vooral als het de dochter van een tweede vrouw (maroe) was, die „haar" dochter den loef zou willen afsteken.

't Is een dwaze gewoonte, die zeer is aftekeuren ook, want menig slecht gesorteerd huwelijk komt er uit voort.

Gelukkig dat de inlander gemakkelijk scheiden kan, hetgeen van den anderen kant ligtvaardige huwelijken in de hand werkt, die men bij ons nimmer aantreft; of zouden ook wij, trots den sterken band, soms ligtzinnig een huwelijk aangaan?

Ik laat het antwoord aan de getrouwden over.

Hoe de inlander over ons dansen denkt.

Hoe de oude heer Smits er over denkt hebben de meesten denkelijk gelezen (*) en dat de wals in den beginne

(*) Hij zegt o. a. dat als een mijnheer hetzelfde deed zonder muzijk met een fatsoenlijk meisje, wat hij nu doet met muzijk, hij den anderen dag zeker door haar broeder zou worden uitgedaagd of met de jufvrouw zou moeten trouwen.

vreemd werd gevonden weten zeker velen; Byron maakte een vrij fel gedicht op of liever tegen hem.

Gewoonte heeft hier echter het noodige gedaan, en slechts weinigen ergeren zich nu aan 't dansen, al ontaardt dit nu en dan wel eens in een ietwat woest vermaak.

Is het dan vreemd dat de inlander er van opkijkt? Vooral hij die nog weinige Europeanen zag, weet niet wat hij van de zaak moet denken.

Niet ligt zal dan ook eene Inlandsche van geboorte zich in den kring laten meêslepen. (Men bedenke dat ze geen corset dragen). Niettemin gebeurt dit een heel enkele keer en daaraan heeft deze snipper zijn aanzijn te danken.

Op zeker feest danste de dochter van een inlandsch hoofd mede en vroeg een controleur aan een patih, die met hem stond toe te kijken: wel patih! vin je dit nu niet aardig? De patih antwoordde niets, maar glimlachte eventjes.

Nu patih vin je het dan niet goed?

Goed, zeker mijnheer, doch nog beter om het te laten.

En waarom dan?

„Hilang aroemnja toewan" (de fijne fleur gaat er af mijnheer!) was de bekentenis, die ten laatste het inlandsche hoofd werd afgedwongen.

Zou hij het vers van Byron hebben gelezen?

———

Een andere keer gaf een regent een feest in een streek, waar men nog nooit Europeanen had zien dansen.

Daar het feest een groot feest zou zijn, waren duizende menschen uit de distrikten naar de hoofdplaats gestroomd. Groot was hunne verbazing mannen en vrouwen als halve dollen in de voorgallerij te zien rondvliegen.

Sedert noemt men dit feest ter onderscheiding van andere feesten, „het feest toen de heeren en dames zamen worstelden," (basana toewan djeung nonja gëloed).

Die onnoozele menschen! maar 't waren dan ook bergmenschen.

Hij is aan 't eten.

Sidin! Sidin! „Lagi makan toewan!" Wel dit en dat, heb je ooit zoo'n brutaliteit gezien? „Mijnheer" eet en daarom moet „ik" wachten; heb je ooit zoo iets gezien van je leven?!

Ja zoo iets is meer gezien, het is zelfs adat, dat men iemand, die aan 't eten is, niet stoort, al is hij nog zoo min; wat meer zegt, ook in andere oostersche landen, met name o. a. in Egypte.

In een werk over dat land las ik onlangs, dat de Onderkoning met een hoogen europeschen gast een bezoek bragt aan de geneeskundige school. Toen zij daar aankwamen werd hun eerbiedig gezegd dat de studerende jeugd aan het eten was. „Dan zullen wij wachten" zeide de Onderkoning (die voor zijn ondergeschikten lang geen familiaar heer is) en dat deed hij.

Zijn gast vernam later van een ander, dat het in Egypte adat is, dat men niemand van zijn eten jaagt, al is degeen, die hem noodig heeft, nog zoo'n groot heer en de etende zelfs een slaaf.

Dit bragt mij tot het schrijven van dezen snipper; welligt bespaar ik sommige heeren, die onbekend met de adat zijn, soms een bittere verontwaardiging. Zoo heel slecht is trouwens die adat niet, ook wij willen niet gaarne van tafel geroepen worden; als Sidin nu maar niet elk oogenblik „aan 't eten is."

De Chinezen in vroegeren tijd op Java.

Van Dr. G. Schlegel komt in afl. 1 van dit deel van het tijdschrift een opstel voor over de betrekking welke in vroegeren tijd tusschen Java en China bestond. (*)

(*) Sili basala in de noot op bldz. 16 moet worden gelezen sili batara, waarmede de Chinesche uitspraak sili patala overeenstemt. Zie pag. VIII der Bijlage.

Ook in een der oude Soendasche lontar MSS. (dat bedoeld bij B op pag. 453 van Deel XVI van dit tijdschrift en daterende van A°. D°. 1518—19) wordt van China en de Chinezen melding gemaakt.

Op blad 33 lees ik: „Ini ma oepama djanma tandang „ka tjina, heubeul mangkoek di tjina, njaho di karma „tjina, di tjarek tjina, di polah tjina."

Hier is ongelukkig het stuk geschonden, maar toch blijkt er uit, dat er in vroegeren tijd drukker verkeer met China moet zijn geweest en zelfs Soendanezen naar China gingen en daar de taal leerden, zooals men uit de vertaling van bovenstaande woorden kan ontwaren: „En wanneer nu lieden naar China gaan, lang in China verblijf houden, bekend zijn met de goede eigenschappen der Chinezen, de taal der Chinezen, de manieren der Chinezen."

Nog een bewijs voor het drukke verkeer met China in vroegeren tijd kan men putten uit de menigvuldige opgravingen van chineesch porselein, waaronder soms heele fraaije stukken: schotels, borden, kopjes, oliepotjes en dergelijke, en wel soorten, welke nu niet meer worden aangevoerd.

Wat zou Java zonder het monopoliestelsel der Compagnie, waarvan wij nog maar half verlost zijn, niet zijn geworden? Men zal zeggen: Nu eet de inlander van in Europa gemaakte schotels en borden en drinkt uit id. kopjes; doch ik vraag: zou er niet heel wat meer handel zijn en daardoor veel meer ontwikkeling der nijverheid, van den landbouw vooral?

Het merk van den duivel en van de Compagnie.

De schotels en borden doen mij aan een malle vrees denken, die eenige jaren geleden in de Preanger heerschte. Er werden toen (denkelijk voor het eerst) borden en kopjes ingevoerd, waarin zich drie puntjes vertoonden, zijnde de nagelaten indruk van de stiftjes, waarop het aardewerk was te droogen gesteld, alvorens het den oven inging.

Als een loopend vuurtje ging het praatje rond, dat die stipjes de tapak setan (het merk van den duivel) waren, en menig onnoozel moedertje dacht dat ze door den aankoop van dergelijk aardewerk, even zoo vele paardjes van Troje had ingehaald.

De vrees verliep langzamerhand, echter niet zonder dat hier en daar er zich een hoofd meê had bemoeid.

Van loopend vuurtje gesproken, weet gij wel waarde lezer, wat men vertelde toen de vaccine werd ingevoerd? Dit was het „merk der Compagnie", en ieder jongetje dat gemerkt was, moest later als soldaat dienst doen. Een soort landwehr. Velen vlugtten de bosschen in.

Droevig genoeg zijn zulke praatjes als ze den bestuurders niet ter oore komen; niet zelden valt daardoor een goede maatregel in 't water.

Toen de telegraafdraad gespannen werd, heette het, de aarde wordt gemeten, en als de twee einden van den draad aan elkaar komen en de omtrek bekend is, valt de aarde in tweeën en hebben wij den ondergang der wereld (lëboer kiamat).

Ook hierdoor ontstond voor een korten tijd spanning en werd er op aanraden van enkele hadji's extra gebeden. Waar praatjes al niet goed voor zijn!

Jan, Piet en Klaas.

Ook de inlander heeft zijn Jan, Piet en Klaas. De Soendanees heeft daarvoor Si Dadap en Si Waroe. Voor santri's zijn die namen te wereldsch; zij zeggen Si Oemar, Si Djaed. زَيْد

De Bantammer zegt Si Abdoel, Si Goendoel en de Javaan Si Tjitra, Si Wongso.

Evenzoo is „dinges" niet vergeten, zoowel voor personen als voor zaken. Toen ik voor het eerst in de Soendalanden kwam, nam ik dikwerf een Soendanees meê op

de jagd. Als ik hem den naam van een vogel vroeg, was het altijd: manoek „anoe" en kostte het heel wat moeite den waren naam er uit te krijgen. Ki anoe, nji anoe, si anoe hoort men dikwerf genoeg.

Een aardige zamenstelling met si is: Si noe boga awi = de eigenaar van de bamboe. Ook wordt si wel eens voor meer abstracte zaken gebruikt bv. si „leutik" tiloe kali ngagowengna, si „gĕde" kakara meunang sagoweng = het kleine (rad) doet 3 omwentelingen tegen éene van het groote; of si atji beusi tjampoer djeung atji reueuj = de quintessence van het ijzer vermengt of vereenigt zich met die van de looistof enz.

Poen wordt hier wel eens gebruikt om een heele kampong aan te duiden: poen tjilimoes = de lieden van Tjilimoes of zoo als wij zouden zeggen: Tjilimoes. Ook een paard wordt poen als zijn meester een groot heer is.

Waspada, 28 Febr. 1871.

DE BOEDDHISTISCHE TRIEMOERTI OP JAVA,

VOORGESTELD

IN DEN TEMPEL TE MĔNDOET

DOOR

F. C. WILSEN.

Het is algemeen bekend, dat van tijd tot tijd, op Java, gedenkteekenen uitgegraven of door toeval blootgelegd worden, die afkomstig zijn uit den ouden tijd en sprekende bewijzen geven, dat hier een groot, zeer kunstminnend en verstandig volk moet geleefd hebben. De trappen naar de Diëng en aan de Soembing, de tempels aan den voet van de Merapi en, vooral de tempel van Mĕndoet, staven dit beweren volkomen.

Is de geschiedenis der ontwerpers van deze bouwwerken te niet gegaan, met de toenmaals geleefd hebbende generatiën, niet alzoo is het gesteld met de voortbrengselen der kunst. Kunnen wij ook niet de geslachtslijsten van hen opnoemen, die toen de scepters zwaaiden over de kunstvaardige volkeren, met te meer zekerheid kunnen wij op de grootheid wijzen, welke, in onvergankelijke lapidaarstijl, van dezen tijd spreekt.

Naast Boro Boedoer en Brambanan verdient hier Mĕn-

doet het eerst genoemd te worden. Heb ik het reeds voor twintig jaren gewaagd de sluijer op te ligten, die ten opzigte van Boro Boedoer's tekst, de basreliefs, er over uitgespreid lag, zoo is het nu, dat ik den aandachtigen lezer vriendelijk verzoek, om mij van Boro Boedoer naar Mĕndoet te willen volgen, ten einde ook daar te onderzoeken, in hoe ver er tusschen beide bouwwerken en de leidende gedachte, van zeker geloof, eenig verband bestaat, en welk van beiden het eerst genoemd moet worden.

Begeven wij ons voor het bouwwerk, zoo zien wij onmiddellijk, dat het, in de hoofdzaak, zoowel van buiten als van binnen, zijne oorspronkelijke gedaante behouden, en alleen het dak of de piramidaal toeloopende sluiting, van boven, verloren heeft.

Is dit ook, bij de beschouwing van het geheel, voor den beminnaar der fraaije kunst, te bejammeren, zoo oefent het toch geen invloed uit op de beoordeeling van de voorheerschende gedachte, die ons hier moet leiden.

Opmerkenswaardig is het echter, dat het gebouw vier ellen beneden den beganen grond staat, of beter gezegd, dat het terrein, rondom den tempel, sedert diens opbouw, vier ellen hooger is geworden. Daar de grond uit verweerde, vulkaansche asch bestaat; de vulkaan Merapi, in vroegere tijden en nog kort geleden, dikwijls, diergelijke asch, in verbazende hoeveelheid uitbraakte en van zich wierp, tot ver in de Bagelen ja zelfs tot Tjilatjap; en geheel Mĕndoet nog voor vijftig jaren zoo onder deze stof bedolven lag, dat de bewoners der omstreken er niets van wisten, zoo is dit verschijnsel ligt te verklaren. Door den resident Hartman werd de opgegraven tempel, tot aan den beganen grond, van zijn dekkleed bevrijd, en hij liet rondom het nog bedolven blijvend voetstuk, eene zes ellen breede en vier ellen diepe gracht graven, zoodat men thans het gebouw in zijn geheelen omvang kan zien. (*)

(*) Dit geschiedde in het jaar 1835.

Over deze gracht ligt eene bamboezen brug; zonder deze zou men, om den trap tot den ingang te kunnen bereiken, naar beneden moeten dalen, waar hij begint. Hij bestaat uit veertien, een-en-dertig duim hooge en breede treden, en heeft eene geheele breedte van vier ellen en negen-en-zeventig duim.

Deze trap geleidt op eene, een en een vierde el breede, rondloopende, naar buiten door eene, een el hooge balustrade, afgeslotene galerei, en van daar, door eene twee el en veertien duim breede poort, naar het binnenste van het gebouw.

Het gebouw zelf is twaalfhoekig; in het geheel 24 ellen breed en, van af het piedestal tot aan het begin van het dak, 16 el hoog. Dit heeft hoogstwaarschijnlijk nog eene hoogte van p. m. 6 ellen gehad, zoodat men 24 ellen voor de primitive hoogte zal mogen aannemen.

De ingang bevindt zich aan de noordzijde, die, voor het grootste gedeelte, zwaar geleden heeft. Echter is de zes ellen lange voorpoort nog goed in stand gebleven, wat ook het geval is met de aan weerskanten aangebragte basreliefs.

De overige drie, met hooge beeldwerken bedekte fronten van den tempel, vertoonen, wel is waar, zeer vervaarlijke scheuren, doch laten zich zonder veel moeite verklaren, daar de basreliefs zelf weinig geleden hebben.

Het geheel heeft een indrukwekkend voorkomen, en is, als het ware, bezaaid met beeldwerken, versierselen en arabesken. Nergens komt de bouwtrant der Hindoes, in al zijn eigendommelijkheden en schoonheden, zoo volkomen uit als hier op Mëndoet. Vooral goed behouden is het lijstwerk van het vroeger bedolven voetstuk, dat, gedurende zoo vele eeuwen, afgescheiden van den vernielenden invloed der atmosferische lucht, maar weinig verweerd is.

Aan dezelfde omstandigheid hebben wij het ook te danken, dat de in de binnenruimte van den tempel staande

kolossale beelden (*) nog zoo gaaf en glad van oppervlakte gebleven zijn.

Aan de buitenkanten van den grooten trap, en regts en links van den ingang, bevinden zich 16 basreliefs van verschillende afmetingen.

De fronten van het gebouw vertoonen drie groote en verscheidene kleine basreliefs, waarvan voornamelijk de drie grootste onze aandacht trekken, daar zij zuiver brahmanisch zijn, terwijl het hoofdonderwerp van het geheel, de in het binnenste zich bevindende, achttien voet hooge, kolossale statue, een Boeddha voorstelt.

Het verdient tevens niet onopgemerkt te blijven, dat wij, aan de fronten van den tempel Bålå Dewå, staande op het plateau Diëng, insgelijks zuiver brahmanische voorstellingen herkennen, maar echter noch daar, noch elders op het plateau, bij de vele gevonden beeldwerken, een Boeddha gevonden hebben.

Dit tezamengaan der vertegenwoordigers van het Brahmanismus en het Boeddhismus, op den eenen kant, zoo als het zich te Brambanan, Mëndoet en gedeeltelijk ook op Boro Boedoer laat waarnemen, en dit uitsluitend Brahmanisch karakter van de Diëng, is zeer opmerkenswaardig en leidt tot de gevolgtrekking, dat zich het Boeddhismus op Java niet zuiver gehouden heeft, maar teruggekeerd is tot Brahmaansche uiterlijkheden; echter met dien verstande, dat de Brahmanische goden steeds ondergeschikt bleven aan den wijsgeer Boeddha en, als door zijne intelligentie overwonnen, alleen naast hem figureerden.

De geschiedenis der verspreiding van het Boeddhismus op het vaste land van Indië doorbladerende, stoten wij

---

(*) Zonderling klinkt de opmerking van dominé Buddingh, dat twee dezer beelden vrouwen zouden voorstellen. Zie hieromtrent Tijdsch. v. N. I. 1e j. II, pag. 399.

spoedig op dezelfde verschijnselen en vinden daar de oplossing van het onderwerpelijke vraagstuk voor Java.

Want, hoe veel aanhangers Boeddha, bij zijn leven, door het prediken van zijne zuiver humane denkbeelden ook verworven had, hoezeer hij ook tegen alle vereering van beeldwerken te velde trok, moesten zijne opvolgers toch spoedig die spiritualistische rigting verlaten en wederom omzien naar het materialistische, meer op de zintuigen van het volk berekende beeld- en symboolwerk der Brahmanen-godsdienst. De oude goden der triemoerti werden dus wederom voor den dag gehaald, omgeven met alle mogelijke attributen, maar niet om de hoogste of uitsluitende vereering te ondervinden, doch alleen met het doel om aan Boeddha zelfs meer luister te doen bijzetten. Zoo liet de koning Doesthagâmani, bij het opbouwen van de Maha-stoepa te Anoeradhapoea, de brahmanische goden rondom het beeld van Boeddha plaatsen, daardoor diens superioriteit boven hen willende te kennen geven. (*)

En zoo laten zich meer diergelijke voorbeelden aanhalen, die allen met genoegzame zekerheid aantoonen, dat de Boeddhisten het spoedig, na Boeddha's dood, niet versmaadden om zich, ten dienste van hunne uiterlijke godsdienst, van de oude goden en hun nasleep te bedienen.

Daarom staan wij, hier op Java, dikwijls tamelijk verlegen, wanneer wij het eene zonder het andere willen verklaren. Maar waar daadzaken en de geschiedenis van Indië zoo luide tot ons spreken, mogen wij niet meer daarbij blijven stilstaan en moeten, den rationeelsten weg volgende, onmiddellijk, het eene uit en met het andere verklaren.

Van dit standpunt uit zal ons weinig meer zoo raad-

(*) Zie Lassen, Ind. Alterthk. deel II, pag. 420, en verder over koning Açoka's bouwwerken, bij denzelfden, pag. 265.

selachtig toeschijnen, als dit vroeger, bij het grootste gedeelte onzer archeologen, het geval was, en zal het verwijt van zelfs wegvallen, aan mij, door den Heer Dr. Friederich gedaan, dat ik boeddhistische en brahmanische ideën ineensmolt. (*)

Wat ik echter, in het jaar 1851, nog maar schoorvoetende waagde te vermoeden, laat zich nu met afdoende bewijzen staven en hiertoe moet de tempel van Mëndoet het middel worden.

Treden wij maar onmiddellijk de poort binnen en beschouwen wij de kern van het geheel. Wij vinden hier drie kolossale steenen beelden, waarvan het middelste een Boeddha is, die, van zijn voetstuk gevallen, in eene ietwat schuinsche rigting, doch met het hoofd omhoog, ongeveer in het midden ligt van de beide overige beelden. Dezen zitten nog, in volle glorie, op hunne lotuskussens, hoog boven de prachtig bewerkte voetstukken.

Boeddha zelf heeft vroeger op een iets hooger piedestal, voor het midden van den tegenover den ingang zich bevindenden muur gezeten. Hij zit namelijk, maar niet zoo als in de nissen van Boro Boedoer met ondergeslagen, maar met afhangende beenen, zoo als wij gewoon zijn te zitten.

Gehuld in het lang afhangende kleed, het korte hoofdhaar in vele krullen gedraaid, aan het voorhoofd, vlak boven den wortel van den neus, het verheven krulletje of derde oog van Wisjnoe vertoonende, met lange naar beneden getrokken ooren en zonder eenig versiersel, herkennen wij de type van Boeddha. Maar buitendien zijn nog de handen en het aangezigt hoogst eigenaardig gehouden. Dit vertoont stille, innerlijke tevredenheid, kalmte en zekere behagelijke rust. De gelaatstrekken zijn vol en veel te vol voor iemand aan wien men groote geestelijke hoedanigheden zoude kunnen toeschrijven. Som-

(*) Zie Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenkunde, deel I, 1853, Afl. 7.

mige Italiaansche schilders hebben, gedurende de middeleeuwen, hunne beelden van heiligen met diergelijke hoofden voorzien. Lijden en sterven stond daarop minder te lezen als eene geduldige onderwerping aan hetgeen er met hen gebeuren moest en de zekerheid op eene gelukkige toekomst te kunnen rekenen.

De tot voor de borst opgeheven handen vertoonen dezelfde houding als de in de klokken van het bovenste terras op Boro Boedoer zittende Boeddha's vertoonen.

De vingers van de regter buigen zich zachtjes tot aan de opgerigte vingers van de linker hand neder, om op deze, als het ware, de eene of andere gedachte te willen nederleggen of in rij en gelid te stellen naast eene reeds blootgelegde of voorgedragen eerste gedachte.

Een professor in de wijsbegeerte, die aan zijn auditorium een filosofisch stelsel ontwikkelt, zoude ligt genegen zijn, in den loop van dit ontwikkelings-proces, zijne handen zoo te houden.

Daarom heeft ook de indische kunstenaar den leeraar Boeddha op deze wijze voorgesteld. Door ons begrijpelijk te maken, dat hij zijne leer voordragende voorgesteld is, wordt hij tevens de vertegenwoordiger van deze leer of degene uit welke de leer voortvloeit, de bron.

Regts van Boeddha zit, op een fraai gebeeldhouwd voetstuk, een soort van zetel of dampar, eene koninklijke gestalte, wier regter voet op een klein uit lotus bestaand, elastiek voetenbankje rust, terwijl het linker been horizontaal onder het ligchaam aansluit. De geopende regter hand ligt, met haar rug, op de regter knie, terwijl de linker, met de zacht omlaag gebogen vingers, op eenigen afstand van de linker borst gehouden wordt.

Iemand, die eene bekende zaak nog beter wenscht toetelichten, een stomme vooral, wien het aan woorden ontbreekt, om zich daardoor verstaanbaar uittedrukken, kan de handen niet beter houden, niet beter aantoonen, dat

hij bezig is iets uitteleggen. Want, terwijl de eene geopende hand de thesis blootlegt, wordt door de andere de verklaring bijgevoegd. Ook dient men niet over het hoofd te zien, dat in het hoofdtooisel van dit beeld eene kleine nis aangebragt is, waarin een Boeddha-beeld zit.

Dit versiersel, dat bij andere beelden op Boro Boedoer door een edelgesteente, een relikie, klok of een lingam vervangen wordt, moet hier een symbool zijn, dat den drager van het beeld ook tevens tot den drager van de Boeddhaleer maakt.

Het derde, links van Boeddha en tegenover het reeds genoemde, zittende beeld, vertoont insgelijks eene vorstelijke gestalte, evenzoo op een lotuskussen zittende. Bij haar rust echter de linker voet, beneden, op het voetenbankje en wordt de regter onder het ligchaam gehouden. Dit is stellig door den kunstenaar met het doel gedaan om aan den beschouwer te doen begrijpen, dat het er volstrekt niet op aankomt hoe zijne beelden de voeten nederzetten, maar men beter doet op de houding der handen te letten. En werkelijk heeft de kunstenaar, hier, geen tweede offer aan de symmetrie mogen brengen; want de linker hand steunt, uitgestrekt, naast de dij, op het kussen, terwijl de regter ter hoogte van de borst, zoo met de palm naar omhoog gekeerd is, dat de duim aan de middelvinger aansluit en de wijsvinger, uitgestrekt, naar omlaag wijst.

Zegt eerstgenoemd beeld, „zoo laat zich de zaak uitleggen", zoo steunt het laatste op de leer van Boeddha en de daarover gehouden uitlegging roepende: „zoo is het!"

Deze beide koninklijke beelden nog meer van naderbij beziende, bemerken wij, dat zij van hooge en zeer fijn uitgewerkte hoofdtooisels, prachtige oorbellen, arm-, hals- en voetringen voorzien, en verder alleen met een sarong bekleed zijn, die, door vele banden en kettingen om de heupen vastgehouden wordt. Achter het hoofd is eene

kolossale, bladvormige glorie bevestigd, die tot aan de schouders rijkt en op het bovenste gedeelte van den rug der zitplaats rust. Aan wêerskanten daarvan en op de hoogte van het lotuskussen, is een kleine, liggende olifant aangebragt, op wiens rug een leeuw staat, die eene gouden halsketting draagt. Boven diens hoofd rust, vastgemaakt aan de rugleuning, het monsterachtige hoofd van een reusachtige visch of ander ondier, wiens wijdgeopende muil eene reeks van tanden vertoont. Een tros van zaadkorrels, voortkomende uit eene boven aan het hoofd vastzittende lotusbloem, hangt tot aan de onderkaak van dit monster.

Beide koninklijke figuren vertoonen, even als Boeddha, rondom den hals, drie met de onderkin paralel loopende plooijen, eene voorwaarde voor boeddhistische heiligheid of van de Arhats (de geluksstrepen).

Daarenboven merken wij nog op, dat het regts van Boeddha zittende beeld versierd is met eene, van de linker schouder naar de regter zijde hangende sjerp, terwijl het andere beeld, in plaats daarvan, de Brahmanensnoer vertoont. Beiden dragen, op elke schouder, drie drievoudig gekrulde haarvlechten. Het linker beeld draagt nog, aan de pink van de linkerhand, een zware ring, van den bekenden vorm der Boeddha-ringen, zoo als wij ze op Java bezitten.

Voeg ik hier nog bij, dat de oogen van alle drie beelden gesloten zijn; dat een naauwelijks optemerken glimlach over de aangezigten verspreid is, en dat de uitdrukking der physionomiën de overeenkomende Nirwana-type vertoont, dan vermeen ik eene voldoende beschrijving er van gegeven te hebben.

Nu rijst de vraag, met wie wij hier te doen hebben. (*)

(*) Het kinderachtige sprookje, door mij in het tijdschrift van Ind. taal-, land- en volkenkunde, deel I, 1853, pag. 291 verhaald, zal ik hier maar niet nog eens vertellen.

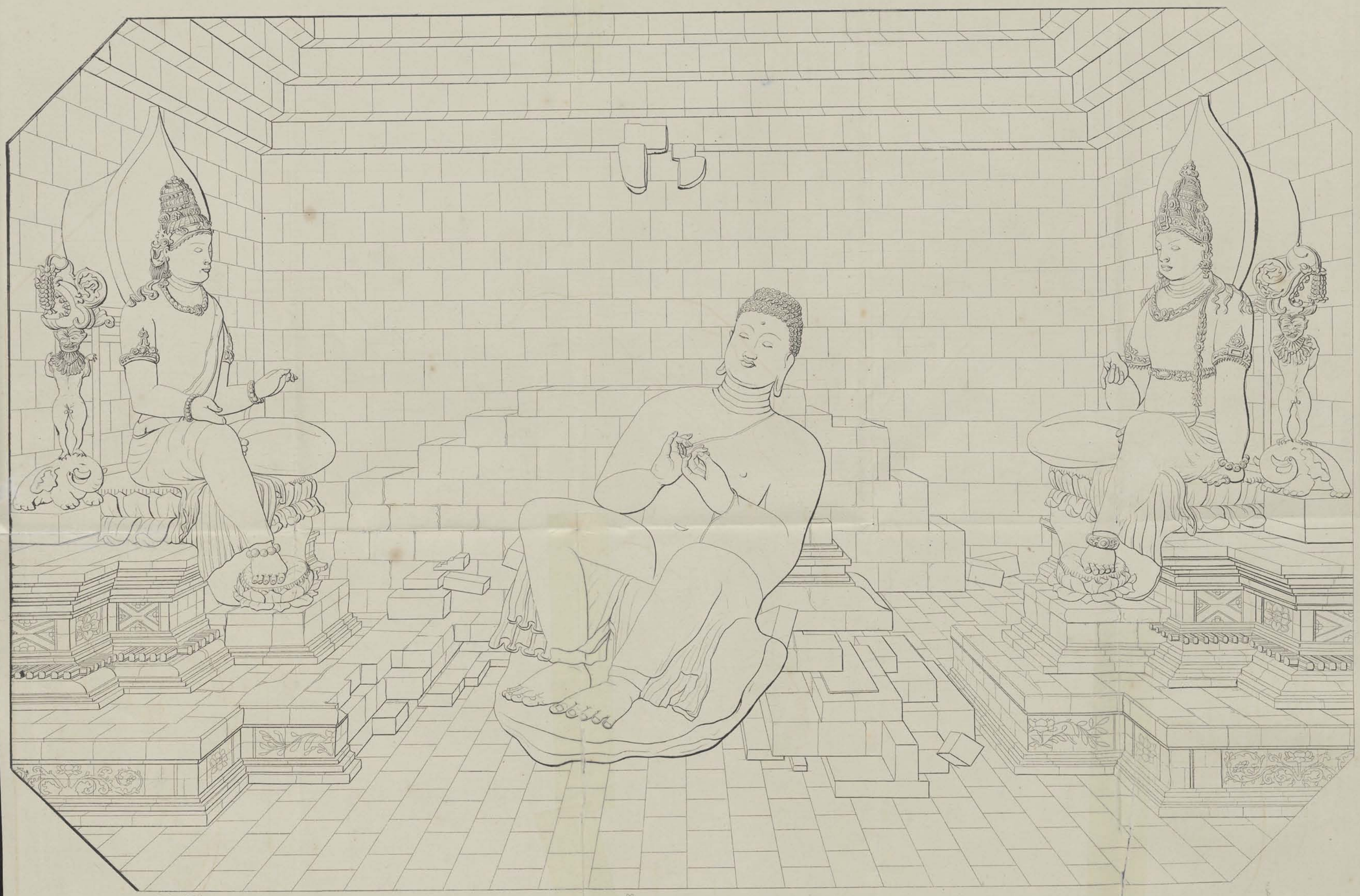

F. C. Wilsen.

MENDOET.

Het antwoord luidt:

Het kan zijn: 1°. Boeddha met zijn zoon Rahula en neef Ananda of,

2°. de Boeddhistische drieëenigheid:

a. Soetra-pitaka

b. Vinaja-pitaka en

c. Abhidharma-pitaka; of wel:

3°. de Boeddhistische triemoerti of het voortreffelijke drietal, waarin alle heil en geluk der menschheid te zoeken is, en dat voorgesteld wordt:

a. door Çakja Moeni of Boeddha,

b. Dharma of de wet en leer, en

c. Sangka of de geestelijke vereeniging.

Buitendien zou men nog zoo voetstoots kunnen zeggen: „Boeddha zit hier in het midden van twee koningen;" blijft de vraag: wie zijn er mede gemeend?

Laten wij zien in hoe ver wij gronden vinden om ons met een dezer meeningen te kunnen vereenigen.

Dat het middelste beeld Boeddha voorstelt, lijdt geen den minsten twijfel, want alles, wat wij van den vertegenwoordiger van het Boeddhismus weten, vinden wij hier, in den Boeddha van Mĕndoet, vereenigd. Daarom behoeven wij alleen naar de verklaring der beide koningen te zoeken.

Dat het koningen moeten zijn, die zijne leer aangenomen hebben, is zeer natuurlijk, want men zal den stichter van het Boeddhismus, in ieder geval, eerder tusschen twee steunpilaren van zijne leer dan naast twee anderen gesteld hebben, die tegen deze leer waren. Ook getuigt hun, met Boeddha's goedig aangezigt overeenkomend voorkomen, al dadelijk, meer voor het eerste dan voor het laatste.

Dit aannemende, zoeken wij nog in de geschiedboeken, maar vinden, in stede van twee, een getal van meer dan twintig vorsten, die men daarmede zoude kunnen bedoeld hebben. Wij blijven dus, in ieder geval, nog verder vragen

of er Açoka, Vikramadita, Mahendra of Doesthagami, of wel een paar van die koningen gemeend zijn, die de eerste waren, welke zijne leer aangenomen hadden, zoo als Bimbisari, Prasenagit, Roedrajana of anderen die wij kennen. Ook de oude Hindoevorsten van Java zelven, waaronder Dewå Kesoemå en een aantal twijfelachtige namen kunnen gerekend worden, zouden het regt hebben, de plaatsen van eerstgenoemden intenemen, zoo dat het zeer moeielijk zou zijn, onder allen eene keuze te doen, die tevens de niet gekozenen zou bevredigen.

Wij moeten ons derhalve, ondanks deze rijkdom van gegevens, tot het meer algemeene wenden; ik bedoel niet naar namen maar naar zaken en begrippen.

Hier weten wij dat Kasyapa, na Boeddha's dood, als zijn voornaamste leerling met vijf honderd Bhixus of geleerde en regtschapen Boeddhisten, naar de stad Radjagriha trok en daar, in den tijd van zeven maanden, met behulp van anderen, de heilige geschriften of Soetra's te zamenstelde; t. w:

de Soetra-pitaka of de uitspraken van Boeddha zelf, stelde zijn neef Ananda zamen;

de Vinaja-pitaka, de Bhixu Oepali, men noemt ze ook de tucht of wet, en

de Abhidharma-pitaka of het filozofische of beredeneerende gedeelte, dat door Kasjapa zelf vervaardigd werd.

Stellen wij, tegenover deze Soetra's en hunne zamenstellers, nog de leerstelling der Boeddhistische trimoertie, waarin Boeddha, in geestelijken zin, het middelpunt was, terwijl Dharma als de wet en Sangka als de filosofie of uitlegging beschouwd werden, zoo behoeven wij niet lang te zoeken, om ons te overtuigen, dat het stelsel, omtrent de beide drieledige gedachten, een en denzelfden oorsprong heeft en, buiten twijfel, in de Brahmanische triemoerti zijn voorbeeld had.

Het bewijs hiervoor ligt zoo nabij, dat ik er, voor het

oogenblik, over heen stappen wil, om vooreerst niet van de hoofdkwestie af te dwalen.

Ik neem derhalve als waar aan, dat wij hier alleen met de boeddhistische triemoerti te doen hebben, waarvan Çakja Moeni of Boeddha de hoofdgedachte of het punt van uitgang is. De beide personifikaties van Sangka en Dharma of de tucht en filosofie, worden hier door vorsten en niet door Bhixus of geleerde Boeddhisten of kluizenaars voorgesteld, zoo als het hoogst waarschijnlijk kort na Boeddha's dood zoude geschied zijn. Daar echter het Boeddhismus alleen onder de vleugelen van eene sterke koninklijke magt vermogt te bloeijen en steeds, in een tegenovergesteld geval, door de Brahmanen onderdrukt werd, zoo is niets natuurlijker, dan dat men tot de dragers, van de beide andere ideën der triemoerti, koningen koos.

Dit mag te minder verwonderen, daar wij weten, dat vrome vorsten, die zich met hart en ziel aan de vereeniging der Bhixus of zoogenoemde geestelijke bedelaars aansloten, zonder van hun hoogen rang afstand gedaan te hebben, een bijzondere eer genoten, en als de voornaamste beschermers van het geloof aangezien werden.

Dus, wie van hen hiermede ook gemeend moge zijn, zoo verhinderen ons noch de onbekende, noch een der bekende namen van boeddhistisch gezinde vorsten, te kunnen vaststellen, dat hiermede, als hoofdvoorwaarde het geestelijke ambt verbonden was, om, naast Boeddha, de uitvloeisels van zijn leerstelsel, Dharma en Sangka, of de slotsteenen van de triemoerti, de hengsels van de drieëenheid, te vertegenwoordigen.

En moeten de aan hunne zitplaatsen, bij wijze van wapendragers, aangebragte symbolen, olifant en leeuw, niet wijsheid en kracht beteekenen, terwijl onder hun invloed en, gedragen door den vorst der dieren, het zaad van de leer voortkomt uit het monster, dat de wereld dreigt te verslinden?

Voorwaar, het Boeddhismus heeft zich spoedig, na Boeddha's dood, met open armen in de symbolijk van het Brahmanismus gestort en daarin, gaandeweg, eene grootere handigheid verkregen als het dit ooit te voren gehad heeft.

Dit doende zocht het de ongelooflijke wonderverhalen der Brahmanen te overbluffen; nam niet alleen de geheele Dewâloka, met alle goden in beslag, maar bevolkte deze nog buitendien met de gewrochten van eigen vinding.

En zoo komt het, dat zich het Boeddhismus, bij deze spekulatieve zucht tot veranderingen, spoedig in vele secten splitste, die, naar den landaard der belijders en na den aard der voornaamste zendelingen en vorsten, in vele dingen grootelijk van elkander verschillen.

Wanneer echter de Brahmanen overal zuiver pantheïstisch gedacht hebben, zoo scheurden zich daarentegen de Boeddhisten spoedig van deze idee los. Zij braken alle gemeenschap van het geschapene met het goddelijke af, aan ieder mensch, zonder onderscheid van stand, den weg openende, om door aanwending van zijne zedelijke kracht tot volkomenheid te geraken.

In China bleef dit syncretismus het eigendom van enkele filosofen, in Nepaul echter werd het tot volksgeloof.

Hier denke men zich, in het begin van de wereld, Adi-Boeddha, bij wien het verlangen ontwaakte om zich uit het enkelvoudige in het meervoudige te verdeelen.

Adi-Boeddha met dit verlangen (Pradjna) vereenigd, werd Pradjna-oepaja, dat wil zeggen Siwa Sakti of Brahma-maja.

Zoodra zich het verlangen van vermenigvuldiging nog meer ontwikkeld had, vloeiden vijf vormen of wezens daaruit voort, de vijf Boeddhas der beschouwelijkheid of de Dhyani Boeddhas genoemd.

Alle goden der Brahmanen-religie, zelfs de drie hoogsten, treden, zoo als de overige wereldgeesten, van Indra's rijk, als aan deze Boeddhas ondergeschikt op. (1)

(1) Zie ook W. von Humboldt, über die Kawi-Sprache; D. I.

Moge mij de beschouwer nu naar den buitenkant van den tempel volgen, opdat wij het zoo even verhaalde aan de basreliefs kunnen toetsen.

Drie groote beeldwerken, elk van vier ellen hoogte en vijf ellen breedte, de drie fronten des tempels innemende, zullen ons op de hoogte der zaak brengen.

Het middelste, op de tegenovergestelde zijde van den ingang, stelt voor Pradjna of het goddelijke, gepersonifiëerde verlangen. Op het linker groote basrelief zien wij Siwa Sakti en tegenover haar, Brahma-maja. De Adi-Boeddha zit in den tempel zelf in zijne drie vormen; de Dhyani Boeddha's vinden wij te Boro Boedoer op de galereien, van elkander alleen door de houding der handen verschillende.

Ik moet er hier reeds op wijzen, dat tusschen Mĕndoet en Boro Boedoer het naauwste verband bestaat, en dat laatstgenoemde tempel niets meer en niets minder is als een vervolg op de eerste.

Naar Mĕndoet terugkeerende, bezien wij vooreerst het groote basrelief, aan de oostzijde, zoo als reeds gezegd is, Siwa Sakti, of diens vrouwelijke energie voorstellende. (Zie E.)

Zij zit onder een Bodhi of waringinboom, die door een zonnescherm gekroond is, en wel op een hoog lotuskussen; is zeer rijk gekleed, achter het hoofd van eene glorie voorzien, in acht handen de verscheidene attributen van haar en haren man dragende. In de bovenste regterhand draagt zij de bidkrans, in de daaropvolgende een ring, in de derde eene dubbele trisoela en, in de vierde de schelp.

Het attribuut van de bovenste linkerhand is afgebroken, de tweede is voorzien van de olifantshaak, de derde houdt de bloedbijl van Kali en de vierde een wortel of het kruidje Tolejo. Aan weerskanten van hare zitplaats staat eene koninklijk gekleede, insgelijks van eene glorie voorziene, mannelijke gestalte, lotusbloemen en koestaart in de handen houdende. Boven deze beide vorstelijke dragers van

insigniën zweven, gehuld in wolken, twee biddende mannelijke aswinas of hemelsche geesten.

De geheele voorstelling wordt door het monsterachtige hoofd van een fantasie-dier, visch of everzwijn, met zware slagtanden gewapend overschaduwd; terwijl zich, aan weerskanten, een hoogstsierlijke rand vertoont, bestaande uit fantasie-loofwerk, dat uit een zittenden leeuw voortkomt.

Alles is op het keurigst bewerkt en tamelijk uitspringende, dus meer in haute- als in basrelief voorgesteld. Dit vindt vooral toepassing op de buste van Siwa Sakti. Maar in hare hoedanigheid van Bhawani of moeder der natuur, aan wier boezem zoo vele kinderen gevoed worden, berusten wij gaarne in deze fantasie des kunstenaars.

Het tegenover staande groote basrelief, aan de westzijde, vertoont Brahma-maja, Vak of Saraswati. Zij is, even als de voorgaande, zeer materialistisch volmaakt voorgesteld, en draagt een lontarblad, eene lijra, een waterkruik en eene lotusbloem in de handen. Aan hare voeten zien wij hare geleidster, eene gans. Voor het overige gelijken de figuren, benevens het bijwerk, op het voorgestelde op de oostzijde.

Het middelste beeld beschouwende, door mij Pradjna of het verlangen, de intelligentie van Adi-Boeddha, genoemd, herkennen wij, in de mannelijke gestalte, Brahma, mogelijk ook Wisjnoe. Ik zeg mogelijk, omdat de attributen aan beiden toebehooren en, waarschijnlijk ook, expresselijk, met het doel aangebragt zijn, om beide goden, als in een vereenigd, te doen voorkomen. Reeds bij het beeld van Bhawani merken mij, in de benedenste regter hand, de schelp, sangka op, die aan Wisjnoe of aan diens Sakti Laksmi toebehoort; terwijl zij, in twee linker handen, olifantshaak en bloedkruik vasthoudt, die aan geen andere godheid toebehooren als aan Ganesa en Doerga, beiden intelligenties van Siwa.

Dus ook hier herkent men het doel, om den Boeddha,

uit alle drie groote Brahmanische goden, door Adi-Boeddha's verlangen, te zien voortkomen.

Wel is waar spreken de Brahmanen van eene Boeddha awatara of eene negende incarnatie van Wisjnoe, die, als leeraar der menschen, uit den hemel, op de aarde, nederdaalde; maar deze awatara heeft, zoo als bekend is, haar ontstaan aan het optreden van Boeddha en diens buitengewoon succes te danken. Daar men niet in staat was dit weg te lochenen, zocht men diens aanhangers door het verzinsel te winnen, dat Boeddha eene vleeschwording van Wisjnoe was.

Deze idee opnemende trokken de spekulative Boeddhisten van Nepaul in zoo ver ervan partij, dat zij den wijsgeer Boeddha, als uit zich zelven voortkomende voorstelden, hem echter de Sakties der groote brahmanische goden tot vrouwelijke energiën gevende, en dit alleen met het doel, om de genoemde triemoertische, brahmanische drieëenheid te vernederen en het menschelijk inzigt van Boeddha boven die der goden te plaatsen.

En voorwaar, hier op Mëndoet, heeft de beeldende kunst rijkelijk alles gedaan om dit hoofdartikel der boeddhistische geloofsleer op de meest in 't oog vallende wijze te doen uitkomen; want, al vinden wij, op de buitenzijde, ook voorstellingen afkomstig uit den Brahma-mythus, zoo blijft toch de in den tempel zittende Boeddha, de Dhyani Boeddha der Boeddhisten van Nepaul, de hoofdpersoon.

De overige basreliefs, die zich naast de reeds omschreven drie grooten bevinden, zijn iets meer dan twee ellen breed en vertoonen alleen staande, mannelijke personen (zie F.) Zij zijn even rijk gekleed als de beiden, in den tempel, naast Boeddha zittende vorsten; ook van glories voorzien, doch niet op lotuskussens maar eenvoudig op geornamenteerde voetstukken staande, boven het hoofd zonnescherm met koeijenstaart dragende en steeds, in de eene hand eene

lange bloemensteel vasthoudende, aan welken, of drie bloemen of drie bloemknoppen of bollen vastzitten. Dit is natuurlijk eene verwijzing op de triemoerti.

Van meer beteekenis zijn de veertien kleine basreliefs, welke men, aan weerskanten van den trap, op den buitenkant, in drie rijen boven elkaar, aangebragt heeft. Zich plooijende naar de doorsnede van den trap, vinden wij beneden en daaroverheen drie, en boven maar een basrelief.

Daar zij vlak aan den ingang voorkomen, zoo dienen zij stellig het eerst beschouwd te worden en moeten derhalve ook, vóor het door Adi-Boeddha geopenbaarde verlangen gelezen en, vóor den tekst van het groote boek geplaatst worden.

Plaat A geeft de linker, B de regter zijde van den trap terug.

Het eerste basrelief op plaat A en B stelt eene groote slang voor, die, uit het rotsgesteente van de aarde komende, met uitgestoken tong, gereed is, op een klein viervoetig dier, ik vermoed een wezeltje, aantevallen.

„De slang stelt hier het kwaad voor, dat, van den beginne af er op uit is, om de onschuld in de natuur, het goede, te misleiden, te bederven."

A. No. 2.

Twee boogschutters schieten naar twee vogels, raven, naar ik vermeen, die bezig zijn eene schildpad naar omhoog te dragen. Onder laatstgenoemde groep zijn drie jongelingen bezig de derde van deze raven, die, aangeschoten zijnde, op de aarde is gevallen, vast te houden, terwijl een ander jong mensch, met uitgestoken handen, er op schijnt te wachten, dat, of de overige twee vogels of de schildpad hetzelfde lot zullen ondergaan. Voor de beide boogschutters staat een karbouw.

„De drie vogels stellen voor de intelligentie in de natuur,

het geestelijke, in tegenoverstelling van de materie, de schildpad, onze aarde."

„De mensch moet niet steeds blijven kleven aan deze materie, gelijk dit het logge dier doet, maar, uit eigen kracht, daarnaar streven, een deel van deze intelligentie magtig te worden, daar hij dan, met deze gelijktijdig de materie, de schildpad, overwint."

A. No. 3.

Een man, zittende in zijne huizinge; bij hem eene gendi en het wezeltje. Een oud man, met een zware baard, een zonnescherm dragende, komt bij hem. Twee jonge mannen achter hem, waarvan de eene een raaf in de linker, en een lontarblad in de regterhand houdt, en de andere, onder gebaren van vreugde, den panser van de schildpad wijst.

„Eens in het bezit zijnde van een deel der geestelijke intelligentie, de raaf, doen zich menschen voor, die het geheim in de natuur onderzoeken, opschrijven en aan het minder ontwikkelde gedeelte der menschheid mededeelen. De oude man is de wijsgeer en de jongeling zijn elève, terwijl de naast de wezel zittende man onderwezen wordt en de menschheid, in het algemeen, moet voorstellen. Door het zich bemagtigen van de schildpad komt men in het gewenschte bezit van haar kleed, overwint de materie.

A. No. 4 (geschonden).

Een in het bosch zittende aap; rotsen voor hem.

„Niet alle menschen zijn echter vatbaar voor geestelijk onderwijs, velen blijven steeds hangen aan de materie; te vergelijken met den aap."

A. No. 5.

Het binnenste van een huis vertoont ons eene zittende vrouw, in wier schoot een doode of zieke ligt. Eene andere

vrouw knielt naast een vuurhaard, op en naast welke verscheiden bussen en potten staan.

„De ellende is groot onder de menschen, want ziekte en dood bedreigen hen van den beginne af aan."

A. No. 6.

Een oude, bejaarde man, een Brahmane of boeteling, zit in de wildernis. Voor hem kruipt eene schildpad, terwijl een raaf, òf in hare ingewanden òf langs haar ligchaam, met den snavel bezig is naar iets te zoeken.

„In de eenzaamheid zich terugtrekkende, hielden zich zekere verlichte menschen onledig, om, door hunne intelligentie (de raaf), de geheime krachten der natuur, (de schildpad), te leeren kennen."

A. No. 7.

Een oude boeteling, zittende in het bosch. Voor hem eene hurkende vrouw, die naar twee zittende mannen wijst, waarvan de eerste eene vijfvoudige kroon en daarachter eene glorie vertoont. Achter hem zit een jong man met ooren van een olifant en, op het hoofd, bij wijze van eene muts den ineengerolden snuit van genoemd dier dragende.

„De oude man is Adi-Boeddha, die door zijn streven naar wijsheid zich vereenigde met Brahma-maja, de moeder der goden en Brahma's intelligentie, de naast hem zittende vrouw. Zij wijst naar Wisjnoe en Ganesa, die, met gevouwen handen en nedergeslagen oogen, aan den Boeddha hunne vereering betoonen, zich van hem overwonnen voorstellen."

Hebben wij, op de eene zijde van den trap, de Soetrapitaka of uitspraken van Adi-Boeddha met de daarop betrekking hebbende filosofische uitlegging vermeenen te zien, zoo komen wij op de andere zijde B, tot de derde eenheid der triemoerti, de Vinaja-pitaka of de wet of discipline.

Alle basreliefs wijzen er op, dat de menschen verpligt zijn, om naar de leer der Boeddhas of verlichte menschen te luisteren, hun geschenken te brengen, bestaande in vruchten, rijst, bloemen enz., en tevens nog steeds als beschermers en bewakers voor hunne belangen optetreden.

Op basrelief twee heeft zich een voornaam persoon, met gevolg, laten onderwijzen; op no. 3 komt een ander voornaam man bij den Çramana (*), vruchten en geschenken brengende. Op no. 4 wordt de, door hem afgezonden bode, rijkelijk beschonken. Op no. 5 biedt zich een gewapende tot geleider aan en, op no. 6, knielt eene vrouw, met haar dienaar, naast hem, eene rijstkoek en een buidel aanbrengende, waarin waarschijnlijk boter zal moeten zijn. Opmerkenswaardig is de houding van den Çramana. Terwijl de vrouw, met over haren onderbuik gevouwen handen, voor hem knielt, wijst hij haar, in zijne uitgestrekte regterhand eene kom of schaal, met de geopende, opgehevene linkerhand zijne aanspraak begeleidende. Zij heeft iets gebragt en gevraagd, hij echter geeft iets daarvoor terug.

In de „Alt-Indische Mythologie van Dr. A. E. Wollheim da Fonsega (§) vind ik, op bladzijde 80, het navolgende hierop betrekking hebbende:

„Even als de lingam, als symbool van de voortteelende natuur van Siwa, vereerd werd, gold de Joni of het vrouwelijke gedeelte, als symbool voor de bevruchte natuur van Çri. Zij werd door de Hindoes voorgesteld als omgekeerde driehoek, soms ook als kwadraat, als kelk der Lotus, schip of schaal," enz.

Welnu, ik verklaar op grond hiervan, dat op basrelief no. 6, eene onvruchtbare vrouw bij den Çramana komt, en van hem verhooring van haar vurigste wensch, door

---

(*) Zoo werden de godgeleerde Boeddhisten genoemd.

(§) Berlijn 1857, bij G. Hempel.

aanbrengen van liefdegiften, afsmeekt. De handen, in blijde verwachting, op haren onvruchtbaren schoot houdende, wordt haar, door hem, de schaal gewezen, daarmede te kennen gevende, dat haar wensch zal vervuld worden.

Alles is hier gesymboliseerd, de aarde en het water, de geest en de materie, even als de krachten der natuur en de hoedanigheden der menschen.

De Indiërs hielden er van, om, onder meer andere symbolen voor de aarde, deze door een rots, van zekeren bepaalden vorm, te doen voorstellen. Op het eerste basrelief is de slang daarmeê omgeven. Op b. no. 4 zien wij een jong man, die parelen of eene ketting van edelgesteenten, uit eene kist haalt. Maar wij merken nog op, dat in deze kist, naast de regterhand van den man, het bovenste gedeelte van zulke gesymboliseerde rots, of de aarde, uitsteekt. Daarmede wil de ontwerper niets minder zeggen, dan dat de menschen, door hunne vlijt en intelligentie, deze schatten aan de aarde ontnomen hebben.

Nog dienen, op No. 3, de beide vogels opgemerkt te worden. In de, boven het hoofd van den voornamen persoon, vliegende vogel, herkennen wij wederom een raaf, of een deel der goddelijke intelligentie. Geleid door deze, komt de vorst of Xatrya bij den Çramana, vruchten (mangas) medebrengende. Maar op den tusschen den vorst en Çramana aangebragten boom, zit een papagaai met opgerigte kuif, de aangekomen personen beschouwende. In ieder geval moet deze vogel de personifikatie van eene gedachte zijn of van eene hoedanigheid. (*)

Dat de raaf slim, intelligent en diefachtig is, weet men. Wanneer men door het laatstgenoemde woord „begeerlijk" verstaat, dan past dit op de eigenschap, welke hij bij deze verklaring bezit.

(*) Behalve aan Garoeda schreven de Hindoes nog aan de flamingo, pa pagaai en mosch geheime tooverkrachten toe.

De papagaai is praatziek, wordt zeer oud en heeft een sterk gebit, waarmede hij de hardste pitten weet open te bijten.

Ik houd mij aan de laatste eigenschap en zeg, dat: „de vorst, geleid of geïnspireerd door zekere intelligentie (de raaf), bij den Çramana komt, om dezen om raad te vragen. Een man als hij, die zijn geheele leven gewijd heeft aan de wetenschap, zal, even als de papagaai in staat zijn, om de hardste noten te kunnen openbijten, op de moeijelijkste vragen te kunnen antwoorden."

Na dus de basreliefs, aan weerskanten van den trap, in dier voege beschouwd te hebben, als moesten zij tot de inleiding dienen van hetgeen wij in en buiten den tempel zouden vinden, bestaat er geene zwarigheid om daarvan, met de meeste zekerheid, te kunnen zeggen: dat zij de geschiedenis der menschheid, voor Adi-Boeddha en gedurende zijn leven als boeteling, moeten voorstellen.

Met weinig woorden kunnen wij het bouwwerk Mĕndoet, een aan Adi-Boeddha toegewijden tempel noemen, terwijl op Boro Boedoer het uitvloeisel van hem, in de Dhyani Boeddhas, vertegenwoordigd wordt.

Bij eene latere gelegenheid meer over Boro Boedoer.

Over de Dhyani Boeddhas sprekende, moet ik op de verklaring van een steenen beeld wijzen, gegeven door den heer Dr. R. Friederich en voorkomende in de Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, deel 18, van 1864.

De genoemde geleerde zegt daar, op pagina 499, regel 18, dat Mañdjoeçrî de grondvester of verbreider der leer van Adi Boeddha is; vervolgt echter op de 37ste regel, „Wat de vier kleinere figuren, aan wêerskanten, beteekenen, die niets als copijen van het groote beeld zijn, is mij niet geheel duidelijk."

Ei, ei, mijn geleerde heer Dr. Friederich, dat kan ik niet met stilzwijgen voorbijgaan.

Weet U dat Mañdjoeçrî de grondvester der leer van Adi-Boeddha is, dan weet U ook dat uit Adi-Boeddha's verlangen om zich uit het eenvoudige in het meervoudige te vermenigvuldigen de Dhyani Boeddhas zijn voortgekomen, die natuurlijk getrouwe afbeeldingen waren van hem. De vier beeldjes, aan weerskanten van het genoemde beeld, zijn dus de uitvloeisels van Mañdjoeçri's verlangen, zijne dubbelgangers, en de bekende Dhyani Boeddhas uit Nepaul, zoodat men, in plaats van Mañdjoeçrî, even goed Adi-Boeddha zoude kunnen zetten.

En wordt onder Mañdjoeçrî ook alleen de verspreider, niet de stichter der leer van Adi-Boeddha verstaan, zoo zijn hem de vier gelijkvormige beelden wel degelijk ter zijde gesteld om aan de leer van de Dhyani Boeddhas te herinneren.

Na deze korte afleiding, klimmen wij nog eens den trap naar boven op en bezien de, aan weerskanten van den ingang, gebeeldhouwde basreliefs.

Dat op de linkerzijde stelt eene vrouw, met een zuigeling aan de borst, als hoofdpersoon voor. (Zie C).

Zij zit of hurkt op eene verheven zitplaats, waarop een paar kussens liggen, en waaronder eene groote schotel vol mangas staat. Boven haar hoofd vier vliegende raven. Regts van haar hurkt een man op den grond, die een kind opligt, dat in de linkerhand eene manga draagt.

Buitendien zijn nog twaalf grootere en kleinere jongens bezig om, van twee verschillende boomen, een manga- en een doekoeboom, vruchten te plukken, waarbij de een door den anderen geholpen wordt enz. Met een woord, wij zien ons hier in een vruchtentuin verplaatst, in welke zich de moeder met hare kinderen begeeft en er niets tegen heeft, dat dezen naar de overvloedig aan de boomen hangende vruchten grijpen en met elkander spelen.

Dezelfde idee wordt op het regter basrelief D herhaald. Hier zit echter, in stede van eene vrouw, een rijk ver-

sierde, van een knevel voorziene man, onder de kinderen, waarvan twee naast hem staan. In plaats van vier, vliegen hier twee raven boven hem, terwijl de schotel met mangas door drie potten vervangen is, waarin zich vele rijk versierde oorringen en armbanden bevinden.

Het verdient zeer onze aandacht, dat van de vier-en-twintig, op beide basreliefs, voorkomende kinderen, dertien met de halve maan achter hunne hoofden prijken, waaronder de vier, naast de beide hoofdpersonen zich bevindende; terwijl noch deze, noch de dienaar, noch de overige elf kinderen daarvan voorzien zijn.

Wanneer wij nu overwegen, dat aan de vrouw van Wisjnoe, Laksjmi, wegens hare vruchtbaarheid, de mangaboom toegewijd is; dat zij tevens de beschermster van den echt en de vriendin der kinderen is, daar zij zelfs, als Roekmini, den Kamadewa of liefdegod geboren heeft, zoo ligt de veronderstelling niet ver, dat de vrouw, op het linker basrelief, Laksjmi, de man op het regter basrelief, Wisjnoe zijn moet. Hij, de beminnende god (van de sanskritwortel Snu), de beminnaar van alle goeds en schoons, is hier in het geheel niet misplaatst. Hoe echter kunnen wij de halve maan achter de hoofden der kinderen verklaren, wetende, dat hij een herkenningsteeken van de Siwaïten en aan Siwa toegewijd is, maar op het beeld door de hoofdpersoon zelf niet gedragen wordt.

Wij zouden dierhalve moeten konkludeeren, dat wij hier Wisjnoe en Laksjmi voor ons hebben, omgeven van kinderen, die gedeeltelijk tot de secten der Siwaïten en gedeeltelijk tot die van hunne aanhangers behooren.

Maar hoe wij ons de zaak ook voorstellen en waar wij ook naar eene nadere verklaring zoeken, overal worden wij door het onklare en dubbelzinnige teruggewezen, en de door ons genoemde Wisjnoe kan even goed ook Siwa zijn, wanneer wij Laksjmi ook tot Bhawani kunnen maken. En dit laat zich doen, daar deze de moeder der

natuur genoemd werd en Siwa, in de Çiwapoerana, hoofdstuk 51, vers 60, door Brahma aangesproken wordt als volgt:

„Heer der hemelen, triesoelazwaaijer, in wiens oogen de zon, maan en het vuur wonen, gij Brahma, Roedra, Wisjnoe, Kapardi, Kama, heer der moeders enz. enz".

Ja zelf de Waisjnawa's (vereerders van Wisjnoe) roepen hem in het epos Krijâjogasara, hoofdstuk 12, vers 118 tot 131, met meer dan vijftig hoogdravende bijnamen aan, waarin dezelfde aanroepingen zich herhalen, als welke uit Brahma's mond vloeiden.

Op grond van deze feiten en hetgeen ik reeds, bij de verklaring van Çiva Sakti, omtrent de onder elkaar geworpen attributen, gezegd heb, onthoud ik mij hier van eene nadere klassifikatie, daar het eene zoo goed als het andere kan gemeend zijn.

Van een geheel onzijdig standpunt uit beschouwd, kunnen wij beide beelden, kort en bondig, met „gelukkige ouders onder vrolijke kinderen zittende" vergelijken.

Onder dezen aangenamen indruk van toewijding, genegenheid en liefde, dienen wij den tempel te betreden, in welke Boeddha zich bevindt, die, van dezelfde hoedanigheden bezield, zijn groot werk, de bevrijding van het kwaad, ten uitvoer legde.

Wij verzoeken den lezer ons nog eens naar het binnenste van den tempel te volgen. Na ons een weinig aan de donkerheid gewend te hebben, keeren wij ons om en bezigtigen de wanden, aan weerskanten van den ingang. Spoedig zullen wij daar zes nissen opmerken, van eene el hoogte en eene halve el breedte en diepte. Zij zijn ledig.

Dat er iets in gestaan heeft spreekt van zelf; wat het echter geweest is weten wij niet, kunnen het echter gissen. Het waren afbeeldingen van goden en godinnen, exvotas van den eenen of anderen aard, die hier, als aan de Boed-

dha trimoertie ondergeschikt, echter toch ter vereering, geplaatst werden. Bijna geen een van de tempels op de Diëng, in de Kadoe en te Brambanan, is zonder deze nissen, ja zelfs in de kunstmatig uitgeholde rotsgrotten van Pitoeroe, in Bagelen en, op Goenong Tjandi, in Djokdjokarta, komen zij voor, ten teeken, dat dit een vereischte was.

En zoo kan ik mijne beschrijving, Mëndoet, met de konklusie besluiten:

„Dat het een bouwwerk is, ter herinnering en vereering van Adi-Boeddha in de boeddhistische driekorf opgerigt."

„Dat wij hier de idee van Adi-Boeddha, uit brahmanische godheden zien voortkomen, en het Boeddhismus, boven de godsdienst van de Brahmanische triemoerti, Brahma, Wisjnoe en Çiva, verheerlijkt wordt, zonder deze, bij aanroepingen en gebeden, te willen uitsluiten."

Op Boro Boedoer zullen wij de intelligentiën van Adi-Boeddha, in de Dhyani Boeddhas, terugvinden.

Batavia, 20 Feb. 1870.

LOSSE AANTEEKENINGEN

DOOR

F. S. A. DE CLERCQ.

De bron Koemaloko in de Minahasa.

In deel XXIX van het Natuurk. Tijdsch., blz. 147 en vlg., geeft de heer H. von Rosenberg eene korte beschrijving van de hier genoemde bron, die, gelegen nabij de grens der distrikten Kakas en Tompasso, deze bijzonderheid aanbiedt, dat haar water in den regenmousson soms tot de hoogte van een klapperboom wordt opgespoten. Het scheikundig onderzoek van het water t. a. p. tevens vermeld, bracht geene eigenaardige samenstelling aan het licht.

Zeer opmerkelijk is echter de daarbij gevoegde verklaring van het woord *koemaloko*, dat wordt opgegeven als te zijn afgeleid van *koem*, water en *aloko*, oprijzen.

Het woord *koemaloko* is eenvoudig een gewijzigde vorm (toestandswoord) van het werkwoord *makaloko*, waarmede men aanduidt het geluid dat gehoord wordt bij een paard dat telt. De overeenkomst tusschen dit en het geklok van opspringend water, was oorzaak dat de bevolking er dien naam aan gaf.

In geen der aangrenzende distrikten zijn voor water andere woorden dan *rano* en *looer* bekend.

De omstandigheid dat o. a. de meeste vogels in de Minahasa naar de door hen voortgebrachte geluiden worden genoemd, maakt die toepassing ook voor dit geval hoogst waarschijnlijk.

Winangkil im poriara en mangalap.

De gewone wijze van vergiftiging in de Minahasa bestaat, naar men zegt, in de vermenging met spijzen of dranken, en in het begraven van eigenaardig toebereide middelen nabij of onder de woning van dengene, die er door getroffen moet worden.

Eene bijzondere wijze is nog het z. g. toewerpen van vergif, *winangkil im poriara*, waarvan de werking echter door velen betwijfeld wordt.

Niet lang geleden kwam een dergelijk geval voor in de negorij Pakoe. Een knaapje had een zeker persoon geweigerd eenige zijner kalapavruchten te geven, en zonder verder met hem in aanraking te zijn geweest, werd het reeds dienzelfden avond ziek, en vertoonde zich den volgenden dag eene oedemateuse zwelling der huid van het geheele lichaam.

Niemand aarzelde hierin de uitwerking te zien van een uit nijd toegeworpen vergift; de walian werd geroepen om hulp te verleenen, en had het geluk in weinige dagen eene gunstige wending der ziekte tot stand te brengen.

Dit resultaat was verkregen door het *mangalap*, d. i. het uithalen uit de zieke deelen van kleine stukjes hout, wortelvezelen, e. d. g., waardoor de ziekte was veroorzaakt; natuurlijk gepaard gaande met eene gedurige herhaling van toepasselijke tooverformulieren. De aanraking daarvan mocht niet plaats vinden uit vrees voor schurftziekte, welke kracht evenwel door het bestrooien met haardasch teloor ging.

Hoe opvallend dit bedrog moge zijn, toch wordt er door de heidenen onbepaald geloof aan gehecht.

Volgens meer ervarene walians was hier evenwel geen enkele reden om vergiftiging te onderstellen; alleen dan zal de toediening zelfs van de sterkste vergiften eenige uitwerking kunnen hebben als daaraan eenige misslag is voorafgegaan van hem op wien zij aangewend worden.

Tijdverdeeling van den dag in Oost-Java.

Middernacht	6 uur	Tengahmalam	Middernacht
Middernacht	½6 „	Tengahmalam	Middernacht
Middernacht	10 „	Malam	Middernacht
Middernacht	9 „	Malam	Middernacht
Middernacht	12 „	Malam	Middernacht
Middernacht	3 „	Malam	Middernacht
Middernacht	¼4 „	Sahare	Middernacht
Middernacht	½7 „	Sahare	Middernacht
Middernacht	½7 „	Sahare	Middernacht
Middernacht	½8 „	Pagi	Middernacht
Middernacht	12 „	Pagi	Middernacht
Middernacht	3 „	Pagi	Middernacht
Middernacht	¼4 „	Tengahhari	Middernacht
Middernacht	5 „	Tengahhari	Middernacht
Middernacht	½3 „	Sore	Middernacht
Middernacht	6 „	Sahare	Middernacht

A.

4.

6

5

4

3.

2.

1.

B.

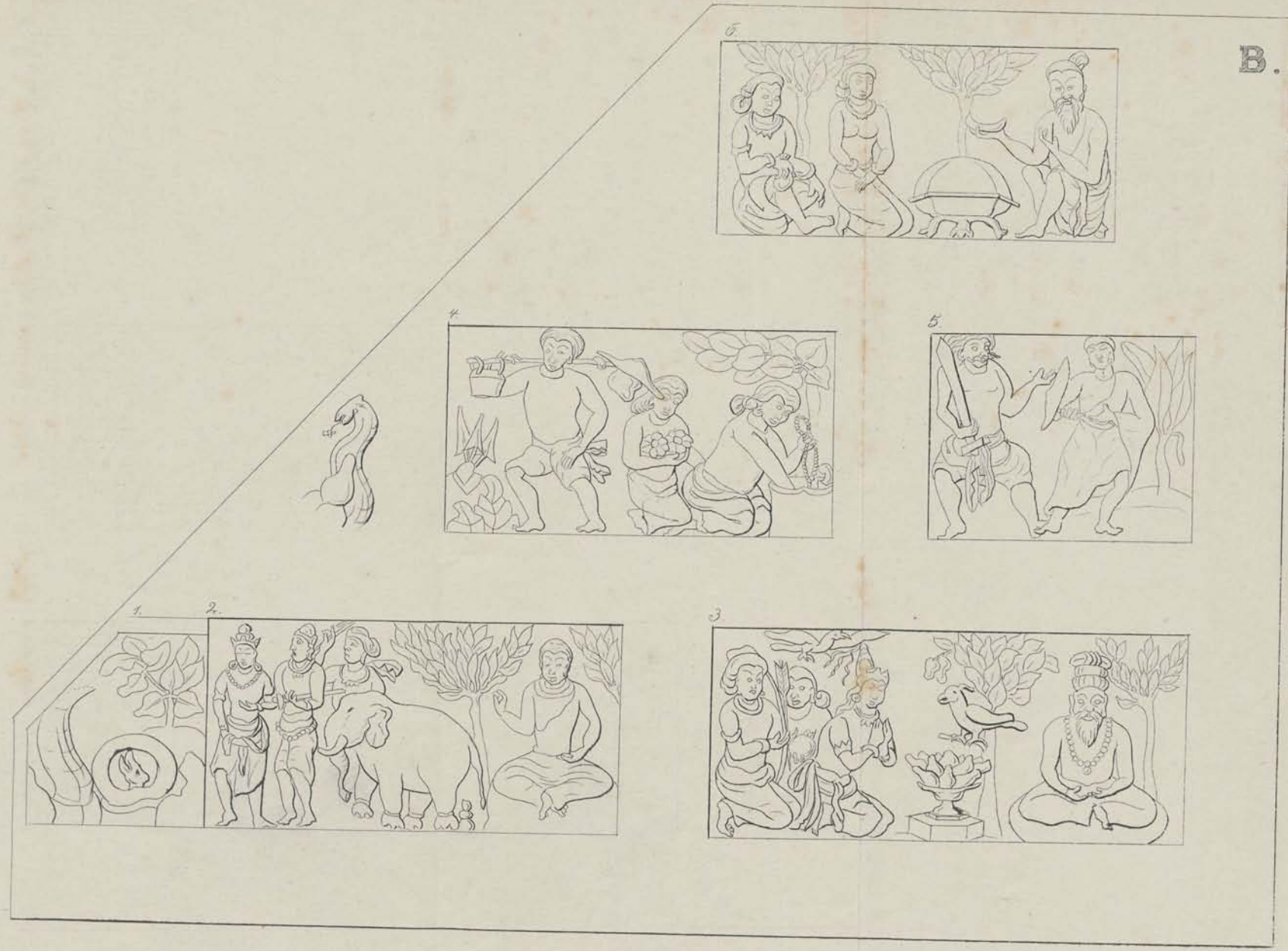

No. 7

E.

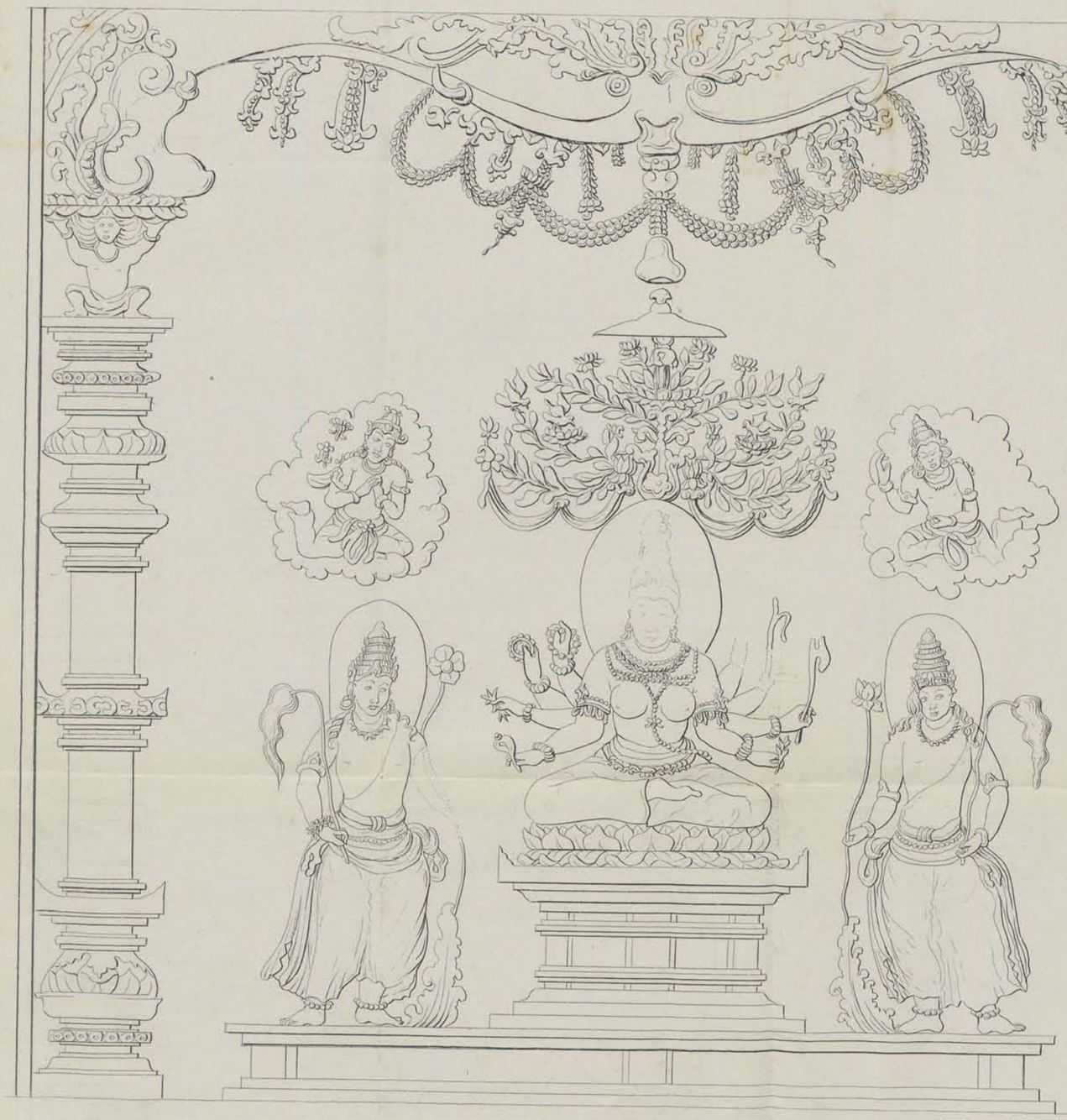

F.

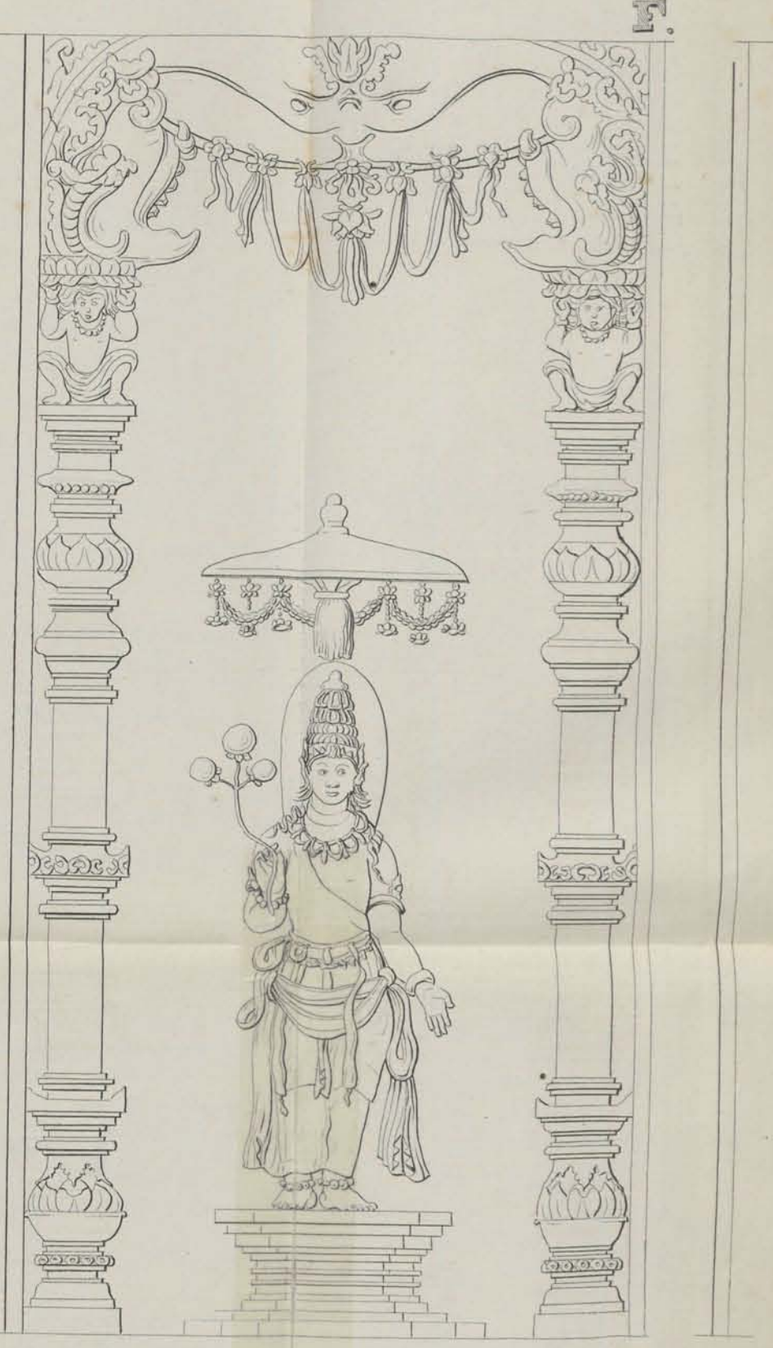

NIEUWE BIJDRAGEN

TOT DE KENNIS VAN

DE MOHAMMEDAANSCHE TIJDREKENING

IN DEN

INDISCHEN ARCHIPEL,

DOOR

A. B. COHEN STUART.

Het Bataviaasch Genootschap ontving onlangs van zijn eerelid den heer E. NETSCHER ten geschenke een klein Arabisch boekje, in 29 blz. 16mo., gedrukt te Boelak bij Cairo (مصر القاهرة) in 't begin van de maand *Ramadlân* 1259 van de *Hidjrah* (= A. D. 1843), en getiteld جدول موقع عقرب الساعات علي قدر حصص الاوقات فى الشهور القبطية الشمسية. Die titel is mij niet duidelijk genoeg, om hem te vertalen (*); maar de hoofd-inhoud van het boekje, beslaande blz. 2—26, is blijkbaar een altijddurende kalender van het Egyptische of Diocletiaansche jaar (سنة قبطية *sanat kibtîyah* of *koebtîyah*), vergeleken met het Syrische jaar, en beantwoordt nagenoeg aan de beschrijving van een Turkschen kalender

(*) Vergelijk ZENKER, *Bibliographie Orientale* (Leipzig 1846), Deel I, blz. 132, no. 1062: جداول موقع عقرب الساعة علي الشهور القبطية *Boulak* 1241 (1825). 1 vol. 8o. „Calendrier copte, ou Table de chute „de l'aiguillon des heures pour les mois coptes".

(روزنامه *roesname*) in IDELER's *Handbuch der mathematischen u. technischen Chronologie*, *Berlin* 1826, II, 562, of meer bepaald aan het gedeelte van dien kalender, dat op het zonnejaar betrekking heeft (aldaar, blz 570, volgg.); terwijl de twee volgende blzz. (27—28) in ons boekje de plaats vervullen, die in de *Roesname* aan 't maanjaar toekomt. Het zijn alleen die twee bladzijden, die voor ons onderwerp eenig dadelijk belang hebben.

Alvorens dit nader aan te toonen, zij hier herinnerd, dat in de Arb. tijdrekening, als eene zuiver lunaire, elke maand gerekend wordt te beginnen met den zonsondergang, waarbij het eerste licht van de nieuwe maan gezien wordt, en derhalve 29 à 30 dagen telt, terwijl twaalf van die maanden een jaar vormen; dat in het dagelijksch leven en bij godsdienstige gebruiken de aanvang der maanden werkelijk door die waarneming (*roejat* رؤية of volledeger *roejatoe 'l-hilál* رؤية الهلال het zien van de maan) pleegt bepaald te worden, doch voor doeleinden, waarbij het meer op vastheid van tijdsbepaling dan op inachtneming van den juisten stand des hemels aankomt, daarin voorzien wordt door eene cyclische regeling, die de maanden bij beurten 30 en 29 dagen, derhalve aan 't jaar 354 dagen geeft, behalve schrikkeljaren (*sanat kabîsah*, سنة كبيسة (*)), die in de 12de maand ook 30 dagen, dus in 't geheel 355 dagen tellen, en waarvan in een kring van 30 jaren elf voorkomen, namelijk het 2de, 5de, 7de, 10de, 13de, 15de of

(*) Het is in bepaalden strijd, zoowel met IDELER (blz. 481) als met onuitgegeven inlandsche bronnen, dat FREYTAG en KASIMIRSKI beiden in hunne Arabische woordenboeken سنة كبيسة verklaren door „jaar, waar„van een dag wordt afgetrokken"; trouwens ook in strijd met de opgave van den laatste, dat عام كبيس beteekent „schrikkeljaar"; terwijl de eerste het werkwoord كبس o. a. verklaart door „*intercalavit*, vel *sub*„*traxit quarto anno diem unam e mense.*"

16de, 18de, 21ste, 24ste, 26ste en 29ste, zijnde juist die, waarin het te kort van $\frac{11}{30}$ dag 's jaars tot op of boven een' halven dag stijgt, terwijl de 19 overige gewone jaren (*sanat basîtah* سنة بسيطة) zijn.

Die regeling, volgens IDELER afkomstig van den Kalif ALMAMOEN, vind ik elders (*) toegeschreven aan den Arabier *Sjeich* AHMAD BNOE 'ABDOE'L-GAFFÂR, die ze tevens zou hebben uitgedrukt in de volgende mnemotechnische formule, waarin de rangcijfers der schrikkeljaren zijn aangeduid door de namen der overeenkomstige letters:

بهز وعشرثم يج بعد يهيح وكاكد وكوكط

كبايّس للعرب في كلّ لام بعد هجرة النبي

Bahzoen wa 'asjaroen, tsomma jadjoen, ba'da jahjahoen, wa [kâkadoen, wa koékathoen

Kabâisoe lil-'arabi fi kolli lâmin ba'da hidjrati 'n-nabiyi.

„*Bé* (§) (de letter ب geldende voor 2), *hé* (ه 5), *zé* (ز 7), *'asja-*„*roen* (10), *jé-djin* (يج 13), *jé-hé* (يه 15), *jé-ha* (يح 18), *kaf-alif* „(كا 21), *kaf-dal* (كد 24), *kaf-wau* (كو 26) en *kaf-tha* (كط 29):

(*) In een Maleisch handschrift, afkomstig van *Poerwakarta (Banjoemas)*, waarschijnlijk door een Arabier geschreven of uit het Arabisch vertaald (afgeschreven in no. 63 der Gouvernements-handschriften bij mij in bewaring), en bevattende eene beschrijving niet alleen van de Arabische tijdrekening, maar ook van de Europeesche (Juliaansche; echter met bepalingen, aan onzen nieuwen stijl ontleend) en van de Egyptische, *tahoen kibti*, ingesteld door *Radja* DIKILTIANOES (DIOCLETIANUS), Koning van Egypte.

(§) De namen der letters worden in 't Arabisch geschreven met ا, als باء هاء ياء enz., maar uitgesproken met *â* of *é* (S. DE SACY); de laatste uitspraak wordt op Java gevolgd, met enkele wijzigingen, als *éhé* voor *hé* (ه) en *djé* voor *zé* (ز). De getalswaarde, aan die letters toegekend, berust op het zoogenoemde *abdjad*, het Syrische alphabet, beginnende met ا, ب, ج, د, ه, و, ز, ح, ط, die dan ook in dezelfde volgorde de cijfers van 1 tot 9 vertegenwoordigen, terwijl de overige letters ي, ك enz. voor 10, 20 enz. gebezigd worden.

„dit zijn bij de Arabieren de schrikkeljaren in elke *lâm* „(لم 30, nam. jaren) na de vlucht van den Profeet."

Deze inrichting van 't Arabische jaar, de eenige, die wij als zoodanig bij Europeesche schrijvers vermeld vinden, en die volgens PRINSEP ook in Britsch-Indië gangbaar is, schijnt echter bij de Mohammedaansche volken van den Indischen Archipel geheel verdrongen te zijn door een kleiner kring van acht jaren met drie schrikkeljaren; en het moet hier uitdrukkelijk als eene dwaling herroepen worden, wat nog in mijne opgaaf in den Regeerings-almanak van 1868 niet betwijfeld werd, dat de Arb. tijdrekening in eerstbedoelden zin „bij de meeste zeevarende in handeldrijvende „natiën van den Indischen Archipel gebruikelijk" was: eene dwaling, die haar natuurlijken grond vond in 't algemeen gebruik van maanjaren met Arabische jaartelling, maar die den toets van een nader onderzoek niet kon doorstaan. Dit onderzoek heeft nog niet voor alle streken van den Archipel tot voldoende zekerheid geleid: in 't algemeen mag men aannemen, dat ook hier in het dagelijksch leven en voor godsdienstige doeleinden meer op den stand der maan dan op een vasten kalender gelet wordt (*); doch waar nogtans zulk een kalender in gebruik gevonden is, ligt daaraan overal de achtjarige tijdkring ten grondslag.

In de plaatsing der drie schrikkeljaren in dien achtja-

(*) Te Batavia schijnt men in 't geheel van geen kalender *(hoeroef)* te weten, en is het even als wij van Arabië en Egypte lezen (bij NIEBUHR, aangehaald bij IDELER, II, 477), „dat het volk nauwelijks 24 „uren vooruit zeker weet, wanneer een groote feestdag invallen moet." Dit zag ik nog onlangs aan mijne Javaansche schrijvers, die mij daags te voren verlof hadden gevraagd voor het feest na de groote vasten (*lĕbaran*), dat volgens den Javaanschen almanak op Zaterdag 24 December 1870 moest plaats hebben, maar dien dag terugkwamen met het bericht, dat het een dag later zou zijn, daar de maan den vorigen avond nog niet te zien was geweest.

rigen kring zijn echter nog zekere verscheidenheden, die zich ten deele doen kennen in de namen der jaren. Die namen zijn namelijk ontleend aan de letters, wier getalswaarde (*neptoe* of *naktoe*) (§) beantwoordt aan 't overschot van de deeling door 7 op het aantal dagen, van den cirkel (of, zoo men wil, van het einde van den vorigen cirkel) tot den eersten dag van elk jaar verloopen, en duiden dus tegelijk aan, welke gewone en welke schrikkeljaren zijn, en met welken weekdag elk jaar begint, wanneer van den aanvangsdag van den cirkel als 1 wordt afgeteld. Aangezien een gewoon jaar $354 = 50 \times 7 + 4$ of $51 \times 7 - 3$ en een schrikkeljaar $355 = 50 \times 7 + 5$ of $51 \times 7 - 2$ dagen heeft, zal het bedoelde jaarcijfer na elk gewoon jaar met 4 stijgen of met 3 dalen, na elk schrikkeljaar met 5 stijgen of met 2 dalen. Wanneer dus de Javaansche *windoe* bestaat uit de jaren *Alif* (ا 1), *Ehé* (ه 5), *Djim-awal* (eerste ج 3), *Djé* (ز 7), *Dal* (د 4), *Bé* (ب 2), *Wawoe* (و 6), *Djim-akir*

(§) *Nĕptoe* of *naptoe* schijnt de algemeen gebruikelijke naam te zijn in 't Javaansch van Soerakarta. In 't Jav. woordenboek van GERICKE en ROORDA — ook in de nieuwe uitgaaf, waarvan thans, onder het drukken van dit blad, de eerste aflevering het licht ziet — wordt het afgeleid van 't Arb. نفث „aanblazing, tooverspreuk," hetwelk echter naar den gewonen regel, even als 't Arb. نفس, in 't Jav. veeleer *napas* of *nĕpsoe* zou moeten luiden. Het MS. woordenboek van WINTER en WILKENS heeft: „*naptoe* of *nĕptoe*, Arb., de stippen der Arb. letters; het getal „dat de Javanen aan de maanden, jaren, dagen en pasar-dagen ge„ven, om zekere berekening te maken"; echter zonder den Arb. vorm er bij op te geven. Trouwens heeten de stippen der letters in 't Arb., voor zooveel ons bekend is, niet *naptoe* of *naftoe*, maar *noktah* نقطة, en het plaatsen van die stippen *naktoe* نقط; en zóó (*naktoe*) vinden wij dan ook dezelfde cijfers in West-Java genoemd. Hoe zij aan dien naam komen, blijft nog raadselachtig: misschien in tegenstelling met den *hoeroef*, de letter, die den aanvangsdag van den windoe aanduidt, en waar ze meê verbonden moeten worden, om een gegeven datum ten volle te bepalen? Hoe 't zij, 't schijnt wel, dat het Jav. *naptoe* of *nĕptoe* uit dat *naktoe* verbasterd is.

(tweede $\frac{c}{3}$), laat zich daaruit afleiden: 1°. dat het 2de en 5de schrikkeljaren, het 1ste, 3de, 4de en 6de gewone jaren zijn, en het 8ste weder een schrikkeljaar moet zijn, om het verplichte drietal vol te maken; 2°. dat, wanneer de *windoe* bv. met Woensdag begint, en die dag derhalve voor 1 geldt, de volgende jaren beginnen met Zondag, Vrijdag, Dinsdag, Zaterdag, Donderdag, Maandag, Vrijdag, en, dewijl het laatste jaar een schrikkeljaar is, de volgende *windoe* weder twee dagen vroeger, dus, even als de vorige, met Woensdag.

Zoo moet het althans geweest zijn, toen de jaren van den Jav. *windoe* de hier opgegeven namen ontvingen; en uit West-Java wordt verzekerd, dat het daar nog zoo is; maar van andere gewesten, inzonderheid van Soerakarta, is het bekend, dat aldaar, in zonderlingen strijd met die namen, het vierde jaar in plaats van 't vijfde als schrikkeljaar geldt, en dat vijfde bovendien geheel onregelmatig is, daar de eerste maanden, in plaats van de gewone beurtwisseling van 30 en 29 dagen, achtereenvolgens 30, 30, 29, 29, 29, 29, 30, 29, 30, 29, 30 en 30 dagen tellen. Ook in 't naburige Djogjakarta blijkt de vroeger gemelde terugkeer tot de oorspronkelijke indeeling geen stand te hebben gehouden, gelijk in den Jav. almanak van dit jaar (1871) is bekend gemaakt, waarbij tevens de oorzaak der onregelmatigheid is aangetoond. Die oorzaak is namelijk gelegen in de meening, dat Mohammed's geboorte, of volgens anderen zijne optreding als profeet, gevallen is op Maandag *Pon* 12 *Mauloed* van 't jaar *Dal*, en daarom in dat jaar altijd op Maandag Pon moet gevierd worden: eene meening, die haar grond hebben kan in de omstandigheid, dat tijdens de invoering der Moh. tijdrekening (waarschijnlijk met A. J. 1555 = A. H. 1043) 12 *Mauloed* werkelijk op dien dag inviel, gelijk het geval moest zijn, zoolang de *windoe* met Vrijdag *Legi* begon. Inderdaad is in een handschrift van onbekende dagteekening, in Jav. dichtmaat,

van *Bandoeng* (Preanger Regentschappen) afkomstig, eene beschrijving van den Jav. *windoe* aangetroffen, die met Vrijdag *Legi* begint (*), terwijl hij thans, zoover ons bekend is, overal op Java met Woensdag *Wagé* aanvangt. Daar de *windoe* $8 \times 354 + 3 = 2835$ dagen, dus juist een veelvoud van 7 en 5 dagen telt, kan in dien aanvangsdag nooit verandering komen dan door eene storing in den gewonen loop der tijdrekening, d. i. door het overslaan of invoegen van een of meer dagen. Inderdaad moet er eens in de 120 jaar een dag worden overgeslagen, om het verschil van de Jav. met de Arb. tijdrekening te vereffenen; en om met de maan in overeenstemming te blijven, zou die vereffening volgens IDELER eens in de 126 jaar moeten plaats hebben. Zulk eene vereffening en daarmede gepaard gaande teruggang van den aanvangsdag (den *hoeroef* of *choeroep*, zoo als de Javanen zeggen) moet dus sedert den Vrijdagschen kalender, in 't aangehaalde handschrift beschreven, tweemaal zijn ingetreden, om tot den tegenwoordigen Woensdagschen te komen.—Het spreekt van zelf, dat bij elke van die vereffeningen even als de aanvangsdag ook elke volgende dag van den *windoe* een dag in de week teruggaat, en dus ook 12 *Mauloed* niet op Maandag *Pon* zou kunnen blijven, tenzij hierin werd voorzien door kunstmiddelen, als wij nu zien aangewend, door de voorafgaande maanden onregelmatig te verlengen,

(*) „*Soen agitå tahoen alip, djoemoengah manis tanggal-njå, ing tahoen „éhé arĕko anggårå kaliwonnirå, tahoen djim-awal ikå dité kaliwon sirè-„koe, tanggalnjå tahoen djim-awal; ing tahoen ĕdjé poeniki raspati wagé „tanggal-njå, ing tahoen ĕdal arĕko somå pon tanggallé ikå, tahoen bé „tanggallirå toempĕk pon tanggallirèkoe, ing tahoen ĕbé poenikå; ing ta-„hoen wawoe poeniki boedå pahing tanggallirå; ing tahoen djim-akir rĕko „dité manis tanggallirå*": alles juist zoo als het onder den Vrijdagschen kalender wezen moest, met het vierde jaar als gewoon en het vijfde als schrikkeljaar geteld. Er volgt eene soortgelijke opgave van de 12 maanden met hare *naktoe's* („*ing woelan moeharram iki djé pipitoe naktoenirå*" enz.), zonder eenige melding van onregelmatigheid in 't jaar Dal.

en die onregelmatigheid op de volgende maanden door inkorting te verhalen; maar tevens ook, dat die onregelmatigheden zich bij elke nieuwe tijdvereffening verder zullen moeten uitstrekken, om aan het doel te beantwoorden; ja, dat men, daar Maandag Pon slechts eens in de 35 dagen voorvalt, zoo doende met der tijd tot de buitensporigste verwarring geraken zou.

Hierbij dient echter te worden opgemerkt, dat ook de de Arabische overlevering niet alleen MOHAMMED's geboorte, maar ook zijne aankomst te Medina (die tevens voor zijne optreding als profeet schijnt te gelden) en zijn overlijden op een Maandag in de maand *Mauloed* stelt. De uiteenloopende opgaven omtrent de dagteekening (den dag van de maand) van elk dier feiten, waarover o. a. SPRENGER in de *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, XIII, 134, en de Egyptische sterrekundige MAHMOED EFFENDI in 't *Journal Asiatique* van Februari 1853 uitvoerig gehandeld hebben, zouden wellicht de beste verklaring vinden, indien men aannemen mocht, dat de schrijvers, waarvan zij afkomstig zijn, eene tijdrekening als de Javaansche bezigden, en bv. den geboortedag op 8, 10 of 12 *Mauloed* stelden, naar gelang in hun tijd een van die dagen op Maandag inviel, zonder in aanmerking te nemen, dat dit niet altijd het geval kon zijn. De eigenlijk Arabische tijdrekening laat die verklaring niet toe, dewijl daarin met elken dertigjarigen cyclus een nieuwe kalender (*hoeroef*) intreedt (*). De Javaansche daarentegen, die gedurende verscheidene menschenlevens achtereen aan een vasten, om de 8 jaar terugkeerenden kalender gebonden blijft, en waarschijnlijk nergens eene regelmatige vereffening

(*) Die dertigjarige cyclus heeft namelijk 30×354+11=10631 dagen, welk getal, door 7 gedeeld, 5 overlaat, zoodat elke gegven datum (bv. 12 *Mauloed* van het eerste jaar) van den eenen cyclus op den volgenden 5 dagen in de week vooruit of 2 dagen achteruitgaat, als van Woensdag op Maandag, enz.

kent, maar slechts van tijd tot tijd bij gebleken behoefte een dag wordt verschoven, leent zich al zeer licht tot de dwaling, als zou zij aan geenerlei verandering onderhevig zijn.

Een der meest verlichte inlanders, de Hoofd-pangoeloe van *Limbangan* (Preanger Regentschappen), *Radèn Hadji* Mohammad Moesa, gaf dan ook, toen ik hem raadpleegde over den oorsprong van den Jav. kalender en over de wijze van vereffening van zijne afwijking met den Arabischen en met den loop der maan, ten antwoord, geen anderen Moh. kalender dan den Javaanschen te kennen, en niet beter te weten, dan dat die in zijn tegenwoordigen vorm uit Arabië afkomstig was, en daar zoowel als hier van den aanvang af steeds onveranderd dóórliep. Hij was sedert jaren in briefwisseling met imam's en sjeich's te Mekka, en had de dagteekening steeds in overeenstemming gevonden met den thans alhier gebruikelijken Woensdagschen kalender. Een van die brieven, in 't Maleisch, tot mijne overtuiging er bijgevoegd, bewijst echter niets, daar de dagteekening, van Vrijdag 24 *Moeharram* A. H. 1213 (= 8 April 1866), evenzeer met den Arab. kalender overeenstemt. Dit is echter het geval niet met eenige dagteekeningen, door hem uit verschillende *kitab's* (Arabische of uit het Arab. vertaalde boeken) aangehaald, als uit *'Omdâtoe'l-ansâb* (عمدات الانساب) de geboorte van Mohammed op Maandag 12 *Mauloed Wau;* zijne vlucht of aankomst te Medina (*pindah dari Mekah kamadinah, hidjrah*) op Maandag 4 *Mauloed Zé*; zijn dood op Maandag 14 *Mauloed Dal:* alle drie zonder jaartal; — voorts uit *Oesoêloe 'd-dîn* (اصول الدين) de dood van *Sjeich* Moehammad Sanoesi Talmisani op Zondag 18 *Djoemadi 'l-âchir Alif* 875 (Arb. Woensdag = 12 December 1470), en uit *Hikajat Soeltan Ibrâhim* (uitgegeven door Roorda van Eysinga) de voltooiing van dat werk op Donderdag 7 *Ramadlân* 1100 (Arab. Zaterdag = 25 Juni 1689): alles inderdaad in zoo volkomen overeenstemming met den

Woensdagschen kalender, dat wij ons wel zouden moeten gewonnen geven, zoo wij niet eensdeels konden wijzen op geheele reeksen van inlandsche dagteekeningen, die niet aan den Woensdagschen kalender beantwoorden, en ten andere wisten, dat de beweerde standvastigheid van den kalender volstrekt onbestaanbaar is met de omstandigheid, dat hij bij voorduring zoowel met den Arabischen als met den loop der maan tamelijk wel gelijken tred houdt. Had men, al ware 't slechts van A. H. 875 af, tot heden toe altijd door drie schikkeljaren op de acht blijven tellen, dan zou men in dien tijd ongeveer $3^1/_2$ dag bij de maan ten achter zijn geraakt. Zoo derhalve bij den aanvang van dat tijdperk de maanden met nieuwe maan begonnen, zouden ze thans telkens eerst 3 à 4 dagen na nieuwe maan beginnen; en die afwijking zou reeds tot volle tien dagen gestegen zijn, indien zij van den aanvang der Arab. jaartelling af zonder vereffening had doorgeloopen. Aangezien nu het een zoowel als het ander door de dagelijksche ervaring weêrsproken wordt (*), en men toch ook wel niet aannemen kan, dat de kalender vroeger zooveel bij de maan vóór was, dat hij nu eerst daarmede gelijk zou gekomen zijn, blijft er wel niet anders over dan de aangehaalde dagteekeningen, zoo zij niet *après coup* in overeenstemming gebracht zijn met den lateren kalender, als bloot toevallige afwijkingen te beschouwen, gelijk die in inlandsche tijdsbepalingen zoo veelvuldig voorkomen.

De eerste verdenking, die van latere vervalsching, kan natuurlijk geene bescheiden treffen, die de blijken dragen

(*) Als proef diene, dat van de 25 Jav. maanden, die aan onze jareu 1871 en 72 beantwoorden, 9 beginnen op den eersten, 16 op den tweeden dag na de conjunctie, en alle gelijktijdig met de Arabische maanden. In andere jaren, waar die twee kalenders van elkander afwijken, is de Javaansche, blijkens het lijstje op blz. 214, nog altijd vóór, ofschoon er reeds meer dan vijftig jaren verloopen zijn sedert de laatste vereffening.

van onmiddellijk uit den tijd hunner dagteekening zelve afkomstig te zijn, zoo als twee publicaties (*oendang-oendang*) van den Sultan van Bantam, gedagteekend Dinsdag 15 *Moeharram* 1169 (21 October 1755), en Zaterdag 20 *Sjawal* 1180 (21 Maart 1767): beiden in overeenstemming met den Donderdagschen kalender, die toen, blijkens een groot aantal bescheiden van Soerakarta en Djogjakarta, ook op midden-Java heerschte. Echter ontbreekt het ook onder deze niet aan tal van afwijkingen, die slechts ten bewijze strekken, hoe weinig staat te maken valt op de nauwkeurigheid van inlandsche dagteekeningen. Voor een deel vindt dit zijne natuurlijke verklaring in den aard der lunaire tijdrekening, die zoo licht aanleiding geeft, om ook bij het stellen van dagteekeningen meer op den vermeenden ouderdom der maan dan op den almanak te letten; doch daarbij moet ook het gewone gevaar van achteloosheid voor een ruim deel in rekening komen, om het aantal en den aard der voorkomende onregelmatigheden te verklaren, en wekt dit te meer bevreemding bij den schijn van zelfs overdreven nauwkeurigheid, waarmede bij het jaartal tevens zijne letter, bij de dagteekening de weekdag, dikwijls ook de marktdag, de naam van de week (*woekoe*) enz., pleegt te worden vermeld. Die overdaad heeft althans het voordeel, van de ontdekking, soms ook de verbetering, van feilen te begunstigen. Wanneer men bv. in den *Babad Padjajaran*, die in 't Javaansch weekblad *Brå-martani* als feuilleton verschijnt, in no. 49 van den vorigen jaargang van dat blaadje, de geboorte van *Raden* Djåkå Tinkir (later Sultan van Padjang) gesteld vindt op Woensdag *Legi* 8 *Djoemadilakir Dal* (zonder jaartal), wat op verre na niet uitkomt, maar daarbij opmerkt, dat de naaste Woensdag *Legi* in dat jaar onder den Woensdagschen kalender invalt op 18 *Djoemadilakir*, ligt het vermoeden vóór de hand, dat in plaats van 8 moet gelezen

worden 18, gelijk dan ook in een handschrift van den zelfden *Babad* is aangetroffen, en ten overvloede bevestigd wordt door de in dat handschrift bijgevoegde opgave, dat het de woekoe *Doekoet* was. Intusschen verraadt ook hier die overeenstemming met den tegenwoordigen kalender, die tijdens het vermelde voorval zeker nog niet gelden kon, den invloed van latere vervalsching of verdichting.

Van den bovengenoemden *Hadji* MOEHAMMAD MOESA ontving ik bij eene andere gelegenheid nog een lijstje van de volgende dagteekeningen, uit Bantamsche chronieken getrokken, en waarin de namen der maanden hier kortheidshalve door hare rangcijfers (*Moeharram* 1, *Safar* 2, enz.) vervangen worden.

Dond.	$^{19}/_{1}$	)	1113	begin van den bouw der Moskee te *Tjaringin*.
Maand.	$^{15}/_{10}$	ج^{2}	1202	vernieuwing van dezelfde.
Vrijd.	$^{17}/_{1}$	)	1203	voltooiing „ „
Zat.	$^{15}/_{4}$	)	1216	(tweemaal opgegeven) dood van Sultan ALÎYOE 'D-DÎN.
Zond.	$^{16}/_{4}$	„	„	zijn zoon *Toebagoes* ISHAK met het bestuur bekleed.
Dinsd.	$^{10}/_{5}$	„	„	*Pangeran* MOHYÎYOE 'D-DÎN vestigt zich te *Pakoewan*.
Maand.	$^{16}/_{5}$	„	„	verheffing van denzelfde tot Sultan, onder den naam van ABOE'L-FATAH MOEHAMMAD MOHYÎYOE 'D-DÎN.
Zat.	$^{6}/_{12}$	ج^{1}	1218	dezelfde vermoord.

Geene enkele van deze dagteekeningen kan, ook afgezien van de vraag der verandering van kalender, als juist worden aangenomen. Alleen in de eerste is het jaartal in overeenstemming met de letter, maar de datum in verband met den weekdag beantwoordt aan den Dinsdagschen kalender, waarvan hier in geen geval sprake kan zijn. Wat de overige aangaat, het jaar 1202 was niet ج^{2}, maar

ꞩ, 1203 niet ﻍ maar ج[1], 1216 niet ﻍ, maar ب, 1218 niet ج[1], maar ج[2]. Bij vergelijking van datum en weekdag geeft in 't eene geval het jaartal, in 't andere de letter de meest waarschijnlijke uitkomst; en daar deze over 't algemeen aan den Woensdagschen kalender beantwoordt, laat zich vermoeden, dat alles tot dezen behoort te worden teruggebracht, en derhalve moet gelezen worden: Donderdag 18 of Vrijdag $^{19}/_{1}$ ﻍ 1113, Zondag 15 of Maandag $^{16}/_{10}$ ꞩ 1202, Vrijdag 15 of Zondag $^{17}/_{1}$ ج[1] 1203, Zaterdag $^{15}/_{4}$ enz. ﻍ 1217, Zaterdag $^{6}/_{12}$ ج[2] 1218. Zoo zouden deze dagteekeningen althans onderling samenstemmen, doch daaruit nog geenszins mogen worden afgeleid, dat in het tijdperk, waarop zij betrekking hebben, werkelijk reeds de Woensdagsche kalender heerschte.

Ziehier nog de uitkomst van een zestal dagteekeningen, ontleend aan den Catalogus van Arabische handschriften van 't Bat. Gen. door Friederich, in Deel XXV van 's Gen. *Verhandelingen*. De aldaar beschreven handschriften, 45 in getal, zijn alle of meerendeels van 't voormalig hof van Bantam afkomstig. Bij sommige is de dagteekening van 't werk opgegeven, doch slechts bij de hier volgende ook de weekdag vermeld gevonden, en natuurlijk bij geen van allen de jaarletter, die er hier volgens den Jav. kalender bijgevoegd is. Onder *a* vindt men den gegeven weekdag; onder *b* dien, waarop de gegeven datum volgens den Arab. kalender gevallen is; onder *c* item, volgens den Jav. kalender, in de onderstelling van eene periodieke vereffening om de 120 jaren, van A. J. 1748 = A. H. 1236 teruggeteld; *d* is de tijdelijke aanvangsdag van den *windoe* volgens die onderstelling, en *e* die aanvangsdag, afgeleid uit den gegeven weekdag.

Men ziet, dat slechts ééne dagteekening, no. 4, met den Arabischen kalender in overeenstemming is, twee, no. 4 en 5, met den onderstelden Javaanschen, en eene, no.

	MS. no.	Datum.	Weekdag.				
			a.	*b.*	*c.*	*d.*	*e.*
1	XXIV	18/3 907 ؛	M.	V.	V.	Za.	Di.
2	XVII	8/7 {950? ؛ 1050? ج²}	Do.	Zo. W.	Zo. Di.	„ V.	W. Zo.
3	XX	10/1 1014 ؛	Zo.	Za.	Za.	„	Za.
4	XVI	13/8 1019 ؛	Zo.	Zo.	Zo.	„	V.
5	XXX	10/3 1085 ج²	V.	Do.	V.	„	V.
6	XXXIII	24/8 1114 ج¹	M.	Za.	Za.	„	Zo.

2, met den Woensdagschen, indien namelijk aldaar het jaar 950 bedoeld is. Het handschrift heeft eigenlijk 1950, en wel voluit, in de woorden الف وتسعماية و خمسين d. i. „duizend en negen honderd en vijftig": blijkbaar eene schrijffout, hetzij voor 950, zoo als Friederich lezen wil, of voor 1050, wat even goed mogelijk schijnt. In ieder geval kan zulk eene fout wel niet anders dan van een' afschrijver afkomstig zijn, en is waarschijnlijk geen dezer handschriften zelf geschreven in den tijd, waarvan het de dagteekening draagt.

Intusschen laat zich bij zoo velerlei onregelmatigheden nog altijd vragen, in hoever zij werkelijk met recht als zoodanig mogen beschouwd worden, en of er niet eene andere inrichting aan ten grondslag liggen kan: te meer, daar het niet aan voorbeelden van zulk eene gewijzigde inrichting ontbreekt.

Zoo maakt Newbold, *British settlements in the Straits of Malacca*, II, 336 (aangehaald door Dr. Pijnappel in het *Tijdschrift voor N. I.* 1850, I, 325), gewag van twee Mal. jaarcirkels, een grooten, *daur besar*, en een kleinen, *daur ketjil:* de eerste niet nader bepaald — wellicht de Arabische van 30 jaren? — de tweede, even als de Jav. *windoe*, van 8 jaren, evenwel met afwijking in de namen, luidende 1 *alif* (1), 2 *ha* (5), 3 *djim* (3), 4 *za* of *dja* (7), 5 *dal-awal* (4), 6 *ba*

(2), 7 *wahoe* (6), 3 *dal-akir* (4), waaruit zich laat afleiden, dat het 2de, 5de en 7de schrikkeljaren zijn, juist als in de eerste jaren van den Arb. cirkel van 30 jaren.

Die laatste inrichting wordt teruggevonden in een Maleisch-Hollandschen honderdjarigen plak-almanak van *Padang* (West-Sumatra) van A. D. 1864, waarin nog dit verschil met den Jav. kalender is op te merken, dat de cirkel begint met de jaren van de *Hidjrah*, die door 8 deelbaar zijn, als 1280, 1288 enz., en met Donderdag, terwijl de Jav. *windoe* begint met de jaren, die, tot de *Hidjrah* herleid, bij die deeling 3 overlaten, als A. J. 1795 = A. H. 1783, en met Woensdag.

Te Palembang schijnt het weder anders te zijn, indien men vertrouwen mag op de dagteekening aan 't slot van een Maleisch handschrift (n°. 75 der Mal. HSS. van 't B. G.): M. 23/2 1184 ج. Dat er niet bij staat eerste of tweede ج, geeft eenigen grond tot de onderstelling, dat ook hier niet ج, maar ن tweemaal geteld wordt; dat dus ا was 1182 = 8 × 147 + 6; terwijl in ieder geval de datum beantwoordt aan den Woensdagschen kalender. Evenwel laat zich uit eene enkele dagteekening niets zekers afleiden.

Ook op Celebes heerscht, volgens bericht van Dr. B. F. Matthes, dezelfde cirkel, aldaar *pariyáma* (Skr. omgang?) geheeten, met dezelfde namen van jaren als op Sumatra (*), en gelden dan ook het 2de, 5de en 7de als schrikkeljaren (*kabisah*). De ware beteekenis van die namen der jaren, en 't gebruik der *naktoe's* tot bepaling van den

(*) Volgens een Makassaarsch handschrift, aangehaald door den heer G. K. Niemann in een opstel „Over het geloof aan gelukkige en ongelukkige tijden bij verschillende volken van Nederlandsch Indië" (*Bijdragen tot de Taal-, land- en volkenkunde van N. I.*, 3de volgreeks, V, 140, noot), heeten de jaren ا *alepoe*, ب *ha*, ج *djé*, ز *djeï*, ن *dalang awala*, ب *ba*, ز *oewaoe*, ن *dalang ahera*.

weekdag was evenwel aan de daarover geraadpleegde Makassaren en Boegineezen niet bekend; en met welke jaren de cirkel begint, wordt niet opgegeven.

Van Riouw wordt door den heer VON DE WALL bericht, dat ook daar geen andere dan de achtjarige cirkel in gebruik is, die echter niet nader beschreven wordt. Een enkele oude inlander zou er nog heugenis hebben van den 30-jarigen tijdkring.

De oorsprong nu van die achtjarige cirkels, welke uitsluitend aan den Indischen Archipel eigen schenen te zijn, en toch zoo duidelijk eene Arabische afkomst te verraden, bleef geheel in het duister, tot het almanakje van Cairo daarover een verrassend, al is het ook nog niet volkomen bevredigend, licht deed opgaan.

Wij vinden daarin namelijk juist dezelfde inrichting als die van Sumatra en Celebes uitdrukkelijk als Arabischen kalender beschreven. Blz. 27—28 bevatten drie tafeltjes: 1°. van de Arb. maanden (شهور عربية), met de cijfers 7, 2, 3, 5, 6, 1, 2, 4, 5, 7, 1, 3, overeenkomende met hare Jav. *naktoe's*, d. i. met de restanten der deeling door 7 op de aantallen verloopen dagen van den 1sten dag des jaars tot dien van elke maand (waarbij natuurlijk 7 = 0); 2°. van de Arb. weekdagen (ايام الاسبوع), tweemaal achter elkander, met de cijfers van 1 tot 14 doorgeteld, en 3°. van de letters en overeenkomstige cijfers der 8 jaren ا 1, ه 5, ج 3, ز 7, د 4, ب 2, و 6, د 4, in een kring geplaatst, die van buiten de letters, daarbinnen of er onder de cijfers vertoont, onder het opschrift دائيرة سنين عربية d. i. „kring „van Arabische overschotten."

Tot toelichting van 't gebruik staat er in 't Arabisch bij: „Wanneer gij de Arb. maanden" (namelijk den weekdag, waarmede eene maand begint) „kennen wilt, tel

„het cijfer van de gezochte maand op bij dat van de let-
„ter des jaars in de tafel van overschotten, en zoek de
„som onder die der weekdagen: dan vindt gij den aanvangs-
„dag der gezochte maand, in acht nemende, dat de letter ا
„in den cirkel behoort aan 't jaar 1252, en tellende van
„daar af naar de volgorde van ا, ه, ج, ز, ب, و, د."

Volgens die opgave begon dus het j. 1252 als in de Jav. tijdrekening (A. J. 1764) met Zondag, terwijl het naar de gewone Arabische met Maandag begon.

Ofschoon nu, gelijk gezegd is, nergens anders van zulk een Arabischen cirkel van 8 jaren melding gevonden is, heeft eene nadere inzage van IDELER's voortreffelijk handboek ons daar, in zijne beschrijving van den Turkschen kalender (*Roesname*), eene analogie doen opmerken, die zich zeer natuurlijk aan de opgave van Cairo aansluit.

Ook die Turksche kalender bevat ten behoeve der burgerlijke tijdrekening drie tafeltjes, die in inrichting en gebruik, althans in de hoofdzaak, geheel met de even beschrevene overeenkomen: een stelsel, waarvan de uitvinding aan den Turk DARENDELI MEHEMED EFFENDI, uit de tweede helft den 17de eeuw, wordt toegeschreven, schoon het hier te lande waarschijnlijk reeds vroeger in gebruik was. De cijfers van jaren en maanden zijn in den Turkschen kalender juist dezelfde als in dien van Cairo, Padang en Celebes, doch schijnen daar niet door letters aangeduid te worden, noch ook de namen der jaren te bepalen. De kalender is evenmin als die van Cairo aan een bepaald jaar gebonden; maar het verband met de jaartelling van de *Hidjrah* wordt aangeduid door opgave van een jaar van die telling, waarmede de cirkel begint, bv. in het bij IDELER beschreven exemplaar het van jaar 1199, hetwelk dus met Zondag begonnen is, in overeenstemming met den Arb. kalender. Die overeenstemming kan evenwel, wegens de verschillende plaatsing der schrikkeljaren, op den duur geen stand houden, maar moet, gelijk met al de achtjarige cirkels het

geval is, met verschillen van een dag voor of achter afwisselen, en wegens het te groot aantal schrikkeljaren allengs in bestendigen en toenemenden achteruitgang, ook bij den loop der maan, overgaan, tenzij daarin van tijd tot tijd door het overslaan van een schrikkeljaar worde te gemoet gekomen. IDELER neemt daarom reeds voor den tijd, waarin hij schreef (A. H. 1240), op grond van den toenmaligen stand der maan, voor de jaarcijfers van den Turkschen kalender 1 minder dan die van den almanak van 1199, namelijk 7, 4, 2, 6, 3, 1, 5, 3, wat op hetzelfde nederkomt, alsof men, met behoud van de gegeven cijfers 1, 5, 3, 7, 4, 2, 6, 4, in plaats van Zondag Zaterdag voor 1 liet gelden; dus, zoo als het op Java heet, van den Zondagschen tot den Zaterdagschen kalender terugging.

Van het jaar 1199 bij cirkels van 8 jaren voorttellende, vindt men, dat die Turksche cirkel niet, als die van Cairo, met 1252, maar met 1247 en 1255 begon, en zich daarin ook van de overige ons bekende onderscheidt.

Om de uitwerking van al die verschillen aanschouwelijk te maken, laten wij hier eene vergelijking van den tegenwoordigen Arb. 30-jarigen cirkel A. H. 1261—1290 = A. J. 1773—1802 met al de overige volgen. Voor elk van die jaren wordt onder iederen kalender de weekdag, waarmede 't jaar begint, door een cijfer aangeduid, waarbij overal 1 voor Zondag, 2 voor Maandag enz. geldt. De schrikkeljaren zijn door een zwaarder cijfer onderscheiden, de cirkels door dwarsstreepjes afgesloten, en de afwijkingen van den Arb. kalender ten overvloede aangeduid door het teeken — voor een dag vroeger, + voor een dag later. In den Arb. cirkel is het 16de jaar als schikkeljaar genomen; de Jav. kalender gesplitst in twee kolommen, *a*. naar den oorspronkelijken regel, door de namen der jaren aangeduid, *b*. naar het thans te Soerakarta en Djo-

gjakarta heerschend gebruik; evenzoo die van Palembang — voor zoover die uit de boven aangehaalde dagteekening als bekend mag worden aangenomen — *a.* in de onderstelling, dat er sedert die dagteekening (A. H. 1184) geene tijdvereffening heeft plaats gehad, *b.* in de onderstelling, dat er sedert een dag is overgeslagen; en de Turksche *a.* naar den almanak van 1199, *b.* in de onderstelling van IDELER, dat er sedert een dag is overgeslagen.

A. H.	A. J.	ARABIË.	JAVA		PADANG.	PALEMBANG?		CAIRO.	TURKIJE	
			a.	*b.*		*a.*	*b.*		*a.*	*b.*
1261	1773	6	6	6	6	7+	6	5—	6	5—
1262	1774	3	3	3	3	4+	3	3	4+	3
1263	1775	1	7—	1	1	1	7—	7—	1	7—
1264	1776	5	5	5	5	6+	5	4—	5	4—
1265	1777	2	2	2	2	3+	2	2	3+	2
1266	1778	7	6—	6—	7	7	6—	6—	7	6—
1267	1779	4	4	4	4	5+	4	4	4	3—
1268	1780	2	1—	1—	1—	2	1—	1—	2	1—
1269	1781	6	6	6	6	7+	6	5—	6	5—
1270	1782	3	3	3	3	4+	3	3	4+	3
1271	1783	1	7—	1	1	1	7—	7—	1	7—
1272	1784	5	5	5	5	6+	5	4—	5	4—
1273	1785	2	2	2	2	3+	2	2	3+	2
1274	1786	7	6—	6—	7	7	6—	6—	7	6—
1275	1787	4	4	4	4	5+	4	4	4	3—
1276	1788	1	1	1	1	2+	1	1	2+	1
1277	1789	6	6	6	6	7+	6	5—	6	5—
1278	1790	3	3	3	3	4+	3	3	4+	3
1279	1791	1	7—	1	1	1	7—	7—	1	7—
1280	1792	5	5	5	5	6+	5	4—	5	4—
1281	1793	2	2	2	2	3+	2	2	3+	2
1282	1794	7	6—	6—	7	7	6—	6—	7	6—
1283	1795	4	4	4	4	5+	4	4	4	3—
1284	1796	1	1	1	1	2+	1	1	2+	1
1285	1797	6	6	6	6	7+	6	5—	6	5—
1286	1798	3	3	3	3	4+	3	3	4+	3
1287	1799	1	7—	1	1	1	7—	7—	1	7—
1288	1800	5	5	5	5	6+	5	4—	5	4—
1289	1801	2	2	2	2	3+	2	2	3+	2
1290	1802	7	6—	6—	7	7	6—	6—	7	6—

Men neme hierbij in acht, dat het grooter of geringer aantal van de aangeduide afwijkingen op zich zelf niets voor den graad van nauwkeurigheid der verschillende kalenders bewijst. Die nauwkeurigheid zou eigenlijk niet aan den Arb. kalender, maar, gelijk IDELER doet, aan de ware tijden, hetzij van conjunctie of van verschijning der maan, voor ieder gewest in 't bijzonder behooren getoetst te worden. Overigens weten wij, dat elke achtjarige cirkel met 3 schrikkeljaren er op de 120 jaren een meer telt dan de 30-jarige met 11 schrikkeljaren; en wordt dat verschil, door het overslaan van een schrikkeljaar (d. i. van een dag) vereffend, eer het tot een' geheelen dag gestegen is, dan is 't natuurlijk gevolg, dat in 't begin van het nieuwe 120-jarige tijdperk de negatieve afwijking de overhand krijgt, om eerst langzamerhand voor de positieve plaats te maken. Zoo ziet men in den Palembangschen kalender onder *a* eene bijna doorgaande positieve afwijking, die onder *b* door de onderstelde vereffening in eene veel matiger negatieve overgaat, waaruit blijkt, dat in het eerste geval het doorgaand verschil thans bijna, schoon nog niet ten volle, tot een geheelen dag zou gestegen zijn; in den Turkschen daarentegen, dat het nog geen halven dag bedragen zou. Uit de kolommen van Padang en Cairo laat zich evenzoo met een oogopslag afleiden, dat die beide kalenders nog binnen de laatste 60 jaren eene vereffening moeten ondergaan hebben, waarvan ons echter niets bekend is, evenmin als van die van Palembang, die trouwens ook reeds langer geleden zou moeten zijn. Alleen van den Javaanschen kalender weten wij, dat er eene vereffening heeft plaats gehad in A. J. 1748 = A. H. 1236.

Door hetgeen ons thans gebleken is van het gebruik der achtjarige cirkels in Egypte en Turkije, is het ver-

schijnsel van de algemeene verbreiding van dat gebruik in den Indischen Archipel nog slechts ten deele opgehelderd. Is het hier, gelijk nauwelijks te betwijfelen valt, door Arabieren ingevoerd, dan moet het toch ook in Arabië reeds voor eeuwen in zwang zijn geweest, en wekt het bevreemding, dat het als zoodanig aan de aandacht van Europeesche schrijvers geheel schijnt ontgaan te zijn; te meer zoo wij boven terecht vermoedden, dat juist in dat gebruik de ware verklaring te vinden is van verschillen in de dagteekening van feiten, die tot de heiligste herinneringen van den Islam behooren.

Zoowel in dat geschiedkundig vraagstuk als in plaatselijke gebruiken, die nog niet te onzer kennis kwamen, inzonderheid ook in de wijze en de tijden, waarop in de behoefte aan tijdvereffening wordt voorzien, blijft nog overvloed van stof tot nader onderzoek, en houden wij ons voor elke nieuwe inlichting dringend aanbevolen.

Ten behoeve der toetsing van dagteekeningen volgens den Jav. kalender volgt hier, onder letter A, met eenige wijziging, nogmaals het tafeltje van *naktoe's*, reeds in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 1850, I, 319, geplaatst, en waarin het eerste cijfer van ieder vak op de gewone zevendaagsche, het tweede op de vijfdaagsche of marktweek betrekking heeft. Voor beiden beteekent 1 den weekdag, onverschillig welken, waarmede de *windoe* begint, en die dus, voor zooveel de zevendaagsche week aangaat, den naam geeft aan den heerschenden kalender (*choeroep*). Onder den tegenwoordigen, Woensdagschen kalender is dus 1 Woensdag, 2 Donderdag enz., en voor de marktweek 1 *Wagé*, 2 *Kliwon*, 3 *Legi*, 4 *Pahing*, 5 *Pon*. Het jaar Dal is ingedeeld in twee kolommen, de eerste naar de regelmatige inrichting, door de namen der jaren aangeduid, de tweede naar de tegenwoordige tijdrekening in de Vorstenlanden.

A. JAVAANSCHE KALENDER.	JAREN.							
	Alif. I ا	He (Ehé). II ه	Djim-awal. III ج	Zé (Djé). IV ز	Dal. V د	Bé. VI ب	Wau (Wawoe). VII و	Djim-achir. VIII ج
Maanden.								
1. Moeharram of Soera.	1—1	5—5	3—5	7—4	4—3	5—4	2—3	6—2	3—1
2. Safar.	3—1	7—5	5—5	2—4	6—3	7—4	4—3	1—2	5—1
3. Rabingoe 'l-awal of Mauloed.	4—5	1—4	6—4	3—3	7—2	2—4	5—2	2—1	6—5
4. Rabingoe 'l-achir.	6—5	3—4	1—4	5—3	2—2	3—3	7—2	4—1	1—5
5. Djoemadi 'l-awal.	7—4	4—3	2—3	6—2	3—1	4—2	1—1	5—5	2—4
6. Djoemadi 'l-achir.	2—4	6—3	4—3	1—2	5—1	5—1	3—1	7—5	4—4
7. Radjab.	3—3	7—2	5—2	2—1	6—5	6—5	4—5	1—4	5—3
8. Sa'ban of Roewah.	5—3	2—2	7—2	4—1	1—5	1—5	6—5	3—4	7—3
9. Ramadlan, Ramelan, Poewasa of Siam.	6—2	3—1	1—1	5—5	2—4	2—4	7—4	4—3	1—2
10. Sawal.	1—2	5—1	3—1	7—5	4—4	4—4	2—4	6—3	3—2
11. Dzoe 'l-ka'dah of Doelkangidah.	2—1	6—5	4—5	1—4	5—3	5—3	3—3	7—2	4—1
12. Dzoe 'l-hidjah, Besar of Hadji.	4—1	1—5	6—5	3—4	7—3	7—3	5—3	2—2	6—1

B. *Zevendaagsche week*							
7. Dinsdag.	1	8	15	22	29	36	
1. Woensdag.	2	9	16	23	30	37	
2. Donderdag.	3	10	17	24	31	38	
3. Vrijdag.	4	11	18	25	32	39	
4. Zaterdag.	5	12	19	26	33	40	
5. Zondag.	6	13	20	27	34	41	
6. Maandag.	7	14	21	28	35	42	

C. *Marktweek*							
5. Pon.	1	6	11	16	21	26	31
1. Wagé.	2	7	12	17	12	27	32
2. Kliwon.	3	8	13	18	23	28	33
3. Legi.	4	9	14	19	24	29	34
4. Pahing.	5	10	15	20	25	20	35

Het gebruik van de tafel A wijst zich den weg van zelf: bv. de maand Sawal s heeft tot *naktoe* 5 en 1, en begint dus onder den tegenwoordigen kalender met Zondag Wagé; waaruit volgt, dat bv. 20 Sawal s valt op Vrijdag Pon.

Om echter ook die laatste becijfering te sparen, telle men eenvoudig bij de *naktoe* van de maand (als boven 5 en 1) het gegeven dagcijfer (20), en zoeke de som (25 en 21) in de twee tafeltjes B en C (of naar omstandigheden in een van beiden): dan vindt men in de voorste kolom onmiddellijk de *naktoe* van den datum (3 en 5), en daarnevens den overeenkomstigen weekdag volgens den tegenwoordigen kalender (Vrijdag Pon). Voor elken anderen kalender (bv. den Vrijdagschen) beantwoordt het cijfer 1 in de eerste kolom aan den aanvangsdag van den windoe (Vrijdag), 2 aan den volgenden dag (Zaterdag) enz.

Hieruit volgt van zelf, hoe men omgekeerd uit een gegeven datum en weekdag, bv., als in de boven aangehaalde Bantamsche publicatie, Zaterdag 20 Sawal s, den aanvangsdag van den *windoe* bepalen kan. Men zoekt eerst weder de *naktoe* van den datum (3), en telt daarmede van den gegeven weekdag (Zaterdag) terug tot 1 of voort tot 8 (voor de marktweek tot 6), en vindt dan 1 of 8 (1 of 6) = aanvangsdag van den windoe (Donderdag).

Batavia 20 Februari 1871.

HET SANSKRIT OP EENEN STEEN,

AFKOMSTIG UIT

PRAMBANAN,

DOOR

H. KERN.

Het Tijdschrift voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, Deel XVIII, bl. 89—117, bevat eene verhandeling over Beschreven steenen op Java, door de Heeren Cohen Stuart en v. Limburg Brouwer. Door de welwillendheid der schrijvers reeds nu in staat gesteld kennis te nemen van den alleszins belangrijken inhoud, wil steller dezes niet dralen met de mededeeling van de vertaling van 't op den steen voorkomende Sanskrit.

De eerste zes regels vormen drie stanza's of strophen in *Âryâ*-maat, terwijl de vier regels bij r. 17 beginnende, twee van zulke strophen uitmaken. De taal is over 't algemeen zuiver; een paar slordigheden zijn zeker wel aan den steenhouwer te wijten. Mijne lezing, die in enkele punten van de reeds gegevene afwijkt, is, volgens de door de H. H. Cohen Stuart en v. Limburg Brouwer aangenomene transcriptie, als volgt:

yata utpannang viçvang yatra-tja djâtang vilînam api yatra |
tasmai namo bhagavate civâya civakârine tubhyang ||
pathagâpi dûra-duritâ çûnyâpi hitapradânimisjapûrnnâ |
civira-vrĕtâpy atipûtâ cilâ yato djanmibhih pûdjyâ ||
yâvat khe ravi-çacinau yâvad dhâtrî tjatus-samudra-vrĕtâ |
yâvad daça-dici vâyus tâvad bhaktir valaing-nâmnah. ||

Als men nauwlettend ziet, zal men bespeuren dat het eerste woord op den steen bepaaldelijk *yata* (d. i. *yatas*) is, en niet *yat*. De *tha* in *pathagâ*, welke door de beide uitgevers al vermoed werd, wordt door den samenhang buiten twijfel gesteld. Of in den vijfden regel werkelijk *yâvat khe* staat, is alles behalve duidelijk. Evenwel, *me* is het ook niet; bij al de overeenkomst die de ondergeschreven letter met de *ma* heeft, wordt de laatste toch, om zoo te zeggen, zwieriger geschreven. Denkbaar ware *ke*, doch alleen als slordigheid, want dat de maker van 't gedicht *khe*, „in 't luchtruim", bedoelde, daarover is niet de minste twijfel. In plaats van *dhâtrî* heeft de steen *dhâtri*, hetzij dewijl de punt in de *i* uitgesleten is, of door verzuim. Aan de lichte golving van beneden kan men, scherp turende, ontdekken dat de ondergeschrevene letter eene *dha*, en niet eene *va* is. Evenzoo staat er in r. 20 *dharmmâ*, niet *varmmâ*. — De meer woordelijke, dan wel getrouwe, vertaling (*) is als volgt:

„Waaruit alles ontstaan, en waarin (alles) geboren is, waarin (alles) ook (wederom) opgaat, aan Dien zij hulde, aan Civa, den Heere, aan U, den weldadige!"

„Ofschoon aan den weg zich bevindende, houdt (deze) steen 't kwaad verre van zich; ofschoon ledig, is hij heil aanbrengend, daar hij van goddelijke wezens (of van een goddelijk wezen, Skr. *animisja*) vervuld is; ofschoon van *civira* omgeven, is hij uiterst rein (en: heilig); dies is hij door de stervelingen te vereeren."

(*) M. i. is elke woordelijke vertaling noodzakelijk zeer ongetrouw. De getrouwste vertolking is die, welke de gedachte van 't oorspronkelijke het nauwkeurigst teruggeeft in het taaleigen des vertalers. Verbeeld u eens, dat een Nederlander het Fransche *comment vous portez-vous?* overbracht met „hoe draagt gij u?" Toch is dikwijls eene woordelijke vertaling onmisbaar, als het namelijk den vertaler te doen is, den lezer het herkennen der woorden in 't oorspronkelijke gemakkelijk te maken.

„Zoolang zon en maan in 't luchtruim zijn, zoolang de aarde van de vier Oceanen omgeven is, zoolang de wind in de tien richtingen er is, zoolang zij eerbied voor hem, wiens naam is *Valaing*."

Ter toelichting het volgende. *Utpanna*, „ontstaan", zegt men van iets bij de eerste wording, bijv. van de vrucht, die zich in den moederschoot begint te ontwikkelen. *Djâta*, „geboren", heet iets, wanneer het zichtbaar wordt; vgl. Jav. *widjil*, enz. *Civa* is de Tijd, of, zoo men wil, de Eeuwigheid, de Oneindigheid.

De tweede strophe is overladen met die soort van kunstenarijen, waarin de kunstpoëeten onder elke hemelstreek des te meer behagen scheppen, naarmate de echte dichterlijke gloed verflauwt. In Indië dagteekent die verkeerde verfijning van de 7de eeuw onzer jaartelling. Het gezochte in bovenstaand vers bestaat voornamelijk hierin, dat de dichter opzettelijk elke zinsnede begint met een woord dat meer dan ééne opvatting toelaat, maar toch altoos in ééne beteekenis veel gewoner is dan in de andere. Door hetgeen na 't eerste woord volgt, blijkt den hoorder dat zijne opvatting, die de natuurlijkste was, niet in de bedoeling des sprekers, des dichters, lag; ten leste blijkt, dat de ongewone beteekenis gemeend was. Hierin ligt het verrassende. Bijv. van *pathaga* is de meest alledaagsche zin die van „op weg zich bevindende, reizende", en als substantief „wandelaar, voetganger." *Durita* is zoowel „kwaad, schade", als „kwaad, zonde." Er is in beide woorden, en zoo ook in *çunya*, „ledig", en *pûrṅa*, „vol", eene schijnbare tegenstrijdigheid, doch geen wezenlijke, als de hoorder het gezegde maar goed opvat, zich niet laat overrompelen. Verder mag ik hierover niet uitweiden. — *Civira* wordt opgegeven als „een soort van koorn." Uit het vers moet men opmaken dat *civira* als onkruid beschouwd wordt, hetgeen zich heel wel met de opgegevene beteekenis rijmen laat, indien *civira* eene wilde graansoort

aanduidde. *Civira*, volgens de goede uitspraak *cibira*, „legertent" (*), kan hier niet in aanmerking komen.

Het derde koeplet vereischt geene andere verklaring dan wat den naam *Valaing* betreft. Uit het volgende leeren we dat dit de Polynesische naam is van de ster Canopus, mythologisch uitgedrukt: de Ziener (*Rĕshi*) Agastya, ook geheeten Kumbhayoni of Kalaçadja, „uit de waterkan of- pot (d. i. Oceaan) geboren", ook wel Varunadja, „Varuña's (des Hemels en des Oceaans) zoon". De heliacische opgang van *Kumbhayoni* placht in Indië plechtig gevierd te worden. Reeds in den *Rĕgveda* wordt de zuiverende invloed van Canopus' opgang, ook op 't zondig gemoed des menschen, geprezen. De uitvoerigste beschrijving, mij bekend, van de plechtigheid vindt men in de *Sanhitá* van *Varáha-Mihira*, Hoofdstuk XII, waarvan de Engelsche vertaling is opgenomen in 't *Journal Roy. Asiatic Soc. of Great-Britain and Ireland*, Vol. V, Part I, p. 74, sqq. (jaar 1870). Als ik het Kawi niet ten eenenmale misversta, is de datum echter niet die van Agastya's heliacischen opgang, maar van diens heliacischen ondergang. De woorden *tatkála rake valaing pu kumbhayoni puyut* beteekenen m. i. „het tijdstip dat *Valaing* (eig. Hij, *Valaing*), Meester (Skr. *Bhagaván*) Kumbhayoni heliacisch ondergegaan is". Zooveel is zeker dat volgens Balineesche en Javaansche overlevering *uyut* beteekent *lingsir* of *ramyang*, en dat in *Ardjuna-Wiwáha*, bl. 13, vs. 2, *oyut* (zóó te lezen voor *uyut*) beteekent „verdwijnende, met schijnen ophoudende, donker wordende". Te Batavia kan men zonder moeite te weten komen en met volmaakte gewisheid bepalen, of mijne verklaring (die ik niet zou meêgedeeld hebben, als het niet in onafscheidelijk verband stond met de verzen in Sanskrit) uitkomt of niet (§).

(*) Volgens de woordenboeken is *civira* niet „legertent," maar „kamp; „vorstelijke residentie; wacht of schans; zekere graansoort." C.S.

(§) Dit is ongelukkig, althans met den gevonden datum, 28 Decem-

De regels 17—20 bevatten twee strophen, insgelijks in *Áryá*-maat, en luiden:

vihite kalaça-dja-nâmnâ bhadrâlokâhvaye vivudha-gehe |
tasyâtha putrapotrâh bhavantu labdhesjta-pada-djîvâh ||
anyatj-tja
djagatâng civam astu sadâ bho dvidja-râdjnjâng tathâ
civaratânâng |
çruti-bhakti-dâna-dharmmâ bhavantu nârâtirogersjyâh ||

Instede van *gehe* lezen de uitgevers *geso;* naar ik gis, dewijl zij den rechter omhaal der *e*, die in de *ha* verward is geraakt, aangezien hebben voor een verlengstuk van eene *sa*, hetgeen ten gevolge had dat ze den bij de *ha* behoorenden neêrhaal voor 't teeken der lange *á* aanzagen. — *Potrâh* is eene slordigheid; het moet wezen *potrá*, eene slechte, doch geenszins ongewone uitspraak, ook in Indië, van *pautrá*. — *Rádjnjáng* is, wat het eerste teeken betreft, zeer onduidelijk. Het lijkt wel op *bha*, doch zoodra men

ber 862, op verre na niet het geval, hetzij men hel. opgang of ondergang leze, wat hier trouwens weinig of geen verschil maakt. Verstaat men die uitdrukkingen in den letterlijken zin van gelijktijdig met de zon op- en ondergaan, dan viel, volgens welwillende mededeeling van Dr. OUDEMANS, in A.D. 862 de hel. opgang van Canopus voor Java omstreeks 12 dagen vóór, en zijn hel. ondergang even zooveel na den zomerzonnestilstand: d. i. resp. omstreeks 5 en 29 Juni. Verstaat men ze echter — wat hier wel het naast vóór de hand ligt — van het eerst zichtbaar worden van de ster aan den oostelijken en haar verdwijnen aan den westelijken horizon, dan moet daarvoor eene zekere hoogte boven den horizon gerekend worden, en vallen dien ten gevolge beide tijdstippen nagenoeg samen met den zomerzonnestilstand, op 17 Juni. In ieder geval was Canopus dus op 28 December ongeveer zoover mogelijk van hel. op- en ondergang verwijderd, en den geheelen nacht door aan den hemel zichtbaar. Indien echter *puyut* terecht door *lingsir* verklaard wordt, beteekent het niet zoozeer „ondergaan," als wel „ten ondergang „neigen," „beginnen te dalen," of liever in 't algemeen — want *lingsir* wordt evenzeer van de rijzende als van de dalende zon gezegd — van de middaglijn afwijken; en dan komt het niet onmogelijk voor, dat het ook kan gezegd zijn van den stand der ster, kort vóór of na den tijd, dat zij met middernacht door den meridiaan gaat. C.S.

het met *bho* vlak te voren, en met de *bha* in *bhavantu* vergelijkt, bespeurt men toch verschil; het karakter der twee teekens verschilt. Ook op *rá* zou men wel niet komen, indien men niet overtuigd ware dat er niets anders staan kan, of liever, dat er niets anders bedoeld kan wezen. — Het volgende woord is niet *tavá;* men vergelijke slechts de *vá* in *civáya* van r. 2, in *vâyu* van r. 6 en van *vára* in r. 8. Staat er dan juist *thá*, zal men vragen? Als men enkel op Inscr. I moest afgaan, dan zeker niet; doch in Inscr. II, r. 2 komt deze vorm van *tha* voor, en neemt men in aanmerking dat geen ander woord kan bedoeld zijn, dan zal men zich verzekerd houden dat de maker van 't vers *tathá* geschreven heeft, gesteld alleens dat de steensnijder de letter verkeerd mocht gecopieerd hebben. Ik voor mij geloof dat ook de laatste eene *thá* meende te schrijven (*). De vertaling is:

„Nadat Kumbhayoni (†) het godenhuis (of godshuis) (§) Bhadrâloka (ongeveer z. v. a. Schoon-aanzien) genaamd, gesticht heeft, mogen ook zijne naneven daarin een standplaats en levensonderhoud naar wensch erlangen".

„Wijders:"

„Steeds moge het den volke, alsook, o! den Brahmanen en Vorsten, welke in 't goede (en tevens: in Civa)

(*) Volkomen toegestemd, even als de overige hier voorgestelde verbeteringen van onze lezing, waarvan dan ook zonder aarzeling tot verbetering van onze tafel van 't alphabet wordt gebruik gemaakt. C.S.

(†) *Kalaça-dja-náman*, d. i. „die *Kalaça-dja* heet": zie boven, onder de bijnamen van Canopus. *Námná* is de instrumentalis, gevorderd door de passieve constructie. C.S.

(§) *Vibudha* is volgens de woordenboeken niet alleen een „god," maar ook een „wijze, geleerde." *Vibudha* (of *vibudha*)-*geha* zou dus ook in meer eigenlijken zin een „klooster" kunnen beteekenen. De heer VAN DER TUUK doet mij evenwel opmerken, dat *vibudha* in 't Kawi (o. a. meermalen in de *Vivâha*) bepaaldelijk „godheid" beteekent, en de samenstelling dus niets anders dan het Balineesche *djĕron deva*, „godshuis, tempel". C.S.

behagen vinden, goed gaan. Moge geleerdheid, godsvrucht, milddadigheid en deugd (hier) wonen, niet vijandschap, ziekte of afgunst" (*).

We vernemen hier dus, dat er ook op Java, te Prambanan, een godenhuis of godshuis bestond, waarvan de stichting aan Canopus werd toegeschreven. Natuurlijk was dit een mythe, en zal het derhalve, gelijk de meeste, of misschien alle mythen, volkomen waar zijn, als men de bedoeling er van weet. Onder mythe versta men niet eenig vertelseltje — dat is een misbruik van 't woord — maar eene of andere waarheid, in eenen poëtischen vorm gehuld of verhuld. Stel eens dat men te Prambanan in vroegeren tijd dezen of genen vorst, bij gelegenheid van Canopus' heliacischen opgang, overgehaald had zich verdienstelijk te maken door het oprichten van een klooster, enz., dan kon Canopus met recht gezegd worden de grondlegger, de *auctor* er van te wezen. Het woord *vihita*, „gemaakt, gesticht", en ook „verordend, bevolen", is zeker met opzet gekozen. In Zuid-Indië heeft Canopus eene wijdvermaarde kluizenarij, waarvan in 't *Mahábhárata*, en vooral in 't *Rámáyana*, reeds gewag wordt gemaakt. Toen Râma (d. i. de Zon) op zijnen tocht naar 't Zuiden (*dakshináyana*, d. i. de loop van 't zomer-soltstitium tot aan 't winter-solstitium) bij Canopus kwam (†), werd hij gastvrij ontvangen. En ook thans woont de Ziener Agastya daar in 't Zuiden, doch gedurende een tijd van 't jaar is hij op reis, en weet men in 't Tamil-land niet, waar hij zich bevindt. Voor degenen die weten dat „op reis zijn" en

---

(*) De laatste samenstelling derhalve aldus te ontleden: *na*, „niet", *árâti*, „vijand," *roga*, „ziekte", *írsjyá*, „afgunst"; terwijl de laatste *h* aan de geheele samenstelling den meervoudigen vorm geeft. C.S.

(†) De titel *Rámáyana* is wegens 't woord *ayana*, „halfjaarlijksche loop der zon", op zich zelf duidelijk, maar toch niet duidelijk genoeg voor 't later Hindusch en Europeesch euhemerisme.

„heliacisch ondergaan" door hetzelfde Skr. woord, nl. *pravâsa*, worden uitgedrukt, is de mythe, die thans als volkssprookje in Dekkhan voortleeft, niet moeielijk te vatten.

De naneven van Canopus zijn de bewoners van 't godshuis, maar het is niet noodig dat ze tevens in ander opzicht zich als afstammelingen des zieners beschouwden. Ten minste mij is geen *Agastya*-familie onder de Brahmanen bekend, ofschoon daarin niets bevreemdend zou wezen, daar *alle* Brahmanen-familiën tot mythischen stamvader een of ander ster hebben, bijv. *Vasisjtha*, *Gotama*, enz., terwijl *alle* koningsfamiliën in Indië afstammen van de Zon of de Maan; ook bij de Grieken, waar de Heracliden van Hercules (= Râma) afstammen, en de Pelopiden van Pelops, die waarschijnlijk de Maangod is.

De fundatie van Kumbhayoni is blijkbaar, in 't algemeen, wat de Hindus gewoonlijk een *Matha* noemen, een „collegie", zooals het ook wel vertaald wordt, doch niet geheel nauwkeurig. Een *matha* is eigenlijk niets anders dan wat de Buddhisten een *vihára* (d. i. een klooster, een monniken-gasthuis) plegen te noemen. Uit het Kawi *tampah-alih i tamva*, m. i. „een plaats ter opname van gasten, een hospice", leid ik af, dat de Agastya-fundatie een hospice was, op de wijze als het klooster op de St. Bernard ook een hospice is. Verder schijnen degenen die in de stichting voor korter of langer tijd werden opgenomen, Brahmaansche, rondtrekkende studenten geweest te zijn, want *ahurang* is vermoedelijk hetzelfde als Jav. *hulangan*, en daar er *ngaranni* bijgevoegd is, moet men 't woord als eenen bepaalden term beschouwen. Kortom, ik houd *ahurang* voor eene letterlijke vertaling van 't Skr. *tjaraka*, „rondtrekkende Brahmaansche leerling." Daar ik de gronden, waarop mijn vermoeden steunt, hier niet mag ontwikkelen, eisch ik van niemand geloof, alleen maar dat anderen, vooral de uitgevers der inscripties, bij hun verdere nasporingen mijne gissing mogen toetsen, zoo de

gelegenheid er zich voor aanbiedt (*). Want wat uit ééne plaats met duidelijk blijkt, kan wel eens uit andere plaatsen licht ontvangen.

Om op de verzen terug te komen, het meervoud *djagatas* beteekent, evenals de synonieme meervouden *lokás*, *pradjás*, en ouder *viças*, „lieden, volk", doch zoo het gesteld wordt naast eenig woord voor „vorst", en dergelijke, bepaaldelijk „het volk, 't algemeen", met uitsluiting van den adel. Zoo ook hier. — *Bho* is een onbehagelijke stoplap.

Van de twee slotregels in Kawi wil ik alleen opmerken dat ze een onberispelijk koeplet in de maat *Anushtubh*, of zoogenaamde Epische *çloka*, vormen. Het eerste halfvers eindigt achter *Valaing*. Het is van belang te weten, of men met een vers te doen heeft of niet, omdat men voorbereid moet wezen in een vers een andere constructie te vinden dan in proza, en omdat men anders te vergeefs zou zoeken naar de reden van zulke verlengde vormen als *nirang* voor *nira*, en *valá* voor *vala*. Ook *lang* in plaats van *lan* vóór eenen keelklank is, geloof ik, uitsluitend dichterlijk. — Dat *dhîmân Kumbhayoni* „de Wijze K." een andere naam is voor den Ziener (*Rĕshi*) Agastya, Canopus, Polynesisch *Valaing*, behoeft na het vroeger gezegde nauwelijks opgemerkt te worden.

Als toevoegsel wil ik een paar Skr. woorden uit de volgende inscripties ter sprake brengen. In Inscr. II is *Bhadrapada-mâsa* verbasterd uit *Bhâdrapada-mâsa*. *Bhadrapadâ* (ook *Bhâdrapadâ* geschreven) is de naam van 't

(*) Hier kan niemand iets tegen hebben; maar inmiddels houde de geleerde schrijver ons ten goede, de waarde van zijne gissing op dit punt geheel afhankelijk te moeten laten van de ons niet medegedeelde gronden, waarop zij steunt. C.S.

sterrebeeld, daarentegen *Bhádrapada* of *Bhádra* de naam der maand.

Bij Inscr. III vragen de uitgevers of *Abhayananda* een mansnaam is. Het antwoord moet bevestigend uitvallen, mits men spelle *Abhayánanda*. Maar of het hier een mansnaam is, dat laat zich, zonder verdere gegevens, niet beslissen. Uit het in deze inscr. gebezigde woord voor kloosster, nl. *vihára*, mag men met genoegzame zekerheid opmaken dat het aan Buddhistische monniken behoorde, en dewijl de hoogvereerde *Bodhisatva* AVALOKITEÇVARA ook ABHAYANDADA (d. i. „hij die veiligheid verleent") genoemd wordt, zou wellicht deze of gene op den inval kunnen komen te veronderstellen dat *Abhayánanda* en *Abhayandada* hetzelfde wezen aanduidden. Ik voor mij zou dit onwaarschijnlijk achten, en houd *abhayánanda*, naar 't model van andere kloosternamen, voor een naam, zooals onze Hollandsche buitenverblijven vertoonen. Het woord beteekent „Veiligheidslust", en duidde, m. i. het landgoed aan waarop het klooster stond van daar de uitdrukking: *bihára nira i Abhayananda*, waar *i* noode iets anders wezen kan dan 't bekende, locale zoowel als locatieve, *i*, *ing*, en synoniemen.

Over het letterteeken voor *djha* in Kawi-schrift.

Aan 't slot der groote oorkonde, gemerkt II (*), komt voor de naam *Madjhapahit*. Het teeken, getranscribeerd als *djha*, heeft ongeveer den vorm ..... Op grond dat tot nog toe die letter elders niet gevonden was, meende de Heer Cohen Stuart, dat er geen voldoende reden bestond om die letter zóó te lezen als anderen gedaan hadden. Toch was het licht te bevroeden, hoe men er toe gekomen was aan bewust karakter de waarde der Skr. *djha* toe te

(*) Namelijk die op elf koperen platen, bedoeld in *Notulen* IV, 141 en vervolgens, als ook VIII, Bijl. G, blz. XXVII. C.S.

kennen (*), daargelaten de geaspireerde uitspraak. Immers, nagenoeg alle letters van 't Indisch alphabet waren met zekerheid bekend; van de weinige, die nog te ontdekken overbleven, twee in 't geheel (nl. *djha* en linguale *ḍha*), kon t. a. p. tusschen *ma* eenerzijds en *pahit* anderzijds, slechts de eerste te pas komen. Wel is waar zijn de geaspireerde en niet geaspireerde klank niet identisch, maar eene bekende eigenschap van 't Javaansch, 't bezigen van zoogenaamde „groote" letters in eigennamen, verklaarde het gebruik van *djha* in plaats van *dja* in 't gegeven geval. Dat was dus één grond voor de lezing *djha*. Doch het was niet de eenigste grond. Om meer dan eene reden zal het niet onnut wezen die gronden hier mede te deelen. In een ander Indisch alphabet, dat zeer nauw verwant is met het in de oorkonden gebruikelijke — 't verschil van tijd altoos in aanmerking genomen —, in 't Singhaleesch of nieuw-Pali, vindt men een soortgelijk onderscheid tusschen de *djha* en *nja* als in 't Kawi. De vorm der *djha* is...., der *nj*..... Dat ook in 't nieuw-

(*) Dat dit dan ook vrij wel bevroed is, blijkt genoegzaam uit hetgeen daarover in mijn Verslag van 22 December 1870 werd opgemerkt, waar men den gang van gedachten, die tot de lezing *djha* geleid heeft, nagenoeg geheel terugvindt, met uitzondering alleen van de gronden, aan de vergelijking van andere Indische schriftstelsels en aan de plaats in *Ardjuna-vivâha* ontleend, en die — ik erken het gaarne — de gissing tot niet geringen steun verstrekken. Jammer maar, dat de waarde van dien steun, door de onmogelijkheid om de bedoelde teekens hier in druk weder te geven, voor den lezer grootendeels verborgen blijft! — Intusschen zij hierbij nog opgemerkt, dat van de neiging tot het bezigen van zoogenaamde „groote" letters tot onderscheiding van eigennamen, of liever van aanzienlijke woorden — want als kenmerk van eigennamen is het eene nieuwigheid van de laatste dagen, en wel geheel aan Europeeschen invloed te wijten — mij in de Kawioorkonden nog geen enkel duidelijk voorbeeld is voorgekomen. Maar dit doet hier weinig ter zake, daar, ook afgescheiden van dat misbruik, reeds in die oorkonden de verwarring tusschen verwante lettters gewoon genoeg is om de schrijfwijze van *madja* met *djh* te verklaren. C.S.

Pali dus de eene letter slechts eene geringe variatie der andere is, ziet ieder. Het karakteristieke verschil der twee letters is, dat in de *djha* de laatste haal naar boven gaat, in de *nj* naar beneden. Ditzelfde nu vertoont zich reeds in 't oudste ons bekende Indische schrift van ± 250 vóór Chr.; *djha* is..., en *nj*.... Hetzelfde karakter is nog te herkennen in Oud-Grantham, in Nieuw-Grantham of Malayalim, in Telugu.

In Prinsep's *Indian Antiquities* (ed. Thomas), II, bij bl. 52, kan men oudere vormen vinden der *nj* in Oud-Kanareesch (Narbadda, volgens Engelsche uitspr. Nerbudda), en de incripties uit het district der rivier Kistna. De *djha* is daarin nog niet gevonden, en daarom was het noodig op 't Pali, gelijk het thans op Ceilon geschreven wordt, te wijzen.

Behalve 't aangevoerde was er nog eene andere reden om bewust Kawi-teeken gelijk te stellen met de *djha*. Want in den *Ardjuna-Vivâha*, bl. 40, r. 8 staat . Dit moet voorstellen Skr. *djardjdjarîkrêta* of *djardjdjharîkrêta* (*), d. i. „doorboord, vermorseld." Om het even hoe men uitspreekt, zeer zeker is de *nja* — want die staat er — geheel misplaatst. Hoe kon nu die *nja* daar ingeslopen zijn, indien de teekens voor *djha* en *nj* niet lichtelijk met elkaar verward konden worden? Gelukkig heeft de Balineesche vertaler niets van 't woord begrepen; anders zou de voor ons zoo nuttige afschrijversfout wel zijn uitgewischt.

Hiermede is aangetoond dat de lezing *Madjhapahit* op gronden steunt, en wel, naar ik durf beweren, op deugdelijke gronden. Daarom is *madjha* nog niet Skr.; het is maar eene deftige, voorname schrijfwijze voor *madja*, waar dit deel uitmaakt van eenen eigennaam.

H. KERN.

Leiden, 16 Mei 1871.

(*) In 't Skr. vindt men dit woord gewoonlijk met *dja*, maar soms ook met *djha* geschreven. Vgl. Petersb. Wdb. Suppl. i. v. *djhardjhara*.

SNIPPERS.

DOOR

K. F. HOLLE.

(Vervolg van Deel XX, afl. 2, blz. 165).

De trappen van vergelijking.

De Soendanees kent, wat het uiterlijk betreft, drie soorten van vrouwen. De minste zijn de vrouwen in de kampongs, die er plomp en onfrisch uitzien; men noemt ze *djadjar lisoeng*, d. w. z. zij, die bij het rijstblok staan.

De tweede soort (spraakkunstig de comparatief) bestaat uit de vrouwen op de hoofdplaatsen, die men op den pasar aantreft en die beter gekleed en vroeger volwassen zijn, omdat ze (en dit is de opmerking van een oude Soendanesche vrouw) te veel aan mooije kleêren denken en niet als de buitenlieden (djalma pasisian) met werk zijn overladen. Men noemt ze *djadjar pasar*.

Tot den superlatief behooren de fijne gezigtjes met slanke leest en voorname manieren; men noemt ze (schrik niet waarde lezer) *potong dalapan* (in 8 stukken gesneden). Die uitdrukking is ontleend aan batik-sarongs. De beste batik wordt namelijk gemaakt op fijn wit goed, hier moeslin genaamd, dat korter is dan grover lijnwaad, zegge liever katoen. Daarom krijgt men van den rol fijn katoen slechts 8 sarongs en van daar de overdragtelijke uitdrukking „potong dalapan", dat zooveel wil zeggen als „fijn goed".

Ronggengs noemt men kĕmbang boeroewan; d. w. z. bloemen, die op het erf (wij zouden zeggen aan den weg) groeijen.

Soendanesche Lorelei's of Sirenen.

Denk niet, dat ze er mooi uitzien, lezer, of met betooverende liederen den ongelukkige in de diepte der wateren lokken; 't is meer een speculatie op het medelijden!

In het zuiden der afdeeling Soekapoera, langs de oevers der Tjitandoj, verhaalt men u wel eens geheimzinnig en met zekere huivering van de *leled-samak*, die de gedaante van een klein kind aannemen; en als dan iemand denkt, dat een werkelijk kind aan 't verdrinken is, en zich in den stroom werpt om het te redden, verdwijnt hij spoorloos in de diepte.

Meerminnen zijn aan de zuidkust bekend onder den naam van majangga (van boven mensch van onderen visch). Hoe komen de inlanders aan dat sprookje?

Een ander sprookje loopt omtrent den neushoorn. Soms toch gebeurt het, dat de dolle jager op eens door felle vrees bevangen wordt (men noemt dit *kasimah*, betijgerd) (*). In zoo'n geval is de man verstijfd van schrik en wordt een gemakkelijke prooi van het gedrochtelijke ondier, dat hem jammerlijk verscheurt en soms in eens een been afbijt.

De Soendanees denkt er niet aan, dit ongeval toe te schrijven aan de omstandigheid, dat de jager te veel van zijne zenuwen vergde en deze hem begaven, maar zoekt de oorzaak in het geheimzinnige, bovennatuurlijke.

Op zijn rug heeft de neushoorn een soort schild, dat wel iets van een zadel heeft en op dat zadel denkt men een beeldschoone poetri, die den jager betoovert, opdat hij een gemakkelijke prooi van den neushoorn worde.

(*) In gezellig Nederlandsch beduveld, overduveld.

Nĕloeh (Soendanesche weerwolven).

Er is niets nieuws onder de zon; met andere woorden, er is hier in Indië bijna geen toestand, geen bijgeloof of de westersche natiën hebben er ook aan gesukkeld of lijden er, helaas, nog aan.

Hebben wij niet nog onze wonderdocters (doekoens), beheksing (katrap pamake) en wat niet al?

Ook menschen, die zich soms in bloeddorstige dieren dachten veranderd en in dien waanzin moordden, dat het een lust was. Onze middeneeuwen leverden menig weerwolven-proces op en men vond voor deze ziekelijke afdwaling van den menschelijken geest zelfs een wetenschappelijken naam (lycantropie).

De noordsche „berserkirs" waren niets anders dan de oostersche amokspuwers (*).

Doch om op de *nĕloeh's* terug te komen: dit zijn namelijk (volgens het soendaneesch volksgeloof) lieden, die zich in groote nachtuilen (koekoek-bĕloek) veranderen, 's nachts door het dak in een huis dringen en daar iemand, als een vampier, heimelijk het bloed uitzuigen. 's Morgens vindt men dan ook niets dan een lijk.

Eenige jaren geleden waren er in het Soekapoerasche eenige schelmen, die door dit volksgeloof de menigte schrik wilden aanjagen en zoo op de beurs der ligtgeloovigen speculeerden.

Lang liet de gemeente zich dit welgevallen, doch eindelijk was de maat vol. Men maakte zich van de bedriegers meester, belegde digt bij een rivier een raad, hoorde de schuldigen, die (even als vroegere heksen of weerwolven bij ons) erkenden, dat ze aan zwarte kunst deden (nĕloeh waren) en veroordeelde hen tot den dood. De veroordeelden onderwierpen zich aan dit (lijnch- vonnis,

(*) Hoe komt men aan dat laatste woord? Doelt dit op hun schreeuwen, dat ze als het ware uitspuwen?

kregen eenige oogenblikken tijd om te bidden en werden toen koelbloedig den nek afgesneden.

Een heele tijd later kwam de zaak der justitie ter oore en de bijzonderheden kunnen blijken uit de ter zake door het ommegaand geregt te Manondjaja gehouden instruktie. Ik geloof, dat het lijnch- of veemgeregt er nog al genadig afkwam, uit aanmerking van den lagen trap van ontwikkeling, waarop die regters zich bevonden.

Hoe men den duivel beet neemt.

Vroeger reeds vermeldde ik, hoe men door een kind een leelijken naam te geven, den duivel een poets speelt. Ik vergat nog een andere wijze aan te geven.

Wanneer namelijk een inlander (ten gevolge van eene erfelijke ziekte of zwakheid, dan wel ten gevolge van verwaarloozing of ondoelmatige voeding) het eene kind na het andere verliest, zoekt hij de oorzaak weêr heel ver. De duivel heeft het land op hem en plaagt hem in zijn kinderen (een theorie, waaraan de christenen ook niet geheel en al vreemd zijn).

Zoo kwam op Tjikadjang een jaar of tien geleden een plukmandoer bij mij met een akelig, schrikkelijk door de wurmen geplaagd kind. Dat kwam hij mij aanbieden. „Dank je wel" was mijn antwoord. „Ja mijnheer, als u 't niet aanneemt, gaat dat ook dood, even als zijn broertjes en zusjes, want de duivel heeft het op mij voorzien; och toe mijnheer! u zult er niets geen last van hebben, want ik neem het weer meê naar huis. Als u 't maar wil aannemen (*di koekoet*), zal de duivel er wel afblijven."

Daar was niets tegen te zeggen; ik stemde toe, gaf het kind een goede dosis santonine en sedert kwam het geheel bij en de duivel bleef er met zijn klaauwen af.

De vader gelooft nog vast, dat niet de santonine, maar het duivelskunstje hielp.

Ook mijn schrijver verloor al zijn kinderen, en zijn vrouw stond er sterk op (want vooral de vrouwen zijn hier bijgeloovig), dat ik n°. 8 zou aannemen, toen het kind erg ziek was. Het kwam er boven op. „Zie je wel," zei de vrouw, „dat het helpt."

Ook van andere Europeanen hoorde ik, dat hun een gelijksoortig verzoek was gedaan.

Een woordspeling.

De priesters hebben in de Preanger heel wat te zeggen; toch verbeelde men zich niet, dat de bevolking alles van hen voor goede munt opneemt.

Lĕbe is de algemeene naam voor priester; priesterachtig, een geestelijk air aannemen, fijn zijn, is *loemĕbe* (meestal in een' spottenden zin gezegd).

Als nu de lĕbe's wat al te veel op den zak van de bevolking loopen, begint men wel eens te pruttelen en het gezegde *„lamoen kitoe lain lĕbe, lĕbejak"* (van bejak, opmaken) kan men in elke streek der Preanger hooren.

Men gooit namelijk de eerste lettergreep zoo goed als weg en beschouwt dan het *be* als de eerste lettergreep van het woord *bejak* (= op), waardoor men wil zeggen: „op die manier is het geen priester, maar een opmaker (zegge afzetter).

Een andere woordspeling hoorde ik laatst maken op iemand, die zijn vermogen verfeestte.

Kariaän is het soendasche woord voor feest. Toen de persoon in kwestie zag hoe alles aan de feestwoede werd opgeofferd, schudde hij bedenkelijk het hoofd en zeide: *„lain kariaän, kareaän"* (van *rea* veel). — *Kareaän* wil zeggen: er is te veel van, bovenmate, dus met andere woorden: „dat is geen feest, maar overdaad."

Het wil er bij mij dan ook niet heelemaal uit, dat die groote feesten, welke de regenten geven, niet een démo-

raliserenden invloed op den kleinen man hebben, en hem, tot schade van zijn vermogen, te „feestgeverig" maken.

Soendasche modes.

O mode, o wispelturige, die als een kolderig paard rusteloos voortholt op de baan der nieuwigheden, met tienduizenden slaven en honderdduizenden slavinnen achter u aan!

Die heden verfrommelt wat ge gisteren schiept. Die instede van bedaard en statig het veld der ware, hoogere schoonheid te bewandelen, door dik en dun voortholt de onmetelijke ruimte van het baroque in! Die dan van de japonnen van boven een stuk afknipt, om het er onder aan te plakken, dan weder omgekeerd; die ze opsiert, neen opschikt! met strikken en linten, met franjes en kanten, met opnaaisels en vliegers, tot de draagsters op het laatst, in een onstuimige zee van goud en groengoude zijde gehuld, er uitzien als goudtorren, die op 't wegvliegen zijn of met een nijdige speld al spartelende zijn opgeprikt.

O mode; o westersche mode!

Zijn de soendanesche mannen en vrouwen dan niet ijdel?

Ze zouden geen kinderen van Eva zijn, als ze dat niet waren, en hun ijdelheid begaat even goed uitspattingen als de onze. De mode heeft er echter nog niet den kolder in het hoofd, en dat mag haar als een eer worden nagezegd. Zal ze echter altijd zoo bezadigd blijven?

Der Soendanezen kleeding is lang niet onveranderlijk. Er leven nog lieden, die kunnen getuigen, dat er bijna niets dan eigen weefsel in de Preanger werd gebruikt; batik was zoo goed als onbekend. *Totopong poleng*, *badjoe poleng*, *samping poleng* en bij de vrouwen *karembong poleng*. Niet alleen dobbelsteentjes, maar ook fraaije fantasie-figuren (*soewat*, *soelam*) nu bijna geheel in 't ver-

geetboek geraakt. De regenten droegen lange, akelige badjoe-toro's van opzigtig chits, als ze naar Batavia of Cheribon moesten opkomen en hadden veel van onze huisjongens.

Dit alles is veranderd.

De hoofden dragen, als ze gekleed zijn, een half javaansche half europesche dragt en ons chits heeft het indische weefsel en druksel vervangen; en als het een jaar of een half jaar in de wandeling is en velen hebben zich er mêe opgeschikt, merkt men op eens, dat het te „gemeen" is en ziet naar een nieuw patroon uit. Dit heet dan *ĕntjit matjĕm* = chits, dat in de mode is.

Dit wat de stof aangaat, nu de snit.

Vroeger hadden de baatjes van de meeste vrouwen geen snit, om de eenvoudige reden, dat het hun verboden was een baatje te dragen. (Ook een klein Preanger-stelsel.) Dit verbod is thans in vergetelheid geraakt en vele kampong-vrouwen dragen thans, ten minste op feestdagen, roode, gele, groene of gebloemde korte buisjes (salontreng), die op een slanke leest niet onaardig staan.

Een groot deel distriktslieden draagt evenwel nog niets anders dan het baatje, dat moeder natuur hun gaf, en daarover een karembong van grof weefsel; maar ook die zullen wel tot meer opschik overgaan, *als de welvaart hier wat grooter wordt*; want denk niet, waarde lezer, dat ze niet van opschik houden; de Soendanezen zijn er van oudsher voor bekend, dat ze op vrolijke kleuren verzot zijn, terwijl de Javaan meer van sombere kleuren (donkerblaauw, donkerpaarsch, donkergroen enz.) werk maakt.

De meeste vrouwen waren, toen ik hier een établissement begon, *dadjar lisoeng*, nu is het meerendeel reeds *djadjar pasar*. Een hoofd drukte laatst nog zijn verwondering uit, dat in eenige jaren reeds zoo veel veranderd was. „*Asa lain di pigoenoengan*". „'T is net of ik niet in een bergstreek ben" zeide hij.

In sommige streken dragen de vrouwen kabaaijen, echte fladderjaponnen, die meer goed verslinden dan dat ze kleeden of mooi staan.

Ook de voorname soendanesche vrouwen dragen, als ze in feestdosch zijn (*midang*), een zijden, soms vrij opzigtige kabaaj. In huis echter meer een kort buis (*salontreng*) of een tusschending tusschen kabaaj en salontreng, *takwa* genaamd. Ook zijn thans ruime mouwen in de mode en was het kort geleden een rage solo-batik te dragen; de mannen een hoofddoek en sarong, de vrouwen een slendang en idem. Men betaalde meer dan de dubbele waarde er voor.

Gelukkig doen de lieden echter nog niet aan modejournalen of bazaars en zal het, geloof ik, nog lang duren eer de Soendanezen maandelijks de decreten van de ijdele, wufte koningin Mode zullen in handen krijgen.

In sommige streken bestaat eindelijk zekere zucht om de Arabieren na te apen. Vroeger zag men nimmer vrouwelijke hadji's in would-be arabische dragt; thans wel, en ter hoofdplaats Bandoeng is bij de vrouwelijke menaks een zucht om gesluijerd langs de straat te loopen, niet te miskennen.

Is het slechts ijdelheid of zijn hier diepere invloeden in 't spel?

Kahilirkeun! (*Laat hem afdrijven*).

Zijn niet de menschengeslachten gelijk zoovele wouden? De kleintjes, de zwakken worden door de grooten verstikt of onderdrukt, want alles wil naar de hoogte. Wat er nu maar de magt en de kracht toe heeft, dat wint het en de rest mag toezien!

En toch vindt de krachtigste boom, die stormen weerstond, zijn meerdere in den Tijd, die niets ontziet. En zoo verdwijnt het eene bosch na het andere om weder

voor een nieuw plaats te maken, even als het eene menschengeslacht voor een ander ten koste meestal van de achterblijvers.

Slechts enkele oude bemoste statige boomen blijven wat langer gespaard dan de meesten; het zijn eerwaardige getuigen van den ouden tijd. Konden ze en wilden ze maar alles aan de jongeren van dagen mededeelen!

Gelukkig was Aki.... (een goede negentiger), een praatzieke oude en wat ik o. a. van hem hoorde, levert eene aardige bijdrage tot de vroegere regtsbedeeling en regtspleging in de Preanger.

„Ja mijnheer" zei hij eens toen hij op zijn praatstoel was, „daar heb je den vader van den tegenwoordigen regent van....., die had 2 toekang-peuntjit (halsafsnijders); zelfs om den diefstal van een kip werd soms iemand den hals afgesneden. Dat waren korte wetten. „Breng hem maar ki.....!" en dan wist men wat er moest geschieden en werd kort daarna een oor aan de paseban gebragt, dat onder een grooten steen werd opgeborgen; en er lagen er heel wat onder! Of het was: „Kahilirkeun bae!" (laat hem de rivier afdrijven) en dan gebeurde hetzelfde en ging het ligchaam de rivier in." (1)

„De vader van den tegenwoordigen regent van..... was een hard man en maakte er kort werk mede. Eens gebeurde er echter iets, dat hem tot inkeer bragt. Hij had een volgeling, een netten aardigen jongen, en knap ook, die was altoos bij hem en genoot zijn volle vertrouwen."

---

(1) de Wilde schrijft in zijn boekje over de Preanger: „als de rivieren spreken konden!"

Van een ander vernam ik, dat de persoon een briefje meêkreeg, waarop het volgende stond geschreven: „Pomar kang gawa lajang iki den pateni." De lettergrepen waren evenwel verschikt, zoodat ze een anderen zin gaven en de patient niet merkte dat hij een bonnetje op de eeuwigheid in handen had.

„Eens raakte de regent een mooijen ring kwijt; dat moest..... hebben gedaan, want niemand anders was in het vertrek geweest, en wat hij ook zeide en hoe hij ook zwoer, ook hij werd naar ki..... gezonden en zijn lijk aan de bruischende wateren der..... toevertrouwd."

„Maar wat gebeurt er? De regent weer in het vertrek terugkomende, herinnert zich, dat hij zelf den ring heeft weggeborgen."

„Hij trok zich de zaak dan ook bijzonder aan en van dien tijd liet hij niemand meer om hals brengen."

„Daar en daar leeft nog een oude, versufte aki (*aki pikoen*); die was in zijn jeugd een gevreesd heer, want hij was een van de toekang-kĕtoks en sneed menigen armen drommel den hals af! Dat was een heel andere tijd dan nu; meneer de kompanie maakt er wat meer gedoe over, om iemand zijn leven aftenemen".

En gelukkig ook, mogen wij wel zeggen.

Een staaltje van soendanesche wellevendheid.

Volgens den Soendanees is het onwellevend wanneer men, op eene vraag antwoordende, bijna woordelijk de vraag teruggeeft.

Dit heeft volgens hen iets van napraten en dat is onbeleefd.

Zeer duidelijk springt dit gevoelen in het oog in het woord *veel*, waarvoor in het Soendaasch 2 woorden bestaan, loba en reja.

Vraagt gij b. v. manoek na *reja?* (zijn er veel vogels), dan zal bijna een ieder, zelfs een kind, u antwoorden: soemoehoen *loba*. Gebruiktet gij echter *reja*, dan zal het antwoord zeker zijn *loba*. Probeer het maar!

Velen vinden het beleefd nu en dan een overdragtelijke uitdrukking te gebruiken, instede van de zaak kortweg bij haar naam te noemen. Opsiering is hier het doel.

Waspada, 10 April 1871.

GESCHIEDENIS

VAN HET

VORSTENHUIS VAN MADOERA,

UIT HET JAVAANSCH VERTAALD

DOOR

Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK.

Inleiding van den vertaler.

Het werk, waarvan hier een vertaling geleverd wordt, heeft de vertaler door de welwillende tusschenkomst van den Heer N. D. LAMMERS VAN TOORENBURG, in 1863 Resident van *Madoera*, ontvangen van den *Panĕmbahan* van *Madoera*.

Het is in 't Javaansch geschreven, en munt niet uit door sierlijkheid van stijl of zuiverheid van taal, want hier en daar treft men Madoeresche uitdrukkingen aan. Het is echter van belang voor beoefenaren van de geschiedenis, en bevat de officiële traditie van het Madoeresche vorstenhuis, door den schrijver ten dienste van zijn vorst te boek gesteld, niet zooals anders bij de *babad's* het geval is, in gekunstelde, opgesmukte dichtertaal, maar in eenvoudig, duidelijk proza.

Deze geschiedenis begint van den tijd van *Mådjåpaït*, en eindigt met het huwelijk van PAKOE-BOEWÅNÅ VII, *Soesoehoenan* van *Soerakarta*, met een dochter van *Sultan* TJÅKRÅ ADININGRAT van *Madoera*, nu ongeveer 40 jaren geleden.

Het eerste gedeelte, dat hier volgt, en 81 zeer groot-folio bladzijden beslaat, loopt tot aan den *Gouverneur-Generaal* VAN DER CAPELLEN. Het kan beschouwd worden als een inleiding tot het meer uitvoerige en meer belangrijke tweede gedeelte, van 472 zeer groot-folio bladzijden. Dit tweede gedeelte bevat een voortzetting van de geschiedenis van *Madoera*, en beschrijft vooral de verrigtingen van de Madoerezen buiten het eiland *Madoera*, als hulptroepen van het Nederlandsche Gouvernement in den oorlog op *Celebes* onder *van Geen*, en in den oorlog op *Java* tegen DIPÅ NËGÅRÅ. Verder beschrijft het de verbanning van PAKOE-BOEWÅNÅ VI, *Soesoehoenan* van *Soerakarta*, tot in de kleinste bijzonderheden, en eindigt met de beschrijving van het huwelijk van de dochter des *Sultans* van *Madoera* met *Soesoehoenan* PAKOE-BOEWÅNÅ VII, met alle ceremonies, die daarbij hebben plaats gehad tot aan de komst van de bruid en haar aanzienlijk gevolg te *Djoeroek*, drie palen noordoost van *Soerakarta*.

Wanneer men de geschiedenis van Nederlandsch-Indië en van de afzonderlijke gewesten of eilanden wil onderzoeken, is het buiten twijfel wenschelijk, dat de *babad's* hoeveel ongerijmdheden en beuzelingen zij ook mogen bevatten, wat naauwkeuriger dan tot dusver geschiedde, onderzocht worden. Daarom zal deze vertaling zeker aan velen welkom zijn.

Ook zullen velen wel eens willen weten, hoe de inlander de geschiedenis van zijn land of althans van zijn vorstenhuis beschrijft, en de handelingen der Nederlanders, die daarop betrekking hebben, beoordeelt.

Eindelijk is een door inlanders opgestelde geschiedenis van hun land in menig opzigt een leerrijke bron tot kennis van den inlander zelven.

Het zal niet noodig zijn vooraf te waarschuwen, dat veel van 't geen hier een uitvoerige vermelding wordt waardig gekeurd, den lezers van deze vertaling min be-

langrijk zal voorkomen. De vertaler heeft echter geen vrijheid gevonden iets weg te laten. Alleen in het 35e hoofdstuk, dat met zeer veel naauwkeurigheid al de kinderen van *Sultan* Tjåkrå opnoemt, zijn de Arabische lofprijzingen, alsmede de datums van de geboorte dier kinderen, en de doodgeborenen en jonggestorvenen weggelaten.

De verdeeling in hoofdstukken vindt men niet in de oorspronkelijke tekst, zij is van den vertaler afkomstig.

Waar de schrijver den dag der week en de datum van een maand opgeeft, is, gelijk uit de noten blijkt, geen overeenkomst te vinden tusschen zijn opgaven en de *Soerakarta*sche tijdsbepaling, althans voor zoover de vertaler in de gelegenheid was, die van voor meer dan 50 jaren geleden te leeren kennen. Dit kan echter niemand verwonderen, die weet, op welke ongelijke en onzekere grondslagen die tijdsbepaling vroeger berustte. Het best zal men misschien in dit werk doen door zich te houden aan den dag der week, die het naast bij de opgegevene datum komt, ingeval er tusschen die beide, volgens de *Soerakarta*sche tijdrekening, eenig verschil is.

Soerakarta den 24 Maart 1871.

GESCHIEDENIS

VAN HET

MADOERESCHE VORSTENHUIS.

---

1. *Ki Arijå* DAMAR *te Palembang* en *Ki Arijå* MENAK-SOENÅJÅ *te Paroepoe.*

De vorsten van *Madoera* stammen af van BRÅWIDJÅJÅ, den laatsten vorst van *Mådjåpaït*, bijgenaamd *Tanpå sasåmå* (*de onvergelijkelijke*). Deze had een zoon, met name *Ki Arijå* DAMAR bij een vrouw, die van den *Boetå* SALIWAH afstamde, en *Ni* RASĔKSI heette. Zij had in der tijd een goed uiterlijk, en heette eigenlijk *Ni Endang* SASMITÅWÀTI.

Ki Arijå DAMAR was vorst van *Palembang*, en had een zoon *Ki Arijå* MENAK-SOENÅJÅ. Deze verwijderde zich en ging, zittende op een witte *kaloejoe* (*) naar het oosten. Bij het eiland *Madoera* komende stapte hij aan wal en kwam in het dorp *Paroepoe*, onder *Pamĕkasan*, waar de inwoners hem met diepe onderdanigheid hooge eer bewezen om de bovennatuurlijke wijze, waarop hij de zee was overgestoken.

Niet lang daarna ging hij naar het westen; in het dorp *Såråsidjå* onder *Sampang* komende, hoorde hij des nachts een gedruisch. Hij ging er naar toe en zag een menigte Nimfen zich baden. Hij sloop er, in een gebogen houding naar toe en nam een van de kleedjes der Nimfen mede.

(*) Soort van zeevisch.

Toen de Nimfen hem zagen, vlogen zij verschrikt weg, maar een van haar, met name TOENDJOENG-BIROE-SASI, aan wie het kleedje behoorde, bleef achter. In een gebogen houding zittende klaagde zij, bitter weenende. MENAK SOENÅJÅ troostte haar door haar te zeggen, dat hij zelf het kleedje weggenomen had, en dat het door het noodlot bepaald was, dat zij zijn vrouw zou worden. Zij ging toen met hem mede, werd zijn vrouw, en gaf hem een zoon, die *Arijå* TIMBOEL heette, en zonder zachte hersenpan (of groote fontenel) en zonder navel geboren werd.

2. *Arijå* TIMBOEL en *Arijå* PÒDJOK te *Madĕgan*.

Arijå TIMBOEL verwekte een zoon, *Arijå* PÒDJOK, die ook geen navel had, bij *Njaï* BOEDÅ, door LĔMBOE-PĔTĔNG van BRÅWIDJÅJÅ afstammende. Te weten: BRÅWIDJÅJÅ had bij zijn vrouw DWÅRÅWATI, een Prinses van *Tjĕmpå*, een zoon, die LĔMBOE-PĔTĔNG heette. Deze ging naar *Madoera*, en werd *kamitoewa* in het dorp *Madĕgan* onder *Sampang*, waar hij een zoon *Arijå* MĔNGĔR verwekte.

LĔMBOE-PĔTĔNG hoorende, dat er in *Soerabaja* een voorname Heilige woonde, besloot dien te bezoeken en zijn zegen te vragen. Toen hij in *Soerabaja* te *Ampel-dĕntå* gekomen was, en vernam, dat die heilige man buitengewone vermogens bezat, veranderde hij van voornemen, en besloot hem te dooden; want, dacht hij, als die Heilige inderdaad buitengewone vermogens bezit, zal mijn plan niet gelukken, en als het gelukt, keer ik niet naar *Madoera* terug, maar word te *Ampel* in zijn plaats Heilige.

Met het opgaan der zon kwam hij te *Ampel*, terwijl de vrome *Soesoehoenan* met vele andere menschen in den tempel zijn gebed deed. Hij trad op den rand der gracht, die den tempel omringde, sloeg de hand aan het heft van zijn kris, en wilde die juist trekken, toen hij, met het heft in de hand, in de gracht viel. Zijn pogingen om uit

het water te komen mislukten; 't was of hij door menschen vastgehouden werd.

Toen de *Soesoehoenan* zijn gebed geëindigd had, gaf hij last om LĔMBOE-PĔTĔNG uit het water te helpen, en nadat hij bij den *Soesoehoenan* gebragt was, sprak deze hem aldus aan: „wat wilt gij nu, LĔMBOE-PĔTĔNG? kom, breng nu „uw plan om mij te dooden maar ten uitvoer!"

Toen LĔMBOE-PĔTĔNG die woorden hoorde, werd hij zoo beangst, dat hij zijn leven in de handen van den *Soesoehoenan* stelde, en met innig berouw mededeelde, welke voornemens hij eerst en later omtrent den *Soesoehoenan* gekoesterd had.

De *Soesoehoenan* nam zijn bekentenis aan, vergaf hem zijn schuld, en nam hem overeenkomstig zijn verlangen in den *Islam* op. Hij werd door den *Soesoehoenan* onderwezen in de kennis van den *Islam* en bleef als leerling bij den *Soesoehoenan* tot aan zijn dood. Toen werd hij te *Ampel* aan het voeteneinde van het graf van den *Soesoehoenan* begraven.

Zijn zoon *Arijå* MĔNGĔR was hem intusschen als *kamitoewa* te *Madĕgan* opgevolgd. Hij verwekte een zoon, met name *Arijå* PATIKĔL, die op volwassen leeftijd naar *Gili Mĕndangin*, onder *Sampang*, verhuisde, en daar een dochter verwekte, die *Njaï Agĕng* BOEDÅ (korter *Njaï* BOEDÅ) heette.

Nadat bovengenoemde *Ki Arijå* PÒDJOK met deze *Njaï Agĕng* BOEDÅ gehuwd was, volgde hij haar grootvader op als *kamitoewa* te *Madĕgan*. Zij kregen een zoon, die *Kjaï* DĔMOENG heette.

3. *Kjaï* DĔMOENG te *Koetå-anjar* nabij *Palakaran*.

Kjaï DĔMOENG deed streng boete, onthield zich van spijs, en bezocht nu en dan eenzame woudstreken. Eens dat hij in een bosch in slaap gevallen was, kreeg hij een

droom, en bij zijn ontwaken herinnerde hij zich uit zijn droom, dat hij naar het noordwesten moest gaan en wel naar het dorp *Palakaran* onder *Arisbaja*, en daar blijven, want dat hij daar afstammelingen zoude verwekken, die het bewind over *Sampang* zouden voeren.

Te huis komende, nam hij afscheid van zijn ouders, zeggende, dat hij vertrok naar een andere plaats, die hem maar het best zou bevallen, zonder bij hen of bij iemand anders eenige melding (van zijn droom) te maken. Toen ging hij alleen op reis, en trok van het eene dorp naar het andere. Overal hadden de menschen medelijden met hem, en kregen hem lief. Velen volgden hem op zijn togt. Doch hij dacht maar aan zijn droom, en ging voort met strenge onthouding, zoodat hij het eten, dat men hem aanbood, niet aanroerde.

Steeds in een noordwestelijke rigting voortgaande, rustte hij eindelijk eens in een bosch uit. Toen kwam er een oude weduwe, die hem een peperhuis van bladeren aanbood. Hij nam het aan, maakte het open en vond er veertig *nâgâsari*-bloemen in. Op zijn vraag, waar die bloemen gegroeid waren, gaf de oude vrouw ten antwoord: „in het dorp *Palakaran*." En toen hij vroeg: „is dat ver „van hier?" antwoordde zij: „die bloemen zitten aan de „boomen, die men hier noordwestelijk van ons ziet."

Hij ging nu met haar mede in haar huis. Zij had een schoone dochter *Ni* Soemëkar, en deze zette hem vruchten voor. Toen *Ki* Dëmoeng haar zag, beviel zij hem zeer; maar hij liet dat niet dadelijk blijken. De menschen, die hem gevolgd waren, gingen bij zijn langer verblijf aldaar voort hem hun hulde aan te bieden, en eindelijk trouwde hij met *Ni* Soemëkar.

Na zijn huwelijk kreeg hij al meer en meer menschen onder zijn bevelen. Ook de naburige dorpen volgden hem. Velen boden hem hun dochters aan, en men verhaalt, dat hij zich veel vrouwen en schatten verwierf. Hij bouw-

de zich een paleis, ten westen van *Palakaran*, en ten oosten van *Arisbaja*, en noemde die plaats *Koetå-anjar*.

Niet lang daarna kreeg hij bij *Ni* SOEMĔKAR vijf zoons, en deze heetten: *Kjaï Dipati* PRAMÅNÅ, *Kjaï* PRATÅLÅ, *Kjaï* PRATALI, *Pangeran* PANANKAN en *Kjaï* PRAGALBÅ. Het aantal van al zijn kinderen was *acht en dertig*.

Eens droomde *Ki* DĔMOENG, dat zijn jongste zoon *Kjaï* PRAGALBÅ te *Koetå-anjar* zou blijven wonen, en dat van hem een groot vorst van *Arisbaja* zou afstammen. Hij gaf dus bij zijn ontwaken aan zijn oudsten zoon *Kjaï Dipati* PRAMÅNÅ den last, om oostwaarts naar *Madĕgan* onder *Sampang* te vertrekken, omdat daar van hem een groot vorst van *Pamĕkasan* zoude afstammen. PRAMÅNÅ deed wat zijn vader hem gelast had.

Kjaï PRATÅLÅ (de 2e zoon) ging te *Paroembasan* wonen, en kreeg den naam van *Pangeran* PAROEMBASAN, maar zijn gebied strekte zich niet verder uit.

Kjaï PRATALI (de 3e zoon) vestigde zich te *Pasapen*, onder den naam van *Pangeran* PASAPEN; ook zijn gebied strekte zich niet verder uit.

Pangeran PANANKAN werd *Pangeran* van *Soekoesådå*, maar buiten die plaats strekte zijn gebied zich niet uit.

4. *Kjaï* PRAGALBÅ te *Koetå-anjar*.
Overgang tot den *Islam*.

Na den dood van zijn vader volgde *Kjaï* PRAGALBÅ dezen op in de regering te *Koetå-anjar*, het oude *Palakaran*, onder den titel van *Pangeran* PALAKARAN ARISBAJA. Zijn gebied strekte zich veel verder uit, dan dat van zijn vader, en omvatte geheel *Madoera*. Hij had drie vrouwen, namelijk: *Njaï* ANGSOEKÅ van *Paroepoe* onder *Pamakasan*, *Njai* PADÅPÅ ook van *Paroepoe*, en *Njaï Agĕng* MAMAH van *Madĕgan* onder *Sampang*.

Bij de eerste vrouw kreeg hij een zoon, met name *Pangeran* MALÅJÅ, bij de tweede een zoon genaamd *Pangeran*

Djoengbaringin, en bij de derde drie zoons: *Kjaï* Pratanoe, *Kjaï* Prakosa, ook genaamd *Pangeran* Wĕlaran, en *Kjaï* Pranåtå, ook *Pangeran* Toendjoeng-poerå genaamd.

Kjaï Pratanoe was bestemd om zijn vader op te volgen, en werd zeer bemind door zijn ouders, die hem in alles zijn zin gaven. Hij was zijn ouders zeer gehoorzaam, en werd door het volk geprezen om zijn zachtzinnigheid en goedhartigheid jegens het volk, en dit bejegende hem dan ook met liefde en ontzag.

Eens vroeg hij van zijn vader vergunning om een lusttuin (met een buitenplaats) aan te leggen. Hij kreeg die vergunning tevens met last om in *Arisbaja* een plek gronds schoon te maken en steenen te bakken. Niet lang daarna was de tuin met het lusthuis klaar, en daar bleef hij nu wonen.

Op zekeren dag droomde hij, dat er een vreemdeling met name *Moelånå* Mahribi, bij hem kwam met de uitnoodiging om de Mohammedaansche godsdienst aan te nemen. In zijn droom beloofde hij dit te zullen doen. Maar toen hij ontwaakte was hij zeer bedroefd over 't geen hij gedroomd had; zeven dagen en zeven nachten kwam hij niet buiten zijn huis. Daarop droomde hij andermaal, dat *Moelånå* Mahribi, een man van een ander eiland, hem uitnoodigde om naar *Koedoes* te gaan en zich daar in de ceremonie's van het Mohammedaansche geloof te laten onderwijzen, omdat daar een Mohammedaansche geloofs-apostel woonde. Nadat hij opgestaan was gaf hij zijn vader en moeder kennis van 't geen hij gedroomd had. Zijn vader ontbood daarop den *Patih, Kjaï Ĕmpoe* Bagĕnå en gaf hem den last om naar *Koedoes* te gaan, ten einde daar de ceremonie's van het Mohammedaansche geloof te leeren.

Kjaï Ĕmpoe Bagĕnå ging op reis, kwam te *Koedoes* en maakte zijn opwachting bij den *Soesoehoenan* van *Koedoes*. Hij deelde dezen het doel van zijn komst mede, maar

kreeg ten antwoord, dat hij die ceremonie's niet leeren kon voor dat hij het Mohammedaansche geloof had aangenomen.

Kjaï Ĕmpoe Bagĕnå onderwierp zich nu gewillig (aan alle formaliteiten), liet zich zijn nagels kort snijden en zijn hoofdhaar, baard en knevels afscheeren. Daarna werd hij in de ceremonie's van den *Islam* onderwezen. Hij legde zich er met de borst op toe om te doen wat de *Soesoehoenan* hem leerde. Bij het afscheid nemen drukte de *Soesoehoenan* hem ten sterkste op het hart, dat hij al de bewoners van *Arisbaja* tot den Islam moest bekeeren. En toen ondernam *Kjaï Ĕmpoe* Bagĕnå de terugreis, maar hij maakte de reis nu geheel anders dan vroeger. Vroeger raakte hij de aarde niet aan als hij over land ging en het water niet, als hij over zee ging.

Hij keerde daarop naar *Koedoes* terug om den *Soesoehoenan* zijn bevreemding (dat hem zijn vroegere manier van reizen niet meer gelukte) te kennen te geven, waarop deze antwoordde: „uw vroegere reiswijze heet *pangloeloe* (*) maar uw tegenwoordige heet *pitoeloeng*." (†)

Daarop gaf hij hem een *mantjoeng* (of schutblad) van een kokosbloem, om daarmede over zee te varen, met last die in zee te werpen, als hij te *Tadjoeng* (op de kust van *Java*) tegenover *Arisbaja* zoude gekomen zijn, en daarop zittende de straat van *Madoera* naar *Arisbaja* over te steken.

Daarna ging hij weder op reis, maar zijn reis was nu veel voorspoediger dan eerst, en wel door de hulp van God, den verheven Opperheer en door de voorbede van den Geloofs-apostel van *Koedoes*. Hij reisde nu veel spoediger, en gevoelde geen vermoeidheid of honger.

(*) Een toestand, waarin men doen kan wat men wil zonder aan de natuurwetten onderworpen te zijn.

(†) Een toestand waarin men hulp noodig heeft, daar men aan de natuurwetten onderworpen is.

Te *Tadjoeng* wierp hij het schutblad van de kokosbloem in zee, ging daarop zitten, en voer de straat van *Madoera*, door een frissche koelte begunstigd, snel over. Aan den oever van de rivier van *Arisbaja* aan wal stappende, zag hij (dat blad) tot zijn groote verwondering verdwijnen, en bemerkte, dat dit kwam van de bovennatuurlijke vermogens, die de *Soesoehoenan* van *Koedoes* bezat.

Toen hij bij zijn vorst *Kjaï* PRATANOE toegelaten was, verwonderde deze zich zeer over zijn veranderd voorkomen en zijn kaalheid, en vroeg hem naar den uitslag van zijn zending.

Kjaï Ĕmpoe BAGĔNÅ deelde hem daarop mede, hoe hij den *Soesoehoenan* van *Koedoes* ontmoet had, dat hij onderwezen was in de Mohammedaansche godsdienst, en wat er verder met hem geschied was. Op de vraag of hij nu Mohammedaan geworden was of niet, antwoordde hij bevestigend, omdat hij anders de ceremonie's niet had kunnen leeren. Nu werd *Kjaï* PRATANOE boos, omdat hij hem in zijn overgang tot den Islam was voorgegaan. Hij joeg hem naar huis, maar toen bij zich-zelven bedenkende, dat het antwoord van *Kjaï Ĕmpoe* BAGĔNÅ juist was, riep hij hem terug, nam hem naar zijn vader mede, en gaf dezen verslag van 't geen de *Patih* hem had medegedeeld.

De vader werd eveneens vertoornd, omdat *Kjaï Ĕmpoe* BAGĔNÅ hem in 't geloof was voorgegaan, en gaf last hem te dooden, doch op het dringend verzoek van zijn zoon schonk hij hem vergiffenis. Daarna droeg hij aan *Kjaï Ĕmpoe* BAGĔNÅ op om alle inwoners van *Arisbaja*, alsmede zijn zoon *Kjaï* PRATANOE tot den Islam te bekeeren en de ceremonie's van dat geloof te leeren (*).

(*) Men vergelijke hiermede den overgang der Javanen van *Mådjåpaït* tot den Islam, zooals die beschreven wordt in de *Babad* van DIPÅNĔGÅRÅ. Het verhaal luidt aldus: Nadat *Sajid* RACHMAT en *Sajid* RACHMAN van *Tjĕmpå* te *Mådjåpaït* gekomen waren, werd hun komst aan hun oom, (den laatsten vorst van *Mådjåpaït*, die met DÅRÅWATI of DWÅRÅWATI,

Kjaï Ĕmpoe Bagĕnâ nam dit op zich, en zóó geschiedde het, dat de inwoners van *Arisbaja* tot den Islam bekeerd werden. Wel kwam er onder het geringe volk een opschudding, omdat zij zich eerst van den Islam afkeerig betoonden, maar langzamerhand gingen allen er toch toe over, en nam het aantal belijders van de nieuwe godsdienst zeer toe. Toen *Kjaï* Pratanoe duidelijk zag, dat de belijders van den Islam zich goed gedroegen, ging hij zelf er ook toe over, en werd een getrouw aanhanger van den Islam. Zelfs verzocht hij zijn vader meermalen dringend, om er toch ook toe over te gaan, en deze beloofde het dan ook, maar niet lang daarna werd hij ziek' en nadat zijn zoon hem nogmaals dringend daartoe had aangezocht, stierf hij.

---

een zuster van hun moeder, getrouwd was) medegedeeld. De beide jonge lieden (met het doel om den *Islam* te verspreiden op *Java* gekomen) ontmoetten eerst hun tante Dârâwati, en zie, door Gods welbehagen omhelsde zij de Mohammedaansche godsdienst zonder eenigen tegenstand. Toen dit aan den koning berigt was, werden zij bij den koning ontboden, en sprak deze minzaam met hen. Hij vroeg hen naar de voorschriften en de strekking van de Mohammedaansche godsdienst, en nadat zij alles aan den koning hadden medegedeeld, was hij er blijkbaar wel mede ingenomen, doch eigenlijk was hij bevreesd, om de reeds zoo langen tijd omhelsde godsdienst te verlaten en een andere aan te nemen. Daarom zeide hij vriendelijk tot hen: „de strekking van de „Mohammedaansche en de *Bòeda*-godsdienst is geheel dezelfde, maar de „voorschriften omtrent het ceremoniëel zijn niet gelijk. Doch dat doet „niet ter zake. Ik zeg u echter dit: aan al de inwoners van *Mâdjâpaït*, „die genegen zijn om de Mohammedaansche godsdienst aan te nemen, „geef ik daartoe vrijheid, maar het moet met hun eigen wil geschieden! „Gij moogt hen er niet toe dwingen. En wat mij zelven betreft, mogelijk ga ik er later ook toe over, omdat de strekking van de beide „religie's toch dezelfde is."

Deze *Sajid* Rachmat en *Sajid* Rachman werden later, door de gunst van den koning, beroemd als *Soenan* Ampel en *Soenan* Giri.

5. *Panĕmbahan* Lĕmah-doewoer te *Arisbaja*.

Kjaï Pratanoe volgde zijn vader in de regering op onder den titel van *Panĕmbahan* Lĕmah-doewoer van *Arisbaja*, waar hij zijn zetel vestigde. Zijn moeder en (zijn oom) *Pangeran* Walĕran bleven te *Palakaran*, en namen het Mohammedaansche geloof aan. *Pangeran* Walĕran werd op verzoek van hun moeder *Patih* bij zijn ouderen broeder, en *Kjaï Ĕmpoe* Bagĕnå werd *Onder-patih*.

Het rijk van *Arisbaja* nam onder zijn regering zeer toe in bloei en welvaart. Hij liet een tempel bouwen, en daarna groeide het aantal belijders van de Mohammedaansche godsdienst nog meer aan.

Panĕmbahan Lĕmah-doewoer was gehuwd met een vrouw uit *Madĕgan*, met name *Ratoe* Iboe, en had bij haar zes kinderen, zoowel zoons als dochters. De zoons heetten: *Pangeran* Sedåing Gili, die te *Sampang* regeerde; voorts Kårå, *Pangeran* Balegå, die te *Balegå* regeerde, en *Pangeran* Mas van *Arisbaja*.

De dochters heetten: *Ratoe* Mas Pasoeroewan, gehuwd met *Pangeran* Boengaran, *Patih* van *Sampang*, en *Ratoe* Ajoe, gehuwd met *Pangeran* Kasénaran.

Bij bijwijven had hij negen zoons en dochters. De zoons heetten: *Ki Dipati* Pakatjangan, *Pangeran* Toemĕnggoeng, *Pangeran* Dĕmang, *Pangeran* Poespå nĕgårå, *Pangeran* Padmå nĕgårå en *Pangeran* Ranggå.

De dochters waren: *Mas Ajoe* Irĕng, *Mas Ajoe* Koening en *Mas Ajoe* Poespantårå.

De *Panĕmbahan* ging meermalen incognito in de dorpen rond, om boosdoeners op te sporen, en als hij er een vond, bragt hij dien met eigen hand om het leven. Hierdoor overtrof zijn regering die van zijn vader en voorouders. Geheel *Madoera* (*) was aan hem onderworpen; ook *Ma-*

(*) In beperkten zin te verstaan van het westelijkste deel van het eiland.

laja en *Balega* onder *Sampang* had hij zich met geweld onderworpen.

De *Panĕmbahan* besloot eens zijn neef van *Pamĕkasan* een bezoek te brengen. Een zoon van *Kjaï Dipati* Prasnånå, met name *Panĕmbahan* Ranggå voerde daar het bewind. Deze onthaalde hem op een luisterrijke wijze. Nadat hij daar een dag geweest was, stelde *Panĕmbahan* Ranggå zijn gast een vischpartij in de vischvijvers voor. De edellieden van *Pamĕkasan* ontvingen den last om in 't water te springen en de visschen te grijpen. Zij deden dit zonder zich van hunne kleederen te ontdoen. De *Panĕmbahan* van *Arisbaja* gaf dien last ook aan zijn eigen edellieden, maar deze trokken hun kleederen uit, voor dat zij te water gingen. Toen hun vorst dit zag, werd hij echter zoo verlegen, dat hij dadelijk de terugreis aanvaardde, zonder van zijn gastheer afscheid te nemen. Deze liep hem wel achterna, maar kon hem niet achterhalen, want de *Panĕmbahan* van *Arisbaja* hield zich nergens op; alleen in het dorp *Rarangan* onder *Sampang* vertoefde hij een poosje om tegen een *waroe*-boom te leunen, en toen ging hij verder. Toen *Panĕmbahan* Ranggå in zijn vervolging te *Rarangan* gekomen was, vroeg hij naar zijn jongeren neef, en antwoordde men hem, dat deze daar een oogenblik geweest was en tegen den *waroe*-boom, dien men hem aanwees, geleund had. Toen hij dit hoorde, trok hij zijn kris, een erfstuk genaamd *Djåkå* Pitoeroén, en stak daarmede in den *waroe*-boom, waartegen zijn neef geleund had. Daarop keerde hij weder naar *Pamĕkasan* terug.

Men verhaalt, dat de *Panĕmbahan* van *Arisbaja* hoogstgevoelig was over die schande, en dat hij volstrekt aan *Pamĕkasan* den oorlog wilde aandoen, doch dit plan kwam niet ten uitvoer, want niet lang daarna kreeg hij een steenzweer op het linker-schouderblad, waaraan hij overleed.

6. *Pangeran* TĔNGAH van *Arisbaja*.

Panĕmbahan LĔMAH-DOEWOER werd in de regering opgevolgd door zijn zoon KĂRÅ, onder den naam van *Pangeran* TĔNGÅH van *Arisbaja*. Toen deze op den troon zat, wilde de *Pangeran* van *Balega*, onder *Sampang*, zich niet aan den nieuwen vorst van *Arisbaja* onderwerpen, hoewel deze toch uit een vrouw van rang geboren was. Daardoor ontstond er tusschen de zoons van den overledenen *Panĕmbahan* een oorlog. De troepen van *Arisbaja* vielen driemalen op die van *Balega* aan, doch konden hen niet ten onderbrengen, tengevolge van de buitengemeene kracht en de vermogens van den *Patih* van *Balega* met name *Goesti* MATJAN, wiens stem, als hij die uitzette, klonk als de donder. Eindelijk kwamen zij overeen vrede te sluiten. De *Pangeran* van *Balega* bragt zelfs een bezoek te *Arisbaja*, waar zij met hun beiden een graftombe voor wijlen hun vader oprigtten. De *Pangeran* van *Arisbaja* vroeg zijn broeder, waar de *Patih*, *Goesti* MATJAN was, en vernam, dat deze te huis gebleven was; toen gaf hij zijn broeder een geel zijden *dòdot* (of staatsiekleed) voor den *Patih* mede. Daarop ging de *Pangeran* van *Balega* naar huis terug, en overhandigde die *dòdot* aan *Goesti* MATJAN. Deze was met dat geschenk zoo zeer in zijn schik, dat hij het dadelijk des nachts gebruikte om er zich mede te dekken. Maar toen hij des morgens opstond, was hij stijf over zijn geheele lichaam, en stierf, daar die *dòdot* vergiftigd was.

Na den dood van *Goesti* MATJAN werd de *Pangeran* van *Balega* kleinmoedig. Hij schikte de zaken met zijn broeder van *Arisbaja* op den voet, waarop zij tijdens het leven van hun vader gestaan hadden, tot groote bevordering van den bloei en het geluk van *Madoera*.

De *Pangeran* van *Arisbaja* had een zoon bij zijn vrouw, die afkomstig van *Madĕgan* en een zuster van *Pangeran* SANTÅMĔRTÅ was. Toen overleed hij.

6. *Pangeran* Mas van *Arisbaja* (of *Madoera*). Oorlog met *Sultan* Agoeng van *Mataram*. Eerst overwinnaar, later overwonnen en onderworpen aan *Mataram*.

Zijn jongste broeder *Pangeran* Mas werd opvolger als vorst van *Madoera*, want de zoon van den overleden vorst, *Kjaï* Prasĕnå was nog heel jong.' Zijn moeder nam hem naar *Madĕgan* onder *Sampang* mede, waar hij door zijn oom *Pangeran* Sântâ-mĕrtâ opgevoed werd.

Niet lang daarna werd *Pangeran* Mas van *Arisbaja* gewikkeld in een oorlog met *Mataram*, van waar een leger overkwam onder aanvoering van *Kjaï* Soedjånâ-poerâ, die nog andere legerhoofden van de westelijke kustlanden van *Java*, en ook een vertegenwoordiger van *Sultan* Agoeng van *Mataram*, met name *Pangeran* Slarong bij zich had. De *Mataram*sche troepen landden in het dorp *Kikisik: Pangeran* Mas van *Arisbaja* was slagvaardig. Hij vereenigde zijn troepen met die van de Prinsen van *Patjanan* en *Balega* (onder *Sampang*) en met die van de *Toemenggoengs* van *Pamĕkasan* en *Soemĕnĕn*. De troepen van *Mataram* werden overwonnen, verloren het slagveld, en vlugtten op de schepen. Die van *Madoera* stonden pal in den strijd.

Daar nu de vijanden hun doel niet door een open strijd konden bereiken, besloten zij een krijgslist aan te wenden, en dan allen gezamelijk op den vijand aan te vallen, ten einde voor goed een einde aan den oorlog te maken. Door aanwending van een krijgslist kwamen alle *Mataram*sche troepen met hun kanonnen aan wal. Toen werd de strijd hervat, en wel met de hevigste woede. Eindelijk kozen de troepen van *Madoera* en die van *Pamĕkasan* en *Soemĕnĕp* de vlugt. Alleen die van *Sampang* hielden nog stand. Zij vielen als wanhopigen aan, zoodat de *Mataram*sche troepen, die niet gesneuveld waren,

op de vlugt sloegen. Hun aanvoerder *Kjaï* SOEDJÅNÅ-POERÅ werd, terwijl hij op zijn gemak in zijn tent zat te spelen, door de troepen van *Sampang* afgemaakt. Nu verloren de troepen van *Mataram* den moed, en sloten zich op in hun versterkingen.

Pangeran SLARONG ging terug naar *Mataram* om *Sultan Agoeng* TJÅKRÅ-KOESOEMÅ berigt te geven van 't geen er met zijn troepen geschied was. Nu zond de *Sultan* op nieuw een leger onder aanvoering van *Kjaï* DJOEROE-KITING. Toen dit leger op *Madoera* landde, was het vol moed. Hun aanvoerder liet *nasi-liwĕt* voor al de troepen gereed maken, en gelijkelijk onder hen verdeelen.

Toen het leger zich in slagorde gesteld had, liet *Kjaï* DJOEROE-KITING, in een draagstoel zittende, zich driemaal rondom zijn troepen dragen. Daarop beval hij hen naar den hemel te zien, en zich dan ter aarde te buigen. De troepen van *Sampang* gevoelden nu, dat hun de moed ontzonk. Zij legden hun wapens in bundels neder, en onderwierpen zich aan *Kjaï* DJOEROE-KITING, waarna het *Mataram*sche leger overal plunderde en roofde, alleen te *Sampang* niet, omdat dit zich het eerst had onderworpen.

Pangeran MAS van *Arisbaja* vlugtte naar *Giri*, waar hij overleed. *Pangeran* BALEGÅ werd naar *Mataram* medegevoerd, doch onder weg te *Djoerang-djĕro* afgemaakt. Nog op den huidigen dag bestaat daar een grafteeken van hem. De *Toemĕnggoeng* van *Pamĕkasan* overleed vechtende in zijn eigen stad evenals al zijn bloedverwanten en volgelingen. De *Boepati* (of *Toemĕnggoeng*) van *Soemĕnĕp* vlugtte, doch werd achterhaald en omgebragt.

Het hoofd van *Sampang*, met name *Pangeran* PRASENÅ, die door *Pangeran* SĂNTÅ-MĔRTÅ was opgevoed, werd door *Kjaï* DJOEROE-KITING naar *Mataram* medegenomen, en *Sultan* AGOENG had zooveel genoegen in hem, dat hij hem tot zijn zoon aannam, en hem den titel gaf van *Pangeran* TJAKRANINGRAT. Voorts stelde hij hem aan, om (in zijn

plaats) te *Sampang* over *Madoera* het bewind te voeren, vereerde hem met fraaije kleederen, en gaf hem 20000 geldstukken (realen?) met vergunning om de gouden *pajoeng* te dragen. Daarop liet hij hem naar *Sampang* vertrekken om de bewoners van *Madoera* tot rust te brengen, met last aan *Pangeran* SĂNTÅ-MĔRTÅ om goed voor hem te zorgen. Eindelijk moest *Pangeran* TJAKRANINGRAT ieder jaar (als vasal) te *Mataram* zijn opwachting bij den *Sultan* komen maken.

Daarop vertrok hij naar *Sampang*.

7. *Pangeran* TJAKRANINGRAT I
te *Sampang*.

Al de Madoerezen gehoorzaamden *Pangeran* TJAKRANINGRAT zonder weifeling.

Hij trouwde met een afstammeling van den *Soesoehoenan* van *Giri*, met name *Ratoe* IBOE. De *Soesoehoenan* van *Giri* had een dochter, *Njaï Agĕng* SAWOE genaamd, en van haar stamden in regte neêrdalende linie af: *Pangeran* WARINGINPITOE, *Pangeran Mas* PĔNGANTEN, *Pangeran* RÅNGGÅ en *Ratoe* IBOE, de echtgenoote van *Pangeran* TJAKRANINGRAT.

Hij kreeg bij haar twee zoons: *Raden Arijå* ATMÅDJÅNĔGÅRÅ en *Raden* OENDAGAN, en één dochter, *Ratoe* MERTÅPATI geheeten.

Bij bijwijven had hij de volgende zoons: *Raden Dĕmang* MALÅJÅ, *Pangeran* SARING ARGÅ PODJO (POEDJÅ?), *Raden* SOEMATÅNÅJÅ en *Raden* MANTRI, en de volgende dochters: *Ratoe* MAÖSPATI, *Ratoe* MAGĔTSARI, *Raden Ajoe* WIRÅNÅLÅ en *Raden Ajoe* RĂNDÅ.

Pangeran TJAKRANINGRAT ging maar zelden naar *Sampang*, want hij was meestal te *Mataram*. *Sultan* AGOENG liet hem meermalen gewesten voor zich ten onder brengen. Hierdoor steeg hij zeer in de gunst en het vertrouwen van den *Sultan*. Na verloop van een geruimen tijd kwam *Sultan* AGOENG te overlijden. Hij werd opgevolgd door

zijn zoon onder den titel van *Soesoehoenan* Amang koe-rat bijgenaamd Soemaré-ing Tegal-aroem (d. i. de te *Tegal-aroem* begravene). Deze had een jongeren broeder, genaamd *Pangeran* Arijå, die door onderdanen van het rijk tegen zijn ouderen broeder werd opgestookt. De jonge Prins gaf in zijn jeugdige onbezonnenheid gehoor aan die inblazingen, ging gewapende lieden halen met het doel om een opstand tegen zijn broeder te verwekken, en trok met hen op de *kraton* (van *Mataram*) af. Op de *aloen-aloen* komende, trof hij *Pangeran* Tjakraningrat op de *paseban* aan, terwijl deze het toezigt hield over het bakken van steenen. *Pangeran* Tjakraningrat schrikte, toen hij hem met die troepen zag opmarcheeren, liep hem achter na, achterhaalde hem, greep zijn paard bij den teugel, en wilde hem op een vriendschappelijke wijze tegenhouden. Maar *Pangeran* Arijå liet zich niet weêrhouden, trok zijn kris, *Setan-koebër* genaamd, en stak er mede naar *Pangeran* Tjakraningrat. Deze kreeg aan het schouderblad een heel kleine wond, liet zich op den grond vallen, en werd (dood) door zijn volgelingen weggedragen.

Zijn zoon *Raden Arijå* Atmådjå-negårå dit geval van zijn vader hoorende, ijlde naar de *aloen-aloen* en werd daar handgemeen met *Pangeran* Arijå, tot dat zij elkander met hun krissen overhoop staken. Toen het volk van *Mataram* het lijk van *Pangeran* Arijå bij zijn broeder, den *Soesoehoenan*, en bij zijn moeder bragt, waren beiden diep ontroerd. Zij trokken zich de zaak zoo zeer aan, dat zij als teeken daarvan zich met het scherp van een kris tegen den linker schouder sloegen, zoodat het bloed er uitkwam.

Daarop werd het lijk van *Pangeran* Arijå en dat van *Pangeran* Tjakraningrat te *Imagiri* begraven. *Pangeran* Oendagan, de tweede zoon van *Pangeran* Tjakraningrat volgde zijn vader onder denzelfden titel op.

8. *Pangeran* Tjakraningrat II.

Het eiland *Madoera* en *Oost-Java* aan TROENÅDJÅJÅ onderworpen. *Pangeran* TJAKRANINGRAT II in zijn waardigheid hersteld. Vestigt den zetel van zijn rijk te *Toendjoeng*.

Na verloop van eenigen tijd werd *Madoera* onderworpen door een neef van *Pangeran* TJAKRANINGRAT, met name *Panĕmbahan* TROENÅDJÅJÅ, een zoon van *Raden Dĕmang* MALÅJÅ. Het volk onderwierp zich des te eerder aan hem, daar *Pangeran* TJAKRANINGRAT aan het hof van *Mataram* vertoefde.

Panĕmbahan TROENÅDJÅJÅ onderwierp niet lang daarna ook *Soerabaja* en *Kediri*, werwaarts hij den zetel van zijn regering verplaatste, aan zich. De geheele Oosthoek van *Java* werd aan hem onderdanig. Niet lang daarna verwoestte hij *Mataram*, en verbande den *Soesoehoenan*, die op reis overleed en te *Tĕgal-aroem* begraven werd. De zoon van den *Soesoehoenan*, *Pangeran Adipati* MANGKOE-NĔGÅRÅ ging toen naar *Tĕgal*, en zond naar *Batavia* om hulp van de Hollandsche kompagnie te vragen.

Pangeran TJAKRANINGRAT werd door zijn neef *Panĕmbahan* TROENÅDJÅJÅ naar *Lodåjå* in *Kĕdiri* verbannen.

Toen de hulptroepen van de Hollandsche kompagnie onder aanvoering van *Admiraal* DE WILDE aangekomen waren, werd *Pangeran Adipati* MANKOE-NĔGÅRÅ tot *Soesoehoenan* aangesteld onder den titel van MANGKOE-RAT SENÅPATI INGÅLÅGÅ NGABDOERRACHMAN SAÏDIN PANÅTAGÅMÅ overgeheel *Java*.

Daarna trokken zij op tegen *Kĕdiri*, 't welk ingenomen werd. *Panĕmbahan* TROENÅDJÅJÅ moest naar het *Gantang* gebergte vlugten.

De *Soesoehoenan* ontbood *Pangeran* TJAKRANINGRAT van *Lodåjå*, en gaf hem het rijk van *Madoera* weder. Ook

belastte hij hem met de taak om *Panĕmbahan* TROENÅDJÅJÅ te vatten. Hij volvoerde die taak door list, en bragt hem als gevangene bij den *Soesoehoenan*. Deze schonk hem de vrijheid weder en stelde hem, ten einde aan een vroegere gelofte te voldoen, tot zijn *Patih* aan, maar nadat hij hem driemalen bij zich ontvangen had, stak hij hem met een *kris* dood. Hierop vertrok de *Soesoehoenan* van *Kĕdiri*, hij keerde echter niet naar *Mataram* terug maar bouwde zich een *kraton* te *Kartasoera*.

Pangeran TJAKRANINGRAT kreeg verlof om naar *Madoera* terug te keeren. Hij ging echter niet naar *Sampang*, maar stichtte een *kraton* te *Toendjoeng*.

Pangeran TJAKRANINGRAT verwekte 29 zoons en dochters. De zoons heetten: *Raden Arijå* TOHPATI, *Raden Arijå* TOHDJÅJÅ, *Raden Toemĕnggoeng* SÅSRÅDININGRAT, *Raden Arijå* POERWÅNEGÅRÅ, *Raden Arijå* DJÅJÅNEGÅRÅ, *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT, *Raden Arijå* SOERÅ DIGDÅJÅ, *Raden Arijå* TJÅKRÅNĔGÅRÅ, *Raden Arijå* SINARE ING DJIPANG, *Raden Dĕmang* WIRJÅ-NEGÅRÅ, *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDIPOETRÅ, *Raden Arijå* WIRÅNĔGÅRÅ en *RadenArijå* DJAJENGRAT.

De dochters heetten: *Raden Ajoe* POERBÅNĔGÅRÅ, *Ratoe* DIPÅ-NĔGÅRÅ, *Raden Ajoe* RÅNÅ-MĔNGGÅLÅ, *Raden Ajoe* SOERÅDIWIRÅ, *Ratoe* DJÅJÅ-KOESOEMÅ, *Raden Ajoe* WIRJÅ-NĔGÅRÅ, *Raden Ajoe* POERBÅJOEDÅ, *Raden Ajoe Toemĕnggoeng* van *Sidajoe*, *Ratoe* MALÅJÅ, *Raden Ajoe* PADMÅ-NĔGÅRÅ, *Ratoe* WÅNGSÅRĔDJÅ, *Raden Ajae* POERBÅJÅ, *Raden Ajoe* DJANGPATI, *Raden Ajoe* TIRTÅNĔGÅRÅ, *Raden Ajoe* ARIJÅ MAOSPATI en *Ratoe* MADOE-RĔTNÅ.

Pangeran TJAKRANINGRAT bleef niet lang in *Madoera*, maar keerde spoedig naar *Kartasoera* terug. Zelden verliet hij het hof aldaar, omdat hij zoo zeer de gunst en het vertrouwen van den *Soesoehoenan* genoot. Deze stelde hem zelfs tot zijn legerhoofd aan met denzelfden rang als *Toemĕnggoeng* DJANGRÅNÅ van *Soerabaja*, ondergeschikt aan den jongeren broeder des *Soehoehoenans*, *Pangeran Adipati* POEGĔR, en hij moest,

met zijn ambtgenoot *Kjaï Toemĕnggoeng* DJANGRÅNÅ, alle geschillen of moeijelijkheden ten einde brengen, landen veroveren, en tegen muiters optrekken.

Na verloop van eenige jaren drukte de *Soesoehoenan* zijn zoon, den Kroonprins, zeer op het hart, om na zijn verscheiden op een goeden voet te blijven met die drie legeraanvoerders, en verbood hem hen in eenig opzigt te grieven. Toen overleed hij.

9. MANKOERAT II (MAS) te *Kartasoera* onttroond en PAKOE BOEWÅNÅ I in zijn plaats aangesteld tot *Soesoehoenan*, mede door toedoen van *Pangeran* TJAKRANINGRAT, die tot *Panĕmbahan* wordt verheven.

Zijn zoon volgde den *Soesoehoenan* op onder denzelfden titel van *Mankoe-rat*, doch hij nam op eigen gezag, zonder voorkennis van den *Generaal* van *Batavia*, bezit van den troon. Toen hij daarna den *Generaal* kennis gaf van zijn troonsbeklimming, was deze beleedigd, omdat de *Soesoehoenan* zoo geheel anders handelde als zijn vader, die vooraf aan den *Generaal* kennis gezonden had. Daarom vroeg de *Generaal* adsistentie van *Ranggå* JOEDÅ-NĔGÅRÅ (van *Samarang*) om een geschikten telg uit het *Mataram*sche huis te zoeken, ten einde dien tot vorst van *Kartasoera* te verheffen. Deze beloofde zijn hulp.

Niet lang na zijn troonsbeklimming sloeg de jonge *Soesoehoenan* den raad van zijn overleden vader in den wind: hij beleedigde al zijn drie legeraanvoerders. Zijn oom *Pangeran Adipati* POEGĔR sloot hij in een bamboezen omheining op de *aloen-aloen;* hij verleidde de vrouw van *Pangeran* TJAKRANINGRAT, en het grondgebied van *Toemĕnggoeng* DJANGRÅNÅ wilde hij in tweeën splitsen.

Pangeran TJAKRANINGRAT was het juist eens met *Toe-*

mĕnggoeng DJANGRÅNÅ, om *Pangeran Adipati* POEGĔR tot vorst te verheffen, toen de *Ranggå* van *Samarang* iemand zond, om *Pangeran* POEGĔR uit te noodigen te *Samarang* te komen, ten einde tot *Soesoehoenan* verheven te worden. Kort daarna verliet *Pangeran* POEGĔR het hof van *Kartasoera*, onder voorwendsel, dat hij hulde bewijzen wilde aan het graf van zijn vader (in *Tegal*). Na het vertrek van *Pangeran* POEGĔR kreeg *Toemĕnggoeng* DJANGRÅNÅ den last, om *Pangeran* POEGĔR te vervolgen. (Hij vertrok dan ook) doch niet om hem te vervolgen, maar om naar *Soerabaja* terug te keeren.

Toen *Pangeran* POEGĔR te *Samarang* gekomen was, liet hij *Ranggå* JOEDÅ-NEGÅNÅ naar den *Generaal* (te *Batavia*) gaan, om hulp van de Hollandsche Kompagnie te vragen, en tevens vergunning te verzoeken om de regering van *Kartasoera* te aanvaarden.

Toen *Ranggå* JOEDÅ-NĔGÅEÅ te *Batavia* met eerbewijzen was ontvangen en het doel zijner zending had medegedeeld, werd de *Generaal* zeer vertoornd op hem, daar hij, in last hebbende om een goeden telg van *Mataram* te zoeken, juist zijn oog geslagen had op *Pangeran* POEGĔR, die toch, volgens algemeene bekendheid, zich verstout had tegen de Hollanders, door *Kapitein* TAK te vermoorden tijdens het leven van zijn overledenen broeder. Hoewel hij tot driemalen toe met arrest gestraft werd, veranderde *Ranggå* JOEDÅ-NĔGÅRÅ zijn voorstel niet, omdat er geen andere geschikte telg uit het *Mataram*sche huis was, en het ombrengen van *Kapitein* TAK niet overeenkomstig het verlangen van *Pangeran* POEGĔR, maar op last van den overledenen *Soesoehoenan* geschied was.

Nadat de *Generaal* en de twaalf *Raden van Indië* deze zaak hadden behandeld, werd *Ranggå* JOEDÅ-NĔGÅRÅ naar *Samarang* teruggezonden, tegelijk met een Hollandsche legermagt onder aanvoering van *Admiraal* SPEELMAN. Zij begaven zich spoedig met een legermagt op reis naar *Samarang*, waar *Pangeran* TJAKRANINGRAT van *Madoera* en

Toemĕnggoeng DJANGRÅNÅ van *Soerabaja* waren. Deze hadden tot groote blijdschap van *Pangeran* POEGĔR de op handen zijnde zaak alom in de Oosthoek ruchtbaar gemaakt. Daarop vereenigden zich de *Boepati's* en Europeanen, die het kantoor te *Samarang* bewaakten onder kapitein *Knol*, alsmede *Admiraal* SPEELMAN, om hun goedkeuring aan de verheffing van *Pangeran Adipati* POEGĔR te hechten. Deze begaf zich naar de *paseban* en nam daar plaats. *Pangeran* TJAKRANINGRAT plaatste zich voor hem, en deelde aan al de *Boepati's* van de strandgewesten mede, dat *Pangeran* POEGĔR vorst was door zijn eigen wil, en door dat hij, *Pangeran* TJAKRANINGRAT, hem daartoe verhief na bekrachtiging van den *Gouverneur-Generaal* van *Batavia*, onder den naam van *Kangdjĕng Sinoehoen* PAKOE-BOEWÅNÅ SENÅPATI INGALÅGÅ NGABDOERRAHMAN SAJIDIN PANĔTĔP PANÅTÅGÅMÅ van geheel Java. Al de *Boepati's* hechtten daaraan hun goedkeuring en stemden er in toe. *Panĕmbahan* NOEDJIL las daarop onmiddelijk het regeringsgebed voor. *Kapitein* KNOL liet het geschut losbranden. *Pangeran* TJAKRANINGRAT kuste de voeten van den *Soesoehoenan*, evenals de *Boepati's* en zoons van den *Soesoehoenan*.

Daarna verhief de *Soesoehoenan Pangeran* TJAKRANINGRAT tot *Wĕdånå* (of Hoofd) van al de strand-*Boepati's* onder den naam van *Panĕmbahan* TJAKRANINGRAT. *Kjaï Toemĕnggoeng* DJANGRÅNÅ verhief hij tot *Kliwon* (of tweede Hoofd) van die *Boepati's*, onder den titel van *Kjaï Dipati* DJANGRÅNÅ. Eindelijk kreeg *Mas Ránggå* JOEDÅ-NĔGÅRÅ den titel van *Dipati* SOERÅDI-MĔNGGÅLÅ, benevens een vermeerdering van 1000 *baoes* dorpsgronden, langs den weg. Vele andere ondergeschikten werden in rang verheven. Zekere SÅSRÅDJÅJÅ werd *Patih* onder den naam van *Toemĕnggoeng* TJÅKRÅDJÅJÅ. De *Soesoehoenan* gaf aan zijn zoon den titel van *Pangeran*; zijn zoon *Raden* WÅNGSÅTROENÅ werd *Pangeran* ADIPATI. *Kapitein* KNOL werd op eerbiedig verzoek (*)

(*) Jav. *panoewoen*.

van den *Generaal* van *Batavia* tot *Commissisaris* verheven. Dit geschiedde in het Jav. jaar 1629 (ons jaar 1705). (†)

Kort daarop vertrok *Soesoehoenan* PAKOE-BOEWÅNÅ met de troepen van *Batavia*, den *Commissaris* KNOL en den *Admiraal* SPEELMAN naar *Kartasoera*. Na een levendig gevecht werd de versterking van *Kali-tjating* ingenomen en *Kartasoera* onderworpen. De (ontslagene) *Soesoehoenan* week naar *Pånårågå*.

Daarop trad *Soesoehoenan* PAKOE-BOEWÅNÅ de *kraton* binnen, en regeerde daar als Vorst. Het rijk van *Kartasoera* genoot als vroeger bloei en welvaart.

10. Oorlog met den gevlugten *Soesoehoenan* MANKOE-RAT MAS, en tegen *Soeråpati*.

De uitgeweken *Soesoehoenan* werd zonder ophouden vervolgd en nagezet.

Na verloop van eenigen tijd werden *Panëmbahan* TJAKRANINGRAT en *Kjaï Dipati* DJANGRÅNÅ, te gelijk met den *Commissaris* KNOL en een Hollandsche troepenmagt, naar *Pasoeroewan* gezonden. De *Boepati* van *Pasoeroewan* heette *Dipati* WIRÅNËGÅRÅ. Hij was eigenlijk een weggeloopen slaaf van *Batavia* met name OENTOENG, ook SOERÅPATI genaamd. Tijdens de regering van den vorigen *Soesoehoenan* had hij zeer veel kracht ontwikkeld. Op de grenzen van *Pasoeroewan* komende, raakte men met *Dipati* WIRÅ NËGÅRÅ handgemeen. Het gevecht was hevig. Velen van de Hollandsche Compagnie sneuvelden, evenzoo ook velen van de Madoeresche troepen. Alleen de troepen van *Dipati* DJANGRÅNÅ hadden niet veel geleden. Daarom was de *Commissaris* KNOL nijdig op den *Dipati*, en hield dezen verdacht van met *Dipati* WIRÅ-NËGÅRÅ in geheime verstandhouding te zijn. Bij het vallen van den avond staakte

(†) Volgens *van Kampen* op den 19 *Junij* 1704.

men het gevecht. *Dipati* Wirå-nĕgårå wendde zijn paard, om naar de stad terug te keeren; toen een Hollandsche kanonnier zijn kanon op hem rigtte (en afschoot). De gouden kogel trof hem aan 't linker schouderblad zonder hem uitwendig te wonden, maar inwendig voelde hij pijn. Hij ging naar huis en overleed zeven dagen daarna Zijn lijk werd zonder plegtigheid begraven, opdat de Hollanders zijn graf niet zouden weten.

Panĕmbahan Tjakraningrat en de *Commissaris* Knol waren zeer onaangenaam gestemd, omdat de Hollandsche troepen zooveel geleden hadden. Zij wisten toen nog niet, dat hun vijand dood was, en kwamen dus overeen, een versterking opterigten in afwachting van nieuwe hulp.

De overledene *Dipati* Wirå-negårå werd door zijn zoon onder denzelfden titel opgevolgd.

Niet lang daarna kwamen er Hollandsche en Madoeresche hulptroepen en nu hervatte men den strijd. *Pasoeroewan* werd ingenomen. *Dipati* Wir-nåĕgårå vlugtte met zijn bloedverwanten en vereenigde zich met den uitgeweken *Soesoehoenan*. Te *Pasoeroewan* stichtten de Hollanders een kantoor (of loge). De *Kommissaris* Knol, *Panĕmbahan* Tjakraningrat en *Kjaï Dipati* Djangråå gingen elk naar hun gewest terug. *Panĕmbahan* Tjakraningrat op *Madoera* aan de kustplaats *Kamal* komende, werd ziek en overleed aldaar. Na de gebruikelijke plegtigheden werd zijn lijk te *Ermåtå* begraven in het Jav. jaar 1631 (ons jaar $170^{7}/_{8}$).

11. *Pangeran* Tjakraningrat III. Oorlog met zijn schoonzoon *Raden Arijå* Dikårå van *Paměkasan*.

Zijn zoon *Raden Toemĕnggoeng* Såsrådiningrat, en zijn kleinzoons *Raden Toemĕnggoeng* Soerjå Winåtå en *Raden Toemĕnggoeng* Såsrå Winåtå werden door den *Soesoehoenan*

naar *Kartasoera* ontboden. *Raden Toemĕnggoeng* Såsrådiningrat werd bestemd tot opvolger van zijn vader onder den titel van *Pangeran* Tjåkråningrat; tevens volgden de *Raden Toemĕnggoengs* Soerjå-winåtå en Såsrå-winåtå hun grootvader op, daar het rijk van *Madoera* ten hunnen gevalle in drie deelen gesplitst werd, want zij waren kleinzoons van *Panĕmbahan* Tjakraningrat, uit een dochter van den overleden *Soesoehoenan* Mankoe-rat. Doch niet lang regeerden die *Raden Toemĕnggoengs* Soerjå-winåtå en Såsrå-winåtå op *Madoera*, daar zij verplaatst werden, en aangesteld tot Regenten van *Grobogan*.

Van dien tijd af regeerde *Pangeran* Tjakraningrat weder over het geheele rijk van *Madoera* zooals zijn vader gedaan had.

Pangeran Tjakraningrat had een schoonzoon, die Regent van *Pamĕkasan* was en *Raden Arijå* Dikårå heette. Toen deze eens zijn vrouw beleedigd had, keerde de vrouw naar *Madoera* terug, en toen haar man haar kwam terughalen, werd hij door haar vader afgewezen. Dit griefde *Raden Arijå* Dikårå zoo zeer, dat hij een leger verzamelde, en daarmede tegen *Madoera* optrok. *Pangeran* Tjakraningrat had er al van gehoord, en zond zijn jongeren broeder *Raden Toemĕnggoeng* Soerådiningrat naar de grenzen, om met hem te vechten. Hij gaf hem verder als *kamitoewa* zekeren Djangkèwoeh met de noodige troepen mede. Na hun vertrek zond *Pangeran* Tjakraningrat iemand naar den vorst van *Bali* om nog hulptroepen te vragen.

12. Opstand in *Soerabaja* tegen den *Soesoehoenan* van *Kartasoera* en de Hollandsche kompagnie.

In dien tijd woedde de oorlog ook in *Soerabaja*, daar de Regent tegen den *Soesoehoenan* en de Hollandsche kompagnie opstond. De toenmalige Regent was een zoon van

Kjaï Dipati DJANGRÅNÅ. Hij stond op, omdat zijn broeder, die zijn vader onder denzelfden titel eerst was opgevolgd, op last van den *Soesoehoenan* omgebragt was, en wel op verzoek van de Hollanders, tengevolge van hun jaloezie tijdens de expeditie in *Pasoeroewan*. Na den dood van zijn broeder volgde hij dezen op als Regent van *Soerabaja*, en toen kwam hij in opstand.

De *Soesoehoenan* zond troepen naar *Soerabaja* onder aanvoering van zijn *Patih*, die *Kjaï Toemĕnggoeng* TJÅKRÅDJÅJÅ heette, benevens eenige Hollandsche troepen onder commando van *Admiraal* BRIKMAN (?) (*) en *Majoor* GOESTAP (?) (*) en alle *Boepatis* van de strandgewesten. Maar *Pangeran* TJAKRANINGRAT was er niet bij; hoewel door *Patih* TJÅKRÅDJÅJÅ ontboden, wees hij dien last op een beleefde wijze van de hand, zeggende, dat hij zelf een vijand te bekampen had, zoodat hij den oorlog in *Soerabaja* niet medemaakte.

13. Treurig uiteinde van *Pangeran* TJAKRANINGRAT III.

Toen *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT, die door zijn broeder uitgezonden was tegen den vijand van *Paměkasan*, tegenover den vijand stond, veranderde hij van voornemen, en besloot zijn broeder de regering te ontweldigen. In overleg met *Kjaï* DJANGKÈWOEH zond hij een lasterlijk berigt naar *Patih* TJÅKRÅDJÅJÅ en naar den *Admiraal*, die in *Soerabaja* op expeditie waren, en meldde, dat zijn broeder opstand wilde verwekken tegen den *Soesoehoenan*, dat hij het eens was met den Regent van *Soerabaja* en hulp gevraagd had van den vorst van *Bali*, en wanneer de *Patih* en de *Admiraal* hem vergunning daartoe gaven, beloofde hij zijn broeder te zullen bestrijden.

(*) Het is mij niet mogen gelukken gewaar te worden hoe de namen van die Heeren in 't Hollandsch gespeld moeten worden.

Toen de *Patih* en de *Admiraal* dit lasterlijk berigt vernamen, waren zij zeer in hun schik, omdat *Pangeran* TJAKRANINGRAT den last om te *Soerabaja* te komen vroeger had afgeslagen. De bode, die het berigt gebragt had, werd dus naar *Madoera* teruggezonden, en aan het verlangen van *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT gehoor gegeven.

De *Admiraal* zond een Scheepskapitein, genaamd KĔRTAS (?) (*) om zich met zijn schip op de reede van *Madoera* te stationeren. *Patih* TJÅKRÅDJÅJÅ zond naar *Pamĕkasan* en *Soemĕnĕp* den last, om *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT bij te staan. Deze was op 't hooren van die tijding hoogst verheugd, en vereenigde zich met de troepen van *Pamĕkasan* om de stad *Toendjoeng* aan te tasten. Toen de onderdanen van *Madoera* zagen, dat *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT opgestaan was, volgden zij allen zijn voorbeeld, met uitzondering van 600 man, die het paleis bewaakten. Maar op zekeren dag liepen velen van hen ook tot de tegenpartij over. Nu verloor *Pangeran* TJAKRANINGRAT den moed, en werd gedwongen zijn toevlugt bij *Patih* TJÅKRÅDJÅJÅ en den *Admiraal* te zoeken.

Hij ging met zijn vrouw uit de stad, door zijn broeder vervolgd. In der haast nam hij de vlugt naar het schip van *Kapitein* KĔRTAS. Daar aankomende, werd hij met veel eerbewijzingen in de kajuit ontvangen. Zijn vrouw kwam ook aan boord. *Kapitein* KĔRTAS ging haar spoedig te gemoet buiten de kajuit, vatte haar hand en gaf haar een kus op den hals; want dit was bij de Hollanders een eerbewijs. Maar de vrouw van *Pangeran* TJAKRANINGRAT wist dit niet, en beefde over haar gansche lichaam, gaf een luiden schreeuw en riep haar man. Deze kwam daarop in allerijl buiten de kajuit, en stak *Kapitein* KĔRTAS dood. Nu vielen al de opvarenden van het schip op *Pangeran*

(*) *van Kampen* vermeldt een Kapitein, met name DE CHAVONNES; PASQUES CHAVONNES volgens *Roorda van Eijsinga*.

TJAKRANINGRAT aan. Hij verdedigde zich met zijn zoons zoo woedend, dat al de Officieren en Jonkers van het schip sneuvelden, en er alleen matrozen overbleven, die den *Pangeran* omringden. Zij hadden stokken in de handen, want door schietgeweer kon hij niet gekwetst worden. Door overmagt van velen afgemat, stierf hij tegelijk met zijn zoons. Men sneed hem het hoofd af, wierp de romp in zee, en nam zijn hoofd naar *Soerabaja* mede.

14. *Pangeran* TJAKRANINGRAT IV. *Dewå* KĔTOET van *Bali* te *Madoera*. *Toendjoeng* verwoest.

Nadat *Pangeran* TJAKRANINGRAT vertrokken was, ging *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT in het paleis van *Toendjoeng* wonen. Hij werd daarop door *Patih* TJÅKRÅDJÅJÅ naar *Soerabaja* ontboden; want deze had van het gebeurde op *Madoera* kennis gegeven aan den *Soesoehoenan* en een brief van den *Soesoehoenan* terug ontvangen, waarbij aan *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT vergund werd zijn broeder als Regent van *Madoera* te vervangen en den naam van *Pangeran* TJAKRANINGRAT aantenemen. De nieuwe Regent voldeed aan den last van den *Patih*, en werd in zijn nieuwe betrekking geïnstalleerd.

Pangeran TJAKRANINGRAT ging echter niet dadelijk naar *Madoera* terug, maar adsisteerde *Kjaï Patih* TJÅKRÅDJÅJÅ in *Soerabaja*.

Niet langen tijd daarna kwamen er troepen om den op het schip gesneuvelden *Pangeran* te wreken. Zij kwamen van *Bali* onder aanvoering van *Dewå* KĔTOET en waren meer dan 1000 man sterk. Daar zij *Madoera* (van Regent en troepen) verlaten vonden, verwoestten zij de stad *Toendjoeng*. *Pangeran* TJAKRANINGRAT dit hoorende, gaf er kennis van aan *Patih* TJÅKRÅDJÅJÅ, en kreeg toen in last, om naar *Madoera* te gaan, en den Balineschen vijand te bevechten. Maar hij wilde zelf niet naar *Soerabaja*

gaan, omdat er in *Soerabaja* een hevige strijd te wachten stond. Daarom zond hij zijn jongeren broeder *Raden* Djimat, onder den titel van *Raden Arijå* Tjåkrå-nĕgårå met 1000 man naar *Madoera* om tegen het Balinesche leger te strijden. Deze kwam op *Madoera* aan, en wendde daar zooveel bovennatuurlijke vermogens aan, dat *Dewå* Kĕtoet met hem vrede sloot, en verder zoolang bij *Raden Arijå* Tjåkrå-nĕgårå aandrong om zelf over *Madoera* te heerschen dat deze toegaf, en zich door *Dewå* Kĕtoet tot vorst van *Madoera* liet aanstellen onder den titel van *Pangeran* Djimat.

15. *Dewå* Kĕtoet keert met *Pangeran* Djimat naar *Bali* terug. *Pangeran* Tjakraningrat IV door de Hollanders hersteld.

Toen men te *Soerabaja* hoorde, dat *Raden Arijå* Tjåkrå-nĕgårå door *Dewå* Kĕtoet tot vorst en een persoon van vorstelijk bloed van *Madoera*, met name Sewå-nĕgårå tot *kamitoewå* verheven was, werden *Patih* Tjåkrådjåjå, de *Admiraal* en *Pangeran* Tjakraningrat zeer boos. Juist was het gewest *Soerabaja* toen onderworpen; de Regent had het verlaten, en was met zijn troepen naar *Djapan* geweken. *Patih* Tjåkrådjåjå liet hen spoedig naar *Madoera* vertrekken, om het rijk (op nieuw) te veroveren. De *Admiraal* gaf hem Hollandsche troepen mede onder aanvoering van *Majoor* Goestab (?) en *Kapitein* Tonnar (?). Op *Madoera* aanlandende kwamen zij in het dorp *Malåjå* tot een gevecht. *Dewå* Kĕtoet deed een woedenden aanval, waardoor vele Hollanders sneuvelden. Maar toen er nog meer Hollanders aan wal kwamen, en zij allen te gelijk vuur gaven, waren *Dewå* Kĕtoet en zijn leger tegen hen niet bestand. Zij vlugtten naar *Toendjoeng*, maar door de Hollandsche troepen achtervolgd en beschoten, vlugtte *Dewå* Kĕtoet zonder dralen naar *Bali*. Hij nam *Pangeran* Djimat en *Raden* Sewå-nĕgårå mede,

met de belofte, dat hij later een leger zoude verzamelen om het rijk van *Madoera* op nieuw voor *Pangeran* DJIMAT te veroveren. Nadat de Hollandsche troepen wat geroofd en geplunderd hadden, keerden zij naar *Soerabaja* terug.

Pangeran TJAKRANINGRAT bleef eerst achter, om zijn troepen te organiseren, doch niet lang daarna keerde hij ook naar *Soerabaja* terug, omdat de oorlog tegen den Regent van *Soerabaja*, die zich in *Djapan* bevond, nog niet geëindigd was. De toenmalige Regenten van *Soerabaja* waren neven van *Pangeran* TJAKRANINGRAT, namelijk *Raden Toemĕnggoeng* SOERJÅ-WINÅTÅ en SÅSRÅ-WINÅTÅ, dezelfden die vroeger Regenten van *Grobogan* waren.

16. *Mankoerat* II van *Kartasoera*.
Onlusten aldaar. De rust alom door de Hollanders hersteld.

Omstreeks dezen tijd stierf *Soesoehoenan* PAKOE-BOEWÅNÅ in het Jav. jaar 1640 (ons jaar $171^5/_6$). Hij werd opgevolgd door zijn oudsten zoon *Pangeran Adipati* (onder den naam van *Amankoe-rat*) met denzelfden titel, en wel met goedvinden van den *Generaal* van *Batavia*.

Niet lang na zijn verheffing stonden zijn broeders en zijn oom tegen hem op met het voornemen om hem de regering te ontnemen. De grootste verwarring heerschte te *Kartasoera*, en dit zoude zeker voor de opstandelingen bezweken zijn, als het niet door de Hollandsche kompagnie beschermd was. De *Soesoehoenan* riep de hulp in van den *Admiraal* BRITMAN (?) en *Patih* TJÅKRÅDJÅJÅ met al de Regenten, die te *Soerabaja* wären. Met de bewaking van *Soerabaja* werden *Kapitein* BENGSENG (?) en zijn troepen belast, benevens de Regenten van *Soerabaja*, *Raden* SOERJÅ-WINÅTÅ en SÅSRÅ-WINÅTÅ en die van *Sidajoe*, *Gĕrsik*, *Lamongan* en *Madoera* Al de anderen werden door *Patih* TJÅKRÅDJÅJÅ medegenomen. *Patih* TJÅKRÅDJÅJÅ werd echter

dadelijk in arrest gezet te *Gĕdong* (in *Samarang*), omdat de *Soesoehoenan* meende dat hij de oorzaak van den verwarden toestand te *Kartasoera* was. De *Admiraal* BRITMAN (?) trok met zijn troepen en de Regenten naar *Kartasoera*, viel den broeder van den *Soesoehoenan* dadelijk aan te *Kartåsari*, dat hij innam. Daarop maakte hij zijn opwachting bij den *Soesoehoenan* en verzocht, dat *Patih* TJÅKRÅDJÅJÅ uit zijn arrest mogt ontslagen worden, daar hij, de *Admiraal*, bij den *Soesoehoenan* instond voor de goede en slechte plannen van den *Patih*. De *Soesoehoenan* ontsloeg hem toen uit zijn arrest, en de *Admiraal* ging hem zelf van *Samarang* afhalen, daar hij bijzonder bevriend met hem was.

Nadat de *Patih* weêr naar *Kartasoera* was teruggekeerd werd hij in zijn rang bevestigd en met den titel van *Kjaï Patih* DANOERĔDJÅ begiftigd. Vele vlugtelingen keerden toen naar *Kartasoera* terug. Intusschen duurde de oorlog met de broeders van den *Soesoehoenan* maar voort. De broeder, die zich *Sultan* van *Kartåsari* noemde, stierf zijn natuurlijken dood, en die den naam van *Panĕmbahan* POERBÅJÅ en *Panĕmbahan* CHAJROEH-TJÅKRÅ hadden aangenomen, vielen in een hinderlaag van de Hollanders, en werden verbannen.

In dezen tijd stierf ook de (gewezen) Regent van *Soerabaja*, met name *Arijå* DJÅJÅ-PQESPITÅ in *Djapan* zijn natuurlijken dood. Zijn broeder *Pandji* SOERENGRÅNÅ en zijn neef *Djåkå* TANKĔPAN vielen den Hollanders in handen, en werden verbannen naar *Ceilon*. De zoons van *Dipati* WIRÅ-NĔGÅRÅ van *Pasoeroewan*, met name SOERÅPATI en en SOERÅDILÅGÅ, ondergingen hetzelfde lot.

De broeder van *Pangeran* TJAKRANINGRAT, die door *Dewå* KĔTOET naar *Bali* was medegenomen, *Pangeran* DJIMAT en zijn *Kamitoewa*, *Raden* SĔWÅ-NĔGÅRÅ, werden door valsche beloften van *Dewå* KĔTOET om den tuin geleid. Daarom was *Pangeran* DJIMAT naar *Java* gegaan, en had zich bij

den aanhang van *Panĕmbahan* Poerbåjå gevoegd. Hij viel met dezen den vijand in handen, en werd te *Kartasoera* in een vooraf vergiftigde gevangenis gezet. *Raden* Sĕwå-nĕgårå werd naar *Madoera* teruggezonden.

De oom van den *Soesoehoenan*, met name *Pangeran Arijå* Mataram viel ook in een hinderlaag, en werd met zijn vrouw op het strand van *Djapara* omgebragt.

Eindelijk was de uitgewekene *Soesoehoenan* Mankoerat ook in een hinderlaag gevallen, en met zijn zoons verbannen. Dit geschiedde nog tijdens de regering van den overleden *Soesoehoenan* (Pakoe-boewånå). Vele *Poesakas* van *Java* werden naar *Ceilon* medegenomen.

Na al deze gebeurtenissen genoot het rijk van *Kartasoera* wederom welvaart en voorspoed. Alle Regenten van de strand- en binnengewesten (*Pasisiran* en *Måntjå-nĕgårå*) kwamen in vollen getale te *Kartasoera*. Eindelijk stierf de *Soesoehoenan* (Mankoerat) in het Jav. jaar 1650 (ons jaar $172^5/_6$). Zijn zoon was nog minderjarig. Hij had eerst den naam van *Raden* Pråbåjåså gedragen en werd nu *Pangeran Adipati* genaamd. Deze volgde zijn vader op onder dezelfde titels als deze gevoerd had met den naam van Pakoe-boewånå.

Pangeran Tjakraningrat werd door den *Soesoehoenan* tot zijn zwager aangenomen, daar hij hem zijn jongere zuster *Ratoe* Ajoenan ten huwelijk gaf. Bovendien ontvingen nog vele andere Regenten ook zusters van den *Soesoehoenan* ten huwelijk.

Toen de verbannen *Soesoehoenan* Mankoe-rat op *Ceilon* overleed, liet hij drie zoons na: *Pangeran* Mankoe-nĕgårå, *Pangeran* Mankoeningrat en *Raden* Djåjå-koesoemå. De *Soesoehoenan* verzocht (*) den Generaal te *Batavia*, dat deze zoons naar *Java* zouden terugkeeren. Na eenigen tijd keerden zij naar *Kartasoera* terug. Al de *poesakas*, die zij naar

(*) Jav. *dipoen-poendoet*.

Ceilon hadden medegenomen, werden den *Soesoehoenan* aangeboden, en door dezen met het grootste genoegen aangenomen. *Pangeran* MANKOE-NĔGÅRÅ kreeg den naam van *Pangeran* WIRÅ-MĔNGGÅLÅ, en *Pangeran* MANKOENINGRAT dien van *Pangeran* TĔPÅSÅNÅ, terwijl *Raden* DJÅJÅ-KOESOEMÅ zijn naam behield. *Pangeran* WIRÅ-MĔNGGÅLÅ verzocht geen betrekking aan het hof te bekleeden; hij wilde maar ambteloos blijven. Dit verzoek werd hem toegestaan met een geschenk van 200 *baoe sawah*velden tot zijn onderhoud.

De terugkeer van de *poesakas* van *Ceilon* had plaats in het Jav. jaar 1661 (ons jaar $173^6/_7$).

17. Familie van *Pangeran* TJAKRANINGRAT IV.

Pangeran TJAKRANINGRAT had veel kinderen. Het oudste was een zoon, met name *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT of *Panĕmbahan* SEDÅ-MOEKTI. Op hem volgde *Raden Toemĕnggoeng* SÅSRÅDININGRAT. Dit waren beide zoons uit zijn huwelijk met *Mas Adjĕng* TJAKRANINGRAT, afkomstig van *Kartasoera*.

Dan volgde *Raden Toemĕnggoeng* RÅNÅDININGRAT uit een huwelijk met *Njaï* TĔNGAH, een bijzit van *Banjoe Sånkå* gekomen, en daarop: *Raden Toemĕnggoeng* WIRÅDININGRAT uit een huwelijk met *Njaï* MAGIH, ook van het dorp *Banjoe Sånkå* in *Benkoelen*.

De kinderen uit het huwelijk met *Ratoe* AJOENAN van *Kartasoera* waren: een dochter, genaamd *Ratoe* SOEGIH en nog drie dochters, genaamd *Ratoe* ANAM, *Ratoe* MAS, *Raden Ajoe* LÈNGSER, die jong overleed.

Eindelijk had hij nog een dochter, *Raden Ajoe* SARANG, uit een bijwijf, met name *Njaï* MOERNEH van *Panarowan*.

Raden Toemĕnggoeng SOERÅDININGRAT werd door den *Soesoehoenan* tot Regent van *Sidajoe* aangesteld.

Na verloop van tijd scheidde *Pangeran* TJAKRANINGRAT van zijn wettige vrouw *Ratoe* AJOENAN, die daarop naar

Kartasoera terugkeerde. Van dien tijd af wilde *Pangeran* TJAKRANINGRAT niet meer aan het hof van *Kartasoera* verschijnen; nu en dan liet hij zich daar door zijn zoon *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT van *Sidajoe* vertegenwoordigen.

18. De Chinezen verjagen den *Soesoehoenan* van *Kartasoera*.

Na verloop van eenigen tijd werd de *kraton* van *Kartasoera* door Chinezen van *Batavia* ingenomen. *Soesoehoenan* PAKOE-BOEWÅNÅ (II) vlugtte naar *Pånåråggå* met de Hollandsche soldaten, die de poort van de *kraton* bewaakt hadden, ten getale van twaalf man, onder *Kapitein* HOGENDORP.

De Chinezen stelden een kleinzoon van den naar *Ceilon* verbannen *Soesoehoenan* MANKOE-RAT, met name *Mas* GARĔNDI tot *Soesoehoenan* aan onder den titel van *Soesoehoenan* MANKOE-RAT. De aanvoerders der Chinezen, die hem aanstelden tot *Soesoehoenan*, heetten *Kapitan* PANDJANG, voorts de Regent van *Grobogan*, met name *Raden Toemĕnggoeng* MĔRTÅPOERÅ en de Regent van *Pati*, genaamd *Dipati* MANGOEN OENĔNG. De laatste werd aangesteld tot *Patih*.

Kapitein HOGENDORP, die *Soesoehoenan* PAKOE-BOEWÅNÅ naar *Pånåråggå* gevolgd was, werd door den *Soesoehoenan* uitgezonden met brieven aan den Gezaghebber te *Soerabaja*, aan den Heer *Commissaris* te *Samarang* en aan den *Gouverneur-Generaal* te *Batavia*, om hulp van de Hollandsche kompagnie te vragen, ten einde alle Chinezen, die den nieuwen Vorst hadden aangesteld, van *Kartasoera* te doen verdwijnen. De *Soesoehoenan* bood al de strandgewesten aan den Gouverneur-Generaal aan, ingeval hij op den troon hersteld werd.

Dientengevolge zond de Gouverneur-Generaal een brief aan *Pangeran* TJAKRANINGRAT van *Madoera*, waarin hij Madoeresche hulptroepen vroeg om de Chinezen van *Kartasoera* te verdelgen. *Pangeran* TJAKRANINGRAT beloofde hulp ter bereiking van dat doel, maar vroeg ter belooning *het*

eiland Java ten oosten van de *Lawoe*, om dat als Vorst van *Madoera* te regeren. De *Gouverneur-Generaal* beloofde hem het gevraagde te zullen geven.

19. De *Soesoehoenan* door *Madoeresche* hulp hersteld.

Pangeran TJAKRANINGRAT zond troepen. De helft ging naar *Madioen* onder aanvoering van de *Radens* DJÅJÅ-SOEDIRÅ en SIRNÅ-MĔNGGÅLÅ, en de helft ging naar de strandgewesten onder *Samarang*, aangevoerd door *Raden* WASING-SARI.

Toen de *Radens* DJÅJÅ-SOEDIRÅ en SIRNÅ-MĔNGGÅLÅ bij den *Soesoehoenan* gekomen waren, werd besloten, dat zij de voorhoede en de achterhoede zouden uitmaken, en dat zij zouden oprukken naar *Kartasoera*. Zij kwamen met de troepen van de Chinezen en van *Kartasoera* in gevecht. De laatsten delfden het onderspit; *Soesoehoenan* MANKOE-RAT vlugtte met de Chinesche benden naar *Kadoe*.

Soesoehoenan PAKOE-BOEWÅNÅ wilde nu zijn *kraton* weder bezetten, maar de beide Madoeresche aanvoerders stonden dit niet toe, daar zij eerst vorderden, wat door den *Gouverneur-Generaal* van *Batavia* beloofd was aan *Pangeran* TJAKRANINGRAT. Daarop kwam toen de *Commissaris* van *Samarang*, en nadat deze hen ontmoet had, gelastte hij hen met de Madoeresche troepen terug te keeren.

Intusschen verzamelde MANKOE-RAT troepen van *Kadoe* en *Bagelen*, en rukte tegelijk met de Chinesche benden naar *Kartasoera* op. De troepen van de Kompagnie en van *Kartasoera* trokken hen te gemoet, en kwamen drie- tot vier keeren met hen in gevecht. De troepen van de Chinezen en die uit *Kadoe* en *Bagelen* leden de nederlaag, zoodat *Soesoehoenan* MANKOE-RAT naar *Kediri* vlugtte om verder hulp te vragen van de Kompagnie te *Soerabaja*, terwijl de Chinesche benden naar *Balambangan* gingen. *Soesoehoenan* MANKOE-RAT ging hulp vragen van den Heer Gezaghebber (te *Soerabaja*). Hem werd dan ook hulp be-

loofd, maar hij werd uitgenoodigd zelf naar *Batavia* te gaan en daar hulp van den Generaal te verzoeken. Hij voldeed daaraan en ging te scheep naar *Batavia*. Terwijl hij te *Batavia* was, had *Soesoehoenan* PAKOE-BOEWÂNÅ de *kraton* van *Kartasoera* reeds weder betrokken.

20. Eischen van *Pangeran* TJAKRANINGRAT IV. Oorlog met de *Kompagnie*.

Pangeran TJAKRANINGRAT vroeg wat hem door den *Gouverneur-Generaal* beloofd was, maar deze liet het maar bij beloven. Eindelijk vroeg *Pangeran* TJAKRANINGRAT de gewesten *Soerabaja* en *Soemĕnĕp*, en bood zijn zoons de *Raden Toemĕnggoengs* SÅSRÅDININGRAT en RÅNÅDININGRAT aan den *Gouverneur-Generaal* aan. Lang bleven die twee zoons te *Batavia* wachten en wachten, doch zij kregen die beide gewesten maar niet, totdat *Pangeran* TJAKRANINGRAT eindelijk iemand zond, om hen terug te halen. Toen zij op *Madoera* teruggekomen waren, verzamelde *Pangeran* TJAKRANINGRAT zijn leger met het besluit om *Soemĕnĕp* en *Gĕrsik* te veroveren. Hij stelde *Raden Toemĕnggoeng* SÅSRÅDININGRAT tot aanvoerder van de expeditie (naar *Soemĕnĕp*) aan, en stelde *Mas* DJIWÅRÅGÅ aan 't hoofd van die naar *Gĕrsik*. *Mas* DJIWÅRÅGÅ behaalde daar de overwinning zonder gevecht, daar de *Boepati* afwezig was, en zich aan het hof te *Kartasoera* bevond.

Raden Toemĕnggoeng SÅSRÅ-DININGRAT kwam in gevecht met de troepen van *Soemĕnĕp*, en behaalde de overwinning, waarop de *Pangeran* van *Soemĕnĕp* naar *Soerabaja* vlugtte. Zijn bloedverwanten onderwierpen zich aan *Raden Toemĕnggoeng* SÅSRÅDININGRAT. Deze keerde na de overgave van *Soemĕnĕp* terug, en stelde daar een klein ambtenaar tot Hoofd aan. Toen deze door de inwoners van *Soemĕnĕp* omgebragt was, gaf *Raden* TIRTÅ-NĔGÅRÅ (zijn opvolger? of plaatsvervanger?) zich aan de Kom-

pagnie over. Daarop vereenigde de Kompagnie te *Soemĕnĕp* troepen om tegen *Madoera* op te trekken. Te *Soerabaja* verzamelde zij ook troepen, om daarmede naar *Gĕrsik* op te rukken.

Toen *Pangeran* TJAKRANINGRAT dit hoorde, verzamelde hij troepen voor *Gĕrsik* bestemd, om daar de troepen der kompagnie van *Soerabaja* te ontmoeten, alsmede troepen, om die van de Kompagnie in *Soemĕnĕp* te bestrijden. Zijn zoon *Raden Toemĕnggoeng* WIRÅDININGRAT zond hij met een brief naar *Benkoelen*, om hulp te vragen van de Engelsche kompagnie, die daar gevestigd was. Zeer langen tijd wachtte hij op de terugkomst van zijn zoon, toen eensklaps de vijandelijke troepen van *Soerabaja* kwamen. Er had een treffen plaats, waarbij de Madoerezen overwinnaars waren. *Mas* DJIWÅRÅGÅ sneuvelde in 't midden der vijanden. De beide Regenten van *Gĕrsik* keerden weder naar *Gĕrsik* terug, en werden door de goedgunstige hulp van de Kompagnie in hun ambt hersteld.

Pangeran TJAKRANINGRAT belastte zijn zoons, de *Raden Toemĕnggoengs* SÅSRÅDININGRAT en WIRÅDININGRAT, om den vijand van *Soemĕnĕp* te stuiten, en gaf hun nog drie vertrouwde bloedverwanten, de *Radens* DJÅJÅPRAMIJÅ, WASINGSARI en DJÅJÅSOEDIRÅ mede. Zij trokken tegen *Soemĕnĕp* op. De troepen van de Hollandsche kompagnie stonden al gereed, evenals die van *Pamĕkasan* onder hun eigen aanvoerder *Raden Arijå* DIKÅRÅ. Het Hoofd van de troepen van *Soemĕnĕp* was een neef uit een jongere linie van het Hoofd van *Pamĕkasan*, en heette *Pangeran* TJÅKRÅNĔGÅRÅ. De aanvoerder der Hollandsche troepen heette *Kommandeur* STERRENBERG. Deze troepen stonden te *Tjomplong* onder *Sampang*.

Toen men handgemeen geworden was, werden de Hollanders overwonnen. Zij vlugtten naar hun schepen terug, terwijl de *Madoerezen* hen zelfs in zee tot aan de schouders in 't water vervolgden. De troepen van *Soemĕnĕp* en

Paměkasan vlugtten ook, maar verzamelden zich weder in de verschansingen van *Tjètjèrek* en *Pasĕgoewan*, twee dorpen van *Paměkasan*. De troepen van *Madoera* hielden stand, en vestigden zich in de verschansing van *Batoebĕsi*, onder *Sampang*.

21. Zijn nederlaag en vlugt naar *Bandjermasin*.

Daarop kwamen er Hollandsche troepen onder aanvoering van *Admiraal* Sĕmaös (?), *Majoor* Rènès (?) en *Majoor* van der Pol. *Kommandeur* Sterrenberg werd naar *Batavia* teruggezonden, omdat hij slecht gekommandeerd had.

De troepen van de Hollandsche kompagnie vereenigden zich dadelijk met die van *Soemĕnĕp* en *Paměkasan*. Daarop trokken zij uit hun verschansingen, en werden handgemeen met de Madoerezen, die de nederlaag leden, en in hun verschansingen trokken. De *Radens* Djåjåpramijå, Wasingsari en Djåjåsoedirå gingen nu naar de *Raden Toemĕnggoengs* Såsrådiningrat en Rånådiningrat, en stelden hun voor, zich wat achterwaarts te houden, daar zij gevoelden, dat de Madoerezen geen wederstand meer konden bieden aan de Hollandsche kompagnie, en zij zeer begaan waren met hun gebieders; daarom deden zij dat voorstel, opdat zij zich wat van den vijand verwijderd zouden houden; wat hun zelven aangaat, zij wilden niet langer leven, overladen als zij waren door de goedgunstigheid en milddadigheid van *Pangeran* Tjakraningrat.

Toen de *Raden Toemĕnggoengs* zich wat achterwaarts begaven, rukten de *Radens* Djåjåpramijå en Djåjåsoedirå vooruit naar de oostelijke troepen, die uit hun verschansingen waren getrokken, terwijl *Raden* Wasingsari zijn post achter bij de Madoeresche troepen had. Daarop begon het gevecht. De *Radens* Djåjåpramijå en Djåjåsoedirå streden als razenden, die het leven zat waren. De oostelijke troepen kregen de nederlaag, en weken te-

rug tot het dorp *Kadoewårå* op de grenzen van *Paměkasan*.

Een lid van de Madoeresche vorstelijke familie was vroeger te *Soeměněp* gaan dienen, omdat hij door *Raden* DJÅJÅPRAMIJÅ was beschaamd gemaakt. Hij heette *Raden* POERWÅKOESOEMÅ, en was nu te *Soeměněp* in dienst als aanvoerder van een afdeeling troepen. Hij viel aan op de *Radens*, die zich van afmatting niet meer bewegen konden, en door overmagt overvallen aan ontelbare wonden sneuvelden. Hun hoofden werden afgesneden en naar den *Pangeran* van *Soeměněp* gebragt, op de onderlippen bijtende en met knevels, die door de wind bewogen werden.

De *Pangeran* van *Soeměněp* zat juist op zijn *panggoeng*, zijn troepen kommanderende. Toen de mare zich onder de soldaten verspreidde, dat de *hoofden* al kwamen, begrepen de meesten dat verkeerd en dachten, dat de *menschen van die hoofden* een woedenden aanval deden; daarom gingen de troepen van *Soeměněp* aan het vlugten, zoo zelfs dat de *Pangeran* met hen medevlugtte. Van daar zegt men nog algemeen, dat *Raden* DJÅJÅSOEDIRÅ en DJÅJÅPRAMIJÅ nog *amok* maakten na hun dood, hoeveel te meer dan nog bij hun leven.

Nu vervolgden de Hollandsche troepen, benevens die van *Soeměněp* en *Paměkasan* het Madoeresche leger. *Raden* WASINGSARI stond slagvaardig bij de versterking *Kalampis* onder *Balěgå*, en wachtte hun aanval af, maar was tegen de kogels, die als een regen nedervielen, niet bestand. Hij zelf viel met woede aan, daar hij niet meer wenschte te leven. Door overmagt aangevallen, sneuvelde hij te midden van de Soeměněppers. Na zijn dood vlugtten de Madoerezen en vereenigden zich met de troepen van de *Raden Toeměnggoengs* SÅSRÅDININGRAT en RÅNÅDININGRAT. De Hollanders vervolgden hen al schietende tot aan de verschansing van *Raden Toeměnggoeng* SÅSRÅDININGRAT, en schoten al meer en meer. *Raden Toeměnggoeng* SÅSRÅDINING-

RAT stond pal te midden van den kogelregen, zonder van zijn plaats te wijken, en dit hield den moed van de zijnen staande. Doch hij kreeg medelijden met hen, daarom liet hij hen een weinig retireren om een geschikte plaats te zoeken. Maar hij zelf wilde niet retireren, en zeide: „*de zon gaat niet onder vóór haar tijd.*" Niet lang daarna scheidde de invallende nacht de partijen, en keerden deze naar hun versterkingen terug.

Raden Toemĕnggoeng SÅSRÅDININGRAT gaf berigt aan zijn vader, dat de *Radens* DJÅJÅPRAMIJÅ, DJÅJÅSOEDIRÅ en WASINGSARI in 't midden der vijanden gesneuveld waren. Toen *Pangeran* TJAKRANINGRAT die tijding vernam, en hoorde, dat de personen, op welke hij in den oorlog zijn vertrouwen stelde, alle drie gesneuveld waren, werd hij zeer smartelijk getroffen. Hij gevoelde, dat de strijd niet kon hervat worden, en daar zijn zoon *Raden Toemĕnggoeng* WIRÅDININGRAT, dien hij naar *Benkoelen* gezonden had, maar niet terugkwam, besloot hij iemand naar zijn zoon *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT, Regent van *Sidajoe* te zenden. Hij verzocht hem zich spoedig aan de Hollandsche kompagnie te onderwerpen, opdat het rijk van *Madoera* niet onder het beheer van anderen zoude komen. De Regent van *Sidajoe* voldeed onmiddellijk aan dien last, en zond spoedig daarover een brief aan den *Gezaghebber* van *Soerabaja* en aan den *Gezagvoerder* van het oorlogschip, dat bij *Tandjoeng Panka* lag.

Toen nu de Madoerezen, die tegenover de Hollandsche kompagnie en Soemĕnĕpsche troepen stonden, hoorden, dat *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT zich aan de Kompagnie onderworpen had, ontvloden allen het slagveld. *Pangeran* TJAKRANINGRAT vernam, dat *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT zich overgegeven had, en liet nu den moed zinken. Hij vlugtte uit *Sambilangan*, begaf zich op een schip en besloot de wijk te nemen naar *Bandjarmasin*, vergezeld van zijn vier kinderen, te weten: twee zoons: de *Raden*

Toemĕnggoengs Såsrådiningrat en Rånådiningrat, en twee dochters *Raden Ajoe* Roman of *Ratoe* Soegih en *Raden Ajoe* Dĕmes of *Ratoe* Anom. Deze vlugt had plaats in het Jav. jaar 1661 (ons jaar $173^{6}/_{7}$.)

22. Zijn zoon wordt *Boepati* of *Regent* van *Madoera* onder den naam van *Raden* (later *Pangeran*) *Adipati* Sĕtjå adiningrat te *Bankalan*. Zijn familie.

Raden Toemĕnggoeng Soerådiningrat van *Sidajoe* werd nu verheven tot *Boepati* (of *Regent*) van *Madoera*, met den titel van *Raden Adipati* Sĕtjå adiningrat. Hij vestigde als zijn vader, zijn verblijf te *Sambilangan*. Tot zijn opvolger te *Sidajoe* werd door de hulp van de Hollandsche kompagnie een broeder van den *Regent* van *Gĕrsik* benoemd, onder den naam van *Toemĕnggoeng* Djåjådirĕdjå.

Terwijl *Raden Adipati* Sĕtjå adiningrat te *Madoera* regeerde, zond de Kompagnie een schip uit, om *Pangeran* Tjakraningrat op te sporen. Hij werd te *Bandjarmasin* gevonden, naar *Batavia* gevoerd en naar *de Kaap* verbannen. Zijn beide zoons werden verbannen naar *Ceilon*. Zijn dochters bleven te *Bandjarmasin*, en waren daar gehuwd met den *Sultan*, waardoor zij de namen van *Ratoe* Soegih en *Ratoe* Anom kregen.

Na verloop van tijd werd aan *Raden Adipati* Sĕtjå adiningrat den titel van *Pangeran Adipati* Sĕtjå adiningrat gegeven. Van toen af vestigde hij zijn woonplaats te *Bankalan*.

Hij had vier zoons bij vrouwen van den eersten rang, namelijk:

Raden Djamali, later *Raden Toemĕnggoeng* Soerådiningrat, die niet oud werd, en bij zijn dood een bijzit achterliet, die zeven maanden zwanger was, en *Raden* Tawangaloen,

die na den dood van zijn ouderen broeder den naam ontving van *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT. Deze waren beide uit een huwelijk met *Ratoe* MADOERĔTNÅ. Voorts *Raden* SĔTÅRÅ, later genaamd *Raden Toemĕnggoeng* NÅTÅDININGRAT, uit zijn huwelijk met *Ratoe* DIPATI, en *Raden* ANKÅRÅ, later genaamd *Raden Toemĕnggoeng* DJÅJÅDININGRAT, bij zijn vrouw *Raden Ajoe* LOR.

De zoons bij bijwijven verwekt, waren: *Raden Arijå* DJAJENGRÅNÅ, *Raden Arijå* TJÅKRÅNĔGÅRÅ, *Raden* SOEPĔNÅ, *Raden Arijå* DJOEMINAH, *Raden Arijå* PANOELAR, *Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ, *Raden* PRANGBAKAT, *Raden Arijå* MALÅJÅKOESOEMÅ, *Raden Arijå* ADIKOESOEMÅ, *Raden Arijå* DJAJENGKOESOEMÅ en *Raden* SADAKAH.

Zijn dochters bij vrouwen van den eersten rang waren: *Raden Ajoe Toemĕnggoeng* KALIWOENGGOE en *Raden Ajoe* SARSE, bij *Ratoe* MADOERĔTNÅ; en bij *Ratoe* DIPATI: *Raden* (*Ajoe*?) ANGGÈR, en *Raden Ajoe Toemĕnggoeng* TJAKRANINGRAT van *Pamĕkasan*.

Van bijwijven kreeg hij de volgende dochters: *Raden Ajoe Arijå* DIKÅRÅ van *Pamĕkasan*, *Ratoe* KĔNJÅ, *Raden Ajoe* TOEMĔNGGOENG SOEMĔNĔP, *Raden Ajoe* NÅTÅKOESOEMÅ van *Pasoeroewan*, *Raden Ajoe Pandji* SOERÅNÅTÅ, *Raden Ajoe Toemĕnggoeng* PASOEROEWAN en *Raden Ajoe Arijå* POERWÅDININGRAT van *Balĕgå* en *Raden Ajoe Dipati* NITIDININGRAT van *Pasoeroewan*.

23. Hij herstelt de rust in *Soerabaja*. Ontvangt den titel van *Panĕmbahan Adipati* TJÅKRÅ ADININGRAT.

Gedurende de regering van *Pangeran Adipati* SĔTJÅ ADININGRAT keerde de Regent van *Soerabaja* met name *Toemĕnggoeng* SĔTJÅNĔGÅRÅ van *Tjebolang* de wapenen tegen de Kompagnie. Deze vroeg hulp aan *Pangeran Adipati* SĔTJÅ ADININGRAT, om den Regent van *Soerabaja* ten onder te

brengen. Hij beloofde dit, onder voorwaarde, dat een *Pangeran* van *Madoera* Regent van *Soerabaja* zoude worden. Toen hem dit beloofd was, zond hij zijn *Patih*, met name *Mas Arijå* Måntjåněgårå om over *Gĕrsik* naar *Soerabaja* te trekken. Bij een treffen werden de troepen van *Soerabaja* overwonnen; *Toemĕnggoeng* Sĕtjåněgårå vlugtte naar *Sarĕngat*, binnen 's lands gelegen.

Na de onderwerping van *Soerabaja* maande hij de Kompagnie om 't geen hém beloofd was, doch de Kompagnie stelde het maar uit, tot dat eindelijk *Sidajoe* aan hem geschonken werd in plaats van *Soerabaja*. Zijn oudste zoon *Raden Toemĕnggoeng* Soerådiningrat werd Regent van *Sidajoe*, omdat de Regent aldaar, met name *Toemĕnggoeng* Djåjådirĕdjå, afgezet werd en naar *Gĕrsik* terugkeerde.

Tot Regenten van *Soerabaja* verhief men als oudste: *Toemĕnggoeng* Tjåndråněgårå, en als jongste: *Toemĕnggoeng* Djåjåněgårå.

Nadat nu de geheele oosthoek van *Java* tot rust gebragt was, en er niets meer aan haperde, genoot *Pangeran Adipati* Sĕtjå adiningrat het volle vertrouwen van de Kompagnie; en toen hij hoorde, dat zijn vader aan *de Kaap* overleden was, verzocht hij, dat zijn lijk naar *Madoera* zou worden overgevoerd. Dit geschiedde dan ook: het lijk werd te *Ermata* begraven in het Jav. jaar 1678 (ons jaar $175^2/_3$).

De zusters van *Pangeran Adipati* Sĕtjå adiningrat, die te *Bandjarmasin* gebleven waren, scheidden van haar man, en keerden naar *Madoera* terug. Hij gaf de oudste *Ratoe* Soegih aan een lid van zijn familie, met name *Raden Pandji* Wirådiningrat, en de jongste *Ratoe* Anom aan een anderen bloedverwant *Raden Adipati* Soerådiningrat ten huwelijk.

Een van zijn twee broeders, die naar *Ceilon* verbannen waren, overleed aldaar, namelijk *Raden Toemĕnggoeng* Såsrådiningrat. Voor den ander, met name *Raden Toemĕnggoeng*

Rånådiningrat, verzocht hij der Kompagnie verlof om naar *Madoera* te mogen terugkeeren. Dit werd toegestaan.

Eenigen tijd daarna maakte *Pangeran Adipati* Sětjå adiningrat met al de *Boepati's* van de strandgewesten zijn opwachting bij den Heer *Gouverneur-Generaal* te *Batavia*. Bij de audientie werd hem de titel van *Panĕmbahan Adipati* Tjåkrå adiningrat geschonken, en werd hij tot Hoofd (of *Wedånå*) van de *Boepati's* in 't oosten van Java verheven.

Eenigen tijd daarna stierf hij en verliet deze wereld om te gaan naar (de gewesten van) Gods barmhartigheid. Zijn lijk werd te *Ermata* begraven in het Jav. jaar 1695 (ons jaar $17^{69}/_{70}$).

24. Opgevolgd door zijn kleinzoon *Pangeran Adipati* Sětjå adiningrat II, later betiteld: *Panĕmbahan Adipati* Tjåkrå adiningrat.

Hij werd opgevolgd door zijn kleinzoon, een zoon van den vroeg overledenen *Raden Toemĕnggoeng* Soerådiningrat, die *Raden Toemĕnggoeng* Mankoediningrat heette. De Regent van *Sidajoe*, *Raden Toemĕnggoeng* Soerådiningrat, volgde zijn vader niet op, omdat hij juist erg ziek lag. *Raden Toemĕnggoeng* Mankoediningrat kreeg (als zijn grootvader) den titel van *Pangeran Adipati* Sětjå adiningrat.

Niet lang daarna maakte hij met al de *Boepati's* van de strandgewesten zijn opwachting (bij den *Gouverneur-Generaal*) te *Batavia*. Bij die gelegenheid werd *Pangeran Adipati* Sětjå adiningrat begiftigd met den titel van *Panĕmbahan Adipati* Tjåkrå adiningrat.

Hij stierf na een regering van 9 jaren en werd te *Ermata* begraven in het Jav. jaar 1705 (ons jaar $17^{79}/_{80}$).

25. Opgevolgd door zijn oom, onder den titel van *Panĕmbahan Adipati* Tjåkrå adiningrat III.

Hij werd opgevolgd door zijn oom den Regent van *Sidajoe, Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT, die door de Kompagnie ook begiftigd werd met den titel van *Panĕmbahan Adipati* TJÅKRÅ ADININGRAT.

De Regent van *Sidajoe* werd opgevolgd door zijn jongeren broeder, *Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ, die door de Kompagnie met den titel van *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅDININGRAT begiftigd werd. De verheffing tot *Panĕmbahan Adipati* TJÅKRÅ ADININGRAT had plaats op dingsdag den 12^en^ *Sapar* van het jaar 1706 (onze jaartelling 18 Febr. 1780) (*).

Deze *Panĕmbahan* had vier zoons, te weten: *Raden* TAIJIP, later genaamd: *Raden* SOEMÅDININGRAT, die (te *Sidajoe* geboren werd en) daar overleed, verwekt bij *Bok Adjĕng* ASMÅRÅ; *Raden* NGABDOELKADIROEN, later *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEADININGRAT, verwekt bij *Raden Ajoe* SARONI, in den vierden graad afstammende van den *Panĕmbahan*, die te *Kamal* overleed. Deze *Raden Toemĕnggoeng* werd later de tweede *Sultan* (van *Madoera*).

Voorts *Raden* PALGOENÅ, later *Raden Arijå* PRAWIRÅDININGRAT, verwekt bij *Njaï Adjĕng* KADARMANIK; deze is thans nog *Boepati* van *Pamĕkasan*; en *Raden* SADJARAH, die vroeg overleed, verwekt bij *Mas Adjĕng* DEWANINGSI.

Zijn dochters heetten: *Raden Ajoe Arijå* DJAJENGRAT, *Raden Ajoe Arijå* PRAWIRÅDININGRAT, *Raden Ajoe Adipati* POERWÅNĔGÅRÅ, *Raden Ajoe Arijå* SÅSRÅDININGRAT, *Raden Ajoe* BRÅTÅDIRĔDJÅ, *Raden Ajoe Arijå* TJÅKRÅNĔGÅRÅ, *Raden Ajoe* SASMITÅ, *Raden Ajoe* AMIDÅ, en *Raden Ajoe* ERMÅJÅ.

De drie laatsten zijn jong gestorven.

Na verloop van eenigen tijd bragt *Panĕmbahan Adipati* TJÅKRÅ ADININGRAT een plegtig bezoek aan den Edelen Heer VAN OVERSTRATEN te *Samarang*, die toen juist vervangen werd door den Edelen Heer VAN RHEEDE, daar de Edele

(*) Volgens de tijdsbepaling van *Soerakarta*; maar op den 18 Febr. was het *donderdag* en niet *dingsdag*.

Heer VAN OVERSTRATEN *Generaal* te *Batavia* zoude worden.

Bij deze gelegenheid vroeg VAN OVERSTRATEN (*) den *Panĕmbahan* naar zijn oudsten zoon, die *Kolonel* was met den titel van *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEADININGRAT, en dien hij niet medegenomen had naar *Samarang*. De *Panĕmbahan* antwoordde, dat zijn zoon op dat oogenblik de hoofdplaats bewaakte, en dat hij nu en dan door den *Gezaghebber* van *Soerabaja* met de bewaking van *Sambilangan* belast werd. Hierop zeide VAN OVERSTRATEN, dat die zoon van den *Panĕmbahan* te *Batavia* moest komen, wanneer hij te *Batavia* was, want dat hij zeer verlangde hem te ontmoeten.

26. Zijn zoon *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEADININGRAT te *Batavia* tot *Pangeran* verheven.

Daarop vertrok VAN OVERSTRATEN over land naar *Batavia*, en de *Panĕmbahan* keerde naar *Madoera* terug.

Eenigen tijd daarna ontving *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEADININGRAT den last om een bezoek bij VAN OVERSTRATEN te brengen, en een 500 tal soldaten met Officieren mede te nemen, ten einde hem te *Batavia* tot wacht te verstrekken. *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEADININGRAT met zijn troepen te *Batavia* komende, ontving een tijdelijk verblijf te *Pasar Sĕnen*, digt bij den tuin, waar *Generaal* VAN OVERSTRATEN woonde. Hij at alle dagen ten huize van den *Brigadier* SANDOL. (?) 's Maandags en donderdags avonds at hij bij den *Generaal*, tegelijk met zijn *Adjudant* van *Madoera*, een Hollander PRÈDOE (?) genaamd. Hij ging in het Hollandsche kostuum van *Kolonel* gekleed, wanneer hij bezoeken bragt bij den *Generaal* of bij de andere Autoriteiten. Na verloop van een maand vroeg hij verlof om wêer naar *Madoera* terug te keeren, 't geen hem toegestaan werd. Hij laadde toen al zijn goederen op een

(*) Zonder titel.

schip. Des morgens nam hij afscheid van den Heer *Generaal* en de andere Autoriteiten. Maar bij de *boom* komende, trof hij den Heer WIESE aan, die hem verzocht naar *Pasar Sĕnen* terug te keeren, omdat er naar gissing omstreeks twaalf uur een Engelsch oorlogschip op de reede van *Batavia* zoude komen. Hij keerde toen naar *Pasar Sĕnen* terug, en deelde aan *Brigadier* SANDOL (?) mede, wat de Edele Heer WIESE hem gezegd had. Deze verzamelde nu alle troepen en bezette daarmede alle versterkingen van *Batavia*. De Heer *Generaal* en andere hoóge Autoriteiten kwamen in het kasteel *de Diamant* bij één. Om twaalf uur kwam het Engelsche schip op de reede. *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEADININGRAT ging wêer naar het kasteel terug, om den *Generaal* en den *Brigadier* SANDOL te bezoeken. Bij zijn komst op het kasteel *de Diamant* werd hij uitgezonden om de Madoeresche troepen, die bij de versterking *Pakapoeran* op post stonden te inspecteren, opdat zij goeden moed mogten houden, wetende, dat hun chef nog te *Batavia* was. Hiervoor waren de *Generaal* en de andere Autoriteiten hem hoogst dankbaar.

Intusschen werden alle schepen op de reede van Batavia in brand gestoken, zonder dat men wist, of de Hollanders dan wel de Engelschen dit deden. Het schip van *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEADININGRAT en al zijn goederen, waarmede het beladen was, werden ook vernield. De *Generaal* gaf hem daarvoor schadeloosstelling.

Daarop beraadslaagde de Regering over het verzoek van *Panĕmbahan Adipati* TJÅKRÅ ADININGRAT aan den *Generaal*, dat zijn zoon *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEADININGRAT hem na zijn dood mogt opvolgen en (nu reeds) den titel van *Pangeran* mogt voeren. De leden van de hooge Regering waren nu juist getuigen van de braafheid van *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEADININGRAT en van zijn opregte trouw aan de Kompagnie. Daarom werd hij door den *Generaal* in het kasteel *de Diamant* tot den rang van *Pangeran*

MANKOEADININGRAT verheven, en zoo werd de wensch van den *Panĕmbahan* vervuld. Na zijn verheffing wenschten de *Generaal* en de andere leden van de Regering hem geluk, waarvoor hij allen bedankte. Deze bevordering had plaats in het kasteel *de Diamant* te *Batavia* in het Jav. jaar 1727 (ons jaar 180$^0/_1$).

De *Engelschen* werden te *Tjalintjing* met de *Hollanders* en *Madoerezen* handgemeen, doch kort na het gevecht embarkeerden zij weder. Nadat zij ongeveer twee maanden op de reede van *Batavia* gelegen hadden, vertrokken zij na 't eiland *Onrust* door brand vernield te hebben.

Na verloop van nog ongeveer anderhalve maand kreeg *Pangeran* MANKOEADININGRAT vergunning om naar *Madoera* terug te keeren. Hij keerde terug en deed *Samarang* aan om den Edelen Heer VAN RHEEDE een kort bezoek te brengen, en toen vertrok hij van daar naar *Madoera*.

27. *Pangeran* MANKOEADININGRAT ontvangt den titel van *Pangeran Adipati* SĔTJÅ ADININGRAT en *Wakil* van zijn vader. Zijn jongere broeder verheven tot Regent van *Pamĕkasan* met den titel van *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEADININGRAT.

Ongeveer drie jaren later wendde de *Panĕmbahan* zich ten gunste van zijn zoon *Pangeran* MANKOEADININGRAT tot de Regering (te *Samarang*) met het verzoek, dat men zijn zoon tot zijn plaatsbekleeder in sommige regeringszaken mogt aanstellen. Toen ter tijd was de Ed. Heer ENGELHARD aldaar Kommissaris. *Pangeran* MANKOEADININGRAT te *Samarang* komende, werd niet lang daarna begiftigd met den titel van *Pangeran Adipati* SĔTJÅ ADININGRAT. Verder werd de wensch van zijn vader den *Panĕmbahan* vervuld. Bij zijn terugkomst op *Madoera* werd hij andermaal door

den *Gezaghebber* van *Soerabaja*, ROTHENBÜHLER geïnstalleerd, opdat de bewoners van 't rijk *Madoera* zouden weten, dat hij in sommige regeringszaken de plaats van zijn vader bekleedde. Dit geschiedde in het Jav. jaar 1730 (ons jaar $180^3/_4$).

De jongste zoon van den *Panĕmbahan*, genaamd *Raden Arijå* PRAWIRÅDININGRAT, werd benoemd tot opvolger van zijn broeder als *Kolonel*, daar deze als vertegenwoordiger van zijn vader in zaken van bestuur die betrekking neêrlegde.

Niet lang daarna werd *Raden Arijå* PRAWIRÅDININGRAT opgeroepen om een bezoek aan den *Generaal* SIBERG te *Batavia* te brengen. Hij bleef daar niet langer dan elf dagen, toen nam hij afscheid om weder naar *Madoera* te gaan. De *Generaal* SIBERG had hem beloofd, dat hij, als er in een van de strandgewesten een Regent benoodigd was, hem daartoe zoude benoemen.

Niet lang daarna werd voor hem van de Kompagnie de titel van *Toemĕnggoeng* gevraagd en verkregen.

Eenigen tijd later stierf de Regent van *Pamĕkasan*, *Raden Toemĕnggoeng* TJAKRANINGRAT. Hij was een neef van *Panĕmbahan Adipati* TJÅKRÅ ADINIGRAT en daar hij geen zoons naliet werd door den *Panĕmbahan* aan de Kompagnie verzocht, dat zijn zoon *Raden Toemĕnggoeng* MANKOE ADININGRAT te *Pamĕkasan* Regent mogt worden. Dit verzoek werd toegestaan. De benoemde behield zijn ouden naam.

28. *Pangeran Adipati* SĔTJÅ ADININGRAT op expeditie naar *Cheribon*.

Op Donderdag den 8^en^ *Djoemadilawal* van het jaar 1733 (op den 25 Julij (*) 1806) ging *Pangeran Adipati* SĔTJÅ

(*) Naar *Soerakarta*sche tijdsbepaling; maar de 25 Julij viel toen niet op een *donderdag* maar op een *vrijdag*.

ADININGRAT met den Ed. Heer ENGELHARD van *Samarang* naar *Cheribon*, medenemende troepen en leden van de vorstelijke familie van *Madoera*, benevens *pradjoerits* van *Soerabaja*. Dit geschiedde op verzoek van de Hollandsche kompagnie. De *Pangeran* werd belast met de taak om *Cheribon* van muiters te zuiveren. Want men had daar toen een groot muiter *Bagoes* IDOEM genaamd, van buitengewone dapperheid, tegen wien de Hollandsche kompagnie al veel troepen had uitgezonden, doch deze waren tegen dien muiter niet bestand geweest. Van wege zijn dapperheid bukte geheel *Cheribon* voor hem.

Toen nu de *Pangeran* te *Cheribon* gekomen was, hielden door de hulp van God en van diens Profeet en door de voorspoed en dapperheid van den *Pangeran* alle moeijelijkheden op. Bij zijn komst te *Cheribon* maakte de muiter met den *Pangeran Adipati* en met de Hollandsche kompagnie dadelijk vrede. Groot waren daarom de loftuitingen en de bewondering van den *Generaal* te *Batavia*, van de Heeren van de Kompagnie en van al de Javanen, die den *Pangeran* zagen, dewijl die in krijgskunst ervarene muiter zich maar dadelijk verloren gaf. Daarom gevoelde de Kompagnie, dat zij de goedheid, de dapperheid, de vaardigheid en het beleid van *Pangeran Adipati* SĔRJÅ ADININGRAT niet konde beantwoorden. Zij dacht er dus over na, wat het beste te doen was, en maakte er veel werk van.

Toen de *Pangeran* te *Madoera* teruggekeerd was, ontving hij niet lang daarna uit *Holland* een Javaansche kris, versierd met diamanten, juweelen, amethisten en saffieren, van bijzondere schoonheid. Op geheel *Java* en *Madoera* had men nog nooit iets aangetroffen, zooals de *kris*, die de *Pangeran* van de Kompagnie ten geschenke kreeg.

Door een wonder van God meenden de bewoners van *Cheribon*, toen de *Pangeran* zijn troepen liet aanrukken, dat zij ontelbaar waren, en gevoelden zij zich aanstonds ge-

rust gesteld, want zij gevoelden, dat (de muiter) tegen hem niets zou durven ondernemen.

29. DAENDELS als *Gouverneur-Generaal*. De *Panembahan Adipati* van *Madoera* verheven tot *Sultan toewa Ngabdoe* TJÅKRÅ ADININGRAT en andere benoemingen.

Niet lang daarna werd *Maarschalk* HERMAN WILLEM DAENDELS *Gouverneur-Generaal* te *Batavia*. *Panĕmbahan Adipati* TJÅKRÅ ADININGRAT werd aangesteld tot Hoofd van alle Regenten in de strandgewesten en kreeg den titel van *Sultan toewa Ngabdoe* TJÅKRÅ ADININGRAT, *Pangeran Adipati* SĔTJÅ ADININGRAT werd aangesteld tot *Kolonel* van de Madoeresche troepen met een bezoldiging van *Maarschalk* DAENDELS. *Raden Toemĕnggoeng* MANKOE ADININGRAT van *Pamĕkasan* ontving den titel van *Raden Adipati* MANKOE ADININGRAT met den rang van *Luitenant-Kolonel* en een bezoldiging. Ook vele andere Regenten kregen den naam van *Adipati*. Dit geschiedde in het Jav. jaar 1735 (ons jaar $180^8/_9$).

Toen *Pangeran Adipati* SĔTJÅ ADININGRAT *Kolonel* geworden was, vielen zijn groote verdiensten in 't oog, zoowel bij het Hollandsche Gouvernement, als bij den *Keizer* der Franschen BONAPARTE en bij NAPOLEON, den *Koning* van *Holland*, en daarom stelde de *Maarschalk* het grootste vertrouwen in hem, en hield innig veel van hem, tot dat JAN WILLEM JANSSENS *Gouverneur-Generaal* van *Java* werd. Deze was ook innig gehecht aan den *Pangeran*, en stelde al zijn vertrouwen op hem.

30. *Pangeran Adipati* SĔTJÅ ADININGRAT kampeert met zijn troepen te *Dinåjå* nabij *Soerabaja*.

Toen de Engelschen op *Java* zouden komen, werden al de Regenten van den Oosthoek onder *Pangeran Adipati* Sĕtjå ADININGRAT gesteld. Hun zoons werden officieren en onder-officieren bij hem; zij hielden met hun manschappen de wacht bij *Dinåjå* onder *Soerabaja*. Daar was ook zijn jongere broeder *Raden Adipati* MANKOE ADININGRAT van *Pamĕkasan* onder zijn orders als *Luitenant-Kolonel*; verder bloedverwanten van *Madoera* met name *Raden Pandji* POERWÅDAKSINÅ, als *Kapitein*, en *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ als *kamitoewa* (van den laatstgenoemden) en *Raden Pandji* SINGÅSARI als schrijver.

31. De Engelschen op *Java* en *Madoera*. Lof van *Pangeran Adipati* Sĕtjå ADININGRAT.

Niet lang daarna, op Vrijdag den 28^en^ *Roewah* van het jaar 1738 (den 17 September 1811 (*)) werden *Madoera* en *Java* door de Engelschen genomen. THOMAS STAMFORT RAFFLES werd *Gouverneur-Generaal* van 't eiland *Java*.

Pangeran Adipati Sĕtjå ADININGRAT was toen niet meer *Kolonel*, maar had nog buitengemeen veel te doen. Van de vlugheid, de trouw en het beleid, waarmede hij het Engelsche Gouvernement diende, hadden de *Gouverneur-Generaal* RAFFLES en al de leden van 't Engelsche Gouvernement, alsmede de *Prins Regent* en de *Keizer* van *Engeland* al gehoord. Zij vertrouwden dus op de deugdelijkheid zijner handelingen jegens de Engelsche natie. Daarom hield het Engelsche Gouvernement veel van hem, en droeg hem genegenheid, vriendschap en hoogachting toe.

32. *Pangeran Adipati* Sĕtjå ADININGRAT volgt zijn vader op onder den naam van *Sultan* Tjåkrå ADININGRAT.

(*) Volgens de *Soerakarta*sche tijdsbepaling, maar 17 September was een *dingsdag* niet *vrijdag*.

Eindelijk kwam *Sultan (toewa) Ngabdoe* Tjåkrå Adiningrat te overlijden, en wel in den nacht van Woensdag den 6en van *Sapar* in 't jaar 1742 (d. i. op den 18 Januarij 1815). Hij werd begraven te *Ermata*. Zijn lijk werd gevolgd door bloedverwanten, priesters, troepen, zoo officieren als soldaten, ten getale van 8000, ook door Hollanders en Maleijers. *Pangeran Adipati* Sĕtjå Adiningrat volgde hem op onder den titel van *Sultan* Tjåkrå Adiningrat. Zijn verheffing had plaats op Zaturdag den 29en van *Moeloed* 1742 (op den 11 Maart 1815).

De toenmalige *Resident* van *Soerabaja* en *Madoera* heette John Crawfurd. Op den avond van den dag der verheffing was er een groot feest in de *pandåpå* (van 't paleis des *Sultans*). Er waren veel Engelschen bij tegenwoordig, en aan tafel werden er veel toasten ingesteld. Zij waren zeer vrolijk gestemd, zoowel om de gehechtheid van den *Sultan*, als om zijn zorg voor een goed onthaal.

De leden van de vorstelijke familie, de ambtenaren en militairen van alle rangen, kortom alle personen van vorstelijken bloede ziende, dat de *Pangeran* nu *Sultan* geworden was in de plaats van zijn vader, gevoelden, dat zij een borg, een steun en beschermer gekregen hadden. De stemming van allen, aanzienlijken en geringen, was opgeruimd, en *Madoera* bloeide als tijdens de regering van den overleden *Sultan*. De *Sultan* was buitengemeen milddadig jegens bedelaars en arme menschen, en gaf veel geschenken aan aanzienlijken en geringen.

Tien maanden na zijn verheffing tot tweeden *Sultan* werd een zoon van hem met name *Goesti Raden* Joesoef bij zijn vrouw *Ratoe* Ajoenan, een kleindochter van *Raden Arijå* Djajengkoesoemå, tot *Pangeran* verheven met denzelfden naam en titel als zijn vader gedragen had, namelijk *Pangeran Adipati* Sĕtjå Adiningrat. Hij had toen den leeftijd van 10 jaar en 10 maanden bereikt. Dit geschiedde op Maandag morgen om negen uur, den 18en *Doelkaïdah*

van het jaar 1742 (op den 22 October (*) 1815). Op dienzelfden dag om twee uur werd hij besneden, en des avonds was er een groot feest met twee corpsen muziekanten, waarvan het eene aan het Gouvernement behoorde.

33. De Hollanders op *Java* en *Madoera* teruggekeerd.

Eenigen tijd daarna werden *Java* en *Madoera* door het Engelsche Gouvernement wederom overgegeven aan het Hollandsche Gouvernement. De vlag van de Hollanders, als beheerschers van *Java* en *Madoera* werd geheschen op Maandag den 9^en^ *Sawal* van het jaar 1743 (op den 2 September 1816). De toenmalige Engelsche Generaal te Batavia heette JOHN PENDOL.

Er waren drie Kommissarissen-Generaal, die *Java* en *Madoera* overnamen, namelijk Mr. CORNELIS THEODORUS ELOUT, Kommandeur van de Nederlandsche orde, Kommissaris-Generaal van Nederl.-Indië, GODERT ALEXANDER PHILIP BARON VAN DER CAPELLEN, Kommandeur van de orde van der Nederlandschen Leeuw, Sekretaris van Staat bij den Koning der Nederlanden, lid van de Ridderschap der Provincie *Utrecht*, *Gouverneur-Generaal* van Nederlandsch-Indië, 's Konings Opperbevelhebber te land en te zee, beoosten *de Kaap de Goede Hoop*, Kommissaris-Generaal van Nederlandsch-Indië, en ARNOLD ANDREAS BUIJSKES, Ridder van de Militaire Willemsorde, *Schout bij Nacht*, op last des Konings kommanderende in Oost-Indië, Kommissaris-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Nadat deze drie Kommissarissen een reis gedaan, en alles op *Java*, in den oosthoek en op *Madoera* in oogenschouw genomen hadden, keerden twee van hen, namelijk ELOUT en BUIJSKES weder naar Holland terug. BARON VAN DER CAPELLEN bleef alleen als *Generaal* te *Batavia*.

(*) Deze datum viel op een *dingsdag*.

34. Baron van der Capellen en *Sultan* Tjåkrå adiningrat van *Madoera*.

Toen deze op nieuw den Oosthoek van *Java* en *Madoera* bezocht, was zijn genegenheid, gehechtheid en blijdschap bij het zien van al de uitnemende handelingen van den *Sultan* ten opzigte van het Gouvernement en zijn eigen persoon zeer groot, want bij al de Regenten en *Sultans* van *Java* had hij nog geen aangetroffen, die den *Sultan* van *Madoera* evenaarde in de wijze, waarop hij zijn gasten bediende, in attenties voor de menschen, en in de wijze, waarop hij de Hollandsche, Fransche en Engelsche gewoonten handhaafde.

Baron van der Capellen gevoelde, dat hij dat niet beantwoorden kon, daar hij de voortreffelijke eigenschappen van den *Sultan* van *Madoera* nog bij niemand had aangetroffen. Daarom bood hij hem aan, wat hij wenschte, en wat de *Sultan* verlangde geschiedde ook.

De zoon van den *Sultan* met name *Goesti Raden* Chosen, uit zijn huwelijk met *Ratoe* Ajoenan, ontving op zijn 22e jaar den titel van *Pangeran* Nåtå adiningrat.

Zijn zoon bij *Ratoe* Wetan verwekt, *Raden* Ngabdoel Rachman was 17 jaar en kreeg den naam van *Pangeran* Såsrå adiningrat.

Zijn zoon *Goesti Raden* Ngabdoel saleh, bij *Ratoe* Ajoenan verwekt, was 12 jaar oud, en ontving den naam van *Pangeran* Soerjå adiningrat.

De verheffing van deze drie Prinsen had plaats op Woensdag den 7 *Djoemadilakir* van het jaar 1747 (op den 23 Maart 1820) (*).

De *Sultan* is zeer godsdienstig en milddadig jegens al zijn onderdanen, aanzienlijken en geringen, en houdt niet op met giften aan armen, Mekkagangers en bedelaars.

(*) Deze datum viel op een *donderdag*.

Daarom verrigten de Madoerezen hun godsdienstplegtigheden zoo getrouw als nooit te voren die plegtigheden verrigt werden; zelfs jonge *pånåkawans*, *njai's*, geringe bedienden, domme lieden, handwerkslui en *kaoems* worden door de goedheid van God den Allerhoogste, verstandig gedurende de regering van den tweeden *Sultan*, en dat wel door den weldadigen invloed van zijn zegen.

Niet lang daarna werd een schoonzoon van den *Sultan* genaamd *Raden Arijå* SOERÅNÅTÅ, verheven tot den rang en titel van *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ ADININGRAT. Hij was een zoon van *Raden Ajoe* SÅSRÅDININGRAT, een zuster van den *Sultan;* zijn vader was een achterneef van den *Sultan*. Niet lang daarna werd die *Raden Toemĕnggoeng* andermaal in rang verhoogd, en kreeg hij den titel van *Pangeran* ATMÅDJÅ ADININGRAT.

Een andere schoonzoon van den *Sultan*, met name *Raden Arijå* PRAWIRÅDININGRAT, wiens moeder een oudere zuster van den *Sultan*, en wiens vader een zoon van den *Toemĕnggoeng* van *Toeban* was, kreeg den naam van *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEDININGRAT.

De *Patih* van den *Sultan* genaamd *Raden Arijå* POERWÅNĔGÅRÅ werd verheven tot *Raden Adipati* POERWÅNĔGÅRÅ, en bleef *Patih* bij den *Sultan*.

35. Kinderen van den *Sultan*.

Hieronder volgt een lijst van de kinderen van *Sultan* TJÅKRÅ ADININGRAT.

Bij *Ratoe* AJCENAN (tien):

een dochter, genaamd *Goesti Raden Ajoe* NGANHIÅ, later *Goesti Raden Ajoe* ATMÅDJÅ ADININGRAT;

een dochter *Goesti Raden Ajoe* RAÏJAH, aan de dysenterie overleden;

een zoon, *Goesti Raden* CHOSEN, later *Pangeran* NÅTÅ ADININGRAT;

een dochter *Goesti Raden Ajoe* Raïsa, later *Raden Ajoe Toemĕnggoeng* Mankoe adiningrat;

een dochter *Goesti Raden Ajoe* Djåliků, later *Goesti Raden Ajoe* Djajeng rasminingrat;

een dochter *Goesti Raden Ajoe* Phatima, die jong aan de pokken overleed;

een zoon *Goesti Raden* Joesoef, later *Pangeran Adipati Kolonel* Sĕtjå adiningrat, kommandant van het bataillon Madoeresche troepen;

een zoon, genaamd *Goesti Raden* Ngabdoel saleh, later *Pangeran Luitenant Kolonel* Soerjå adiningrat;

een dochter *Goesti Raden Ajoe* Saridja, later *Ratoe* Pakoeboewånå;

een dochter *Goesti Raden Ajoe* Sriganten, later *Goesti Raden Ajoe Toemĕnggoeng* Tjåkrånegårå;

Bij *Ratoe* Wetan had hij de volgende (drie) kinderen:

een zoon genaamd *Goesti Raden* Ngabdoel-bakir, aan de pokken overleden.

een zoon genaamd *Goesti Raden* Ngabdoel-rachman, later *Pangeran Majoor* Såsrå adiningrat, later verheven tot *Pangeran Luitenant Kolonel* Såsrå adiningrat;

een dochter genaamd *Goesti Raden Ajoe* Noeriså, later *Goesti Raden Arijå* Poerwånegårå.

Hier volgt een lijst van al de kinderen, die de *Sultan* verwekte bij bijwijven: (*)

een zoon bij *Njaï* Maneh verwekt, met name *Goesti Raden* Braïm, later *Pangeran Majoor* Adinegårå en nog later *Pangeran Luitenant Kolonel* Adinegårå;

een dochter bij *Raden* Kanåkåwati genaamd *Goesti Raden Ajoe* Djĕriså, later *Goesti Raden Ajoe Toemĕnggoeng* Poerwå-negårå.

een dochter bij dezelfde genaamd *Goesti Raden Ajoe* Dje-

(*) Eigenlijk 32 in getal, maar de doodgeborenen en jong gestorvenen zijn kortheidshalve weggelaten. Even zoo ook de datums van hun geboorte.

NIJÅ, later *Goesti Raden Ajoe Toemĕnggoeng* ARÅTÅ ADINEGÅRÅ;

een dochter bij *Raden* WIDASMÅRÅ, genaamd *Goesti Raden Ajoe* ASIJÅ;

een zoon bij *Mas Adjeng* TISNÅWATI, genaamd *Raden* NGABDOELRASIT, later *Pangeran* TJÅKRÅKOESOEMÅ;

een dochter bij *Mas Ajoe* SAÏDÅ, genaamd *Goesti Raden Ajoe* SATEJA;

een dochter bij *Adjeng* RATNÅWATI, genaamd *Goesti Raden Ajoe* KALIMÅ;

een dochter bij *Mas Adjeng* TISNÅWATI, genaamd *Goesti Raden Ajoe* SASTRIJÅ;

een dochter bij de *bedåjå* (of vorstelijke danseres) *Njaï* MANIS, genaamd *Raden Ajoe* DJOEMANTEN;

een zoon bij *Adjeng* RATNÅWATI, genaamd *Goesti Raden* NGABDOEL-DJALIMOEN, later *Pangeran* TJÅKRÅWINÅTÅ, sedert overleden;

een zoon bij dezelfde genaamd *Goesti Raden* SAPHIËEN, later *Pangeran* MANKOE ADINEGÅRÅ;

een zoon bij dezelfde, genaamd *Goesti Raden* NGABDOEL SALIMAN, later *Pangeran* PRAWIRÅ ADININGRAT;

een zoon bij een *bedåjå Mas Ajoe* SARIDÅ, genaamd *Goesti Raden* NGABDOEL-BAMIR, later *Pangeran* PRAWIRÅ ADINEGÅRÅ;

een dochter bij de *bedåjå*, *Njaï* RAÏNÅ, genaamd *Goesti Raden Ajoe* NIJOERANI;

een dochter bij *Mas Adjeng* TISNÅWATI, genaamd *Goesti Raden Ajoe* SRIPÅ;

een zoon bij dezelfde, met name *Goesti Raden* ASIM, later *Pangeran* SOERJÅNEGÅRÅ;

een zoon bij de *bedåjå Njaï* SARIJÅ, genaamd *Goesti Raden* SÅTÅRÅ, later *Pangeran* SÅSRÅNEGÅRÅ;

een dochter bij de *bedåjå Raden* APSIJÅ, die *Goesti Raden Ajoe* SALÅMÅ genaamd werd;

een zoon bij *Mas Adjeng* TISNÅWATI, genaamd *Goesti Raden* NGABDOER-RACHMAN;

Eindelijk nog tweelingen bij *Mas Adjeng* ASMĂRÅWATI, beide dochters, van welke de oudste stierf, en de jongste *Raden Ajoe* ARSIJA genaamd werd.

Totaal in leven: 14 zoons en 15 dochters, te zamen 29 kinderen.

Overleden zijn 7 zoons en 10 dochters, te zamen 17 kinderen.

Deze lijst is afgesloten op den 13 van *Rĕdjĕp* 1768 (10 Sept. 1840).

BERIGTEN

OMTRENT DEN ZEEROOF

IN DEN

NEDERLANDSCH-INDISCHEN ARCHIPEL.

Vervolg van Deel XVIII pag. 457.

1858.

---

1 en 2. Verklaring van: Djamina alias Silaba, geboren en woonachtig op een klein eiland onder Boeton.

Hij was te Siompoe (eilandje bij Boeton) op eene prauw padoeakan met 18 opvarenden door de roovers overvallen en gevangen genomen in 2 groote prauwen bintaks, elk met 50 opvarenden, gewapend met 2 kanonnen, klewangs, pieken en krissen, onder anakoda Sietelai, te huis behoorende op het eiland Simoenoer, nabij Sollok. Alle bewoners leven hier van zeeroof; de buit wordt te Sollok verhandeld. De roovers gaan tegen het doorkomen der Noordewinden naar zee en rusten meestal jaarlijks 7 bintaks uit, van 9 vadem lengte en 5 vadem diepte

onder drie anakodas, Telai, Doemassoe en Sakilan. Deze bintaks voeren een eigen vlag, bestaande uit effen rood. Zij doen op de uitreis gewoonlijk Bilang Bilangan aan.

Na zijne gevangenneming zwierven de roovers rond op Kalansoesoe, Kendani, Teboenkoe, Sia Sia, Mandono, Bangaai, Menado, Goenoeng Talo en Poeloe Bangka.

Te Sia Sia, Mandono en Bangaai werden de prauwen schoongemaakt en gekalkt. Te Poeloe Bangka werd water ingenomen en de buit verdeeld.

Tamanga alias Lasamana, geboren en woonachtig op Boeton, was in de magt der roovers gevallen te Kaledoepa bij Boeton, tegelijk met twee andere personen. De roovers waren in 4 prauwen bintaks, elk met 20 man bemand en gewapend met 2 lillas, geweren, pieken en krissen. De roovers behoorden te Balangingi te huis, waar hij ook heen gebragt werd en aan den kapitein der Chinezen verkocht. De roovers gaan met het doorkomen der Noordewinden naar zee. Terwijl hij op de roversprauwen gevangen was, deden zij Kandari, Teboengkoe, Sia Sia, Mandono en Poeloe Bangka aan; namen 3 prauwen en 30 menschen gevangen en haalden water te Sia Sia en Poeloe Bangka. Op het laatste eiland maakten zij mede de prauwen schoon, kalkten die, en verdeelden aldaar den buit, waarna regtstreeks naar Balangingi werd teruggekeerd. Te huis komende, worden de wapens onder de huizen der eigenaars van de prauwen geborgen.

3—6. Doerachman van Pontianak, Antoni van Boeton, Kassim van Bima en Basso van Boeton geboortig, waren van beroep visschers en zijn gevangen genomen door kleine vaartuigen, behoorende tot 2 in de nabijheid liggende prauwen gobang (groot soort), opgerigt in de rivier Mampawa. De panglima's der roovers heetten Bawe Said en Damon; de prauwen behoorden te huis te Balangingi en waren uitgerust door de gezaghebbers. Zij werden regtstreeks naar Balangingi gevoerd en wisten niet welke

plaatsen aangedaan zijn; terwijl de prauwen, volgens hunne opgaven, te Balangingi werden schoongemaakt. Op de plaats hunner aankomst verkocht, zijn zij met eene handelsprauw naar Samboeangan gevlugt.

7. Sir James Brooke te Serawak deelt onder 13 Maart 1858 de verschijning mede eener kleine rooversvloot van Balangingi, bij Tandjong Sirih (N. W. Kust van Borneo), welke hij vreesde, dat naar de Natuna-eilanden zou oversteken. Deze mededeeling bleek juist te zijn.

De „Celebes" van Pontianak, om de Noord langs de kust van Borneo kruisende, vertrok naar Serawak en stak van daar naar de Natuna-eilanden over; terwijl de „Merapi", op denzelfden dag van Muntok vertrokken, de Tambalan- en Natunagroep bekruiste.

Laatstgenoemde stoomer ontmoette de 7 door Sir James Brooke aangeduide rooversprauwen in Straat La Place, bij het eiland Sedebap, bij welke gelegenheid door de kruisprauw, onder bevel van den luitenant P. ten Bosch, eene rooversprauw werd in den grond geschoten, terwijl de overigen met verlies van sampangs verjaagd werden.

De „Merapi" nam, tusschen de eilanden kruisende, 6 aan de roovers ontvlugte gevangenen op, waarvan de verhooren, aan boord afgenomen, van den volgenden inhoud zijn:

1°. Dino, te Parigi, kampong Moetang, geboren, was met nog 13 andere personen bij Tandjong Dato in de magt der roovers gevallen, die met eene prauw onder het gezag van den panglima Sedakeh, bemand met 30 koppen en gewapend met 2 stukken geschut en eenige geweren, de prauw, waarop hij zich bevond, ten anker liggende, aanvielen en genomen hebben. Sedert dien tijd heeft hij moeten roeijen en hebben de roovers zich met nog 6 andere prauwen vereenigd en zijn zij te Singapore geweest. Toen de roovers op het eiland Seloeang water haalden, is hij weggeloopen en aldaar achtergebleven.

2e. Sodo, te Makassar geboren, is op eene prauw, bij Tandjong Dato ten anker liggende, door 7 rooversprauwen aangevallen en met nog 7 personen gevangen genomen. De prauw, waarop hij werd overgebragt, was onder het gezag van den panglima Sedakeh, sterk bemand en gewapend met 2 stukken geschut en 2 geweren.

De roovers zijn nog gedurende 2 maanden kruisende gebleven. Hij bleef steeds geboeid en moest roeijen, en is eindelijk op het eiland Seloeang, bij het water halen, weggeloopen en achtergebleven.

3e. Salama, te Boni geboren, werd met 3 anderen, op eene prauw varende, voor Boni door de roovers gevangen genomen. De prauw, waarop hij overgevoerd werd, stond onder het gezag van Anda Kedana, was bemand met 30 man en gewapend met 2 stukken geschut en geweren. Toen waren 2 groote en kleine prauwen bij elkander. Zij zijn op verschillende eilanden geweest, en hebben ook Sollok bezocht, waar nog 3 prauwen zich bij hen voegden. Daar werden de prauwen schoongemaakt en gekalkt. De roovers leefden van het berooven van kleine vaartuigen en hadden geene bezigheid aan boord. Toen zij met 7 prauwen van Sollok weder naar zee gingen, is hij, op het eiland Seloeang water halende, weggeloopen en achtergebleven.

4e. Sambal, te Boeton geboren, is bij Bawaenpunt (N. W. kust van Borneo) in de magt der zeeroovers gevallen, met nog 7 anderen, doordat de prauw, waarop hij zich bevond, ten anker liggende, genomen werd door 7 tamelijk groote roversprauwen. De prauw, waarop hij werd overgebragt, was bemand met 30 koppen, gewapend met 2 stukken geschut en geweren, en onder het gezag van den panglima Sedakeh. Hij moest roeijen, bleef geboeid en kreeg weinig te eten; is nog twee maanden kruisende gebleven, en toen, op Poe. Seloeang water halende, weggeloopen en achtergebleven.

5°. Said ja Apa, geboren op Sedanaong, een der Natuna eilanden, werd, al visschende, met nog tien man, daar geroofd en medegenomen. Hij werd ontslagen, omdat hij toebehoorde aan den Radja van Sedanaong, Pamoelo Jadik, die priester was. Hij beschrijft de rooversprauwen als 7 in getal — de grootste, ter grootte van een kruisboot — gezamelijk bemand met 400 koppen en met lilla's en geweren gewapend, onder bevel van den zoon van Radja Manong van Sollok. De andere gevangenen werden aan de riemen gebonden en moesten roeijen; hij echter werd goed behandeld. De roovers deelden hem mede, voornemens te zijn, naar de eilanden Semione, Poe. Laut, Siantang, naar Sambas, Pontianak en Billiton te gaan.

6°. Hadji Dau, te Lingga geboren en priester, werd, digt bij het eiland Soebi (Zuid Natuna), waarheen hij zich begaf, door de sampangs der roovers genomen, terwijl hunne prauwen op grooten afstand lagen. Hij was met 6 personen, waarvan hij en zijn zoon zijn vrijgelaten, omdat hij priester was; één is gesneuveld. Op de sampangs waren 20 à 30 man; de prauwen zelve waren 7 in getal, behoorden te Sollok te huis en stonden onder bevel van Radja Lamboea, Radja Panglima Manur en Radja Norkas Oma. Hij werd niet aan boord gebragt, maar de roovers zeiden hem, dat zij hem een geele vlag zouden geven, en dat hij die slechts drie maal op en neder had te halen, om, als hij hen ontmoette, ongehinderd door te gaan. Zij zeiden, dat zij van daar naar Boeang Orang (Noord Natuna) en dan naar het eiland Siantang zouden gaan.

De verhooren zijn eenparig omtrent het verblijf bij Tandjong Datoe en den daarop gevolgden togt naar de Natuna eilanden.

De rooversprauwen, in de taal der roovers goenap genaamd, onder dadelijk bevel van Radja's van Sollok, zijn zeer goed

uitgerust, sterk bemand en geregeld gewapend. Het blijkt uit alles, dat de togt volgens een vastgesteld plan werd uitgevoerd. Billiton is een der hoofdpunten, die als doel van den togt worden opgegeven. Opmerkelijk is de eerbied voor priesters en zelfs voor den persoon van Saidja Apa, toen het bleek, dat hij aan eenen priester behoorde. Hieruit mag echter niet worden afgeleid, dat de roovers Mohamedanen zijn; het schijnt meer eene bijgeloovigheid te zijn, die hen doet trachten, de hoogere magten tot vrienden te houden.

8. Door den zoon van het hoofd van Karimata werd het berigt ontvangen, dat het eiland Tamblang, benoorden Lingga, door ongeveer 50 rooversprauwen, die gebrek hadden aan water en levensmiddelen, aangevallen is; dat die prauwen 5 dagen met de inwoners slaags zijn geweest en daarna onverrigterzake het eiland hebben moeten verlaten, koersende om de N. O.

Uit verhooren van gevangen zeeroovers blijkt, dat die vloot was zamengesteld uit prauwen penjanjab en bintak, waaronder eenige met 1 à 2 reijen riemen en bemand met 40 à 50 koppen, te huis behoorende te Maliendano (Magindanao), Tempasse, Sollok en bijgelegene plaatsen, en dat zich daar aan boord bevond de zoon van Daing Magassing, Toewan Garoeda en Said Matjan.

9. Een te Koetei gevestigd Boegineesch handelaar, die van Boeloengan over Berouw te Koetei is aangekomen, verklaarde, dat hij, kort vóór zijn vertrek van Boeloengan, van eenen Sollokschen handelaar had vernomen, dat het bekende roovershoofd Taupan, van eenen rooftogt naar de Philippijnen teruggekeerd, vóór Balangingi met 200 rooversprauwen gereed lag om den N.-O. archipel te gaan verontrusten.

Op de hoogte van Tongko of Tandjong Oensang (Noordhoek van Borneo) zoude de rooversflottille zich verdeelen, een gedeelte regtstreeks naar de kust van Celebes

oversteken, terwijl het andere gedeelte, zooals gewoonlijk, den rooftogt langs de Oostkust van Borneo zoude voortzetten. Volgens den berigtgever zouden toen reeds 3 rooversprauwen het aan Sambalioeng onderhoorige kustplaatsje Batoe Poeti zijn voorbijgevaren.

10—11. Kodeh en Paleo, geboortig van Boeton en Sabonton.

De eerste werd gevangen genomen, digt bij de hoofdplaats Boeton, terwijl hij bezig was te visschen, door zeeroovers in eene pantjallang, bemand met 12 man en gewapend met 1 groote en 2 kleine lillas en 5 geweren, enz., onder Samai Garoeda, te huis behoorende en uitgerust te Rioeng en dadelijk daar heen vertrokken.

De tweede, Paleo, van Saboetan naar Sumbawa handeldrijvende, werd bij het eiland Merdang bij Sumbawa, door 2 groote rooverbintaks, van 10 vademen lengte, overvallen en gevangen genomen. De prauw, waarop hij werd overgenomen, was bemand met 20 koppen, gewapend met een groot kanon, 3 lillas, 4 geweren, 1 lans en 5 klewangs, onder bevel van Oeana Abas, te huis behoorende te Rioeng, waarheen zij, na het eiland Koesing bij Sumbawa en Ende aangedaan te hebben, zijn vertrokken. Voor die reis werd ongeveer eene maand tijd gebruikt; op Tambora werd water gehaald en op het eiland Koesing werden de prauwen schoongemaakt en gekalkt. Beide zijn naar Patta en vandaar naar Makassar gevlugt.

Kodeh verklaarde, dat hij bij Garoeda is blijven wonen, wel tien malen mede is uitgeweest op roof, en dat hij dan moest roeijen; terwijl hij, aan den wal zijnde, aan de prauw moest werken. Zij gingen roovende naar Saleijer, Timor, Sumbawa, Ende, Sindjai en eens naar Boeton; doch toen werd hij vastgebonden. Soms gingen zij met één, soms met 2 en soms met 3 prauwen, en hebben op die togten wel 10 prauwen geroofd.

Op Rioeng wonen de roovers in het gebergte; zij gaan

in den oostmoesson in zee en brengen in den westmoesson hunne prauwen in orde; de kleine wapens worden dan in de huizen geborgen, terwijl zij de lillas bij het strand in zee laten zinken.

12. De schoener Johanna Catharina zag in Mei 1858, bij Laboeboea, met vrij onstuimig weder, 23 prauwen, die uit Straat Salee schenen te komen, roeijende en zeilende op haar afkomen. De gezagvoerder der schoener zette daarop alle zeilen bij en ontliep de prauwen.

13. Vincente Claudio, vroeger schepeling op het Spaansche vaartuigje Santa Anna, te Manilla geboren, werd op zee, 5 dagen na vertrek van Manilla, door 6 rooverspankos gevangen genomen, te gelijk met de gegeheele bemanning van de Santa Anna.

De prauwen, met 40 man bemand en gewapend met 3 lillas, sabels en geweren, behoorden te Beliling (waarschijnlijk Balangingi) te huis, en de bemanning bestond uit personen van de Soloo-eilanden afkomstig.

Zij zwierven nog eene maand in de omstreken der Soloo-eilanden rond, zonder iets te ontmoeten. De eenige plaats, die aangedaan werd, was een onbewoond eiland, om water te halen. Hij werd op het eiland Soloo verkocht.

14. Roemalang, geboren te Sabonton, is bij het eiland Modjo (nabij Sumbawa) in handen der zeeroovers gevallen met 7 andere opvarenden eener prauw. Zich verdedigende, werd een hunner doodgeschoten. De roovers waren in eene groote en eene kleine prauw bintak; de kleine, waarop Roemalang werd overgebragt, was bemand met 12 personen, gewapend met 1 lilla, 5 geweren en 3 klewangs, en onder bevel van Bapana J. Ali. Zij hoorden te Rioeng te huis, waarheen zij dadelijk vertrokken. Hij bleef nog eene maand lang gebonden liggen, niettegenstaande de reis naar Rioeng slechts drie dagen duurde. Hij is over land naar Patta en verder naar Rio gevlugt,

en van daar met eene prauw naar Sape (Bima) en vervolgens naar Makassar ontkomen.

15. Lakabi, geboren te Makassar, is den zeeroovers ontvlugt, door over boord te springen, toen de prauw bij Tonra Balana ten anker lag. Hij was met eene prauw padoeakan van Makassar naar Monthar op reis, toen hij op de hoogte van Oedjong Lero bij Para Para door een rooversvaartuig werd overvallen. Zich verwerende, sneuvelden 2 opvārenden van de padoeakan; terwijl hij met de overigen, 11 in getal, gevangen genomen werd.

De roovers hadden slechts een enkele prauw bintak, gewapend met 20 geweren, 3 lillas en werpspiesen, benevens lange messen; zij waren goed voorzien van kruid en lood. De gezaghebber der rooversprauwen werd gewoonlijk met den naam Toei bestempeld. Zij behoorden te huis op Papoea; de naam der negorij, in de nabijheid waarvan de prauw bintak aanlandde, was Litting. De rooversprauw was uitgerust door zeker Papoes-hoofd, Arapi genaamd. Lakabi, met zekeren Soepoe, waren de jongsten der gevangen genomen opvarenden der padoeakan, en werden niet geboeid. Lakabi had een koran bij zich en gaf daaruit lessen aan Soepoe. Toen het rooverhoofd dit bemerkte, stelde hij hem aan als leermeester van zijn kind, dat hij sedert gebleven is. Kort na de gevangenneming werden Soepoe, en nog gedurende de reis aan boord twee anderen, gewurgd; de ligchamen werden daarna op een ijzeren rooster op het vuur gelegd; het vleesch, half gaar zijnde, van het rooster afgenomen, de buik opengesneden, het gestolde bloed daaruit genomen, onderling verdeeld en opgegeten; voorts de ingewanden gezuiverd, weder met het ligchaam op het vuur gelegd en, gaar zijnde, in stukken gehakt en opgegeten.

Te Papoea aangekomen, ondergingen alle gevangenen achtereenvolgens datzelfde lot, en bleek het uit de menigte beenderen, dat reeds vroeger velen geslagt waren.

Na de gevangenneming keerden de roovers dadelijk naar Papoea terug en kwamen na verloop van 10 dagen aldaar aan.

Hij heeft verschillende togten medegemaakt, die nu eens dagen, dan weder maanden duurden, vergezeld van 2 tot 8 vaartuigen. Zij waren meer dan eens in de wateren van Celebes, waar hij het bemagtigen bijwoonde eener prauw djoelong djoelong van Bonerate, waarop 15 personen gevangen werden genomen.

Al die gevangenen werden achtereenvolgens gewurgd en opgegeten.

De prauwen voorzagen zich op onbewoonde eilanden, in de nabijheid van Ceram, van water, en werden te Papoea schoongemaakt. Op de terugreis werden weder onbewoonde plaatsen aangedaan, waarvan de namen hem niet bekend zijn.

Door zekeren Radja, Eersi genaamd, werden de rooversvaartuigen uitgerust. Deze gaan naar zee tegen het begin van den Oostmoesson. Als zij elkander ontmoeten, is hunne verhouding goed, en werden gewoonlijk menschen gewurgd en opgegeten.

Toen hij ontsnapte, lag het rooversvaartuig bij Toma Bolama ten anker.

Het vorenstaande bevat eene belangrijke verklaring, die, hoewel op enkele punten blijkbaar onjuist, in den grond echter ongetwijfeld waar is, en bewijst dat op Ceram of op een der eilanden bij Ceram eene bevolking van Papoes bestaat, die geheel op zich zelve den zeeroof of liever menschenroof op zee uitoefent, en dat wel met het bepaalde, afschuwelijke plan, de gevangenen vet te mesten en op te eten. Zoo ver bekend, is dit de eerste verklaring hieromtrent, en zal waarschijnlijk het tot nog toe onbekend blijven dezer kanibalen het gevolg zijn van hunne gewoonte om de gevangenen op te eten. Zij doen geene bewoonde plaatsen aan, en rooven jaarlijks tegen de maand Junij in de

wateren tusschen Oedjong Lera en Kaap Mandhar. Deze afschuwelijke bende behoort dus in onze bezittingen te huis.

16. Het Engelsch schip Marie Lame werd op de hoogte van Toelang Bawang (Oostkust van Sumatra) door drie zeer suspecte vaartuigen vervolgd.

17. Salamat, te Boni geboren, en nog drie anderen, op een hun onbekend eiland, aan de roovers ontvlugt, werden door een stoomschip van daar afgehaald en naar Batavia en Soerabaja gebragt. Hij was op de hoogte van Peneki (W. kust van Borneo) in handen gevallen der zeeroovers, die daar met 7 bintaks zich bevonden. De prauw, waarop zij werden ingescheept, was op de gewone wijze met lillas, werpijzers en 2 geweren gewapend en bemand met 20 koppen. Vóór hij ontvlugtte, hadden de roovers nog vele plaatsen, hem onbekend, aangedaan, onder anderen Boeton, en 5 visscherspraauwen bemagtigd. Hij was niet tot de woonplaats der roovers medegevaren, maar heeft hooren zeggen, dat zij te Soloo te huis behoorden. Toen hij de vlugt nam, werden de rooverspraauwen op genoemd eiland gekalkt. Het hoofd van de rooverspraauw, waarop hij zich bevond, heette Djamaki.

18. Mande, te Gorontalo geboren, was met 9 anderen in de magt der zeeroovers gevallen bij Kaap Plesko (Gorontalo). De roovers waren in 8 groote en 8 kleine praauwen, de groote prauw gobang en de kleine pandjadja genaamd, bemand met 50 en 10 koppen, gewapend met 2 lillas en 10 geweren elk. Zij behoorden te Sollok te huis, waarheen zij spoedig na zijne gevangenneming terugkeerden. Na zijne aankomst aldaar is hij in een klein prauwtje ontvlugt, door een Engelsch schip in zee opgenomen en op Golongon (Talaut eilanden) aan den wal gezet, van waar hij naar Gorontalo gekomen is.

19. Luteke, geboren te Makassar, en te Pagumajan aan de zeeroovers ontloopen, wien hij met 6 anderen, waarvan 2 in het gevecht gedood werden, op de hoogte

van Boeton, in handen was gevallen. De roovers waren met 3 groote en 3 kleine prauwen bintak, gewapend met 4 ijzeren stukken van 2 pond, 10 geweren, en ieder met een pedak bij zich, en bemand met 40 koppen. Zij zwierven 3 maanden rond, om de Oostkust van Celebes, langs Bangaai, de Togian-eilanden, vóór Pilamuta en vervolgens naar Pagumajan, steeds menschen roovende. Zij haalden water op onbewoonde eilanden, maakten de prauwen schoon en kalkten die op het eiland Bocaja.

20—25. Mastoeni, van Pontianak, was van Tawi gevlugt naar Boenting en van daar naar Koetei. Hij was van Pontianak naar Poeloe Lintang gegaan, om klappers te halen, werd met zijnen oom gevangen genomen en naar eene rooversprauw gebragt, met 20 koppen bemand en door Tabatoewa uitgerust. Hij was nog zeer jong en werd daarom niet gebonden en zwierf 2 maanden rond, terwijl de roovers den tijd doorbragten met rooven en amfioen schuiven. Te Tawe-tawe werd hij ontscheept.

Dompe, alias Sioli, van Sindjai geboortig, was, visch zoekende, bij de rivier van Tiro in de magt der roovers gevallen, en werd naar eene prauw bintak gebragt, met 30 man bemand en o. a. met 5 geweren en 30 werpspiesen gewapend. De panglima heette Sisappan. De prauw was uitgerust door Datoe Alja, zoon van Datoe Amang, en behoorde te huis te Tawe-tawe. De roovers hebben de eilanden Moena en Goenong Tano bekruist en maakten op een onbekend eiland, nabij Kaboena (Boeton), de prauwen schoon. Men voorzag zich van water nabij Binkoko. Hij werd te Tawe-tawe ontscheept en verkocht. De roovers gaan van daar in den Oostmoesson, naar zee, bergen hunne kleine wapens in, en de groote onder hunne huizen.

Latjo, alias Siganti, geboren te Tana-Konkong. Visch op de reven zoekende, was hij in handen der zeeroovers gevallen aan het strand te Kaloemeri en aan boord van eene

prauw bintak, met 50 man bemand, gebragt. De prauw was gewapend met 2 ijzeren kanonnen, 2 lillas, 10 geweren, 50 klewangs en vele werpspiesen. De prauw was onder bevel van Sisappan, en uitgerust te Tawe-tawe, door Datoe Amang. Men zwierf nog eene maand lang rond, deed het eiland Batoe Rove aan, om eetwaren te koopen; op een nabijgelegen eiland werden de prauwen schoongemaakt en gekalkt. Hij werd te Tawe-tawe ontscheept op eene plaats, die aan het strand lag, en zeide, dat de roovers op onbepaalde tijdstippen naar zee gaan en de kleine wapens in, en de groote onder de huizen bergen.

Madia, vrouw, van Laboentjana op Sumbawa. Zij viel, kind zijnde en spelende van hare zuster weggeloopen, in handen der zeeroovers; werd aan boord gedragen, terwijl haar mond was digt gestopt, en naar eene prauw bintak gebragt, onder bevel van den panglima Matakki. De bezigheden der roovers aan boord waren muziek maken en amfioen schuiven. Te Tawe-tawe werd zij ontscheept en verkocht.

Mamat, van Tambalang (Pontianak), was op het eiland Bandagari, bij Pontianak, des morgens, met zijne nicht slapende, tezamen in de magt der roovers gevallen. Deze hadden eene prauw bintak, bemand met 26 koppen en gewapend met 1 kanon, 4 geweren en 50 spiesen, terwijl ieder roover een kris droeg. De gezagvoerder heette Sabertoewa; de prauw behoorde te Tawe-tawe te huis en was uitgerust door Datoe Amang. Hij heeft 3 maanden met de roovers gezworven; men voorzag zich van water op het eiland Kariangan, nabij Bavio. Dit werd alleen aangedaan en daarna Tawe-tawe bereikt. De roovers gaan in het begin van den Oostmoesson naar zee en hebben, volgens hem, geen geschut.

Gala, alias Soeloegan, geboren te Sinjai. Visch zoekende werd hij door de zeeroovers gevangen genomen. Zij waren met 9 prauwen bintak; die, waarop hij werd

overgenomen, was met 50 koppen bemand, gewapend met één ijzeren kanon, lillas, 3 geweren, krissen en werpspiesen, en stond onder bevel van panglima Si Damasa, uitgerust door Datoe Amang en behoorende te Tawe-tawe te huis. Men deed geene bewoonde plaatsen aan en bragt hem te Tawe-tawe aan den wal. De prauwen werden op Kapopossong schoongemaakt en gekalkt, en daar werd water gehaald. Zij ontmoetten bij die plaats 3 andere prauwen, bij welke gelegenheid losse schoten gedaan en vlaggen geheschen werden en muzijk werd gemaakt.

De bovengenoemde zes inlanders zijn, met nog vier anderen, van Tawe-tawe in eene prauw padjola naar Boentoeng ontvlugt en van daar naar den Sultan van Koetei gezonden.

Algemeene slotsom.

Om voor het jaar 1858 een overzigt te kunnen geven van den toestand van den zeeroof in den Archipel en te kunnen nagaan of, in verband met vroegere berigten of verslagen, het is mogen gelukken, die plaag in hare uitbreiding tegen te gaan; of de aangewende pogingen doeltreffend zijn geweest en de veiligheid van het inlandsch verkeer in zekere mate is verbeterd, moeten, behalve de inhoud der hierboven medegedeelde verklaringen, ook nog worden nagegaan de informatiën en gevolgtrekkingen, die uit de ondervinding en de rapporten van de verschillende kruistogten in den Archipel kunnen worden geput.

De algemeene inhoud der verklaringen levert weinig nieuwe gezigtspunten op; zooals te verwachten is, zijn die mededeelingen zeer onbepaald en bevatten enkele bijzonderheden, de persoonlijke ondervinding van den declarant; terwijl de informatiën omtrent de zeden, gewoonten en verhoudingen der roovers in hunne woonplaatsen zich

bepalen tot onbeduidende berigten, betreffende enkele bij de Soloogroep behoorende eilanden.

Steeds ontmoet men nu en dan dezelfde namen der panglima's of rooverhoofden, en dezelfde wegen en plaatsen van oponthoud, gedurende de strooptogten. Op verschillende tijdstippen zijn de ondervraagden geroofd, meestal te huis behoorende op de kustplaatsen der Residentie Menado, Gorontalo, de eilanden bij Boeton, de bogt van Boni, straat Makassar en de eilanden langs de kust van Borneo bij Pontianak.

Bepaalde bewijzen, dat roovers zich dit jaar in den Archipel vertoond hebben, liggen alleen in de verklaringen onder 7 en 15 en uit mededeelingen omtrent beroovingen van vaartuigen in de omgeving van Flores; terwijl de berigten, onder 12 en 16 opgenomen, hen in de maand Mei in straat Sale en in de maand Junij op de Zuidoostkust van Sumatra doen vermoeden.

De verklaringen, onder 10—11 en 14 in het verslag voorkomende, bevatten vele naauwkeurige opgaven en geven het bewijs, dat zich op verschillende punten aan de Noordkust van Flores gevestigde roofnesten hebben gevormd.

Opmerkelijk is nog het medegedeelde onder 1, dat een vloot van 7 Balangingineesche prauwen jaarlijks van het eiland Simoenoer, bij Sollok gelegen, in zee steekt en een eigen roode vlag voert.

Duidelijk blijkt ook uit de verklaring onder 7 het ontzag, dat de roovers voor zoogenaamde Hadjis gevoelen, waardoor tot 2 maal toe gevangenen, welke bleken Mohamedaansche priesters of daartoe behoorende te zijn, onmiddellijk in vrijheid werden gesteld; terwijl mede verdient aangeteekend te worden de geele seinvlag, die, 3 maal op en neder te halen, als een vrijgeleidesein door henzelven aan die priesters werd medegegeven.

Onder 15 eindelijk komt eene verklaring voor, waardoor wordt bewezen het bestaan van Papoesche kanibalen,

die den zeeroof binnen den archipel uitoefenen, tot nog toe niet bekend waren en in niet het minste verband staan met de Soloorroovers, die zij in afschuwelijke woestheid verre overtreffen. Deze zaak vereischt nader in het overzigt eene afzonderlijke melding.

Uit de rapporten van de stations, binnen welke de gewone toegangen der Soloosche prauwen naar de Molukken in den Indischen Archipel liggen, blijkt, dat die posten gedurende het geheele jaar door stoomschepen bezet zijn geweest, die maandelijks in de meest erkende onveilige vaarwaters de kruistogten herhaalden, of bij de minste tijding gereed lagen, zee te kiezen, ten einde de zaak te onderzoeken; en evenwel mogt het dien stoomers, evenmin in het station van Ternate en Menado als in dat van Makassar gelukken, de roovers op hunne togten te ontmoeten. Zelfs ontving op eerstgemeld station de kommanderende officier geen enkel zeker berigt van hunne verschijning.

De schoonerbrikken van het station Makassar, elkander telkens te Koetei op de kust van Borneo aflossende, bekruisten aanhoudend de straat, doch waren niet gelukkiger.

Alleen aan de „Merapi" mogt het gelukken een roversvloot van 7 prauwen, bij de Natuna-eilanden te ontmoeten en met gevoeligen afbreuk te verjagen, die, van de Soloogroep komende, den weg benoorden Borneo langs naar den Indischen archipel had gekozen.

Die prauwen, welke, reeds sedert meer dan eene maand, op de Noordkust van Borneo zich roovende opgehouden hadden, waren door Sir James Brooke van Serawak tegelijkertijd reeds aan den Assistent-Resident van Pontianak aangeduid en door de „Celebes" vruchteloos langs de kust opgespoord. Na de ontmoeting met de „Merapi" is van hen niets meer vernomen.

Uit deze uitkomsten zoude men dus met eenigen grond mogen afleiden, dat de rooverstogten, die jaarlijks van uit de Soloogroep, van Balangingi en de Tawe-tawe eilan-

den naar den Indischen Archipel werden ondernomen, gedurende dit jaar eene andere rigting hebben gekozen, of wel aanmerkelijk verminderd zijn. Zeer zeker is de verklaring zeer overdreven, onder 9 in dit verslag opgenomen, van een Boegineschen handelaar te Koetei, die aan den Assistent-Resident aldaar mededeelde, dat 200 rooversprauwen onder het bekende rooverhoofd van Soloo, Taupan genaamd, gereed lagen, in Januarij 1858 den N.-O. Archipel te verontrusten, daar toch een zoo groote vloot niet onbemerkt had kunnen blijven en enkel de 7 rooversprauwen, door de „Merapi" ontmoet, met eene dergelijke verschijning in verband kunnen worden gebragt. Te meer reden toch bestaat er, om op dit punt aan eene verbetering in den toestand te denken, omdat de mededeelingen van den Gouverneur der Philippijnsche eilanden getuigen, dat, ten gevolge eener expeditie, door de Spanjaarden tegen Soloo gemaakt, gedurende den loop van dit jaar, een aanzienlijk aantal roovers, daartoe behoorende, op het eiland Sollok zich aan het Spaansche bestuur hebben onderworpen en beloofd hun schandelijk bedrijf vaarwel te zullen zeggen, terwijl op de lijst dergenen, die in onderwerping zijn gekomen, de naam van den panglima Taupan voorkomt. Of die verbetering echter vertrouwen voor de toekomst verdient, of de honderden eilanders der Soloo- en Tawetawe groep, die allen het gezag van den Sultan van Sollok als het ware slechts in naam erkennen, zich door die beweging zullen laten medeslepen, en den zeeroof, die hun zulk een gemakkelijk en aangenaam middel van bestaan verschafte, langzamerhand zullen laten varen, hieraan is voorzeker niet te denken, en, mogen die woeste bevolkingen al gedurende een oogenblik, onder den invloed van wat op het hoofdpunt voorvalt, zich ontzien om aan hunnen roofzieken aard toe te geven, kan men echter als een gevolg daarvan geene duurzame verbetering verwachten.

De verschillende verklaringen bevatten de bewijzen, dat

hoewel Solok het hoofdeiland en het middelpunt is, van waar het gezag uitgaat, echter de rooverij vooral gedreven wordt van uit die honderden eilanden, die zich van Mindanao tot aan de N. O. kust van Borneo als een keten uitstrekken; dat elk eiland als het ware zijne uitgeruste vloot van vrijbuiters in zee kan zenden, en dat ieder hoofd aldaar in zijne ondernemingen onafhankelijk en voor eigene rekening handelt; terwijl op Solok meer het middelpunt is, waar de handel en welvaart, die het gevolg zijn van hunne strooptogten, zich gaan vestigen. Zonder twijfel heeft dus de aanhoudende kruising van Z. M. schepen, aan de toegangen van den Indischen Archipel van die zijde, veel toegebragt om het kwaad te verminderen of af te leiden. Veilig kan men aannemen, dat de gevreesde ontmoeting van een stoomschip hunne verspreiding naar deze zijde heeft verhinderd, en dat in die onophoudelijke waakzaamheid de eenige gegronde waarborg voor de toekomst ligt.

Terwijl men evenwel in de van Soloo komende zeeroovers gedurende dit jaar eenige vermindering mag aannemen, bewijzen echter de ontvangen mededeelingen van verschillende zijden, dat in den Indischen Archipel zelven het kwaad zich meer begint te vertoonen, en op enkele punten de zeerooverij evenzeer een gevestigd aanzien begint te verkrijgen als op die eilandengroep, waarvan zij oorspronkelijk is uitgegaan.

De beide togten van Z. M. stoomschip „Amsterdam" in Januarij en Junij van dit jaar, naar de N. kust van Flores, hoofdzakelijk ter bevrijding van de schipbreukelingen van de N. I. schooner „Kapoetran" ondernomen, hebben bewezen, dat zich op verschillende punten van die kust, en wel vooral te Rioeng, roovers, oorspronkelijk afkomstig van de Sollok-eilanden, hebben gevestigd, die jaarlijks in magt toenemen, en, beschermd door de ondiepten en reven, die zich langs die stranden uitstrekken, hoewel zij reeds herhaalde malen werden getuchtigd, met toenemende stout-

heid hunne strooptogten van daaruit vervolgen en zich met verschillende Radja's op het eiland in verstandhouding hebben gesteld en overeenkomsten gesloten.

De verklaringen onder 10—11 medegedeeld, van 2 van Rioeng ontvlugte inlanders, geven zeer duidelijke berigten omtrent de roovervestiging aldaar.

Het blijkt daaruit, dat de befaamde Samai Garoeda reeds sedert 10 jaren zich op die plaats ophoudt en jaarlijks zijne strooptogten onderneemt; hoewel van geene groote uitrustingen nog sprake is, zijn echter de prauwen, die vandaar uitgaan, goed gewapend en sterk bemand, en blijven deze roovers zich steeds in de eilandengroepen tusschen Sumbawa, Flores, Timor, Celebes en Borneo bewegen, terwijl zij, op verschillende van die punten, in verstandhouding met de vorsten staan, hunne inlichtingen ontvangen en zich veilig kunnen ophouden. Zonder twijfel ontmoeten zij jaarlijks de van Soloo afkomende roovervlooten, die eene veilige rust- en ververschingsplaats in hunne schuilhoeken vinden en zich met hen vereenigen tot gemeenschappelijke strooptogten, en bestaat de kans, dat op die wijze vele van die vrijbuiters zullen worden overgehaald. zich naar Rioeng te verplaatsen, dat zooveel beter gelegen is, om spoedig een rijken buit te kunnen vergaderen.

Uit verschillende verhooren, te Makassar afgenomen, blijkt, dat de vorst van het eiland Bonerate met de roovers op Flores heult; dat zij van daar uit van kruid en lood worden voorzien en dat zelfs bij expeditiën, welke tegen hen worden gerigt, zij door die tusschenkomst van het gevaar, dat hen bedreigt, mededeeling ontvangen.

Te Rioeng zelf staan zij met vier inlandsche vorsten in verstandhouding; terwijl de Radja van Toto op Flores, tijdens de expeditie van Z. M. stoomschip „Amsterdam" in Januarij 1858, genoegzaam door zijne vijandige houding tegen ons heeft bewezen, dat hij niet vreemd aan de zeeroovers is.

Van daar uit is, eenige jaren geleden, het eiland Bawean

geplunderd, en ook nog gedurende 1858 zijn verschillende berigten ingekomen, die bewijzen, dat zij ook dit jaar weder hunne rooftogten hebben vervolgd; onder anderen blijkt uit eene mededeeling van den Resident van Timor, dat in het begin van de maand October 2 padoeakans, die de baai van Masambi, op de N. kust van Flores, waren binnen geloopen, aldaar door 50 rooversprauwen, die zich verborgen hadden gehouden, zijn aangevallen en na eenen hevigen strijd van 2 dagen genomen en geplunderd zijn geworden; terwijl de Gouverneur van Celebes mededeeling doet van den aanval door 4 rooverbintaks, in October en November, op verschillende handelsprauwen op de hoogte van Poeloe Madang en Goenoeng Api, beide eilanden in de nabijheid van Flores en Sumbawa gelegen, en daarbij bepaald opgeeft, dat die roovers te Rioeng te huis behoorden.

Op het eiland Flores is dus eene vestiging van roovers ontstaan, die midden in den Indischen Archipel, op een der meest geschikte punten om den Indischen handel te benadeelen, beschermd door omringende vorsten en gebruik makende van schuilhoeken, die de tallooze eilanden en reven tusschen Flores en Celebes aanbieden, elk jaar zich ongestraft uitbreidt en nu reeds een geesel voor die streken is geworden, zeker even gevreesd als de Soloo-roovers, waarvan zij hunnen oorsprong nemen, het ooit geweest zijn.

Een tweede punt van den Indischen Archipel, dat gebleken is voor de Solloksche en Balangingineschе roovers uitgekozen te zijn om als steunpunt te dienen, was de vestiging te Reteh, op het grondgebied van den Sultan van Lingga. Ook daar gaf een uitgebreide archipel van eilanden aan alle zijden voedsel aan hunne roofzucht, terwijl buitendien de nabijheid van Singapore en de vroegere vijandige gezindheid van den Sultan van Lingga, hunne plannen ondersteunden en de nederzetting beschermden.

Afdoende maatregelen zijn echter in het laatst van he

jaar 1858 genomen. De panglima van Reteh, die in de benoeming van den nieuwen Sultan van Lingga, den ondergang van zijn gezag vooruitzag, weigerde zich te onderwerpen.

Reteh is door Z. M. zeemagt genomen, geslecht en vernietigd, en toen eerst bleek het, dat de zoogenaamde orang Timor, die het gezag op die plaats in handen hadden, enkel Illano's van Magindanao of Sollok waren, die in aanhoudende gemeenschap met hunne landgenooten bleven en door hen werden versterkt.

Van deze vestiging is nu niets meer te vreezen, doch de invloed en de gevolgen ervan zullen zich nog lang doen gevoelen.

In den archipel van Riouw, waar de strandroof reeds sedert jaren plaats had, is dit kwaad aanmerkelijk toegenomen.

Als een besmettelijke kanker heeft de zeeroof zich aan de bewoners der kleine eilanden van de Lingga-groep medegedeeld.

De Resident van Riouw meldt, dat de bewoners der eilanden Singkep, Penoeboe, Sekana, Posseh, enz., een geliefkoosd bedrijf van de zeerooverij maken en reeds 2 Linggasche prauwen hadden beroofd. Die hoofdambtenaar beschouwde het toenemen van den zeeroof op die eilanden enkel als een gevolg van de expeditie tegen Reteh, door dat de van daar ontkomen roovers zich op die verschillende punten hebben verplaatst, om de bevolkingen tot hunne plannen over te halen.

Ook hier zal dus een streng toezigt met krachtige middelen noodig zijn om het kwaad met wortel en tak uit te roeijen.

Van eene derde vestiging in de nabijheid van het eiland Samoetan (Karimata-passage) is van uit het station Riouw tevens mededeeling ontvangen, doch zijn de berigten zeer onzeker en laat het zich in elk geval verwachten, dat

deze plaats alleen tijdelijk door de roovers is bezocht geworden.

Door die tijdelijke vestigingen op verschillende punten, gaat veel verloren, als niet bij elk bewijs hunner tegenwoordigheid onmiddellijk afdoende maatregelen kunnen worden genomen. Goed gezinde bevolkingen, op afgelegene eilanden of punten, in den weg dier strooptogten gelegen wonende, zijn verpligt, om zich voor hunne aanvallen te vrijwaren, zich met hen te verstaan; terwijl de verschijning onzer kruisers op gezette tijden, door de zekerheid van krachtige hulp, haar misschien den moed zoude geven, om zelve, met de wapens in de hand, die onwelkome gasten te verjagen.

Buiten en behalve het hierboven aangeteekende, als een vervolg op het verslag en de rapporten der expeditiën en bekruising gedurende het jaar 1858, is nog van den Gouverneur van Celebes eene verklaring ontvangen, onder 15 opgenomen in het verslag, die de stellige bewijzen geeft van het bestaan eener tot nog toe onbekende soort van zeeroovers, die sedert eenige jaren, met toenemende magt, zich in den Archipel en vooral op de kust van Celebes, benoorden Makassar vertoond hebben.

De inlander Lakabi, door zwemmen uit hunne handen ontvlugt, heeft 3 jaren bij hen doorgebragt en geeft de meest stellige berigten omtrent hunne afschuwelijke gewoonten. Het zijn Papoes, op den laagsten trap der beschaving, die den menschenroof met geen ander doel schijnen uit te oefenen, dan om de ongelukkigen, die in hunne handen vallen, vet te mesten en op te eten. Kanibalen in den volsten zin des woords, zooals onder de woeste bevolkingen der zuidzee-eilanden nog slechts enkele voorbeelden worden aangetroffen, die zich niet ontzien, sedert eenige jaren, te midden der meest bezochte gedeelten van den Indischen Archipel zich te vertoonen, en tot nog toe den wrekenden arm van het Nederlandsch bestuur zijn ontgaan.

De Gouverneur der Moluksche eilanden berigt, dat, hoewel naar aanleiding der verklaring van Lakabi, de naam der plaats, van waar die wilden uitgaan, en van het hoofd, onder wiens gezag zij staan, niet met de genomen informatiën is overeen te brengen, echter weinig twijfel bestaat, of zij behooren op Nieuw Guinea te huis en zullen waarschijnlijk hunne woonplaats hebben aan de Telok-Berow-baai, welke diepe ingang tot nog toe onder de meest onbekende gedeelten behoort. Hoogstnoodzakelijk is het, dat nadere inlichtingen op dat punt eenige zekerheid geven, ten einde met kracht die afschuwelijke monsters in hunne schuilhoeken aan te tasten en te verdelgen. De aanwijzingen van Lakabi zullen bij eene eventueele expeditie naar die streken zeer nuttig zijn.

Alle hier aangehaalde feiten en gegevens overwegende, blijkt, dat, terwijl de oogen gevestigd bleven op eene expeditie tegen Sollok, als een krachtig middel om het kwaad in de hoofdbron aan te tasten en te vernielen, terwijl de moeijelijkheden, die zoodanige togt buiten onze bezittingen eigenaardig moest opleveren, op den duur de wenschen in dat opzigt te leur stelden en de uitvoering verhinderden, in onze meer onmiddellijke nabijheid de zeeroof zich op eene wijze heeft gevestigd, die gebiedend vordert, dat maatregelen worden genomen, om met kracht dien toestand te verbeteren. Eene expeditie tegen Sollok zoude in elk geval moeijelijk een afdoende maatregel kunnen zijn. De ontelbare eilanden, rond dat middelpunt van den zeeroof gelegen, zijn de eigenlijke bronnen, van waar het kwaad uitgaat en zouden elk afzonderlijk bestraft en onderworpen moeten worden, om de uitrusting der honderden prauwen te beletten, welke jaarlijks onder verschillende hoofden hunne togten volvoeren; terwijl bij het bestaan der hun bekende toevlugtsoorden en schuilplaatsen, zooals de kust van Flores en verschillende punten in onzen Archipel buitendien nog opleveren, welligt eene verplaat-

sing op groote schaal het gevolg der expeditie zoude worden, en voorzeker in dat geval voor de toekomst nog grootere moeijelijkheden zoude doen voorzien. Te meer nog behoort eene expeditie tegen Sollok op dit oogenblik minder op den voorgrond te staan, omdat het gebleken is, dat door het bekruisen en bewaken der toegangen tot den Archipel en het bestraffen, bij voorkomende gelegenheden, van enkele meer binnen het bereik gelegene eilanden, zooals onder anderen in 1857 op de Tawe-tawe-eilanden door de „Prinses Amelia" is geschied, reeds dadelijk verbetering in den toestand is ontstaan, en dat in verband met de expeditie der Spanjaarden tegen Sollok in het jaar 1858, waardoor zoovele roovers in onderwerping zijn gekomen, dient te worden afgewacht of deze veranderde gezindheid ook eene blijvende verbetering zal zijn.

De stand der zaken echter in den Archipel zelven vereischt dringend voorziening. De toenemende uitbreiding der rooverkoloniën op de kust van Flores, te Rioeng, Rio en Potta en nog op zoovele punten mag niet langer ongestraft geduld worden.

Reeds sedert jaren is het bekend, dat de eilanden bezuiden Saleijer hunne vaste schuilplaatsen zijn; de geheele weg van gemeenschap voor den handel van Celebes met de overige punten van den Archipel is daardoor afgesneden, en het voor het inlandsch verkeer zoo noodige vertrouwen verdwijnt, met de aanhoudende bewijzen van onveiligheid dier vaarwaters. Zoolang de oorsprong van het kwaad onbekend was, mogt men zich vleijen, dat het slechts van een tijdelijken aard zoude wezen, en dat eene aanhoudende verontrusting der zeeroovers spoedig die schuilhoeken zoude doen verlaten. Nu echter kan men zich daaromtrent geene verkeerde voorstellingen meer maken. De roofnesten moeten krachtig worden aangetast en alleen eene volkomene vernietiging van hunne uitgekozen stellingen, even als die te Reteh heeft plaats gehad, zal vol-

doende zijn, om vertrouwen voor de toekomst te geven.

Nog dringender worden krachtige middelen vereischt om de afschuwelijke ontdekking der Papoe-roovers tot zekerheid te brengen en die wilden onschadelijk te maken.

De bekruising der toegangen tot den Archipel langs de Residentie Menado en Ternate, evenzeer als bij straat Makassar, moet zooveel mogelijk worden volgehouden; terwijl een te Riouw in station liggend stoomschip, daarmede in verband, van uit dat station naar Borneo overstekende, de vlag van af de Natuna- en Tambalan-eilanden, langs de N. W. kust van Borneo moet vertoonen en zich met de bevolkingen in aanraking stellen, om het vertrouwen op te wekken.

Die verschillende bekruisingen moeten het krachtigst plaats hebben gedurende de maanden Februarij, Maart en April.

Een krachtige maatregel moet tegen de vestigingen op de N. kust van Flores worden gerigt en te gelijk daarbij de eilanden bezuiden Saleijer, Bonerate, Kalatra, enz., naauwkeurig worden onderzocht.

De meest geschikte tijden daartoe zijn de maanden Mei of het begin van Junij en October en November.

SOENDASCHE SPREEKWOORDEN

DOOR

J. A. UILKENS.

Vervolg van deel XVIII pag. 417.

51°. Kawas mata noe ngèwaeun.

Letterlijk:

Als een oog, dat duister kijkt.
Men zegt dit van een lamp, die slecht brandt.
In 't Hollandsch gebruikt men:
Als een gloeijende spijker.
Ngèwaeun is een afgeleide vorm van *èwa, tegenzin, afkeer, verbolgenheid.*
Het affixum *eun* geeft hier waarschijnlijk de derde persoon te kennen, zooals het dat dikwijls doet, wanneer het achter werkwoorden staat, zonder voorvoegsel.
Met *pi* als zoodanig heeft het de beteekenis van: 1° *iets toekomstigs;* 2° *het doel,* waarvoor iets bestemd

wordt of waarom men iets doet; 3° van het latijnsche gerundivum.

Rigg beweert, dat het achtervoegsel *eun*, hetzelfde is als *an* in het Maleisch. Zeer onjuist, daar ook de Soendaneezen van *an* een overvloedig gebruik maken in gevallen, waarin de Maleijers dit doen, maar het van *eun* op de meest zekere wijze onderscheiden (*).

52°. Koedoe sarĕnděk, saigĕl, sabobok, sapihanèan.

Letterlijk:

Men moet een zijn van beweging, van dans, in het doorgraven van een berg en in (de behandeling van) *het weefgetouw.*

Makkers moeten lief en leed deelen.

In het Soendaasch werkje „Abdoerahman en Abdoerahim", heeft men daarvoor ook de uitdrukking: *kasoeka kadoeka.*

Ook pag. 34: *geus tjara djeung doeloer baé, aja kasoeka kadoeka.* Wij waren als broeders in lief en leed.

Eene goede beteekenis van *rĕnděk* heb ik niet kunnen krijgen. Men zei, dat daarmede het *op en neer gaan*, de *zwiepende beweging* b. v. van bamboe, die op een kar ligt, maar waarvan de *uiteinden ver naar buiten* steken, terwijl gezegde kar voortgetrokken wordt, wordt bedoeld, maar die explicatie was mij te vague, om ze grif aan te nemen.

Van *igĕl* ontleent het bekend racepaard zijn naam.

(*) Voor het slecht doen van hare (eener lamp's) diensten hebben de Soendaneezen nog den eigenaardigen vorm *mĕlĕmpĕm*.

Pihanèan heeft zijn explicator gevonden in Rigg, op pag. 374 van diens woordenboek. Of van de honderd lezers, die zijne voorstelling van het *weefgerij* daar lezen, maar er nooit aanschouwelijk onderrigt in gehad hebben, een het toestel begrijpen zal, is voor 't minst nog problematisch.

53°. Awak tjaieun.

Letterlijk:

Een ligchaam als water.

Men zegt dit van iemand, die bijzonder *meegaande* is, zich gemakkelijk laat opwinden en weer tot kalmte brengen, zooals water zich *gemakkelijk* scheidt en weer vereenigt.

Eun achter *tjai* heeft hier de beteekenis van *gelijk, op de wijze van;* in den zin van *nabootsing, doen als,* wordt het dikwijls achter naamwoorden gebruikt.

B. v.:

Koloteun v. *kolot,* (doen) *op de wijze van een* oud mensch.

Kokoloteun v. *id, in vorm gelijk aan een oud mensch.*

Andjingeun v. *andjing, gelijk een hond.*

Beuteung andjingeun een *buik als een hond.*

Kokorèdeun v. *korèd, iemand, die een mismaakten voet heeft, in den vorm van een korèd, een klein ijzeren instrument,* waarmede men o. a. het gras weghaalt van tusschen de voegen van steenen.

Sampasaneun v. *sampasan, gelijk een droogrek.*

Awak „ iemand, wiens fraaije gestalte zelfs door oude, versleten kleeren heenkijkt. Geef hem kleeren, welke gij wilt, zijne welgemaaktheid komt steeds gunstig uit.

Lilinieun v. *lini, als een aardbeving.*

Men zegt dit van iemand, die beeft van ouderdom. De *tremor potatorum*, waar het ook toepasselijk op zou wezen, kennen de Soendaneezen gelukkig niet.

Singsireumeun van *sireum, het gevoel als of mieren over iemands lijf kruipen*, de gewaarwording, die men „*het slapen*" der ledematen noemt.

Tatalieun van *tali, als een touw*, waarmede o. a. een *buffelstaart* wel eens vergeleken wordt.

Rarasaeun van *rasa, gelijk de smaak, nasmaak, herinnering.*

Dèdèngèeun van *dèngè, gelijk het hooren,* zich verbeelden nog een geluid te hooren, dat reeds een korten tijd geleden geklonken heeft.

Kotokeun van *kotok,* (zoo blind) *als een kip, kippig.*

Sasagoeeun van *sagoe,* (een wit gevlekte huid), *als bezaaid met sagokorrels.*

Kakaboeeun v. *kaboe* (?), *gezwollen, opgezet van buik;* ook zijn er die zeggen, dat het *verkoudheid* is, gepaard met pijn in de leden, enz., en Rigg geeft zelfs als beteekenis: *longen* op. Als zoodanig kennen de Soendaneezen (*) te Bandoeng het niet; ook wisten zij niets af van een woord *kaboe*, dat mij onverklaarbaar blijft, want de woordenboeken (Javaansche en Maleische inclusa) lieten mij eveneens in den steek.

Wel heeft Pijnappel كابوء (kaboe-kaboe), *stof op de vleugels van kapellen*, maar dat is hier niet te gebruiken.

54°. Djaboeng toemalapoeng.

(*) Als ik zeg, dat een woord door inlanders niet verstaan wordt, slaat dat natuurlijk alleen op hen, die ik gevraagd heb. Het dialectisch verschil er afgerekend, is het daarenboven zeer ligt mogelijk, dat de een verstaat, wat een ander nooit gehoord heeft. In onze taal is dit immers ook wel het geval.

Letterlijk:

Djaboeng, die geen nut heeft.

Dj. is de naam van eene *groente*, die eenige overeenkomst heeft met *sasawi*, mosterdplant, bitter smaakt en niet zeer in aanzien staat. Marsden geeft op: جابوغ *djaboeng*, een soort *schelpvisch* of *zeegewas*.

Jansz, supplement Roorda, deelt mede:

ꦗꦼꦭꦺ, een zwart soort *gom* of *hars*, goed om te lijmen en ook gebruikt bij 't batikken; Roorda geeft er ꦗꦼꦭꦺꦁ voor. Pijnappel spreekt Marsden na, met de bijvoeging, dat er ook de *ikan lèlè* mede bedoeld kan worden, die in het Javaansch *djabang* heet; *ikan lèlè* kennen de Soendaneezen ook. P. schrijft echter جابغ, laat dus de ع weg, die Marsden gebruikt.

Klinkert, Pijnappel's corrector, zegt hetzelfde als Jansz, omtrent *djaboeng's* beteekenis en zoo zweven wij dan rond tusschen *groente*, *zeegewas*, *visch* en *lijm*. *Toemalapoeng* is de *toestandsvorm* van *talapoeng*.

De beteekenis van het spreekwoord is juist niet uit de letterlijke vertaling op te maken.

Immers het wordt gezegd van een persoon, die zich in het gesprek mengt, dat wordt gevoerd door iemand, die hooger is in rang, dan hij: *anoe sok pipiloeweun ngomong ka saloehoereun.*

55°. Ngokok ngowo.

Letterlijk:

Kakelen en een kind krijgen.

Er van houden om te huis te blijven, een tegenzin hebben in uitgaan, huisvast zijn.

In een woord drukken de Soendaneezen dit uit door *ngokok*, in tegenstelling van *bĕrèg*, iemand die veel houdt van *uitgaan en pret maken*. Hoewel *ngokok* door den neusklank blijkbaar een afgeleiden verbalen vorm vertegenwoordigt, is het mij niet gelukt er den wortel van te ontdekken.

56°. Lĕlĕs djĕdjĕr liat tali.

Letterlijk:

Een buigzame stok (kan) *een taai touw* (worden).

Men zegt dit van een *geduldig mensch*, die zonder morren of tegenstreven zich buigt voor beleedigingen, voor mishandelingen; zich kalm toont in het ongeluk.

57°. Ngagĕdag bari moeloengan.

Letterlijk:

Schudden en oprapen.

Iemand hulp vragen in iets, wat men zelf niet kan en daarna met het gewrocht pronken, alsof men het zelf gemaakt had.

Bluf slaan met geleend werk.

Zich tooijen met de veeren van een ander.

Njoewal ka noe sèdjèn, tapi manèhna teu bisaeun.

58°. Èndog Sasajang.

Letterlijk:

Een nest met eijeren, met de Soendasche verklaring:

Peupeus hidji, peupeus kabèh; als er een stuk gaat, dan allen.
Over één kam scheeren, geene uitzondering maken, geene praedilectie toonen.
Gelijkelijk door een ongeluk getroffen worden, beteekent het ook, misschien wel het eerst.

59°. Nja ngagogok nja mantog.

Letterlijk:

(Eerst) *blaffen en dan wegloopen.*
Iets belooven en niet doen.
Afgaan van zijn voornemen.
Mantog is een ruw, lomp woord, ons *drosschen;* als beleefder term voor *weggaan*, gebruikt men *indit.*

60°. Koedoe sakoelit sadaging.

Letterlijk:

Men moet een vel en een vleesch hebben. Dit spreekwoord heeft dezelfde beteekenis als:

Koedoe katjai djadi saleuwi, kadarat djadi salogak.

Letterlijk:

In het water moet het dezelfde diepe plaats, op het drooge dezelfde kuil worden.
Vrienden moeten een zijn in lief en leed.
Deze spreekwoorden komen geheel overeen met no. 52.

61°. Lindeuk djapati.

Letterlijk:

Een tamme duif.

Iemand, die eerst toestemt, maar zich later terugtrekt; een tamme duif schijnt gemakkelijk te pakken, maar als men er digt bij komt, vliegt zij op.

Sĕmoe hajang, ari di sampeurkeun ngĕdjat.

62°. Koedoe goerat batoe, oelah goerat tjai.

Letterlijk:

Men moet een streep maken op een steen, niet op het water.

Men moet *zijn woord houden, spijkers met koppen slaan;* niet eerst iets geven en het daarna terug nemen.

Noe barang bèrè, sok di pènta deui.

63°. Aja tjatoer teu di goegoe, aja tjarèk teu kadèngè.

Letterlijk:

Het woord wordt niet opgevolgd, de berisping wordt niet gehoord.

Naar een gegeven en geexpliceerd bevel nog navraag doen.

Vragen naar den bekenden weg.

Noe di titah, tapi sok nanja deui.

64° Ngadagowan oentjal mapal.

Letterlijk:

Het grazend hert opwachten.

Iets afwachten, wat U niet te beurt zal vallen.

De Soendaneezen gebruiken het in het speciaal geval, dat iemand een meisje heeft opgekweekt, om er later zijne vrouw van te maken, terwijl zij, tot den tijd der huwbaarheid genaderd, met een ander doorgaat.

Achter het net vischen, er nuchter van blijven.

Mapal vertaalt *Rigg* door *to graze, to brouse.*

Het is het *ronddrentelen* van herten, bokken, schapen, enz., hier een blaadje plukkende en daar een grasscheutje afknabbelende.

65°. Hoekoem patoet bangsa baraja.

Letterlijk:

Het is passend (*ook*) *zijne vrienden en familie te straffen,* (als zij verkeerd hebben gedaan).

Het komt overeen met de geijkte, officiele uitdrukking:

Zonder aanzien des persoons of zonder oogluiking.

66°. Tjilingtjingtjat.

Ik geloof, dat dit eigentlijk meer eene *geluid nabootsende uitdrukking* dan een spreekwoord is.

Het wordt gezegd van iemand, die het huis in en uitloopt (*toeroen-oenggah*, op en afgaat, zegt de Soendanees).

Dat woord te ontleden en daarna, volgens de beteekenis, tot een duidelijk resultaat te komen, gaat boven mijne magt.

Wel ken ik *tjat* als de eigenaardige uitdrukking voor naar bovengaan en beteekent *tjilingtjing* en *tjalingtjing* een soort *slingerplant.*

Het komt mij echter te bar voor, om een menschelijk wezen, dat in en uitloopt, te vergelijken bij een omhooggaande slingerplant.

67°. Elmoe bondol.

Letterlijk:

De kunst van de bondol.

Bondol is een kleine vogel, ongeveer ter grootte van een *rijstdiefje*, met *donkerbruine veeren*, behalve aan den *kop*, die *wit* is.

Dat vogeltje is steeds te vinden tusschen de rijpende padi, aan wier korrels het zich te goed doet.

Het speekwoord wordt toegepast op *tafelschuimers, klaploopers, parasiten* en soortgelijke lui.

68°. Gĕntèng gĕntèng oelah potong.

Letterlijk:

Breek niet hetgeen reeds bijna stuk is.

Overdragtelijk. *Al hebt gij ook kleine verdiensten, zorg er mee toe te komen, maak niet alles dadelijk op.*

Zet de tering naar de nering.

Rĕdjĕki sa eutik, koedoe bisa ngamahikeun.

Gĕntèng beteekent ook *landengte.*

69°. Koekoeh Tjiboeroei.

Letterlijk:

Iets leenen (als te Tjiboeroei).

Tjiboeroei is de naam van een plaatsje in de afdeeling *Galoeh.*

Wanneer iemand iets leent en het daarna terug

brengt, doch er op staat, om het aan hem, die het uitgeleend heeft in persoon te overhandigen, of de uitleener het oorspronkelijk geleende terug verlangt, dan noemt men zoo iets: *koekoeh Tjiboeroei.*

Of de menschen van *Tjiboeroei* die gewoonte hebben, of wat anders aanleiding gegeven heeft om den naam van die dessa er bij te halen, weet ik niet. Inlanders uit de afdeeling *Galoeh* konden mij geen uitsluitsel geven en gelegenheid om een onderzoek in loco te doen had ik niet.

70° Teu djaoeh ti tihang djoeroe, teu anggang ti tihang tèngah.

Letterlijk:

Niet ver van een hoekstijl, niet ver van een middenstijl.

Dit spreekwoord dient tot persoonsbeschrijving en als antwoord op de vraag. *Wat is het voor een slag van een mensch (koemaha dědègana)?*

Het beteekent: *iemand van middelbare grootte, een gewoon mensch, geen reus en geen dwerg.*

71°. Èdan rantja kalong.

Letterlijk:

Kan ik het niet vertalen.

Èdan beteekent: [a] *gek, dol;* [b] *verliefd in ergen graad.*

Rantja beteekent: *moeras.*

Kalong beteekent: [a] *Vliegende vos (terapus Javanicus);* [b] *halsband, halsketting, halssnoer.*

Men deelde mij mede, dat het spreekwoord gebruikt wordt van iemand, die, hetzij uit *verliefdheid*

hetzij uit een anderen vorm van *krankzinnigheid*, allerlei dwaasheden verrigt.

Wat dat moeras en die halsband daarmede hebben uittestaan, vat ik niet; of het moest zijn, dat de verliefdheid de betrokken persoon zoo beet heeft, als stond hij of zij tot aan de hals in een moeras. De Hollanders zeggen: *„tot over de ooren."*

72°. Moelih kadjati poelang kaäsal.

Letterlijk:

Terugkeeren naar het huis, wederkeeren tot den oorsprong.

Djati is eigentlijk de bekende boom van dien naam *tectona grandis*, maar wordt hier overdragtelijk gebruikt.

Het spreekwoord beteekent:

Weder van de meet af aan beginnen.

Het werk nog eens overdoen. Ook: *Terugkeeren in zijn vorige woonplaats.*

73°. Lĕlĕs awak.

Letterlijk:

Buigzaam van ligchaam.

Overdragtelijk:

Buigzaam vóor meerderen, gehoorzaam in het opvolgen van bevelen. Daèken kana titahan.

Dezelfde beteekenis heeft ook:

Hampang birit, gemakkelijk (in het bewegen) *van zijn lijf.*

74°. Adam lali tapĕl.

Letterlijk:

Adam vergeet zijne afkomst. Adam, de echtgenoot van Eva, schijnt, blijkens dit spreekwoord, ook bij de Soendaneezen populair te zijn.

De zin van het spreekwoord is: *zijne afkomst loochenen, zich schamen voor zijne familie,* niet willen weten, van waar men komt.

Tapĕl, in het Arab. طفل, beteekent *jeugd;* men zou het spreekwoord dus ook kunnen vertalen:

Adam vergeet zijne jeugd.

De verbale vorm *napĕl* beteekent in het Soendaasch *aanplakken, aankleven;* in het Jav. ook, volgens Roorda, *een omtrek beslaan.*

Tapĕl watés wordt in beide talen voor *grensscheiding* gebruikt.

Tapĕl alleen wordt ook in algemeenen zin gezegd van *kruiden,* die men bij wijze van *geneesmiddel op den buik smeert.*

75°. Sinĕgĕr tèngah.

Letterlijk:

Frisch in het midden of *gekloofd in het midden.*

Van dit spreekwoord bestaan twee lezingen.

De een zegt: *Sinĕgĕr* is *verkeerd,* het moet zijn *sinĕgar,* verlenging van *sigar: gespleten, gekloofd* (een Javaansch woord).

Een andere lezing beweert, dat *sinĕgĕr goed* is en een verlengde vorm ven het bekende *sĕgĕr, frisch, gezond, verkwikt,* in 't Soendaasch, zoowel als in het Javaansch, voorkomende.

Ik durf in dit geval niet te beslissen.

Het is zeker, dat de overdragtelijke beteekenis overeenstemt met het latijnsche: *medio tutissimus.*
Middenmaat doet nimmer kwaad.

76°. Baranghakana sakèsèr daon.

Letterlijk:

Een weinig bladeren eten.
Men zegt dit van iemand, die dikwijls, maar niet op gezette tijden eet.
Baranghakan tina koe karëmëna, datang ka taja oesoemna.
Het praefix *barang* is reeds voldoende verklaard door Engelmann in het tijdschrift voor Ind. Taal-, land- en volkenkunde, waar hij eenige taalkundige opmerkingen bij zijn „Dongèng": De Otter en de Krab, ten beste geeft.
Kèsèr (*keun*) beteekent: *een weinig verleggen, van plaats doen veranderen.*
Rigg zegt van dat woord: *to hand round, to shove round, to distribute. To move sidewaijs as people standing or sitting in a row.*
Dezelfde vermeldt van *oezoem, season, period of the year. Probablij a corruption of musim.*

77°. Kabala kabalè.

Letterlijk:

(Tehuis) *in de wildernis en op de balè.* Overdragtelijk:
Van zessen klaar, van alle markten 't huis.
Ka mènak bisa, ka koering bisa.
Bala, ook wel *balla*, is een *verwaarloosde plek grond*, waar het onkruid welig tiert.

Die iets over *Balé* of *Balai* wil weten, leze Rigg na, p. 34 en 35. Citaten van hetgeen daaromtrent geschreven staat, zouden te lang worden.

78°. Tjoekoep bělěngoer.

Letterlijk:

Het vel is glad genoeg.

Met dit spreekwoord heb ik veel moeite; ook omdat ik geen verband zie tusschen de letterlijke en overdragtelijke beteekenis.

Men zeide mij, dat het gebruikt wordt van iemand, die voor een ander noodzakelijk oordeelt, wat hij voor zich zelven als niet verpligt beschouwt. *Mĕrĕloekeun keur batoer, njoenatkeun keur sorangan.*

Bělěngoer verklaarde men mij als *glad, niet behaard* en *ongerimpeld vel,* zooals b. v. dat van het voorhoofd.

In soendasche, maleische noch javaansche woordenboeken heb ik het kunnen vinden.

79°. Tjitra laga kamanigan.

Ook van dit spreekwoord eene letterlijke vertaling geven, kan ik niet. *Tjitra* vind ik, met eene beteekenis, die mij licht geeft, in geen lexicon, ook niet in het nieuwe van Taco Roorda. Pijnappel, p. 95, geeft: جِتْرَا (tjitra), figuur, vorm, bont, schilderij; maar die woorden kan ik niet te pas brengen.

Is het welligt eene verplaatsing van *t* voor *d* en moet het zijn *Tjidra, bedrog, arglist?*

Laga beteekent *strijd, gevecht* (volgens sommigen alleen van dieren gebruikt); het wordt in vele eigen-

namen, o. a. in dien van den *Soesoehoenan* van Solo terug gevonden.

Kamanigan verklaart men mij als: *iemand, die het slechte, in plaats van het goede gekozen heeft, gefopt, bedrogen uitgekomen.* De wortel *manig* zoek ik vruchteloos.

Valt hier soms te denken aan het arabisch woord مانع weigeren, verhinderen?

Overdragtelijk beteekent het spreekwoord: *iets beters zoeken en iets slechters krijgen, pipilih njiar noe leuwih, ana njokot top noe gorèng.* Het komt ook eenigsints overeen met het Soendasche: *katjèplak meunang noe pètjak,* en met het Hollandsche:

Die het onderste uit de kan wil hebben, krijgt het lid op den neus; ook met: *van de wal in de sloot.*

80°. Teu hirib teu miis.

Letterlijk:

Er is geene gelijkenis, er lekt niets uit.

Overdragtelijk: *Hij weet er niets van af, hij heeft er geen kaas van gegeten, hij weet er de . . . . van.* Die . . . . kan men invullen met den naam van verschijnselen, die onweer vergezellen of met den naam van zekere ligchaamsdeelen.

Aldus gebruikt dan „de kleine man" in Holland dit gezegde.

Hirib is ook javaansch, waaruit bovenstaande beteekenis, welke T. Roorda opgeeft, ontleend is.

Op de mededeelingen van Soendaneezen afgaande, zou het moeten beteekenen: *niet in de familie, niet tot elkander in betrekking staande.*

Miis, lek, lekkend, beteekent ook *uitlekkend van een*

geheim en komt in dien dubbelen zin dus eigenaardig met het Hollandsch overeen.

De Soendasche verklaring van het spreekwoord is: *Hënteu njaho saeutik eutik aljan.*

81°. Ngimpigè di angirmandi.

Letterlijk:

Hij droomt ook, dat hij zijn hoofd schoon maakt.

Overdragtelijk:

Hij bezit niets. Hij is een arme duivel.

Hij heeft geen nagel, om zijn derrière te krabben.

Met de weelderigste phantasie, zie ik geen kans verband te vinden tusschen de letterlijke en overdragtelijke beteekenis.

Geve inlichting, die het kan.

Ngimpigè is eene contractie van *ngimpi* en *ogè*.

Angir is: *het hoofd schoon maken*, synoniem met *goeramas*, Javaansch ꦒꦸꦫꦩꦱ (kramas) en ꦗꦫꦩꦱ (djamas), *zich het hoofdhaar wasschen.*

82°. Kawas andjing Galoeh.

Letterlijk:

Als een hond van Galoeh.

Overdragtelijk wordt het gezegd van *een onrustig mensch.*

Waaraan de honden van Galoeh te danken hebben, dat zij bij uitstek *hanteu tëtëp tjitjingna* genoemd worden, weet ik niet.

Het ettelijk aantal Galoehsche gladdakkers, die ik dagelijks voor oogen heb, gelijken als photogram-

men op hunne familie in andere streken van Java.

83°. Moerag boeloe bitis.

Letterlijk:

De haren van zijn beenen vallen uit.

Overdragtelijk: *Hij is een uitlooper, hij houdt er niet van, om 't huis te zitten.*

Hanteu bitah tjitjing di imah.

Moerah beteekent ook het *uitvallen der rijpe padi korrels uit de aren.*

84°. Tjara djalan ka tjai.

Letterlijk:

Gelijk de weg naar het water.

Overdragtelijk: *dikwijls bezoek ontvangen, overloopen worden met visites.*

De weg naar de rivier wordt dagelijks door velen betreden, om water te halen of te baden en daaruit is de analogie met de overdragtelijke beteekenis afteleiden.

85°. Kawas ka anak tèrè.

Letterlijk:

Als een weeskind (behandeld worden).

In het Hollandsch heeft het dezelfde beteekenis: *Ngèwa, njaähna palsoe.*

86°. Monjet kapalingan djagong.

Letterlijk:

Aan de aap is de djagong ontstolen.

Overdragtelijk:

De bedrieger bedrogen. Toekang maling kapalingan.

87°. Ari djagangna di toenggoewan, ari djagongna di tinggalkeun.

Letterlijk:

Wijdbeens op de wacht zitten, maar de djagong (Turksche tarwe) *laten blijven* (op het veld). *De djagong wel bewaken en verzorgen, zoolang ze nog aan het groeijen is, maar ze verwaarloozen als ze rijp is.*

Overdragtelijk:

Geen vruchten plukken van den arbeid. Travailler pour le roi de Prusse. Pagawéanana di lakonan, ari hasilna di tinggal.

88°. Ninggalkeun doedoetaneun.

Letterlijk:

De regeling in den steek laten.

Overdragtelijk wordt het gezegd van iemand, die reeds voorbereidselen heeft gemaakt, om het een en ander te doen, maar plotseling van zijn doel afgaat.

Rèk hadjat, geus rèk prak, hég di tinggalkeun.

89°. Heunten hoeloe heunten boentoet.

Letterlijk:

Geen kop, geen staart.

De beteekenis komt geheel overeen met die van het Hollandsch spreekwoord:
Men kan er geen kop of staart aan vast maken.
Er is zin noch slot aan te vinden.

90°. Ti kikirik datang ka djadi andjing.

Letterlijk:

Van een jonge hond is hij een volwassen hond geworden.
Overdragtelijk: *Hij is van een kind een volwassen mensch geworden. Ti boeboedak datang ka kolot.*
Hij is flink en spoedig opgeschoten.

91°. Njanghoeloe kadjarian.

Letterlijk:

Een mesthoop verheffen.
Overdragtelijk wordt het gezegd van iemand, die als voornaam persoon, zich als geringe tegenover zijn mindere gedraagt.
Mènak ngawoela ka koering.
Zich encanailleren, zich vergooijen, zijn fatsoen niet ophouden.
Njanghoeloe is afgeleid van *hoeloe, hoofd* en beteekent alzoo: *tot hoofdmaken, in de hoogte steken.*
Kadjarian is de *plaats, waar men het vuil verzamelt*, hoewel van mesthoopen in den Hollandschen zin, met het oog op een later gebruik tot vruchtbaarmaking van den grond, bij den Inlander tot heden nog zeer weinig sprake is.

92°. Toetoep lobang, kali lobang.

Letterlijk:

Een kuil dempen, een kuil graven.
We hebben dit spreekwoord ook woordelijk in onze taal: *Het eene gat met het ander digtmaken.*
Geld leenen om een rekening te betalen.

93°. Mowal koe saha di oejahanana.

Letterlijk:

Door niemand zal het gezouten worden.
Overdragtelijk: Als iemand zich of zijn goed niet op prijs stelt, een ander zal het niet doen.
Dit spreekwoord wordt ook in het Maleisch gevonden.

94°. Oetjing ngagigirkeun paisan.

Dit is hetzelfde als No. 34.

95°. Sari goenoeng.

Letterlijk:

Een bergbloem.
Overdragtelijk bezigt men het van personen en zaken, die er van verre goed, van digtbij bekeken slecht uitzien.
Katendjona ti kadjaoehan hadé, ti kadeukeutannana gorèng.
Vergelijk spreekwoord no. 24.

96°. Gĕdè tjahak, leutik tjohok.

Letterlijk:

Zijn hand wijd open hebben en weinig nemen.

Overdragtelijk: *Veel eten bij kleine hoeveelheden. Djalma ngalana saeutik, njatoena loba. Tjohok:* is niet algemeen bekend en na veel navraag kreeg ik eerst de beteekenis: *een opengesperde hand,* waarmede men van plan is veel te nemen. *Tjohok* is waarschijnlijk gelijk het Javaansche *tjowok: ergens iets afnemen* of liever: *hetgeen ergens afgenomen is,* een gedeelte van iets, dat genomen wordt om het geheel langzamerhand te consumeeren; b. v. hetgeen men uit een schaaltje op zijn bord schept, inhouding van tractement voor schulddelging.

97°. Gantoeng teureujeun.

Letterlijk:

Hangende inzwelgen.

Men zegt het van iemand, die, terwijl hij bezig is lustig te eten, daarmede ophoudt, omdat andere bezigheden hem er af roepen.

Njatoe keur ponjok, toeloei eureun, sabab aja pagawéan sèdjèn.

98°. Iroeng dèmës, pipi pandjang.

Letterlijk:

Een mooije neus en lange wangen.

Overdragtelijk: *zijn eigen zaken verwaarloozen en die van een ander behartigen:*

Ari pagawéanna sorangan teu di oeroes, ngan ngoeroes baé pagawéan batoer.

Ik weet tot heden geene analogie tusschen de woordelijke en overdragtelijke beteekenis, *dèmĕs* is ook Javaansch, de Soendaneezen zijn spaarzaam in het gebruik er van.

99°. Wawoeh moending.

Letterlijk:

Karbouwen-kennis.

Iemand alleen kennen van *aanzien*, van hem enkele keeren ontmoet te hebben.

Wawoehna ngan ari di panjabaän bae.

100°. Koeda lepas ti gĕdogan.

Letterlijk:

Het paard is uit den stal gebroken.

Iemand, die eerst onder strenge tucht is geweest en daarna zijn eigen meester wordt, holt door als een paard, dat zijn stal is ontsnapt.

Dat spreekwoord hebben wij in onze taal ook en behoeft geene verdere uitlegging.

EENIGE NOTIZEN OVER ROTTI EN DE ROTTINEZEN.

DOOR

JACKSTEIN.

Zendeling op Rotti.

Aangaande de vestiging der eerste bewoners van Rotti zijn de berigten zeer uiteenloopend. De pantongs, welke daarvan gewagen, zijn eene duistere beeldenspraak, vol zelfzucht en zelfverheffing, welke aanleiding geven, dat de bevolking van bijna iedere negorij aanspraak maakt op de eer afstammelingen te zijn van de eerste volkplanters en de bevolking van andere negorijen beschouwt als latere indringers. Zooveel is zeker, dat de vestiging der eerste volkplanting heeft plaats gehad op het schiereiland Landow. Een andere volkstam, volgens de verhalen van Savoe komende, heeft zich op de zuidwestkust te Ornalij en Delha gevestigd. Overeenkomst van taal, zeden en gewoonten doet echter veronderstellen dat beiden tot een en denzelfden stam hebben behoord. Eerst nadat men zich over het geheele eiland verspreid en verscheidene kampongs had opgerigt, heeft waarschijnlijk het belang van de verschillende hoofden het medegebragt zich te versterken door

nieuwe aankomelingen, onverschillig tot welken stam deze behoorden. Op die wijze ontstonden van lieverlede verscheidene kampongs, welke te zamen eene negorij vormden. Het hoofd van de oudste kampong beschouwde zich als heer en eigenaar van den grond en verlangde van de hoofden der andere kampongs zekere regten en gehoorzaamheid. De betrekking van Toean tanah en van kamponghoofd ging van vader op zoon over en het gebeurde, dat geheel ongeschikte personen deze gewigtige betrekking bekleedden, waarom het later noodig werd een geschikt persoon met het oppergezag in eene negorij te belasten, die de regten der bevolking niet alleen kon bepleiten in de geschillen met andere negorijen, maar des noods ook verdedigen en met de wapenen beslissen. Zoo ontstond de betrekking van Radja, die echter in den beginne geheel afhankelijk was van den Toean tanah. Later schiep de politiek der Portugeezen nog eene andere betrekking, die van Fettor.

Tegenwoordig heeft de betrekking van den Toean tanah niet veel te beteekenen. Hij wordt door den Radja en de Tamoenggons der tot een regentschap behoorende kampongs gekozen uit de nakomelingen van den oorspronkelijken stichter en grondvester der negorij, is Tamoenggon over zijne kampong en voorganger bij heidensche feesten of plegtigheden; alzoo de opperpriester van een regentschap. De hoofden der verschillende kampongs of Tamoenggons werden door den Radja in overleg met den Toean tanah gekozen uit de nakomelingen der eerste kamponghoofden, zoodat deze betrekking van vader op zoon overging. Later vergenoegde men zich om de opvolging in de familie te doen plaats hebben. In den laatsten tijd geeft men ook hierom niet meer en kiest tot deze betrekking personen, welke den Radja en den Toean tanah daarvoor geschikt voorkomen; terwijl echter de eigenlijke nakomelingen van zulk een kamponghoofd zekeren invloed op de bevolking

blijven uitoefenen en zelfs bij de beslissing van zaken geraadpleegd worden. In iedere negorij is een kampong aangewezen, waaruit de Radja en een andere, waaruit de Fettor moet gekozen worden. De bevolking van voornoemde kampongs bestaat alzoo buiten den adel of de afstammelingen van de vroegere hoofden, de vrijen of orang kaja's en de slaven, afstammelingen van personen, welke in vroegeren tijd krijgsgevangen gemaakt zijn, nog uit de afstammelingen der Radjas of Fettors, welke voor de keuze van een Radja of Fettor alleen in aanmerking mogen genomen worden. De keuze van een Radja of Fettor geschiedt door de Tamoenggons der verscheidene kampongs in overeenstemming met den Toean tanah. Eerst na verkregen goedkeuring van den Toean tanah mag de gekozene aan het Gouvernement voorgesteld worden. De stok, het teeken der waardigheid wordt door den Toean tanah bewaard en slechts dan, wanneer de Radja den Resident of diens vertegenwoordiger moet ontmoeten aan hem ter hand gesteld. Onder weg naar de plaats der ontmoeting draagt de Toean tanah den stok en neemt dien oogenblikkelijk weder in bezit wanneer de ontmoeting is afgeloopen. Op last van den Resident Wijnen, gedurende diens inspektiereis op Rotti, moest de stok blijven in handen van den Radja of Fettor. Dien tengevolge hebben de meer ontwikkelde Radjas den stok onder hunne berusting gehouden; echter ook zij moeten zich laten welgevallen, dat de Toean tanah den stok met zekere plegtigheid in zijne woning bewaart, alwaar dezelve moet blijven liggen totdat wederom eene ontmoeting met den mai bapa kompagnie moet plaats hebben. De stok wordt dan wederom door den Toean tanah met veel plegtigheden van zijne plaats gehaald. Naarmate de ontmoeting van meer of minder belang voor het regentschap is, wordt een buffel of een varkentje, niet minder dan ter waarde van twee gulden geslagt. Onder het uitspreken

van de bede, dat het den verheven vader — manektoealain — moge behagen het hart van den mai bapa kompagnie goedgunstig te stemmen enz. bestrijkt de Toean tanah den stok met eenig bloed van het geslagte dier, en blijft denzelven houden totdat de ontmoeting moet plaats hebben. Het vleesch wordt door de verzamelde hoofden verteerd. Bij de opberging van den stok wordt dezelve slechts na een gunstigen afloop met dezelfde eerbewijzen te ruste gelegd.

De Radja mag in zijn regentschap niets beginnen zonder de toestemming van den Toean tanah te hebben verkregen. Bij het uitbreken van een oorlog is de Toewan tanah belast met de regeling en leiding er van; bij voorkomende ongelukken, rampen, ziekten enz. is de zorg aan hem opgedragen om het noodige te verrigten ten einde het gevaar aftewenden of te verzachten. Bij het aanleggen van tuinen, nieuwe sawahs enz. moet vooraf zijne toestemming worden verkregen; ook blijft hij belast met het toezigt daarover en beslist in voorkomende geschillen over het mijn en dijn. In de regtszittingen heeft hij met den Radja het regt om de beslissing der Tamoenggons en der orang toeahs, welke door den Radja en hem daarvoor benoemd zijn, te vernietigen.

Voor al zijne moeite ontvangt hij slechts hetgeen hem toekomt als hoofd van zijne kampong en van de opgelegde boeten hetzelfde deel als een ander Tamoenggon; slechts bij sterfgevallen moet voor het graf aan hem worden betaald de achterbout van een buffel. Buitendien geeft de waarneming der betrekking van opperpriester der heidensche bevolking hem nu en dan gelegenheid tot het verkrijgen van vleesch.

De straffen, welke aan schuldige personen door de Tamoenggons worden opgelegd en welke door den Radja of den Toean tanah kunnen worden verzacht of verzwaard, zijn dikwijls zeer willekeurig en geheel afhankelijk van de

luimen der genoemde regters. Geene regtszitting heeft plaats, tenzij er een of ander beest geslagt wordt om de regters vooraf te versterken; dikwijls moet er ook eene zekere hoeveelheid arak of ten minste laroe bij de hand zijn. De beslissing geschiedt te gelijk met de bepaling der straf voor den schuldige, welke nooit minder is dan een schaap of varken, ter waarde van een gulden, doch de waarde van eene buffelkoe met een thail goud, ± vijftig gulden, niet mag te boven gaan. Gewoonlijk wordt onder kapa ina esa, lilo fatoe esa, dat is eene buffelkoe en een thail goud verstaan een karbouw ter waarde van vijf gulden en zilver van dezelfde waarde, alzoo te zamen tien gulden.

Arrest, blok en rottingslagen zijn onteerende straffen, welke in voorkomende gevallen slechts door den Radja, na overleg met den Toean tanah kunnen worden toegepast. De alzoo gestrafte is bij zijn in-vrijheid-stelling verpligt akan bikin badannja dingin, of met andere woorden, zich bij de leden zijner familie te zuiveren door een feest en maaltijd te geven, hetgeen voor velen zeer kostbaar is omdat de Rottinees over het algemeen den naam wil hebben tot de rijken te behooren om als zoodanig door anderen geprezen te worden. Dikwijls gebeurt het, dat zulke straffen van den Radja en Toean tanah door de betaling van goud, moeti of vee worden afgekocht. Is de Radja verpligt om den een of den anderen kwaaddoener aan het Gouvernement ter bestraffing overtegeven, dan is zijne kampong gaarne bereid om hem vrij te koopen. Heeft de kwaaddoener geen eigen middelen, om de door hem veroorzaakte schade te kunnen vergoeden, dan doet dat zijne familie voor hem, en wanneer deze ook onbemiddeld is, dan zijn kampong. Blijft de kwaaddoener volharden aan zijne familiebetrekkingen of zijne kampong schade te berokkenen, dan gebeurt het wel eens, dat hij op geweldadige wijze voor altijd onschadelijk gemaakt wordt.

Aangaande de verpligtingen der bevolking jegens de hoofden is moeijelijk iets zekers te zeggen, omdat de lasten, aan dezelve opgelegd, niet alleen zeer ongeregeld zijn, maar ook de regeling in het eene regentschap geheel afwijkt van die in een ander regentschap in gebruik.

Volgens oude instellingen is de bevolking slechts verpligt, om voor den Radja in ieder jaar een djagong- en bottoktuin te bewerken en te onderhouden tot den tijd, dat de oogst is afgeloopen. In de regentschappen alwaar rijst kan worden geplant zijn eenige stukken grond, zoogenaamde padi ajer Radja, voor vast aangewezen, welke in ieder jaar door de bevolking moeten worden bewerkt en onderhouden. Buitendien heeft de Radja het regt om kleiner werk van de bevolking te eischen. Zijn woonhuis wordt hem door de bevolking gebouwd, hij is echter verpligt om na de beëindiging van het werk, uit eigen middelen, een feest en maaltijd aan de bevolking te geven en buitendien voor ieder toekang eene bandera, dat is een bamboe in den grond geplant, waaraan buiten pinang, siri tabak, koekjes enz. ten minste drie stukken goed, geschikt voor de kleeding van een man, moeten zijn opgehangen. Bekwame werklieden ontvangen iets meer en de baas boven zijne bandera nog een buffel en een varken.

De vermeerdering van behoeften heeft den Radjas geleerd van lieverlede eene belasting van levensmiddelen intevoeren, welke in het eene regentschap meer, in het andere minder drukkend is. Over het algemeen kan men aannemen, dat buiten het werk voor den Radja te doen, het hoofd van een huisgezin nog te betalen heeft een ukur (25 kattis) padi, djagong op bottok en een haik (25 kattis) suiker. De Radja van Boa ontvangt noch suiker noch padi djagong op bottok; de bevolking bewerkt echter voor hem twee groote padivelden en een tuin, welke de noodige hoeveelheid levensmiddelen opleveren. Een mamar levert hem kalapa's, pinang en siri; eenige boomen en rot-

sen met bijen ± 50 kattis was. De voor zijne behoeften noodige olie moet hem in huis geleverd worden; evenzoo door iedere kampong 10,000 bowah pinang kring in het jaar; alzoo van vier kampongs 40,000 bowah pinang, gelijkstaande met *f* 40. De Radja van Thie ontvangt slechts eene belasting in suiker buiten den arbeid der bevolking; heeft echter ook over mamars te beschikken en buitendien over het eiland Dana, hetwelk hem jaarlijks eene aanzienlijke hoeveelheid was en karet opbrengt.

De Fettors, Toeans tanah en Tamoenggons mogen geene belasting eischen; hebben ook geen aanspraak op den arbeid der bevolking en zijn aangewezen op hunne eigene krachten.

LIJSTJE

VAN ROTTINESCHE WOORDEN, GEBRUIKELIJK IN HET KOEPANGSCH MALEISCH.

méroek: wreed. Mal. bingis. *„orang itoe méroek sekali":* die persoon is zeer wreed.

Sóä: zich toeëigenen, tot zich nemen. *„bejta sóä ini pisang":* ik neem deze pisang voor mij.

lóti: bijlichten, met kaars of ander licht. *mari lóti sabantar disini:* kom en licht mij even hier bij.

pároek: vooruitslaan met de voorpooten bv. van een paard. *Koeda pároek:* het paard slaat met de pooten vooruit.

kóssi: achteruitslaan, schoppen van menschen en dieren. *Koeda kóssi:* het paard schopt, slaat achteruit; *„bapa kóssi anakhnja"* de vader schopt zijn kind.

óffé-óffé: snuffelen, naar iets zoekende den boel door elkander halen. *„djangan óffé-óffé di sitoe":* snuffel daar niet (in kast of kist of korf enz.), haal me den boel niet door elkander.

maspára: met kwaadheid iemand toesnaauwen.

měská: een grooten mond opzetten, iemand hard aanspreken. *„Dia měská sama bejta":* hij zette een grooten mond tegen mij op.

manganggáno: schimmel, beschimmeld. *Daging soedah manganggáno:* het vleesch is beschimmeld.

róekoe: onrijp geplukte vruchten doen rijpen (door middel van asch of zeewater; het laatste bv. bij pisang gebruikelijk).

f̂ôï: werking, opbruisen, namelijk van aandoeningen, hartstogten. *„nafsoenja soedah f̂ôï"* zijn drift is in werking, bruist op.

fĕfoêdik: schuimen, schuim van water of andere vloeistoffen.

foê: blazen. *fcê api:* blaas het vuur aan.

fafíkoe: franje, als aan de uiteinden van een slendang.

fĕfákek: knieschijf; ook de in vorm daarmêe overeenkomende harde pit eener vrucht, waarmede de kinderen spelen.

kísoe: knijpen. *Féök kísoe soedaranja:* Féök knijpt haar broertje (of zusje).

ráoe: wegnemen, wegpakken; als van een roofvogel *„kĕtêmak ráoe ajam anakh"* de kiekendief pakt een kuiken weg; ook in het algemeen iets wegpakken.

tĕfíi: naar boven getrokken, opgetrokken als bv. van een kleed.

kĕkáfiek: te zamengetrokken, bv. als de huid bij een lidteeken; ingegaan, geplooid als hij naaisel.

kĕkáloek: rimpel, rimpels, op het voorhoofd, de huid van oude menschen enz.

foêik: wild, verwilderd. *„karbau foêik":* een verwilderde karbau. *„anakh foêik":* verwilderd kind, in den zin van aanhoudend wegloopen.

kĕmáoer: tam. Maleisch: djinakh.

klís: schuw. koeda klîs: een schuw paard.

massénie: druk, bezet met eenig werk. *„bejta masi massénie dengan padi ajer".* ik heb het nog druk, ben nog bezet met werk in het rijstveld.

nôi: week, zacht, murw, gesmolten. *„mangga soedah nôi"* de mangga is zacht geworden — *„pisang soedah nôi"* de pisang is murw. *„tima soedah nôi"* het lood is gesmolten (zacht geworden); in het algemeen al wat van hard zacht is geworden.

nôkki-nôkki: vleijen, zoet praten, tot iets overhalen. *„Dia soedah nôkki-nôkki sama bejta pindjam dia f* 3. hij heeft mij met een zoet praatje overgehaald hem *f* 3 te leenen.

mákkadíté: kleven, kleverig. *Getah mákkadíté sama dia poenja tangan:* „de gom kleeft aan zijne hand. *lompor mákkadíte:* kleverige modder.

flónko: met de vuist dreigen, gebalde vuist.

mělákka: iets willen hebben en daarop aanhouden; om iets dwingen. *ija mělákka orang poenja barang:* hij wil hebben, houdt aan om een anders goed. *anakh mělákka:* het kind dwingt.

kěkáï: ergens aan blijven haken, bv. met de kleeren.

kwáoek: hoogmoedig. Mal. djoemawa, *orang kwáoek:* een hoogmoedig mensch.

sêê: doorzijgen van vloeistoffen. Mal. tapies.

séé: vleesch droogen door middel van vuur; tot dingding maken.

nêoe: allo! 't Mal. bijar! ajoh! *nêoe, loe brani:* allo, durf je!

těfêo: om iets heen kronkelen, als een slang.

pělêlok: ronddraaijen: Mal. terpoeter, als een tol.

těpóntar: terugkaatsen.

maloênoe: opstapelen, tot een hoop maken.

krêmpek: mager. Mal. koeroes.

mafrâoe: gejaagd, haastig iets doen. *ija ambil barang-barangnja dengan mafrâoe:* hij nam zijn goed haastig op.

měôrrok: gulzig. Mal. rakoes.

tappêè: gescheurd, van kleeren bv.

kôesoe-kôesoe: fluisteren. Mal. bisik

lêssè: drijnen van kinderen.

makrôeoë: het ligchaam bijeentrekken als bij gevoel van koude.

mákkaroeboe: bijeenstroomen, te hoop loopen van een menigte menschen.

êw, eeuw: omroeren, vermengen van vloeistoffen. *êw soesoe:* melk omroeren; melk en suiker boven het vuur steeds omroeren tot het mengsel zekeren graad van dikte verkregen heeft.

befádoek: benaauwd, gedrukt door warmte. „*Bejta befádoek*

deri ongkap pannas": ik ben benaauwd door de drukkende lucht–, warmtegloed.

mâkka dôtto: kooken, Mal. berdidi. *ajer makadotto:* het water kookt.

mâkkĕréréćuw: beweenen met luider stem, als bij dooden, Mal. meratap.

hôppo: vloeistoffen door elkander schudden. *hôppo goela:* water en stroop (gewone drank van de Rottinezen) door elkander schudden.

héddik: inhalen, intrekken van den buik.

hôssik: moeite, omslag, zich moeite geven wegens iets, *djangan hôssik:* maak geen omslag, drukte.

dĕdôla: huilen van een hond. *andjing dĕdôla:* de hond huilt.

kôkko: op de armen dragen. *kôkko sinjo:* neem sinjo op uw armen; draag sinjo.

kôddok: doorslikken.

masmôddok: half rijp, van vruchten gebezigd.

tehmêlah: vloo.

kĕmâih: wandluis.

katoćmak: kleerenluis.

pĕpákkah: puistjes of bultjes, als door vlooijenbeten.

sĕsôelé: tusschenvoegen, *sĕsôelé atap roemah*: een bladeren dak repareeren door op de gebrekkige plaatsen enkele bladen bij of tusschen te voegen.

môllak: vak van een vrucht, bv. van pompelmoes; moot van een visch.

maâlé: kaauwen.

ćkko: rondschudden in een wan of zeef van drooge stoffen.

rĕrêë: schudden van gestampte padi in een wan om de bast en de rijst van elkander te verwijderen.

bĕbêë: idem om de dedakh te doen wegvliegen.

óek: Mal. dedakh.

nôek: Mal. padi bibit.

bêla: in deze residentie wordt geen ploeg gebruikt. Voor de bewerking der padivelden is dit werktuig ook

niet noodzakelijk. Men laat die velden, na er water opgebragt te hebben, door een troep karbouwen betrappen, die geregeld heen en weer worden gedreven. Dit geschiedt ook elders waar men zeer wel met het gebruik van den ploeg bekend is (zooals bv. in enkele streken op Sumatra en Torateja op Zuid- Celebes), doch waar men overvloed van karbouwen heeft, even als zulks hier het geval is. Het heeft noch op Timor noch op Rotti ontbroken aan herhaalde pogingen om den ploeg hier in te voeren, ook op hoog gezag. Al die pogingen zijn echter mislukt. Ook schrijver heeft vroeger op kosten van 't Nederlandsch Zendelinggenootschap eene poging aangewend tot dat doel. Later is hij echter tot de overtuiging gekomen — ook door hetgeen hij op Zuid-Celebes heeft waargenomen — dat daar, waar overvloed van karbouwen gevonden wordt en de grond uit eene zachte klei bestaat, zooals te Babauw op Timor, de ploeg zeer goed kan gemist worden. *Bêla* is eene eerste betrapping van het veld dat onder water is gezet.

lêeroeh: een tweede en verdere betrapping door karbouwen, waardoor gras, aarde en water geheel tot modder worden getreden en vermengd, en het veld voor bezaaijing (men zaait hier op vele plaatsen de padi) of beplanting geschikt is. N. B. Groot is het aantal karbouwen op Timor. In de vlakte van Babauw bezit bijna ieder huisgezin eenige karbouwen, velen eenige tientallen, sommigen eenige honderden, enkelen tot bij de duizend stuks.

poï: het bloeijen van de padi.

pôelit: de rijpe aar van padi en djagong.

kôroe: de padi wordt hier niet gesneden maar de halm met de hand afgestroopt; dit heet *kôroe*.

têenda: het trappen op de aren om de rijstkorrels vrij te maken.

sĕsóddeh: lepel van klapperdop.

sókké: klapperdop.

taaffeék: stuk van een gebroken aarden pot (preökh), waarin men gewoon is de djagong te roosten.

mĕórrok: gulzig. Mal. rakoes.

tênah: halfwassen van dieren. *koeda-tênah;* halfwassen paard.

kaltêdis: onvruchtbaar van menschen en dieren. Mal. mandoel.

dĕdóllek: merg in de beenpijpen.

londálé: de reuzel.

paskóti: bovenstuk op het achterdeel van een karbou.

sói: noodlot, ongeluk. Wanneer iemand ongelukkig is in eenig opzigt, zegt men, *dia poenja sói:* het is zijn noodlot. *orang sói:* ongeluksvogel.

klámak: sprinkhaan.

gidói: kikvorsch.

gonggói: zeeschelp.

dóák: oprisping.

mámar: tuin met water en vruchtboomen.

rêfak: steilte aan den kant eener rivier. Mal. toebir.

lĕgóng: ravijn.

lóllok: diepe uitspoeling door regen- of zeewater.

hárak: strooken lands langs het strand, die bij vloed onderloopen.

PORTUGEESCHE WOORDEN OPGENOMEN IN 'T KOEPANGSCH MALEISCH.

sĕmênto: zaaipadi.
sibóla: uijen.
kabaléro: haarstaart, door de dames gebezigd tot verlenging van het haar. Mal. *tjemara*.
boêfra: lomp, zwaar, dik van talle.
túsko: leelijk.
soembra: schaduw.
sónno: slapen, vast slapen.
santûdo: opletten, de aandacht ergens op vestigen.
robênta: over een anders goed naar goedvinden beschikken.

OUD TONDANO.

DOOR

L. MANGINDAÄN.

Vroeger lagen in de landstreek, die de tegenwoordige negorij Tondano en hare omstreken bevat, de negorijen Tounkaramber, Tutu, Wanna-Uru, Uru, Werot en Wanga. De vier eersten lagen, hoewel van elkander gescheiden, op de plaats, waar het tegenwoordige Tondano ligt, terwijl de twee laatsten ongeveer anderhalve paal ten oosten daarvan lagen.

De inwoners van al deze negorijen gingen op een en hetzelfde tijdstip, onder aanvoering van hunne tonaäs (opperpriesters) Longkija, Kawengian, Nelwan, Mononimbar en Rakijan, zuidelijk naar den noorderoever van het meer, gewoonlijk meer van Tondano genaamd, en stichtten daar eene negorij, welke Tondano heette en later tweemalen de magt der Nederlanders getrotseerd heeft.

De naam Tondano is eene zamentrekking der woorden touw un dano en beteekent watermenschen, waterbewoners, omdat het land, waarop de negorij gebouwd was, in den regentijd grootendeels onder water stond. Ten aanzien van de oorzaak der bovenbedoelde verhuizing loopen de verhalen uit een. Vrees voor de komst der Spanjaarden, hier bekend onder den naam van Orang Castella

(Castilië), wier in de Molukken, vooral te Ternate, gepleegde wreedheid ook overal in de Minahasa vernomen was, — pokken-epidemie, waaraan een groot deel der bevolking stierf, — mislukking van den rijstoogst gedurende de 4 of 5 laatste jaren, waarin men een teeken meende te zien, dat die plaatsen den bewoners geen heil meer aanbragten, — elk hiervan wordt gezegd de oorzaak te zijn van die algemeene verhuizing en dus ook van de stichting der oude negorij Tondano. De eerste bewering wordt bevestigd door het verhaal van den moord op Mononimbar en Rakijan gepleegd; de laatste strookt met de gewoonten en godsdienstige begrippen der Minahasaërs van dien tijd.

Evenmin kan men uit al die uiteenloopende verhalen zeker opmaken, in welk jaar de stichting der bedoelde negorij plaats gehad heeft. Men weet alleen dat deze reeds bestond toen de Spanjaarden het land, de Minahasa, betraden. Op bl. 191, IIe boek van het werk, getiteld „Indië" door P. P. Roorda van Eijsinga, welk werk ten opzigte van de Minahasa niet geheel en al van fouten vrij is, leest men: „De Spanjaarden vestigden zich in het begin der 17^{e} eeuw op Menado en verwierven de opperheerschappij over de bevolking." Indien dit waar is, dan is oud Tondano tegen het einde der 16^{e} eeuw aangelegd, want de twee laatste der bovengenoemde priesters en aanvoerders, t. w. Mononimbar en Rakijan waren nog in het leven, toen die gebeurtenis, de komst der Spanjaarden te Menado, plaats greep.

Beide priesters werden door de Spanjaarden op eene listige wijze gelokt naar Tataäran, eene negorij, 2 palen ten westen van Tondano, en aldaar wreedaardig vermoord uithoofde zij geweigerd hadden de heerschappij der Spanjaarden te erkennen.

Deze waren overal in de Minahasa gehaat. Van de lotgevallen van oud Tondano tijdens het Spaansche be-

stuur worden geene bijzonderheden vermeld. Omstreeks dezen tijd werd de bekende oorlog tusschen de Minahasa en Mongondow gevoerd. Veel hebben de krijgshaftige Tondanorezen bijgedragen tot het welslagen van dezen oorlog, waarin vooral Wengkang en Gerungan uit de negorij Tondano zich hebben onderscheiden.

„Niet lang hierna," zoo luidt het verhaal, „hebben de Minahasaërs zich tot de Nederlanders te Ternate gewend met verzoek om bijstand tegen de alom gehate Spanjaarden."

En de Nederlanders kwamen in het jaar 1660 onder aanvoering van den heer Simon Cos te Menado, waarop de orang Castella het land verlieten.

Maar ook met het Nederlandsche bestuur legde de bevolking van Tondano reeds in den beginne geene ingenomenheid aan den dag, en toen in het begin der 18e eeuw bij een twist, gerezen tusschen Tonsea en Tondano, de Nederlanders het laatste in het ongelijk stelden, kwamen de Tondanorezen in verzet.

„De bevolking van Tondano," zegt de heer R. v. E. in zijn gemeld werk, bl. 178, „betoonde zich van ouds reeds wederspannig jegens het Gouvernement en voerde van 1709—1710 oorlog tegen de Hollanders, die hen, daar zij moeijelijk te genaken waren, niet dan met moeite tot onderwerping bragten.

Het schijnt, dat deze oorlog zeer onbeduidend geweest is, want bijzonderheden zijn daarvan niet bekend.

De Tondanorezen, met name die van oud Tondano, waren niet alleen krijgshaftig, maar behoorden ook tot de ruwste Minahasasche stammen. In den tijd van het heidendom hoorde men veel van tampĕmuis (orang pembunoh, koppensnellers) uit Tondano. Wanneer een aanzienlijk persoon overleden was, zonden diens naaste betrekkingen eenige, 5 à 6, mannen tegen betaling van eenige stuks Salampoeris naar eene andere negorij uit om er een of meer menschen het hoofd af te slaan.

Men geloofde, dat de ziel van den vermoorden die van den overledenen diende. Deze gewoonte van koppensnellen is na de invoering van het Christendom en de toename der beschaving langzamerhand afgeschaft geworden.

In 1783 begon het Christendom ingang te vinden bij de bevolking van Tondano, Remboken en Kakas, blijkens een contract, hieraan in afschrift geannexeerd; zie Bijlage. Achter elk van het daarin voorkomende 2 *ratus* moet *stuks salampoeris* gelezen worden. Salampoeris is een zwart katoenen goed, dat in vroegeren tijd alhier *f* 12 koper 't stuk kostte.

Dat Tondano van 1809—1810 oorlog tegen het Gouvernement gevoerd heeft, is van algemeene bekendheid. Lang te voren hadden de hoofden van Tondano, n.l. Tewu van Toulijan en Maälangën van Toulimanbot, meer dan eens te Tondano en te Tonsea-lama met de hoofden der overige stammen bijeenkomsten gehouden, waarin plannen beraamd werden tot een algemeenen opstand tegen het Gouvernement.

Wat of de reden van de algemeene zucht naar bevrijding geweest is, weet het tegenwoordige geslacht van de Minahasa niet. Zou niet de hagchelijke toestand der Nederlanders in Indie in dien tijd ook op de bevolking van de Minahasa invloed uitgeoefend hebben?

Alle toebereidselen tot den oorlog waren in gereedheid gebragt; rondom Tondano waren verschansingen van bamboe, hout en opgeworpen aarde aangelegd; ongeveer 2000 prauwen van uitgeholde boomstammen, elke voor 4 à 5 gewapende mannen bestemd en zoowel voor als achter van eene batterij (beschutting) voorzien, lagen in de rivieren en grachten daar binnen klaar. Tondano zou de overigen voorgaan, de vaan des opstands ontrollen. Het zocht en vond iets, dat tot een oorlog moest leiden. Geheel Tondano weigerde de rijst te leveren, waarvoor men lijnwaden van 't Gouvernement ontvangen had, en . . . de oorlog begon.

Maar eene smartelijke teleurstelling wachtte de Tondanorezen.

Slechts de helft van Toumohon's bevolking, onder een zeker hoofd, Lonto genaamd, handhaafde het gesloten verbond, doch werd daarvan spoedig afgebragt door de Nederlandsche troepen, die van Menado over Toumohon naar Tondano trokken. Alle overige stammen lieten de Tondanorezen in den steek en schaarden zich aan de zijde van het Gouvernement.

De Nederlandsche troepen, door de Minâhasasche hulptroepen aanzienlijk versterkt, legerden zich te Koja, eene negorij, één paal ten westen van Tondano.

De Tondanorezen vochten dapper en schoten goed. Jegens hunne ontrouwe landgenooten onder de Nederlandsche troepen waren zij edelmoedig; telkens wanneer er geschoten moest worden, waarschuwden zij hen eerst voor het gevaar der kogels door hen van de schansen toe te roepen: kumuru e Minahasa! (bukt, Minahasaërs!), wat de vreemdelingen natuurlijk niet verstonden, en niet zelden troffen de kogels dan ook dezen slechts. Niet zonder grond wordt door velen beweerd, dat de bevolking van dit land sedert dezen tijd den algemeenen naam van Minahasaërs aangenomen heeft.

Menigmalen sloegen de Tondanorezen een aanval des vijands gelukkig af en behaalden de overwinning. Men kan nu nog met genoegen luisteren naar het verhaal der heldendaden van Rumapĕr, Walalangi, Walintukan en Rumambi. De eerste ondernam met eenige makkers in een stikdonkeren nacht een togt naar de plaats des vijands, rigtte daar eene groote slagting aan, maar werd gevangen genomen en op last van den nederlandschen bevelhebber doodgeschoten.

Onverwachts werden de Tondanorezen van de zijde van het meer aangevallen door eenige vijandelijke prauwen, rorehe genaamd, welke van Menado over het Empung-

gebergte naar 't meer overgebragt waren. Een dier vaartuigen viel in handen des vijands en het is deze overwinning, die bedoeld wordt in het bekende lied:

Masupera witu 'n londej in touw'n Ambon e!
Minaendomo ni kentur in tanah wangko e!

(Het kanon in het vaartuig der Ambonezen werd door de bewoners van het groote land veroverd).

Dit lied, door een koor gezongen, boezemt den Tondanorezen nog steeds moed in.

Hevig maar niet beslissend was het gevecht op het meer. Nog lang hierna bood Tondano tegenstand. Intusschen werd het gebrek aan levensmiddelen daar binnen met elken dag grooter, waardoor de inwoners zich genoodzaakt zagen om bij troepen, de een voor den ander, de vlugt te nemen naar verschillende plaatsen in Tonsea, Kakas en verder op. Een dier troepen, onder aanvoering van een zekeren Matulandi, legde in de nabijheid der negorij Kakas eene negorij aan, welke Toulijan-ketjil heette, ter onderscheiding van Toulijan-besar, zijnde de eene helft van oud Tondano.

Niet de wapenen, maar de hongersnood maakte een einde aan den oorlog. Toen uit de lang belegerde negorij niet meer geschoten en geen geschreeuw meer gehoord werd, eerst toen kon de vijand de plaats Tondano naderen en er ongehinderd binnenkomen, maar hij vond daar niets dan ledige huizen. Geen bijzondere buit was er te behalen. Alles, wat in een vliegende haast in te pakken was, was weggevoerd. Zware voorwerpen, zooals tafels enz. had men in stukken geslagen of verbrand. Woedend van spijt legde de vijand de geheele negorij in asch en keerde ledig naar de plaats terug, vanwaar hij gekomen was. En de Minahasasche hulptroepen? Ook zij keerden naar hunne negorijen terug, nadat zij hunne landgenooten hadden bestraft, dien zij hulp en trouw in gevaren beloofd hadden.

De twee hierboven genoemde hoofden, Tewu van Tondano, die de ziel was geweest van den opstand, en Lonto van Toumohon, wist men eenigen tijd na het einde van den oorlog gevangen te nemen en ter verantwoording naar den resident te Ternate op te zenden. Zij werden echter spoedig in vrijheid gesteld en naar hun land teruggezonden door het Engelsche bestuur, dat zich in Junij 1810 ook van Menado meester maakte.

De Engelsche bevelhebber te Menado vaardigde eene algemeene amnestie uit voor alle gevlugte Tondanorezen en liet de teruggekomenen in 1812 de negorij aanleggen, welke hunne nakomelingen thans bewonen en die, evenals de oude negorij, Tondano heet.

Een andere negorij dan oud Tondano die verlaten is kent men aan den meeroever niet. De eerste kapala-balak, distrikts-hoofden, van Tondano na de stichting van nieuw Tondano waren de hierbovengenoemde aanvoerder Matulandi van Tondano-Toulijan en Korengkeng van Tondano-Toulimambot. Van Toulijan na Matulandi: Tangka, Ratumbuijsan en de tegenwoordige majoor de Heer J. Gerungan; van Toulimambot na Korengkeng: Lompolijn, Supit en de tegenwoordige majoor, de heer A. Kawilaran.

De getalsterkte der bevolking van oud Tondano kan niet met eenige zekerheid bepaald worden. Vermits van de gevlugten ongeveer $^1/_4$ gedeelte niet meer teruggekomen is, wordt door velen beweerd, dat de bevolking van de oude negorij Tondano ongeveer een paar duizend zielen meer bedroeg dan die van het tegenwoordige Tondano, dat thans, ruim 7500 inwoners telt. Men mag echter niet vergeten, dat het aantal zielen der bevolking van Tondano in de laatste jaren aanzienlijk toegenomen is. Zij, die weg gebleven zijn, hebben hier en daar nieuwe negorijen, zooals Lilang in Tonsea, Talawaän in Aris, aangelegd of zijn in negorijen van andere districten gevestigd.

Het terrein van de oude verlaten negorij Tondano is

ongeveer 25 bunders groot. Het is thans een bosch, dat grootendeels bestaat uit katoe-boomen, waartusschen veel gras, goed voor paarden, welig groeit.

Aan de oost-, zuid- en westzijde vindt men nog overblijfselen van de daar aangelegde schansen.

Elk huis was gebouwd op eene drooge plek, die zoo groot was als de oppervlakte van den vloer van het huis. Rondom elke plek waren smalle grachten, waarvan de meesten nu nog bestaan.

De meeste huizen waren van planken, van 8 à 9 voeten hoog boven den grond en hadden de lengte van 5 à 8 en de breedte van 3 à 6 vademen. Het grootste huis was dat van Item, een aanzienlijk inwoner; welk huis, volgens verhaal, ruim 18 vademen lang en 14 vademen breed was.

Hier en daar staan nog kolossale houten palen, waarvan eenige circa 1 Ned. el in diameter.

Onder het huis van een zekeren Warow in de tegenwoordige negorij Tondano staan 3 gebeeldhouwde palen van domato-steen, afkomstig van oud-Tondano, waarop eenige eenvoudige ornamenten. Die palen zijn bewerkt door een zekeren Tumontiling, een invloedrijk inwoner van oud-Tondano, overleden ongeveer in 1815.

Pogingen om naar oude voorwerpen tusschen de palen of in het water te zoeken, zijn tot heden niet in het werk gesteld. Grassnijders vinden nu en dan in het water brokken van oud ijzer of koper, welke echter van geene waarde zijn.

Er worden nog aangetroffen eenige timbukars, op den grond staande graven, welke van heele steenen zijn en den vorm hebben van een huisje op den grond.

De grootste timbukar is die van een zekeren Walintukan, lang 2, breed 1 en hoog 3 meters. De wanden en het dak, beiden zijn van heele domatos, zijnde de hardste steensoort die men in de Minahasa kent.

Niet ver van de westzijde vindt men nog eenige overblijfselen van het onvoltooide steenen huis van Tewu.

Door de plaats van oud-Tondano stroomen 4 rivieren, allen bijna even groot, die uit het meer komen, zich aan het noordeinde der plaats vereenigen en van hier af de rivier Menado vormen.

Door deze rivieren gaan dagelijks prauwen, van en naar Tondano, en zelden passeert men dit bosch zonder te spreken over eene of andere belangrijke zaak, ontleend aan de geschiedenis van oud-Tondano.

Tondano, 24 Mei 1871.

BIJLAGE.

Bahuwa oleh pengingatan kamij jang kamij sudah mengakoh dengan songoh-songoh dan benar-benar maka itu samuwa kamij Hukum-Hukum akan bertanda dalam pengakowan sakalijen kamij ini akan soedah djadi dalam negeri Tondano pada hb. 20 April 1783.

Adapon dengan sakalijen kamij Hm. tuwah deri Tondano Hukum tuwah Pangalilah dengan Hukum tuwah Sumondak dengan Hukum lajin-lajin dan bobato-bobato lajin-lajin ampunja pengakowan jang benar-benar didalam surat ini.

Maka dengan songoh-songoh dan benar-benar kamij mintah kapada oleh tuwan Panghulu Menado Johannis Both dalam pengakowan kamij dengan segala hatij jang sutji djikalow tuwan Kompanija akan sajang pada kamij pada menarima agama saranij ajer permandijan jang khudus itu pada kamij: Kamij akan kaseh bala-bala rajat dan kamij akan dudokh dipante Atep, maka samuwa kamij sudah bertanda dalam surat putusan ini dengan songoh-songoh dan benar-benar.

Tanda	Hukum	Tuwah	Pangalilah	×
id.	id.	id.	Sumondakh	×
id.	id.	id.	Tololiuw	×
id.	id.	id.	Kumenap	×
id.	id.	id.	Leusun	×
id.	id.	id.	Tangkilisan	×
id.	id.	id.	Item	×
id.	id.	id.	Walintukan	×
id.	id.	id.	Tunpolas	×

Tanda Hukum Tuwah Kepel ×
id. id. id. Rumende ×
id. id. id. Kumendong ×
id. id. id. Wenseng ×
id. id. id. Kasegeran ×
id. id. id. Komunbing ×
id. id. id. Supit ×
id. id. id. Rumagit ×
id. id. id. Palandikh ×
id. id. id. Emor ×
id. id. id. Sumampo ×
id. id. id. Sumendap ×
id. id. id. Lotulung ×
id. id. id. Wulur ×
id. id. id. Rampas ×

Berikot Hukum tuwah di Kakas mengako dengan songoh-songoh dan benar-benar akan bertandakan dalam surat ini.

Hukum tuwah Mumekh. ×
id. id. Wilar ×
id. id. Sendukh ×
id. id. Rantung ×
id. id. Tetengean ×
id. id. Mamait ×
id. id. Koruwa ×

Ini Hukum-Hukum deri Remboken mengako dengan songoh-songoh dan benar-benar samuwa kamij djadij bertanda dalam ini surat.

Tanda Hukum tuwah Sendok ×
id. id. id. Kaloh ×
id. id. id. Mijojoh ×
id. id. id. Panekenan ×
ip. id. id. Walujan ×
id. id. id. Rampengan ×

Kamij sakalijen Hukum-Hukum deri tiga Balakh,

Tondano, Kakas dan Remboken samuwa akan turut ampunja sumpahan kamij dihadapan tuwan Kompanija deri kamij orang djikalow pada barang sijapa-sijapa mauw melawan diatas kamij ampunja sumpahan akan polate seperti senapan. berikot lagij djikalow sijapa-sijapa mauw melawan akan tikam dengan sagu-sagu lagij berikot djikalow sijapa mauw melawan tikam lolabij, lagig berikot bagitu babunji diatas kamij ampunja sumpahan.

Tolumambot ada x. lima parentah dalam Hukum tuwah Pangalilah ampunja djaga mester kaseh sapulu dapur: bagitu lagij pada Hukum Emor ada satu parentah mester kaseh sapulu dapur, bagitu lagij pada Hakum supit dan Hukum Rumagit ada satu parentah mester kaseh sapulu dapur, bagitu lagij pada Hukum Palandikh ada satu djaga mester kaseh sapulu dapur berikot lagij pada Hukum Kominbing lagij satu djaga mester kaseh sapulu dapur, berikot sampe lima parentah mester djadi lima pulu dapur, diluwar sijapa-sijapa suka pergij, dan sijapa-sijapa mauw peleh atau mauw melawan diatas kamij ampunja perdjandjian mester dapat sala 2 ratus dan 2 laskor bagitu kamij ampunja perdjandjian.

Berikot Toulijan Hukum sumuwal parentah dalam Hukum tuwah Sumondakh ada satu parentah mester kaseh 10 dapur berikot lagij dalam Hukum Leusun ada satu parentah mester kaseh 10 dapur, berikot lagij pada Hukum. Walintukan ada satu parentah mester kaseh 10 dapur, bagitu lagij pada Hukum Sumuwal ada satu parentah mester kaseh sapulu dapur bagitu lagij Hukum Kumenap ada satu djaga mester kaseh 10 dapur berikot sampe lima parentah mester djadij lima pulu dapur diluwar sijapa suka pergij, dan sijapa mauw peleh atau melawan diatas ampunja perdjandjian haras dan patut mester dapat sala 2 ratus dan duwa laskar begitu kamij ampunja perdjandjian.

Tondano pada 20 harij bulan April 1783.

Adapon sakalijen Hukum-Hukum, Hukum tuwah Wilar dan Hukum tuwah Mumek dan Hukum lajin-lajin dan bobato-bobato sakalijen.

Dengan permintaän kamij maka dengan songgoh-songgoh dan benar-benar kapada panghulu kamij Johannis Both jang kamij akan kaseh balah rajat kamij pada turung di pante Atep jang kamij akan memberij kawasa djuga pada sijapa-sijapa peleh atau malawan diatas kamij ampunja perdjandjian harus dan patut mester dija dapat salah 2 ratus dan 2 laskar bagitu kamij ampunja perdjandjian.

Maka samuwa kamij bertanda dengan songgoh-songgoh dan benar-benar.

Hukum tuwah Wilar ×
id. id. Mumek ×
id. id. Sendukh ×
id. id. Rantung ×
id. id. Tetengean ×
id. id. Mamait ×
id. id. Karuwah ×

Adapon dengan samuwa kamij Hukum-Hukum tuwah di Remboken, Hukum tuwah Sendek dengan Hukum tuwah Kaloh dengan Hukum lajin-lajin dan sakalijen bobato-bobato maka permintaän kamij dengan songoh-songoh dan benar-benar tuwan panghulu kamij Johannis Both jang kamij akan kaseh balah Rajat kamij pada turung di pante Atep jang aken memberij kawasa djuga pada sijapa-sijapa suka pergij bijar dija pergij djuga djikalow sijapa peleh atau melawan diatas kamij ampunja perdjandjian haras dan patut mester akan dapat sala 2 ratus dan 2 laskar bagitu kamij ampunja perdjandjian.

Maka sakalijen kamij Hukum-Hukum akan bertanda ini nama-nama dengan songgoh-songgoh dan benar-benar dalam surat putusan ini dengan tamat.

Tanda Hukum tuwah Sendoh ×
id. id. id. Kaloh ×

Tanda Hukum tuwah Mijojoh ×
id. id. id. Panekenan ×
id. id. id. Lajang ×
id. id. id. Rampengan ×
id. id. id. Tilaar ×

Tondano, 20 hb. April tahon 1783.

DE SOLOR-EILANDEN

DOOR

J. M. KLUPPEL

(vroeger gezagvoerder aldaar).

De Solor-eilanden, onder de Residentie Timor behoorende, strekken zich uit, voor zoover de afdeeling Solor-eilanden betreft, van af ongeveer 122° tot 123°45′ O. L. en 7°15′ tot 8°45′ Z. B., en omvatten de oostelijke helft van het eiland Flores, de eilanden Andonare, Solor en Lomblein, benevens eenige kleine onbewoonde eilandjes.

De geheele bevolking dier eilanden kan men rekenen op p. m. 80.000 zielen onder het gebied van den Radja van Larantoeka en p. m. 40.000 onder de andere Radja's te zamen. (*)

Men vindt hier een menigte bergen, waaronder twee vuurspuwende, namelijk de Lobetola (N. W. kust van Lomblein) en de Lobetobi op Floris aan den zuidelijken ingang van straat Flores. De laatste was in 1869 nog gedurig werkzaam en driemaal heeft in dat jaar een uitbarsting ervan plaats gehad. Wel werd daarmede veel schade veroorzaakt, door dien een menigte verzamelplaatsen van beijen werden vernield en eenige tuinen en velden met asch en steenen overdekt, doch daar in de onmiddellijke nabij-

(*) De eilanden Pantar en Alor worden ook wel onder de Solor-eilanden gerekend doch er is daar een afzonderlijke posthouder.

heid geen kampongs zijn, zijn er bijna geen menschenlevens te betreuren geweest. Ik vernam slechts van twee personen die onder de asch begraven werden. Van Larantoeka, waar men alleen een zwaren schok voelde en een geluid als van een zwaar kanonschot hoorde, was het gezicht op den berg prachtig en indrukwekkend.

Ongetwijfeld zijn ook de Illunandiri bij Larantoeka (Flores) en de Wokko op Andonare voor honderde jaren vuurspuwende bergen geweest; alle kenteekenen daarvan zijn nog aanwezig.

Er zijn hier zes Radja's, — vroeger slechts twee, doch de overigen ontvangen ook den stok met gouden knop van het Gouvernement —, zij zijn:

1. de Radja van Larantoeka.

Zijn gebied, dat driemaal grooter is dan dat van de anderen te zamen, strekt zich uit over de geheele oostelijke helft van het eiland Flores, een groot gedeelte van het eiland Andonare, een gedeelte van de N. W. kust van het eiland Solor en de zuidelijke helft van het eiland Lomblein (*).

2. de Radja van Andonare.

Zijn gebied strekt zich uit aan de Noord- en N. O. kust van dat eiland en in het gebergte. De noordelijke helft van het eiland Lomblein staat ook onder hem, alsmede zeven kampongs op Flores aan Floreshoofd.

3. de Radja van Trong.

Zijn gebied bestaat uit ééne negorij aan de Zuidkust van Andonare, benevens eenige bergkampongs daaraan grenzende.

De tegenwoordige Radja, genaamd Liwang, ontving in het vorige jaar van het Gouvernement een zilveren me-

(*) Het gebied van Larantoeka kwam in 1860 aan het Nederlandsch Gouvernement; het werd tengevolge van het in 1859 tusschen Nederland en Portugal gesloten traktaat van de Portugeezen overgenomen. Zie Indisch Staatsblad 1860 no. 101.

daille met ketting, omdat hij bij een opstand te Lamahala, den posthouder in bescherming genomen had en in het volgend jaar, 1869, mij zeer behulpzaam was geweest om den oorlog tusschen zijn volk en dat van Lamahala te doen eindigen.

4. de Radja van Lamahala.

Het gebied van Lamahala bestaat alleen uit een strandnegorij van nog geen twee uren gaans aan de Zuidkust van Andonare. Deze Radja is om zijn onrustigen en oorlogzuchtigen aard en dubbelzinnige gedragingen tegenover het Gouvernement in het afgeloopen jaar afgezet en is die negorij op last van den Resident Caspers onder Lamakera gebragt. Het volk van Lamahala, altijd bekend als oproerig en moordzuchtig, schijnt afkomstig te zijn van zeeroovers, die zich misschien voor ongeveer honderd jaren daar gevestigd hebben. Ik moet dat ook afleiden uit het volgende verhaal, dat de Radja mij eens heeft gedaan: „Voor lange jaren waren mijne voorouders altijd „op groote prauwen. Mijn overgrootvader had zeker iets „misdaan en werd te Lamahala aan wal gezet. Er was „toen in de geheele negorij geen mensch en slechts „eene karbouw. Veel jaren daarna kwamen zij terug en „vonden mijn overgrootvader bij een boom staan met „de karbouw en een paar kinderen, en van daar zijn nu „al die menschen gekomen." Hij gaf mij dit ook als reden op dat hij geen karbouwenvleesch mogt eten, aangezien hij van een karbouw afstamde.

5. Radja van Lawaijong.

Deze heeft zijn rijk aan de Noordkust van Solor, met eenig gebergte tot aan de Zuidkust van dat eiland; ook heeft hij nog eenige bergkampongs aan den Z. W. hoek van het eiland Andonare.

Deze Radja heeft nog den ouden stok van de kompagnie en zeker is zijne negorij vroeger zeer welvarende geweest, daar toch reeds in de 17e eeuw door onze voor-

ouders een kontrakt met hem werd gesloten en van af 1613, toen Apolonius Schot het fort te Lawaijong (waarvan nog de overblijfselen bestaan) van de Portugeezen veroverde, Lawaijong reeds onder ons stond.

6. Radja van Lamakera.

Zijn rijk is aan de N. O. kust van het eiland Solor tot aan de Zuidkust.

Ook dit rijk moet vroeger van meer belang zijn geweest en waarschijnlijk door de vele ziekten, die daarin geheerscht hebben, zoo zijn verminderd. Nog in 1819 (tijdens den oorlog met de Portugeezen op Timor) zond de Resident om volk naar Lamakera. De lieden van daar waren terstond bereid en vertrokken met 12 korra-korra's naar Koepang, waar zij krachtdadige hulp verleenden; daarvoor ontving de Radja indertijd van den Resident Hazart een prachtig zijden vaandel, dat ofschoon oud en versleten nog in het bezit van den tegenwoordigen Radja is.

Behalve deze Radja's, die door het Gouvernement zijn erkend, zijn er nog verscheidene Hoofden in het gebergte, waarvan enkelen zich ook wel Radja laten noemen; zij zijn echter ondergeschikt aan de anderen.

De bevolking bestaat uit Inlandsche Christenen (R. Catholijke) Mohammedanen en Heidenen.

De Inlandsche Christenen, ongeveer 8 à 9000 in getal, behooren tot het gebied van den Radja Don Gaspar van Larantoeka. Vroeger, toen zij nog Portugeesch waren, leefden zij steeds in oorlog met de Soloreezen, maar nadat in 1852 te Larantoeka een fort werd opgerigt met eene bezetting van vijf en dertig man, (*) is die oorlog opgehouden. Er bestaat echter nog altijd een groote scheiding

(*) In November 1868 is die bezetting ingetrokken en de civiele gezaghebber ontving, in plaats daaraan eenige oppassers om de rust en vrede in deze afdeeling te bewaren.

tusschen Soloreezen en Inlandsche Christenen. De laatsten bewonen voor een groot gedeelte de oostelijke kust van Flores en de N.W. hoek van het eiland Andonare (Woereh); ook op midden Flores, van af Mauwerie tot Sekka bezar aan de Zuidkust zijn zoogenaamde Inlandsche Christenen. De overige bewoners van Flores zoowel als het bergvolk van Solor, Andonare en Lomblein zijn heidenen. De kustbewoners van laatstgenoemde eilanden zijn Mohammedanen; echter even als de Inlandsche Christenen hebben zij slechts den naam en zijn veel van hun godsdienst vergeten.

Het voornaamste wat men van de zoogenaamde Inlandsche Christenen kan zeggen is, dat zij zijn lui, hoovaardig en onzindelijk; een gevolg daarvan is natuurlijk dat zij meest allen zeer arm zijn. Ambachten zijn niet bij hen bekend; alleen de vrouwen weeven hun eigen sarongs. De mannen gaan, wanneer de djagong (hun voornaamste voedsel) op is, naar de passar of wel naar het gebergte om een of ander, wat zij van Makassaren of Boetonneezen op schuld gekocht hebben, weder in te ruilen voor hetgeen zij hoog noodig hebben; ook enkelen maken tuinen voor djagong of padi, en in de laatste jaren wordt er dan ook veel meer verbouwd dan voor vijf jaren geleden. Zij zijn even als de Soloreezen, liefhebbers van dobbelen en sagoeweer drinken. Met laag water ziet men eene menigte vrouwen en kinderen langs de kust schelpjes en kleine vischjes zoeken, waaraan zij zich vergasten. Hunne woningen zijn over 't algemeen zeer slecht en zij verlaten die ook niet voor die geheel zijn ingevallen. De Inlandsche Christenen van Woereh (Andonare) en Conga (*) (nabij den zuidelijken ingang van straat Flores) onderscheiden zich

(*) Zoowel op Flores als op Andonare en Solor bestaat gebrek aan water; te Conga echter is eene rivier en met veel moeite is het mij mogen gelukken de bevolking aldaar aantezetten om sawa's aanteleggen. Men heeft daar nu een voordeeligen oogst en dit zal op die plaats wel navolging vinden.

door meer werkzaamheid; ook hunne kampongs en zijzelven zijn zindelijker.

Te Larantoeka zijn drie geestelijken gevestigd, die voor eigen rekening een school hebben opgerigt om de kinderen te leeren lezen en schrijven; zij ondervinden daarbij echter veel moeijelijkheden, aangezien de ouders de kinderen niet willen missen als alleen op voorwaarde, dat de Pastoor hun kost, inwoning en kleeding geeft. Meestal heeft de Pastoor dan ook een twintig- of vijf en twintig van die kostgangers, die wanneer zij van alles goed zijn voorzien in den regel door hunne ouders worden teruggenomen. Zeker doen de heeren Pastoors veel goed door de arme bevolking zooveel mogelijk te ondersteunen, doch dat goeddoen heeft naar mijn bescheiden inzien verkeerde gevolgen; de meesten rekenen daarop en het is daarom niet de weg om hen tot meer arbeid aan te zetten. Zij hebben weinig behoeften en wanneer zij niet te lui zijn kunnen zij zelven daarin goed voorzien en zelf meer dan dat. Wel is de grond in de onmiddellijke nabijheid van Larantoeka dor en onvruchtbaar, doch men behoeft geen uur van daar te gaan of men vindt uitgestrekte velden, zeer geschikt voor djagong of andere produkten.

De Radja van Larantoeka, die, na veel moeite en aansporing, er dit jaar eindelijk is toe overgegaan om zijn volk, nabij Okko (circa 2 uur van Larantoeka) een veld te doen bebouwen met padi, verklaarde mij nu, dat hij wel tweemaal meer geoogst had dan hij verwacht had.

Men treft te Larantoeka en omstreken onderscheidene personen aan, waaraan men duidelijk kan zien dat zij van Portugeezen afstammen en, naar ik van de bevolking vernam, wonen de Portugeesche kommandant en eenige Portugeesche geestelijken bij hen in de kampongs.

De adat en het bijgeloof van de Inlandsche Christenen zijn veelal dezelfde als die van den Solorees; slechts een paar staaltjes, die mij nog al troffen, zal ik hiervan aanteekenen.

In het begin van 1867 was de Radja van Larantoeka genoodzaakt zijn onwillig volk van het gebergte Reamomie te straffen en een menigte volks had hij daartoe bijeengebragt. Toen ik eens des namiddags met den militairen kommandant en den doctor een wandeling maakte, ontmoetten wij een troep volks die terugkeerde. Naderbij komende zagen wij dat zij zeer opgewonden waren; dansende en schreeuwende gingen zij over den weg en de voorste negen personen hadden ieder een menschenhoofd bij de haren en voerden dat als zegeteeken naar den Radja. De broeder van den Radja en een paar voorname leden der kerk waren hierbij als voordansers. Zoo iets afschuwelijks had ik toen nog nimmer gezien. Ik kon daaraan niets doen en liet hen voorbijgaan; er was een menigte volks en allen waren even opgewonden. Te huis komende liet ik echter den Radja bij mij komen en verzocht hem die hoofden te doen begraven, hetgeen hij beloofde; doch den volgenden dag vernam ik dat elke kop op een bamboe gebonden en zoo in de kampong was geplaatst, en met veel moeite gelukte het mij ze van daar te doen wegnemen en zoover in de wildernis te doen brengen dat ze voor het oog verborgen waren en geen pest in de kampong konden veroorzaken.

Toen in Junij 1869 er weder aanhoudend moorden plaats hadden tusschen het volk van Larantoeka en de Soloreezen kwam ik van een bezoek te Lamahala en Lamakera terug te Larantoeka en zag digt bij het fort veel volk bijeen. Daarheen gaande zag ik drie onthoofde lijken, waaromheen eenige personen met veel geweld wraak schreeuwende of zingende dansten en sprongen. De vermoorden waren drie onschuldige visschers van Pamakaijo, uit het gebied van den Radja van Larantoeka.

De Soloreezen zijn de bewoners van de eilanden Solor, Andonare en Lomblein.

Zij hebben geen zeer gunstig voorkomen, gaan meestal blootshoofd, het haar zaamgebonden en gekleed met een Soloreezen broek, die door de vrouwen zelf wordt geweven, en een paar ringen van ivoor of schelpen om de polsen of enkels. Hun donkere huid wordt, doordien zij geen liefhebbers zijn van mandiën, nog minder fraai; zij zijn niet groot en weinig gespierd. Zij zijn zeer onbeschoft en oorlogzuchtig; echter niet lui. Elke negorij heeft zijn eigen middelen van bestaan; zoo bv. van Lawaijong zijn eenigen te Larantoeka in dienst bij het Europeesch personeel, waar geen Inlandsch Christen zich toe zal vernederen, hoe arm hij ook is. Ook de oppassers zijn meest van Lawaijong. In deze negorij wordt veel zout aangemaakt. Te Lamahala en Trong worden smeden en timmerlieden gevonden, die vrij goed werken; zij maken daar ook veel prauwen en korra-korra's. Te Lamakera zijn het vooral goede visschers; zij gaan ook uit om cachelotvisch te vangen, waarvan zij traan koken om die aan de Makassaren te verkoopen (*).

De kleine visch wordt gedroogd en aan het bergvolk verruild voor siri, pinang, djagong enz. De passars, die in elke negorij op verschillende dagen zijn gesteld, worden meestal door de vrouwen bezocht. De landbouw is meest in handen van het bergvolk, en de kustbewoners houden zich daar weinig mede op. De voornaamste reden hiervan is dan ook wel dat langs de kusten weinig bebouwbare grond ligt. Solor is bijna geheel rotsachtig en onvruchtbaar; alleen aan de N. W. kust, in het gebergte van Pamakaijo is dat anders.

(*) Zij hebben hiervoor een bijzonder vaartuig, genaamd prauw ajam; van voren even als alle korra-korra's en van achteren met een staart van bamboe, die ongeveer een vaam achteraan sleept. Wanneer de harpoenier over boord valt, kan hij daar langs weder inklimmen. Die vaartuigen worden geroeid door 24 tot 30 man.

Andonare is vruchtbaarder, en vooral in het gebergte van Lawokko wordt veel djagong en padi verbouwd. Teregt wordt dit gebergte dan ook de voorraadschuur dezer afdeeling genoemd. Koffij zou hier ook zeker met voordeel kunnen worden aangeplant, en de tien plantjes, die ik het vorig jaar van den Resident ontving, staan dan ook zeer gunstig. Het was wel te wenschen dat hier met eenige kracht kon worden opgetreden om bepaalde tuinen daarvoor aanteleggen.

De Solorees is oorlogzuchtig en volgens hunne adat moeten zij wraak oefenen. Het verfoeijelijke rampassen en ballassen speelt hier dan ook nog een hoofdrol. Zij zijn echter, vooral tegenover Europeanen, onderdanig en ofschoon zij gewoon zijn zich met draaijerij en knoeijerij op te houden zijn zij echter wel te gebruiken en langzamerhand te verbeteren. Hunne woningen zijn zeer eenvoudig uit bamboe en noekje zamengesteld; alleen enkelen van de zoogenaamde grooten gebruiken ook wel laroehout en dekken ze met atap. Hunne voeding is als het overige; zelden (alleen bij groote feesten) eten zij rijst, doorgaans djagong, gekookt of plat geslagen en geroosterd (djagong litté genaamd) met drooge visch. Zij zijn echter liefhebbers van laroe en stoken daaruit een sterken drank, bekend onder den naam van sopie Solor; alleen bij plegtige gelegenheden wordt arak gedronken.

Ook zijn zij hartstogtelijke spelers. Zij spelen of dobbelen dan gewoonlijk met kaarten en eindigen doorgaans niet voor dat zij alles verloren hebben en geen krediet meer kunnen krijgen. Menige moord heeft hier dientengevolge dan ook plaats. Hun uitspanning, voor zooveel betreft de nationale spelen, bestaat in hand aan hand in een cirkel te dansen of liever met de voeten te stampen; daarbij wordt dan op hunne manier gezongen, welk gezang echter veel heeft van kermen; voorts het rottingslaan. Twee mannen staan dan over elkander gewapend met een

rotting en ontbloote kuiten. Dansende komen zij tot elkaar en trachten elkander zoo hard mogelijk op de kuiten te slaan, en dat zoo lang tot ze beiden stukkende beenen hebben, daar de een het voor den ander niet wil opgeven.

Hun rijkdom bestaat in gadings (olifantstanden). Wanneer een Solorees *f* 15 of *f* 20 bijeen heeft koopt hij daarvoor een kleine gading en verruilt die, naar mate zijne rijkdom toeneemt, later weer voor grooteren. Die gadings blijven echter liggen, dus een dood kapitaal.

Onlangs te Andonare zijnde, trof ik daar een Boetonneesche prauw aan, waarvan de Anachoda mij aansprak en hulp verzocht, daar hij sedert 10 dagen wachtte, dat de Radja hem veertig gulden zoude betalen.

De Radja verklaarde dat hij geen geld had en eerst over 8 of 10 dagen de som zou kunnen betalen; toch lag bij den Radja in zijn voorgalerij voor een waarde aan groote gadings van meer dan zes duizend gulden.

Enkelen van de grooten hebben ook gouden ringen en knoopjes, meestal van goud, dat op Flores wordt gevonden en door hen zelf bewerkt.

De handel en scheepvaart dezer eilanden heeft hoofdzakelijk op de volgende wijze plaats. In de maanden December, Januarij en Februarij komen de Makassaren en brengen kruid, arak, parangs, messen, gadings, kains, enz., die zij der bevolking op schuld verkoopen. In Junij, Julij en Augustus komen zij van Timor of van de andere eilanden terug en ontvangen daarvoor was (die door de Soloreezen meestal wordt gehaald van Lobetolo, Lomblein en Lobetobi op Flores), klapperolie, schildpad, traan, haaivinnen, vogelnestjes enz.; terwijl de Boetonneezen voor hunne kains ontvangen kapas, djagong of padi. De tabak van Glieting aan de Noordkust van Flores wordt meestal naar Koepang, Alor en Atapoepoe gebragt; verleden jaar was de uitvoer daarvan alleen naar die plaatsen ruim 450 pikols; wat naar Makassar werd uitgevoerd bleef mij onbekend.

De handel bestaat dus voor een groot gedeelte uit ruilhandel. De Soloreezen brengen hun olie, kains enz. ook wel zelf naar Koepang, Alor of Atapoepoe.

Van een bank met paarlemoerschelpen nabij Menanga aan de Noordkust van Solor werden dit jaar ongeveer veertig pikols aan de Makassaren verkocht.

Ook aan de Oostkust van Flores, nabij Ganté bazar is een zoodanige bank ontdekt. Ik kocht een schelp van ruim vier kattis, waarin twee paarltjes, voor drie gulden. Toevallig was deze schelp door een visscher aan zijn lijn opgehaald; behalve een paar kleinen zijn van deze bank nog geen schelpen opgehaald. Volgens gerucht is die bank op ongeveer 12 vadem. De Inlandsche Christenen kunnen trouwens niet duiken en men zou dus menschen van Lamakera moeten hebben en die hebben nog genoeg te doen met de bank bij Menanga en eene bij Kwella. Van een Solorees vernam ik dat toen onlangs twee personen aan de N. W. kust van Solor bezig waren met visschen, een van hen een grooten schelp ophaalde, waarin een paarl, volgens hen, ter grootte van een geweerkogel. De domheid van de lui ging zoo ver, dat zij, om te zien wat daar wel in zou zitten, de paarl op den rand van de boot lagen om dezelve stuk te slaan. Het kostbaar voorwerp viel echter in zee en men kon het niet terugkrijgen. De waarde der schelpen is over het algemeen veel grooter dan hetgeen de Makassaren daarvoor geven.

De invoer bedroeg in de laatste jaren gemiddeld *f* 28,000.— en de uitvoer ongeveer *f* 32,000.

De onderlinge kleinhandel wordt gedreven op de verschillende passars, die door kust- en bergvolk worden bezocht, en bestaat ook meest in ruilhandel; het bergvolk geeft zijn djagong, siri en andere produkten en ontvangt daarvoor drooge visch, zout, koralen, parangs, messen enz. Bij het grootste gedeelte van het bergvolk kan men geen

geld kwijt raken, doch de kustbewoners zijn allen daarmede bekend. Alleen echter rijksdaalders, guldens, halve guldens en duiten. Aan de Noordkust van Flores vindt men ook nog de oude hollandsche dubbeltjes, piettjes en schellingen.

De gemiddelde prijzen van de voornaamste levensmiddelen zijn hier: rijst, gemengd rood en wit *f* 5.— tot *f* 5,50; wit *f* 6,— tot *f* 7.—; padi *f* 2.50 tot *f* 3; djagong *f* 2.50 de pikol; kippen 4 voor een gulden; klapperolie 35 duiten de vierkante flesch; zout *f* 3.— à *f* 3.50 de pikol.

De Solorees heeft weinig behoeften en wanneer hij werkzaam is, het dobbelen en den drank op zijde zet, kan hij spoedig eenig kapitaal of liever eenige waarde aan gadings bijeen hebben.

Van groote getallen hebben zij weinig begrip. Zoodra het boven de 3 of 400 komt gaat het hun verstand te boven. Zij rekenen den tijd volgens de hoogte van de zon en de maand volgens de maan.

De straffen, die de Radja hun oplegt, zijn blokarrest of boeten. Hunne eigenaardige straffen zijn dezen. Soms wordt den schuldige een lange bamboe, in tweeën gespleten, om den hals gebonden. Wanneer zij een zoogenaamden swangi levend in handen krijgen, dan wordt dien eenvoudig de armen en beenen gebonden en hij zoo in zee geworpen. Wanneer een zaak tusschen twee beschuldigden niet kan worden uitgemaakt, komen alle kapalas en ook de priester bij den Radja; de beide beschuldigden krijgen ieder een zware steen om den hals en op een teeken van den priester worden zij in zee gebragt en moeten tegelijk duiken; hij die nu het eerste boven komt wordt voor de schuldige gehouden. Zoo ik echter verneem gebeurt het dikwijls dat ze geen van beiden levend boven komen, want natuurlijk zijn beiden bang om de eerste te zijn.

In ernstige gevallen worden zij voor een kanon gebon-

den, dat dan afgeschoten wordt; zij noemen dat vliegen.

Van eerebetoon weten de Soloreezen weinig af. Het eenige, wat ik bij ondervinding weet, is dat zij soms digtbij iemand komen, de handen op elkander geslagen een deftige buiging maken en de knie kussen; ook brengen zij hormat door een paar kippen of een weinig pisang ten geschenke te geven; ook wel een bok, echter nimmer een geit. De Radja's genieten van hunne bevolking en vooral van de kustbewoners al zeer weinig eerebetoon en dikwijls ziet men bv. den Radja van Lawaijong zelf op de passar om hetgeen hij noodig heeft in te ruilen. Ik zelf heb hem aan de overzijde van zijn rijk (op Andonare) ontmoet, bezig met hout te kappen.

De opbrengsten aan den Radja zijn weinig of niets; alleen bij feesten krijgt hij daarvan een aandeel, en komt hij op plaatsen buiten zijn kampong, dan moet ieder ter waarde van een of twee duiten bijpassen om, zoo zij zeggen, siri en pinang voor den Radja te koopen. Zij handelen dan ook op hun manier, doch zijn meest allen arm. Bij geschillen tusschen hun eigen bergvolk treden zij op om die te vereffenen en leggen den schuldigen dan een straf op, meestal bestaande in boeten van gadings of wel het een of ander wat hunne negorij oplevert.

Zoo als ik reeds aanteekende, is de Solorees oorlogzuchtig en bestaat bij hem het rampassen en ballassen, wat meermalen tot het voeren van oorlog leidt. Soms ontstaat door het rampassen van een of twee bokken of iets dergelijks een oorlog tusschen twee negorijen. Wanneer een paar menschen van eene negorij zijn vermoord, rust de bevolking niet voor dat zij een gelijk getal of meerderen van hunne tegenpartij hebben gedood. De hoofden van de lijken worden van den romp gesneden, op een bamboe gebonden en met een groot feest in hunne negorij binnen gebragt. Zij zeggen: zoo lang zij niet geballast hebben staat hun groot ongeluk te wachten en is hunne negorij met schoon. Willen zij op

hunne wijze eens goed oorlog voeren (*) dan wordt een afgezant voorafgezonden met wat kruit en een roode vlag, die hij aan den vijand brengt. Die afgezant gaat terug zonder dat iemand hem iets zal doen. Vijftien of twintig voorvechters gaan dan voorop. Zij zijn gekleed met een pakje van karbouwenhuid om het bovenlijf; daarop zitten eenige schelpen en pluimen van haneveêren, een klein rood topje op het hoofd en om de enkels een paar ringen van schelpen gemaakt. Zij, die reeds koppen hebben gesneld, hebben een strookje van bokkenhuid om de enkels.

Zij zijn gewapend met pijl en boog, lans, klewang en schild; enkelen ook met een geweer uit de vorige eeuw. Schreeuwende en dansende gaan zij vooruit. Dan volgen de oudsten en voornaamsten uit de negorij. De mindere personen krijgen ieder een soort vrucht, genaamd alia, te eten en worden daarna door den priester beoordeeld, wie de prang kan medemaken, wie niet. Vrouwen of kinderen worden door hen niet ontzien, maar allen gedood of verbrand.

De bergvolken en vooral dat van Lomblein, hakken de voornaamsten, die zij in handen krijgen, geheel fijn; het hart wordt uit het ligchaam gehaald, — waarschijnlijk ook wel de longen en de lever, want dat noemen zij ook hart, — even boven het vuur geroosterd en zooveel mogelijk verdeeld, opdat ieder daarvan een klein stukje krijge. Met pijl en boog zijn zij zeer bedreven. Ofschoon zij veel geweld maken zijn zij toch lafhartig en zullen niet gemakkelijk een vijand openlijk aanvallen; hunne gevechten hebben dan ook meest plaats door overrompeling met een groote overmagt, zooals ook de moorden meest ter sluik plaats hebben. Tien goed geoefende europesche soldaten zijn zeker wel bestand tegen een troep van 150 à 200 man. Ik was dikwijls in de gelegenheid mij van hunne

(*) Deze gewoonte bestaat vooral bij het bergvolk.

heldendaden te overtuigen en waar te nemen dat zij bv. met twintig of dertig personen een of twee onschuldige visschers hadden afgemaakt en misvormd. Zijn zij eenmaal eene negorij binnengetrokken en is de bevolking daarvan voor 't grootste deel gevlugt, dan worden de achtergeblevene vrouwen, kinderen of grijsaards door hen vermoord en de negorij daarna afgebrand. Zoo werden in 1864 nog 80 menschen op een dag vermoord te Bolein aan de Oostkust van Andonare. Zij zullen niet gemakkelijk een Europeaan aanvallen, ook al zijn zij opgewonden; ik had hiervoor dikwijls de duidelijkste bewijzen. Toen bv. in 1869 een oorlog tusschen Lamahala en Trong was uitgebroken, ging ik daar heen en vond er reeds velen gedood en een paar duizend man, allen zeer opgewonden, stonden tegenover elkander. Toen ik aan wal stapte en mij zeer boos en verontwaardigd hield was het schieten gedaan en ging het volk uiteen. Nadat ik met den Radja en Temoekongs gesproken had, ging ik over land naar Trong en ontmoette een menigte volks, wel gewapend, die van tijd tot tijd het hoofd boven de alang-alang uitstak. Zoodra zij mij echter gewaar werden gingen zij aan den loop. Eer ik te Larantoeka terug was, was echter het vechten of moorden weder begonnen. Wanneer zij vrede hebben gemaakt gaat er nog wel een jaar over heen eer zij den vijandelijken grond mogen betreden, en door hunne priesters moet dan weder de tijd bepaald worden wanneer zij feest kunnen vieren en met elkander siri kunnen eten.

De godsdienst van den Solorees, namelijk van de kustbewoners, is de Mohammedaansche, echter met veel heidensch bijgeloof vermengd. Zij hebben dan ook een soort van priesters, die nimmer deze eilanden hebben verlaten. Te Lawaijong heb ik echter een paar menschen ontmoet die mij wisten te vertellen van Nabi Isa (Jezus) en Nabi Moesa (Mozes). Zij hebben een tijd dat zij de graven

hunner ouders moeten bezoeken om te bidden. Tempels zijn er niet, doch in elke groote kampong staat een klein huisje, door hen genoemd kooke, en in de kampong waar de priester en de toewan tanah wonen, een grooter huis, bekend onder den naam van bale of roemah pomalie. Daarbij is een stuk hout, door hen genaamd noeba nara; ook dat stuk hout is heilig en bij enkele gelegenheden wordt daarop geslagen om den setan (duivel) te bezweren. Wanneer er ziekten in de negorij zijn, of oorlog moet gevoerd worden, neemt de toewan tanah een klein vlokje kapas, vermengt dat met wat afschrapsel van zilver, rolt daar een bolletje van en werpt dat over den grond in de roemah pomalie; dat is voor den setan om dien te betalen of om te koopen. Moet er een put gegraven worden, dan komt de toewan tanah, wijst de plaats aan, slaat een bok den kop af, wrijft met zijn bloed een steen in en . . . zij hebben spoedig water. Het gebeurt echter ook wel dat, wanneer zij geen water krijgen, die aardigheid tot twee of driemaal herhaald wordt. Toen ik onlangs aan de Zuidkust van Andonare een groote passar wilde oprigten, kwamen de Radja, en de kapala's van het bergvolk bij elkander. Ieder bragt een bok mede, ook ik was verzocht hetzelfde te doen. Er waren toen achttien bokken. Een voor een werden die den kop afgeslagen. De toewan tanah loopt dan gewapend met een groote klewang een paar maal om den bok heen; daarna komt hij even met zijn neus op den kop van den bok, even als of hij dien wat influistert, draait dan eens in de rondte en met een houw moet de kop er af zijn. Wanneer dat niet gebeurt zeggen zij dat er iets bestaat tusschen de negorij die den bok gegeven heeft en hen.

Wanneer een persoon tot swangi (bovennatuurlijk wezen) is verklaard, dan mag ieder, die brani genoeg is om hem te vermoorden zulks doen, zonder gestraft te worden, want zij zeggen een orang swangi maakt de

menschen ziek en dood en is een afgezant van den duivel (*). Zij hebben ook onderscheidene zaken en plaatsen die pomalie zijn en men moet bij hen daarmede zeer voorzigtig zijn. Bij maans- of zonsverduisteringen hebben zij ook ceremoniën, die echter veel met de javaansche overeenkomen.

Is er ziekte in een negorij, dan gaan zij naar de graven hunner ouders en voorouders; spreken op hunne wijze met de dooden, brengen daar wat eten, een ring of iets anders van waarde en verzoeken hunnen bijstand. Van den priester krijgen zij daarvoor een soort wierook, die op het graf wordt gebrand. Is de ziekte uit de negorij geweken dan vieren zij feest met schieten, drinken en dobbelen. Te Andonare echter hebben zij daarvoor een andere gewoonte. Toen ik voor twee jaar eens aldaar kwam, juist nadat de pokken daar een menigte menschen hadden weggesleept, sprak ik met den Radja. Er was niets bijzonders; alleen zeide hij dat zijn volk zeer vermoeid was en hij wenschte de tigar bantal. Ik dacht natuurlijk niets anders dan dat de man wilde rusten, en ik gaf hem ook tot antwoord: „best Radja ga jij maar slapen." Aan strand komende vernam ik van den oppasser de beteekenis van die tigar bantal.

Om hunne negorij schoon te maken wordt door den Radja een strook gronds aangewezen digt bij hunne negorij, doch aan een anderen Radja toebehoorende. Op die strook moeten zij tien of twaalf, of zooveel als opgegeven wordt, menschen vermoorden en de hoofden in de negorij brengen. Het spreekt van zelf, dat ik onmiddellijk terug ging en den Radja ernstig aan het verstand bragt dat hij niet met die zaak moest beginnen of hij zou het met de kompagnie te kwaad krijgen,

---

(*) Dat geloof aan de orang swangi heb ik zelfs te Koepang onder de zoogenaamde Europeanen gevonden.

Toen ik van den Resident berigt ontving, dat het besluit op het vangen en dooden van krokodillen ook voor deze Residentie toepasselijk was, maakte ik zulks aan de Radja's bekend.

Die van Andonare zeide. „Wie zou brani zijn om die eijeren weg te halen? Die van Lawaijong vroeg mij of ik wel wist dat wanneer zij er een doodden, er misschien wel duizend, onder allerlei gedaanten, in hunne negorij zouden komen om die eene te wreken.

Eenige gewoonten en gebruiken wil ik hier nog vermelden.

Bij huwelijk. De vrouw moet den man volgen. Wanneer bij de zoogenaamde grooten een jongen wil trouwen, wordt door de ouders een oud man afgezonden naar de ouders van het meisje. Is het antwoord gunstig, dan geeft die oude een ketting of ring van goud benevens siri en pinang.

Men gaat dan aan het onderhandelen over de waarde van het meisje (meestal in gadings).

De aanstaande bruidegom gaat dan de bruid bezoeken en zij blijven eenige dagen en nachten bij elkander. Wanneer het hun bevalt wordt de gestelde prijs betaald. Er heeft dan een slamat plaats, de priester ontvangt dan ook een geschenk en zij zijn getrouwd. Naarmate van den rijkdom van den man neemt hij drie, vier of meer vrouwen; allen bij hem aan huis, doch de eerste blijft altijd zijn echte vrouw. Hoe meer dochters zij krijgen, hoe meer belies zij ook ontvangen, dus iemand die veel dochters heeft kan daarmede zaken maken.

Bij sterfte. De Solorees mag niet begraven worden als hij nog belies te betalen heeft; degeen die hem dan begraaft neemt de verpligting op zich om die schulden te voldoen. De zoogenaamde grooten worden begraven in een berok, de kleine man alleen maar in een tigar of stuk wit katoen gewikkeld.

Op het graf wordt door de nabestaanden een gebroken kom of tampat, waaruit de overledene gegeten heeft, gelegd; sommigen krijgen ook eenige waarde mede in het graf. Wanneer een Radja of een ander hoog persoon sterft, wordt een afgezant gezonden naar de andere Radja's; deze voert dan een zwarte vlag in den top van de mast. Het lijk van een Radja wordt in een berok goed digt gemetseld en soms jaren daarna eerst begraven, aangezien de geheele familie daarbij tegenwoordig moet zijn.

Bij geboorte. De vrouw moet 40 dagen tehuis blijven en daarna geven zij een slamat. Bij moeijelijke bevalling wordt de priester gehaald om den setan of swangi te verdrijven. De jongens krijgen den naam volgens den man, de meisjes volgens de vrouw.

Het bergvolk is zeker nog wel het minst beschaafde. Het is echter niet kwaad en veelal bang voor Europeanen (*). De landbouw is meest in hunne handen. Hunne taal is meestal Soloreesch, doch het bergvolk van Lomblein en Flores heeft ieder weder een afzonderlijke taal.

(*) Er is echter een negorij, genaamd Doerang in het gebergte Wokko op Andonare, die hierop een uitzondering maakt. Toen ik het eerst (in 1867) die plaats bezocht, viel mij dat bijzonder op. Te Trong en Lamahala zijnde wilde ik ook Doerang eens bezoeken, omdat ik veel van het hoofd Somara had gehoord. 's Morgens vroeg stegen wij te paard en ongeveer te 11 uur kwamen wij langs voetpaden (andere wegen zijn hier niet bekend) te Doerang aan. Somara ontving ons feestelijk; de voornaamste personen waren bijeen en de vrouwen liepen niet weg maar haalden ons in. Het viel mij bijzonder op, dat de menschen hier zindelijker en ook de woningen beter waren. Twee varkens werden geslagt en een bok, en een flinke tafel werd ons voorgezet, waarop blaauwe borden, witte eijerdopjes, ouderwetsche bierglazen enz. Van den tolk vernam ik dat het volk van Doerang eerst voor 100 jaar daar was gevestigd en dat het vroeger uit zeevarenden had bestaan. Ik zag er ook een scheepslantaarn, een kippenbank en een kanon op rolpaard; een en ander bragt mij tot de overtuiging dat die lieden vroeger zeeroovers waren.

Het eiland Lomblein is bijna uitsluitend door bergvolk bewoond; alleen aan de Noordkust Kedan en aan de Zuidkust Lamararop zijn kustbewoners. Lomblein is zeker zeer vruchtbaar en voor velerlei kultuur geschikt. Hier is geen gebrek aan water, men vindt hier verscheidene kleine riviertjes en uitgestrekte vlakten met beekjes. Vier malen werden die plaatsen door mij bezocht en telkens kwam ik terug met de gedachte: „Jammer dat zooveel kostbare grond daar zoo ongebruikt blijft liggen".

Wanneer de Radja's van Larantoeka en Andonare, aan wie dat eiland toebehoort, naar mijn raad wilden luisteren en beginnen met daar een paar kampongs aan het strand aan te leggen, zoodat het bergvolk meer met hen in aanraking kwam, zouden zij langzamerhand daar vele en groote tuinen kunnen aanleggen.

Er zijn hier ook veel wilde karbouwen en herten. Bij een bezoek van drie dagen schoten wij 5 karbouwen en 4 herten.

Ik voeg hierbij nog enkele gezegden in der Soloreezen taal, alsmede hunne getallen.

Ik zag een man	Goe maring balake touw.
eene vrouw	baskawae touw.
en een kind.	noh ana touw.
Hij kocht een huis en een tuin.	Moe hope langoh touw noh mang touw.
Mijn broer en zuster gaan uit.	Goe kakah noh goe bina pana kae.
Mijn vader gaat handelen.	Goe bapah pana doeoeng hope
Kom hier.	pana dai.
Ik zal U helpen.	Goe hing toeloeng moë.
Daar is een schip.	Kapal touw paroe.
Zij is jong.	Noe pe kabarah.
Hij is oud.	Noe pe tanoeëng.

een	touw	twaalf	poeloh noh	roewa
twee	roewa	twintig	"	kroewa.
drie	taloh	dertig	"	taloh.
vier	pah	veertig	"	pah.
vijf	lema	vijftig	"	lema.
zes	nam	zestig	"	nam.
zeven	pito	zeventig	"	pito.
acht	boeto	tachtig	"	boeto.
negen	hiwa	negentig	"	hiwa.
tien	poeloh	honderd	harato.	
elf	poeloh noh touw	twee honderd	rato	roewa.

Solor-eilanden 1 Aug. 1871.

BERIGTEN

OMTRENT DEN ZEEROOF

IN DEN

NEDERLANDSCH-INDISCHEN ARCHIPEL.

Vervolg van pag. 326.

1859.

Verklaringen van:

1. Rantoe, gevestigd geweest te kampong Tenga (eiland Bawean), werd in 1854 of 1855 als opvarende van eene prauw voor de rivier Sedjaka (Poeloe Laut), met 7 andere personen, door de zeeroovers in eene prauw penjajak, gevoerd door panglima Kassan, gevangen genomen. Hij heeft geruimen tijd op het eiland Sollok in slavernij doorgebragt en verschillende rooftogten moeten medemaken. Onder anderen is hij ingescheept geweest in 1856 of 1857 aan boord van een rooversvloot, die van het eiland Moespoeti (Soloo- archipel) uitzeilde, met het bepaalde doel om Bawean aan te vallen, doch in het gezigt daarvan, door slecht weder en tegenwind verstrooid raakte en van haar

voornemen afzag. Bij vele bekende bijzonderheden, die hij omtrent de zeeroovers, hunne prauwen, wapening, rooftogten en rustplaatsen opgeeft, beweert Rantoe tevens bekend te zijn met de schuilplaatsen, waarin de uitrusting der prauwen plaats heeft, zoomede waar de roovers hunne wapenen bewaren.

2/3. Sangleer, geboortig van Samarang en Si Manan van Bali, welke tijdens de plaats gehad hebbende expeditie tegen Reteh aldaar uit de slavernij zijn verlost geworden.

Eerstgenoemde werd, als matroos op een handelsprauw van Samarang varende, door rooversprauwen aangevallen en met 8 anderen, na een gevecht, door de roovers gevangen genomen op de hoogte van Tandjong Tjemare (Pamanoekan). Na eenigen tijd rondgezworven te hebben op dat punt en tusschen de Sidoelang eilanden, werden deze roovers door een kruisprauw verjaagd en vertrokken zij onverwijld naar Reteh, op die reis Moespari (waarschijnlijk de Lucipara-eilanden) aandoende. Hij werd te Reteh verkocht. De hoofden der roovers, die hem gevangen namen, werden door hem genoemd panglima Kaboot en Saboot, te huis behoorende op het eiland Galang bij Riouw.

Si Manan, vroeger behoorende tot het gevolg van den Radja van Tabanan (Bali), werd met een boodschap van Tabanan naar Bali Badong gezonden en toen door den djoeragan Intje Awang van eene ter reede liggende prauw toop naar eene sampang gelokt, om naar boord te varen. Onder weg zijnde werd hij gebonden en vervolgens met de prauw naar Linga overgebragt, waar de djoeragan te huis behoorde. Hij werd later verkocht aan zekeren hadji Abdoellah van Reteh.

4/6. Solasa, Safar en Tobone, werden in de golf van Boni te Badjoa en bij Boeton, door eenige kleine rooversprauwen overvallen en gevangen genomen. De prauwen werden aangevoerd door de panglima's Siladje, Sinanen en

Sitangili en behoorden te Sollok, op het eilandje Patta, te huis, waarheen zij zich langs de oostkust van Celebes, het eiland Bangka aandoende, onverwijld begeven hebben. Genoemde inlanders zijn in een kleine prauw van Sollok gevlugt en te Menado aangekomen.

7. Abdul Radjap, vroeger oppasser van den Sultan van Batjan, werd in de nabijheid van Batjan visschende met nog 3 anderen, door de zeeroovers onder panglima Taub of Tho gevangen genomen en naar Kadondong op Sollok gevoerd, van waar hij een in klein prauwtje ontsnapt is naar Menado.

Hij deelde mede, dat ongeveer 6 maanden voor zijn vlugt, de kampong Mahara of Mahala op het eiland Sollok door een spaansch stoomschip geheel was verwoest, bij welke gelegenheid verscheidene zeeroovers werden gevangen genomen en daaronder de vrouw van den beruchten anachoda Taupan, hebbende dit roovershoofd kort daarna hetzelfde lot ondergaan. Allen werden naar Manilla overgevoerd. Verder dat de anachoda Taup (aanvoerder van de in 1856 op de kust van de Minahasa geslagen zeerooversvloot) na zijne terugkomst van dien togt, niet meer op roof is uitgevaren, maar zich bij voortduring ophoudt nabij de vroeger door de Spanjaarden vernielde kampong Kadondong; dat gedurende het 3 jarig verblijf van hem, Abdul Radjap, te Kadondong als slaaf van den anachoda Taup, door dezen, tot 3 malen toe, van den sultan van Sollok bepaalde bevelen zijn ontvangen, om zich niet meer aan zeeroof schuldig te maken, doch dat de zeevarende bevolking zich aan die bevelen weinig laat gelegen liggen; dat, voor zooverre hem bekend is, onlangs slechts 5 rooversprauwen uit de streek van Kadondong waren uitgevaren, om zich naar de Philippijnen te begeven.

Tevens blijkt het uit de verklaringen door dien inlander afgelegd, dat de roovers na de ontmoeting met Z. M. stoomschip Amsterdam in 1856 zeer bevreesd zijn om

de kusten van Celebes aan te doen en zelfs de bemanningen bij de uitrusting der prauwen de voorwaarde stellen, om die wateren niet te bezoeken, maar een anderen koers te nemen.

Abdul Radjap geeft op, dat bij de bovengenoemde ontmoeting in 1856 op Celebes, ongeveer 200 roovers het leven hebben verloren, terwijl in datzelfde jaar nog andere prauwen vermist zijn. Hij is tijdens de expeditie der Spanjaarden tegen Sollok door zijn meester naar Poeloe Patta overgebragt, op welk eiland de te Sollok aan de Spanjaarden ontkomen zeeroovers zich genesteld hebben.

8/9. Willem Lukas Pinankaän, geboortig van Kema, op het eiland Lembeh in de handen der zeeroovers gevallen en met een Manilla brik van Sollok ontvlugt, verklaarde, dat hij met nog 3 anderen was gevangen genomen door een vloot van 13 kleine prauwen (salise), behoorende bij een in de nabijheid liggende prauw pangko. De roovers waren door panglima Dande uitgerust en stonden onder diens bevel; zij behoorden te huis te Balangingi, hadden zich nog eenigen tijd bezig gehouden met menschen te rooven, daarbij de kusten van Belang, Bangaaij, Tidore, Mahiape, Lembeh en Bangka aangedaan en waren naar Balangingi teruggekeerd, waar hij aan Malidin, een inwoner van de hoofplaats van Sollok, werd verkocht. Wijders is hem niets bijzonders bekend, dan dat de roovers in slechte verhouding leven met den vorst van Sollok.

Sariman, geboren te Soerabaja, werd bij Bezoeki overvallen door 3 kleine prauwen, en met 5 anderen door de zeeroovers gevangen genomen, die daarna dadelijk naar Magindanao bij Samboangan, waar zij te huis behoorden zijn teruggekeerd. Sariman is van Samboangan ontvlugt.

Tijdens zijne gevangenneming stonden de roovers onder bevel van den panglima Taupan; op Magindanao staan zij in slechte verstandhouding met den Sultan.

10/13. Dorahim, Djai en Bambang, geboortig van de Zuiderdistrikten van Celebes en op verschillende tijdstippen in de wateren van dat gouvernement door zeeroovers van Balangingi gevangen genomen, werden op Sollok verkocht of zijn daarheen van Balangingi gevlugt. Op een van de togten zijn zij met hunne prauwen gevlugt naar het landschap Manoedjoe, op Celebes, van waar de Sultan hen naar Makassar heeft gezonden.

Uit hunne verklaringen blijkt, dat de Balangingische roovers, als zij andere rooversprauwen ontmoeten, soms een witte vlag hijsschen als verkenningsteeken en dat zij op Sollok komende, om handel te drijven of slaven te verkoopen, aan den Sultan van dat eiland een zekere schatting betalen.

14. Binkoenama, van Ternate, werd nabij het eiland Batjan door de roovers gevangen genomen. De rooversprauwen werden aangevoerd door panglima Taupan en behoorden te Sollok te huis, waarheen zij spoedig na zijne gevangenneming vertrokken, een eiland bij Menado aandoende om water in te nemen. — Hij is slechts 10 dagen in de magt der zeeroovers geweest en werd toen aan eenen Badjorees verkocht, met wien hij naar Boeloengan vertrok, van waar hij later ontvlugt is.

15. Mariano, geboren te kampong Boerian op Manilla, werd op korten afstand in zee visschende, door 4 rooverspangkas, onder bevel van panglima Kampang gevangen genomen.

Tijdens zijne gevangenneming bevonden zich reeds een honderdtal mannen, vrouwen en kinderen, als gevangenen op de rooversprauwen, welke nog een maand in de nabijheid van Manilla rondzwierven alvorens naar Sollok terug te keeren. Hij werd te Bankouw ontscheept en verkocht. Volgens zijne opgave, worden de rooversprauin die vaarwaters te Ilong-Ilong, gelegen op 2 dagreizen over zee van de hoofdplaats Manilla, schoongemaakt en

voorzien zij zich op Poeloe Malapipoe, niet ver van Manilla verwijderd, van water. Hij schijnt op een lateren rooftogt ingescheept en terwijl de roovers op Poeloe Obi water innamen, ontvlugt te zijn, waarna hij zich 2 jaar op dat eiland heeft opgehouden, van waar hij eindelijk door de bewoners naar Batjan werd gebragt.

16/17. Baso en Mandakh; eerstgenoemde geboortig van Kandari, de tweede van Pagattan (Borneo), werden door de zeeroovers bij Boeton, in 2 groote en 2 kleine prauwen, overvallen en gevangen genomen.

De verklaringen dezer twee inlanders zijn van denzelfden inhoud en behelzen, dat de roovers te Balangingi te huis behoorden en onder het bevel stonden van den panglima Silamba; dat zij, na het eiland Bangka te hebben aangedaan, dadelijk naar Balangingi zijn gestevend, waar de gevangenen ontscheept en zij aan 2 ingezetenen van Sollok verkocht werden, van waar zij met een kleine visschers-prauw naar Taroena (Sangi-eiland) zijn gevlugt.

18. Sekeri, geboren te Boni, werd, terwijl hij met een prauw van Makassar naar Boeton onder zeil was, door de zeeroovers gevangen genomen. De zeeroovers waren in 4 prauwen bintak, gewapend, onder bevel van den panglima Taupan en behoorden te huis te Balangingi. Drie andere opvarenden van de handelsprauwen zijn bij zijne gevangenneming vermoord geworden. Hij is steeds gebonden onder in de prauw gebleven; weet dus niet welke plaatsen zijn aangedaan en is 15 dagen na zijne gevangenneming te Babona op Sollok ontscheept, waar hij aan eenen Chinees verkocht werd.

Van de plaats, waar hij ontscheept is, gaan geen zeeroovers naar zee; hij is te gelijk met 2 andere gevangenen in eene prauw des nachts ontvlugt en na 14 dagen zwervens in zee op Sangi-eiland geland, van waar de Radja Taroena zijne medgezellen naar Menado en hem naar Ternate heeft gezonden.

19. Djaoe, geboortig van Goenong-Taloe, werd met 3 andere personen op het eiland Bitila nabij Pagoeat door de zeeroovers gewond en gevangen genomen, terwijl hij bezig was zijne prauw schoon te maken. De zeeroovers behoorden tot eene groote prauw karila, bemand met een 50 tal koppen, waar reeds eene menigte gevangenen aan boord was. Deze zeeroovers waren afkomstig van Balangingi en hunne prauw maakte deel uit eener vloot van 8 prauwen, waarvan de 7 anderen reeds vooruitgevaren waren en bij Likoepang door het stoomschip Amsterdam werden aangevallen, bij welke gelegenheid 4 ontsnapten en 3 vernield werden. De prauw, waarop hij zich bevond vertrok, na Bangka te hebben aangedaan, tot het innemen van hout en water, regtstreeks naar Sollok, waar hij in de kampong Bachanipoeti ontscheept en verkocht werd. Van daar is hij ontsnapt met eene kleine prauw, aan de zeeroovers toebehoorende. Het was hem onbekend, welke panglima de roovervloot aanvoerde.

Hij gaf op, dat na de spaansche expeditie tegen Sollok, de Sultan van dat eiland den zeeroof tegenging, die thans slechts ter sluik nog van Balangingi gedreven werd. Tevens zeide hij, dat in de kampong, waar hij zich bevond, wel 150 personen van noordelijk Celebes afkomstig in slavernij waren; doch dat de nederlaag, die de zeeroovers bij Likoepang geleden hadden, grooten schrik onder hen had verwekt, zoodat zij zich niet meer in de wateren van noordelijk Celebes durfden begeven.

Algemeene slotsom.

Alle in het jaar 1859 aan de zeeroovers ontvlugte personen waren minstens drie jaren geleden in hunne magt gevallen, terwijl uit hunne verklaringen tevens blijkt, dat zij allen van het eiland Sollok ontvlugt zijn.

Indien al niet de bewijzen aanwezig waren voor het verminderen van den zeeroof in dezen archipel, dan zoude de eerstvermelde omstandigheid van zelve tot die gevolgtrekking leiden. Het ontbreken van mededeelingen omtrent de verschijning van zeeroovers van Sollok of Balangingi gedurende het jaar 1859 in de Indische wateren en wel hoofdzakelijk in de vaarwaters van Celebes, waar het scherpste toezigt is gehouden, bevestigt buitendien de juistheid der opgaven, dat de zeeroof, van die streken uitgaande, zoo niet geheel opgehouden, dan toch belangrijk verminderd is en eene andere rigting heeft genomen. Wel is door Z. M. stoomschip Gedeh, naar aanleiding van het berigt van een te Makassar van uit straat Boeton aangekomen handelsschoener, die bij het binnenzeilen van genoemde straat rooversvaartuigen had ontmoet, een onderzoek dienaangaande ingesteld, doch zonder uitkomsten, zoodat welligt die opgave overdreven kan geacht worden.

Mededeelingen uit Ternate en de inlichtingen ontleend aan de verklaring van den uit handen der zeeroovers ontvlugten inlander Abdul Radjap van Batjan, opgenomen onder 7 hiervoren, bevestigen de omstandigheid, die meermalen in de verklaringen voorkomt, dat behalve ten gevolge van de tuchtiging der zeeroovers op Sollok door de Spanjaarden in 1858, de Sultan van dat eiland nog steeds door de tijdelijke aanwezigheid van spaansche oorlogschepen, hetzij vrijwillig hetzij gedwongen, maatregelen neemt om den zeeroof zooveel mogelijk te beletten, en dat die maatregelen reeds ten gevolge hebben gehad, dat het eiland Sollok door de zeeroovers wordt verlaten en eenigen een schuilplaats op het naburige eiland Patta gezocht hebben, terwijl anderen naar Tawe-Tawe eiland zijn geweken, waar in den laatsten tijd, onder het gezag van twee hoofden, Datoe Hassan en Datoe Abang, langs de zuidkust zich eenige rooverkampongs zouden gevormd hebben, bewoond door de ge-

vaarlijkste uitgewekenen van de verschillende roofnesten op Magindanao, Balangingi en Sollok, van waar echter jaarlijks nog talrijke vloten, in verschillende rigtingen ten zeeroof worden uitgerust.

Op de N. W. kust van Borneo, van Tandjong Oensang tot Moeloedoe, en ook op de bezuiden Tandjong Oensang gelegen eilanden hebben in de laatste jaren verschillende nederzettingen van Illanesche en Solloksche zeeroovers zich gevestigd, terwijl bovendien Magindanao vooral nog steeds als een onverbeterlijk roofnest genoemd wordt, waartegen zelfs de pogingen der Spanjaarden tot het bestraffen en vernietigen der zeeschuimers schipbreuk hebben geleden.

Terwijl dus de bewijzen aanwezig zijn, dat het kwaad zelf, wel verre van uitgeroeid, slechts in zekere mate verplaatst is, levert de betrekkelijke veiligheid van den Indischen archipel het bewijs van den afdoenden invloed, dien de nederlagen, welke de zeeroovers daar geleden hebben, op hen blijven uitoefenen, en dat de bekendheid met de voortdurende bekruising der wateren van Menado, door een stoomschip, genoegzaam is om hen te noodzaken, hunne strooptogten naar de Philippijnsche eilanden te rigten, omdat, wanneer de bestemming naar de wateren van Celebes zoude zijn, de bemanningen weigerachtig worden om zich in te schepen.

De uitbreiding der Illanesche en Solloksche nederzettingen op de N. W. kust van Borneo vordert dat ook op de toegangen tot den Indischen Archipel door straat Makassar en benoorden Borneo een wakend toezigt worde gehouden, ten einde de zeeroovers, die, verre van magteloos of uitgeroeid, slechts voor het oogenblik bedwongen en verplaatst zijn, ook voor die vaarwaters hetzelfde ontzag in te boezemen, dat zoo krachtig werkzaam blijkt, om de wateren van Celebes voor hunne strooptogten te beveiligen.

Van de bekende roofnesten op de N. kust van Flores

is in 1859 geen enkel officieel berigt van zeeroof ontvangen; wel werd de meening geuit, als zoude Rioem verlaten zijn, doch tot nog toe wordt dit noch bevestigd noch tegengesproken, en hoewel daardoor een der voorname roofnesten op genoemde kust zou hebben opgehouden te bestaan, blijven niettemin Patta en Lakarambi evenzeer als de schuilplaatsen der roovers aldaar aangemerkt, terwijl in elk geval de van Rioem verplaatste roovers voor een groot gedeelte zich elders zullen gevestigd hebben om hun bedrijf voort te zetten. Met het oog daarop behoort vooral op het eiland Kalatoea een nauwkeurig onderzoek plaats te hebben, terwijl ook op Bonerate nog steeds met grond de bedenking blijft rusten, van onder alle omstandigheden met de zeeroovers te heulen en meermalen aan hunne vaartuigen eene schuilplaats te hebben aangeboden.

De bestaande verwikkelingen, die belangrijke militaire toerustingen voor de expeditiën tegen Boni en in de Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo noodzakelijk hebben gemaakt, hebben ook gedurende het jaar 1859 verhinderd aan de reeds vroeger voorgenomen tuchtiging der roofnesten op Flores gevolg te geven.

Ook wat den van daar uitgaanden zeeroof aangaat, mag de schijnbare rust, die deze wateren genieten en het niet inkomen van stellige berigten omtrent de aanwezigheid van zeeroovers, of van het voortzetten van hun bedrijf op de bekende punten hunner vestiging, niet als een bewijs voor het duurzaam ophouden van den zeeroof aangemerkt worden.

Terwijl alzoo het jaar 1859 zich heeft gekenmerkt door het niet verschijnen van zeeroovers op die punten, waarheen gewoonlijk hunne togten waren gerigt, en door berigten, die geheel daarmede in overeenstemming, den stand van zaken in de roofstaten benoorden Celebes als verbeterd deden kennen, heeft zich daarentegen op een ander punt van den Archipel het kwaad, hoewel niet op groote schaal, echter met eene stoutheid ver-

toond, die het noodzakelijk heeft gemaakt, afzonderlijke maatregelen tot beteugeling daarvan te nemen.

Gedurende de maand Junij namelijk, zijn de vaarwaters rond het eiland Banka onveilig gemaakt door 2 groote en 2 kleine rooversprauwen, die snel roeijende en goed gewapend, niet alleen verschillende vaartuigen hebben beroofd, maar zelfs op enkele punten van het eiland Banka, met ongewone vermetelheid zijn geland, met het doel om te plunderen, en zoodra zij zich ontdekt en vervolgd zagen, in de riviermondingen van de tegenoverliggende kust van Sumatra zich hebben weten te verbergen en zich vandaar ongestraft in veiligheid te stellen.

De schoenerbrik Padang en later het stoomschip Soembing, hebben die vaarwaters bekruist, doch de aanwijzingen zijn te laat ontvangen, om de gelegenheid te kunnen verwachten de roovers te ontmoeten, die hoogstens gedurende een tiental dagen op verschillende punten waren gezien en dadelijk naar hunne woonplaatsen teruggekeerd. Het is gebleken, dat deze prauwen enkel roofden met het doel om buit te behalen en geen gevangenen maakten; hetwelk genoegzaam bewijst, dat zij niets gemeens hadden met de Solloksche of Balangingische zeeroovers of dergelijken. De opvarenden van de vaartuigen, die beroofd zijn geworden, en andere personen, die de roovers gezien hebben, verklaarden met zekerheid, dat de prauwen behoorden tot dezulken, welke op het eiland Singkep bij Linga worden uitgerust.

De van den Resident van Riouw ontvangen inlichtingen in verband daarmede, hebben voldoenden grond gegeven, om deze verklaringen te vertrouwen, terwijl men mag aannemen, dat op verschillende punten in den Lingga-Archipel, maar meer bijzonder op het eiland Singkep en in de Sekanabaai, een gedeelte der bevolking zich aan zeeroof schuldig maakt en meest met kleine vaartuigen, naarmate van het jaargetijde, zijne togten naar straat Malakka uitstrekt, of

wel in de vaarwaters rondom en om de zuid van het eiland Lingga de zee onveilig maakt. De vervolging van deze soort van zeeroovers levert bezwaren op, omdat zij, in den regel van Linggasche papieren voorzien, schijnbaar ten handel uitgerust, alleen dan kunnen worden aangehouden wanneer zij op de daad betrapt worden.

Het nader onderzoek door den Gouverneur der Molukksche eilanden en den Resident van Ternate ingesteld naar de verblijfplaats van de afschuwelijke kanibalen-zeeroovers, waarvan in het verslag van den zeeroof over het jaar 1858 melding werd gemaakt, naar aanleiding der verklaring van den Inlander Lakabi, heeft tot geen uitkomsten geleid. De latere verklaringen door Lakabi, inzonderheid te Ternate afgelegd, waarin hij zich meermalen tegenspreekt, hebben aanleiding gegeven om zijn verhaal in twijfel te trekken; terwijl in elk geval zijne opgaven omtrent de namen der verblijfplaatsen van de zeeroovers en van de hoofden, die over hen regeren, te Ternate en Amboina, als geheel onbekend opgegeven worden. Buitendien is van die roovers in dit jaar niets meer vernomen.

De zoo gunstige staat van zaken, wat betreft den zeeroof gedurende het jaar 1859, heeft aanleiding gegeven, dat geen afzonderlijke operatiën of kruistogten van Z. M. zeemagt tegen de zeeroovers hebben plaats gehad.

Welligt dat de Bonische expeditiën en de blokkade, die gedurende het geheele jaar aanhoudend eene beweging van stoomers in de zuidelijke vaarwaters van Celebes hebben ten gevolge gehad, veel zullen hebben toegebragt om den zeeroof van daar verwijderd te houden, en dat het ophouden der aanwezigheid van dit aanmerkelijk getal stoomschepen welligt een terugkeer tot den vroegeren toestand te weeg brengt en de zeerooversuitrustingen van het eiland Flores weder te voorschijn roept.

Uit de verklaringen onder 10/13, en 18 van dit verslag opgenomen blijkt, dat de vorst van Manoedjoe op Celebes

en de radja van Taroena op Sangi-eiland ongevraagd aan van Sollok ontvlugte personen de gelegenheid hebben verschaft, om naar de hoofdplaatsen Makassar en Menado terug te keeren. Daardoor wordt het duidelijk, dat ook van die zijde de zeeroof afkeuring ondervindt.

Indien die afkeuring der onafhankelijke inlandsche vorsten algemeen wordt, zal een der oorzaken zijn weggenomen, waaraan de zeeroovers den moed ontleenen om zich met groote uitrustingen in den Archipel te wagen, overtuigd van de gedwongen of vrijwillige medepligtigheid, welke zij op velen der op hunnen weg gelegen plaatsen aantroffen en waar hun vroeger gaarne eene schuilplaats en de middelen om in hunne behoeften te voorzien werden aangeboden.

Het aanhoudend vertoonen van de vlag, ook op punten, waar die vroeger zeldzaam of misschien nooit gezien werd, zal krachtig medewerken om deze uitkomst te doen verkrijgen, en wanneer eens de zeeroovers, — die op hunne kaarten de plaatsen, waar zij stoomschepen ontmoetten of met zekerheid weten, dat deze aanwezig kunnen zijn, door eene „rookende schoorsteen" aanwijzen, als waarschuwing, dat het hun niet geraden is zich daar te vertoonen, — overtuigd zijn, dat zij geen enkelen toegang meer kunnen bereiken, die niet door die gevaarlijke merken is afgesloten, en waar de Nederlandsche vlag zich niet op de kruisers vertoont, dan eerst zal met eenigen grond kunnen worden aangenomen. dat een duurzaam einde aan den vroegeren geessel van den inlandschen handel en het vrije verkeer in dezen Archipel gemaakt zal zijn.

1860.

Verklaringen van:

1/2. Loëte, geboren te Sampulawa (Boeton) en Boenbang Baba Daing, geboren in Boegis.

Loëte verhaalde, dat hij, met nog 12 opvarenden eener van Boeton naar Ambon bestemde handelsprauw, op de hoogte van Poeloe Toedjoe door de zeeroovers werd gevangen genomen, die aldaar met eene vloot van 12 bintaks kruisende waren en drie achtereenvolgende maanden Kendari, Taboenkoe en de eilanden der Residentie Menado bezocht hebbende, naar Sollok terugkeerden, waar zij te huis behoorden. Hij gaf het eiland Sea-Sea op als de plaats, waar de roovers water innamen en Bangka als die, waar zij hunne prauwen schoonmaakten. Omtrent de bemanning en bewapening der bintaks, wist hij alleen op te geven, dat de prauw, waarop hij werd medegevoerd, ongeveer 50 opvarenden telde en gewapend was met 2 stukken geschut, 30 geweren, 20 pieken, 50 werpspiesen, 10 krissen en 20 klewangs. Na te Solok aan den inlander Abo te zijn verkocht, werd hij als roeijer gebezigd op de prauwen, die in de westmousson op roof uitgingen. De overige opvarenden, die met hem waren gevangen genomen, bevonden zich nog op Sollok, toen hij met Boenbang Baba Daing naar een Manilla brik wist te ontvlugten en daarmede via Singapore te Ternate aankwam.

Boenbang Baba Daing gaf op, dat hij als opvarende eener van Soembawa naar Makassar terugkeerende vischersprauw (papalumbang), gevoerd door Oewana Raida, met nog 12 andere opvarenden door de zeeroovers werd gevangen genomen, bij welke gelegenheid twee zijner makkers in het gevecht door de roovers werden vermoord.

De rooversvloot bestond uit 30 groote en kleine prauwen, waaronder 20 bintaks, en stevende, al roovende, naar de kusten van Soembawa, van daar naar Tambolangan, vervolgens naar Poeloe Bangka en eindelijk naar Sollok terug, waar hij als slaaf werd verkocht.

3/4. Laäteh van Boeton en Maumin van Togian, beide gewezen handelaren.

Eerstgenoemde werd op de hoogte van Kendari en laatstgenoemde op de hoogte van Boalemo door de zeeroovers, na een hevig gevecht, gevangen genomen. Beiden waren opvarenden van handelsprauwen en werden met nog 20 anderen overmeesterd en naar Balangingi gevoerd. Laäteh geeft op, dat de rooversvloot uit 15 prauwen (bangko) en Maumin, dat die uit 6 prauwen (bintaks) en 6 kleine (salisip) bestond. Zij werden aan zekeren Ismaël te Balangingi als slaaf verkocht en gebezigd tot de parelvisscherij, van welke gelegenheid zij gebruik maakten om met de prauw van hunnen meester te ontvlugten, waarmede zij op het eiland Boenaking aanlandden. Zij gaven op, dat de bewoners van meest al de negorijen van Sollok en Balangingi, uit vrees van vroegere nederlagen, sedert 3 jaren niet meer op roof uitgingen.

5/6. Laäte, geboren te Wowoni (Boeton) en Moeharrang, geboren te Tope Djawa, beiden van beroep kleinhandelaars.

Laäte geeft op, dat hij op eene van Boeton naar Kandari bestemde handelsprauw, van laatstgenoemde plaats terugkeerende, na een gevecht van ruim 3 uren, waarbij 3 der mede opvarenden sneuvelden, door de zeeroovers met 5 zijner makkers werd overmeesterd. Hij werd aan boord van een der uit 5 bintaks en 5 tatadis zamengestelde vloot overgebragt en moest over dag roeijen; zekere Singa was gezaghebber of panglima van die bintak. De roovers kruisten op roof gedurende 4 maanden nabij Gorontalo en de eilanden behoorende tot de Residentie Menado

en hadden o. a. een achttal in die streken te huis behoorende visschers- en een Mandharsche handelsprauw met 10 opvarenden buit gemaakt. Op het eiland Bangka voorzagen de roovers zich van water, maakten daar hunne prauwen schoon en keerden vervolgens terug naar Sollok, waar zij te huis behoorden. Hij werd verkocht aan zekeren Ismaël, bleef als opvarende in dienst om te roeijen, totdat hij met een lip-lip naar Menado wist te ontvlugten.

Moeharrang verhaalde, dat hij met nog 6 andere opvarenden eener handelsprauw, op de hoogte van Laëkan (Torothea), door eene groote rooversprauw met 2 daarbij behoorende groote sampangs aangevallen, na een kort gevecht, met 2 zijner makkers, Sankala en Tambala genaamd, door de zeeroovers werd overmeesterd. De 4 overige opvarenden hadden zich weten te redden door overboord te springen. Deze rooverbintak was bemand met 24 en elke sampang met 10 koppen, en gewapend met 2 kleine stukken geschut, 10 geweren, 5 buksen en 90 werpspiesen, terwijl ieder opvarende in het bezit was van een klewang. Zij behoorde te Tawe-Tawe te huis en werd gevoerd door Radja Laoet. Nog ruim eene maand na zijne gevangenneming zwierf de prauw op roof rond, bezocht Tanakeke en Kapaposang tot het innemen van water en het schoonmaken der prauwen en stevende langs Pareh-Pareh, Mandhar en Palos, waar zij nog 6 visschers roofden, naar Sollok terug. Van Tawe-Tawe wist hij evenwel naar Boeloengan (Koetei) te ontvlugten en werd met eene van Maros uitgeruste prauw van daar naar Makassar teruggebragt.

7. Muluta, geboren te Gorontalo, handelaar van beroep, werd op de hoogte van Paguajamon, met nog 3 andere opvarenden, door de zeeroovers overmeesterd. Deze waren met 6 groote prauwen, bintaks, en 3 kleine, door zekeren Siatip, aanvoerder van een der bintaks, van Tawe-Tawe ten zeeroof uitgerust. Na zijne gevangenneming bleven

de zeeroovers nog 2 maanden kruisen, deden Togian, tot het innemen van water, en nog verscheidene andere, hem onbekende plaatsen aan en kwamen eindelijk te Tawe-Tawe terug, waar zijne makkers verkocht werden en hij in dienst van gemelden Siatip bleef tot hij met eene prauw, vergezeld van 7 Manillarezen, naar Manilla wist te ontkomen, van waar hij naar Menado is gezonden. Omtrent de bewapening en benaming der prauwen, geeft hij geene bijzonderheden op.

8. Soenja, geboren te Makian van beroep landbouwer.

Op de hoogte van het eiland Halmaheira werd hij door de zeeroovers met nog 2 opvarenden zijner prauw, geladen met tabak, pisang, enz. gevangen genomen, nadat zij zich eerst hadden verdedigd, ten gevolge waarvan 2 andere opvarenden werden doodgeschoten.

De rooversvloot, bestaande uit zes groote en zes kleine vaartuigen, behoorde te Balangingi te huis; de groote prauwen waren bemand met 50 tot 60 koppen en gewapend met 3 stukken geschut, 50 geweren en andere wapenen. Na Bangaaij, Batjan, Tomboekoe en andere eilanden aangedaan te hebben, keerden zij, overal menschen roovende, naar Balangingi terug, namen op Bangka nabij Likoepang water in, en daar werd Soenja aan den Datoe van Sollok, Djamali genaamd, verkocht. Met eene prauw ontvlugtte hij naar Tontoli, vergezeld van eenen man en twee vrouwen, genaamd Mangkaur en Bajo en Iski, te Bangaaij, Sokette en Makian te huis behoorende, doch welke alle drie te Tontoli in slavernij zijn gehouden. Van Tontoli zich naar Bwool begevende, werd hij met Z. M. stoomschip „Etna" te Ternate gebragt.

9/10. Mariano Habitantes en Martino Bonama, beiden afkomstig van Malapipi, behoorende tot Albaaij (Manilla), welke door den kapitein laut van Ternate zijn aangebragt. Beide waren, niet ver van dat eiland, op zee door de roovers gevangen genomen en naar Balangingi over-

gevoerd, alwaar eerstgenoemde aan zekeren Ala werd verkocht, wat met laatstgenoemden, die van hoogen ouderdom was, niet het geval was. In een klein prauwtje wisten zij te ontsnappen.

11. Siantoe, afkomstig van Boeton en met Z. M. stoomschip „Etna" van Bwool aangebragt. Hij was op een eilandje in straat Boeton met nog 8 andere personen in de magt der zeeroovers gekomen, die met 5 groote en 5 kleine prauwen van Magindanao naar Sollok doorkruisende waren. Na zijne gevangenneming deden de roovers Bangaaij, Tomboekoe en Sea–Sea aan en zwierven nog eene maand rond, bij welke gelegenheid zij 2 groote ambonsche prauwen veroverden en vele menschen roofden. Toen de prauwen op Bangka aan het strand lagen, zou een stoomer langs de kust zijn gestoomd zonder de rooversprauwen te hebben opgemerkt. De bemanning was echter landwaarts ingeloopen en had zich later gehaast naar Sollok terug te keeren. Daar gekomen werd hij als slaaf verkocht. Hij geeft op, dat vele ingezetenen van Magindanao en Sollok jaarlijks met hunne prauwen door straat Makassar en benoorden Borneo om tot Java toe op roof uitgaan en van de afwezigheid van het daar gestationeerde spaansche oorlogschip gebruik maken om zee te kiezen. Zij zouden zich echter niet meer naar de Noordkust van Celebes begeven uit vrees voor het te Menado in station liggend stoomschip. Met een klein prauwtje wist hij van Sollok te ontsnappen; nadat hij daarmede 13 dagen, nagenoeg zonder voedsel, in zee had rondgezworven was hij tot Bwool afgedreven en daar verbleven.

12/13. Laäna en Laentje, beide geboren op het eiland Boeton.

Eerstgenoemde geeft op, dat hij met nog 7 andere opvarenden eener handelsprauw, bestemd naar Makassar, in straat Saleijer door de zeeroovers, na een kort gevecht, werd overrompeld.

De rooversvloot bestond uit 12 bintaks en 7 groote lip-lips, elke prauw met ongeveer 30 koppen bemand en gewapend met 4 kanonnen, 12 geweren en 35 pieken; terwijl de opvarenden nog andere wapens hadden. De prauw, waarop hij zich bevond, werd gevoerd door zekeren panglima Tapa, en behoorde evenals de overige rooversvaartuigen te Balangingi, Sollok, te huis. Na nog $2^1/_2$ maand rondgezworven te hebben, bij welke gelegenheid zij achtereenvolgens Toeboe-Toeboe, Kentiolo (Boeton), Kandari en Bangka aandeden, tot het innemen van water en het schoonmaken der prauwen, keerden de roovers naar Sollok terug, zonder op dien togt eenigen verderen buit te maken. Laäna werd verkocht aan zekeren Silei. Met een engelsch schip, dat te Sollok was aangekomen, begaf hij zich naar Papoea en daar gekomen aan boord van de schoener Theodorus, kapitein Fabritius, die hem te Makassar bragt.

Laentje verklaarde, dat hij, nabij Boeton, met nog 5 andere opvarenden eener handelsprauw, na een hevig gevecht, in handen der zeeroovers was gevallen, die zijne prauw aanvielen met 12 bintaks en ongeveer 30 groote sampangs. De prauw, waarop hij zich bevond, was bemand met 20 koppen. Hij wist echter de bewapening niet op te geven daar hij steeds geboeid in het ruim werd gehouden.

De panglima heette Tapa en de roovers behoorden te Balangingi te huis, waarheen zij, na nog 3 maanden rondgezworven te hebben, zonder buit te kunnen maken, en na zich op het eiland Bangka van water te hebben voorzien, terugkeerden. Laentje werd daar aan zekeren Lamard verkocht en wist later naar een ter reede liggend engelsch schip te ontsnappen, waarmede hij evenals Laäna, naar Papoea stevende en van daar met de Nederlandsche schoener Theodorus te Makassar aankwam.

14. Mioes, alias Pa Noersiman, werd in de wateren

van Pasoeroean door de zeeroovers gevangen genomen. Hij gaf op geboren te zijn in de dessa Sangea, distrikt Timor Laut, assistent-residentie Sumanap. Bezig zijnde met visschen, werd hij gevangen genomen met nog 8 andere opvarenden, waarvan er een, zich verdedigende, sneuvelde.

Drie maanden in handen der zeeroovers rondgezworven hebbende, wist hij met een prauwtje van een hem onbekend eiland te ontsnappen, doch werd kort daarna door eene Boeginesche prauw gevangen genomen en naar Poeloe Laut gebragt. Daar komende werd hij voor *f* 100 verkocht aan den panghoeloe, die hem, na verloop van eene bijna 25 jarige dienst vrij gaf, met een pas van zekeren pangerang Abd'l Kadir, hoofd van het eiland Poeloe Laut, waardoor hij gelegenheid vond met eene Sumanapsche prauw naar Madura terug te keeren. De overige hem gedane vragen betreffende de roovers zijn door hem niet beantwoord kunnen worden.

15. Van Soerabaija werd getelegrafeerd, dat op den 21^{en} April 1860, zes groote rooversprauwen in de wateren van Sapoedi zijn gezien, met uitnoodiging een van Z. M. stoomschepen daarop af te zenden.

16. Mededeeling van den Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden werd ontvangen betreffende het aanvallen en uitplunderen van 2 prauwen door zeeroovers, op de hoogte van de zandbank Goesong Torodjaja (ten zuiden van Benoung Mandhar) en over het aanwezen van rooversprauwen op de hoogte van Kalowang.

17. Berigt dat zich een 40 tal kleine zeerooversvaartuigen in de wateren van Karimata ophouden en aldaar een paar prauwen zouden hebben weggevoerd.

Dit gaf aanleiding tot den kruistogt van Z. M. stoomschip Ardjoeno, waarbij het eiland Karimata nauwkeurig werd onderzocht en de Tambilan- en Natuna-eilanden aangedaan werden. De zekerheid werd daardoor verkregen,

dat dezelfde zeeroovers, die zich in de Karimata hadden opgehouden, van daar beide eilandengroepen bezocht en een aantal menschen aldaar geroofd haddden, doch reeds de terugreis, vermoedelijk naar Sollok hadden aanvaard.

18. Te Riouw werd het berigt ontvangen van de Natuna-eilanden, dat zich aldaar 18 groote rooversprauwen (Illanos) vertoond en daar voor eene waarde van 2000 mexikaansche dollars aan geld en goederen en 66 personen geroofd hadden. Een dier personen was later, in zijne hoedanigheid van priester, door de zeeroovers weder in vrijheid gesteld. Van dezen was tevens de mededeeling ontvangen, dat de zeeroovers van de Natuna —, al roovende, naar de Tambilan-groep en van daar naar de Anambas eilanden waren gestevend en van deze drie eilanden groepen een getal van 122 menschen zouden hebben geroofd. Dit berigt, ofschoon later ontvangen, kan op geen andere betrekking hebben, dan op dezelfde rooversvloot, in de drie bovenstaande mededeelingen bedoeld.

19. Berigt van den Resident der Z. en O. Afdeeling van Borneo, betreffende het aanwezen van zeeroovers tusschen de monding der Koemij en Kottawaringin rivieren, welke, nadat de bewoners van Pengoedjan in het bosch waren gevlugt, die kampong geheel hadden uitgeplunderd en verbrand; dat de zeeroovers evenwel kort daarop, door een 20 tal prauwen, onder aanvoering van de pangerangs Adi Patti, Anta kasoena, Praboe Nata en Kantjana, weder verdreven waren, en het bij die gelegenheid nog gelukt was, eene vrouw met haar kind, die reeds in het bezit der roovers waren, weder te bevrijden. Bij den aanval op Pengoedjan sneuvelde één man en werden 7 personen gewond. De roovers zouden van daar naar de Z. W. kust van Borneo zijn gevlugt.

20. Mededeeling, dat de vaarwaters der Karimata-eilanden, Soekadana en Koeboe door onderscheidene groote en kleine rooversvaartuigen onveilig worden gemaakt en dat

2 in die streken te huis behoorende inlanders, Pa Agoes en Dries, bij die gelegenheid door de zeeroovers gevangen genomen, kort daarop wisten te ontsnappen en de navolgende verklaringen hebben afgelegd.

Eerstgenoemde verklaart, dat hij met 7 andere opvarenden eener prauw de rivier van Sampit willende binnenzeilen, eensklaps door roovers omsingeld werd, die hen allen gevangen en de lading uit de prauw namen en dat vaartuig vervolgens aan de golven prijsgaven. Te Katapang wist hij te ontsnappen.

Dries geeft op, dat hij met nog 8 andere opvarenden eener prauw, op reis van Katapang naar de Djelei rivier, door 9 rooversprauwen werd aangevallen en gevangen genomen, waarop de prauw werd lediggeplunderd. De roovers zijn daarna langs de kust van Billiton overgestoken en van daar, zonder zich verder op te houden naar Poeloe Seroetoe, ten Zuidwesten van Karimata gestevend, alwaar zij ten anker gingen en hij des nachts overboord sprong. Den wal bereikende, wist hij te ontvlugten.

Hij verklaart al verder, uit de gesprekken der roovers te hebben vernomen, dat zij eene landing op Bawean en Pegattan gedaan en bij die gelegenheid rijken buit gemaakt hadden, terwijl verscheidene prauwen door hen op zee zouden zijn genomen; voorts dat de roovers voornemens waren naar de Tambilan eilanden te stevenen en te Sollok te huis behoorden.

Bij de gevangenneming van den inlander Dries, ontving Tongkoe Dajang, zoon van het hoofd der Karimataeilanden een wond in den arm, terwijl vier personen, tot de vorstelijke familie van Soekadana behoorende, in handen der zeeroovers zijn gevallen. Gelijktijdig viel, op de hoogte der Perogoean rivier, een sampang met 13 opvarenden, na een hevig gevecht, waarbij van weêrszijden eenige personen werden gewond, in handen der zeeroovers. Door overboord te springen en al zwemmende den wal te bereiken, waren de opvarenden ontsnapt. De zeeroo-

vers hadden zich met 8 groote prauwen op de rivier te Katapang vertoond, doch waren verdreven door de bevolking, aangevoerd door den Pengawa. Toen zetten zij koers naar de Karimata eilanden.

20. Anachoda Athil, eigenaar en gezaghebber eener prauw toop, van Sambas uitgerust en in het zuidelijk vaarwater der Wester-Afdeeling van Borneo in handen der Solloksche zeeroovers gevallen.

Zich van Bandjermasin naar de negorij Koemaij ten handel willende begeven, ankerde hij met zijne prauw, waarop zich nog 11 andere opvarenden bevonden, des nachts voor de monding der rivier. Kort daarop werd hij omringd door 12 prauwen galeih en 8 kleine sampangs, die allen de Nederlandsche vlag voerden. Geene wapenen aan boord hebbende, moesten zij zich op genade aan de roovers overgeven, en smeekte Athil om lijfsbehoud. Zulks werd hem toegestaan op een bevestigend antwoord der vraag, of hij de koran kon lezen; tevens werd beloofd, dat zij hem te Tandjong Serrit, ten Noord-Oosten van Serawak, in vrijheid aan wal zouden zetten, als hij zijn goeden wil toonde in het besturen der prauw.

Hij gaf op, dat eenige prauwen met 30, andere met 20 koppen bemand waren; dat het vaartuig, waarop hij zich bevond, gewapend was met een klein kanon, 3 lillas, behalve die zij buit maakten en in het ruim borgen, 6 geweren, 10 pieken en 4 sabels, en ieder man gewapend met 2 werpspiesen en 1 kris. De munitie bestond uit 2 ton kruid en ongeveer 200 kogels. De namen der panglima's waren: Datoe Mahat, zijnde de hoofdman; Datoe Telok, Datoe Archiloedin, Datoe Moemlia, Datoe Katip Ganding, Datoe Setanoh en Datoe Siaboe.

Twee en een halve maand bleef Athil in handen der zeeroovers; hij gaf van hunnen togt gedurende dien tijd eene vrij volledige beschrijving.

Van de monding der Koemaij-rivier gingen zij naar

Tandjong Pengatjan; van daar naar de monding der Djelei rivier, waar zij eene prauw, te Pontianak te huis behoorende, prijs maakten, en vervolgens naar Tandjong Piti, alwaar zij eene 7 kojangs prauw toop, te huis behoorende te Taijang, vermeesterden. Daarop stelden de roovers koers naar Poeloe Bawal (Bwool), waar zij hunne prauwen op het Noordwestelijke strand haalden en die repareerden. Vijftien vroeger geroofde menschen wisten hier echter te ontsnappen.

Achtereenvolgens bezochten zij, al roovende, de mondingen der Kesajoean en Kaijang rivieren en wilden van daar naar Soekadana gaan, hetgeen Athil hun evenwel afraadde, uithoofde daar een stoomschip was gestationeerd en de roovers het voornemen hadden om, indien zij eene ontmoeting met zoodanig schip kregen, eerst alle gevangenen te vermoorden. Naar de Kapoeas willende afhouden, werd hun dit om dezelfde reden ontraden. Zij stelden daarop koers naar Poeloe Nangka, bij Billiton, jagt makende op eene prauw, die echter wist te ontsnapgen; stevenden vervolgens naar de Karimata-passage, alwaar zij twee dagen bleven en kwamen eindelijk op de Tambilan eilanden, waar zij 67 mannen en vrouwen gevangen namen. Menschen en prauwen roovende, bezochten zij achtereenvolgens Poeloe Lobang, Tamban, Poeloe Djomadja, Poeloe Telaga, Poeloe Lingei en Poeloe Bentalia. Op laatstgenoemd eiland werden zij aangevallen door 16 van Siantan uitgetogen prauwen, waarvoor zij, al vechtende, op de vlugt gingen en Poeloe Timor Badak bereikten. Zij bleven daar 20 dagen, haalden in dien tijd hunne prauwen op het strand, om ze te kalafaten en verder in order te brengen en stevenden vervolgens naar Poeloe Serajak, Poeloe Serassan, Poeloe Tambrian en eindelijk naar Tandjong Sirit of Serrit.

Athil werd hier afgezet met eene sampang en ontving de mededeeling der zeeroovers, dat zij naar de Sollok-

eilanden (Poeloe Gageian en Kampong Bankal) terugkeerden. Van Serawak kwam Athil te Sambas terug.

21/23. Kreang, Drahim en Rena, gelijktijdig ontsnapt bij het verblijf der zeeroovers op het eiland Koempel of Boeal tot het innemen van water en het herstellen hunner prauwen.

Kreang gaf op, dat hij nabij zijne geboorteplaats Sindjai (Boni), bezig zijnde met visschen, met nog 10 opvarenden eener prauw, in handen der zeeroovers was geraakt, die met eene groote bintak, bemand met 30 koppen, hen aanvielen en na een hevig gevecht, waarbij zijn gezagvoerder of anachoda sneuvelde, overmeesterden. De panglima der prauw, waarop men hen, aan hoofd, handen en voeten geboeid aan boord bragt, heette Si Bedali en behoorde te Bakong, één uur roeijens van P°. Pata (Sollocksche eilanden) te huis. Na zijne gevangenneming bleven de roovers nog ongeveer 3 maanden zwerven, deden verscheidene eilanden aan, doch steeds ver verwijderd van de bewoonde gedeelten.

De vaart, die de roovers volgen, zou, volgens zijn meening zijn: van Bakong vertrekkende voorzien zij zich van water op P. Ambaouw, Koetei, Passir, Pegattan, Assong-Assong, Kwala, Kotta-Waringin, P. Bwool, Billiton, Banka, Tambilan, enz. Als de prauwen schoongemaakt worden, bouwen de roovers zich woningen.

Te Bakong (Sollok) aangekomen, werd hij gebruikt tot het verrigten van tuinwerk. In de maanden April of Mei gaan de prauwen op roof uit. De Palakassan Dahim, gezaghebber te Bakong, zou aan de panglima's vergunning geven op zee handel te drijven, onder voorwaarde van te rooven en bij terugkomst een gedeelte van den buit aan hem af te geven.

De door Drahim en Rena afgelegde verklaringen komen geheel met bovenstaande opgaven overeen. Drahim werd, niet ver van zijne geboorteplaats, op Poeloe Petak be-

zig zijnde met visschen, met nog 5 zijner makkers, waarvan er bij die gelegenheid 2 aan de bekomen wonden overleden, gevangen genomen. De rooversvloot bestond uit 5 prauwen, en van die, waarop hij werd overgebragt, was zekere Ojakelea panglima.

Rena, geboren te Lobo, nabij Boni, gaf op, dat hij, nabij die plaats visschende, met nog andere personen in de magt der zeeroovers was geraakt. Even als Kreang noemde hij Palakassan Dahim als hoofd der kampong Bakong, van welke plaats de rooversvaartuigen worden uitgerust.

De drie hiergenoemde inlanders zijn bij hunne ontvlugting van Koempel door eene sampang opgevischt, naar Kandawangan overgebragt en vervolgens door eene kruisboot van daar afgehaald en naar Soekadana opgebragt.

24. Mededeeling dat eene chinesche Wangkang, bemand met 15 koppen, van Singapore naar Billiton vertrokken, in straat Doerian, niet ver van het eiland Boeaja door een 10 tal rooversprauwen, elk met 4 à 5 koppen bemand, was overvallen en prijs gemaakt. Dat evenwel 4 Chinezen, begunstigd door de duisternis, zich van eene sampang hebben weten meester te maken en na 6 dagen, nagenoeg zonder voedsel op zee te hebben rondgezworven, door eene djambische handelsprauw zijn opgenomen.

25/27. Labiné, Tepan en Lusangadje, verloste slaven, welke als zoodanig aanwezig waren op eene prauw, die bij de bekruising der Pangalarian eilanden door Z. M. stoomschip Reinier Claeszen, was aangehouden en waarvan de opvarenden naar Makassar waren overgebragt.

Labiné, te Tjempo in Loemoet, een rijk benoorden Boni geboren, werd, voor de monding der rivier bij Tjempao zich onledig houdende met visschen, met nog een persoon, Lapabita genaamd, door de zeeroovers gevangen genomen. De prauw, waarop hij geboeid werd overgebragt, was bemand met 20 koppen en werd gevoerd door panglima Meloetoe, terwijl het opperhoofd der uit negen groote

prauwen bestaande rooversvloot, panglima Tapang heette. Zes maanden bleven de roovers al stroopende rondzwerven, voorzagen zich op de kust van Boeton van water, maakten op Poeloe Boenja, op Goenoeng Tello in de bogt van Tomini, hunne prauwen schoon en keerden vervolgens naar Sollok terug, waar hij als slaaf werd verkocht. Daar zijnde werd hij ten tweede male verkocht aan zekeren Lamoeloe, op wiens prauw hij als roeijer werd gebezigd, totdat de Reinier Claeszen bedoelde prauw, als verdacht van zeeroof, naar Makassar opbragt.

Tepan gaf op, dat hij, niet ver van zijne geboorteplaats Kaloempang, met zekeren Ranobassar, bezig zijnde schildpadden te vangen door eene sampang, afgezonden door 3 rooverbintaks, in handen der zeeroovers was geraakt, na bij zijne verdediging twee wonden te hebben bekomen. De bintak, waarop men hem aan handen en voeten gebonden overbragt, was gewapend met 2 lillas en nog vele andere wapens; 17 dagen bleef hij geboeid in het ruim liggen. Van Tandjong Besar begaven de zeeroovers zich naar Meloempang in de golf van Dondo, waar zij veel buit maakten; vervolgens gingen zij op een der Pangalarian eilanden hunne prauwen schoonmaken. Zij bezochten Dampelas, waar zij zich van levensmiddelen voorzagen, als sein van verkenning hunne stukken afschietende, en van waar twee der bintaks een anderen koers gingen. De prauw, waarop Tepan zich bevond, keerde daarop naar Balangingi terug, waar hij aan eenen Sollokschen handelaar werd verkocht. In dienst van dezen handelaar werd hij gebezigd tot het inkoopen van geroofde waren als de prauwen uit zee terugkwamen. Eindelijk werd hij pandeling van Lamoeloe.

Lusangadje gaf op, dat hij, zich aan boord bevindende van eene handelsprauw, toebehoorende aan zekeren Anachoda Malbo, uitgerust op zijn geboorteplaats Mandhar-Balenipa, in de Karimata passage, door 2 groote roover-

bintaks was overvallen en gevangen genomen, met nog 15 zijner medeopvarenden, en wel na een gevecht van 3 dagen, waarbij 25 menschen zouden gesneuveld zijn. Destijds een kind zijnde, liet men hem vrij op de rooverbintak rondloopen en bespeurde hij dat de bemanning bestond uit 30 koppen, de bewapening uit 1 kanon, 10 pieken, 5 geweren en ieder man een kris. Zij gingen naar Kalatoea, waar de prauwen werden schoongemaakt en zich nog 16 andere bintaks bevonden. Te Dampelas werd door de roovers rijst gekocht en bij P. Terokan (Oostkust van Borneo) verkochten zij eenige menschen, waaronder ook hem. Hij kwam later op de prauw bij Lamoeloe, en bleef daar 8 jaren lang aan boord in dienst.

28/35. Bagienda, Akasa, Batjo, Paloppen, Laaima, Si Moeda, Si Pangon en Soeman, bij de expeditie van Z. M. stoomschip Reinier Claeszen naar het eiland Sailoos of Sajaessae, uit handen der zeeroovers ontvlugt en door dien bodem bevrijd geworden.

Behalve eenig verschil in de plaats en de wijze waarop zij in handen der zeeroovers geraakt zijn, komen hunne verklaringen neder op het navolgende.

Van het aanwezen van de Reinier Claeszen op Sailoos, hadden zij gebruik gemaakt om uit handen der zeeroovers te ontvlugten, die zich uitsluitend tot het uitoefenen van den zeeroof daar gevestigd hadden en van daaruit steeds, met lichte maan, hunne strooptogten in dezen Archipel uitstrekken.

1°. Bagienda was met zijne handelsprauw op de hoogte van het eiland Mojan, met nog 7 andere opvarenden, allen te huis behoorende te Takalar, zijne geboorteplaats, door 2 rooverbintaks, elk bemand met 40 koppen, gewapend met lillas, kanonnen en geweren en gevoerd door de Panglimas J. Paloea en J. Araba, aangevallen en overmeesterd en naar Sailoos opgebragt. Daar komende werd hij als slaaf behandeld en deed verscheidene strooptogten

mede, bij welke gelegenheid Tembora werd aangedaan, tot het innemen van water.

2e. Akasa, mede geboren te Takalar, deed dezelfde opgaven als Bagienda, zijnde mede opvarende van diens prauw geweest.

3e. Batjo gaf op, dat hij op Sumbawa, zijne geboorteplaats, met nog 5 andere personen door een rooverbintak was aangevallen en gevangen genomen en naar Sailoos was overgebragt geworden.

4e. Paloppen, geboren te Pankadjena (Noorder districten), van beroep handelaar, deed dezelfde opgaven als Bagienda en Akasa, als zijnde ook op de hoogte van P. Majon, gelijktijdig met dezen, op dezelfde prauw in handen der zeeroovers gevallen.

5e. Laaima, geboren te Surrie, van beroep landbouwer, behoorde almede tot de 8 opvarenden der op de hoogte van P. Mojan door de zeeroovers buitgemaakte prauw.

6e. Si Moeda gaf op, geboren te zijn te Si Kodai en zou bij een strooptogt der roovers, met ongeveer 200 vrouwen en kinderen, uit dat landschap zijn weggeroofd en met bintaks naar Sailoos overgevoerd, waar zij aan zekeren Salu werden verkocht.

7e. Si Pangon (Bapa Matta) geboren te Saleijer, van beroep handelaar, gaf op, dat hij met nog 9 personen eener prauw, bewesten klein Sailoos door de zeeroovers was aangevallen en gevangen genomen. Na op hunne verzamelplaats te Sailoos teruggekeerd te zijn, was hij van daar uit nog 2 malen op strooptogten mede geweest. Toen hij wilde trachten te ontvlugten, bragten de zeeroovers, zulks ontdekkende, hem eenige lanssteken toe en denkende dat hij gedood was, verlieten zij hem, van welke gelegenheid hij gebruik maakte om naar boord van de Reinier Claeszen te komen.

8e. Soeman, geboren te Bima, van beroep landbouwer, gaf op, dat hij met nog 11 opvarenden eener te Bima te

huis behoorende handelsprauw, na een uur slaags te zijn geweest, in handen der zeeroovers was gevallen. Deze hadden hen met 3 prauwen padoeakan, elk bemand met 60 koppen, aangevallen. Die prauwen werden gevoerd door de panglimas Bapana Morosan, J. Arabba, en Si Garagadin en behoorden te Rioem te huis. Van daar gingen zij naar Pota en vervolgens naar Sailoos, namen water op Tembora in en stroopten altijd met nieuwe maan. Zij leefden alleen van roof en borgen hunne wapenen onder de huizen.

Algemeene slotsom.

De korte inhouden van de in dit verslag opgenomen verklaringen en mededeelingen, bevestigen alle in meerdere of mindere mate de opgaven, die reeds vroeger omtrent de Solloksche zeeroovers in het algemeen bekend waren. Zij leveren de bewijzen, dat ook nog gedurende de laatste jaren bij herhaling zich zeerooversvloten in de Indische wateren hebben vertoond, die op verschillende punten gelegenheid hebben weten te vinden om, op gelijke wijze als vroeger, hun misdadig bedrijf uit te oefenen. Alhoewel men zich, uit andere gegevens, vleijen moge, dat een groot gedeelte der zeeroovers uit den Sollok-archipel, afgeschrikt door de maatregelen die tegen hen zijn genomen, zich slechts bij uitzondering in deze wateren durven wagen, valt het echter niet te ontkennen, dat van die onverbeterlijke roofnesten nog een aanzienlijk aantal prauwen wordt uitgerust die, vertrouwende op de veiligheid der schuilplaatsen, welke op enkele punten dezer gewesten hun een toevlugt kunnen opleveren, het bestaande gevaar niet ontzien, om zich ten koste van den inlandschen handel te verrijken en op de weerlooze bewoners van afgelegene en minder bezochte eilanden op eene gruwelijke wijze zich aan menschenroof schuldig te maken.

Voortdurend worden het eiland Sollok, Balangingi, Tawe-Tawe en Magindanao genoemd als de punten, van waar die uitrustingen uitgaan, en bij het toenemend verkeer, hetwelk in den Indischen archipel plaats heeft en dat hun steeds een rijkeren buit belooft, is het wel niet te verwachten, dat die toestand vooreerst nog zal verbeteren.

De maatregelen door de spaansche regeering genomen, om die rooveruitrustingen te beletten, schijnen tot nu toe, enkel op het eiland Sollok van toepassing te zijn gemaakt en de verklaringen onder 11/12 leveren genoegzame bewijzen op, dat, niettegenstaande het station van een spaansch oorlogschip aldaar, de roovers nog steeds de middelen zullen weten te vinden, om ongestoord zee te kiezen.

Terwijl alzoo in de plaatsen van waar het kwaad sedert jaren zijnen oorsprong vindt nog geene gegronde hoop op verbetering bestaat, en dezelfde wreedaardige roovers, die vroeger deze zeeën onveilig maakten, nog immer en nu voorzien van betere wapenen, hier hun bedrijf komen uitoefenen, zoude men zich echter bedriegen door aan te nemen, dat de aanhoudende pogingen, om de zeeroof in den Indischen archipel tegen te gaan, niet tot eenige verbetering in den toestand geleid hadden. Blijkbaar hebben de herhaalde tuchtigingen, welke de roovers in deze wateren hebben ondergaan, en het bewustzijn der voortdurende waakzaamheid en nabijheid der stoomschepen, die met de bekruising zijn belast, eenen blijvenden indruk in den Sollokarchipel achtergelaten. Indien de gegevens ontbreken om met zekerheid te vergelijken het getal der rooveruitrustingen, dat in vroegere jaren zijnen koers naar den Indischen archipel rigtte, met dat, hetwelk zich nu nog derwaarts begeeft, valt echter genoegzaam in het oog, dat die stroom eene belangrijke vermindering heeft ondergaan.

De togten, waarop de Solloksche zeeroovers vroeger

steeds van dezelfde rigting uitgaande, zich zorgeloos ophielden op die punten, welke voor het oogenblik hun de meest voordeelige kansen opleverden, of wel zich verspreidden, naarmate de gelegenheid zich daartoe aanbood, zonder voorzorgen te nemen of schijnbaar aan gevaar te denken, dragen nu de kenmerken van eene meer stelselmatige uitvoering, om de hun bekende gevaren te ontwijken en van eene zekere overhaasting, ten einde daardoor de vervolging zoo veel te zekerder te ontkomen.

Terwijl de koers, welke door hen werd gekozen, vroeger in den regel steeds beoosten Celebes werd gehouden, om daardoor als het ware den geheelen archipel, bij het doorwaaijen der oostmousson, naar willekeur te kunnen bereiken, nemen zij nu doorgaans hunnen weg door straat Makassar, waarvan het noordelijke gedeelte, door inlandsche staten begrensd, hen minder aan gevaar van ontdekking blootstelt. De gewesten, die onder regtstreeks Nederlandsch gezag staau, worden nu zorgvuldig vermeden, en men mag aannemen, dat de zeeroof uit een belangrijk gedeelte van den archipel, waar zij vroeger aanhoudend plaats had, in de laatste jaren is verdreven.

Naarmate echter de zeeroof zich meer in moeijelijk te genaken punten terugtrekt, en de rooversprauwen, die zich nog in deze zeeën wagen, haren koers door de meer afgelegene vaarwaters kiezen, vermeerderen ook de bezwaren om de roovers te achterhalen. Aangevoerd door hoofden, die in deze zeeën bekend zijn, weten zij zeer goed, dat oponthoud hun verderf zal worden; zoolang de prauwen roovende blijven, bewegen zij zich met haast van de eene plaats naar de andere, kiezen zorgvuldig de rigting, waarin zij het minst in het oog moeten vallen en zijn in den regel verdwenen, alvorens de bevelen tot hunne vervolging kunnen worden uitgevoerd.

Een opmerkelijk voorbeeld van de overhaasting, waarmede de roovers trachten hunne togten te volbrengen,

levert de Solloksche zeerooversvloot op, waarvan het eerste berigt der verschijning in het noordelijk gedeelte van straat Makassar omstreeks de helft der maand Maart van het afgeloopen jaar te Koetei bekend werd. In het begin van April nog, hielden die prauwen, blijkens te Makassar ontvangen berigten, gedurende een of twee dagen zich te Tanakéké op, waarna zij eenen korten tijd zich wisten schuil te houden en daardoor aan de bekruising ontsnapten der oorlogschepen van het station der wateren van Celebes. Den 21 April vertoonden zich prauwen van diezelfde vloot bij Sapoedi en landden op dat eiland en op de oosthoek van Madura. Den 23 reeds waren zij van daar verdwenen, en zooals later bleek, naar de Zuidkust van Borneo overgestoken, die zij op de hoogte van Sampit bereikten. De kust langs loopende, om de west, hielden zij zich in het begin van Mei op P. Boeal of Koempal op en in het midden dier maand in de Karimata passage; roofden in het laatst van Mei een aantal menschen op de Tambilan- en in het begin van Junij op de Natuna-eilanden, en stevenden zonder verder oponthoud om de N. O., vermoedelijk regtstreeks naar Sollok terug.

De in dit verslag medegedeelde berigten onder 14, 15, 16, 17 en 18, zoomede de inhoud der verklaringen onder 19, 20 en 21/23, welke allen op dien togt betrekking hebben, bevestigen deze bijzonderheden geheel en leveren tevens het bewijs, dat de op verschillende punten gepleegde zeeroof werkelijk door dezelfde prauwen werd bedreven. Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat dergelijke vaartuigen in den regel slechts voor korten tijd van water zijn voorzien, en dat het weinige verband in hunne zamenstelling niet toelaat dat zij gedurende eenige dagen aanhoudend zeebouwen zonder op nieuw voorzien en gekalkt te worden, dan blijkt het, dat deze togt met buitengewonen spoed door de roovers is volvoerd.

De zeeroovers prauwen, welke zich tijdelijk op Sailoos

ophielden, waren allen van Rioem op Flores afkomstig en schijnen die plaats te hebben verlaten met het doel om naar Sollok terug te keeren.

Nog wordt in dit verslag onder 24 melding gemaakt van zeeroof in straat Banka gepleegd. Het is genoegzaam bekend, dat deze soort van roovers, die meermalen in enkele kleine prauwen de wateren van straat Banka onveilig maken, gevoerd worden door inlanders van Linga en meer bepaaldelijk van Sinkep afkomstig. Zij staan niet in het minste verband met de zeeroovers van Sollok of Flores. Bovendien, hoewel zij veel stoutheid in hun misdadig bedrijf aan den dag leggen, houden zij zich niet op met menschenroof en onderscheiden zich daardoor geheel van de bovenbedoelden.

De nabijheid van Singapore, waar steeds eene menigte slecht volk verblijf houdt, dat de zeeroof met kleine vaartuigen in straat Malakka ongestraft kan uitoefenen, zal wel blijven beletten, dat de Riouw en Linga archipel geheel van dergelijk gespuis gezuiverd kan beschouwd worden.

Terwijl de zeeroof, gedurende het jaar 1860, zich heeft bepaald tot de boven in korte woorden zamengevatte feiten, blijft de hoofdzaak, welke uit dit overzigt in het oog valt, de omstandigheid, dat het aan eene vloot van zeeroovers uit den Sollok-archipel heeft mogen gelukken dezen archipel binnen te dringen en op eene even stoute als gruwelijke wijze haar snood misdrijf ongestraft uit te oefenen, ten koste van den inlandschen handel en enkele afgelegen eilanden. Het is ontegenzeggelijk waar dat die zeeschuimers, door hun voorbeeld en hunnen verderflijken invloed, op de plaatsen, die met hen in gemeenschap staan, aan de neiging tot zeeroof, welke in dezen archipel bestaat, nieuw voedsel geven en de reeds gevestigde zeerooverschuilplaatsen, door het verkeer met Sollok, als het ware aanmoedigen en versterken.

Naar mate het meer en meer blijkt, dat de zeeroof zich uit enkele punten van den Archipel verwijdert, wijst zich als het ware van zelve de rigting aan, waarin de bekruising het doelmatigst zal wezen.

UEBER

DIE EINWOHNERZAHL DER PHILIPPINISCHEN INSELN.

VON

DR. ADOLF BERNHARD MEIJER. (*)

Da seit sehr langer Zeit Nichts über die Bevölkerungsstatistik der Philippinischen Inseln von Seiten der Spanischen Regierung veröffentlicht worden ist, und da über diesen Gegenstand bisher so gut wie Nichts bekannt wurde, so werden die folgenden Mittheilungen nicht für werthlos erachtet werden, zumal sie aus officieller Quelle stammen, und fürs Erste aus dieser Nichts an die Oeffentlichkeit fliessen wird.

Es handelt sich bei den folgenden Zahlen nicht um die wirkliche Einwohnerzahl jener Inseln, sondern nur um die unter Spanischer Botmässigkeit stehenden, und diese

---

(*) Dr. A. B. Meijer, van Hamburg, bezoekt Oost-Indië tot het doen van eene wetenschappelijke reis, waarop hij o. a. *Menado*, *Ternate*, *Nieuw-Guinea*, *Amboina* en *Banda* wenscht te doorkruisen. Naar vermeend wordt is van wege de Regering aan den Gouverneur om *Celebes* en de andere betrokken hoofden van gewestelijk bestuur aanbevolen, den heer Meijer op zijne reizen alle hulp en bijstand te verleenen en te doen verleenen die het welslagen zijner onderzoekingen kunnen bevorderen. *Red.*

selbst kann nur unter Annahme einer vielleicht nicht ganz correcten Hypothese gewonnen werden. Es existiren aber auf allen Philippinischen Inseln unabhängige Völkerschaften, deren Stärke nicht einmal überall *geschätzt* werden kann. Nur für Mindanao werde ich es unten aus verschiedenen Quellen, meist nach der Angabe der dort stationirten Jesuiten-Patres, versuchen, ohne dass ich für die Genauigkeit einstehen kann.

Die Hypothese, unter der die folgenden Seelenzahlen („*almas*", wie die Spanier sagen) aufgemacht wurden, ist die, dass auf *ein* Tributzahlendes Individuum 6 Einwohner gerechnet werden, eine Annahme, welche vielleicht etwas zu hoch gegriffen ist, und über die man verschiedene Ansichten äussern hört. Da zuverlässige Zählungen nach dieser Richtung hin nicht Statt finden, auch sehr schwierig sind — man denke an die erst in neuerer Zeit genauer werdenden Volkszählungen in Europa —, so ist als sicheres Fundament nur die Menge der Tributzahlenden Einwohner zu betrachten. Diese betrugen in 43 Provinzen und 933 Ortschaften, in welche der Archipel eingetheilt wird, im Jahre 1871

1,232,544,

laut untenfolgender Specification entsprechend einer Einwohnerzahl von

7,451,352.

Ausser der Zahlung des Tributes ist jeder *männliche* Einwohner verpflichtet 40 Tage für die Regierung zu arbeiten: Wege-, Brücken-Bau, etc., abgesehen von der in einigen wenigen Provinzen Nord-Luzons herrschenden zwangsweisen Tabakscultur. All' diese Zwangsarbeiter, von den Spaniern „*polistas*" genannt, belaufen sich auf

957,427.

Von der Zwangsarbeit der 40 Tage kann sich Jedermann frei kaufen.

Auf die einzelnen Hauptinseln kommen, wie aus der

folgenden Specification nach Provinzen erhellt, die folgenden Zahlen:

Luzon	4,540,191	in	520	Ortschaften.
Panay	1,052,586	"	92	"
Cebú	427,356	"	51	"
Leyte	285,495	"	43	"
Bohol	283,515	"	36	"
Negros	255,873	"	43	"
Samar	250,062	in	35	"
Mindanao . . .	191,802	"	64	"
Mindoro	70,926	"	18	"

Der Rest auf die übrigen, kleineren Inseln.

Specificirt noch Provinzen ergeben sich die folgenden Zahlen:

Abra	37,266	in	8	Ortschaften.
Albay	341,493	"	38	"
Antique	131,886	"	19	"
Basilan	600	"	1	"
Bataan	67,362	"	12	"
Batangas	432,504	"	21	"
Bulacan	346,317	"	24	"
Bohol	283,515	"	36	"
Burias	2,430	"	1	"
Cagayan	114,396	"	19	"
Calamianes . . .	27,189	"	5	"
Camarines Norte .	42,525	"	9	"
" Sur . .	434,016	"	34	"
Capiz	272,292	"	32	"
Cavite	173,193	"	19	"
Cebú	427,356	"	51	"
Cottabato . . .	1,200	"	1	"
Davao	1,860	"	1	"
Iloilo	648,408	"	41	"
Ilocos Norte . .	220,038	"	15	"
" Sur . . .	265,233	"	21	"

Islas Batanes . .	12,000	in	6	Ortschaften.
Isla de Negros. .	255,873	"	43	"
Isabela	47,067	"	9	"
Laguna	216,435	"	28	"
Lepanto	56,088	"	81	"
Leyte	285,495	"	43	"
Manila	354,348	"	29	"
Masbate y Ticao .	17,190	"	9	"
Mindoro	70,926	"	18	"
Misamis	100,398	"	32	"
Morong	73,080	"	12	"
Na. Ecya. . . .	167,325	"	23	"
Na. Vizcaya. . .	21,471	"	6	"
Pampanga . . .	300,567	"	29	"
Pangasinan . . .	431,691	"	30	"
Romblon. . . .	34,137	"	9	"
Samar.	250,062	"	35	"
Surigao	73,770	"	28	"
Tayabas	155,280	"	17	"
Union.	133,452	"	13	"
Zambales. . . .	109,044	"	23	"
Zamboanga . . .	14,574	"	2	"
Summa. .	7,451,352	in	933	Ortschaften.

Von diesen 933 Ortschaften werden augenblicklich 81 kleine eingezogen, so dass 852 bleiben.

Unter die Regierung der Philippinen rangiren auch die Mariannen mit 8—9000 Einwohnern.

Wie schon bemerkt, befinden sich auf allen Inseln des Philippinischen Archipels unabhängige und wilde Stämme; auf Luzon u. A. die Negritos innerhalb einer Tagereise von der Hauptstadt Manila. Sie lassen sich ihren Zahlen nach schwer taxiren.

Für Mindanao möge das Folgende wenigstens als Anhaltepunkt dienen.

1. *Christen.*

Provinz Misamis,	in 32	Ortschaften . . .		100,398.
" Surigao	" 28	"		73,770.
" Zamboanga	" 2	"		14,574.
" Davao	" 1	"		1,860.
" Cottabato	" 1	"		1,200.
	64	. . . .		191,802.

2. *Muhamedaner (Moros).*

Am Binnensee von Magindanao oder Buhayen und an den aus demselben fliessenden Flüssen, in mehr als 30 Orten, . .	circa	60,000.
Am Fluss Painan und an den Binnenseen im Süden.	"	45,000.
An der Bai von Sindangan und Iligan .	"	40,000.
" " " " Illana bis Sibuguey. .	"	30,000.
Im Innern, im Süden der Provinz Misamis viele Heiden, welche zum Islam hinneigen und halb Muhamedaner sind, ...	"	30,900.
Am Meerbusen von Sarangani	"	15,000.
Im Osten von Misamis	"	10,000.
Am Meerbusen von Davao	"	6,000.
	circa	236,000.

3. *Heiden (Infieles).*

Manguangas, von Jungog bis Misamis und in den Bergen bis an den Binnensee von Magindanao oder Buhayen, ...	circa	80,000.
Tagacaolas, Sanguiles und Bilanes, vom Vulkan Apo bis an die S. o. Küste, . . .	"	76,000.
Subanos, von Misamis bis Zamboanga, .	"	70,000.
Mandayas, von Linao bis an die Seen von Liguasin und Butuan, ...	"	40,000.

Guiangas und Bagobos, vom Vulkan Apo bis an die Ebenen des Meerbusens von Davao, .	circa	12,000.
Manobos, in der Nähe von Butuan, . .	"	10,000.
Negritos, zerstreut in den Bergen. Doch ist es nicht sicher ob es sich hier um unvermischte Negritos handelt	"	10,000.
Mischlinge der Manguangas und der Mandayas, in der Nähe des Meerbusens von Davao, ...	"	7,000.
	circa	305,000.

Also Christen	c.	191,802.
Muhamedaner . .	"	236,000.
Heiden.	"	305,000.
Gesammtbevölkerung .	"	732,802.

Ueber die *ungefähren* Zahlen der unabhängigen und wilden Stämme auf allen anderen Inseln kann ich nicht einmal eine entfernte Vermuthung aussprechen, doch halte ich sie für bedeutend im Verhältniss zu der numerisch bekannten christlichen Bevölkerung.

Es wird neuerdings von der Spanischen Regierung eine andere Eintheilung des Archipels beabsichtigt; sie möge zum Schluss hier erwähnt werden.

Die Inseln Mindanao, Basilan, Joló (Solog), Samales und Balabac erhalten eine besondere Regierung. Alles Andere wird in 18 Provinzen von 3 verschiedenen Classen eingetheilt, und zwar:

1ste Classe: Manila, Jlocos und Cagayan auf Luzon;
Iloilo auf Panay;
Cebu.

2te Classe: Pangasinan, Pampanga, Laguna, Cavite, Batangas, Albay und Nª. Ecya auf Luzon.

3te Classe: Camarines und Bulacan auf Luzon;
Capiz auf Panay;
Negros;
Leyte;
Mariannen.

Allein da man auf den Philippinen bis jetzt stärker im Projecte-machen als im Ausführen ist, und bei der neuerdings wieder in Frage gestellten politischen Lage des Mutterlandes, dürfte diese neue Eintheilung noch etwas auf sich warten lassen.

Manila, April 15, 1872.

Ein Beitrag zu der Kenntniss der Sprachen auf *Mindanao*, *Solog* und *Sian*, der *Papuas* der *Astrolabe-Bay* auf *Neu-Guinea*, der *Negritos* der *Philippinen*, und einige Bemerkungen über Herrn *Riedel's* Uebersetzungen ins *Tagalische* und *Visayasche*.

VON

DR. ADOLF BERNHARD MEIJER.

Die Philippinischen Inseln, auf denen ich einige Zeit verweilte, gehören in jeder Beziehung, abgesehen von der Verschiedenartigkeit der Regierungen, zu dem Inselcomplex, welcher Niederländisch-Indien genannt wird. Die Kenntniss jenes Archipeles ist aber in N.-I. eine sehr geringe, da gar keine directe Communication besteht, abgesehen von einigen Segelschiffen, welche jährlich von Manila aus die Molukken besuchen, und abgesehen von einem schwachen Verkehr mit inländischen Fahrzeugen zwischen dem Süden der Philippinen und Nord-Borneo.

Was Sprachen, Land- und Völkerkunde anlangt aber, sollten die Philippinen nicht abgesondert betrachtet werden, und es ist, weil ich die Aufmerksamkeit der Sprachforscher in

N.-I. auf die Sprachen jener Inseln richten möchte, dass ich ein paar kleine Beiträge der Dialecte der Oeffentlichkeit übergebe, indem ich erst später in der Lage sein werde, ausführlicher über diese Gegenstände zu handeln.

Die Philippinen sind sehr reich an Dialecten und über eine grosse Anzahl existiren vortreffliche Grammatiken und Wörterbücher in Spanischer Sprache, von Priestern verschiedener Orden verfasst. Ich nenne nur folgende:

Tagalog . . . auf Luzon.
Pampanga . . " "
Pangasinan . . " "
Cagayan . . . " "
Ilocos . . . . " "
Ibanac . . . . " "
Zambales . . . " "
Bicol auf Luzon und den Inseln im S. O. von Luzon.
Visayas auf den Inseln gleichen.
Namens: Panay, Cebu, Negros, Bohol, etc., auf den verschiedenen Inseln mit leichten Varietäten.

Ueber diese kann sich daher ein Jeder mit Leichtigkeit unterrichten. Ungedruckt sind die Dialecte der wilden Stämme auf Luzon: der Igorrotes, Tingianes, Irayas, Catalanganes, Aetas oder Negritos u. A., ferner die der Stämme auf Mindanao, dieser grossen Insel im Süden, die des Solog-Archipels und viele Andere. Die kurzen Vocabularien, welche ich in Folgendem gebe, beanspruchen natürlich nur einen kleinen Baustein abzugeben und wollen in diesem Sinne beurtheilt sein.

Mindanao.

1) *Tiruray*, ein Dialect, gesprochen an der Westküste, am linken Ufer des Rio grande del Sur, in der Nähe von Pollok. Dieses Vocabularium wurde mir von einem Jesuitenpriester im Manuscript mitgetheilt; derselbe weilt

seit Jahren in dieser Gegend. Ich bemerke, dass die Worte wie im Spanischen ausgesprochen werden müssen.

Das Feuer.	J frayague.
Die Luft.	J wefuruje.
Die Erde.	J fantade.
Das Wasser.	J vayeque.
Das Meer.	J dogote.
Die Welt.	J duñae.
Der Himmel.	J lauaye.
Die Sonne.	J terresanque.
Der Mond.	J terresangquelungonone.
Ein Stern.	Sebaan guitoon.
Die Hitze.	J quedufe.
Der Dampf.	J engou.
Eine Wolke.	Sebaan ranen.
Der Regen.	J wanae.
Norden.	Deligdigáne.
Süden.	Teguenon.
Osten.	Sebangán.
Westen.	Eledóve.
Stein.	Batau.
Die Ebene.	J datane.
Das Ufer.	J pedororidagote.
Der Wald.	J latie.
Wasser.	Vayeg.
Feuer.	Frayag.
Der Strom.	J dunucque.
Seewasser.	Vayeg metimus.
Süsses Wasser.	" sabang.
Trinkwasser	" nemen.
Ein See.	Sebaan ranan.
Das Gold.	J belonone.
Das Silber.	J fulaque.
Gleich.	Seguilen.
Kurz.	Foco.

Heiss.	Meduf.
Kalt.	Meleguenei.
Stark.	Metinquel.
Süss.	Emey.
Bitter.	Tela.
Hart.	Metegas.
Die Farbe.	J bateque.
Weiss.	Futé.
Schwarz.	Mitam.
Die Zeit.	J gaine,
Das Jahr.	J bilintual.
Der Tag.	J terresanque.
Der Morgen.	J gulfuene.
Morgen.	Dema.
Die Nacht.	J quelungonone.
Der Mittag.	J que utuje.
Früh.	Toonguefen.
Vorher.	Guinono.
Nachher.	Quinoquino.
Das Ende.	J tamauane.
1 Sebaan.	7 Fiten.
2 Ruo.	8 Nalem.
3 Telen.	9 Sioon.
4 Efot.	10 Folo.
5 Limo.	11 Folo brab sebaan.
6 Enem.	20 Ruofolo.
100 merratui.	
Die Frau.	J libune.
Der Mann.	J lagueye.
Das Leben.	J umule.
Ein Greis.	Sebaan luques.
Wittwe.	Balen.
Der Tod.	J quesooye.
Gefährte.	Dumon.
Der Feind.	J lidue.

Die Augen.	Ide moto.
Gut.	Fio.
Der Schlaf.	J fidonga.
Milch.	Natas.
Haus.	Bleyen.
Hier.	Tudu.
Kuh.	Safi.
Hund.	Itu.
Hirsch.	Sela deñg.
Laufen.	Segueta.
Haben.	Ven.
Es ist nicht vorhanden.	Enda.
Oeffnen.	Becajen.
Anklagen.	Feloloc.
Trinken.	Minem.
Suchen.	Seleden.
Geben.	Miray.
Sagen.	Berrejen.
Eintreten.	Majur,
Schmecken.	Fefengen.
Ja.	Joo.
Nein.	Begnen.
Wenn kein Essen da ist so soll man es bereiten.	Ammenday que amaati querigonede.
Ich. U.	Wir. Begueye.
Du. Go.	Ihr. Ocgome.
Er. Beene.	Sie. Berrone.
Wie heisst dieses?	Ati danet y eni?
Wiederhole es noch einmal.	Serrum' amona berrej.
Gieb mir das Geld.	J rayem beguen y enartaan.
Wie heisst Du?	Ai druete me?
Was fordern Sie?	Ati ongote mue?
Es ist schönes Wetter.	Tio y gaine.

2. *Moro von Mindanao*; Dialect gesprochen mehr im

Innern von Mindanao, von Pollok aus; das Moro von Zamboanga ist anders. Moros' nennen die Spanier bekanntlich die Muhamedaner. Dieses Vocabularium stammt aus derselben Quelle wie das vorige; für die Aussprache gilt dasselbe.

1	Isa.	7	Piṭu.
2	Dua.	8	Nalu.
3	Telu.	9	Siau.
4	Pap.	10	Sapulu.
5	Lima.	100	Magatus.
6	Anam.	1000	Sanibu.
Jahr.		Lagun.	
Monat.		Ulan.	
Woche.		Tabu.	
Tag.		Gay.	
Vorgestern.		Cagasindon.	
Gestern.		Cagay.	
Heute.		Saguna.	
Herr.		Cadanan.	
Himmel.		Languit.	
Norden.		Biligdigan.	
Osten.		Sabañgaan.	
Westen.		Eledan.	
Süden.		Teguenan.	
Kind.		Vata.	
Sklave.		Olipen.	
Vater.		Amá.	
Mutter.		Iná.	
Fleisch.		Sapu.	
Kopf.		Ulu.	
Mund.		Ngali.	
Blume.		Ulaac.	
Hahn.		Catasaan.	
Farbe.		Batec.	
Gelb.		Binani.	

Weiss.	Maputi.
Roth.	Mariga.
Schwarz.	Maitam.
Süss.	Mamis.
Frucht.	Unga.
Kokosnuss.	Ning.
Taube.	Malapoti.
Oel.	Lana.
Grün.	Mañguda.
Wasser.	Ig.
Milch.	Gatas.
Krokodil.	Buáya.
Pferd.	Kuda.
Katze.	Sicá.
Schlange.	Nipay.
Affe.	Ubal.
Schwein.	Babuy.
Vogel.	Papanuc.
Oeffnen.	Ucatan.
Trinken.	Inumen.
Küssen.	Sumimba.
Gut.	Mapiya.
Singen.	Señgal.
Haus.	Balay.
Hitze.	Mayan.
Kochen.	Dapulan.
Essen.	Macacau.
Zufrieden.	Malilini.
Sagen.	Entaluen.
Recht.	Matidtu.
Streiten.	Ampalana.
Schlafen.	Macatulug.
Stern.	Bituum.
Frisch.	Matengan.
Blume.	Besuk.

Frucht.	Inidin.
Volk.	Tau.
Gross.	Masla.
Insel.	Buñget.
Schlecht.	Malat.
Lügen.	Buntud.
Nein.	Diquena, Da.
Athmen.	Niana.
Ich bin gut.	Saqui mapiya.
Wir sind.	Salcamibu.
Ich war reich.	Paganai canasa acu.
Du warst arm.	Paganai misquinau ca.
Ihr seid feige.	Matalau canu.
Wir sind tapfer.	Manalau tanu.
Ich bin krank.	Casaquit acu.
Es ist gut.	Na mapia.
Das ist traurig.	Cutu na calumbay.
Ich bin vergnügt weil Du hier bist.	Malilini acu u sinca.
Ich habe Furcht.	Caguileg acu.
Warum hast Du Furcht?	Ducum ca caguileg ca?
Es ist kein Grund vorhanden um Furcht zu haben.	Daca pa caguileg.
Sind Waffen im Hause?	Aden gumán sa nalay?
Haben wir Reis?	Aden bagas tanu?
Ist gutes Wasser da?	Aden mapiyasa ig?
Rufe Deinen Sohn.	Tanagca su nata neuca.
Komme mit Deinem Vater.	Sinca agu su ama neuca.
Wie weit ist es von hier?	Pila y canatau taman sia agu?
Hilf ihm.	Tabangui ca.
Unser Haus.	Lalquitanu nalay.
Niemand.	De laqui.
Was ist besser?	Undall y tumu?
Wem gehört diess?	Tig cua sia?

Woher kommt Ihr?	Endan canu empuun?
Wir gehen auf den Berg.	Mangay canilu sa palan.

Solog–Archipel.

1. *Moro Joloano*; Die Spanier schreiben Joló, die Engländer meist Sooloo, die Holländer Solog, etc. Unter Moro Joloano ist der Dialect gemeint, welcher im ganzen Solog-Archipel verstanden wird. Ich erhielt das folgende Vocabularium von einem Mestizen aus Jloilo auf Panay (von einem Englischen Vater und einer Inländischen Mutter), welcher gleich gut Englisch, Spanisch, Tagalisch, Visayasch und Solog spricht. Er diente als Dolmetscher auf einem englischen Kriegschiffe, welches hydrographische Aufnahmen im Solog–archipel machte, und hat Jahre lang vorher hier gelebt. Für die Aussprache gilt dasselbe, wie für die vorigen Verzeichnisse. Sehr viele Worte sind rein Malayisch, andere gleichlautend mit Tagalischen und Visaya'schen.

Wasser.	Tubic.
Feuer.	Caju.
Blatt.	Dahon.
Schiff.	Kapal.
Haus.	Bai.
Thür.	Lawang.
Segel.	Lajag.
Mann.	Tau, ussug.
Frau.	Asawa, babai.
Vater.	Ama.
Mutter.	Ina.
Kind.	Bata, anak.
Messer.	Laring.
Gesicht.	Muka.
Auge.	Mata.
Ohr.	Tinga.
Nase.	Ilong.

Zahn.	Ipon.
Fuss.	Sikke.
Hand.	Kamot.
Bauch.	Tian.
Kopf.	U.
Thier.	Sapat.
Stein.	Batu.
Vogel.	Manoc.
Gehen.	Magmui, magmatu.
Todt.	Patai.
Laufen.	Magpagui.
Essen.	Magcumaun.
Trinken.	Magminum.
Schlafen.	Magtug.
Rufen.	Magtawag.
Schlagen.	Maglobak.
Krieg.	Buno.
Ring.	Sinsing.
Gold.	Bulawan.
Tisch.	Ista.
Silber.	Pilak.
Eisen.	Basi.
Muschel.	Panagatun.
Perle.	Muttseha.
Schildkröte.	Sisik.
Oel.	Lana.
Wind.	Hangin.
Regen.	Ulan.
Sonne.	Suga.
Mond.	Bulan.
Hemd.	Badju.
Hose.	Sawal.
Tuch.	Pis.
Kamm.	Sutlei.
Tau.	Lubit.

Axt.	Kappa.
Stern.	Bitum.
Zunge.	Dila.
Haar.	Buhug.
Schuss.	Pumlo.
Schwert.	Pedang.
Grün.	Gadóng.
Roth.	Pulla.
Blau.	Bilu.
Weiss.	Puti.
Schwarz.	Itum.
Gelb.	Biamring.
Schnell.	Masamut.
Langsam.	Malalai.
Nahe.	Massug.
Weit.	Majo.
Mögen.	Magmabaja.
Schreiben.	Magsulat.
Lesen.	Magpangadje.
Hund.	Idu.
Vieh.	Sapi.
Pferd.	Kuda.
Buffel.	Karbau.
Hirsch.	Russa.
Süss.	Maëmo.
Sauer.	Mashun.
Bitter.	Mapeit.
Fluss.	Suba.
Berg.	Bud.
Jagen.	Manimbac manoc manoc.
Schlange.	Has.
Krokodil.	Boya.
Hai.	Caëtan.
Teller.	Lai.
Topf.	Anglit.

Ja.	Oö.
Nein.	Di.
Komm her.	Kari kadi.
Geh weg.	Muinakan.
Ich.	Ako.
Du.	Ikau.
Er, Sie.	Sia.
Wir.	Kami.
Dieser.	Inne.
Wo.	Din.
Wer.	Sinno.
Wie viel.	Pilla.
Da.	Ditto.
Mittag.	Uksu.
Nacht.	Gabbi.
Dunkel.	Madum.
Hell.	Massawa.
Tag.	Hadlan.
Jahr.	Taun.
Halbjahr.	Mussim.
Spät	Mogai.
Früh.	Mahinat.
1 Hambo.	10 Nępulu.
2 Dua.	20 Kohan.
3 Tu.	30 Katluan.
4 Hapat.	40 Papuatan.
5 Lima.	50 Kaiman.
6 Anum.	60 Kamman.
7 Pito.	100 Hangatus.
8 Wollo.	1000 Hangibu.
9 Siam.	10,000 Salaksa.
Was ist diess werth?	Pila pila ta inni?
Ist diess zu kaufen?	Pagbi ka inni?
Wo sind die Männer?	Duma ing manga ussuk?
Sie sind alle weggegangen.	Naguina catautan.

Sie sind weggelaufen.	Nagoi catautan.
Wollen sie etwas Wein?	Mabajaka minum angol?
Geben Sie mir etwas Wein?	Dihille ako tjutju angol.
Sie können nicht dahin gehen.	Dikomo kakatu ditto.
Gieb mir etwas Reis.	Dihille ako bugas.
Wie hübsch ist ihr Hut.	Me ikau marayau tut sarrok.
Gut.	Marayo.
Sehr gut.	Marayo tut.
Es blies gestern ein starker Wind.	Kahapun ma hangin tut.
Ich fürchte mich sehr.	Muga ako tut.
Gieb mir einen Kuss.	Passum ako.
Wie hübsch bist Du.	Marayo ikau tut babai.
Du wirst mich nicht wiedersehen.	Dimma ako katitaan makbalik.
Wirst Du lange wegsein?	Mogsi kai ikau?
Wollen Sie rauchen?	Mabaya kai ikau mag tobacco?
Ich werde krank.	Mahilo ako.
Komm mit mir.	Magat kau kai ikau (kako ausgesprochen).
Der Capitan wünscht 20 Hühner zu kaufen.	Ing Capitan mabaya mi kohan manoc.

(Die folgenden Sätze in derselben Sprache erhielt ich von einem Jesuitenpriester. Die kleinen Abweichungen in einzelnen Wörten sind nicht wesentlich.)

Das Haus gehört meinem Vater.	In baay ha ama co.
Sie wollen das Kind nicht sehen.	Di silaran mabaya cumita ha cabason.
Es ist weder Brot noch Reis da.	Vala rin apay iban bugas.
Der Vater ist nicht zu Hause.	In ama nala ha baay.
Gieb mir einen Teller.	Dihilan mo akó hambug tapag.
Du issest nicht.	Di kau quimanu.

Wir Indier.	Natu sa bisaya.

Anmerkung: (Die Spanier nennen bekanntlich die Eingebornen „Indier", und der Ausdruck „bisaya", den jene Bewohner von Solog nach der Autorität meines Gewahrmannes sich selbst geben, ist wohl ebenso ein angenommener und importirter, wie der Name „Alifurn" auf Celebes und den Mollukken; ich werde a. a. o. auf seine Bedeutung zurückkommen.)

Ich werde morgen mit Dir gehen.	Ako matun consum kaimo.
Diese Frau.	Ini babay.
Wieviel forderst Du für dieses Tuch?	Pila in cabayan musin kakana ini?
Ich selbst.	Ako da.
Wem gehört dieses?	Kau sio intagdapu ha ini?
Es ist schlecht von dem Kinde.	Mangi de ungud.
Wie schlecht.	Mangi.
Ich bin sein Vater.	Ako ama má.
Es ist meine Mutter.	Ji ina ko.
Warum gehst Du so langsam.	Maita kau malaylay.

2. *Samal-laud.* Die zuletzt mitgetheilten 17 Sätze folgen hier in diesem „Samal laud" genannten Dialecte nach derselber Autorität. Die Insel Samal liegt im Süden von Mindanao im Meerbusen von Davao (begreiflicherweise nicht mit der Insel Samar zu verwechseln, im S. O. von Luzon), und Samal-laud nennen sich Seefahrende und Seeräuberische, handeltreibende Stämme mehr im Westen. In der That ist eine Abscheidung der Stämme von Mindanao und der vom Solog-Archipel nicht thunlich.

Das Haus gehört meinem Vater.	Lu main ha amma ko.
Sie wollen das Kind nicht sehen.	Ing gae abayá hanginda mahanac.
Es ist weder Brot noch Reis da.	Inch a ti apay y buas.

Der Vater ist nicht zu Hause.	Em mana incha mai maloma.
Gieb mir einen Teller.	Buanin akó dacayo pingan.
Du issest nicht.	Kaá incha amangan.
Wir Indier.	Camein sa Samal (Siehe Anm. auf vorigen Seite).
Ich werde morgen mit Dir gehen.	Ako pai pahàlo ma-koa.
Diese Frau.	Itia dandá.
Wie viel forderst Du für dieses Tuch?	Ka maito magadiagilao?
Ich selbst.	Ako insa.
Wem gehört dieses?	Masay sa rapuna itia?
Es ist schlecht von dem Kinde.	Alaat si oto.
Wie schlecht.	Alaat.
Ich bin sein Vater.	Ako amma na.
Es ist meine Mutter.	Hi ingo.
Warum gehst Du so langsam?	Angay koa alaqlay?

Siau.

Ich füge hieran ein Vocabularium, welches ich von einem Sendeling auf Siau erhielt, jeder Insel im Süden von Mindanao und Sangi, im Norden von Celebes, da, so viel ich weiss, noch nichts über diesen Dialect, der von dem von Sangi verschieden ist, veröffentlicht wurde. Die Aussprache muss sich nach der Aussprache des Deutschen richten. Ich hoffe, dass dieses Vocabularium bald vervollständigt und verbessert wird. Es bedarf vielleicht nur der Anregung, um von dort her vollständige Lexica und Grammatiken zu erhalten, da mehre Sendelinge auf dieser zu N. I. gehörigen Inselgruppe weilen.

Mensch.	Tahumata.
Männlich.	Ese.
Weiblich.	Uangawawine.
Kind.	Mangarario.
Kopf.	Tembo.
Haar.	Uta.

Ohr.	Tuli.
Hören.	Nakaringike.
Sehen.	Nakasilo.
Weinen.	Sumangi.
Lachen.	Lumöge.
Essen.	Kumang.
Trinken.	Mangninum.
Beissen.	Mangniki.
Sprechen.	Mododatu.
Singen.	Magantare.
Stirn.	Döhn.
Nase.	Irong.
Nasenlöcher.	Logan irong.
Augenwimper.	Kohabe mata.
Kinn.	Arc.
Kinnbacken.	Duging areng.
Hals.	Lehe.
Genick.	Pologe.
Gurgel.	Tinggola.
Schläfe.	Ginggale.
Schulter.	Bömban.
Arm.	Takkiage.
Ellbogen.	Siko.
Hand.	Lima.
Daumen.	Inang lima.
Zeigefinger.	Talimodo.
Nagel.	Kanuku.
Brust.	Doko.
Rippe.	Husu.
Rückgrat.	Taletüge.
Bauch.	Tiang.
Leber.	Hatäne.
Nieren.	Bubatune.
Lunge.	Hamenge.
Herz.	Rapusone.

Gedärme.	Tinaine.
Nabel.	Puide.
Hüfte.	Duging bongkile.
Lenden.	Palang.
Knie.	Buku.
Kniekehle.	Kalento.
Schienbein.	Duging Duluge.
Hacke.	Pakkele.
Fusssohle.	Dokon laide.
Haus.	Bala.
Zimmer.	Zinde.
Thür.	Tukkade.
Fenster.	Töba.
Boden.	Pahat.
Flur.	Sampehe.
Wand.	Darendu.
Pfahl.	Ditu.
Balken.	Petong.
Brett.	Pöppale.
Küche.	Dapuhan.
Holz.	Kalu.
Feuer.	Putung.
Kessel.	Kubing.
Schüssel.	Pinggang.
Löffel.	Satigu.
Lampe.	Solo, Padaman.
Matratze.	Kama.
Kissen.	Lelengan.
Rotangmatte.	Sapia.
Schlafen.	Tiki.
Aufstehen.	Mapötti.
Sitzen.	Mayah.
Liegen.	Dumaloka.
Lügen.	Maleo.
Lesen.	Mangadi.

Schreiben.	Mamoke.
Laufen.	Dumaleng.
Rennen.	Dumalang.
Springen.	Timumpa.
Klettern.	Mangawid.
Kriechen.	Mulawong.
Kochen.	Pukoa.
Riechen.	Nakahembu.
Stinken.	Mawuhu.
Weit.	Maloahe.
Breit.	Mawennahe.
Hoch.	Maranji.
Inwendig.	Suralong.
Rechts.	Kuwane.
Links.	Kaihi.
Herr.	Wawu.
Gott.	Buwate.
Knecht.	Elang.
Fluch.	Ane.

Papua-Dialect in der Astrolabe Bay, Nordostküste von Neu Guinea.

Ich erhielt dieses kleine, aber interressante Vocabularium von den Officieren eines russischen Kriegschiffes, das eben von Neu Guinea gekommen war und sich 8 Tage in der Astrolabe Bay aufgehalten hatte. Herr Maclay, ein russischer Naturforscher, wurde dort auf seinem Wunsch zurückgelassen, allein es scheint nach Aussage der Officiere des erwähnten Kriegschiffes wenig Aussicht vorhanden zu sein, dass er lebend von da zurückkommt. Die Einwohner benahmen sich wenig Vertrauen erweckend; sie waren nie von Europäern besucht worden, kannten das Eisen nicht, und waren Kannibalen. Ihre Haüser standen nicht auf Pfahlen und ihr Haarwuchs war nicht so ausgebildet wie derjenige der Papuas im Westen von Neu Guinea. Ich theile die kurze Wortliste hier mit, da

sie noch nicht veröffentlicht ist, da diese Küsten so höchst selten von Europäern besucht werden und da sie im Zusammenhang mit der folgenden — auch einem Negerstamme' angehörigen — von besonderem Interesse ist. Aussprache wie deutsche Wörter.

Nase.	Mana.
Auge.	Naam.
Ohr.	Dab.
Kopf.	Gaté.
Haar.	Gaté bagri.
Hand.	Ibong.
Arm.	Sakiu.
Fuss.	Samba.
Bein.	Godin.
Mund.	Täual.
Zähne.	Agi.
Hals.	Ko.
Penis.	Uü.
Bart.	Dja bagri.
Finger.	Bongië.
Rücken.	Oro.
Hinterbacken.	Bü.
Topf (irdener).	Bodi.
Augenbrauen.	Naam bitigri.
Sack mit Geräthschaften.	Uhl, up.
Kleder Sack.	Dambi.
Hüfttuch.	Jamel.
Suspensorium.	Man.
Armband.	Agin.
Bogen.	Agal ané.
Wasser.	Ual.
Hund.	Sa.
Pfeil.	Agál agé.
Pike.	Bhadja bonim.
Axt.	Pate.

Essen.	Ingi.
Trinken.	Ji.
Land.	Alam.
Schlagen.	Kakala gandé.
Himmel.	Olang.
Kokosnussbaum.	Nin.
Pfeiffe.	Tschira.
Schädel.	Kumu.
Singen.	Watu.
Schwein.	Bul.
Frau.	Negringua.

Patui war der Name eines der Männer des besuchten Stammes.

Negrito-Dialecte von Luzon (Philippinen).

Die Negerrace der Philippinen, von den Spaniern „Negritos", kleine Neger, genannt, ist, ihrem Ursprunge und Zusammenhange nach, noch in Dunkel gehüllt. Sie selbst nennen sich Etas, Aëtas, oder haben diesen Namen angenommen. Sie kommen auf fast allen Inseln der Philippinen, von Malayischen Racen in die Berge zurückgedrängt, vor und repräsentiren augenblicklich die älteste Menschen Race in diesem Archipel. Ich verweilte mehre Wochen unter ihnen in den Provinzen Zambales und Bataan auf Luzon, wo ich die folgenden Vocabularien sammelte, aber sah die Negritos auch auf Negros, Panay und Cebu. Ich verweise denjenigen, welcher sich für meine Erlebnisse und Beschreibung interessirt, auf einen Bericht darüber in der Natuurkundige Tijdschrift v. N. I., und erwähne hier nur, dass es auf den Philippinen selbst nicht allgemein bekannt ist, dass die Negritos uberhaupt noch eine eigene Sprache besitzen. Die Katholischen Priester, welche sonst Manches beitragen zur Kenntniss des Landes, scheinen sich für diese Negerstämme nicht zu interessiren,

weil sie ihren Bemühungen, sie zu bekehren, spotten. Sie sind nicht zu bewegen seszhaft zu werden und gehen weiter und weiter in die Berge zurück. So ziehen die Priester es vor, sie zu ignoriren, undw issen selbst dort, wo sie ihnen nahe wohnen, nicht einmal, dass sie ihren eigenen Dialect noch bewahrt haben. Es kann dies um so eher übersehen werden, als die Negritos der Grenzdistricte meistens die Sprache der Indier, d. h. der Eingebornen von Luzon, sprechen; so verstehen die Negritos der Provinz Bataan (Mariveles) die Tagalische Sprache, und die der Provinz Zambales an den Grenzen sogar den Tagalischen und den Pampanga-Dialect, was jedenfalls schon nicht auf absolute Stupidität deutet, welche ihnen so gern angedichtet wird. Daher kommt es auch dass in den folgenden vocabularien manche tagalische und Pampanga-Wörter zu finden sind. Möglicherweise ist die Sprache auch sehr arm und besitzt für vieles keinen Ausdruck, oder auch viele Wörte sind verloren gegangen, da die Race sich überhaupt auf absteigender Linie zu bewegen scheint. Doch ist darüber so schnell kein Urtheil zu fällen. Es ist selbst bei einem mehrwöchentlichen Aufenthalte, wie dem meinigen nicht möglich viel aus diesen Wilden herauszuziehen, wenn die meiste Zeit noch dazu durch andere Untersuchungen in Anspruch genommen ist; denn ehe man das Vertrauen der Leute gewinnt, und ehe sie verstehen was man von ihnen wissen will, da man ja genöthigt ist durch Dolmetscher, die nicht viel Klüger sind als sie selbst, mit ihnen zu sprechen, vergeht eine lange Zeit, und man sieht sich genöthigt weiterzuziehen, mit der Hoffnung dass Nachfolger auf der erlangten schwachen Grundlage weiter bauen werden. Ich glaube nicht zu irren, wenn ich sage, dass bisher nie etwas über den Dialect der Negritos veröffentlicht worden ist, trotz dem man innerhalb einer Tagereise von der Hauptstadt der Philippinen, Manila, in ihr

Revier gelangen kann. Die Aussprache der Wörte ist zu nehmen wie im Deutschen.

	Negritos von Mariveles.	*Negritos von Zambales.*
Haus.	Amák.	Biag.
Wald.	Lawak.	Lawak.
Baum.	Kaju.	Kaju.
Blatt.	Daun.	Dauen.
Fluss.	Lanúm.	Jang.
Wasser.	Tubic.	Lanum.
Regen.	Abagat.	Abagat.
Donner.	Degdeg.	Kilat.
Blitz.	Kedeláp.	Kimat.
Auge.	Matá.	Matá.
Nase.	Balongo.	Balungos.
Mund.	Bobai.	Bebec.
Ohr.	Teëk.	Teëk.
Kopf.	Oö.	Oö.
Haar.	Laboc.	Raboc.
Hand.	Aima.	Aima.
Arm.	Takiäi.	Takiai.
Finger.	Daliri.	Tamuso.
Fuss.	Paä.	Dalipapa.
Leib.	Bitocha.	Behay.
Brust.	Dibdib.	Dibdib.
Mann.	Láke.	Liake.
Frau.	Babai.	Babaï.
Kind	Kolao.	Kujau.
Vater.	Bapa.	Bapa.
Mutter.	Indo.	Indo.
Sohn. / Tochter.	Anak.	Anako.
Enkel.	Apo.	Apoko.
Tante.	Dara.	Darako.
Onkel.	Ama.	Amá.
Himmel.	Langit.	Langit.

	Negritos von Mariveles.	*Negritos van Zambales.*
Erde.	Lopa.	Lota.
Stern.	Betúen.	Betúen.
Sonne.	Aolo.	Andro.
Mond.	Buán.	Bujan.
Wind.	Daub.	Daub.
Warm.	Momot.	Maomot.
Kalt.	Malamig.	Mareib.
Bogen.	Baé.	Bae.
Pfeil.	Iäo.	Iäo.
Messer.	Kampít.	Kampit.
Schwein.	Bobuï.	Bujuc.
Hírsch.	Uëssa.	Uïha.
Vogel.	Manóc.	Manoc.
Schlange.	Utan.	Utan.
Maus.	Bake.	Bake.
Eidechse.	Bahagai.	Badung.
Frosch.	Palanka.	Galegel.
Krebs.	Alimasac.	Ajamá.
Schmetterling.	Papaló.	Paló.
Käfer.	Uw̃ang.	Uw̃ang.
Herr.	Panginoön.	Apo.
Diener.	Alila.	Saysay.
Ich.	Ako.	Ako.
Ja.	Aö.	Aö.
Nein.	Ako.	Akomakohin.
Essen.	Mangan.	Manjubo.
Trinken.	Minum.	Pulangon.
Schlafen.	Matuloï.	Matuloi.
Gehen.	Lomakal.	Mebuat.
Laufen.	Manakháo.	Lamochó.
Springen.	Makdalundo.	Makundjo.
Ebenso.	———	Nahen.
Dasselbe.	———	Bay.
Tanzen.	Makhais.	Manaluc.

	Negritos von Mariveles.	*Negritos von Zambales*
Hochzeit.	Makpigui.	Ketiketimangan.
Sterben.	Matí.	Natí.
Jagen.	Hulangbe.	Midug.
Schiessen.	Itapon.	Tapin.
Tödten.	Patún.	Patujun.
1	Maiha.	Giha.
2	Delawa.	Lua.
3	Tatelo.	Tatelo.
4	Apat.	Apat.
5	Limá.	Lima.
6	Aném.	Anum.
7	Pitó.	Pitó.
8	Naló.	Naló.
9	Siám.	Siam.
10	Sampó.	Giampo.
100	Sandaän.	Gihandaän.
Sehen.	Balainmo.	Marajim.
Bruder.	Patil.	Pater.
Schwester.		Patercombabai.
Feuer.	Apoy.	Apoy.
Rufen.	Oï.	Bangun.
Blume.	Buhunag.	Butiac.
Frucht.	Bukal.	Tagoi.
Reis.	Buja.	Buja.
Fisch.	Isda.	Dalag.
Taube	Batobató	Manoc.
Falk.	Balinsasajo.	Uibon.
Schwarz.	Maoling.	Mauling.
Weiss.	Maputé.	Maputi.
Roth.	Mandschit.	Manjit.
Blau.	Lamít.	Mauring.
Gelb.	Marilao.	Marílao.
Grün.	Malagó.	Malago.
Huhn.	Manoc.	Manúc.

	Negritos von Mariveles.	*Negritos von Zambales.*
Berg.	Bukil.	Bungoï.
See.	Dagat.	Dagat.
Gott.	———	Camüngaruan (?)
Stein.	Bató.	Bató.
Heute.	Hatobaë.	Hapaïg.
Morgen.	Bokaharato.	Lanungdato.
Schnell.	Katakbao.	Madalikaketi.
Langsam.	Mangutan.	Mangutung.
Tag.	Aulo.	Auro.
Nacht.	Jabe.	Jabi.
Hören.	Pakelnian.	Mandrengó.
Riechen.	Amulan.	Baün.
Schmecken.	Hiaran.	Labaünmo.
Schreien.	Mantawak.	Bangün.
Weinen.	Manangi.	Manangi.
Lachen.	Makachele.	Mankaële.
Sprechen.	Maguhapkita.	Mitator.
Feder der Vogels.	Kolokolok	Tolog.
Kaufen.	Mamili.	Manialehn.
Fragen.	Etanumo.	Pikitutaran.

Da wir es hier z. Th. mit Sprachen der Philippinen zu thun hatten, sa dürfte es nicht aus dem Wege liegen ein paar Bemerkungen anzufügen über Uebersetzungen ins Tagalische und Visaya'sche, welche Herr Riedel vor kurzem gegeben hat. Sie sind enthalten in der Abhandlung: Bijdrage tot de kennis der talen en dialekten, voorkomende op de eilanden Luzon, Panai, Balangingi, Solog, Sangi, alsmede op Noord- en Midden-Celebes, door J. G. F. Riedel. (met een kaart), (*) welche mir im Separatabdruck vorliegt, Es ist darin zum Vergleich derselbe Text in 22 Sprachen übersetzt; es ist aber leider nicht angegeben, aus wel-

(*) Opgenomen in deel 33 der verhandelingen van het Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen. *Red.*

chen Quellen die Uebersetzungen geschöpft sind, d. h. wer die Uebersetzungen gemacht hat. Es ist diess nothwendig, um sich über die Authenticität der Stücke ein Urtheil bilden zu können, da natürlich nicht *ein* Mann alle diese Sprachen in *der* Weise beherrschen kann, um Uebersetzungen zu geben, und da es auf der anderen Seite nicht Jedermanns Sache ist, eine solche Uebersetzung abfassen zu können. Inländer sind meistens, und selbst wenn sie sich als intelligenter erweisen, zu derartigen Arbeiten nicht geschickt, denn es erfordert diese Geistesoperation, so einfach und geläufig sie *uns* ist, Uebung und Urtheilskraft. So kann ich, da nicht angegeben ist, auf welche Weise die Uebersetzungen ins Tagalische und Visaya'sche entstanden, kaum anders denken, als dass sie von Leuten abgefasst wurden, welche entweder der Sprachen nicht mächtig waren, oder die Kunst zu übersetzen nicht verstanden. Denn bei meiner Anwesenheit auf den Philippinen zeigte ich beide Schriftstücke einer Reihe von Leuten verschiedenster Gesellschaftsclassen und Bildungsstufen — Priestern, welche in diesen Sprachen predigen, gebildeten Mestizen, deren Muttersprachen es sind, unterrichteten Indiern (Inländern), deren man sehr viele findet etc. — aber keines konnte weder das Tagalische, noch das Visaya'sche als solches verstehen.

Ich erlaube mir daher die beiden kurzen Uebersetzungen hier so wiederzugeben, wie ich sie an Ort und Stelle mir von competenten Leuten habe machen lassen. Eine Vergleichung mit den von Herrn Riedel auf Seite 2—4 der citirten Schrift gegebenen wird zeigen, wie sehr sie von einander abweichen. Ich muss dabei von vornherein betonen, dass solche Uebersetzungen unmöglich, dem Wesen der verschiedenen Sprachen nach, wörtlich sein *können;* es ist eben nur von denselben zu verlangen, dass sie den Sinn gut wiedergeben, und dass Jeder, die betreffende Sprache Redende, das Schriftstück versteht. Die Uebertra-

gung ins Solog'sche habe ich leider nicht prüfen lassen können, da die Abhandlung nicht in meinen Händen war, als ich jenen Dolmetscher und jenen Priester sprach, denen ich die oben mitgetheilten Vocabularien der Solog dialecte verdanke. Bei Tagalisch kann von Verschiedenheit der Dialecte oder von Varietäten nicht die Rede sein, da nur eine Art Tagalisch existirt; im Visaya'schen giebt es allerdings Varietäten, wie Herr Riedel selbst Seite 40 bemerkt, wenn sie auch nicht sehr von ein ander abweichen; allein er giebt nicht an, ob das von ihm mitgetheilte Visaya'sch vielleicht einer Varietät auf einer der kleineren Inseln entspricht; es wäre das wohl möglich; von Cebu oder Panay stammt es nicht da ich es dort prüfen liess, und man es durchaus nicht verstand; als Paradigma wäre übrigens stets das Panay-Visaya'sch zu wahlen. Nach meinem Dafürhalten sind dergleichen Uebersetzungen desselben Textes in verschiedene Dialecte schwerlich geeignet den grammatikalischen Bau der betreffenden Sprachen in anschaulicher Weise verstehen zu lehren, da die wörtliche Uebersetzung eben nicht möglich ist, und auch um nur die Wörter kennen zu lernen halte ich sie für unpraktisch. Mir scheinen dort, wo nicht Grammatiker und ausfuhrliche Lexica zu erhalten sind, am zweckentsprechendsten, — nebst Vokabularien, — einzelne Sätze kurzen und einfachen Inhaltes, deren Bedeutung sich leicht controlliren lässt, und die eine wörtliche Uebersetzung zulassen. — Ob die Paradigmata in all' den anderen Dialecten, welche Herr Riedel mittheilt, als solche gelten können, wird eine Prüfung in jenen verschiedenen Gegenden ergeben, eine Prüfung, welche allerdings für viele schwer ausführbar ist.

Im Tagalischen lautet der betreffende Paragraph nach der Uebersetzung eines spanischen Priesters in Manila, welcher der Sprache so mächtig ist, dass er in ihr predigt, folgendermassen: (Die Aussprache der Wörte ist wie im Spanischen zu nehmen).

Nang yaring minsan, na isang daga nag uicang galit sa sarili nia: „dico (?) na ibig lumagui nang mahabang panahon sa aquing bayan, ibig cong lacbain mañga bundoc at caparañgan, nang aquing maquita iba,t, ibang bayan ina-acaluço na doon aco,i, maco quiquita nang mabuti cong pagcain, at doon nama,i ma tatamoro ang isang mabuting pamumuhay," — bapag caraco ang daga,i, humayo. Nang sia,i, macalacad nang mañga ilang arao ay sia,i, dumatin sa tabe nang dagat at do,i, naca quita nang isang conchang (?) na naca buca. — Ang daga,i,: „nag saisay nang ito,i, maquita, gania,i cailan man di aco naca quita sa mañga ca gutatan!" — bapag caraca,i, nag daan sa labi nang concha (?) nang mannano nia ang laman nito, nguni nang sia,i, doroon ang concha (?) nag hilom, sa lagai na ito na duroc ang ulo nang daga at na hinalay sa catanan.

Vergleicht man diese Uebersetzung mit der von Herrn Riedel auf seite 2—3 seiner Schrift gegebenen, so findet man sehr wenig Uebereinstimmung, selbst wenn man alle Unterschiede in der spanischen und holländischen Schreibweise und alle möglichen Freiheiten bei der Uebertragung in Anschlag bringt.

Ich schalte hier zur Erläuterung einen Satz in gutem Tagalisch ein mit der spanischen Uebersetzung daneben. Er stammt aus einer Proclamation, welche der Erzbischof von Manila im Februar 1872, in Anlass der im Januar dort stattgehabten Revolution, in beiden Sprachen veröffentlichte:

At cung tunay na dinadamdam namin ang malumbay na balita nang mga nangyaring ito, ay lalo pa manding taimtim ang aming saquit, at lalong mapait ang aming paninimdim at pagdidilidili, nang maalaman na, sa caculañgang palad at sa icasasamâ nila, ay ilang naügalihis na mañga Paring tagalog sa paglililo sa Dios, sa canilang conciencia at sa canilang bayan ay lumitao na

parang caramay dito sa nangyaring nagpaagos dugö at mañga tagong manuunlsol sa caalialipustang pagbabañgon laban sa capangyarihan.

Spanisch: Y si nos fué muy sensible y aflictiva la noticia de estos acontecimientos, aun fué mas honda nuestra pena y mas amarga la capa de nuestra tribulacion, al saber que por desgracia y por mal suyo, algunos estraviados sacerdotes del clero indigena, haciendo traicion á Dios, á su conciencia y á su pátria, aparecian como cómplices de esta jornada sangrienta, é instigadores escondidos de tan execrable rebelion.

Ebenso wie mit der Uebersetzung ins Tagalische verhalt es sich mit der auf Seite 3 und 4 mitgetheilten ins Visaya'sche oder Bisaya'sche. Es folgt hier zur Vergleichung mit Herrn Riedels Uebertragung diejenige eines gebildeten Mestizen von Iloilo auf Panay, welcher einen nicht unbedeutenden Verwaltungs-Posten bei der Regierung dort einnimmt.

Sa vsa catiempo nafanabu, nga mai vsa ca Ilaga nga sacapungut nia mi ingon: „dilina aco buut nga mag pugupa ig dugaining acong lungsud, buut cong lalatason ang cabuquiran og ca valugan aron aco macaquita og lain nga Calungsuran, cay didto nahuna hunaco nga iga quitaco ang maayong pag caon, og arang na aco vña didto ma cag puyu sa canunay sa via ca maayong quinabufi." Sa ingon niana milacat dayon ang Ilaga. Sa dugai na nia nga lacat sapila ca adlao, mindangat sia sa lapiafan sa dagat og difa naca quita sia og vsa ca quinfason nga Cuya nga naga nganga. Mi ingon dayon ang Ilaga: „Vnsa quini! Cutub vala aco maca quita og ingon niini didto sa cagula ngan, og difadifa min tongtong sia sa ngabil sa quinfason cay sapag susi nia con vnsay sulud, pero sapag fitongtong nia, min tacum dayon ang quinfason og fin lugpitan ang olo sa Ilaga nga nabu-ac og ming bulag sa iyang lavas.

Zum Schlusse die Bemerkung, dass es mir trotz aller Bemühungen nicht geglückt ist, auf den Philippinen noch Spüren der tagalischen Schriftsprache aufzufinden weder irgendwo im Gebrauche beim Volke — wenn auch nur in einzelnen Zeichen — noch Manuscripte in den Klosterbibliotheken zu Manila. Diese Schriftsprache ist sicherlich als ausgestorben anzusehen, selbst die Kenntniss davon, dass sie einst vorhanden gewesen, ist verloren gegangen.

Manila April 25, 1872.

Dr. A. B. MEIJER.

GESCHIEDENIS

VAN HET

VORSTENHUIS VAN MADOERA.

TWEEDE GEDEELTE (*).

1. De *Patih* van *Madura* door VAN DER CAPELLEN ontslagen.

Tijdens de regering van *Zijn Hoogheid* den *Sultan* TJĂKRĂ ADININGRAT zond de *Generaal Baron* VAN DER CAPELLEN, die te *Batavia* resideerde, een brief, die door den Heer STEYN PARVÉ, *Resident* van *Madoera*, *Pamakasan* en *Soemĕnĕp*, en zijn *Secretaris* VOSMAER, beiden te *Soemĕnĕp* woonachtig, overgebragt werd. Deze brief behelsde den last, dat *Raden Adipati* POERWÅNĔGÅRÅ, de *Patih* van *Madoera*, ontslagen was, en spoedig te *Samarang* moest komen, omdat hij niet goed voor de Politie in *Madoera* zorgde. *Raden Adipati* POERWÅNĔGÅRÅ voldeed onmiddelijk aan dien last, en vertrok naar *Samarang* op Maandag den 18den (†) *Djoemadilawal* van het jaar 1751 (§) (op den 19 Januarij

(*) Vervolg van bladz. 301.

(†) Deze datum zal zeker de 17e moeten zijn, want de 18e was een dingsdag.

(§) Het jaartal wordt hier, zooals vroeger, door een *tjăndrå sĕnkålå* te kennen gegeven, d. i. door vier woorden, die elk één cijfer beduiden. Dergelijke woorden staan doorgaans niet met een gebeurtenis in verband, en leveren meestal geen zin op. Doch hier schijnt de schrijver op een zeer bedekte wijze pikant te zijn. De woorden *roepă goemoeling sabdaning Djĕndral* beteekenen: *de bevelen van den Generaal zijn iets vallends* d. i. *zijn zeer wankelbaar, veranderlijk.* Men merke op dat dezelfde *Patih*, die nu ontslagen werd, vroeger door den *Gouverneur-Generaal* VAN DER CAPELLEN met een hoogeren rang en titel vereerd werd. Zie boven No. 22.

1824). Acht maanden later stierf hij aldaar aan de dyssenterie; hij werd te *Ilir* bij de *Sajids* en *Sehs* begraven.

De *Secretaris* en achterneef van den *Sultan*, *Raden Arijå* Malåjå koesoemå werd in zijn plaats tot *Patih* verkozen met den titel van *Raden Adipati* Koesoemå adiningrat, en als zoodanig geïnstalleerd op Dingsdag, den 23sten (*) *Rêdjêp* van het jaar 1751 (op den 22 Maart 1824).

Niet lang daarna overleed de *Resident* Steijn Parvé. Hij werd opgevolgd door den Heer Hardij, die ook te *Soemênêp* zijn verblijf vestigde.

De *Adsistent-Resident* van *Madoera* Cornelis Reep werd vervangen door den Heer Crull, die op 't eiland *Bima* overleed. Hij werd tijdelijk vervangen door den *Secretaris* Vosmaer, en kort daarna door den Heer D. G. van Teijlingen vervangen.

2. *Soemênêpsche* hulptroepen op expeditie naar *Celebes* onder aanvoering van van Geen.

Niet lang daarna reisde de *Gouverneur-Generaal*, *Baron* van der Capelen naar *Makasser*. Bij zijn komst aldaar ontbood hij de *Boeginesche Koningin* (want een Koning was er niet) met geen andere bedoeling, dan om het aloude vriendschapsverbond te versterken en te bestendigen, maar zij wilde niet komen, zelfs nadat zij twee of drie malen ontboden was. Toen keerde de *Gouverneur-Generaal* weder naar *Batavia* terug, en gaf last aan den *Kommandant* van het leger, *Generaal-Majoor* van Geen, om tegen de *Boeginezen* in hun land op te trekken. Hij zoude vergezeld worden door den *Panêmbahan* van *Soemênêp* met zijn troepen, en door den zoon van den *Sultan* van *Madoera*, met name *Pangeran* Soerijå adiningrat, die nog maar in zijn 17de jaar was, en door zijn oudsten schoonzoon *Radên Toemênggoeng* Tjåkrå adiningrat, met diens *kamitoewå*, *Ra-*

(*) Waarschijnlijk moet dit *den* 22en zijn.

den Pandji Nåtå KOESOEMÅ, een achterneef van den *Sultan*. Maar deze zouden geen (Madoeresche) troepen medenemen, alleen maar eereteekens, voorafgegaan door officieren: WANINGPATI en KÉBOKENANGÅ; twee hoofdoppassers: SINTANG KOENING en WIRÅDJÅJÅ; één *Mantri Kébajan*, *Raden* TJITRÅ KOESOEMÅ, en den *Patih* van den Prins, *Raden* DJÅJÅNĔGÅRÅ. Ook zou de *Prins van Pamĕkasan*, *Raden Adipati* PRAWIRÅ DININGRAT, een schoonzoon van den *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* medegaan, doch ook zonder troepen.

Nadat *Generaal Majoor* VAN GEEN inspectie gehouden had en alles gereed was, vertrok hij met zijn troepen van *Batavia* naar *Maringan*, de havenplaats van *Soemĕnĕp*, om regelingen te maken omtrent de schepen, die de troepen moesten transporteren. De heer VAN GEEN zelf ging op de *Japan* en de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* ging met de *Madoeresche* en *Pamĕkasansche* Hofgrooten op de *Komeet*. *Pangeran* SOERIJÅ-ADININGRAT vertrok van *Madoera* in de maand *Djoemadilahir* van het jaar 1752 (Jan. of Febr. van 't jaar 1825).

De Hollandsche *Majoors*, die mede naar *Makasser* gingen, waren GEY, *Majoor* van de artillerie, VAN DER WIJCK, *Majoor* van de artillerie en de *Majoors* DE BAST en LE BRON.

Nadat allen op de schepen ingedeeld en de troepen geëmbarkeerd waren, vertrokken allen te gelijk van *Maringan*. Na omstreeks 14 dagen kwamen zij te *Bonthain*, onder *Makassar*. De *Generaal* steeg hier aan wal met den *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* en de *Madoeresche* en *Pamĕkasansche* grooten, om de troepen, die over land en die over zee zouden gaan, te verdeelen. De troepen der Compagnie gingen, te gelijk met den Koning van *Goa*, onder *Makasser* en zijn troepen, te voet. De vesting van *Boelecomba* was toen door de Compagnie al ingenomen.

Toen *Generaal* VAN GEEN aan zijn gevolg order gegeven had om weder scheep te gaan, ligtten al de schepen het anker, en zeilden naar *Badjoa*, een *Boeginesche* haven.

Maar vele *Madoeresche* en *Soemĕnĕpsche* schepen bleven achter, of verzeilden door 't slechte weder naar *Bima* en andere streken.

Nadat *Generaal* VAN GEEN tot de haven van *Sindjai* gekomen was, bleef hij daar, omdat hij de versterking van *Sindjai* wilde bemagtigen. Aan het hoofd der regering te *Sindjai* stond Koning BOELOE-BOELOE onder den *Boegineschen* vorst. *Generaal* VAN GEEN gaf order om van elk groot schip een boot met een kanon te leveren. 's Morgens om 5 uur gingen de booten op *Sindjai* af, en vuurde men met de kanonnen. Om 11 uur hield men daarmede op, en om 4 uur begon het wederom tot 6 uur. Zòò schoot men ongeveer 4 dagen lang. Toen gingen de troepen der Compagnie aan wal, en vereenigden zich met de troepen, die over land gegaan waren, tevens met den *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* en diens troepen en met den Prins van *Pamĕkasan*. De Madoeresche Prins was hier niet bij tegenwoordig, omdat zijn schip nog achtergebleven was.

Terwijl de troepen der Compagnie aan wal gingen, en vereenigd met de over land gekomene troepen ageerden, werden alle kanonnen in de booten geladen, en bestormde men de versterking. Toen zij die binnentraden, verwekten zij daar groote opschudding en verwarring onder de vechtenden en vlugtenden. Vele vijanden werden achterhaald en gedood. *Majoor* GEY stormde in 't midden vooruit, en werd in den regter schouder gewond, echter zonder dat het hem hinderde.

Na 't veroveren van de versterking *Sindjai* ging men weder scheep en na eenige dagen ligtte men de ankers om naar *Badjoa* te gaan.

Gedurende de reis werden de kleine booten aan weerszijden van de schepen van vlaggen voorzien, en één schip had een loods van *Makasser* aan boord, die deze zee meer bevaren had. Want de reis naar *Badjoa* is voor groote schepen bezwarend; men heeft maar een naauwe passage

tusschen klippen aan weerszijden. Daarom was men zoo voorzigtig.

Ongeveer 8 dagen later liet men de ankers bij *Badjoa* vallen. *Generaal* VAN GEEN gaf wederom order, dat elk schip één boot met een kanon zou leveren. Des morgens om 5 uur kwam het bevel om op de versterking van *Badjoa* af te gaan, en die te beschieten. En dit geschiedde. Om 6 uur begon de kanonnade van beide zijden, want te *Badjoa* was een kanon, dat nu en dan met steenen geladen werd. Om 11 uur werd er een pauze gemaakt, en om 4 uur begon het schieten weer, en duurde tot 6 uur. Na een kanonnade van 4 dagen verliet *Generaal* VAN GEEN, met den *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* en den Prins van *Pamĕkasan* en alle troepen, des middernachts de schepen om tegen *Badjoa* op te trekken. Het werd den PRINS van *Madoera* niet vergund bij die affaire tegenwoordig te zijn, omdat er geen boot voor hem was.

De versterking werd toen met spoed van ter zijde en van achteren bestormd door de troepen van de Compagnie en de *Makassersche* troepen van *Goa* (die over land gegaan waren). Gezamenlijk bestormden zij de sterkte met gezwinde pas, terwijl de booten van den zeekant naderden, en de kanonnen vlak voor de sterkte afgeschoten werden. Onder het gebulder der kanonnen vielen de gelande troepen onder luid geschreeuw op de sterkte aan. Dientengevolge werden de *Boeginesche* troepen in de sterkte hoogst verschrikt: in groote verwarring vlugtten zij naar buiten. Toen de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp*, die zich van zijn troepen had afgezonderd, zag, dat de sterkte verlaten was, trad hij die binnen. Hij kreeg een schrik, toen hij het groote kanon zag, omdat de boot, waarin hij gezeten had, bijna door een kogel uit dat kanon getroffen was.

De troepen van de Compagnie, van *Soemĕnĕp* en van *Makasser* vochten buiten de sterkte hevig met de *Boeginezen*, maar niet lang daarna deinsden de *Boeginezen* terug

en vlugtten. Op dat oogenblik zag men een vrouw in een draagstoel zitten, omringd van veel gewapenden en men hield het er voor, dat het de *Boeginesche Koningin* was. Vele *Boeginezen* sneuvelden, en onder de Compagnies troepen had men ook gesneuvelden en gewonden. De *Soemĕnĕpsche Majoor* Dipådjåjå werd ligt gewond.

Daarop liet *Generaal* van Geen op de *Boeginesche* stad aanrukken; haar verlaten vindende liet hij al de huizen in brand steken, en keerde toen naar *Badjoa* terug, om daar te bivakkeren en verder de hoofdstad en de om *Badjoa* liggende dorpen tot onderwerping te brengen.

Eenige dagen daarna werd *Pangeran* Soerijå adiningrat van *Madoera* met *Raden Toemĕnggoeng* Tjåkrå adiningrat en *Raden Pandji* Nätå koesoemå verzocht om daar ook te bivakkeren. Eenige dagen voor de bestorming van *Badjoa* was het *Madoeresche* schip, waarop de Heer Steenbergen met genoemden Prins en de *Djoeragan* Adam zich bevonden, ter reede van *Badjoa* aangekomen, maar de *Nagasaki*, waarop zich (de volgelingen van den Prins) *Raden* Djåjånĕgårå en *Raden* Pandji Djåjålĕnkårå bevonden, was door slecht weder met geschonden tuig naar *Bima* verzeild, en even zoo was het schip waarop (zijn Hoofd-oppassers) Lintang koening en Wirådjåja zich bevonden, door 't slechte weder met veel schade aan het tuig naar *Balambangan* verzeild. Daarom konden zij niet mede gaan naar *Badjoa*.

Generaal van Geen en de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* met de Prinsen van *Madoera* en *Pamĕkasan* vermaakten zich zeer goed in het bivak, en vierden met den *Koning* van *Goa* luisterrijk feest.

Eenige dagen later ging *Generaal* van Geen weêr scheep. Hetzelfde deden de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* en de Prinsen van *Madoera* en *Pamĕkasan*, en alle troepen. Die van de Compagnie en de *Koning* van *Goa* met de zijnen gingen overland naar *Makasser*

Toen *Generaal* VAN GEEN met zijn leger te *Makasser* aangekomen was, werd hij van den wal met saluutschoten ontvangen. Hij ging bij een Europeaan in 't noordwesten van de stad logeren; de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* met de Prinsen van *Madoera* en *Pamĕkasan* benevens hun troepen logeerden in het zuiden van de stad.

Eenigen tijd daarna trok de *Generaal* tegen *Soepa* op, tegelijk met den *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* en den *Prins* van *Pamĕkasan*. De *Prins* van *Madoera* werd verzocht maar te *Makasser* te blijven. Nadat allen geëmbarkeerd waren, vertrokken zij naar *Soepa*, en toen zij daar gekomen waren, en gevochten hadden, gaf de *Koning* van *Soepa* zich kort daarna over. Na een kort verblijf aldaar keerde de *Generaal* met alle troepen naar *Makasser* terug.

Van *Raden Pandji* DJÅJÅ-LĔNKÅRÅ, die zich te *Bima* bevond, valt te vermelden, dat de opvarenden van de *Nagasaki* weigerden hem naar *Makasser* te brengen. Hij huurde daarom een ander schip, om hem met den zoon van *Raden Pandji* NĂTĂ-KOESOEMÅ, genaamd *Raden Oemar* en verder gevolg over te voeren naar *Makasser*. Bij hun aankomst aldaar waren *Pangeran* SOERIJÅ-ADININGRAT en *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ hoogst verblijd. De laatste had juist een aanval van dyssenterie. Zij kwamen te *Makasser*, terwijl *Generaal* VAN GEEN nog in *Soepa* was. Na zijn terugkomst werden zij aan hem voorgesteld door den *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp*.

Na verloop van eenige dagen werden *Pangeran* SOERIJÅ-ADININGRAT en *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT met hun volgelingen verzocht eerst naar *Madoera* terug te keeren, daar de *Generaal* de aangelegenheden van *Makasser*, *Soepa* en andere staten regelen moest. Zij namen dan afscheid van den *Generaal* en vertrokken met *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ op het schip van den Heer STEENBERGEN. Dit geschiedde op den 1e *Bĕsar* van 't jaar Be (op den 17den Julij 1825).

Tien dagen later, juist op een feestdag (*) kwamen zij ter reede van *Sambilangan*. Toen *Sultan* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoera* en zijn gemalin *Ratoe* AJOENAN vernamen, dat hun zoons waren aangekomen, gingen zij hen te gemoet naar *Sambilangan*. Nadat de zoons aan hen eerbiedige kinderlijke hulde bewezen hadden, omhelsden deze hen en dankten God (voor hun behouden terugkomst). Daarna bragt *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ zijn eerbiedige hulde aan den *Sultan*; hij had daarbij tranen in de oogen, daar hij dacht aan zijn toestand, toen hij te *Makasser* ziek lag, vreezende, dat hij den *Sultan* niet weder zoude ontmoeten. De *Ratoe* zeide tot hem: „ben je nu weer frisch en gezond"? Waarop hij antwoordde: „door Uw zegen ben ik nu weer gezond, „hoe wel ik nog merken kan dat ik ziek geweest ben."

Daarop vertrokken zij naar de stad. De *Sultan* zond daar plegtige dankgebeden tot God, en gaf elken vrijdag *sidĕkahs*. Het volk en de hooge en lage bloedverwanten van den vorst waren daarmede zeer in hun schik, en het rijk genoot welvaart en bloei.

3. Familie betrekkingen tusschen de vorstenhuizen van *Madoera*, *Soeråkartå* en *Jogyåkartå*.

Hetgeen nu volgt heeft betrekking op *Java*, en wel bijzonder op de rijken *Soeråkartå* en *Jogyåkartå*.

De toenmalige *Soesoehoenan* van *Soeråkartå* was een zoon van *Soenan* SOEGIH, en 19 jaren oud. Hij was een kleinzoon van *Soenan* BAGOES, een achterkleinzoon van *Soenan* SWARGI, en een achter-achterkleinzoon van den *Soesoehoenan* die te *Lawejan* begraven werd.

De toenmalige *Sultan* van *Jogyåkartå* was een zoon van den *Sultan*, die te *Pasijar* overleed, 6 jaren oud, een kleinzoon van *Sultan* RÅ[illegible]JÅ, een achterkleinzoon van

(*) *Garĕbĕg bĕsar.*

den *Sultan*, die verbannen werd, en een achter-achter kleinzoon van den eersten *Sultan* van *Jogyåkartå*, die voor zijn verheffing tot vorst den naam van *Pangeran* MANKOE-BOEMI droeg. Deze (eerste *Sultan*) was een jonger broeder van den *Soesoehoenan*, die te *Lawejan* begraven werd, doch van een andere moeder, en ook een broeder van *Ratoe* AJOENAN, en *Ratoe* MADOERĔTNÅ, beide Gemalinnen van *Pangeran* TJAKRANINGRAT van *Madoerå*, die aan de *Kaap* overleed. Hij had drie dochters: *Ratoe* SOEGIH, *Ratoe* ANOM en *Ratoe* MAS. *Ratoe* ANOM had ook 3 dochters: *Raden Ajoe* KOEDOES, *Raden Ajoe Arya* ADI-KOESOEMÅ en *Ratoe* ADIPATI, gemalin van den eersten *Sultan* van *Soemĕnĕp*, en één zoon, *Raden Toemĕnggoeng* SOERÅ-ADININGRAT van *Koedoes*, later *Regent* van *Sidajoe*.

De *Panĕmbahan* van *Madoerå*, die te *Kamal* overleed, had een zoon *Raden Arija* POERWÅ-NĔGÅRÅ. Deze had een zoon, die denzelfden naam droeg, en een zoon, die *Raden Toemĕnggoeng* SÅSRÅ-WINÅTÄ heette, en te *Rånå* overleed.

Raden Arja POERWÅ-NĔGÅRÅ, de tweede, had een dochter *Ratoe* MADOERĔTNÅ, bijgenaamd SEDÅMOEKTI, die gehuwd was met *Panĕmbahan* SEDÅMOEKTI, overleden in het dorp *Toerdjoen* onder *Sampang*. Hun zoon was de eerste *Sultan* van *Madoerå*.

Raden Toemĕnggoeng SÅSRÅ-WINÅTÅ, die te *Rånå* overleed had een zoon: *Raden Adipati* POERWÅ-ADININGRAT, die *Regent* van *Magĕtan* was. Zijn andere zoons heetten: *Raden Dĕmang* SÅSRÅNĔGÅRÅ, *Raden* POERWÅDIRÅNÅ en *Raden* SĔTJÅNĔGÅRÅ.

Raden Adipati POERWÅ-ADININGRAT van *Magĕtan* had 2 dochters uit een huwelijk met een vrouw van rang, n. l. *Ratoe Kĕdaton* gehuwd met den *Sultan* (van *Jogyå*) die verbannen werd, en *Goesti Kangdjĕng* PAKOE-ALAMAN, gehuwd met *Pangeran* PAKOE-ALAM.

Ratoe KĔDATON had 2 zoons: *Sultan* RÅDJÅ en *Pangeran* MANKOE-BOEMI, waarnemenden *Sultan*. Haar dochters

waren *Ratoe* MADOERĔTNÅ, die buitengemeen schoon was, en huwde met *Mas* RÅNGGÅ van *Madioen*, als muiteling gestorven, *Ratoe* ANGGER, gehuwd met *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ, die in de *Kraton* overleed, den *Rijksbestierder* van *Jogyåkartå*, en *Ratoe* BĔNDÅRÅ gehuwd met *Pangeran* SOEMANINGRAT, ten tijde der Engelschen te *Rånå* overleden.

Sultan RÅDJÅ had 2 zoons: nl. den *Sultan*, die te *Pasijar* overleed, en één zoon bij een vrouw zonder rang, *Pangeran* DIPÅ-NĔGÅRÅ, den opstandeling. Bovendien had hij nog vele andere kinderen.

Ratoe MADOERĔTNÅ had een zoon, den *Pangeran* van *Madioen*, en deze had een broeder bij een andere moeder, genaamd *Raden Mas* SĔNTOT.

Ratoe ANGGER had één dochter *Ratoe* KĔNTJÅNÅ, gehuwd met den *Sultan*, die te *Pasijar* overleed. Zij had 2 zoons, den minderjarigen *Sultan* en den minderjarigen *Pangeran*. Bovendien had zij nog één zoon: *Raden Mas Toemĕnggoeng* JOEDÅNĔGÅRÅ.

Ratoe KĔNTJÅNÅ kreeg bij haar mans dood een ziekte, alsof zij waanzinnig was. Als die ziekte bij haar op kwam, maakte zij haar toilet en kleedde zij zich fraai. Want in den nacht, toen haar man op sterven lag, werd zij bij hem geroepen, maar wilde volstrekt niet komen. Zoo dikwijls zij daaraan dacht, kwam haar ziekte terug; spoedig maakte zij dan haar toilet en kleedde zich in fraaije kleederen.

Goesti Kangdjĕng PAKOE-ALAMAN had één zoon, *Pangeran* SOERJÅNINGRAT.

De *Panĕmbahan* van *Madoera*, die te *Kamal* overleed, had één zoon, den *Pangeran*, die aan de *Kaap* overleed. Deze had een zoon, *Panĕmbahan* SEDÅMOEKTI, die te *Toerdjoen* overleed. Deze had bij *Ratoe* ADIPATI één dochter, *Raden Ajoe Toemĕnggoeng* TJAKRÅDININGRAT van *Pamĕkasan*. Deze had de navolgende kinderen: *Raden Arjå* DJAJENG-RAT,

Raden Ajoe ANDÅJÅ, *Raden Arjå* SOERÅDININGRAT, *Raden Ajoe Toemĕnggoeng* DJÅJÅDININGRAT, *Raden Ajoe* SAKAPTINÅ, *Raden Ajoe Pangeran* MANKOEBOEMI, *Raden Ajoe Toemĕnggoeng* van PRÅBÅLINGGÅ, *Raden Ajoe Pangeran* TJÅKRÅ-KOESOEMÅ, *Raden Ajoe Arjå* PARTA-OEDÅJÅ, *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ DININGRAT van *Paměkasan*, *Raden Arjå* TJÅKRÅDININGRAT en *Raden Arjå* SÅSRÅWINÅTÅ.

Raden Ajoe ANDÅJÅ huwde met *Soenan* BAGOES, toen deze nog *Kroonprins* was. *Soenan* SOEGIH was haar zoon. Zij leefde echter niet lang, en stierf tijdens haar man nog *Kroonprins* was.

Nadat *Soenan* BAGOES eenigen tijd geregeerd had, vroeg hij weder een *Prinses* van *Paměkasan* ten huwelijk, en wel *Raden Ajoe* SAKAPTINÅ, die na haar huwelijk tot *Ratoe* KĔNTJÅNÅ WOENGOE-ADIMOERTI verheven werd. Zij had 2 dochters: *Ratoe* PĔMBAJOEN en *Ratoe* KĔDATON, beide ongehuwd overleden, en één zoon: *Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ, *Luitenant Kolonel* van de Hollandsche Huzaren te *Soerakarta*. Na den dood van haar man ontving zij den naam van *Ratoe* AGĔNG, doch zij stierf niet lang daarna, en werd te *Imagiri* naast haar man begraven.

Daar de *Sultan* van *Jogyåkartå* nog zeer jong was, werd hij in alle regeringszaken vertegenwoordigd door een jongeren broeder van zijn grootvader, genaamd *Pangeran* MANKOE-BOEMIE, en door een jongeren broeder van zijn vader, *Pangeran* DIPÅNEGÅRÅ.

De *Rijksbestierder* heette *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ; de *Pangoeloe* heette *Mas Pangoeloe* KAMALOEDININGRAT, en de Heer SMISSAERT was *Resident* van *Jogyåkartå*.

4. Het paleis en de lustverblijven van den *Sultan* van *Jogyåkartå*.

De *Kraton* te *Jogyåkartå* is zeer sterk, en omringd van

aarden wallen en palissaderingen. (*) De wallen zijn 5 vadem dik en ongeveer 3 vadem hoog. De omtrek is drie palen. Vóór deze versterking vindt men een gracht met een stevige steenen brug er over. Binnen de versterking is een steenen muur, de zoogenaamde *pagĕr tjapoeri*, en dat is de eigenlijke grens van het verblijf des *Sultans*. Binnen den wal en buiten dien muur wonen de krijgslieden, ook wonen er binnen den aarden wal eenige *Prinsen* en *Toemĕnggoengs*. De *Kroonprins* woont er ook binnen, en wel ten oosten van des *Sultans* paleis. De groote *aloen-aloen* ligt ten noorden van de *kraton* met een zeer fraaije *sitinggil*; de *aloen-aloen* ten zuiden van de *kraton* is klein, en heeft een kleine *sitinggil*. Als er een tournooispel op handen is, kan men de *aloen-aloen*, om het stuiven te voorkomen, eerst onder water zetten door water uit de gracht, die den bovenvermelden aarden wal omringt, want als de *Sultan* die gracht met water wil vullen, duurt het niet lang, of het water stroomt in de gracht rondom de *kraton*, en als hij haar droog wil maken is zij ook spoedig droog. Aan den kant van de gracht bij den weg vindt men wachthuisjes voor hen, die den weg buiten en rondom de wallen bewaken. De afstand van die huisjes is een derde of een kwart paal.

De poorten in de wallen hebben dubbele deuren; men kan die poorten *bogen* noemen; ze zijn gemaakt, zooals de *Pintoe bĕsar* te *Batavia*. De opening van die poorten is onder den aarden wal, maar van de *Pintoe bĕsar* hierdoor onderscheiden, dat men te *Jogyåkartå* boven de poort een huis aantreft met wachthuisjes ter regter en linker zijde. Daar achter zijn boven elke poort schietgaten voor kanonnen. Er zijn 5 van die poorten, één in het

(*) Hoogst waarschijnlijk was de *Kraton* in dien toestand, toen de schrijver dit schreef, daarom laat de vertaler hem in den *tegenwoordigen* tijd zijn verhaal doen. Later is veel van 't hier beschrevene geheel verallen en spoorloos verdwenen.

oosten van de *kraton*, die noordwaarts naar *Kadipaten* leidt; één in het westen, die noordwaarts naar *Tamansari* leidt; één in het westen, die westwaarts naar *Goenoeng Gamping* leidt, en één in het zuiden, die zuidwaarts naar *Pasar Gading* leidt. In het oosten vindt men de *boentoe*-poort (of blinde poort) omdat die geheel digtgemaakt en zonder opening is. Voor 't overige is zij gelijk aan de anderen.

Deze beschrijving zal, geloof ik, waarschijnlijk wel met de waarheid overeenkomen. Ik laat het verder aan de lezers over, zich er een duidelijk begrip van te maken.

Binnen den aarden wal, ten zuiden van des *Sultans* paleis, is de vorstelijke tuin met bloemen en met een eilandje in een vijver. Op dat eilandje is een koepel, geheel en al van steen, zonder hout, gebouwd. Het dak ziet er uit als of het van *sirappen* gemaakt is, maar inderdaad is het zoo gemetseld en gepleisterd. Rondom den koepel staan *manggis* boomen, alsmede *gambier* en rozestruiken. Als men in den koepel wil gaan, loopt men door het water, en dan komt men dadelijk op het eilandje.

In dien koepel op het eilandje was vroeger de slaapplaats van den verbannen *Sultan*. Men bewijst die plaats nog eer door 't brengen van offers.

Aan den oever des vijvers ligt een boot of schuitje van gewone grootte, dat stevig overdekt is. Voorts heeft men aan den vijverrand vruchtboomen en allerlei bloemen geplant en vindt men er allerlei planten met en zonder bloemen in potten, allen in goede orde gerangschikt. Rondom den vijver is een stevige muur. De tuin om den vijver heet het *Winångå*-eiland, omdat het water dat in den vijver geleid wordt uit de *Winångå*-rivier stroomt. Het water in de rivier, voor dat het in den vijver loopt heet *verboden water*, omdat het verboden is er iets in te werpen of er in te baden, want in den vijver baden zich nu en dan de *Ratoes*, *Prinsessen* of bijzitten van den *Sultan*.

De koepel in den vijver is zoo fraai gebouwd, dat men meenen zou, dat hij niet bestemd is voor sterfelijke menschen, maar voor Geesten of Nimfen.

Buiten den vijvermuur liggen twee tuinen naast elkander. Het water, dat door den zuidelijken tuin stroomt, komt uit het zuiden, en loopt door een gemetselden slangenkop uit den zuidelijken tuin in den noordelijken. In die tuinen treft men planten aan, als *nágásari* en andere heesters, in potten geplant en sierlijk rondom den tuin gerangschikt. In 't midden tusschen den zuider- en noordertuin is een zeer hooge koepel. Als men tot de bovenste verdieping van dien koepel gekomen is, kan men van daar al de omstreken van de stad *Jogyákartá* en zelfs het *Gamping* gebergte zien.

Deze tuinen, waarin zich de *Sultan*, de *Ratoe's* en Prinsessen baden, heeten *Taman-Sari*. Zij zien er uit als tuinen, voor Nimfen bestemd.

Ten westen daarnaast, en slechts door een muur ervan gescheiden, is nog een lusttuin van den eersten *Sultan* van *Jogyákartá* met een gebouw van een zeer statig voorkomen er in. Het is niet hoog en in ouderwetschen stijl gebouwd. Allerlei planten zijn daar net (in potten?) langs de paden en op het opene perk gerangschikt. Het gebouw ziet er uit, als of het voor een dapperen *Boetá* bestemd is. Men vindt er nog de slaapplaats van den eersten *Sultan*, en brengt er nog offers.

De lusttuinen van den *Sultan* buiten de stad waren:

in het oosten: te *Poerwárédjá*, *Wánátjatoer*, *Pangawotrédja* en *Tandjoengtirtá*;

in het zuiden: te *Rédjákoesoemá*, *Kèpek*, *Mádjá-kétapang*, *Bantoel-karang* en *Samal*;

in het westen: te *Ambar-katawang*, *Banjoetoemoempang*, *Kanigárá*, *Talágá*, *Sánápakis*, *Sánásewoe*, *Tégal-péngawe* en *Démahidjo*;

en in het noorden te *Mélaten*.

In al die lusttuinen waren huizen of *pasanggrahans* opgerigt. De tuinen waren beplant met allerlei gewassen. De *sawah*-velden regts en links van die tuinen behoorden ook aan den *Sultan*. De opbrengst van die tuinen en velden werd verkocht, en dit maakte een aanzienlijke bron van inkomsten voor den verbannen *Sultan* uit.

5. Vlugt van DIPÅNĔGÅRÅ uit zijn huis.

Tijdens de regering van den minderjarigen *Sultan* genoot de hoofdplaats (*Jogyåkartå*) groote welvaart. Veel menschen gingen in de stad of binnen den aarden wal van de *kraton* wonen. Voor de talrijke *Hadjis* werd de wijk *Karangkĕdjen* aangelegd met een tempel, waar alle vrijdagen God verheerlijkt werd, en waarvan het hoofd *Hadji* INDRIS heette. Tengevolge van die welvaart verdrongen de voorbijgangers op de wegen elkander des morgens om 9 of 10 uur, zóó talrijk waren zij. Allen, aanzienlijken en geringen, waren opgeruimd van zin, en gaven zich aan het spel over, velen schoven amfioen.

Doch *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ, een van de voogden des *Sultans*, was vertoornd, omdat er zoo veel geld uitgegeven en zoo weinig ontvangen werd, en wanneer hij *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ aanklaagde, werd hij afgewezen. Intusschen gaf *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ zich maar aan het spel over, en aan *tandak*partijën en feesten, in gezelschap van den *Resident* SMISSAERT. Daarbij kwam nog, dat men in de omstreken van de *dalĕm* van *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ een grooten weg, om naar *Goenoeng-Gamping* te gaan, had afgemeten. Van dat oogenblik af voedde hij een allerhevigsten wrok, en meende hij, dat hij buiten de hoofdplaats gebannen was. Daarom verzamelde hij nu en dan in 't geheim menschen bij zich, en raadpleegde met *Hadjis*, en Mohammedaansche geleerden, en met *Kjaï* MÅDJÅ van *Soerakarta;* ook liet hij van tijd tot tijd zijn goederen in 't rond verkoopen.

Toen de *Resident* SMISSAERT dit een weinig later hoorde, kwam hij met *Pangeran Adipati* PAKOE-ALAM overeen om *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ te verzoeken in het residentiehuis te komen. Hij zond *Pangeran* MANKOEBOEMI, medevoogd van den *Sultan* en *Raden Toemĕngoeng* SINDOE-NEGÅRÅ, om dat verzoek over te brengen, en stelde gewapenden in hinderlaag onder aanvoering van den *Secretaris* en een zoon van PAKOE-ALAM, met name *Pangeran* SOERIJANINGPRANG, *Kapitein* bij het PAKOE-ALAMsche legioen. Zij hadden 100 man troepen van PAKOE-ALAM bij zich. De *Resident* had namelijk met den *Secretaris* afgesproken, dat deze met zijn manschappen het huis van DIPÅNĔGÅRÅ zou omverhalen, indien de wagen terugkwam, zonder dat *Raden Toemĕnggoeng* SINDOENĔGÅRÅ er in zat.

De reeds ter loops genoemde *Pangeran Adipati* PAKOE-ALAM is een jonger broeder van den verbannen *Sultan*, doch van een andere moeder. Vroeger was hij met zijn ouderen broeder, den *Sultan*, en zijn zoon *Pangeran Arjå* SOERJÅNINGRAT, een schoonzoon van den *Sultan*, ten tijde der Franschen, naar *Batavia* gebannen, omdat hij gehouden werd te heulen met den muiter, *Mas* RÅNGGÅ van *Madioen*, wiens moeder een jongere volle zuster was van *Pangeran* PAKOE-ALAM. Hij heette toen ter tijde nog *Pangeran* NÅTÅKOESOEMÅ, en zijn zoon heette toen *Raden Toemĕngoeng* NÅTÅDININGRAT. Toen de Engelschen te *Batavia* de Regering in handen hadden, keerden de Prins en zijn zoon naar *Jogyåkartå* terug, en toen na de inname van de *kraton* de gewezen *Sultan* in het fort werd opgesloten werd *Pangeran* NÅTÅKOESOEMÅ verheven tot *Pangeran Adipati* PAKOE-ALAM en zijn zoon tot *Pangeran Arjå* SOERJANINGPRANG en werd hem de magt gegeven om als een vorst te leven; alleen mogt hij niet op een troon zitten. Hij kreeg 4000 *baoes sawah*-velden, en stond regtstreeks onder het Gouvernement, niet onder den *Sultan* van *Jogyåkartå*. Hij woont ten oosten van de Europesche wijk, ten noorden van den

weg, ten oosten van de *Tjoendi*-rivier en ten westen van de *Sĕmaki*-rivier, ongeveer een kwart paal van de Europesche wijk verwijderd. Zijn paleis is ongeveer even zooals dat van den *Sultan*.

Pangeran MANGKOEBOEMI en *Raden Toemĕnggoeng* SINDOENĔGÅRÅ besteedden bij hun zending naar *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ veel woorden en vermaningen, doch *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ bleef zich tegen hun verzoek aankanten, en weigerde naar het residentiehuis te gaan.

Pangeran MANKOEBOEMI trachtte hem zachter te stemmen, en vroeg een rustplaats om wat te gaan liggen.

Raden Adipati DANOERĔDJÅ had den koetsier van den wagen, waarin *Pangeran* MANKOEBOEMI gezeten had, ingefluisterd om spoedig naar 't residentiehuis terug te rijden, wanneer *Pangeran* MANKOEBOEMI en SINDOENĔGÅRÅ eenigen tijd in de *dalĕm* van DIPÅNĔGÅRÅ geweest waren. Nadat die koetsier dus eenigen tijd daar gewacht had, keerde hij met den wagen naar het residentiehuis terug. Toen de *Secretais* den wagen zag zonder *Raden Toemĕnggoeng* SINDOENĔGÅRÅ, gaven hij en *Pangeran* SOERJANINGPRANG last om naar de woning van DIPÅNĔGÅRÅ op te rukken. Daar komende gaven de Hollandsche troepen vuur, en schoten zonder ophouden de kanonnen af. Toen *Raden Toemĕnggoeng* SINDOENĔGÅRÅ het geraas buiten hoorde, kwam hem de last (van DANOERĔDJÅ) te binnen, en voegde hij zich spoedig bij de Hollandsche troepen.

Pangeran DIPÅNĔGÅRÅ met zijn gezin en *Pangeran* MANKOEBOEMI liepen verschrikt de achterdeur uit. Buiten komende raakten zij slaags met de Hollandsche troepen, die de achterdeur bezet hadden. Bij een levendig gevecht drong *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ zelf door de Hollanders heen, daar deze een oogenblikje een opening (in hun kring) maakten. Hierdoor kon *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ met zijn gevolg in 't open veld komen. Er werd nu nog lang met de Hollandsche troepen gevochten, maar door den invallenden nacht

begunstigd, trok DIPÅNĔGÅRÅ met de zijnen naar het dorp *Bantoel.* Dit geschiedde op Woensdag den 2^den^ *Besar,* 's voormiddags om elf uur in het jaar *Bé* 1752 (onze jaartelling op den 28 Julij 1825). (*)

6. Uitbreiding van den opstand.

Nu geleek de hoofdplaats *Jogyåkartå* op kaf, dat (in een wan) wordt omgeschud. Aanzienlijken en geringen liepen van verbijstering door elkander. Want *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ stond met velen in verstandhouding: met leden van de vorstelijke familie, met Regenten en met militairen. Velen volgden hem, en allerlei slecht volk en vrijgezellen gingen hem achter na. Het aantal menschen in en buiten de *kraton* verminderde sterk; niet juist alleen omdat zij met DIPÅNĔGÅRÅ meêgingen, maar omdat zij de plaats met der woon verlieten, daar allen wel inzagen, dat de zaak niet gemakkelijk zou afloopen.

Toen de dorpsbewoners hoorden, dat *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ zich van de hoofdplaats verwijderd had, maakten velen, met hun wapens bij zich, hun opwachting bij hem. Want de dorpsbewoners waren ontevreden tengevolge van de tolpacht, die geheel en al streed met de vroegere gebruiken. Men kon niets (zonder betaling) vervoeren, en men zegt zelfs, dat men voor een enkele *kiså* (een mandje van kokosbladeren, dienende om er een kip of wat vruchten in te vervoeren) betalen moest. Op elke *garĕbĕg* bragten de landlieden het een of ander naar *Jogyåkartå,* als geschenk voor den *Sultan* of voor hun Hoofden van hoogen en lagen rang. Dat was een oud gebruik van vroeger. Maar de Chinezen die de tol inden, lieten dit niet vrijelijk toe. Men kon hen niet passeren als men geen tol betaalde. Daarom wilden de landlieden niet langer

---

(*) Deze datum viel op een *maandag.* De *tjåndråsĕnkalå* is hier niet zonder beteekenis: *„een moedige Pàndita* is ee plaag voor *Boetås."*

geschenken naar de hoofdplaats brengen, en omdat het nu eenmaal een ingewortelde gewoonte van hen was om bij *garĕbĕgs* het een of ander geschenk mede te brengen, zoo bragten zij maar geld mede. Een en andermaal had een dorpsbewoner zich al eens bij het Bestuur over die tolheffing beklaagd, maar het Bestuur stoorde er zich niet aan. Om die reden waren zij ontevreden.

De landlieden, die hun opwachting maakten bij *Pangeran* Dipåněgårå, werden goed ontvangen. Sommigen verhief hij tot den rang van *Toemĕnggoeng*, *Ranggå* of *Dĕmang*, en hun werden dadelijk *Sawahs* aangewezen, en aanstellingsbrieven ter hand gesteld, iets waarmede zij zeer in hun schik waren. Ook vele hoofden van boosdoeners werden in betrekkingen gesteld, en even zoo werden aan de menschen uit de hoofdplaats en aan de leden van de vorstelijke familie rangen uitgedeeld. Daarvan kwam het, dat men de menigte menschen, die *Pangeran* Dipåněgårå volgden, niet kon tegenhouden.

De Hollandsche troepen en die van Pakoe-alam kwamen dagelijks met die van Dipåněgårå in gevecht. De aanhangers van Dipåněgårå werden nu door de bewoners van de hoofdplaats *brandals* genoemd; als zij de een of andere bezitting van iemand namen, gedroegen zij zich als *kramans*. Daarom werd hun algemeen de naam van *brandals* gegeven.

Pangeran Soerjaningprang, de zoon van Pakoe-alam, was ten hoogste verwonderd, toen hij zag, hoe de troepen van *Pangeran* Dipåněgårå zich in den strijd gedroegen, volkomen geschikt voor den oorlog, even als geoefende troepen. Daarom begreep hij wel, dat de zaak niet in een of twee jaren zou afgeloopen zijn. Te huis komende, deelde hij zijn vader mede, hoe de *brandals* vochten. Toen zijn vader dit hoorde, was hij ook zeer verwonderd en zei: „let er eens op, mijn zoon! als de Sampangers hier „komen, wordt het een zaak van belang, maar als zij

„hier niet komen, dan is het ook niets. Dat is een oud „spreekwoord."

De Hollandsche troepen, die van PAKOE-ALAM en die van de *kraton*, zooveel er op de hoofdplaats gebleven waren, maakten er nu maar alleen werk van om de hoofdplaats te bewaken, daar de vijanden te talrijk werden. De aanvoerder van de troepen van de *kraton* heette *Raden Toemĕnggoeng Major* WIRÅNĔGÅRÅ, een afstammeling van SOERÅPATI of OENTOENG. Hij had maar ongeveer 100 man onder zijn bevelen gehouden, en deze hielden met de niet uitgewekene *Toemĕnggoengs* wacht op den aarden wal van de *kraton*. Bij dag en nacht trachtten de *brandals* maar in de *kraton* te dringen, en daarvoor bragten zij ladders mede, maar als de wacht op den wal dit bemerkte, en men spoedig met het geweer of kanon naar hen schoot, scholen zij plotseling weg.

Ook de *dalĕm* van PAKOE-ALAM werd dag en nacht belegerd door duizende *brandals*, die zich ten oosten van de *Sĕmaki*-rivier genesteld hadden. *Pangeran* PAKOE-ALAM plaatste zich zelf aan het hoofd van zijn troepen, en van de Hollanders, die met hen meê vochten. Het getal *brandals* nam echter voortdurend toe, zoodat er zelfs een paar van hen binnen den muur van PAKOE-ALAMS *dalĕm* kwamen; maar zoodra dit bekend werd, slopen zij weg.

De Hollanders ziende, dat het aantal *brandals* overgroot was, schoten een kanon op de wallen van het fort af. De kogel vloog over de *dalĕm* van *Pangeran* PAKOE-ALAM heen in een oostelijke rigting, en trof juist de oostelijke paal. Deze viel om, en toen vloden de *brandals* van schrik weg onder een luid geschreeuw, en kwamen niet weêrom. Toen werd er nog eens uit het fort geschoten, en de kogel vloog ver weg.

De *Resident* deed nu aan PAKOE-ALAM het voorstel om binnen den muur van zijn *dalĕm* kleine verschansingen aan te leggen, en wel in den noord oostelijken en zuid oostelijken hoek. Hij gaf hun daarop twee kanonnen, waar-

van hij op elke verschansing er één stelde. Daar schoot men toen meê, en dat veroorzaakte gapingen in de rij der *brandals*, die de *dalĕm* van PAKOE-ALAM belegerden.

De *dalĕm* van DANOERĔDJÅ werd ook dag en nacht door *brandals* belegerd, maar zij werden door hen, die de *dalĕm* bewaakten, zoo goed ontvangen, dat zij niet konden voortrukken.

Al de *dalĕms* van de Prinsen, die buiten de wallen van de *kraton* woonden, werden plat gebrand, en door de *brandals* verwoest. Alleen de omstreken van de woningen van PAKOE-ALAM en DANOERĔDJÅ, de Chinesche en Europesche wijk, de *kampoeng* van *Majoor* WIRÅNĔGÅRÅ, de groote *Mĕsdjid* en *Pakaoeman* bleven ongeschonden. Binnen de wallen van de *kraton* werden ook veel woningen geschonden, en weinigen bleven onbeschadigd, daar zij, die verlaten waren, door rondloopend werkvolk aangerand werden; het huisraad werd medegenomen en verkocht. Ook in het PAKOE-ALAMsche werden de huizen verwoest of door anderen ingenomen en voor tijdelijke woning ingerigt. Hetzelfde geschiedde ook met veel huizen in de *kraton*.

De weg naar *Samarang* en *Magĕlang* was door veel *brandals* bezet. Men kon niet uit of in de stad (*Jogyåkartå*) komen. Daarom kon de post ook niet gaan, en als de *Resident* een brief wilde verzenden, huurde hij een werkman, die maar een *katok* (Javaansche korte broek) aan had, en daarin werd de brief dan vastgenaaid. De man vertrok dan, mengde zich onder de *brandals*, en zóó kwam er dan wel eens een brief tot *Klāten*.

In de stad had men groot gebrek aan voedsel: een kleine klapperdop rijst kostte één gulden, en voor een half koekje Javaansche suiker betaalde men even veel, als men het dan nog maar krijgen kon. Daarom verlieten nog meer menschen de stad, om zich bij DIPÅNĔGÅRÅS aanhang te voegen, of elders te gaan wonen.

Ruim een maand later kwamen de troepen van den

Soesoehoenan van *Soerâkartâ* en van MANKOENĔGÂRÅ, om *Jogyâ* te helpen. Zij legerden zich in de *pasebans* rondom de *aloen-aloen*, en losten de troepen, die den aarden wal van de *kraton* en het paleis van PAKOE-ALAM bewaakten, af.

Ook nu was het eten nog zeer schaarsch, zoodat men in de stad jonge wortels van *pisang*, *djamboekloetoek* en *papaja*- boomen of de palmiet van klapperboomen at, ten gevolge waarvan zeer vele honderden van klapperboomen stierven. De overgebleven paarden werden geslagt, en het vleesch opgegeten.

7. Vertrek van de eerste Madoeresche hulptroepen.

Intusschen genoot het rijk van *Madoerâ* rust en welvaart in ruime mate. De *Sultan* liet na de terugkomst van zijn zoon van *Makassar* velerlei godsdienstige plegtigheden verrigten, en liet niet na elken Donderdag avond liefdeoffers te geven, en in de *Mĕsdjid* te bidden, tot groot genoegen van de bedelaars en arme lieden.

Ongeveer 20 dagen na dat *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT van *Makassar* teruggekomen was, bragt *Resident* HARDIJ een bezoek bij den *Sultan*, en deelde hem mede, dat de heer *Generaal* van *Batavia* troepen van hem verzocht, om het vorstelijke *Jogyâkartâ* te hulp te komen; daarbij deelde hij hem alle berigten van *Jogyâ* mede. De *Sultan* liet daarop zijn *patih* (of *rijksbestuurder*) met name *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT, en den *binnen-Patih*, *Mas Dĕmang* RĔKSÅNĔGÂRÅ bij zich komen, en deelde hun dat, verzoek van den *Resident* mede. Verder zei hij, dat zijn zoons *Pangeran Adipati* SĔTJÅ-ADININGRAT en *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT met *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅDININGRAT de Madoeresche troepen moesten aanvoeren. Hij beval hun alle krijgsoversten en *Wĕdânâs* te verzamelen en onder de orders van de leden van zijn huis te stellen, en de vorstelijke Balinesche muziek te laten spelen.

Raden ADIPATI en *Mas* DĚMANG gehoorzaamden gewillig. Op de *paseban* komende, deelden zij de orders uit aan de leden van het vorstelijk huis, aan de officieren van de troepen, aan de *Mantris* en andere Hoofden. Ook lieten zij de vorstelijke Balinesche muziek luid weerklinken. Allen die het bevel van hun vorst ontvingen, waren opgeruimd en vol geestdrift.

Raden Pandji NÅTÅKOESOEMÅ kon toen nog niet op de *paseban* komen, omdat hij nog niet geheel van zijn ziekte van *Makassar* genezen was. Op *Madoerå* had hij weder koorts gekregen, en hij zag er nog zeer slecht uit. *Zijn Hoogheid*, de *Sultan*, liet hem door LINTANG-KOENING vragen, of hij met zijn zoons en troepen kon meêgaan of niet. *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ antwoordde: „(gaarne!) als „ik maar den zegen van den *Sultan* mag ontvangen."

En na die boodschap gevoelde hij zich door des *Sultans* zegen werkelijk gezond en frisch; den volgenden morgen kon hij op de *paseban* komen. De *Sultan* gelastte nu aan *Raden Adipati* en *Mas* DĚMANG, dat aan *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ opgedragen moest worden, om aan de vorstelijke bloedverwanten, die aan 't hoofd van troepen gesteld werden, hun respective plaatsen aan te wijzen. 's Morgens en 's avonds hield hij zich daarmede bezig. Elke *Kapålå* kreeg één *Poenggåwå*, zeven *loerahs* en 125 manschappen onder zich.

De 1e *Kapålå* heette *Raden Pandji* PRIĚMBÅDÅ, achterneef van den *Sultan* en neef van den *Rijksbestierder* uit een oudere linie. Zijn *Poengåwå* heette DJÅJÅBRÅTÅ; manschappen waren gewapend met pieken, *toembak-oelir* genaamd.

De 2e *Kapålå* heette *Raden Pandji* SOERÅDIPOERÅ, achterneef van den *Sultan* en jonger broeder van *Ratoe* AJOENAN. Zijn *Poenggåwå* heette *Mas* SOERÅPÅTI, zijn manschappen waren als boven gewapend.

De 3e *Kapålå* heette *Raden Pandji* KĚRTASMÅRÅ, achter-

neef van den *Sultan*. Zijn *Poenggâwâ* heette SOERÅWIKRÅMÅ. Wapens als boven.

De 4e *Kapâlâ* heette *Raden* SOEMÅDININGRAT, achterneef van den *Sultan*. Zijn *Poenggâwâ* was DJÅJÅLÅNÅ, gewapend als boven.

De 5e *Kapâlâ* heette *Raden Pandji* ADIKOESOEMÅ, achterneef van den *Sultan*. Zijn *Poenggâwâ* was *Raden* KĔRTÅJOEDÅ; gewapend als boven.

De 6e *Kapâlâ* heette *Raden Pandji* MANGOENASMÅRÅ, neef van den *Sultan*. Zijn *Poenggâwâ* was *Raden* SOERÅDIKDJÅJÅ, als boven gewapend.

De 7e *Kapâlâ* heette *Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ, achterneef van den *Sultan*. Zijn *Poenggâwâ* was *Raden* SOERÅSĔNTIKÅ, gewapend als boven.

De 8e *Kapâlâ* was *Raden Dĕmang* POESPÅWIDJÅJÅ een van de *Wĕdânâs*, schoonzoon van *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ. Zijn *Poenggâwâ* was *Raden* DIPÅMĔNGGÅLÅ, gewapend met pieken, genaamd *banteng lalatan*.

De 9e *Kapâlâ* was *Raden Arjâ* DJAJENGRÅNÅ, verre achterneef van den *Sultan*. Zijn *Poenggâwâ* heette SOERÅMĔNGGÅLÅ. Wapening als die van den 8en.

De 10e *Kapâlâ* was *Raden Pandji* GÅNDÅKOESOEMÅ, achterneef van den *Sultan*, broeder van *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ. Zijn *Poenggâwâ* heette WANINGPATI, gewapend als die van den 8en.

De 11e *Kapâlâ* was *Raden Pandji* DJÅJÅLĔNKÅRÅ, een achterneef van den *Sultan*, broeder van *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ. Zijn *Poenggâwâ* heette WIRÅDJÅJÅ. Zijn manschappen waren gewapend met pieken, genaamd *Poentangpoelasmas*.

Voorts waren er 22 jagers met geweren gewapend bij. Het geheele getal gewapenden met inbegrip van de *Kapâlâs*, *Poenggâwâs* (en *loerahs*) bedroeg dus 1496.

Raden Pandji NÅTÅKOESOEMÅ deed van de boven vermelde regeling verslag aan *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT,

en deze deelde het aan den *Sultan* mede. De *Sultan* berigtte daarop aan *Resident* HARDIJ, dat hij al 11 kompagnieën gewapenden verzameld had. *Resident* HARDIJ zeide toen tot den *Sultan*, dat het, zoo het den *Sultan* behaagde, goed zou zijn die 11 kompagnieën maar eerst te zenden, ten einde aan *Jogyå* en *Magělang*, die beiden door de *brandals* belegerd waren, hulp te verschaffen. Des *Sultans* zoon *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT moest hen als Hoofdaanvoerder, te gelijk met den heer *Kommandant* HEIJMAN (*), begeleiden.

De *Sultan* nam daarin genoegen, en zeide den Rijksbestierder, dat al de 11 kompagnieën zich den volgenden morgen op de *paseban* SĔKAR *tandjoeng*, met het front naar het westen moesten scharen. Niet lang na (dat dit geschied was) kwam de *Sultan* met den *Resident*, en deelde de *Sĕntånås* (zijn bloedverwanten), *Poenggåwås*, *loerahs* en gewone manschappen mede, dat zij tot een hevigen strijd opgeroepen werden, dat zij onder aanvoering van zijn zoon aan de Compagnie te *Jogyå* en *Magělang* hulp moesten verschaffen, en dat zij moesten oprukken, zoodra zijn zoon vertrokken was.

Allen beloofden dit te zullen doen, en daarop gingen zij uit een.

Den daarop volgenden Woensdag kregen zij last zich te verzamelen om naar *Jogyå* te vertrekken. De *Sultan* gaf aan de *Sĕntånås* een fluwelen en een laken met *galon* omboord buis en in geld 50 *reaal batoe* (elk van 30 dubbeltjes) ten geschenke. Aan de *Poenggåwås* gaf hij een gegalonneerd laken buis en 20 *reaal batoe*. De *loerahs* kregen een kort laken buis met lint omboord en 5 *reaal batoe*, en de gewone soldaten ontvingen een kort laken buis en een buis van Javaansch ongebleekt katoen met lint omboord.

(*) In den tekst staat CHEMAN.

Op den bepaalden Woensdag, des morgens om 7 uur, op den 10^en^ *Moeharam* van 't jaar *waoe* 1753 (onze jaartelling, op den 24^en^ Augustus 1825) verzamelden zich de 11 kompagnieën, en vertrokken naar de reede van *Sambilangan*, waar zij embarkeerden. De personen, die het toezigt hadden over het embarkeren der troepen, waren *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT, *Mas Dĕmang* RĔKSÅNĔGÅRÅ, *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ, en *Raden Arjå* POERWÅDININGRAT, die het opzigt had over de grens van *Balegå*. Hij was een oud ambtenaar, maar nog sterk, een achterneef van den eersten *Sultan*, door diens moeder *Ratoe* MADOERĔTNÅ, SEDÅMOEKTI bijgenaamd. Hij was een zwager van den eersten *Sultan*, daar zijn zoon *Raden Arja* SÅSRÅ-ADININGRAT gehuwd was met des *Sultans* dochter *Raden Ajoe* SĔKARKĔDATON. Uit dit huwelijk werd een zoon geboren, met name *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT, en deze was de oudste schoonzoon van den tweeden *Sultan*. Na het overlijden van zijn ouders verdubbelde de *Sultan* zijn gunst en genegenheid voor *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT.

Niet lang daarna kwam Zijn Hoogheid de *Sultan*, in gezelschap van den Heer *Kolonel* BONNELLE, den Heer *Luitenant Kolonel* BURLING (*) en den *Plaatsmajoor, Kapitein* HOLZSCHUHER, op de reede van *Sambilangan*. Toen des namiddags omstreeks 4 uur de troepen ingescheept waren, ligtte men de ankers, en keerde *Kolonel* BONNELLE met zijn gevolg in booten naar de stad terug. Zijn hoogheid de *Sultan* ging op het oorlogschip, waarop zijn zoon *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT zou vertrekken, begeleid door *Raden Arja* POERWÅDININGRAT van *Balegå*, *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ en *Raden Arja* SOERÅDILÅGÅ. De Kommandant van het oorlogschip was de Heer *Kapitein* VAN DE LOO, en het schip zelf heette *Anna Paulowna*.

(*) In den tekst staat BĔRLIN. In den almanak van 1825 wordt BURLING als *Kolonel Kommandant* van het *algemeen werfdepot* genoemd.

Nadat de *Sultan* ongeveer een half uur op het schip geweest was, kwam *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT aan boord met 22 man jagers en 4 *pånåkawans*. De *Sultan* gaf nu aan zijn zoon lessen en vermaningen om toch voorzigtig te zijn in al wat hij deed. De zoon beloofde dit, en verzocht zijns vaders zegen, terwijl hij voor zijn vader ter aarde boog en herhaaldelijk zijn voeten kuste. De *Sultan* omhelsde hem, en kuste hem boven op het hoofd. Daarna kuste hij de knieën van zijn grootvader *Raden Arjå* POERWÅDININGRAT en van *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ. Eindelijk groette hij *Raden Arjå* SOERÅDILÅGÅ, die een achterneef van zijn vader en met zijn jongere zuster gehuwd was. Toen keerde de *Sultan* naar de stad terug.

8. Aankomst te *Samarang* en vertrek naar *Kadoe*. Aankomst aldaar.

Op Woensdag (*), 's morgens om 7 uur, ligtte *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT met de zijnen het anker, en ging onder zeil naar *Samarang*, waar hij op Zaturdag den 13^en^ *Moeharam* (27 Augustus 1825) 's morgens om 7 uur ter reede kwam. Spoedig gingen de Heeren *Luitenant* HEIJMAN en *Kapitein* VAN DE LOO aan wal, om aan den *Resident* van *Samarang*, den Heer DOMIS, kennis (van hun aankomst) te geven. Ongeveer om half acht kwam er een boot om *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT af te halen. Hij stapte daarin, kwam aan de werf, en nam plaats in een rijtuig, waarmede hij naar de woning van den *Regent* van *Samarang*, *Dipati* SOERÅDIMĔNGGÅLÅ reed. *Luitenant* HEIJMAN zond een brief aan den Heer *Generaal* DE KOCK, die toen te *Soeråkartå* was, en gaf daarin kennis, dat de Madoeresche troepen gereed waren, en de bevelen van den *Generaal* afwachtten. Toen die brief verzonden was,

(*) Waarschijnlijk moet dit *Donderdag* zijn.

gingen *Raden Toemĕnggoeng* en *Luitenant* HEIJMAN te zamen met den *Dipati* van *Samarang* een bezoek aan den heer *Resident* DOMIS te *Bodjong* brengen. Niet lang daarna keerden zij naar de woning van den *Dipati* terug. Daarop werden zij vereerd met een gastmaal, waaraan alle Madoeresche *Kåpålås* en *Poenggåwås* deelnamen, en toen betrokken zij hun tijdelijke verblijven. *Raden Toemĕnggoeng* logeerde met de *Kåpålås* en *Poenggåwås* in de *kampong Bĕdilan*, en de overige manschappen op de *aloen-aloen*.

Zaturdag 's avonds werd *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT ten eten gevraagd bij den *Resident*, te gelijk met Luitenant HEIJMAN en een twintigtal andere Heeren. Na tafel zeiden de *Resident* en *Kolonel* HOORN aan *Raden Toemĕnggoeng* dat *Majoor* DE BAST, en zijn *Adjudant*, *Luitenant* DE WAAL, en een *Onder-adjudant* hem (naar *Kadoe*) zouden vergezellen. Hij nam daarmede genoegen, en kort daarna ging het gezelschap uiteen.

Den volgenden Maandag ontving *Raden Toemenggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Generaal* DE KOCK order, om met zijn troepen naar *Kadoe* te vertrekken, omdat dat gewest, met uitzondering van *Magĕlang*, in handen van den vijand was.

Des avonds werd hij met de *Kapålås* en *Poenggåwås* door *Kjai Adipati* SOERÅDIMĔNGGÅLÅ in diens *dalĕm* op een partij genoodigd, die tot 's morgens 5 uur duurde.

Den volgenden avond om half zes stonden de troepen marschvaardig op de *aloen-aloen*, en toen vertrokken zij van *Samarang*. De 22 jagers maakten de voorhoede uit. 's Morgens om 4 uur kwamen zij te *Oengaran*, en daar hielden zij een oogenblik halt.

Toen marcheerden zij weêr verder tot 's middags 12 uur.

Zij waren toen tot *Ambaråwå* gekomen, en bleven daar één nacht over.

Des anderen daags om 5 uur braken zij weêr op, en

marcheerden verder, tot dat zij 's avonds om 8 uur in het dorp *Mědånå* kwamen, waar zij uitrustten.

Des Zaturdags vertrok *Majoor* DE BAST, alleen met zijn *Adjudant*, in een rijtuig naar *Magělang* om den *Resident* aldaar te ontmoeten, en denzelfden dag des middags om 12 uur keerde hij naar *Mědånå* terug. Hij deelde aan *Raden Toemĕnggoeng* mede, dat hij 60 met geweren gewapende inlanders zou bekomen, die onder de bevelen van den *Luitenant* ANSUMS stonden.

Des Zondags 's avonds vroeg *Majoor* DE BAST 3 kompagnieën soldaten van *Raden Toemĕnggoeng*, om daarmede naar *Magělang* te trekken, omdat geheel *Magělang*, met uitzondering alleen van het residentiehuis, door de *brandals* bezocht werd. *Raden Toemĕnggoeng* gaf dadelijk last aan *Raden Pandji* MANGOENASMÅRÅ en *Raden Pandji* KĔRTASMÅRÅ en *Raden* SOEMÅDININGRAT om met hun kompagnieën *Magělang* te ontzetten. Toen die 3 kompagnieën te *Magelang* gekomen waren, liet men hen des anderendaags morgens oprukken naar den berg *Tidar*, maar zij vonden er geen *brandals*, daar deze vertrokken waren, toen de Madoereesche troepen te *Magělang* kwamen.

Op den 23sten *Moeharam* (8 September) 's morgens om vijf uur rukte *Majoor* DE BAST met *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT en al de troepen van *Mědånå* op naar *Kadoe*, en dienzelfden dag 's voormiddags om 11 uur kwamen zij in het dorp *Prapak*, waar zij uitrustten en bivakkeerden. Zij troffen daar ongeveer 100 man Hollandsche troepen aan met 2 kanonnen onder bevel van den *Secretaris* den Heer VAN GROLL, den *Luitenant* LE BRON en den *Luitenant* LELAREN (*).

Des avonds om 5 uur kwam de *Resident* LE CLERCQ met zijn schrijver, de Heer SMISSAERT, te *Prapak*. Zij bleven daar drie dagen.

(*) Zoo staat er in den tekst.

Vrijdag morgen om 6 uur vertrokken al de troepen van *Prapak* naar (het dorp) *Kadoe*. 160 met geweren gewapende soldaten gingen voorop, en dan volgden de Madoeresche troepen. Omstreeks 11 uur in den voormiddag kwamen zij in het dorp *Kadoe*. Zij stonden daar tegenover een legermagt van ongeveer 1000 *brandals*. Nadat de troepen digt bij hen gekomen en in slagorde gesteld waren, werden de kanonnen drie malen gelost, en daarop vlugtten de *brandals* in groote verwarring naar alle kanten. De Hollandsche troepen namen hun legerplaats in, en bleven daar overnachten.

Den volgenden morgen kwamen er vele ingezetenen van het dorp *Kadoe*, die elders waren gaan wonen, bij *Majoor* DE BAST. Alle huizen, ook het huis van den *Boepati*, waren door de *brandals* verbrand.

Na een verblijf van 3 dagen vertrokken de Hollandsche troepen van *Kadoe* naar 't landschap *Lĕdok*, omdat de *brandals*, na hun vlugt van *Kadoe*, daarheen geweken waren. 's Voormiddags om 11 uur daar komende vonden zij er echter geen vijanden. Zij bleven er overnachten, en keerden toen naar *Kadoe* terug.

Drie dagen later vertok men van *Kadoe* naar *Magĕlang*. 's Avonds om 5 uur in het dorp *Temanggoeng* komende bleef men daar overnachten.

Den volgenden morgen ging men in een zuidelijke rigting naar *Magĕlang* over hoogten en door wildernissen heen om *brandals* op te sporen. Maar de *Resident* van *Magĕlang* volgde den grooten weg, tegelijk met een kompagnie Madoerezen. *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ ADININGRAT met zijn troepen, en *Majoor* DE BAST met de zijnen, kwamen op Zondag den 5^{en} Sapar (18 September) 'snachts om 12 uur te *Magĕlang*. Zij namen eerst hun intrek in de *dalĕm* van den *Regent*, *Adipati* DANOENINGRAT.

Den volgenden morgen wees de *Regent* aan al de troepen hun kwartieren aan.

9. Van Geen van *Makassar* terug. De gewezen *Dipati* van *Samarang* verbannen.

Intusschen waren *Generaal Majoor* van Geen en de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* met al hun troepen van *Makassar* vertrokken.

Zij hadden van *Batavia* bevel ontvangen om te *Samarang* te debarkeren, omdat *Jogyå* en *Magĕlang* door *brandals* belegerd waren, en zeilden daarom dag en nacht door. Te *Samarang* aan wal komende, logeerde de *Generaal* op *Bodjong*, en de *Panĕmbahan* bij den *Regent*.

De Resident van *Samarang* deelde aan den *Generaal* mede, dat *Raden Mas* Soekoer, een zoon van den ontslagen *Adipati* van *Samarang*, een afstammeling van *Boestaman*, die nog te *Tĕrbåjå* woonde, zich bij de *brandals* gevoegd had. De *Generaal* trad toen in overleg met den *Sultan* van *Soemĕnĕp*, die door huwelijken van zijn kinderen met den gewezen *Adipati* vermaagschapt was. Zij kwamen overeen, dat de gewezen *Adipati* op een oorlogschip in arrest zou gehouden worden. Dit geschiedde. Later werd hij naar *Ambon* verbannen.

10. Vertrek van de 2e afdeeling van *Madoeresche* troepen, en ook van *Paměkasansche* troepen.

Sultan Tjåkrå adiningrat van *Madoerå* had wederom troepen verzameld, en onder de officieren ingedeeld. Even als vroeger waren er bij elke kompagnie van 125 man één *Kapålå*, één *Poenggåwå* en 7 *loerahs*.

De 1e *Kapålå* was *Raden Pandji* Soemånĕgårå, een achterneef van den *Sultan*, en broeder van *Raden Pandji* Nåtåkoesoemå; zijn *Poenggåwå* heette Sirnantåkå.

De 2e *Kapålå* was *Raden Pandji* Soerjådipoetrå, een achterneef van den *Sultan*, en broeder van *Raden Pandji* Nåtåkoesoemå; zijn *Poenggåwå* heette *Raden* Mĕrtåkoesoemå.

De 3e *Kapâlâ* was *Raden Pandji* TEDJÂSMÂRÂ, een achterneef van den *Sultan*, en jongere broeder van *Ratoe* AJOENAN. Zijn *Poenggâwâ* heette *Mas Dĕmang* SINGALÂGÂ.

De 4e *Kapâlâ* was *Raden Arjâ* DJAJENGRAT, een volle neef van den *Sultan*. Zijn *Poenggâwâ* heette *Raden* SOERÂNADPÂDÂ.

De 5e *Kapâlâ* was *Raden Pandji* DJÂJÂDIPOERÂ, een achterneef van den *Sultan*. Zijn *Poenggâwâ* heette *Mas* DJÂJÂASTRÂ.

De 6e *Kapâlâ* was *Raden Pandji* DJAJENGASMÂRÂ, een achterneef van den *Sultan*. Zijn *Poenggâwâ* heette SINGÂMĔNGGÂLÂ.

De 7e *Kapâlâ* was *Raden Pandji* KERTÂSARI, een achterneef van den *Sultan*. Zijn *Poenggâwâ* heette *Raden* KOETÂMĔNGGÂLÂ.

De manschappen van bovengemelde kompagnieën waren allen gewapend met pieken, genaamd *pontang sĕlâkâ*.

De 8e *Kapâlâ* was *Raden Pandji* WASINGSARI, een achterneef van den *Sultan*, broeder van *Raden Adipati*. Zijn *Poenggâwâ* heette KĔBOKANÂNGÂ.

De 9e *Kapâlâ* was *Raden Pandji* MANGKOEKOESOEMÂ, een volle neef van den *Sultan*. Zijn *Poenggâwâ* heette WIRÂLĔKSÂNÂ.

De 10e *Kapâlâ* was *Raden Pandji* MALÂJÂKOESOEMÂ, een achterneef van den *Sultan*, en broeder van *Raden Adipati*. Zijn *Poenggâwâ* heette SĔRANGBAKAT.

Deze 3 laatste kompagnieën waren gewapend met pieken, genaamd *pontang poelas*.

Voorts waren er 110 man, gewapend met geweren, daaronder begrepen de officieren, onder-officieren, tamboers en pijpers. Hun *Kapitein* heette *Raden* KOEDÂKALANGAN, en de *Luitenant* heette KOEDÂRĔNTJÂKÂ.

Eindelijk waren 30 man met bijlen, *patjoels*, *linggis* en *berangs* gewapend. Zij stonden onder den *Poenggâwâ Mas* DJÂJÂREKSÂ en den *Panoemping* MAJANDANI.

Allen te zamen waren er met inbegrip van de *Kapâlâs*, *Poenggâwâs* en *Loerahs* 1484 man.

De *Sultan* gaf den *Rijksbestierder* last, dat al de troepen op de *aloen-aloen* voor de poort van de *Mĕsdjid* met het front naar het oosten zich in 't gelid zouden scharen. Toen allen den volgenden morgen daar in 't gelid stonden, kwam de *Sultan* met den *Resident* HARDIJ, en deelde aan de *Sĕntânâs*, *loerahs* en gemeene soldaten mede, dat er van hen een ernstige zaak gevorderd werd, want dat zij zijn zoons moesten begeleiden om de *Compagnie* te *Jogyâ* te helpen, en dat hun corps na de terugkomst van die zoons weder zou ontbonden worden. Allen beloofden aan dien last te zullen gehoorzamen. Verder kregen zij den last om op den volgenden Zaturdag voor 't vertrek naar *Jogyâ* gereed te zijn. Daarna werden de gelederen ontbonden.

Elke *Sĕntânâ* kreeg één kort fluwelen en een laken met galon omboord buis en 50 realen ten geschenke. Elke *Poenggâwâ* kreeg een kort laken met galon omboord buis en 20 realen. Elke *loerah* ontving een kort laken met lint omboord buis en één reaal. De gewone soldaten ontvingen elk een laken buis en een buis van ongebleekt Javaansch katoen met lint omboord.

Eindelijk gaf de *Sultan* aan den *Rijksbestierder* last, dat *Toewan Sajid* CHASAN CHIDIN, de *Kamitoewâ* (of *adsistent*) zijn zou van de beide Prinsen, zijn zoons. Voorts dat *Raden Pandji* NÂTÂKOESOEMÂ, en *Raden Pandji* DJAJENG-KOESOEMÂ, een achterneef van den *Sultan*, oudere broeder van *Ratoe Ajoenan* als *Patihs* in dienst bij *Pangeran Adipati*, en *Mas Dĕmang* RĔKSÂNĔGÂRÂ zouden medegaan, om zijn zoons in alle opzigten ten dienste te staan. Voorts gingen er mede: twee oppassers, LINTANG KOENING en WIRÂMĔNGGÂLÂ; twee *pânâkawans* TJĔTÂTROENÂ en TJĔTÂDIWÂNGSÂ, die vroeger *pânâkawans* van den *Sultan* waren, en toen SÒTĔNG en DJOEMPOENG heetten, maar nadat zij met des *Sultans*

zoon van *Makassar* teruggekeerd waren, tot den rang van *Mantri* verheven werden. Eindelijk gingen de *Emban* van *Pangeran Adipati*, met name Kĕrtåwångså, en zijn schrijver, genaamd Wiråsåsrå (*), ook mede.

De paarden met de *Mantris* van *Pangeran Adipati* en de menschen die daar bij behoorden, werden eerst gezonden, en gingen van *Sidajoe* overland naar *Samarang* onder het toezigt van *Mas Dĕmang* Rĕksånegårå en *Raden* Tjåkråkoesoemå.

Op Zaturdag morgen den 20^en^ *Moeharam* van het jaar 1753 (3 September 1825) stonden al de Madoeresche troepen en de troepen van *Pamĕkasan*, bestaande uit 700 met pieken of geweren gewapende manschappen, op de *aloen-aloen* marschvaardig, en vertrokken zij naar de reede van *Sambilangan*, onder aanvoering van *Raden Adipati* Koesoemå-adiningrat, *Raden Arjå* Poerwådiningrat van *Balegå* en *Raden Pandji* Nåtåkoesoemå. Bij hun komst aldaar werden allen ingescheept. Zijn Hoogheid de *Sultan*, *Ratoe* Ajoenan, *Kolonel* Bonnelle, en *Luitenant Kolonel* Burling kwamen in rijtuigen achteraan, te gelijk met *Pangeran Adipati* Sĕtjåadiningrat, *Pangeran* Soerjåadiningrat, *Sajid* Chasan chidin, en *Pangeran Adipati* Mankoeadiningrat, jongere broeder van den *Sultan*, te *Pamĕkasan* regerende, en zijn twee zoons: *Raden Arjå* Natadiningrat en ....., beiden nog jong en zijn schoonzoon *Raden Arjå* Såsradiningrat, allen in rijtuigen, en begeleid door de andere leden der vorstelijke familie. Toen allen op de *Påntjåniti* (bij den ingang van de *dalĕm*) in rijtuigen hadden plaats genomen, en (naar *Sambilangan*) vertrekken zouden, boden *Kjai* Abdoel-karim, *Kjai Mas Pangoeloe* Abdul-moekaram en hun gevolg, benevens de *Sajids*, *Sechs* en *Hadjis*,

(*) Men kan aannemen, dat deze man dagelijks berigten omtrent de handelingen der Madoeresche troepen schreef en dat veel van het volgende uit die berigten geput is.

hun heilwenschen aan, en lazen drie malen de gebeden. Toen kwamen de rijtuigen in beweging en niet lang daarna was de stoet bij de reede van *Sambilangan*.

Zijn Hoogheid de *Sultan* en verder gevolg gingen de *pasanggrahan* aldaar betrekken, in afwachting van het schip, dat nog niet van *Soerâbâjâ* gekomen (en voor de Prinsen bestemd) was.

Nadat alle troepen op de schepon (*praoe pĕrmajang*) hadden plaats genomen, liet men de ankers in 't midden (van het vaarwater) vallen. Den volgenden morgen, des Zondags, gingen al de schepen onder zeil naar *Samarang*.

Toen kwam er een bode van de stad (*Bangkalan*) met het berigt, dat des *Sultans* dochter *Goesti Raden Ajoe Pangeran Adipati* bevallen moest. De *Sultan*, *Ratoe* Ajoenan en *Pangeran* Adipati van *Pamĕkasan* keerden spoedig per rijtuig naar *Bangkalan* terug, maar *Pangeran* Adipati mogt niet medegaan; hij moest te *Sambilangan* blijven. Toen (de *Sultan* en zijn gezelschap) bij de *dalĕm* van *Pangeran* Adipati gekomen waren gingen zij de lijderes bezoeken. Dit griefde *Pangeran* Adipati zeer. Als hij had durven spreken, zou hij waarschijnlijk anders gesproken hebben dan de *Sultan*. Want het was de eerste keer, dat de jonge vrouw bevallen moest, en toch werd het haar man niet vergund eerst te huis te komen, en haar te zien. Want *Pangeran* Adipati van *Pamĕkasan* had wel veel dochters, maar geen van haar werd steeds zoo hoog vereerd als deze.

Niet lang daarna beviel zij voorspoedig van een zoon. De *Sultan*, de *Ratoe* en *Pangeran* Adipati van *Pamĕkasan* dankten God en waren hoogst verblijd. De *Sultan* zond spoedig berigt aan zijn zoon *Pangeran* Adipati te *Sambilangan*, en deze was eveneens hoogst dankbaar en verblijd. Deze gebeurtenis had plaats op Maandag 's namiddags om half vier, den 22^{en} *Moeharam* van het jaar 1753 (5 September 1825). De jonggeborene werd *Goesti Raden Iskak*

genaamd. Na zijn geboorte keerden de *Sultan*, *Ratoe* AJOENAN en *Pangeran* ADIPATI van *Paměkasan* naar *Sambilangan* terug.

Op Donderdag avond, den 25^en^ *Moeharam* (8 September 1825) kwam het verwachte schip van *Soeråbåjå*, en liet zijn anker op de reede van *Sambilangan* vallen. *Kolonel* BONNELLE en *Luitenant Kolonel* BURLING gaven daarvan spoedig kennis aan den *Sultan*, en deze gaf toen aan zijn jongeren broeder en aan zijn zoons last om den volgenden morgen te vertrekken. Zij beloofden dit.

Den volgenden morgen namen de *Sultan*, *Ratoe* AJOENAN, de *Kolonel* en verder gevolg plaats in een boot, te gelijk met *Pangeran Adipati* SĔTJÅ-ADININGRAT, *Pangeran* ADIPATI van *Paměkasan*, *Pangeran* SOERJÅ-DININGRAT, *Sajid* CHASAN, *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ, en *Raden* ARJÅ DJAJENGKOESOEMÅ. Daarop kwamen de riemen in beweging. Digt bij het schip komende namen *Pangeran* ADIPATI van *Paměkasan* en *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT afscheid van *Ratoe* AJOENAN, daar zij niet met de anderen op het schip zou gaan. *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ nam ook afscheid van *Ratoe* AJOENAN, want hij durfde haar wel te naderen, daar de *Sultan* hem vroeger vergunning gegeven had om met de vrouwen en bijwijven van den *Sultan* om te gaan. Wanneer de *Sultan*, tijdens hij nog *Pangeran* ADIPATI was, van huis ging, moest *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ de dames van de *dalĕm* oppassen en begeleiden, en toen hij *Sultan* geworden was, stelde hij hem aan tot *Patih* van *Ratoe* AJOENAN, en had hij het toezigt over al haar bezittingen. Eigenlijk zou *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ in de expeditie dan ook geen deel genomen hebben, daar hij *Patih* in de *kraton* was, maar uit groote bezorgdheid van den *Sultan* voor zijn zoons, de beide *Pangerans*, moest *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ met hen meê gaan, niet zoo zeer om zijn verstand of schranderheid. Toen de *Sultan* nog *Pangeran* ADIPATI was, moest hij hem ook altijd vergezellen, als hij niet ziek was, en

nu deden hij en zijn vrouw dienst in de *kraton*. Hij was dus een vertrouwd dienaar, en als zoodanig had hij des *Sultans* zoon naar *Makassar* vergezeld, en ging hij nu mede naar *Jogyå*.

De *Sultan* ging met zijn zoons en jongeren broeder en verder gevolg op het schip. Bij hun komst aan boord werden de kanonnen afgeschoten. En nu namen de drie Prinsen eerbiedig afscheid; zij kusten de voeten van den *Sultan*, en deze omhelsde hen, en gaf hen een kus op het hoofd. Ook *Raden Pandji* Nåtå-KOESOEMÅ en het andere gevolg bewezen eerbiedige hulde aan den *Sultan*. Eindelijk groetten zij den *Kolonel* en zijn gezelschap, en daarop verlieten de *Sultan* en de *Kolonel* met gevolg het schip, en keerden naar *Bankalan* terug.

De scheepskapitein liet het anker ligten, en ging onder zeil. De zoon van *Kjai* ABDOEL-KARAM, met name *Bagoes* BIROEN, las de gebeden driemalen, en werd behoorlijk beantwoord. Het is namelijk een oude overlevering, dat, wanneer een lid van het Madoeresche vorstenhuis van huis gaat, een afstammeling van DOELKARIM hem vergezelt. Van oude tijden af heeft zich die oude overlevering tot heden overgeplant.

Het schip kreeg goeden wind, en Zaturdag 's voormiddags om 11 uur liet men het anker op de reede van *Samarang* vallen.

11. Aankomst te *Samarang*. Bestemming van de troepen deels in *Samarang* en deels naar de *Vorstenlanden*. Vertrek naar *Kartasoera*.

Den volgenden morgen kwamen de *Kommandeur* en de *Commissaris* de drie *Pangerans* met een boot afhalen, en stapten de drie Prinsen daarin. Aan de werf haalde de *Adipati* van *Samarang* hen af in een rijtuig, waarin zij plaats

namen. Vóór het rijtuig reed een escorte *Djajengsĕkars*. Te *Bodjong* ontmoetten zij *Generaal Majoor* VAN GEEN, de Residenten DOMIS en HARDY en den *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp*.

Nadat de groeten gewisseld waren en het gezelschap eenige oogenblikken op stoelen plaats genomen had, deelde de *Generaal* mede, dat aan den *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* de rang en uniform van *Kolonel*, aan *Pangeran* ADIPATI van *Madoera* en aan *Pangeran* ADIPATI van *Pamĕkasan* die van *Luitenant Kolonel* verleend werd, en aan *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT die van *Majoor*, en dat al de Madoeresche troepen zich des namiddags om 4 uur op de *aloen-aloeu* moesten scharen.

Daarop gingen de drie *Pangerans* naar hun tijdelijk verblijf in de *kampoeng Kademangan*. Daar komende gaf *Pangeran* ADIPATI van *Madoera* order aan *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ, dat alle Madoeresche troepen des namiddags om 4 uur zich op de *aloen-aloen* moesten scharen. *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ beloofde daarvoor te zullen zorgen. Hij ging op het bepaalde uur naar de *aloen-aloen*, en gaf daartoe het bevel. Niet lang daarna stonden allen op de *aloen-aloen* in het gelid.

De *Generaal* en *Resident* HARDY, de drie *Pangerans* en de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* bevonden zich op de *paseban* van den *Adipati* van *Samarang*. Daarop gaf de *Generaal* last, dat *Pangeran* ADIPATI van *Pamĕkasan* met zijn troepen tegen de *brandals*, die zich in *Dĕmak* bevonden, moest optrekken, dat *Pangeran* SOERJÅDININGRAT met 50 van geweren voorziene manschappen en drie kompagnieën piekeniers naar het dorp *Boejaran* onder *Samarang* moest vertrekken; eindelijk werd *Pangeran* ADIPATI van *Madoerå* verzocht te gelijk met *Majoor* VAN NIDEK en al zijn troepen naar *Kartåsoerå* te gaan onder bedekking van eenige met geweren gewapende soldaten en twee kanonnen. De Prins zelf moest maar op zijn gemak in een rijtuig achter zijn troepen rijden. *Pangeran* ADIPATI bragt die order aan *Ra-*

den Pandji Nåtå-koesoemå over, en deze beloofde er aan te zullen voldoen.

Daarop vroeg *Resident* Hardy de rol der soldaten, en *Raden Pandji* bood hem die aan. Toen de namen hardop werden uitgesproken, bleek het dat zij overeen kwamen met die welke op de rol stonden, die de *Resident* in handen had.

Toen werd *Raden* Pandji belast met het uitdeelen van de Gouvernements geschenken, bestaande in 5 gulden aan iederen *Kapâlâ* en *Poenggâwâ*, en 1 gulden aan elken *loerah* en gewonen soldaat.

Pangeran Soerjå-adiningrat kreeg order om dadelijk naar *Boejaran* te marcheren, en 55 man, met geweren gewapend onder den *Kapâlâ Raden Luitenant* Koedårĕntjåkå, alsmede 3 kompagnieën piekeniers onder de *Kapâlâs Raden Pandji* Wasingsari, *Raden Pandji* Mankoekoesoemå en *Mas Démang* Rĕksånĕgårå mede te nemen. Het werd aan de andere Madoeresche troepen niet vergund zich door de stad te verspreiden, daar zij den volgenden morgen moesten vertrekken.

Raden Pandji vroeg *Pangeran* Adipati zelf voorop te mogen gaan; als er op weg eenig onraad mogt zijn, zou hij den Prins daarvan kennis geven; tevens verzocht hij, dat Lintang-koening bij hem mogt blijven. De Prins gaf daartoe zijn toestemming.

Maandag morgen om 3 uur rukten de Madoerezen op naar *Kartâsoerâ* in de volgende orde: vooraan bevond zich *Majoor* Van Nidek met twee *Luitenants*, twee kanonnen en 55 Javaansche met geweren gewapende soldaten, daarop volgde *Raden Kapitein* Koedåkalangan met 55 van geweren voorziene soldaten; verder *Raden Pandji* Nåtå-koesoemå met *Raden Pandji* Soemånågårå, *Kapâlâ* van de 1e kompagnie piekeniers, en zoo verder al de kompagnieën naar het nummer.

De Prins zat op zijn gemak in een rijtuig met *Sajid*

CHIDIN, vergezeld van zijn eereteekens, *Mantris* en ander gevolg. *Raden Arjå* DJAJENGKOESOEMÅ was belast met het opzigt over de bagage en de bijwijven. *Raden* RĔSMIMINGSIH bleef nog achter, wachtende op de lieden van den *Adipati* van *Samarang*, die de bagage moesten dragen.

Buiten de stad komende kreeg *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ een schrik, toen hij *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT op den weg te *Karang-toeri* zag staan wachten. *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ omhelsde den *Pangeran* onder het storten van tranen. Het was hem toen, alsof hij twee levens had, en alsof zijn persoon in twee deelen gescheiden werd. Hij herinnerde zich, hoe hij met hem naar *Makassar* gegaan was, en nu op dit oogenblik, nu het er op aan kwam, werd hij van hem gescheiden. De *Pangeran* zei: „ach! bid toch maar voor mij!"

Raden Pandji beloofde dit, en nam afscheid van *Mas Dĕmang* RÅKSÅNÅGÅRÅ met de woorden: „ik laat alles aan de goede zorgen van Oom over."

Deze antwoordde: „als ik maar den zegen van *Zijn Hoogheid* den *Sultan* ontvangen mag."

Alle *Kapålås* en *Poenggåwås*, die voorbij trokken, bewezen den *Pangeran* hun eerbiedige hulde. Eindelijk ontmoetten de beide broeders elkander. Zij omhelsden elkander en ten slotte gaf *Sajid* CHASAN hun zijn heilgroet.

Omstreeks 11 uur des voormiddags kwamen zij te *Oengaran*. Hier rustte *Pangeran* ADIPATI uit, en vertoefde ten huize van *Mas Rånggå* RÅKSÅWIDJÅDJÅ. Met al de troepen bleef hij daar tot 's namiddags 4 uur.

Toen ging het weer op marsch, en 's avonds omstreeks 9 uur bij de *pasangrahan* van *Bawen* komende, liet *Majoor* VAN NIDEK de trom roeren, en de geweren afschieten. Die in de achterhoede waren, kregen een schrik, en meenden, dat men vijanden ontmoette. Velen repten zich om de bagage, die zij droegen, weg te werpen; eenigen sprongen op de *sawahs*. *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ lachte

daarover hartelijk met *Raden Pandji* Soemånĕgårå. Toen zond *Pangeran* Adipati iemand om te vragen wat er vóór te doen was, daar er achter zoo'n verwarring ontstond. *Raden Pandji* werd om die boodschap zeer verlegen: „het „is niets, als er iets te doen was, zou ik immers wel da„delijk berigt gezonden hebben. De Hollandsche troepen „hebben alleen maar hun geweren afgeschoten."

Spoedig zond hij iemand naar achter om aan de *Kapålås* te doen weten, dat er niets te doen was. De lieden waren daarmede zeer in hun schik, en zochten de weggeworpene goederen weêr op; sommige goederen vonden zij terug, eenige niet. Daarop trokken zij weêr verder, en 's avonds omstreeks 10 uur kwamen zij te *Bawen*. Hier bleef de *Pangeran* uitrusten, en logeren in het huis van een Hollander, die daar opziener was. Want daar was een driesprong: regts sloeg een weg af naar *Magĕlang*, en links naar *Soeråkårtå* en *Jogyåkartå*.

's Morgens om 4 uur vertrok men weder en om 11 uur kwam men te *Sålåtigå*, waar de Prins ten huize van den *Assistent-Resident* logeerde.

Woensdag om 8 uur 's avonds ging hij weêr op reis, en om 10 uur in den voormiddag te *Bajålali* onder *Soerå-kartå* komende, vertoefde hij bij den *Toemĕngoeng* aldaar. Om 8 uur ('s avonds) vertrok men weêr. 's Nachts omstreeks 2 uur zag men op de post *Pasoenggingan* een huis in brand staan, en hoorde men geweerschoten. *Majoor* Van Nidek liet toen door *Raden Pandji* Nåtå-koesoemå de order geven, dat de troepen zich gereed moesten houden. *Raden* Pandji ging daarop spoedig naar achteren, en verzocht den *Pangeran* in 't midden, omringd van zijn troepen, te blijven. Toen gaf hij de troepen last om zich in slagorde te scharen. Eenige oogenblikken later gaf *Majoor* Van Nidek weêr last om op te marcheren, mits in goede orde. *Raden* Pandji bragt die order aan den Prins over, en gelastte de troe-

pen weêr voort te gaan. 's Morgens om 4 uur kwamen zij te *Kartåsoerå* en *Kalitan*, waar zij halt hielden.

Men vond daar een brief, dien *Resident* HENDRIK MACGILLAVRY namens den *Generaal* DE KOCK geschreven had. In dien brief stond dat de troepen vooreerst te *Kartåsoerå* moesten blijven, en dat de *Pangeran* uitgenoodigd werd te *Soeråkartå* te komen.

's Morgens om half zes kwamen *Kolonel* COCHIUS en *Majoor* CROES te *Kartåsoerå* om den Prins af te halen. Nadat de *Kolonel* den Prins de hand gegeven en voor *Majoor* VAN NIDEK aangeslagen had, viel zijn oog op *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ, dien hij ook groette.

's Morgens om half zeven vertrok *Pangeran* ADIPATI in een rijtuig, vergezeld van *Sajid* CHASAN en *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ en van zijn eereteekens.

Ongeveer om 8 uur kwam hij aan het residentiehuis waar hij *Generaal* DE KOCK ontmoette. Hij werd toen verzocht zijn logies te nemen in een huis, dat benoorden het residentiehuis, met één huis tusschen beidén, gelegen was.

Om 5 uur ging de Prins met *Sajid* CHASAN en *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ in het residentiehuis eten. De Prins en *Sajid* CHASAN gingen dadelijk naar binnen, maar *Raden* PANDJI bleef in de voorgalerij, en zat daar in gezelschap van den Rijksbestierder *Raden Adipati* SÅSRÅ-DININGRAT. Niet lang daarna werd hij binnen geroepen. Toen de *Generaal Raden* PANDJI zag, knikte hij met het hoofd, stak hem de hand toe, en noemde hem *Majoor*. *Raden* PANDJI groette hoogst eerbiedig, en toen ging het gezelschap aan tafel.

Na het eten vertelde *Kolonel* COCHIUS aan *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ, dat het *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅDININGRAT te *Magelang* niet bijzonder voorspoedig ging, en dat men zijn troepen geen rantsoen amfioen gaf, opdat zij niet mogten schuiven.

Raden Pandji NÅTÅ-KOESOEMÅ antwoordde daarop, dat

dat ook goed was, maar dat men met lieden, die gewoon waren er gebruik van te maken, niets uitvoeren kon, als men 't hun geheel onthield.

Om die reden gaf de *Kolonel* aan *Pangeran* ADIPATI en aan *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ elk een klein kopje toebereide amfioen, met verzoek om daarvan aan alle manschappen, die schoven, bij kleine gedeelten als medicijn uit te deelen. Beiden namen dit op zich.

Den volgenden morgen legde *Pangeran* ADIPATI een bezoek af bij *zijn Hoogheid* den *Soesoehoenan*, tegelijk met den *Generaal* en den *Resident*. Zij zaten in de *pandåpå* op stoelen. *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ zat regts van den Rijksbestierder in de *pandåpå* op den grond, in één rij met de *Toemĕnggoengs* vlak voor den *Soesoehoenan*. Na verloop van een half uur keerden de *Generaal* en zijn gevolg weêr naar hun verblijf terug.

Omstreeks half twee kwam er een bode van den *Soesoehoenan* met geschenken voor *Pangeran* ADIPATI, bestaande in kleederen, als: een kleedje, een buikband, een hoofddoek, een buis en een broek, en *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ kreeg ook een kleedje, een buikband, een hoofddoek, een broek en een buis ten geschenke.

Pangeran ADIPATI gaf last aan *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ om met spoed naar *Kartåsoerå* te gaan en de troepen onder de wapens te doen aantreden, daar de *Generaal* om 4 uur inspectie zou houden. Hij reed in een wagen naar *Kartasoerå*, en gelastte bij zijn aankomst dat de troepen onder de wapens zouden komen. De *Kapålås*, *Poenggåwås*, en *loerahs* droegen even als *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ *bĕbĕds* en de korte buizen van den *Sultan*. *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ bleef toen verder bij zijn jongeren broeder *Raden Pandji* SOEMÅNÅGÅRÅ. Niet lang daarna stonden allen onder de wapens.

Om 5 uur kwam de *Generaal* te *Kartåsoerå*, in gezelschap van *Pangeran* ADIPATI, *Kolonel* COCHIUS en den *Resi-*

dent van *Soerakàrtå*. Zij hielden inspectie over de troepen, die in 't gelid stonden. De *Generaal* was over de Madoeresche troepen zeer tevreden. Toen hij de *Kapâlâs* en *Poenggâwâs* zag, vroeg hij den *Pangeran*, wie dat waren. Deze antwoordde, dat het *Kapâlâs* en *Poenggâwâs* waren. Toen salueerde de *Generaal* hen, en noemde de *Kapâlâs Kapitein* en de *Poenggâwâs Luitenant*, en van dien tijd af worden zij nog zoo genoemd, evenzoo als *Raden Pandji* Nâtâ-KOESOEMÅ den naam van *Majoor* kreeg.

De *Generaal* gaf daarop order aan *Pangeran* ADIPATI, dat al de troepen den volgenden dag 's namiddags om 4 uur van *Kartâsoerâ* naar *Klàten* moesten oprukken onder aanvoering van *Raden Pandji Majoor* NÅTÅ-KOESOEMÅ en *Majoor* VAN NIDEK met zijn troepen, en dat de Prins des Maandags in één rijtuig met *Kolonel* COCHIUS en *Majoor* CROES moest vertrekken. De *Pangeran* gaf daarop de noodige orders aan *Raden Pandji* NÅTÅ KOESOEMÅ, en toen keerden de *Generaal*, de *Pangeran*, de *Kolonel* en 't verdere gezelschap naar de stad terug.

12. Vertrek van *Kartâsoerâ*. Togt naar *Klaten* en *Jogyâkartâ*. Aankomst aldaar.

Zaturdag namiddag om 4 uur den 4^en^ *Sapar* (17 September 1825) vertrokken de Madoeresche troepen onder aanvoering van *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ en *Majoor* VAN NIDEK met zijn troepen van *Kartâsoerâ*.

Om 10 uur 's avonds kwamen zij te *Klàten* om daar te blijven, tot dat Maandag des morgens om 9 uur *Pangeran* ADIPATI te *Klaten* kwam, te gelijk met *Kolonel* COCHIUS, *Majoor* CROES en *Sajid* CHASAN. *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ maakte aanstonds met zijn *Kapiteins* en *Luitenants* zijn opwachting bij den *Pangeran*, en deze gaf hem de order dat de troepen den volgenden morgen om 5 uur

voor de poort van het fort marschvaardig moesten staan, en dat zij dan naar *Jogyåkartå* zouden vertrekken. Daarna keerde ieder naar zijn logies terug.

Dingsdag 's morgens om 5 uur stonden de troepen voor het fort van *Klàten* marschvaardig. Voorop gingen huzaren, dan volgden een peloton soldaten met geweren, dan twee kanonnen, dan de met bijlen, *patjoels*, kapmessen en breekijzers gewapenden, en daarop volgden weêr soldaten met geweren. Voorts piekeniers en dan weêr soldaten met geweren. Aan de regter en linker flank gingen lieden van *Soeråkartå*, onder aanvoering van *Toemënggoeng* Maråtnågårå van *Dëlanggoe*. De aanvoerders waren *Majoor* Van Nidek, *Kolonel* Cochius en *Majoor* Croes, doch *Kolonel* Cochius en *Majoor* Croes waren niet steeds voorraan; zij gingen maar heen en weêr, om achter te zien, hoe het daar toeging. *Pangeran* Adipati en *Sajid* Chasan bevonden zich onder 't marcheren bij *Raden Pandji* Nåtå-koesoemå, en als zij halt hielden bij *Kolonel* Cochius. Alle officieren en lieden van rang reden te paard, daar al de bruggen door de *brandals* vernield waren.

Toen alles geregeld was, vertrok men van *Klàten*. De Hollandsche troepen gingen langs den grooten weg, en die van *Soeråkartå* liepen regts en links van den weg over de *sawahs* en dorpsgronden.

Ten noorden van het dorp *Prambanan* stootten de *Soeråkartåsche* troepen op *brandals*; zij schoten op hen, maar voor dat het tot een gevecht kwam gingen de *brandals* op de vlugt. De *Soeråkartåsche* troepen staken toen alle huizen van dat dorp in brand.

Toen de Hollandsche troepen bij *Prambanan* kwamen bevonden zij, dat de *brandals* een versterking gemaakt hadden, die den weg versperde. Aanstonds werden daarop de kanonnen en geweren afgeschoten; vijf *brandals* sneuvelden, en de overigen gingen op de vlugt. Daarop haalden de

met *patjoels* gewapenden en hun makkers de versterking omver, en toen trok men verder.

Toen men des avonds om 6 uur tot *Pĕngawat-rĕdjå* gekomen was, verzocht *Kolonel* COCHIUS *Pangeran* ADIPATI eerst op te houden, daar men achter nog met de muiters streed. De *Pangeran* hield toen op, maar toen zijn stalknecht achter het levendige geweervuur vernam, trok hij het paard van den Prins uit overhaasting aan den teugel voort. *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ riep hem herhaaldelijk toe, om hem tegen te houden, maar hij stoorde er zich niet aan. Toen sprong *Raden* PANDJI van zijn paard, greep den piek van zekeren *Lijĕp*, en naderde den stalknecht, als of hij hem wilde doorsteken. Nu wendde de stalknecht het paard om, en wees *Raden* PANDJI de plaats aan, waar de Prins blijven moest. Tevens gelastte hij *Raden Kapitein* KOEDÅKALANGAN, om den Prins met zijn kompagnie in 't midden te nemen. Indien de Prins verder voortgereden ware, zou hij vooraan op een plaats gekomen zijn, waar hevig gevochten werd, en de kogels in de lucht schitterden, als vuurvliegen in een tuin. Na een kort gevecht verstrooiden zich de *brandals* en gingen op de vlugt. Bij het gevecht in de achterhoede sneuvelden ook veel *brandals*. Velen werden door de huzaren vervolgd en achterhaald. Ook de Madoeresche piekeniers onder aanvoering van *Raden Arjå* DJAJENGRAT zetten de muiters na, zij maakten een geweer en een kort zwaard buit.

Toen kwam er wederom een order van den *Kolonel*, waarbij de Prins verzocht werd verder te trekken. Ongeveer om half acht 's avonds op Woensdag den 8^en^ *Sapar* (12 September 1825) kwam *Pangeran Adipati* SĔTJÅADININGRAT met zijn troepen bij het fort te *Jogyåkartå*. *Resident* SMISSAERT en de *Majoors* haastten zich hem te gemoet te gaan. Hij werd uitgenoodigd om zijn intrek te nemen

bij den *Resident*, die ook in het fort woonde. *Sajid* CHASAN bleef bij den Prins.

De Rijksbestierder van *Jogyå*, *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ, bevond zich voor het fort, en stond daar met de zijnen, zoekende naar den aanvoerder der Madoeresche troepen. Kort daarop ontmoette hij *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ. Zij groetten elkander, want zij wisten, dat zij beiden van *Soerâbâjâ* afstamden en wel van *Kjai Toemĕnggoeng* DJANGRÅNÅ van *Soerâbâjâ*, en dat *Raden* ADIPATI een neef van *Raden* PANDJI was. *Raden* ADIPATI berigtte toen aan *Raden* PANDJI, dat hem op last van den *Resident* een verblijfplaats werd aangeboden op de groote *paseban*, regts en links van de *bangsalpĕngrawit*, en gaf hem iemand mede, om hem dat logies aan te wijzen. Daarna gaf *Raden* PANDJI aan zijn troepen last om verder te trekken. Op de groote *paseban* hielden zij halt, en vestigden zij zich in hun kwartieren.

13 Eerste diensten van de *Madoerezen* te *Jogyåkartå*.

Den volgenden morgen werden de troepen van *Soerâkartâ*, die rondom de *aloen-aloen* gelegerd waren en de wacht hielden op de wallen van de *kraton* weggezonden, en op Donderdag werden zij op de wallen van de *kraton* door de Madoeresche troepen ten getale van 470 man, die elkander afwisselden, vervangen. Na 't vertrek van de *Soerâkartâsche* troepen namen de Madoerezen hun plaats in rondom de *aloen-aloen*. *Kolonel* COCHIUS liet *Raden* PANDJI op de *paseban* van de *aloen-aloen* wonen, met uitdrukkelijken last om zich niet ver van zijn troepen te verwijderen, daar hem het toezigt over allen toevertrouwd werd.

Op de hoofdplaats *Jogyåkartå* was het toen nog zeer treurig met het eten gesteld, en men zag op de *aloen-aloen* en op de wegen weinig menschen loopen.

Op Zaturdag kregen de Madoerezen order om uit te gaan

plunderen naar een dorp, noordoost van de groote paal, ten getale van 500 man, onder aanvoering van *Raden Pandji* Nåtå-KOESOEMÅ, vergezeld van *Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ, *Raden Pandji* SOERÅDIPOETRÅ, *Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ, *Raden Pandji* DJÅJÅDIPOERÅ en *Raden Pandji* DJAJENGASMÅRÅ. Zij bekwamen ook een weinig buit, namelijk een koe, een weinig jonge kokosnoten, *nankas* en *padi*.

Op Zondag den 12^den^ *Sapar* (25 September 1825) 's avonds om half zes kwamen *Generaal* DE KOCK, *Generaal-Majoor* VAN GEEN, *Resident* HARDIJ, de *Resident* van *Soerakarta* met troepen, en verder *Pangeran Poeroebåjå* van *Soeråkarta*, *Pangeran* NGABĔHI, *Pangeran* ARJA MATARAM en de *Panĕmbahan* van *Paměkasan* te *Jogyåkartå* aan.

Maandag morgen was er te *Jogyå* een aardbeving. Op dien dag deden de Hollanders een togt naar *Krapjak samsam*, een tuin van den verbannen *Sultan*, door een muur omringd, die echter al vervallen was. De aanvoerder van de Hollandsche troepen was *Kolonel* COCHIUS. Hij had onder zijn bevelen 2 kanonnen, huzaren, soldaten met geweren, *Madoerezen*, van welke 50 man van geweren voorzien waren, onder *Kapitein Raden* KOEDÅKALANGAN en 200 piekeniers onder de *Kapiteins Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ en *Raden Pandji* DJÅJÅDIPOETRÅ. Te *Krapjak* werd men met de muiters handgemeen, doch kort daarna gingen zij op de vlugt. Eenigen van hen vielen dood neer of werden gekwetst. Van de Hollanders werd maar één, een *Doctor*, in de buik gewond. Toen keerde *Kolonel* COCHIUS met alle troepen naar de stad terug.

14. DIPÅNĔGÅRÅ verheft zich tot *Sultan* en deelt hooge rangen onder de zijnen uit.

Pangeran DIPÅNĔGÅRÅ had zijn verblijf in het dorp *Slarang*, aan den voet van den berg van dien naam gevestigd.

De rivier stroomde rondom zijn verblijf, waarom de woningen van de *Pangerans* en *Toemĕnggoengs* stonden.

Pangeran Dipånĕgårå nam nu den naam aan van *Sultan* Ngabdoel Hamid Heroetjåkrå Chajroel Moedmrinina Chalifatoe Rasoel-oellah ing Panatagåmå Senăpati ing ngalågå Sabiloelah, ingkang amángoen agåmå Islam. Tot dezen rang werd hij verheven door de *Pangerans, Toemĕnggoengs, Moeta allims* en *Hadjis*, die *Pangeran* Dipånĕgårå gevolgd waren.

Den naam van *Pangeran* Dipånĕgårå gaf hij aan zijn zoon, en aan *Pangeran* Mankoeboemi gaf hij den naam van *Panĕmbahan Arjå* Mankoeboemi. De jongere broeder van *Sultan Ngabdoel* Hamid, vroeger op de hoofdplaats *Pangeran* Adinĕgårå genaamd, kreeg nu den naam van *Pangeran* Soerjenglågå. Aan hem werd het opperbevel van den oorlog toevertrouwd. Hij had zijn troepen ten westen van het dorp *Tjĕpit* gelegerd, en niemand kon zonder zijn voorkennis te *Slarang* komen.

15. *Generaal* de Kock zendt een brief aan Dipånĕgårå. Deze wordt van *Slarang* verjaagd.

Op Dingsdag den 14^den^ *Sapar* (27 September 1825) zond *Generaal* de Kock een *Boepati* van *Jogyå, Raden Toemĕnggoeng* Joedå-atmådjå, en een *Mantri gladag* van *Soeråkartå* met een brief, gewikkeld in geele zijde onder een geele, schitterend vergulden *pajoeng* aan *Sultan* Ngabdoel Chamid. Bij hun komst aan het dorp *Tjĕpit* hield *Pangeran* Soerjenglågå hen aan, en liet niet toe dat zij naar *Slarang* gingen. Hij nam den brief aan (en liet hem bezorgen). Nadat *Raden Toemĕnggoeng* Joedå-atmådjå het antwoord, ook in geele zijde gewikkeld, ontvangen had, spoedde hij zich naar de stad, en bood den *Generaal* het antwoord

aan. *Raden Toemĕnggoeng* JOEDÅ-ATMÅDJÅ en de *Mantri gladag* kregen tot belooning *galon* voor bandelieren ten geschenke.

Daar de *Generaal* en al de Grooten, die te *Jogyåkartå* bijeen waren, nu alle middelen van overreding hadden uitgeput, gaf de *Generaal* aan alle officieren order, dat zij den volgenden dag, op Vrijdag, zouden oprukken naar *Slarang*.

Vrijdag den 17^den *Sapar* (30 September 1825) 's morgens om half vier rukten alle troepen op naar *Slarang*. De voorhoede bestond uit huzaren; op hen volgden pelotons soldaten met geweren gewapend, twee kanonnen met paarden bespannen, *pradjoerits* (of Javaansche soldaten met geweren gewapend), en de bagage; voorts 400 Madoeresche piekeniers onder kommando van *Raden Pandji Majoor* NÅTÅ-KOESOEMÅ en de *Kapiteins Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ, *Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ en *Raden Arjå* DJAJENGRAT, en de *Luitenants* SIRNANTÅKÅ, *Raden* MARTÅKOESOEMÅ, *Mas Dĕmang* SINGÅMĔNGGÅLÅ, *Raden* SOERÅNADPÅDÅ en *Mas* DJÅJÅRĔKSÅ. Bij hen bevond zich *Pangeran Adipati* SĔTJÅ-ADININGRAT van *Madoerå* met zijn eereteekens, en *Sajid* CHASAN digt bij hem. Daarop volgde *Kapitein Raden* KOEDÅKALANGAN en zijn met geweren gewapende manschappen. Voorts *Generaal* DE KOCK, de *Resident* van *Soeråkartå*, de *Kolonel* met de *Majoors*, de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp*, *Pangeran* POEROEBÅJÅ, *Pangeran* NGABÈHI en *Pangeran* ARJA-MATARAM; vervolgens een *Boepati* van *Jogyå*, *Raden Toemĕnggoeng* SĔTJÅ-ADININGRAT en zijn gevolg. Dan volgden inlandsche soldaten met geweren, en achter allen gingen wêer huzaren.

Generaal DE KOCK, de *Kolonel* en de *Majoors* gingen heen en wêer, rondom de troepen, en keken uit naar de vijanden. Deze troepen gingen allen langs den grooten weg.

Kolonel COCHIUS marcheerde achter, een weinig regts over de *sawah* velden, met drie kompagnieën Madoeresche piekeniers onder de *Kapiteins Raden Pandji* DJÅJÅDIPOERÅ, *Raden Pandji* DJAJENG-ASMÅRÅ en *Raden Pandji* KERTÅSARI,

en de *Luitenants Mas* Djåjå-astrå, Singåměnggålå en *Raden* Koetmåěnggålå.

Generaal Majoor van Geen ging wêer een weinig regts van *Kolonel* Cochius met *Resident* Hardy, en *Pangeran* Soerjå-adiningrat van *Madoera* en 400 Madoeresche piekeniers onder aanvoering van *Mas Dĕmang* Rĕksånĕgårå en de *Kapiteins Raden Pandji* Soerjådipoetrå, *Raden Pandji* Wasingsari, *Raden Pandji* Mankoekoesoemå en *Raden Pandji* Malåjåkoesoemå en de *Luitenants* Kêbokĕnångå en Wiråläksånå. Achter hen volgden twee met paarden bespannen kanonnen, eenige kompagnieën inlandsche soldaten met geweren, en eindelijk huzaren.

Zij stootten onder weg op *brandals* en schoten op hen, maar dezen hadden geen lust tot vechten, en vlugtten naar alle zijden heen.

Zoo dikwijls gedurende de marsch van *Generaal* de Kock dorpen ter regter- of ter linkerzijde van den weg waren, gingen de huzaren en de inlandsche, met geweren gewapende soldaten er spoedig naar toe om te onderzoeken, of er misschien ook vijanden in hinderlaag mogten liggen. Als er niets gevonden werd, ging de togt verder. Bij het dorp *Tjĕpit* komende, onderzochten zij dit groote dorp eerst, en het bleek toen, dat er zich veel *brandals* in gelegerd hadden. De Hollandsche troepen van de voorhoede hielden halt, en stelden zich op in gelederen. Toen werden de kanonnen afgeschoten, en na twee of drie kanonschoten weken de *brandals* langzaam terug; de Hollandsche troepen gingen toen langzaam vooruit. Toen zij op de *sawahs* kwamen, kwamen de *brandals* uit den boomgaard van het dorp, en nu rukten de Hollanders snel vooruit, maar de *brandals* vlugtten daarop ver uit het gezigt.

De Hollandsche troepen kwamen nu te *Slarang*. Tegenover de *pasanggrahan* van *Sultan* Ngabdoel Chamid komende, hielden zij halt, en stelden zich op de *sawah*-velden in slagorde. De geweren blonken als flikkerlichten

en de pieken (*pontang seláká*) schitterden als de bliksem. De geweerschoten op de vijanden werden uit den boomgaard van het dorp goed beantwoord, maar toen de Hollanders al meer en meer hun geweren afschoten, beantwoordden zij hen met luid schreeuwen en slaan op de krijgsbekkens. Nu schoten de kanonniers de kanonnen af, en toen nu al de woningen, zoo wel vaste als de tijdelijk opgerigte, in brand stonden, vlugtten de *brandals*. Zij schaarden zich op den berg *Slarang*, en schreeuwden luide onder 't geklank der bekkens. De Hollanders vervolgden hen nu met hevig en snel opvolgend geweer- en kanonvuur. Hiertegen waren de *brandals* niet bestand. Zij sloegen allen op de vlugt.

Majoor SOLLEWIJN vervolgde hen met zijn troepen tot boven op den berg, doch moest de kanonnen om de moeijelijkheden van het terrein beneden aan den berg laten. Hij nam slechts 2 kleine stukken, die te paard vervoerd werden, mede. De Madoeresche piekeniers gingen mede den berg op. *Pangeran* ADIPATI van *Madoera* en *Sajid* CHASAN waren niet ver van hen. Achter hen gingen de met geweren gewapende Madoerezen. *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ was vooraan bij zijn broeder *Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ. Toen hij bijna boven op den berg gekomen was, gevoelde *Raden* PANDJI, dat hij van wege de hitte niet verder kon, en juist was er een huisje van den brand verschoond gebleven, waarin iemand van de MANKOENĔGARÅsche troepen zich verscholen had. Hij bleef daar ook schuilen, maar kort daarna hoorde hij de stem van zijn broeder *Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ, die hem luide toeriep. Daarop was er een hevig geweervuur. *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ volgde nu spoedig zijn broeder tot boven op den berg, en toen zij daar kwamen, waren de *brandals* al gevlugt.

Majoor SOLLEWIJN vervolgde hen, met de Madoerezen achter zich, in een westelijke rigting. Op ongeveer een

halve paal afstand bleef hij staan, en schaarde de troepen op den berg in orde. Hetzelfde deed *Pangeran* ADIPATI met zijn troepen.

Op den berg was geen enkele lommerrijke boom en 't was er zoo vreeselijk heet als op een verbrand *tĕgal* veld.

Omstreeks om half drie 's namiddags kwamen ongeveer 100 *brandals*, die, door de Hollanders heen, vooruit wilden dringen en *amok* maken, maar voor dat zij aan de plaats, waar de troepen stonden, gekomen waren, werden zij door 't geweervuur en door 't zwaar geschut geteisterd; acht van de *brandals* vielen neer, en toen gingen de anderen op de vlugt. Zij konden het tegen de kogels, die als een fijne regen neêrvielen, niet uithouden. De gevallenen waren waarschijnlijk allen *sántri's*, zooals men uit hun kleeding kon opmaken.

Generaal Majoor VAN GEEN, *Resident* HARDY en *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT van *Madoera* betrokken met de troepen, die zij bij zich hadden, een tijdelijk verblijf aan den voet van den berg, op de zelfde plaats waar de *brandals* gehuisd hadden.

Generaal DE KOCK, de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* en de Prinsen van *Soeråkartå* keerden om half vier naar de stad terug, te gelijk met *Kolonel* COCHIUS en drie kompagniën Madoeresche piekeniers, onder de *Kapiteins Raden Pandji* DJÅJÅDIPOERÅ, *Raden Pandji* DJÅJENG-ASMÅRÅ en *Raden Pandji* KĔRTÅSARI.

Des Zaturdags maakte *Generaal Majoor* VAN GEEN met *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT en de troepen togten naar de dorpen, die aan *Slarang* grensden. Vele dorpschoofden onderwierpen zich, en als zij zich niet onderwierpen, werden de huizen in brand gestoken. De persoon, die de in onderwerping gekomen dorpshoofden of *Demangs* bij den *Generaal Majoor* bragt was *Kjai* ÅNÅWIDJÅJÅ, in dienst van *Pangeran* POEROEBÅJÅ van *Soeråkartå*, want hij was een inwoner van het dorp *Deresan* en afstammeling van *Kjai Toemenggoeng* RÅDJÅNITI van *Soeråkartå* en be-

giftigd met een band van galon, dien hij om den hals droeg. Dat dorp behoorde deels aan *Jogyå*, deels aan *Soeråkartå*.

Wanneer *Majoor* SOLLEWIJN de dorpen bezocht, had hij 100 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ bij zich. Zij bragten de (onwillige) dorpen met geweld tot onderwerping, en staken de huizen in brand.

Zondag morgen den 19^en^ *Sapar* (2 October 1825) braken *Generaal Majoor* SOLLEWIJN en de twee Madoeresche Prinsen met al hun troepen van daar op en keerden naar de stad terug.

Op dienzelfden dag ging *Kolonel* COCHIUS met *Raden Pandji* DJÅJÅDIPOERÅ en *Raden Pandji* KARTÅSARI en hun troepen op reis van *Jogyå* naar *Magĕlang*.

Maandag den 20^en^ *Sapar* (3 October 1825) keerde *Zijn Hoogheid Sultan* MANGKOEBOEWÅNÅ SENÅPATI ING NGALÅGÅ NGABDOELRACHMAN SAJIDIN PANÅTÅGÅMÅ KALIFATOELLAH ING NOESÅ DJÅWÅ KABEH, toen ongeveer 6 jaren oud, van het fort naar de *kraton* terug. *Ratoe* AGĔNG en de *Resident* van *Soeråkartå* zaten met hem in 't zelfde rijtuig. In den tweeden wagen achter den eersten zaten twee *Adjudanten* van den *Generaal Luitenant* DE KOCK en *Kapitein* DE STUERS, alsmede de *Secretaris* van *Jogyå* en *Majoor* VAN NIDEK. Aan weerszijden (van de rijtuigen) reden Hollandsche huzaren. Het regende juist toen zij vertrokken. De *Sultan* was op den 25^en^ *Bĕsar* van 't jaar 1752 (10 Augustus 1825) naar het fort overgebragt.

Raden Arjå DJAJENGKOESOEMÅ van *Madoerå*, die de goederen en de bijwijven van den Prins moest begeleiden, was juist te *Jogyå* aangekomen, toen *Pangeran* ADIPATI te *Slarang* was. Hij logeerde te zamen met *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ, maar de goederen en bijwijven waren te *Soeråkartå* achter gebleven omdat de weg te onveilig was. Hij zelf had ook een ontmoeting met de *brandals* gehad, maar na een kort gevecht waren zij weggegaan.

Toen *Pangeran* ADIPATI van *Slarang* teruggekomen was, deed *Raden Arjå* DJAJENGKOESOEMÅ hem verslag, dat vele van zijn dienaren, die over land gegaan waren, het ongeluk gehad hadden *brandals* te ontmoeten, en wel in *Dĕmak;* dat *Raden* TJÅKRÅKOESOEMÅ door een vijandelijk geweerschot gevallen was, en dat zij de levenden van hun kleederen beroofd en al de goederen van *Raden Arjå* DJAJENGKOESOEMÅ, alsmede zijn wapens en paarden medegenomen hadden.

16. Tweede togt naar *Slarang*.
Verblijf te *Entak*.

Op Dingsdag den 21sten *sapar* (4 October 1825) 's morgens om 3 uur trokken de Hollanders weêr met een groote magt naar *Slarang*, onder aanvoering van *Kolonel* ACHENBACH met een brigade inlandsche soldaten van MANKOENĔGÅRÅ, die door *Kapitein* MAS SARMAN en de *Luitenants Raden* TROENÅDIPOERÅ en PRAWITÅ aangevoerd werden; verder met de van geweren voorziene Madoeresche troepen onder *Raden* KOEDÅKALANGAN, en eindelijk met 300 Madoeresche piekeniers onder de *Kapiteins Raden Pandji* TEDJASMÄRÅ en *Raden Pandji* DJAJENG-ASMÅRÅ en de *Luitenants Raden* MIRTÅKOESOEMÅ, SIRNANTÅKÅ, *Raden* SOERÅNADPÅDÅ, SINGÅMĔNGGALA, *Mas* DJÅJÅRĔKSÅ en den *Panoemping* MAJANDANI, onder 't opperbevel van *Raden Pandji Majoor* NÅTÅ-KOESOEMÅ.

Toen zij 's morgens om 8 uur te *Slarang* kwamen, stelden zij zich in slagorde op de *sawah*-velden. De *brandals* deden dit op den berg *Slarang*. Na verloop van ongeveer een kwartier vielen de Hollanders aan, en vochten levendig. Toen schoten zij met het kanon, en daarna slopen de *brandals* terug. De Hollanders retireerden ook, een van hen was door een schot gewond.

Na een half uur stonden de *brandals* op den berg weêr in 't gelid. Kort daarop vielen de Hollanders op nieuw

aan en vochten levendig. De top van den berg was door een ravijn en een rivier van hen gescheiden. De slingersteenen snorden door de lucht, terwijl het geschreeuw der vijanden klonk als een stormwind.

De Hollanders kommandeerden de troepen van MANGKOENĔGÅRÅ en *Soemĕnĕp* en de kanoniers onder het vechten. Doch de *brandals* hielden stand; als er geschoten werd, lieten zij zich op den grond vallen, en dan stonden zij weêr op om terug te schieten en slingersteenen te werpen. Eindelijk bragten de Hollanders nieuwe troepen in 't gevecht, en wel inlandsche met geweren gewapende soldaten. Zij beklommen den berg en vielen met de huzaren aan, terwijl de kanonnen zonder ophouden afgeschoten werden. Nu vlugtten de *brandals* naar alle zijden.

Toen de Hollanders zich weêr in 't gelid gesteld hadden, bleek het, dat vijf van hen gewond waren.

Een oogenblik later werd het bevel gegeven, dat de troepen van alle wapens den berg moesten beklimmen omdat *Generaal* VAN GEEN er al boven op was met de zoons van MANKOENĔGÅRÅ, met name *Pangeran* SOERJÅNINGRAT en *Raden* SOERJÅ-AMIDJÅJÅ en met *Pangeran* SOERJÅ MATARAM en hun huzaren, allen te paard. Daarop vereenigden dezen zich met de troepen, die van beneden kwamen.

De *Generaal* gaf order aan de Hollandsche en MANKOENĔGÅRÅsche huzaren en aan 100 Madoeresche piekeniers onder *Raden Luitenant* SOERÅNADPÅDÅ, om de *brandals* te vervolgen. Slechts één Hollandsche huzaar gelukte het hen te achterhalen en een tiental neêr te vellen. Van één bragt hij het hoofd mede. Voorts maakte men twee pieken, naar 't voorkomen te oordeelen aan *Pangerans* toebehoorende, buit. Vier *brandals* werden levend medegevoerd. Van de MANKOENĔGÅRÅsche huzaren was één door een pistoolschot gewond.

De *Generaal* was over den uitslag zeer verheugd, daalde

met zijn gevolg wêer van den berg af, en keerde naar de stad terug.

Kolonel ACHENBACH bleef daar in de nabijheid met al zijn troepen, en vestigde zijn verblijf in den lusttuin van den verbannen *Sultan*, *Bantoelkarang* genaamd. Het huis was echter een paar dagen vroeger door de *brandals* afgebrand. Hierdoor konden de troepen niet onder dak komen, terwijl het erg regende en een fijne stofregen gedurende één dag en één nacht neêrviel. Hun verblijfplaats was ongeveer 2 palen van *Slarang* en 4 palen van het zuiderstrand gelegen.

Twee nachten later, Donderdag des morgens om 8 uur, kwam *Generaal* VAN GEEN te *Bantoelkarang* in gezelschap van de MANKOENĔGÅRÅsche Prinsen en *Resident* HARDY Hij stelde kanonnen te *Slarang* op en liet de affuiten voorttrekken door 100 Madoeresche vrijwilligers, onder 't bevel van *Raden* SÅSRÅKOESOEMÅ, gedekt door 200 Madoeresche piekeniers, onder de Kapiteins *Raden Pandji* WASINGSARI. en *Raden Pandji* MANKOEKOESOEMÅ, en voorts door Madoeresche met geweren gewapende soldaten onder *Raden Luitenant* KOEDĂRĔNTJÅKÅ en zijn ondergeschikten.

Te *Bantoelkarang* gaf *Generaal* VAN GEEN order om van daar op te breken, en zich met de troepen te *Slarang* te vereenigen. Dit geschiedde. Te *Slarang* beklommen zij den berg om vijanden te zoeken, doch zij vonden er geen een. Toen gingen zij weer van den berg af en bezetten het dorp *Deresan*.

Den volgenden morgen om zes uur verliet de *Generaal* met zijn troepen den berg, en toen ging *Kolonel* ACHENBACH met zijn troepen weêr op den berg en trok verder in een westelijke rigting. Na een marsch van 3 palen hield hij op een hoogte halt. Ongeveer 100 man bleven daar op nadere orders wachten tot half drie, maar daar er toen nog geen order gekomen was, en de troepen van *Kolonel* ACHENBACH sedert 2 dagen gebrek aan voedsel gehad had.

den, daalden zij weêr van die hoogte af, en kwamen te *Deresan*, waar zij vooreerst bleven.

Generaal VAN GEEN ging met zijn troepen de dorpen door. Ten Zuid-Westen van *Slarang* in de dorpen *Manger*, *Djoewånå* en *Boegĕm* vond hij *brandals*. Dadelijk viel hij hen aan, en niet lang daarna kozen zij het hazepad, en gingen over naar den westelijken oever van de *Prågå*, die daar ongeveer een geweerschot breed is. De *Generaal* zette hen niet verder na, maar keerde terug naar het dorp *Entak* ten westen van de rivier *Bĕdoek*, waar hij zich met zijn troepen legerde.

Daar kwam toen een *Boepati*, die zich aan de *brandals* had aangesloten, zich aan den *Generaal* onderwerpen. Hij heette *Raden Toemĕnggoeng* PRINGÅDIWIRJÅ, en had *Raden Ajoe* RÅNADININGRAT en 5 dochters bij zich.

Zaturdag den 25sten *Sapar* (8 October 1825) ontving *Kolonel* ACHENBACH last om den *Generaal* naar *Entak* te volgen. Bij zijn komst aldaar schaarde de *Kolonel* zijn magt in 't gelid, midden op de *sawah* velden.

Om 2 uur 's namiddags vertrok de *Generaal* met zijn troepen naar de *Prågå*, en volgde die tot aan de rivier *Soekå* ten einde *Pangeran* SOERJENGLÅGÅ af te halen, daar deze in een brief berigt had, dat hij zich onderwerpen wilde. Maar toen hij niet kwam, keerde de *Generaal* met zijn troepen weêr naar *Entak* terug, alles langs de wegen in brand stekende. De onderworpen lieden liet hij onder geleide van *Raden Kapitein* KOEDÅKALANGAN met 25 man, die van geweren, en 50 man, die van pieken voorzien waren, naar de stad voeren.

17. Het fourageren te *Entak*.

Aan de Madoeresche soldaten werden rations *padi* uitgedeeld, en dit veroorzaakte een luid gestamp op de *sawah*-velden. Vele bewoners van de naburige dorpen kwamen de *padi* voor geld stampen.

Toen kwam er een oppasser van *Resident* HARDY om *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ, die zich juist op de *sawah*-velden bevond, bij zich te roepen. Toen hij gekomen was, zeide de *Resident:* „er is voor mij en voor allen, die „hier bij mij zijn, niets te eten; gij moet voor mij een „stuk rundvee daar in die zuidelijke dorpen gaan zoeken."

Raden Pandji antwoordde: „tot uw dienst! maar Mijn„heer! dan verzoek ik een Javaan, die mij aanwijst, waar „runderen zijn, die toekomen aan lieden, die zich niet „onderworpen hebben."

De *Resident* gaf een Javaan uit het gevolg van *Kjaï* RÅNÅWIDJÅJÅ mede, en aanstonds zond hij *loerahs* en soldaten uit om met dien Javaan medetegaan, en rundvee uit de dorpen te halen. Kort daarop kwamen de *loerahs* en de Javaan terug met veel runderen bij zich. *Raden Pandji* was daarover zeer verheugd, en meende, dat hij daarvan ook wel een aandeel bekomen zou. Hij moest die runderen bij den *Resident* brengen, maar daar de woning van den *Generaal* digt bij den weg was, werd het dezen bekend, dat er veel rundvee voorbijging. Hij vroeg toen, van wien die runderen waren, waarop de persoon, die ze leidde, antwoordde: „de *Majoor* van *Madoerå* heeft „ze voor den *Resident* gekregen."

Toen werd de *Generaal* boos, vroeg naar den *Resident*, en liet *Raden Pandji* ook bij zich komen.

Nu kwamen de eigenaars van het rundvee zich bij den *Generaal* beklagen, daar zij reeds in onderwerping gekomen waren. Daarop werd de *Generaal* nog meer vertoornd.

Toen *Raden Pandji* NÅTÅKOESOEMÅ bij den *Generaal* kwam, liep de *Resident* haastig naar hem toe, vatte hem bij den arm, en fluisterde hem toe: „als de *Generaal* u zoo met „een vraagt, moet gij antwoorden, dat ik inderdaad de „hulp van dezen Javaan heb gevraagd om één stuk rund„vee te koopen tot voeding van mijn manschappen, die „gebrek aan vleesch hebben."

Toen zij bij den *Generaal* gekomen waren, zei de *Resident* in 't Hollandsch tot den *Generaal:* „*Raden Pandji* is „inwendig zeer bevreesd."

Daarop liet de *Generaal Raden Pandji* van zich gaan zonder hem te ondervragen, en kocht al de runderen van de eigenaars.

18. Affaire van *Entak*. Deze plaats door de Hollanders verlaten.

Den volgenden morgen kwamen er weêr *Mantris* met hun gezin zich onderwerpen.

's Middags om drie uur trok de *Generaal* naar het zuiden.

Kolonel ACHENBACH keerde naar de stad terug, omdat hij ziek was. Met hem gingen de personen, die zich onderworpen hadden, en de zieken, onder geleide van 25 Madoeresche piekeniers.

Raden Pandji Majoor NÅTÅ-KOESOEMÅ bleef met zijn troepen in de legerplaats van *Entak* achter, met *Kapitein* VAN DE POLDER, den Kapitein der artillerie STENNEKES en *Doctor* TIJDHOFF met al hun troepen, infanterie en kavallerie, *Soemĕnĕp*sche en MANKOENĔGÅRÅsche soldaten, veldstukken en 2 handmortieren. De Madoerezen, die de *Generaal* van *Jogyå* medegenomen had, en die door *Kapitein Raden Pandji* WASINGSARI, *Raden Pandji* MANKOEKOESOEMÅ en *Luitenant Raden* KOEDÅRĔNTJÅKÅ aangevoerd werden met allen, die daartoe behoorden bleven te *Entak* achter, en hielden dit onder 't opperkommando van *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ bezet. Zij wisselden beurtelings de Madoerezen af, die aan den oostelijken *Prågå*-oever wachthielden, ten getale van 57, en evenzoo de 100 man, die met de van geweren voorziene soldaten buiten de legerplaats wachthielden.

De Javaansche soldaten, die *Kapitein* VAN DE POLDER

bij zich had, stonden onder Rånåwidjåjå en andere officieren.

Generaal Van Geen bleef op zijn togt één nacht bij *Goenoeng Gamping* over, en keerde den volgenden morgen naar *Jogyå* terug.

Vrijdag den 2^en^ *Moeloed* (14 October 1825) 's morgens om 6 uur rukte *Generaal* Van Geen met een geheele brigade en 100 Madoeresche piekeniers onder de *Kapitein Raden Pandji* Soemånëgårå en *Raden Pandji* Soerjådipoetrå naar *Goenoeng Gamping* op. Bij hun komst aldaar durfden de *brandals* niet te vechten, en gingen maar dadelijk op de vlugt. Zij werden aangevoerd door *Pangeran* Adisoerjå en één *Toemënggoeng*. Op dienzelfden dag keerde de *Generaal* met zijn troepen naar de stad terug.

Kapitein Van de Polder en *Raden Pandji Majoor* Nåtåkoesoemå met de troepen, die in het dorp *Entak* gelegerd waren, kregen gebrek aan voeding, en lieten daarom *padi* rooven bij de *Toemënggoengs* Djåjånëgårå te *Samen* en Djåjådirånå te *Lipperå*, beiden door *Sultan* Ngabdoelchamid aangesteld. Deze beide lieden waren vroeger rooverhoofdmannen geweest. De Madoerezen werden uitgezonden om *padi* te rooven onder aanvoering van Djåjåwirjå en Pringgåwidjåjå, ondergeschikken van *Kjai* Rånåwidjåjå. Zij hadden 50 man met geweren en evenveel piekeniers bij zich. Zij kregen *padi*, maar de eigenaars van die *padi* gingen naar het dorp *Sëreet*, waar zij een legermagt op de been bragten onder *Raden Toemënggoeng* Soemåwidjåjå, *Raden Toemënggoeng* Soemådigdjåjå, van vroeger *Toemënggoengs* op de hoofdplaats, en *Toemënggoeng* Krëndandanoe. Deze drie *Toemënggoengs* en de twee *Toemënggoengs*, wier *padi* geroofd was, kwamen te zamen over een om tegen de Gouvernements troepen te *Entak* op te rukken. De last tot plunderen was gegeven op Woensdag en Donderdag, en op Zaturdag den 3^den^ *Moeloed* (15 Oct. 1825) zag men de vijanden zich ten zuiden van *Entak* verzamelen, ten-

getale van meer dan 2000. Aanstonds lieten *Kapitein* VAN DE POLDER en *Raden Pandji Majoor* NÅTÅ-KOESOEMÅ hun troepen ten zuiden van de legerplaats in slagorde scharen.

Kort daarop traden de *brandals* vooruit, en stelden zich in de slagorde *Bâjâmangab* (pp. *de gapende krokodil*). Om half acht plaatsten de Gouvernements troepen zich in de slagorde *Dirâdâmĕtâ* (pp. *de woedende olifant*). Voorop, als slagtanden, stonden de twee kanonnen. *Raden Pandji* MANKOEKOESOEMÅ werd met 50 piekeniers belast met de bescherming der legerplaats.

Nadat (de *brandals*) wat digter bij de kanonnen gekomen waren, werden de kanonnen afgeschoten, en toen retireerden de *brandals* langzaam. De Hollanders rukten vooruit onder 't afschieten der kanonnen, terwijl de *brandals* langzaâm terugtrokken. Nadat de Hollanders meer dan een paal voortgerukt waren, kwam hun een huzaar van de legerplaats achterop, en berigtte, dat de legerplaats door vijanden omringd was, en dat de soldaten, die den oostelijken *Prâgâ*oever bewaakten, gevlugt waren, en zich met die van de legerplaats vereenigd hadden.

Toen *Kapitein* VAN DE POLDER dit berigt van den huzaar hoorde, gaf hij dadelijk last om noordwaarts terug te trekken. Aanstonds gingen allen langzaam noordwaarts. Alleen de huzaren gingen in vollen ren, om dadelijk de legerplaats van de vijanden te bevrijden. Intusschen hieven de *brandals* een luid geschreeuw aan en volgden de Hollanders op eenigen afstand. De Hollanders trokken steeds voort zonder de orde te verbreken, en boden slechts tegenstand door op de vijanden achter hen te schieten. Ten zuiden van de legerplaats schaarden zij zich weder, met het gezigt naar het zuiden, in slagorde. De Madoeresche piekeniers plaatsten zich met het gezigt naar het oosten. De kanonnen en handmortieren werden achter de piekeniers gesteld. De *brandals* omsingelden hen van voren

en ter regter- en linker zijde. Van weêrszijden werd er levendig geschoten.

Omstreeks 12 uur hield het schieten op, want de *brandals* gingen toen in de (omliggende) dorpen, en de Hollandsche troepen betrokken de legerplaats weder. Van de *brandals* waren er 15 gesneuveld; aan de zijde der Hollanders was één soldaat van MANKOENĔGÅRÅ gewond. Van de Madoerezen waren 2 door kogels getroffen, doch niet gekwetst.

Toen alles in de legerplaats tot rust gekomen was, fluisterde *Kapitein* VAN DE POLDER *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ toe, dat hij 4 huzaren naar de stad gezonden had om den *Generaal* kennis te geven, dat er gebrek aan kruid en kogels was.

Dienzelfden Zaturdag, 's middags om 12 uur, wilden 46 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ van de stad gaan om de zieken te *Entak* af te lossen, maar ten oosten van *Bantoel* komende ontmoetten zij *brandals*. Er ontstond toen een gevecht. Maar daar de vijanden te talrijk waren, retireerden de Madoerezen, en namen de wijk in *Entak*. 10 Madoerezen, waaronder één *loerah*, met name *Raden* DJÅJÅTIRTÅ, waren gesneuveld. Van de pieken, genaamd *pontangseläkå*, waren 10 in handen van de *brandals* gevallen.

Den volgenden Zondag zond de *Generaal* kruid, kogels, *padi* en vleesch door *Majoor* GEIJ en eenige Hollandsche huzaren. Ten zuiden van het dorp *Bantoel* had hij een ontmoeting met de *brandals*, en werd hij met hen handgemeen. De *Majoor* trok zich terug, en kwam te *Entak*. Een huzaar was gesneuveld. En zoo kwam de *Majoor* met zijn geleide en goederen te *Entak*.

Maandag keerde hij weêr naar de stad terug met al de troepen, die te *Entak* waren. Bij het dorp *Tjĕpit* schreeuwden hem de *brandals* in den rug toe, en in veel dorpen werd alarm op de rijstblokken geslagen. De

Hollanders trokken echter steeds voort zonder hun orde te verstoren. Alleen in de achterhoede boden zij tegenstand door met een kanon en met geweren te schieten. Digt bij de stad komende, hielden de *brandals*, die hen op een afstand volgden, halt.

Intusschen hadden drie Prinsen, met name *Pangeran* Dipåsåntå, *Pangeran* Adiwidjåjå en *Pangeran* Nåtåpoerå zich aan den *Generaal* onderworpen.

Resident Smissaert werd als *Resident* van *Jogyåkartå* ontslagen en naar *Samarang* opgezonden op Maandag den 5den *Moeloed* (17 October 1825). Op den volgenden Woensdag kwam er een Heer van *Batavia*, die de betrekking van Resident zou waarnemen, namelijk de *Commissaris* van Sevenhoven.

19. Derde togt naar *Slarang* onder aanvoering van *Generaal* de Kock.

Nadat de troepen van *Entak* teruggetrokken waren bragten de benden der *brandals* de hoofdplaats weder in 't naauw. Zij plunderden de koopvrouwen uit, die iets in de stad wilden gaan verkoopen. Van daar dat alles daar zeer duur werd, en men één *pikoel* rijst met 17 tot 20 Gulden betaalde.

De *Generaal* zond daarom *Raden Toemĕnggoeng* Rådjåniti van *Jogyå* met gewapenden uit, om de *brandals*, die den weg naar *Pasargĕde* versperden, te verdelgen; maar *Raden Toemĕnggoeng* Rådjåniti ging met zijn magt op de vlugt, daar hij het te kwaad kreeg met de vijanden, en een van zijn *Mantris* door een geweerschot doodelijk getroffen werd.

Om die reden belastte *Generaal* de Kock alle dagen een officier om patrouille te doen. Men vatte dan ook *brandals*, sneed hen de hoofden af, en stelde die op staken. Eenige dagen later werd een eigen zoon van *Generaal* de Kock, die bij hem *Adjudant* was, belast met de patrouille

ten Zuidwesten van de stad. Hij vatte veel *brandals*, sneed hen de hoofden af, en plaatste die langs den weg op staken. Digt bij *Slarang* komende, zag *Luitenant* DE KOCK een groote legermagt te *Slarang* geschaard staan, waarop hij naar de stad terugkeerde en aan zijn vader rapport deed.

Toen *Generaal* DE KOCK nu vernam, dat hij door *Sultan* NGABDOEL CHAMID tot den strijd werd uitgedaagd, rukte de *Generaal*, op Maandag den 12^den^ *Moeloed* (24 October 1825) 's morgens om 6 uur met al zijn troepen uit de stad op naar *Slarang*, in de volgende orde: voorop reden huzaren, dan volgden 2 pelotons soldaten met geweren, twee kanonnen en handmortieren, en dan weêr 6 huzaren. Daarop volgden *Generaal* DE KOCK met zijn 2 Adjudanten aan beide zijden, *Resident* HARDY, de *Resident* van *Soerakarta* en andere Heeren, alsmede *Pangeran* ADIPATI van *Madoerâ*, zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT, *Sajid* CHASAN, *Pangeran* POEROEBÅJÅ, *Pangeran* ARJÅ-MATARAM, en de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* met al hun eereteekens. Vervolgens 400 Madoeresche piekeniers onder de *Kapiteins Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ, *Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ en *Raden Pandji* DJAJENG-ASMÅRÅ. Dan volgden de vrachtgoederen, en daarop weêr 300 Madoeresche piekeniers onder het opperkommando van *Mas Dĕmang* RĔKSÅNĔGÅRÅ, en de *Kapiteins Raden Pandji* WASINGSARI, *Raden Pandji* MANKOEKOESOEMÅ en *Raden Pandji* MĔLÅJÅKOESOEMÅ. Op hen volgden inlandsche soldaten met geweren, kanonnen, ongeveer 2 pelotons soldaten met geweren, en eindelijk Hollandsche en MANKOENĔGÅRÅsche huzaren en 12 lansiers van *Soemĕnĕp*. *Majoor* GEIJ was *Kommandant* van de voorhoede, en liep achter de kanonnen. *Majoor* SOLLEWIJN met knevels en baard zoo rood, alsof zijn aangezigt met *galoega* was rood geverfd, was de *opperbevelhebber*, en hield de orde over den stoet. *Generaal* DE KOCK had een voorkomen als de groote vorst *Dåsåmoekå*, Koning van *Alĕnkå*.

De lucht was betrokken, en nu en dan viel er een

zachte regen. Na een marsch van 6 palen, trof men de *brandals* in slagorde geschaard aan. Men liet de troepen manoeuvreren, schoot de kanonnen op hen af, en toen vlugtten zij langzaam. Ten Zuidoosten van *Slarang* in het dorp *Deresan* hielden zij op terug te trekken. De Hollanders vervolgden hen nog, en nu ontstond er een hevig gevecht.

Toen de *Generaal* het hevige schieten hoorde, zond hij zijn *Adjudant* DE STUERS naar *Raden Pandji Majoor* NÅTÅ-KOESOEMÅ, met last om de piekeniers te laten vooruitgaan. Dadelijk na 't ontvangen van dien last gaf hij de noodige orders, en 200 man gingen toen vooruit onder de *Kapiteins Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ en *Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ, en onder 't opperkommando van *Raden Pandji Majoor* NÅTÅKOESOEMÅ. Toen zij op de plaats van het gevecht kwamen, waren de *brandals* al gevlugt, en vonden zij de lijken der *brandals* overal op den grond liggen. Daarna ging de geheele legermagt weêr verder.

Als men aan de grenzen van dorpen kwam, hield men op, en werden Madoeresche piekeniers gelast in de regts en links van den weg liggende dorpen te gaan, en als zij weêrspannigen aantroffen, die te dooden, en hun huizen in brand te steken.

Aan de regterzijde van den weg gingen de *Kapitein Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ en *Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ en hun ondergeschikten onder 't opperkommando van *Raden Pandji Majoor* NÅTÅ-KOESOEMÅ. Links van den weg gingen *Kapitein Raden Pandji* DJAJENGASMÅRÅ met zijn ondergeschikten onder 't bevel van *Mas Dĕmang* REKSÅNĔGÅRÅ. Zij volbragten hun last, staken alle dorpen in brand, en bragten hen, die zich verzetten, om het leven. Daarna keerden zij naar de hoofdmagt terug. Die ter regterzijde gegaan waren, hadden één *brandal* en 17 koeijen gekregen, en bragten die bij *Resident* HARDY; die ter linkerzijde gegaan waren, hadden één vrouw gevat.

De *Generaal* rukte nu met zijn legermagt westwaarts

op, en hield op den westelijken oever van de rivier *Bĕdoek* halt om daar met zijn legermagt te bivakkeren. De Madoeresche piekeniers moesten rondom het verblijf van den *Generaal* wacht houden. Slechts 50 man bleven bij *Pangeran* ADIPATI (van *Madoerå*) en zijn broeder, onder bevel van *Luitenant Raden* SOERÅNADPÅDÅ.

's Morgens om 3 uur had er een aardbeving plaats. De lucht was betrokken en het regende zacht.

's Morgens om 7 uur brak de *Generaal* met alle troepen op. Toen men op den oostelijken *Prågå*-oever gekomen was, kon men op den westelijken oever ongeveer 100 gewapende *brandals* zien. De *Generaal* ging toen met een wending naar het noorden langs den rivieroever, en de *brandals* trokken eveneens noordwaarts, maar hielden halt aan den noordelijken hoek van het dorp *Gĕmoeroe*. Zij schoten op het Hollandsche leger, en hieven een hevig geschreeuw aan. De lucht was betrokken, en het regende een weinig. De Hollandsche troepen vuurden terug, en schoten de kanonnen af. Toen duurde het niet lang, of de *brandals* gingen op de vlugt. De huzaren staken de rivier over, tegelijk met de Hollandsche en Javaansche soldaten, die geweren hadden, en met 400 Madoeresche piekeniers onder de *Kapiteins Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ, en *Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ en de *Luitenants* SIRNANTÅKÅ, *Raden* MARTÅKOESOEMÅ, *Raden* SOERÅNADPÅDÅ en SINGÅMĔNGGÅLÅ. *Majoor* SOLLEWIJN had het kommando over de troepen, die de rivier overstaken.

Op den westelijken *Prågå*-oever vonden zij alle dorpen verlaten. Zij staken den brand in de huizen van het dorp *Lĕmoeroe*, en gingen toen zuidwaarts naar het dorp *Mĕndera*, van daar nog meer zuidwaarts naar het dorp *Mirisèwoe*, en toen westwaarts naar het dorp *Goeloegoe*. Alle dorpen, die met de *brandals* meê gedaan hadden, werden verbrand. *Sultan* NGABDOEL CHAMID vlugtte met al zijn volgelingen naar het westen.

Daarna trok *Majoor* SOLLEWIJN met zijn legermagt weêr naar den oostelijken *Prågå* oever. Toen marcheerde de *Generaal* met de zijnen naar het dorp *Padjoeran*, waar hij bleef bivakkeren.

Den volgenden morgen rukte hij weêr op en liet de dorpen ten noorden van *Slarang*, die *Sultan* NGABDOEL-CHAMID aangehangen hadden, in brand steken. Ongeveer om 12 uur kwam men in de stad *Jogyå* terug.

Pangeran ADIPATI van *Madoerå* en zijn jongere broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT aten 's morgens en 's avonds bij den *Generaal*, in Javaansche krijgskleeding met epauletten. De *Kapiteins* en *Raden Pandji* NÅTÅ-KOESOEMÅ vergezelden hen bij beurten. Alleen *Sajid* CHASAN ging altijd mede, evenals de *Pangeran* van *Soeråkartå* en de *Panëmbahan* van *Soemënëp* daar 's morgens en 's avonds ook aten.

20. Togten van *Majoor* DE BAST naar het zuiden van *Kadoe*.

Raden Toemënggoeng TJÅKRÅ-ADININGRAT, die het kommando over de (Madoeresche) troepen te *Magelang* voerde, kreeg van *Resident* LE CLERCQ van *Magelang* en van *Majoor* DE BAST order, om met 300 soldaten en 6 *loerahs* te adsisteren bij het aanleggen van een verschansing aan den voet van den berg *Tidar*, ongeveer $1^1/_4$ paal van *Magelang* verwijderd. Deze order werd uitgevoerd.

Majoor DE BAST en *Raden Toemënggoeng* vertrokken op een morgen om 6 uur van *Magelang* om tegen *Mënoreh* op te trekken. Om 11 uur daar komende, vonden zij *Mënoreh* verlaten. Den volgenden morgen vertrokken zij om 9 uur. Bij de ruïne *Båråboedå* zagen zij ongeveer 150 gewapende *brandals;* hun aanvoerder was *Pangeran* ABOEBAKAR, een jongere broeder van den verbannen *Sultan*. Hij had een witte *pajoeng*, en reed op een schimmel. Toen de partijen tegenover elkander stonden, schoten de Hollanders twee malen met het kanon op hen, zonder dat

zij terug schoten. Toen men nog eens geschoten had, renden 40 *Djajengsĕkars* vooruit, en hieven de Madoerezen een luid geschreeuw aan, en daarop gingen de *brandals* van schrik op de vlugt. De Hollandsche troepen vervolgden hen tot aan de grenzen van *Kadoe* en *Jogyåkartå* zonder hen te achterhalen. Toen keerden zij naar *Magĕlang* terug.

21. Togt van *Kolonel* CLEERENS in 't zuiden van *Kadoe* en in *Bagelen.*

Zaturdag den 11^den^ *Sapar* (24 September 1825) rukte *Majoor* DE BAST met zijn officieren en Hollandsche soldaten en 2 kanonnen van *Magĕlang* op tegelijk met *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT en zijn officieren. Alleen *Kapitein Raden* GÅNDÅ-KOESOEMÅ bleef met de bejaarden en zieken te *Magĕlang* achter.

Men bragt het dien dag tot *Mĕnoreh*, en bleef daar overnachten. Den volgenden morgen vertrok men weêr, en om 3 uur, aan het dorp *Goewanoe*, trof men *Kolonel* CLEERENS en den Heer HOLMBERG, *Adsistent-Resident* van *Kendal*, aan met hunne ondergeschikten, Hollandsche en Javaansche kavallerie en infanterie ten getale van 200, en met 3 kanonnen. Ook waren er 3 *Regenten* bij hen: die van *Kĕndal*, *Pĕkalongan* en *Batang*, en ongeveer 1000 man, die meestal te paard reden; en eindelijk waren *Toemĕnggoeng* KARTÅNĔGÅRÅ van *Soerâkartå* en *Ngabéhi* BRÅDJÅNĔGÅRÅ er met 300 man, die de *Soesoehoenan* gezonden had, om den weg te wijzen, en de plaatsen, waar de *brandals* nestelden, aan te wijzen.

Kolonel CLEERENS was toen juist met de *brandals* slaags geweest in het dorp *Sålå*, omstreeks $1^1/_2$ paal van daar gelegen. Een *Luitenant* was daarbij door een piksteek aan de dij gewond; en toen de Hollandsche en inlandsche

ruiters de *brandals* vervolgden, achterhaalden zij 7 *brandals* en onthoofden die.

Den volgenden morgen trok men weêr verder, maar de *Regent* van *Pĕkalongan* werd wegens ziekte naar *Pĕkalongan* teruggezonden. Om 10 uur hield men een oogenblik halt bij het dorp *Tanggoeng*. behoorende bij *Bagĕlen* onder *Soeråkartå*. Om 11 uur kwamen zij aan den berg *Djoenggrangan* onder *Jogyåkartå*, waar men bleef overnachten.

Maandag morgen den 20den *Sapar* (3 October 1825) trok men van daar, en keerde terug naar *Brinkilan*, omdat er te *Djoenggrangan* geen eten genoeg was, en er geen vijanden werden aangetroffen. Om 2 uur kwam men te *Brinkilan* en van daar trok men naar den berg *Gigir Mĕndjangan*, ongeveer 1 paal verder. Men bleef daar bivakkeren. Die berg was geheel van *sawah*-velden omringd, en dan had men dadelijk dorpen, die onder *Jogyå* en *Soeråkartå* behoorden. Men vond daar goede ruimte voor een legerplaats, en voedsel was er gemakkelijk te bekomen. Om die reden bleef de Hollandsche legermagt daar bivakkeren.

Nadat zij daar 5 dagen vertoefd had, kwamen er ongeveer 2000 gewapende *brandals* met 3 vaandels en 4 kanonnen, onder aanvoering van *Pangeran* Soerjå-koesoemå, *Pangeran* Soerjenglågå en *Pangeran* Aboebakar. Zij kwamen uit een dorp te voorschijn, en stelden zich op de *sawah*-velden in slagorde ten zuiden van de legerplaats. In het oosten, op den oostelijken rivieroever, waren ook veel gewapende *brandals*.

Toen *Kolonel* Cleerens dit zag, gaf hij order om zich in slagorde te stellen in 3 afdeelingen; in 't midden bevonden zich de *Kolonel Majoor* de Bast met officieren en soldaten. Ter regterzijde op eenigen afstand waren de *Kapiteins Raden Pandji* Prĕmbådå, *Raden Pandji* Kĕrtasmårå en *Raden Pandji* Djåjåleñkårå met hun ondergeschikten en 2 Hollandsche officieren met 50 Hollandsche soldaten.

Ter linkerzijde op eenigen afstand plaatsen zich ongeveer 70 Hollandsche en inlandsche ruiters.

Toen de *brandals* te voorschijn kwamen, schoten de Hollanders op hen met de kanonnen, en hieven de Madoerezen een luid geschreeuw aan. De huzaren trokken hun pistolen, en schoten die af. Toen gingen de *brandals* op de vlugt, en zetten de huzaren en Madoerezen hen na. Velen werden achterhaald, en ongeveer 70 van hen sneuvelden. Daarop liet *Kolonel* CLEERENS den roffel slaan, en toen keerden allen van de vervolging terug om hun buit den *Kolonel* aan te bieden. De huzaren hadden heel veel buit gemaakt, als krissen, pieken en bekkens. De Madoeresche piekeniers onder *Raden Pandji* PRĔMBÅDÅ kregen 3 geelkoperen kanonnen. De *Kĕndal*sche troepen kregen ook één dergelijk stuk geschut.

Toen gaf *Majoor* DE BAST aan *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT last om runderen, buffels en schapen te halen uit de dorpen, die onder *Jogyå* behoorden, en digt bij de plaats waar het gevecht was voorgevallen gelegen waren, omdat de meeste bewoners van die dorpen *brandals* waren, en als de bewoners van die dorpen zich mogten verzetten, moest men hen maar dooden.

Raden Toemĕnggoeng liet toen den *loerah* DJÅJÅWÅNGSÅ met 30 man uitgaan. Zij vonden in een dorp 2 *brandals*, die zich daar schuilhielden. Deze werden gebonden bij den *Kolonel* gebragt, daarop aan elkander gebonden, en zoo onthoofd.

Daarna trok het leger weêr naar zijn bivak terug.

Den volgenden morgen ontving *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT het grootste van de buit gemaakte kanonnen ten geschenke.

Maandag den 5^{en} *Moeloed* (17 October 1825) 's morgens om 8 uur vertrokken *Kolonel* CLEERENS, *Majoor* DE BAST en *Raden Toemĕngoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT met hun legermagt

van daar, *brandals* zoekende, naar het dorp *Adilangoe* aan het zuider zeestrand.

Om 6 uur ('s avonds) aan het dorp *Boeboedan* komende, bleven zij daar overnachten.

Den volgenden dag, 's voormiddags om 10 uur, kwamen zij te *Adilangoe*. Dit dorp behoorde half onder *Soeråkartå* en half onder *Jogyå*. Op den oostelijken oever van de rivier (*Bågåwåntå*) vond men daar de *brandals* onder de wapens. De rivier is daar breed en diep. Nadat men elkander van weêrskanten levendig beschoten had, gingen de *brandals* op de vlugt, met achterlating van 7 gesneuvelden. Van de zijde der Hollanders was er een *Soemĕnĕpsche* soldaat gewond. Voor zoover het dorp onder *Jogyå* behoorde werd het in brand gestoken, omdat de bewoners het met de *brandals* gehouden hadden.

Daarop stak men den rivieroever over om de *brandals* op het strand te zoeken, doch vond ze niet. Na daar overnacht te hebben vertrok men van daar op Donderdag den 8sten *Moeloed* (20 October 1825) en keerde naar *Magĕlang* terug.

Raden Toemĕnggoeng Danoeningrat, *Boepati* van *Magĕlang*, sneuvelde in een gevecht tegen de *brandals* in de maand *Sapar*. Zijn zoon volgde hem te *Magĕlang* onder denzelfden naam als *Regent* op.

22. *Kolonel* Cochius vertrekt naar *Jogyå*. *Majoor* de Bast rigt een versterking op te *Roemani*.

Dingsdag den 13den *Moeloed* (25 October 1825) vertrokken *Kolonel* Cochius en *Majoor* de Bast met al hun troepen van *Magĕlang* om op te rukken naar het dorp *Roemani*, bij de grenzen van *Kadoe* en *Jogyå*. Maar tengevolge van ziekte gingen velen niet mede, namelijk de *Kapiteins Raden Pandji* Soerjådipoerå, *Raden Pandji* Mangoen-asmårå, *Ra-*

den Pandji KĚRTASMÅRÅ, *Raden Pandji* GÅNDÅKOESOEMÅ en *Raden* SOEMÅDININGRAT. Ook bleven er veel zieke soldaten achter. Velen waren reeds aan ziekten bezweken.

Raden Toemĕnggoeng TJÅKRÅ-ADININGRAT nam de gezonden mede. Om 1 uur ontmoetten zij bij het dorp *Bodjang* ongeveer 1500 gewapende *brandals*, met 6 vaandels bij zich. Na een levendig geweervuur van weêrszijden vlugtten de *brandals*.

De Hollandsche troepen bleven daar toen overnachten, en vertrokken den volgenden morgen. Na een marsch van ongeveer 1 paal ontmoetten zij weêr *brandals* ten getale van 200, onder aanvoering van *Pangeran* MANKOEDININGRAT, *Pangeran* PAKOENINGRAT en *Toemĕnggaeng* WIRÅDIKÅRÅ. Nadat men elkander ongeveer een half uur lang met geweervuur bestookt had, gingen de *brandals* op de vlugt. Er waren omstreeks 20 *brandals* gesneuveld, en een van hun aanvoerders met name *Raden Toemĕnggoeng* WIRÅDIKÅRÅ. Van de Madoerezen werd één aan het hoofd gekwetst.

Van daar vertrekkende, kwamen zij na een marsch van 3 paal aan het dorp *Roemani*, waar zij 2 dagen bivakkeerden.

Toen vertrokken *Kolonel* COCHIUS en zijn officieren naar *Jogyåkartå* met een deel van de Madoeresche troepen onder *Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ, en *Raden Pandji* ADIKOESOEMÅ en met *Luitenant* DJÅJÅLÅNÅ, en andere hoofden van lageren rang.

Majoor DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng* TJÅKRÅ-ADININGRAT met hun ondergeschikten bleven in het dorp *Roemani* en te *Kalidjĕnking*, om er een verschansing aan te leggen.

23. Expeditie uit *Soerå-båjå* naar *Kartåsånå* eerst mislukt maar daarna door de hulp der Madoerezen gelukkig volbragt.

In dezen tijd kreeg de *Resident* BESIER van *Soerå-båjå* berigt van *Wiråså-bå*, dat daar 40 buffels geroofd waren

door lieden van *Kartåsånå* en dat men een van die roovers, *Pĕtjoet* genaamd, gevat had, daar hij aan een van zijn voeten door een kogel gewond was. Deze *Pĕtjoet* deelde mede, dat de zoon van den *Toemĕnggoeng* van *Kartåsånå*, genaamd *Ngabèhi* PRAWIRÅNĔGÅRÅ, last tot dien roof gegeven had.

Om die reden besloot de *Resident Ngabèhi* PRAWIRÅNĔGÅRÅ te ontbieden, en hem van zijn vader *Toemĕnggoeng* WIRÅNĔGÅRÅ op te eischen. Maar de opgeroepene weigerde bepaald voor den *Resident* te verschijnen. Na 't vertrek van den bode (van *Soerå båjå*) zond de *Toemĕnggoeng* van *Kårtåsånå* een brief aan den *Adipati* van *Djapan* over den toorn van de *Compagnie*, en verzocht hem, dat hij geen partij moest trekken, daar hij zelf tegen de Hollanders wilde strijden. Deze brief werd echter aan den *Resident* gezonden, en toen deze den inhoud vernomen had, werd hij zeer boos. Hij liet de *Raden Adipatis* van *Soerå båjå*, mĕt name KRÅMÅDJÅJÅ en ADINĔGÅRÅ, bij zich komen, en gelastte hen troepen te verzamelen om naar *Kårtåsånå* op te rukken.

Toen aan dien last voldaan was, stelde de *Resident* zich zelven aan het hoofd. Bij de rivier van *Kårtåsånå* komende, stak men die over.

De bewoners van *Kårtåsånå* waren echter strijdvaardig, en hadden een verschansing van *pisang kloetoek*-stammen opgerigt.

Toen de troepen van den *Resident* den oever beklommen hadden, kwamen zij een weinig in verlegenheid, omdat zij den weg niet kenden. Een inwoner van *Kårtåsånå* wees hun dien aan door een opening in de versperring. De troepen volgden dien man, maar toen zij tusschen de verschansingen gekomen waren, werden zij door de bewoners van *Kårtåsånå* beschoten. Evenwel bestonden de wapenen, waarmede zij bestookt werden, volgens het verhaal van sommigen, niet alleen uit geweren, maar werden er ook voetzoekers en dergelijk vuurwerk afgestoken.

De troepen van den *Resident* werden verschrikt en gingen in de grootste overhaasting op de vlugt. Terwijl men hen van achteren toeschreeuwde en beschoot, stortten zij zich eensklaps in de rivier. Van daar dat velen verdronken; die den dood ontkomen waren, kon men niet tegen houden, zij vlugtten naar alle zijden.

De *Kolonel* BEURLIN zond toen *Kolonel* BONNELLE naar *Zijn Hoogheid Sultan* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoerå* om hulptroepen te verzoeken. Toen werden er 5 kompagniën bij een gebragt, onder de *Kapiteins Raden Pandji* SÅSRÅWINÅTÅ, *Raden Pandji* PRAWIRÅ-KOESOEMÅ, *Raden Pandji* DJAJENGTILĔN, *Raden* SĔTJÅDIPOERÅ en *Raden* POESPÅTROENÅ, en de *Luitenants*: *Kjai* SINGÅNADPÅDÅ, *Kjai* WIRÅPRAMIJÅ, *Raden* POERWÅDIRÅNÅ, *Raden* KOEDÅMILARSÅ en *Raden* POESPÅJOEDÅ.

Op Donderdag den 5^en^ *Moeloed* (17 October 1825), 's morgens om half zes, vertrokken deze troepen van *Madoerå* onder geleide van den *Kolonel*. Op Vrijdag avond om 7 uur kwamen zij te *Soerå-båjå*.

Zij bleven daar 2 dagen feestvieren en partijen houden met *Kapitein* RAOUL en *Luitenant* KEIJZER.

Zaturdag om 6 uur vertrokken zij, met *Kapitein* RAOUL aan het hoofd, van *Soerå-båjå*. Te *Wĕdånå-taman* rustten zij, en hielden zij een tandak-partij:

Om 11 uur gingen zij weêr op reis en om 8 uur 's avonds kwamen zij te *Wĕdånå-krijan*, waar zij weer over nachtten, en een tandak-partij hielden.

Den volgenden morgen om 4 uur vertrokken zij naar de post *Sinkalan*, waar zij om 10 uur op de *pasar* halt hielden. De soldaten kochten daar 't een en ander, doch toen een van hen, uit het dorp *Pĕreng* afkomstig, zijn *kris* ontstolen werd door een deugniet van *Sinkalan*, werd de dief door de menigte vervolgd. Hij vlugtte in 't huis van een Chinees, en liep door 't huis heen de achterdeur weêr uit, met achterlating van de *kris*. Het huis van den Chi-

nees werd omsingeld, en de chinees vroeg duizendmaal vergiffenis. Nadat de eigenaar zijn *kris* teruggekregen had, keerdeu zij naar de *pasar* terug; zij traden aan, en kort daarna rukten zij westwaarts. Om 4 uur kwamen zij te *Djapan*, en daar werd weder gerust en getandakt.

's Avonds om 11 uur arriveerden zij te *Wiråsåbå*, waar zij overnachtten en lieten tandakken.

Den volgenden dag vertrokken zij 's namiddags om 4 uur, en om 10 uur kwamen zij bij de *pasangrahan* van *Djoemban*. Terwijl zij daar halt hielden, kwam daar de *Resident* van *Soeråbåjå* Besier van *Bandardjèdjer* in die *pasanggrahan* vlugten.

Nadat hij *Kapitein* Raoul en *Luitenant* Keijzer ontmoet had, werd er weder getandakt.

's Morgens om 3 uur werd de roffel geslagen met een donderend geluid, en stonden allen gereed om opterukken. De *Resident* ging weêr met hen mede.

Toen *Kapitein* Raoul 's middags om 12 uur te *Bandardjèdjer* kwam, liet hij 5 vlaggen ontrollen, en op den oostelijken rivieroever plaatsen. De inwoners van *Kårtåsånå* deden hetzelfde met hun vlaggen op den westelijken oever.

Daarop zond *Kolonel* Bonnelle iemand met een brief aan den *Toemĕnggoeng* van *Kårtåsånå*. Toen deze den brief gelezen en zijn zoon geroepen had, las de zoon den brief en werd zeer vertoornd. Hij verscheurde den brief, wierp de stukken den brenger voor de voeten, en zei op een snoevenden toon: „laat die Hollanders maar hier komen! „wij durven hen bij dag of bij nacht ontmoeten."

Daarop keerde de briefbrenger terug, en gaf *Kolonel* Bonnelle berigt van de handelwijze en de woorden van dien *Raden Ngabèhi*. De *Kolonel* liet toen den roffel slaan, en op dat donderend geluid kwamen de Madoeresche officieren met hun onderofficieren te *Bandardjèdjer* bijeen. Nadat er eerst wat getandakt was, gaf de *Kolonel* order aan de

Madoeresche *Kapiteins*, dat de aanval op *Kårtåsånå* den volgenden morgen zou plaats hebben. Zij beloofden hun pligt te zullen doen, en gingen toen uiteen.

Op het bepaalde uur werd de roffel geslagen. Het geluid klonk als een onweer met regen en rukwinden. De Madoerezen kwamen spoedig onder de wapens, vertrokken van *Bandardjèdjer*, en schaarden zich op den oostelijken oever van de groote rivier (van *Kědiri*). *Kolonel* Bonnelle, *Kapitein* Raoul en *Luitenant* Keijzer staken het eerst de rivier over; op hen volgden al de Hollandsche en Madoeresche soldaten.

Op den westelijken oever komende, schaarden allen zich in slagorde; de Hollandsche troepen van *Soerâbâjâ*, regts, en de Madoerezen links. De bewoners van *Kartåsånå* schaarden zich toen op den westelijken oever van den riviertak *Ebĕng*, die hen van de Hollandsche troepen scheidde, en riepen hun „welkom!" toe. Daarna werd er van weêrskanten met het geweer geschoten. Om 9 uur werd de linie der vijanden verbroken, en staken de Hollandsche troepen de rivier onder een gelederenvuur over. Daarop staken de Madoerezen de rivier onder een luid geschreeuw over. De inwoners gingen van schrik en angst op de vlugt, en de Madoerezen zetten hen na, doch die van *Kårtåsånå* liepen te hard. Toen gingen de Madoerezen aan het plunderen en verbranden van de huizen. Zij maakten ook veel buit. Daarop allen naar *Kårtåsånå* oprukkende, kwamen zij daar om 11 uur. Zij vonden het verlaten. De Hollanders en Madoerezen plunderdeu de plaats uit, en staken haar in brand.

's Namiddags om 3 uur keerden allen naar *Bandardjèdjer* terug in bivak. Na drie dagen kwam de *Toemĕnggoeng* van *Kårtåsånå* te *Bandardjèdjer* zich aan de Hollandsche magt onderwerpen; hij kwam tegelijk met den *Toemĕnggoeng* van *Gĕrbå* en met dien van *Kalangbret*.

Daarna brak *Kolonel* Bonnelle met al zijn troepen en

met de 5 Madoeresche kompagniën van *Bandardjèdjer* op om naar *Soeråbåjå* terug te keeren. Gedurende den ganschen togt vermaakte men zich met tandakken en spel, tot groot vermaak van de Madoerezen.

Te *Djapan* werd haltgehouden, lekker gegeten en getandakt. De Madoeresche officieren kregen dansmeiden.

Den volgenden dag vertrok men naar *Soeråbåjå*; de 5 kompagniën Madoerezen keerden naar *Madoerå* terug. Bij hun aankomst was de *Sultan* hoogst verblijd, en gaf een tandakpartij, waarop alle officieren en onderofficieren moesten mededansen.

24. Togt van *Generaal Majoor* VAN GEEN uit *Jogyå* tegen de muiters te *Wånå*.

Op Woensdag den 14^en^ *Moeloed* (26 October 1825) kwam *Generaal Majoor* VAN GEEN weêr te *Jogyåkartå* terug.

Vrijdag den 16^den^ *Moeloed* (28 October 1825) vertrokken de Hollandsche troepen van *Jogyå* met één stuk geschut, om *Kolonel* COCHIUS op zijn reis van *Magĕlang* aftehalen. Te *Kali Djĕnking* was de *Kolonel* juist bij hun komst in een gevecht met de *brandals* gewikkeld. De troepen, die van *Jogyå* kwamen, begonnen aanstonds meê te vechten en *Kolonel* COCHIUS bij te staan. Niet lang daarna kwam er een gaping in de rij der *brandals*, en toen vertrok de *Kolonel* met zijn troepen naar *Jogyå*, waar hij behouden aankwam. Slechts één soldaat van *Magĕlang* had 2 kogelwonden gekregen.

In dezen tijd leden veel Madoerezen aan ziekten, velen stierven daaraan. Zóó was het ook gesteld met de andere natiën.

Woensdag morgen den 21 en *Moeloed* (2 November 1825) rukte *Generaal* VAN GEEN op naar het het dorp *Wånå*. Zijn legermagt was in 2 afdeelingen verdeeld. Één afdeeling aangevoerd door *Kolonel* COCHIUS en *Pangeran* SOERJÅ-ADI-

NINGRAT bestond uit 480 Madoeresche piekeniers onder *Raden Pandji Majoor* NÅTÅ-KOESOEMÅ, de *Kapiteins Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ en *Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ, en de *Luitenants Raden* MERTÅKOESOEMÅ, SINGÅMĔNGGÅLÅ en WIRÅLĔKSÅNÅ. Deze afdeeling vertrok om 1 uur van de stad. *Generaal Majoor* VAN GEEN, *Resident* HARDY, *Majoor* SOLLEWIJN en *Majoor* GEY vertrokken om 3 uur met veel kavallerie, artillerie en van geweren voorziene infanterie, benevens 160 Madoeresche piekeniers, onder *Mas Dĕmang* RĔKSÅNĔGÅRÅ, de *Kapiteins Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ en *Raden Pandji* ADIKOESOEMÅ, en de *Luitenants Raden* KERTÅJOEDÅ, *Raden* DJÅJÅSĔNTIKÅ en DJÅJÅLÅNÅ, en verder met 200 inlandsche soldaten van *Jogyå;* deze marcheerden aan de regterzijde van de kolonne van *Kolonel* COCHIUS.

Ongeveer om 9 uur 's morgens kwam *Kolonel* COCHIUS op de grens van het dorp *Wånå*. Hij trof er ook *brandals* aan, die echter na een kort gevecht op de vlugt gingen.

De kolonne rukte nu voorwaarts, en trof beneden aan den voet van een berg weêr *brandals* aan, en naar men zien kon, waren er nog al veel. Zij werden uit de verte beschoten, en niet lang daarna hoorde men de kanonnen van den *Generaal*, die zich aan de regterzijde (met de kolonne van *Kolonel* COCHIUS) vereenigde. Toen kozen de *brandals* verschrikt het hazepad, en zag men kort daarna de huzaren van den *Generaal* de *brandals* vervolgen. Zij achterhaalden 14 brandals, en sloegen hun het hoofd af. Het waren allen *santris*.

Daarop trokken de kolonnes van den *Generaal* en den *Kolonel* van het dorp *Wånå* terug in de dorpen ter regter en linkerzijde alles verbrandende en plunderende. Zij maakten dan ook veel buit, als paarden, eenden en *padi*.

Om 12 uur hielden zij halt in een dorp, terwijl veel inlandsche soldaten water gingen zoeken. Om 1 uur gingen de *Generaal* en de *Kolonel* met hun kolonnes weêr ver-

der, zoodat de inlandsche soldaten in den haast achteraan kwamen. Een *loerah* van de Madoeresche piekeniers uit het dorp *Omben*, genaamd SINGÅTROENÅ, kwam niet terug, en werd waarschijnlijk door de *brandals* afgemaakt.

Omstreeks 4 uur hielden de *Generaal* en de *Kolonel* weêr halt met hun legermagt, om in een dorp te overnachten. De Madoeresche piekeniers en de artilleristen hielden rondom het dorp de wacht.

's Morgens om 6 uur vertrokken de *Generaal* en de *Kolonel* met al hun troepen naar de stad, doch *Majoor* SOLLEWIJN werd met 2 stukken geschut, ongeveer 60 huzaren, een 100 tal van geweren voorziene soldaten en *Mas Dĕmang* RĔKSÅNĔGÅRÅ met de zijnen, en verder met de troepen van *Jogyå* en *Soemĕnĕp* met het opzoeken van *brandals* in de dorpen belast.

De *Generaal* en de *Kolonel* verbrandden alles langs den weg en kwamen even over 4 uur te *Jogyå* terug.

Majoor SOLLEWIJN ging met zijn troepen door de dorpen om *brandals* te zoeken, maar vond ze niet. Des nachts bivakkeerde hij op den berg *Gĕlap*.

Om 5 uur 's morgens trok hij in een zuidelijke rigting naar den berg *Gamping*, waar hij halthield. Kort daarna vertrekkende, kwam hij omstreeks 3 uur in het dorp *Bĕdès*, waar hij bleef overnachten.

Den volgenden morgen vertrok hij weêr, en ging in de dorpen plunderen en branden. Hij maakte ongeveer 50 stuks buffels en koeijen buit.

Om 1 uur stootten de huzaren op een hoop *brandals*; na een gevecht, waarin 4 *brandals* vielen, vlugtten al de overigen.

De troepen staken nu de *Prågå* over, hielden daar halt en schaarden zich in 't gelid.

Om 3 uur vertrokken zij van daar, en om 4 uur kwamen zij in het dorp *Padjénggotan*, waar zij bleven overnachten.

Den volgenden morgen vertrokken zij weêr om naar de stad te gaan langs den grooten weg. Maar toen zij bij het dorp *Krapjak* kwamen, schoten de *brandals* uit de dorpen, regts en links van den weg, op hen. Daardoor werd een epaulet van een officier der Huzaren getroffen, zonder den persoon te raken. De Hollanders beantwoordden hen spoedig met kanonvnur, waarna de *brandals* vlugtten. Om 1 uur bereikten de troepen de stad, op donderdag den 29^en^ *Moeloed* (14 Novembe r 1825).

25. Eenige bijzonderheden.

Een *Pangeran* te *Batavia*, zoon van den verbannen *Sultan*, vroeger *Pangeran* MARTÅSÅNÅ, en nu *Pangeran* MOERDANINGRAT genaamd, kwam op last van den *Generaal* van *Batavia* te *Jogyåkartå*.

Zondag den 2^den^ *Rabingoelakir* (13 November 1825) ontvingen de Madoeresche troepen soldij van het gouvernement. Een *Kapitein* kreeg 30 gulden, een *Luitenant* 16 gulden, de *onder-adjudanten Kjai* LINTANGKOENING, *Mas* NÅLÅSÅSTRÅ, KĒRTITROENÅ en RĔKSÅTROENÅ kregen elk 12 gulden, en de *loerahs* en gewone soldaten elk 2 gulden.

De toenmalige *Kommandant* van de Madoerezen, *Kapitein* VAN DE POLDER, vroeg aan *Raden Pandji Majoor* NÅTÅKOESOEMÅ, hoeveel er waren, die met hetzelfde werk belast waren als *Raden Pandji* zelf.

Deze antwoordde: „volgens last van *Zijn Hoogheid*, den „*Sultan*, aan mij zijn er twee personen, nl. *Mas Dĕ-*„*mang* RĔKSÅNĔGÅRÅ en *Raden Arjå* DJAJENGKOESOEMÅ; maar „de laatstgenoemde weigert soldij van het Gouvernement aan te nemen, omdat hij, zooals hij zelf zegt, dikwijls ziek is."

Dientengevolge ontvingen *Raden Pandji* en *Mas Dĕmang* elk 40 gld. Aan rijst kreeg ieder persoon 1 *kati* daags, behalve vleesch. Hetzelfde ontvingen de *pradjoerits* van *Soemĕnĕp*.

Maandag den 3den *Moeloed* 1753 (14 November 1825) om half elf overleed *Raden Arjå Kapitein* DJAJENGRAT van *Madoerå* aan de dysenterie. Hij werd door tusschenkomst van *Pangeran* POEROEBÅJÅ van *Soeråkartå* op de groote begraafplaats van de stad begraven, om dat die *Raden Arjå* een zoon van een bloedverwant van hem was.

Evenzoo kwam *Raden Pandji Kapitein* MĔLÅJÅKOESOEMÅ aan dezelfde ziekte te overlijden. Hij werd achter de groote *Mĕsdjid* te *Jogyåkartå* begraven. Voorts stierven er veel soldaten aan ziekten en velen lagen nog ziek.

36. Togt van *Generaal Majoor* VAN GEEN naar den berg *Gamping*.

Op Maandag trok *Generaal Majoor* VAN GEEN naar den berg *Gamping*. Zijn troepen waren in 2 kolonnes verdeeld. De eene kolonne stond onder *Kolonel* COCHIUS en *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT van *Madoerå* met 200 piekeniers, aangevoerd door *Raden Pandji Majoor* NÅTÅ-KOESOEMÅ en de *Kapiteins Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ en *Raden Pandji* SOERÅDIPOETRÅ en den *Luitenant Raden* MĔRTÅKOESOEMÅ, en verder met soldaten, van geweren voorzien, en *Soemĕnĕppers* onder *Majoor* DIPÅDJÅJÅ, en met 2 stukken geschut. Deze kolonne vertrok 's morgens om 5 uur uit de stad, en sloeg regts af.

De *Generaal* en met hem *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, de *Mangkoenegaransche* Prinsen, genaamd *Pangeran* SOERJÅNINGRAT en *Pangeran* SOERJÅ-MATARAM, met soldaten, van geweren voorzien, met huzaren en stukken geschut en eindelijk met ongeveer 150 *Soemĕnĕpsche* piekeniers onder *Raden Pandji Majoor* MANKOEWIDJÅJÅ, vertrokken 's morgens om 5 uur uit de stad en sloegen links af.

Te *Gamping* komende, zag men de *brandals* onder de wapens staan, terwijl zij luid schreeuwden, en op de bekkens sloegen. Men schoot op hen met het kanon tot drie malen toe, doch de *brandals* bleven maar op hun gemak

voortschreeuwen en op de bekkens slaan. Doch toen de kanonschoten sneller op elkander volgden, gingen zij op de vlugt. De Hollandsche troepen rukten daarop vooruit in een zuidwestelijke rigting.

Kolonel COCHIUS en *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT met hun kolonne ontmoetten geen vijanden, maar zagen ze van verre wegvlugten.

Bij het dorp *Sĕmarangan* komende, vereenigden zij zich met de kolonne van den *Generaal* tot één legermagt. Daarop werden 200 Madoeresche piekeniers gelast *padi* in de dorpen te rooven. *Kapitein* VAN DE POLDER en *Raden Pandji Majoor* NÅTÅ-KOESOEMÅ met de *Kapiteins Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ en *Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ en *Luitenant Raden* MARTÅKOESOEMÅ voerden hen aan. Zij bekwamen veel *padi*, en bragten alles naar den *Kolonel* tot voeder voor de paarden der huzaren. Na de plundering staken zij de huizen in brand. *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT kreeg van de buit twee paarden; één ervan gaf hij aan *Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ, en 't andere gaf hij aan *Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ. Daarna keerde de gansche legermagt naar de stad terug.

Woensdag den 5^en^ *Rabingoelakir* (16 November 1825) werden 300 Madoeresche piekeniers, onder de *Kapiteins Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ en *Raden Pandji* ADIKOESOEMÅ en de *Luitenants Raden* KĔRTÅJOEDÅ en DJÅJÅLÅNÅ, met 50 inlandsche soldaten, van geweren voorzien, benevens Hollandsche soldaten, gelast om op den berg *Gamping* de wacht te houden, terwijl de Hollanders daar een verschansing opwierpen, omdat de *brandals* zich dikwijls op dien berg ophielden.

Op denzelfden dag vertrokken *Generaal Majoor* VAN GEEN en de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp* van *Jogyå* om een bezoek te brengen aan den *Generaal* te *Batavia*.

27. Togt van *Majoor* SOLLEWIJN naar *Bĕdjåjå*.

Op Zaturdag den 8en *Rabingoelakir* (19 November 1825), rukte *Majoor* SOLLEWIJN op naar *Bĕdjåjå*, medenemende één brigade en 100 Madoeresche piekeniers, onder *Mas Dĕmang* RĕKSÅNĔGÅRÅ en de *Luitenants Raden* SOERÅNADPÅDÅ en *Kjai* SĔRANG-BAHAT; voorts 200 piekeniers van *Soemĕnĕp*, en verder inlandsche soldaten van het hof van *Soeråkartå*, van *Jogyåkartå* en van MANKOENĔGÅRÅ. Zij bleven daar overnachten, en wilden den volgenden morgen naar de stad terugkeeren, toen zij onder weg om 11 uur *brandals* ontmoetten. Na een hevig gevecht, waarin ongeveer 60 *brandals* omkwamen, vlugtten de overigen in verwarring. Aan de zijde der Hollanders sneuvelden 2 *Soemĕnĕppers*; één Hollandsche en één Javaansche soldaat werden gewond. Daarop gingen de troepen in de dorpen plunderen. De *padi*, die zij kregen, laadden zij op 17 van de runderen, die zij gekregen hadden. Zij maakten 40 buffels en 94 stuks rundvee buit. Daarna kwamen zij zonder eenig ongeval in de stad terug.

28. *Generaal* DE KOCK vertrekt naar *Batavia*. Logies van de *Madoeresche* Prinsen.

Op Maandag den 24en *Rabingoelakir* (5 December 1825), 's morgens om 5 uur, vertrok *Generaal* DE KOCK van *Jogyå* om naar *Batavia* te gaan, in gezelschap van *Pangeran* POEROEBÅJÅ, *Pangeran* NGABÈHI en *Pangeran* ARJÅ MATARAM.

Uit *Soeråkartå* gingen de *Resident* van *Soeråkartå* en *Pangeran* (*Adipati*) MANKOENĔGÅRÅ hem te gemoet.

Pangeran Adipati SĔTJÅ-ADININGRAT van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT, *Resident* HARDY en de Prinsen van *Jogyåkartå* begeleidden hem tot *Djĕnoe*, op een afstand van 3 palen; daar keerden de Madoeresche Prinsen terug.

Op verzoek van den Resident van *Jogyåkartå* veranderden zij van logies, en kregen zij het verblijf van *Pangeran* Poeroebåjå, ten Zuidwesten van het erf van het residentie-huis. *Sajid* Chasan logeerde ten Zuiden van de Chinesche kamp, Oost van den weg. 's Morgens en 's avonds aten de beide Madoeresche Prinsen, even als *Sajid* Chasan, bij den *Resident*. *Sajid* Chasan werd zeer vertrouwd met den *Resident*, zoodat deze hem meermalen over de zaak der *brandals* raadpleegde.

Op Maandag den 1sten (beter den 2den) *Djoemadilawal*, (12 December 1825) 's avonds om 5 uur kwam *Generaal Majoor* Van Geen weêr te *Jogyåkartå*.

's Woensdags kwam de *Panëmbahan* van *Soemënëp* te *Jogyå*. Hij logeerde bij den *Rijksbestierder*, en voerde nu den titel van *Sultan* Pakoenataningrat, Dit verblijdde al de *Soemënëppers* zeer. Maar velen leden nog aan ziekten en bezweken daaraan. Een *Luitenant* van *Madoerå Kjai* Sirnantåkå overleed aan een buikziekte. Van de Hollanders stierven er ook velen en velen lagen nog ziek.

29. *Majoor* De Bast te *Roemani*. Zijn togt naar *Sadëgan* en *Bårâboedoer*.

Majoor De Bast en *Raden Toemënggoeng* Tjåkrå-adiningrat van *Madoerå* waren intusschen met hun troepen bezig bij het dorp *Roemani* een verschansing aan te leggen. Zij keerden naar *Magëlang* terug op Maandag den 19den *Moeloed* (31 October 1825).

Majoor Du Perron kwam hen daar vervangen met 60 Hollandsche soldaten, 2 stukken geschut, en 20 huzaren. Voorts bleven er 4 kompanieën Madoerezen te *Roemani* achter.

Bij hun komst te *Magëlang* ontving *Raden Toemënggoeng* Tjåkrå-adiningrat den last van *Majoor* De Bast om 150 piekeniers met geweren te wapenen, doch daar er zooveel

zieken waren, kon hij er maar 140 leveren. Een zoon van DIPÅMĔNGGÅLÅ, met name *Raden* SENÅH, was hun *Luitenant*.

Raden Toemĕnggoeng TJÅKRÅ-ADININGRAT ontving van het Gouvernement den titel van *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT met de (Majoors) uniform, en de vergunning om de hoofddoek en het kleedje naar eigen verkiezing te dragen of afteleggen. Ook ontving hij een vergulden sabel ten geschenke.

Op dingsdag om half zes 's morgens van den 4den *Rabingoelakir* (15 November 1825) vertrokken *Majoor* DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT met een kolonne naar *Sadĕgan*. De kolonne was in tweeën verdeeld; 100 soldaten en 40 Javanen gingen onder aanvoering van een Hollandschen *Kapitein* en den *Luitenant* DE BRUIN naar het Westen. *Majoor* DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* gingen met hun magt, bestaande uit 230 Madoeresche piekeniers, zuidwaarts.

's Morgens omstreeks 8 uur bij de rivier van het dorp *Sadĕgan* komende, was de brug over de rivier, die daar vrij diep en breed is, vernield. De Hollanders waren daarop echter voorbereid, en hadden een *sasak* (bamboezen vlot) van *Magĕlang* medegenomen. Deze *susak* werd spoedig gelegd. Toen de *brandals* op den westelijken oever begonnen te schieten van uit kuilen in den grond, zoodat men alleen hun hoofden zien kon, schoten de troepen terug met geweren en geschut. Ook *Majoor* DE BAST, *Raden Toemĕnggoeng Majoor* en de officieren schoten mede.

Daarop reden de huzaren en *djajengsĕkars* over de *tĕgal*-velden noordwaarts om een waadbare plaats te zoeken en daar de rivier over te steken. Na meer dan een uur schieten schenen de *brandals* geen kruid meer te hebben, en tegen den kogelregen niet meer bestand te zijn. Plotseling gingen zij in een noordwestelijke rigting vlugten. Men kon maar ongeveer 15 *brandals* zien. De (juist daar aankomende) huzaren en *djajengsĕkars* zetten hen na, achter-

haalden 12 van hen en velden ze neder. Van de troepen der Hollanders was maar één ingezetene van *Magĕlang* doodelijk getroffen.

Nu staken de troepen over naar den westelijken rivieroever om *brandals* te zoeken, maar na $1^1/_2$ paal loopens had men er nog geen een aangetroffen. Men hield nu halt, en keerde kort daarop naar *Magĕlang* terug.

Ongeveer 7 dagen later trokken *Majoor* DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* met een legermagt naar den heuvel van *Bårâboedoer*. Na een marsch van 8 paal daar komende, vond men er geen *brandals*. Den volgenden dag gingen zij op zij af in een westelijke rigting, en legden daar een versterking aan. Alle *pradjoerits*, Madoerezen, Soemĕnĕppers, Javanen en Hollanders werkten er aan.

Na verloop van 4 dagen, op Zondag den 16^den *Rabingoelakir* (27 November 1825) om 11 uur 's voormiddags kwamen er 800 *brandals* uit het Oosten. Zij hadden 4 vaandels, benevens muziek en dansmeiden bij zich.

Toen *Majoor* DE BAST hen hoorde aankomen, stelde hij, evenals *Raden Toemĕnggoeng Majoor*, zijn troepen in slagorde. De *brandals* naderden onder geschreeuw en bekkengeklank, terwijl de *gamĕlan* luid klonk, en de danseressen zongen. *Majoor* DE BAST wachtte hen bedaard af, opdat de *brandals* durfden te naderen. Aan de regterzijde was *Luitenant* HEIJMAN geplaatst met de Madoeresche soldaten, die geweren droegen en roode buizen aan hadden, en met Hollandsche, Soemĕnĕpsche en Javaansche soldaten. Ter linkerzijde stonden Hollandsche, Madoeresche en Soemĕnĕpsche soldaten met de huzaren en *djajengsĕkars*. *Majoor* DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* waren in 't midden met 2 kanonnen en handgranaten, benevens Madoeresche piekeniers voor zich. Toen de *brandals* genaderd waren en onder luid geschreeuw schoten, beantwoordde *Majoor* DE BAST hen met geweer- en kanonvuur en met de hand-

granaten. Na 2 schoten uit het kanon retireerden zij, en ging de helft van hen op de vlugt.

De huzaren en *djajengsĕkars* vervolgden hen, en velden allen neer, die onder hun bereik kwamen. *Majoor* DE BAST vervolgde hen ook met zijn troepen, en keerde na eene vervolging van 2 palen ver, naar de verschansing terug. Zij hadden een aanzienlijken buit gekregen, als paarden, pieken en krissen. Er waren meer dan 150 *brandals* gesneuveld. Onder hen bevond zich één aanvoerder, *Toemĕnggoeng* SÅSRÅDININGRAT genaamd. Aan de zijde der Hollanders was één sergeant gesneuveld; twee huzaren en één *djajengsĕkar* waren door pieken gewond.

Op dingsdag keerden *Majoor* DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* naar *Magĕlang* terug. Met het bewaken van de *benteng* werd één kompagnie Madoeresche piekeniers benevens 2 Hollandsche officieren met ongeveer 30 soldaten en één kanon belast.

Op dingsdag den 25sten *Rabingoelakir* (6 December 1825) vertrok *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT met *Resident* LE CLERCQ in een rijtuig van *Magĕlang* naar *Soeråkartå* om *Generaal* DE KOCK aldaar te bezoeken. Na een kort verblijf keerden zij naar *Magĕlang* terug.

30. Verblijf van *Sultan* NGABDOEL CHAMID te *Dĕkså*. Twee nieuwe voogden van den *Sultan* te *Jogyå* aangesteld. *Raden Toemĕnggoeng* WIRÅNĔGÅRÅ tot Luitenant Kolonel verheven.

Sultan NGABDOEL CHAMID en zijn aanhang waren intusschen zeer terneêrgeslagen. Zij hadden gebrek aan voedsel, en werden door de Hollanders van alle kanten vervolgd. De *Sultan* hield nu zijn verblijf in het dorp *Dĕkså*, ongeveer 15 palen van *Jogyå*. Alle leden van zijn familie, die hem aanhingen, ook zijn oom *Panĕmbahan Arjå* MAN-

KOEBOEMI. waren daar bij elkander. Zijn oom ging echter niet mede als er gevochten werd; om zijn hooge jaren werd hij dan met toezigt belast.

Het verblijf (van den *Sultan*) te *Děkså* was evenzoo ingerigt als vroeger dat van *Slarang*. De *Pangerans* en *Boepatis* woonden daar zeer op hun gemak, en bragten het krijgsmaterieel in gereedheid. *Panĕmbahan Arjå* MANKOEBOEMI was heel rustig bezig met het maken van krissen. *Sultan* NGABDOEL CHAMID smolt zijn 3 krissen, allen oude erfstukken (*poesåkå's*), tot één zamen. Want ingeval van nood was het lastig er 3 te hebben, daar hij dan telkens beraadslagen moest, welke hij dan (juist op dat oogenblik) gebruiken moest. Daarom maakte hij er één van.

Daar de *Sultan* te *Jogyåkartå* nog al te jong was, werden er (in de plaats van *Pangeran* MANKOEBOEMI en *Pangeran* DIPÅNĔGÅRÅ) twee voogden aangesteld, nl. *Pangeran* MOERDANINGRAT, die pas van *Batavia* gekomen was, en *Pangeran Arjå* PANOELAR, een jongere broeder van den verbannen *Sultan*. Bij die benoeming hadden eenige plegtigheden plaats. Beide nieuwe voogden waren godsdienstig, en gingen elken vrijdag naar de groote *Mĕsdjid* hun gebed doen.

Raden Toemĕnggoeng Majoor WIRÅNĔGÅRÅ werd verheven tot den rang van *Rdd. Toem. Luitenant Kolonel* WIRÅNĔGÅRÅ, omdat hij veel *pradjoerits* bijeengebragt had, en deelde in de geheime beraadslagingen over de oorlogsaangelegenheden.

31. Expeditie van *Majoor* LE BRON uit *Jogyå* en *Majoor* DE BAST uit *Magĕlang* naar *Langon*.

Op dingsdag den 9den (beter den 10den) *Djoemadilawal* (20 Dec. 1825) rukte een Hollandsche legermagt op naar *Langon* in *Kadoe*, onder aanvoering van *Majoor* LE BRON. Zijn legermagt bestond uit één brigade, waaronder 15 Madoerezen met geweren, onder *Luitenant Raden* KOEDÅ-

KĔNTJÅKÅ, 200 Madoeresche piekeniers onder de *Luitenants Raden* SOEMÅNADPÅDÅ en SINGÅMĔNGGÅLÅ. Ook waren er 15 *Pangerans* van *Jogyå* en 8 *Toemĕnggoengs* met al hun troepen. Die van den *Sultan* werden aangevoerd door *Pangeran* MOERDANINGRAT, *Pangeran Arjå* PANOELAR en *Raden Toem. Luit. Kol.* WIRÅNĔGÅRÅ. Die van PAKOE-ALAM werden aangevoerd door *Pangeran* SOERJÅNINGRAT en zijn jongeren broeder *Pangeran* SOERJÅNINGPRANG, beide *Kapiteins* van de lansiers van PAKOE-ALAM.

Majoor SOLLEWIJN met zijn manschappen, benevens 200 Madoeresche piekeniers, onder de *Kapiteins Raden Pandji* WASSINGSARI en *Raden Pandji* MANKOEKOESOEMÅ, begeleidde hen ongeveer 3 palen ver, en keerde toen met zijn troepen naar de stad terug. *Majoor* LE BRON marcheerde door met zijn troepen.

Digt bij het dorp *Pisangan* ontmoette hij *brandals*, die na een kort gevecht op de vlugt gingen. Maar aan de zijde der Hollanders bezweek een Soemĕnĕpsche tamboer aan een schot, en van de Jogyåsche troepen werden 2 door kogels in de dij gewond.

Na deze ontmoeting zette het leger zijn marsch ongestoord voort. Bij het dorp *Pisangan* ontmoetten zij hen, die hun van uit *Magĕlang* te gemoet gegaan waren onder aanvoering van *Majoor* DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT met een afdeeling Madoerezen. Na wederzijdsche groeten rukten de beide kolonnes verder op. Bij de *benteng* van *Kali Djĕngking* hielden allen rust. Des avonds vermaakten de beide *Majoors*, hun officieren, *Raden Toemĕnggoeng Majoor* van *Madoerå*, en al de *Pangerans* en *Boepati's* van *Jogyå* zich met een tandak-partij in de *benteng*. Daarbij werd op de *gamelan* gespeeld, en ter eere van de aanzienlijke personen met het kanon geschoten.

Den volgenden dag, 's avonds (*) om 5 uur trok de

(*) De schrijver meent zeker 's morgens.

legermagt naar *Langon*, waar de *brandals* zich verschanst hadden. De *Pangerans* van *Jogyå* met hun troepen gingen voorop.

's Middags om 1 uur kwamen zij bij de heuvels van *Langon*, waar de *brandals*, ongeveer 500 in getal, onder de wapens waren. Het terrein, waarop men strijden moest, was zeer moeijelijk te begaan. Het geweervuur van de *brandals* werd met gelederenvuur en kanonschoten beantwoord, en daarop gingen alle *brandals* op de vlugt. Men vervolgde hen, en achterhaalde één Chinees, die de zijde der *brandals* gekozen had.

Nadat men de huizen in brand gestoken had, keerde men terug naar de *benteng* van *Bårâboedoer*, waar men overnachtte.

Den volgenden dag vertrokken de Hollandsche troepen weêr naar *Magĕlang*, waar zij om 1 uur aankwamen. De Prinsen van *Jogyå* en de *Toemĕnggoengs* met hun manschappen vertrokken op denzelfden dag met *Majoor* DE BAST en *Raden Pandji Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT en hun troepen van daar naar het dorp *Kali-èwoe*, naar *brandals* zoekende, zonder hen te vinden.

Den volgenden dag rukten zij op naar het dorp *Grongsong*, waar zij 2 nachten vertoefden. Toen marcheerden zij naar het dorp *Kalibåtå*, waar zij de verblijfplaats van een 50 tal *brandals* ontdekten, die zich echter spoedig uit de voeten maakten. Een van hen werd door een huzaar achterhaald en neêrgesabeld. De *pasanggrahan* van hen, zeer gunstig op een *tegal*veld gelegen, werd in asch gelegd, evenals al de huizen van de dorpen in de omstreken. De bewoners vlugtten allen weg. De troepen bleven daar overnachten.

Te *Magĕlang* kwam een van hen, die de *benteng* van *Bårâboedoer* bewaakten, bij *Majoor* LE BRON met het berigt, dat de *benteng* daar, volgens een ontvangen tijding, door de *brandals* zou bezocht worden, Aanstonds rukte de *Majoor*

met zijn troepen van *Magĕlang* op, en stelde bij zijn komst te *Bâråboedoer* zijn troepen in slagorde. Men wachtte tot 's namiddags 4 uur, doch daar er geen *brandals* kwamen, keerde de *Majoor* met de zijnen naar *Magĕlang* terug.

Raden Toemĕnggoeng Majoor en de *Jogyâsche Pangeran* met hun troepen, benevens *Majoor* DE BAST met de zijnen bleven één nacht te *Kalibâtâ*. Den volgenden dag gingen zij naar het dorp *Menoreh*, waar zij overnachtten en uitrustten van de zware vermoeijenissen, door 't beklimmen van hoogten en afdalen in ravijnen veroorzaakt. De weg, (dien zij afgelegd hadden) was zeer nauw en vol versperringen, die de *brandals* hadden aangebragt. Veel boomen hadden zij op den weg laten vallen, en op veel plaatsen was de aarde uitgegraven; daarbij regende het hard. Velen vielen van hun paarden, en als de weg heel moeijelijk was, kon men zelfs niet te paard blijven zitten.

Den volgenden dag vertrekkende kwamen zij bij de *benteng* van *Bâråboedoer*, waar zij een oogenblik halthielden, en daarop gingen zij naar *Magĕlang*; zij kwamen daar aan op zaturdag den 21 *Djoemadilawal* (31 Dec. 1825), 's voormiddags om 11 uur. De *Pangerans* van *Jogyâ* bleven met hun troepen in de *benteng* van *Bâråboedoer* achter.

Zondag 's morgens om 2 uur vertrok *Majoor* LE BRON met al zijn troepen van *Magĕlang*. Hij wilde weêr naar *Langon* gaan, omdat de *brandals* hun verschansing daar weder hersteld hadden.

Om 1 uur 's middags daar komende, trof hij daar 300 *brandals* aan bezig met het aanleggen van een *benteng*. Dadelijk rigtte hij het kanon op hen. Een viel dood neer, en al de anderen gingen op de vlugt. Toen keerden de Hollandsche troepen naar *Magĕlang* terug.

Den volgenden morgen vertrok *Majoor* LE BRON met zijn troepen van *Magĕlang* om naar *Jogyâkartâ* terug te keeren. Hij deed *Bâråboedoer* aan om de Jogyâsche Prinsen af te halen, en ging daarop verder.

Te *Kali Djĕnking* bleef hij overnachten. Den volgenden morgen om 5 uur ging hij weêr op marsch.

Bij zijn komst te *Pisangan* had hij een ontmoeting met *brandals*, die de troepen van *Jogyå* beschoten. Na lang heen en weêr schieten kwamen de Hollanders hem met geweren en kanonnen te hulp. Nog schoten zij lang heen en weêr, toen ook *Generaal Majoor* VAN GEEN met zijn troepen hun te hulp kwam. Nu vlugtten de vijanden verschrikt naar alle kanten.

Het Hollandsche leger met de troepen van *Jogyå* zette toen de reis naar *Jogyå* ongestoord voort. *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT en *Majoor* DE BAST (*) begeleidden hen van *Magĕlang* tot digt bij *Pisangan*. Daar komende keerden zij naar *Magĕlang* terug. Toen zij onderweg *brandals* ontmoetten, had er een treffen plaats, doch niet lang daarna werd het gevecht gestaakt. Van de Hollandsche soldaten waren er twee gewond.

(*) De schrijver vergist zich, en noemt *Majoor* LE BRON.

(*Wordt vervolgd*).

HET *PĒLA* DER AMBONEEZEN,

DOOR

F. S. A. DE CLERCQ.

In het 2e deel van den 5en jaargang van het Tijdsch. v. Ned. Indie wordt, onder de zeden en gewoonten der bevolking van Saparoea, op blz. 612 ook melding gemaakt van het *pēla* of bondgenootschap, zooals dat vroeger en nog thans aldaar in gebruik is.

De heer Ludeking behandelt het bij de Oeliasers eveneens in korte bewoordingen (blz. 59 zijner schets van de residentie Amboina), en noemt het minder juist *pella*, daar de lange *e* hierin duidelijk gehoord wordt.

In geen der bekende werken over het eiland Ambon is het nader beschreven, en toch behoort het *pēla* tot die gewoonten, welke ook na den overgang tot het Christendom door de bevolking zijn in stand gehouden.

Onder *pēla* wordt verstaan de belofte tot het verleenen van wederzijdsche hulp door de bevolking van twee verschillende negorijen.

Het dateert van de tijden der Compagnie, toen de hoofden dier negorijen elkander trouw en bijstand zwoeren, welke eed nog altijd van kracht wordt beschouwd.

Die eedsaflegging had plaats door het schenken van arak of jenever in een aarden bak (*sempe*), waarin buskruit en kogels waren gelegd: de loopen van twee geweren werden er in gehouden, en onder het opdrinken de vervloeking uitgesproken, dat die zijne belofte verbrak door het buskruit en de kogels zou worden gestraft.

Men onderscheidde het *pēla* in twee soorten: het *pēla daging* of *pēla soedara* en het *pēla tampat sirih*. Bij het eerste beschouwen de bewoners der twee negorijen elkander als in bloedverwantschap bestaande, en is het onderling huwelijk streng verboden: bij het tweede wordt alleen vriendschap als grondslag aangenomen.

Het eerste bestaat o. m. tusschen de negorij *Hoetoemoeri* op Ambon en *Sirisori sarani* op Saparoea. Voorbeelden van het tweede vindt men voor de voornaamste negorijen tusschen:

Halong en Oma.
Passo " Batoeweirah.
Hatoe " Wakasihoe.
Liliboi " Ihamahoe.
Kilang " Hoekoerila.
Nakoe " Ema.
Hatolai " Amahoesoe.
Alang " Latoehalat enz.

Vooral bij de vroegere hongitogten werd door het *pēla* menig ongeluk voorkomen; thans bepaalt het zich voornamelijk daartoe, dat personen uit de eene negorij in de andere komende elkaar te eten geven, zijnde het den gast overigens volkomen vrijgelaten alles mede te nemen wat hem goeddunkt.

In enkele negorijen moet hieraan door de hoofden met kracht de hand worden gehouden.

Naar beweerd wordt zou het op Ceram gebruikelijk zijn, dat eenzelfde negorij met meerdere andere in *pēla*-verhouding stond, ook tot gemak van rondreizende handelaren.

BERIGTEN
OMTRENT DEN ZEEROOF
IN DEN
NEDERLANDSCH-INDISCHEN ARCHIPEL.

Vervolg van pag. 433.

1861.

Uit de verklaringen, welke gedurende het jaar 1861, zijn ontvangen, moet worden opgemaakt, dat de sedert zoo vele jaren te Rioem op het eiland Flores gevestigde zeerooversmagt geheel is vernietigd door de tegen het eiland Sailoos in het laatst van 1860 en het begin van 1861 plaats gehad hebbende maritieme expeditie, en er op Flores alzoo geen rooversvestiging meer bestaat.

Uit de verhooren afgenomen van de bij Sailoos in onze handen gevallen zeeroovers, vrouwen en kinderen, is mede gebleken, dat de te Rioem gevestigde roovers dezelfde waren, die in het jaar 1851, den bekenden aanval op het eiland Bawean hebben gedaan; dat van de destijds geroofde vrouwen er nog 19, en van den kort na den aanval op Bawean, tegen de kampong Baday bij Sumanap, gepleegden menschenroof, nog 10 vrouwen in het bezit van de zeeroovers op Sailoos waren.

Allen gewagen in hunne verklaringen van den, kort na hunne gevangenneming plaats gehad hebbenden aanval van Z' M. stoomschip Hekla op deze roovers, bij een der

Kangeangs, bij welke gelegenheid het grootste aantal der zeeroovers, met een aanzienlijk getal geroofde menschen, des nachts met sampangs, tusschen de reven is ontvlugt en naar Rioem gestevend, alwaar zij zich toen reeds schijnen gevestigd te hebben.

Het aanwezen destijds van roovers op laatstgenoemde plaats wordt bevestigd door de verklaringen van vier van Boeton geroofde vrouwen; het tijdstip echter, waarop de roovers het eerst daar zijn aangekomen is niet na te gaan.

De overige, ten gevolge van de expeditie tegen Sailoos, in vrijheid gestelde vrouwen waren afkomstig van verschillende strandplaatsen van Celebes, Boeton, Bonerate, Mangaraaij en Saleijer, en reeds sedert eenige jaren in handen der zeeroovers.

Van het oogenblik hunner gevangenneming werden deze vrouwen door de roovers goed behandeld en waren voor het grootste gedeelte met hen gehuwd; het getal gevangen genomen kinderen bedroeg 28.

Uit 17 verklaringen bij die gelegenheid afgenomen van geroofde menschen, die als slaven bij de Magindanaosche of eigenlijk Sailoosche zeeroovers werden gebezigd is het gebleken, dat de meesten hunner niet lang in handen der zeeroovers zijn geweest; slechts één was 5 jaren te voren geroofd, sommigen waren 1, 2 à 3 jaren en velen slechts eenige maanden geleden in hunne handen gekomen; zij waren afkomstig van Saleijer, Mangaraaij, Tanette, Goa, Boeton, Sumbawa, Bima en Makasser, en meestal op de togten tusschen die plaatsen en Sumbawa en Flores, in visschers- en handelsprauwen genomen.

Wat aangaat de ververschingsplaatsen, die de zeeroovers, hetzij tot het schoonmaken der prauwen, hetzij tot innemen van drinkwater als anderzins aandeden, kan met grond worden aangenomen, dat zulks vroeger op Kalatoea geschiedde, doch daarvoor later Tomboea op Sumbawa werd aangedaan.

Het noordelijkste punt, tot waar die zeeroovers hunne togten uitstrekten, schijnt de Kendaribaai op Celebes te zijn geweest.

Uit meest alle verklaringen, zoo van mannen als vrouwen, moet worden opgemaakt, dat de roovers Rioem voor goed verlaten hadden, om naar Magindanao terug te keeren, waartoe zij zich tijdelijk op het eiland Sailoos hadden gevestigd. De redenen, die tot dat voornemen aanleiding hebben gegeven, kunnen uit die verklaringen niet geput worden. Als zeker kan evenwel worden aangenomen, dat de bekruising der wateren van Flores en het aanhoudend bezoeken der baai van Rioem door oorlog-stoomschepen, hunne verhuizing van daar naar Sailoos heeft te weeg gebragt, terwijl de bewoners van Rioem, van onze bescherming verzekerd, hen ook gelijktijdig gedwongen hebben hunne vestiging aldaar te verlaten.

De overige verhooren bevatten weinig belangrijks. Uit sommigen blijkt echter, dat de rooversvloot, die dit jaar dezen archipel was binnengedrongen van *Sollok* uitgerust en weder derwaarts teruggekeerd was.

Een Makassaarsch handelaar, Sahi, bij die gelegenheid geroofd doch later weder ontsnapt, gaf of, dat de naam van den vorst, op de plaats waar men hen ontscheepte, Datoe Djamaloe was.

Het vroeger zoo beruchte rooversnest Balangingi komt in de verklaringen nog steeds voor, en men kan aannemen, dat daar nog altijd prauwen ten zeeroof worden uitgerust.

De aanhoudende bekruising van dezen archipel gedurende het jaar 1861 heeft tot het ontmoeten en verdelgen van zeeroovers aanleiding gegeven en is tevens oorzaak geweest, dat zij zich gehaast hebben dezen archipel weder te verlaten, daar zij sedert jaren de Tambilan-, Natuna- en Anambas- eilanden aandeden, doch dit jaar, vermoedelijk uit vrees voor eene ontmoeting met stoom-

schepen, langs de kust van Borneo regt om de Noord gingen.

In de maanden Maart tot en met Julij werden op verschillende plaatsen in den archipel rooversvaartuigen gezien, waaruit men met zekerheid den door hen gevolgden koers kon afleiden en mede dat zij tot één en dezelfde vloot behoorden.

Behalve de expeditie tegen Sailoos, is het Z. M. stoomschip Gedeh mogen gelukken, bij Tambacora eenige zeeroovers gevangen te nemen, die, volgens hun zeggen, van twee groote rooversprauwen waren afgedwaald; hunne verklaringen leverden overigens geene bijzonderheden op.

De Reinier Claeszen heeft eerst bij de Pangalisian-groep een rooversprauw gezien en daarna in de baai van Tipor, in staat Makassar, eene vloot, bestaande uit veertien, zoo groote als kleine rooversvaartuigen ontmoet.

Eerstgenoemde prauw wist echter over de ongenaakbare reven van een dier eilanden te ontsnappen, terwijl een aanval van de Reinier Claeszen op gezegde vloot insgelijks belet werd door de reven, welke de genoemde baai afsluiten, en de drie sloepen van dien bodem daarvoor niet magtig genoeg waren.

Van 2 tot 7 Mei zijn berigten ingekomen van het landen van zeeroovers op Poeloe-Laut (Z. O. kust van Borneo), op verschillende plaatsen der Zuidkust en op de Z. W. Kust van Borneo, terwijl zij op den 12^{en} Junij zich op Billiton vertoonden. Zij zijn toen overgestoken naar de Westkust van Borneo, waar zij tusschen Pontianak en Sambas roofden, en hebben van daar, langs de kust van Borneo, om de Noord dezen archipel weder verlaten.

Hoewel de zoogenaamde groote route der zeeroovers gedurende de laatste jaren niet meer langs de kusten van Menado, Ternate en de Molukken leidde, blijven toch nog altijd enkele rooversvaartuigen dien weg nemen, en, als zij hun kans schoon zien, vooral langs de Oost-

kust van Celebes, de strandbewoners uitplunderen of wegrooven.

Uit het bovenstaande blijkt, dat in het jaar 1861, weder een afdoend resultaat is verkregen tegen de zeerooverijen in onzen archipel, door de geheele vernietiging, in onze eigen bezittingen of ten minste in de onmiddellijke nabijheid daarvan, van eene rooversvestiging, die sedert jaren, als eene ramp te beschouwen was voor de naburige eilandengroep onder ons beheer, en vooral voor den inlandschen handel in die gewesten.

JAVAANSCHE RAADSELS,

MEDEGEDEELD

door

F. S. A. de CLERCQ.

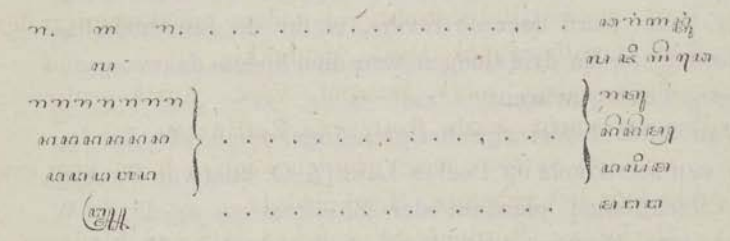

WOORDEN UIT ANDERE TALEN

OPGENOMEN IN HET

KOEPANGSCH MALEISCH.

DOOR

W. M. DONSELAAR.

(*Vervolg van* pag^{a}. 363).

Carmentado (Portugeesch?), wordt gebruikt van iemand, die schraal en mager is; uitgeteerd.

Kitjil môllé, klein en mollig (Hollandsch), van een kind: ini anak kitjil môllé.

Oudekwaam (Hollandsch), îni kadera oudekwaam = deze stoel is onbekwaam; zwak, gebrekkig.

Kásta, slag, soort, geslacht, volk. Kasta pentjoeri = dievengeslacht, kasta Rotti = de Rottinezen.

Loos dan matroos, wegwijzer en koeli's; b. v. voor eene reis door het gebergte. Loos = loods.

Maskakédoe (Rottineesch), snikken, als van kinderen.

Harnois (Timoreesch), droevig weenen, rouwmisbaar. Het maleische meratap.

Maspapêdok (Rottineesch), rusteloos in beweging zijn; het ligchaam, armen en beenen heen en weêr bewegen.

Maslóddéh (Rottineesch), het kronkelen van een slang.

Verbeteringen in deel XVIII.

Pag.	122	regel	1	v. o. (3e kol.) *njang* —	lees	*ngang*.
"	125	"	14	v. b. *hĕt*; in A.	"	*hĕt* in A;
"	129	"	13	" *kĕtoek*	"	*kĕtoek*
"	132	"	4	" *sajrega*	"	*sajrĕga*
"	132	"	6	" *sitera*	"	*sitĕra*
"	133	"	2	" *kita*	"	*kitå*
"	133	"	3	" *karčkoek*	"	*karčkoet* (§ 18)
"	133	"	9	" *tĕroenb*	"	*tĕroeng*
"	133	"	16	" *binga*,	"	*binga*
"	135	"	11	" (invloed enz.)	"	door den invloed enz.
"	135	"	8	v. o. *hoemboet*	"	*hoemboek*
"	136	"	3	v. b. *poeggaek*	"	*poenggaek*
"	138	"	13	v. o. *loegtar*	"	*loegtor*
"	139	"	5	v. b. *jin en jit*	"	*jin* en *jit*
"	141	"	1	v. o. *mengočda*	"	*měngoeda*
"	144	"	6	v. b. *doewä*	"	*doewa*.
"	144	"	19	" (Sund.)	"	Sund. en Kawi
"	146	"	4	" *imbaros*	"	*imbaroe*
"	146	"	9	" *apoeij*	"	*apoey*
"	146	"	16	" ontstaan.	"	ontstaan (§ 12, Aanm.)
"	146	"	8	v. o. *sibang* (Bat.) = *soebong*,	"	*sibong* (Bat.) = *soebang*
"	147	"	15	" *ikoe*	"	*ikóe*.
"	147	"	4	" *rrènoer*	"	*rènoer*
"	152	"	14	" *samagra*.	"	*samagra* of dé verbastering van *sâwagrja*.
"	164	"	6	v. b. (*stinkend*)	"	(*stinkei*).